ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I

Editör

Doç.Dr. Burhan SAYILIR

Yazarlar

BÖLÜM 1 Prof.Dr. İbrahim ŞİRİN

BÖLÜM 2 Prof.Dr. Sezai BALCI

BÖLÜM 3 Prof.Dr. Haluk SELVİ

BÖLÜM 4 Doç.Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN

BÖLÜM 5 Doç.Dr. Burhan SAYILIR

BÖLÜM 6 Doç.Dr. Figen ATABEY

BÖLÜM 7 Doç.Dr. Murat KARATAŞ

BÖLÜM 8 Prof.Dr. Tahir KODAL

İçindekiler

BÖLÜM 1 Türk İnkılabını Hazırlayan Sebepler: 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devletine Genel Bakış

Giriş 3
Islahattan Yenileşmeye: Bir İmparatorluğun Dönüşümü 3
Dönüşüme Hazırlık: 18 Yüzyıl 6
Dönüşümün İlk Evresi: Nizam-ı Cedit 8
Tanzimat: Tebaa'dan Vatandaşa 11
Islahat Fermanı: Eşit Vatandaş 13
Meşrutiyet'in İlanı: Millet Egemenliğinin Temelleri Atılıyor: 13
Doğu Sorunu 15
Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları 16
İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları 16
Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları 17
Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları 17
Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları .. 17
İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Osmanlı Politikaları 18
Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları 18
Japonya'nın Büyük Devletler Ligine Çıkışı: Japonya, Çin ve Rusya Mücadelesi 19
I. Dünya Savaşı'na Doğru: Blokların Oluşması 19
Osmanlı Devleti'ni Kurtarmaya Yönelik Arayışlar / Fikir Akımları 20
Osmanlıcılık 20
İslamcılık 21
Türkçülük 22
Batıcılık 23

BÖLÜM 2 Yeni Bir İktidar, Yıkıcı ve Yıpratıcı Savaşlar Dönemi

Giriş 33
II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Osmanlı Devleti 33
31 Mart Vakası (13 Nisan 1909 İsyanı) ... 33
İttihat Terakki Partisinin İktidara Gelişi 34
Türk-İtalyan (Trablusgarp/Libya) Savaşı 36
Birinci Balkan Savaşı 38
İkinci Balkan Savaşı 40
Büyük Hesaplaşma veya Osmanlı Devleti'nin Son Savaşı: Birinci Dünya Savaşı 41
Savaşın Sebepleri ve Taraflar 41
Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi 42
Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Cepheleri 44
Savaş Sırasında Osmanlı Devleti'ni Taksim Projeleri/Antlaşmaları 55
Birinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi 57
Woodrow Wilson İlkeleri 59
Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları 59
Birinci Dünya Savaşı Sonunda Mağlup Devletlerle Yapılan Antlaşmalar 60

BÖLÜM 3 Millî Mücadele Başlıyor: Haksız İşgaller Karşısında Türk Milleti ve Mustafa Kemal Paşa

Giriş 73
Mondros Mütarekesi'nden Sonra İlk İşgaller ve Osmanlı Devleti 73
İşgallere Zemin Hazırlayan Mütareke: Mondros Mütarekesi 73
İtilaf Devletlerinin Anadolu ve Trakya'daki İşgalleri 74
İtilaf Devletlerinin İstanbul'a Gelişi 79
Osmanlı Devleti'ne Yönelik Toprak İstekleri ve İzmir'in İşgali 80
Ermeni İstekleri 81
Yunan İstekleri 82
İzmir'in Yunanistan Tarafından İşgali 82
İzmir'in İşgaline Tepkiler 84
Millî Mücadele'de Cemiyetler ve Kuvayı Milliye'nin Doğuşu 87
Millî Cemiyetlerin Doğuşu 87
Millî Mücadele'ye Destek Veren Cemiyetler 87
Kuvayı Milliye 89
Millî Mücadele'ye Karşı Olan Cemiyetler 90
Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin Hazırlık Safhası 91
İşgaller Karşısında Mustafa Kemal Paşa .. 91
Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve Buradaki Çalışmaları 92
Kongreler ve Millî Teşkilatlanma Dönemi .. 93
Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Görevi ve Samsun'a Çıkışı 93
Genelgeler ve Kongreler 94
Diğer Bölgesel Kongreler 98
Anadolu'daki Millî Teşkilatlar Birleşiyor: Sivas Kongresi 99
İstanbul Hükûmeti ile İlişkiler: Amasya Görüşmeleri ve Protokolleri ... 100
Sivas'ta Komutanlar Toplantısı 101
Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya Gelişi ... 102

BÖLÜM 4 Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu

Giriş 113
Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Açılması ve Faaliyetleri 113
Meclisin Açılması ve Misak-ı Millî Kararının Alınması 113
Misak-ı Millî'nin Önemi 115
İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusanın Dağıtılması 115
İstanbul'un İşgaline ve Meclis-i Mebusanın Dağıtılmasına Tepkiler 115
TBMM'nin Açılması ve Çalışmaları 117
TBMM'nin Açılışı 117
I. TBMM Hükûmeti'ne Karşı İç Ayaklanmalar ve Alınan Önlemler 122
Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Yaşanan Olaylar 124
Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919) ... 124
Birinci Londra Konferansı 126
(12 Şubat 1920) 126
San Remo Konferansı 127
(19-26 Nisan 1920) 127
TBMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi 130
Bilecik Görüşmesi: (5 Aralık 1920)..... 130
Millî Mücadele'de Basın ve Basının Millî Mücadele'nin Amacı Doğrultusunda Örgütlendirilmesi ve Yönlendirilmesi 130
Millî Mücadele'de Anadolu Basını 131
Millî Mücadele'de İstanbul Basını 132
Anadolu Ajansının Kurulması 132
Resmî Gazete'nin (Ceride-i Resmiye) Yayımlanması 133
Millî Mücadele'nin Maddi ve Manevi Temelleri 134
Psikolojik Hazırlık 135
Millî Mücadele'nin Psikolojik Hazırlık Evresinde Din Adamlarının Rolü 135
Lider Kadronun Oluşturulması 136
Askerî Gücün Toplanması 137
Millî Mücadele'nin Hedef ve Prensiplerinin Belirlenmesi 138
Mali Kaynakların Hazırlanması 138

BÖLÜM 5 Türk İstiklal Harbi: Ya İstiklal Ya Ölüm

Giriş 155
Kuvayı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş ve Ordunun Yapılanması 155
Genel Kurmay Başkanlığının Kurulması (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) .. 157
Genelkurmay Başkanlığının Yeniden Yapılanması 157
Millî Savunma Bakanlığının Kurulması (Millî Müdafaa Vekâleti) 158
Türk İstiklal Harbi'nde Doğu, Güney ve Elcezire Cepheleri 159
Doğu Cephesi 159
Güney Cephesi 160
Elcezire Cephesi 164
Türk İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi 166
Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) 167
İlk Anayasa: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921) 168
Londra Konferansı (21 Şubat-10 Mart 1921) 169
Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması (1 Mart 1921) 170
İstiklal Marşı'nın Kabulü (12 Mart 1921) 170
Moskova Dostluk Antlaşması (16 Mart 1921) 171
İkinci İnönü Muharebesi (23 Mart-1 Nisan 1921) 171
Aslıhanlar Muharebesi (8-12 Nisan 1921) 173
Dumlupınar Muharebesi (13-15 Nisan 1921) 173
Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (10-24 Temmuz 1921) 174
Başkomutanlık Kanunu (5 Ağustos 1921) 175
Tekâlif-i Milliye Emirleri/Millî Yükümlülükler (7-8 Ağustos 1921) 176
Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos -13 Eylül 1921) 177
Kars Antlaşması (13 Ekim 1921) 179
Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) 180
Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi (26-30 Ağustos 1922) 180
Türk İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Kayıpları 184

BÖLÜM 6 Bir Uzlaşı Belgesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş Belgesi: Lozan Barış Antlaşması

Giriş 195
Silahlı Direnişten Diplomatik Mücadeleye: Mudanya Mütarekesi (3-11 EKİM 1922) 195
Mudanya Mütarekesi'nin İmzalanması ve Temel Hükümleri 196
Mudanya Mütarekesi'nin Önemi 197
Lozan Barış Konferansı'nın Toplanma Süreci ve I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri ... 198
Lozan Barış Konferansı'na Katılacak Heyetin Belirlenmesi 199
Lozan'a Gidecek Türk Heyetine Verilen Talimat 200
Lozan Barış Konferansı'na Katılan Ülkeler 200
Lozan Barış Görüşmelerinin Başlaması ve Konferansın Birinci Dönemi 200
I. Dönem Lozan Barış Konferansı'nda Görüşülen Konular ve Karşılaşılan Güçlükler 201
Lozan Barış Konferansı'nın Kesinti Döneminde Türkiye'deki Gelişmeler (4 Şubat - 23 Nisan 1923) 203
II. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri ve Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması ... 205
Türkiye'nin Kurucu Belgesi: Lozan Barış Antlaşması 206
Lozan Barış Antlaşması'nın Temel Hükümleri 207
Lozan Barış Konferansı'nda Çözülemeyen Meseleler 209
Lozan Barış Antlaşması'nın Getirdikleri 210

BÖLÜM 7 Atatürk Dönemi'nde İç Politikada Yaşananlar

Giriş 221
Yeni Rejim-Yeni Devlet 221
Saltanatın Kaldırılması 221
Seçim Kararı ve Dokuz Umde 222
Halk Fırkası'nın Kurulması 223
Ankara'nın Başkent Oluşu 224
Cumhuriyet'in İlanı 225
Cumhuriyet'in İlanına Tepkiler 226
Halifeliğin Kaldırılması 227
Çok Partili Siyasi Hayat Kurma Çabası 229
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması 229
İstiklal Mahkemeleri 230
Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu 231
İzmir Suikastı Girişimi 232
Serbest Cumhuriyet Fırkası 233
Menemen Olayı 236
İç Politikada Diğer Bazı Gelişmeler 237
Hükûmetler, Kongreler ve Seçimler ... 237
Millî Bayramlar ve Yıl Dönümleri 239
Toprak Reformu Hazırlıkları ve Dersim Olayı 240
Atatürk ve İnönü Ayrılığı 243

BÖLÜM 8 Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)

Giriş 255
Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Dünya ve Türkiye 256
1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası 260
Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Musul Meselesi 261
Türkiye-Fransa İlişkileri 263
Türkiye-İtalya İlişkileri 265
Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri 265
Türkiye-Yunanistan İlişkileri 267
Türkiye-ABD İlişkileri 268
Türkiye-Almanya İlişkileri 269
Türkiye- Afganistan İlişkileri 271
Türkiye-İran İlişkileri 272
1932-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası... 273
Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi 274
Türkiye-İngiltere İlişkileri 274
Türkiye-Fransa İlişkileri ve Hatay Meselesi 275
Türkiye-İtalya İlişkileri 277
Türkiye-ABD İlişkileri 278
Türkiye-Almanya İlişkileri 279
Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri 280
Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri ve Balkan Antantı 281
Boğazlar Meselesi ve Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi 282
Türkiye-Orta Doğu İlişkileri ve Sâdâbât Paktı 284

Bölüm 1

Türk İnkılabını Hazırlayan Sebepler: 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devletine Genel Bakış

Öğrenme Çıktıları

Islahattan Yenileşmeye: Bir İmparatorluğun Dönüşümü

1 İmparatorluğun 17-20. yüzyıllar arasındaki siyasi, sosyal ve ticari dönüşüm sürecini anlayabilme, cumhuriyet rejimine etkisini kavrayabilme

Doğu Sorunu

2 İmparatorluğun, çağın emperyalist devletleri tarafından paylaşılması hakkındaki fikirlerini öğrenebilme, bloklaşmaları inceleyebilme

Osmanlı Devleti'ni Kurtarmaya Yönelik Arayışlar / Fikir Akımları

3 Osmanlı fikir akımlarının amacını, temsilcilerini ve düşüncelerini anlayabilme

Anahtar Sözcükler: • Osmanlı Duraklama Gerileme Paradigması • Coğrafi Keşifler • Kanun-ı Kadim • Çözülme • Nizam-ı Cedit • Islahatlar • Zihniyet Dönüşümü • Vatandaş • Doğu Sorunu • Osmanlıcılık • İslamcılık • Türkçülük • Batıcılık

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 17 ve 18. yüzyılı genellikle duraklama ve gerileme dönemi olarak nitelendirilir. Oysa gerileme paradigması modernleştirme–Batılılaştırma paradigması ile beraber düşünülmesi gereken bir paradigmadır. Avrupa merkezci bir yaklaşımın belirlediği gerileme paradigması Türk tarih yazımında egemen bir görüş olarak benimsenmiştir. Osmanlı tarihi bu görüş doğrultusunda "Yükseliş", "Duraklama" ve "Gerileme" şeklinde dönemlendirilmiştir. Gerileme paradigması bugün tartışılan bir paradigmadır. Devletin aşağıda sözünü edeceğimiz sorunlarla gerilemediği bilakis askerî bir imparatorluktan bürokratik bir devlete evrilerek yenilendiği ve modern bir devlet hüviyetine büründüğü görüşü benimsenmektedir. Dolayısıyla 17. yüzyılın; Islahatlar Çağı, 18. yüzyılın ise dönüşüme hazırlık olan Yenileşme Çağı olarak nitelendirilmesi gerekir. Devletin kendi düzenine dönerek kendini ıslah edemeyeceğinin anlaşılması ile ıslahtan tecdide; kadimden (eskiden) cedide (yeniye) evrilen bir Osmanlı tarihi söz konusudur. Temelleri 17. yüzyılda atılan dönüşümün nihai noktası Cumhuriyet'tir. Devlet askerî bir imparatorluktan, mutlak monarşik bir rejimden bürokratik parlamenter demokratik bir rejime evrilmiştir. Dolayısı ile devletin yıkılması yaklaşımı da tıpkı gerileme paradigmasında olduğu gibi doğru bir yaklaşım değildir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı Hanedanlığı tasfiye edilmiş, parlamenter monarşiden demokratik bir rejime geçilmiştir. Dolayısıyla bu süreç bir yıkılma değil rejim değişimidir. Devlet, hanedanlıktan ulus devlete dönüşmüştür.

dikkat

"Osmanlı yükseliş, duraklama ve gerileme" paradigması artık geçerliliğini yitirmiş bir tezdir. Bir imparatorluğun yıkılışından bahsetmek yerine dönüşümünden ve zamanının ruhuna uygun olarak rejim değişikliği ile yoluna devam ettiğinden bahsetmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

ISLAHATTAN YENİLEŞMEYE: BİR İMPARATORLUĞUN DÖNÜŞÜMÜ

Neden Osmanlı yöneticisi, devlet adamları devleti ve toplumu ıslah etme ihtiyacı hissettiler? Aşağıda söz edeceğimiz sebepler Osmanlı devlet adamı ve düşünürlerini devlet ve toplum üzerinde düşünmeye itmiştir.

1. Ekonomik kriz sosyo-ekonomik yapıyı alt üst etmiştir. 16. yüzyıldan itibaren temel ticaret rotalarındaki eksen değişikliği Akdeniz ülkelerinin ticaret gelirlerinde bir değişim yaratmakla sınırlı kalmadı, aynı zamanda, Amerika'da oluşan yeni kolonilerden bolca gümüş tedariki yapılmasının etkisiyle Avrupa'da gümüş para bolluğunu ortaya çıkardı. Bu değişim, Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde gıda ürünlerinin fiyatlarının artışına sebep oldu. Ayrıca, fiyat artışları tağşiş gibi dönemin para politikalarının yeni tablo üzerindeki olumsuz etkisiyle de birleşince Osmanlı Devleti'ni de içine alan enflasyonist bir dönem açığa çıktı. Dünya sisteminin eksen kayması sonucu ortaya çıkan bu ekonomik kriz mevcut tabloyu daha da derinleştirecek Celali İsyanları, demografik hareketlilik, askerî isyanlar gibi pek çok faktörle iç içe geçerek daha uzun yıllar devletin büyük problemlerinden biri olarak yerini korudu. Dünya ticaret yollarının Akdeniz'i kaderi ile baş başa bırakıp Atlantik kıyılarına doğru yer değiştirmesi Avrupa'da kapitalizmi doğururken, İslam ve Osmanlı dünyasının kendi içine kapanıp Orta Çağa doğru gitmesi, büyük tüccarların yerini günü kurtarmaya çalışan küçük esnafa bırakmasına neden olmuş ve etkileri yüzyıllar süren sorunlara yol açmıştır.
2. 17. yüzyıl'daki siyasi kriz (meşruiyet) Osmanlı Devleti'nin egemenlik anlayışını zorlamıştır. Yeniçeriler, II. Osman'ı katlettiğinde dokunulmaz sultan imgesini de yıkmışlardır. II. Osman'ın katlinde yeniçeri ile ittifak içinde olan ulemanın hanedan nezdinde konumu tartışılır hâle gelmiş, sultanın kendine sadık yeni ordu arayışları, Osmanlı modernleşmesinin seyrini belirlemiştir. Bir tarafta

kendi varlığını tehlikeye sokan ordu ve diğer tarafta ordu ile ittifak içinde bulunan ulema, sultanın baş etmesi gereken güç odakları hâlini almıştı. Sultanın kalemiyeyi merkeze alıp devleti modern anlamda bürokratik devlete dönüştürme isteği, kuşkusuz sözünü ettiğimiz isyan ve ihtilallerden bağımsız düşünülemez. Sultanın meşruiyetini sarsan bir başka önemli gelişme de Edirne Vakası'dır. Ulemanın siyasi anlamda nüfuzunun doruk noktasını temsil eden Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin katli (1703) ile sonuçlanan Edirne Vakası'nda sultanın meşruiyet krizi doruğa çıktı. Bu isyan sırasında ilk defa Âl-i Osman'a (Osmanoğulları) alternatif teşkil edebilecek yeni saltanat arayışları görüldü. İsyancılar arasında devletin Osmanlı hanedanı tarafından idaresi meselesi tartışıldı. Onların yerini alması bakımından Kırım Hanedanı ve hatta Sokullu'nun torunları İbrahim Hanzadeler gibi başka güçlü aileler öne sürüldü (Emecen, 1994).

Edirne Vakası: 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında Osmanlı kurumsal yapısı içerisinde sert iktidar mücadeleleri yaşanmıştır. II. Mustafa, devlet yönetiminde söz sahibi olan Köprülüleri tasfiye etmek için ilmiye mensuplarının başında bulunan hocası Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi yönetimde söz sahibi hâline getirmiştir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin devlet idaresindeki kayırmacı ve tahakkümcü yaklaşımı ise yeni bir mücadeleye ve 1703 Edirne Vakası'nın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu mücadeleye İstanbul halkı, sivil ve askerî devlet erkânı da dâhil olmuştur. Meydana gelen mücadelede II. Mustafa, babası IV. Mehmet gibi tahttan indirilmiş ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi hayatını kaybetmiştir. Köprülülerin uzun uğraşları neticesinde 1703'te III. Ahmed tahta çıkarılmıştır.

3. Çocuk yaşta kişilerin padişah olması merkezî yönetimi zaafa düşürdü. Kanuni'nin zevcesiyle başlayan kadınlar saltanatı; Nurbanu, Safiye, Kösem ve Turhan sultanlar zamanında yüz yıl sürmüştür. Kösem Sultan rakibi Mahfiruz kadının oğlu II. Osman'ın tahta çıkmasını engelleyerek Osmanlı tarihinde ilk kez sultanın oğlu yerine kardeşi Mustafa'yı tahta çıkartmış ve veraset sistemini değiştirmiştir. Kızlarağası ise Mustafa'nın akli dengesinin bozukluğunu fırsat bilip II. Osman'ı tahta çıkartmıştır. Valide Kösem, yeniçeri ağaları ile anlaşmış ve Osman'ı tahttan indirerek yerine12 yaşındaki kendi oğlu IV. Murat'ı tahta çıkarmış ve onun çocukluğu boyunca yeniçeri ağaları ile beraber devleti idare etmiştir (İnalcık, 2001). II. Selim'den itibaren Osmanlı sultanlarının ordunun başında sefere çıkmamaya, sancaklarda valilik yapmamaya başlamaları onların devlet ve halktan kopmalarına neden olmuştur.

Tımar Sistemi: Osmanlı merkez vilayetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve miras yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder. Tımar sistemi, imparatorluğun sadece askerî-idarî teşkilatlanmasının temel direği olmakla kalmamış, aynı zamanda mirî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve imparatorluğun klasik çağında (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur.

4. Askerlikle ilgisi olmayan kişilerin ocağa alınması ile birlikte Yeniçeri Ocağı bozulmuş, Yeniçeriler savaşmak yerine esnaflık işine soyunmuşlardır. 1683 Viyana bozgunu sonrası Yeniçerilerin İstanbul'u yağma etmeleri karşısında İstanbul esnafının kepenk indirip isyan etmeleri toplumsal huzurun bozulmasına neden olmuştur.
5. Tımar sisteminde bozulmalar, tımarı elinden alınıp kapı kullarına verilen tımarlı sipahilerinin birer âyana dönüşmesi, devletin paraya ihtiyacının artmasıyla tımarların iltizama dönüşmesi; mültezimlerin vergi toplayabilmek için âyanlarla işbirliğine yönelmeleri, âyanların güçlenmesine ve merkezî yönetimin zayıflamasına neden olmuştur.

6. Ticaret yollarının değişmesine paralel olarak dünya ekonomik sisteminin değişmesi, gümrük gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Mali güçlükleri aşmak için paranın değerinin düşürülmesi isyanların çıkmasına neden olmuş; Celali İsyanlarının neredeyse yüz yıl sürmesi Anadolu kırsalında toplumsal yaşamı felç etmiştir. Tarım ve hayvancılık yapılamaz noktaya gelmiştir. Ağır vergiler yüzünden Anadolu köylüsü toprağını bırakıp çift bozan olmuş; büyük şehirlere göç etmiş, göç dalgası şehir yaşamını olumsuz etkilemiş, asayiş ve güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır.
7. Medreselerden mezun olan öğrenciler iş bulamayınca yol kesmeye ve soyguna başlamış, Suhte İsyanları diye bilinen isyanlarda yer almışlardır.
8. Rüşvet, yolsuzluk toplumsal yapının bozulmasında en önemli unsur olarak öne çıkmıştır.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz sebeplerden dolayı ıslahat raporları kaleme alınmaya başlanmıştır. Islahat risalelerinin başlangıcı 16. yüzyıla değin gitmektedir. Kanunî'nin başveziri Lûtfî Paşa'nın *Asafnâme* adıyla kaleme aldığı küçük kitapçıkta devlet kurumlarında görülen çözülmeler belirtilmeye çalışılmıştır. Lûtfî Paşa'yı aynı yüzyılda Mustafa Ali *Künhü'l-Ahbar* adlı eseriyle devam ettirmiş ve Gelibolulu Mustafa Áli'yle birlikte siyasi eleştiri mahiyetindeki nasihatname türü gelenek hâline gelmiştir. Nasihatnameler günümüz tarihçiliği için önemli malzemeler olarak görülse de bunların analitik olarak ele alınması gerekmektedir. Bunda nasihatname yazarlarının kendi gözlem ve analizlerinin tarihsel gerçeği yansıttığı iddiasının büyük payı vardır. Bunda ya yazarların bulundukları mevkide kalmak istemeleri ya da görevden alındıktan sonra kinlerinden dolayı kaleme aldıkları bu tür eserler genelde aynı tarihlerin seçimi ile başlar. Bu tarih hicri 1000 yıllarıdır. Bu tarih Osmanlı Devleti'nin ilk yenilgisine karşılık gelmiş ve Naima bu tarihi, eserinde uzun uzadıya anlatma gereği hissetmiştir. Nasihatname yazarları Naima'nın izinden gidip, bu tarihi Osmanlı için milat olarak görmüşlerdir. Bozulmanın (fesat) tarihi olarak bu tarih belirlenirken, ideal bir tarih bulma ve düzeni tekrar belirlenen tarihe göre ayarlama (altın çağ genellikle Kanuni dönemi) nasihat türü eserlerde sıkça rastlanır.

17. yüzyılda devletin çöküşünü, yönetici kadronun çürümüşlüğünü ve yetersizliğini, yasaların işlemez olduğunu görenlerin sayısı çoğalmıştır. Bu yüzyılda Ayni Áli Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Mezâlim-i Defter-i Divan* adını taşıyan bir kitap yazmış; tımar ve zeametin dağılmasının yolsuzluklara yol açtığını, bu alanda düzeltme yapılması gerektiğini savunmuştur. Koçi Bey'in IV. Murad'a sunduğu layiha yine devletin kötü gidişini ifade etmektedir. XVII. yüzyılın ıslahatçı düşünürü hiç süphesiz Kâtip Çelebi'dir. Medreselerin çöküntü içinde bulunduğunu, ıslahının kaçınılmaz olduğunu belirttiği *Mizanü'l-Hak* ile ikinci risalesi *Düstûrü'l-Amel li Islahı'l-Halel*'inde cesurca devlet adamlarının basiretsizliğini eleştirerek çözüm yolları aramıştır. Islahat layihalarında zaman zaman hükümdarın acz içinde bulunduğunun vurgulanmasından da çekinilmemiştir (Öz,1997).

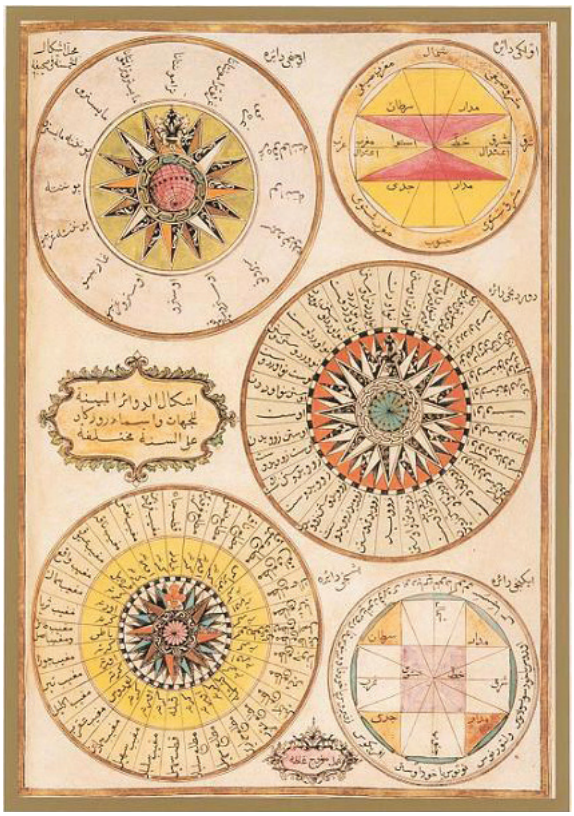

Resim 1.1 Katip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserinden bir levha

Nasihat literatürü, Osmanlı çözülüşüne çare olmaktan çok ideal bir döneme dönmek gibi menfi bir sonuç doğurmuştur. Bu, yeniliklere önemli bir direnç oluşturup gerilim yaratmıştır. Bu gerilimin

arkasında, ısrarla vurguladığımız gibi iktidar gruplarının kendi iç hesaplaşmaları yatar. Bu hesaplaşma, 18. yüzyılda yenilikçiler lehine dönmüş ve "kadim" yerini "cedide"ye bırakmıştır.

Kalemiye mensupları, 17. yüzyıldan itibaren İmparatorluğun içinde bulunduğu krizi aşma noktasında yaptıkları düşünce üretiminde, kendi sınıflarını merkeze alarak İmparatorluğu dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. İmparatorluğu askerî bir imparatorluktan bürokratik bir devlete dönüştürmek isteyen kâtip sınıfını dört kuşak ve çağ üzerinden okumak mümkündür.

1. Kâtip Çelebi'nin de içinde bulunduğu "Çelebiler Çağı": Bu çağa başta Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Hezarfen Hüseyin Çelebi, Yirmisekiz Çelebi Mehmet ve İbrahim Müteferrika'yı dâhil etmek mümkündür. Bu isimlerin yazın dünyasına baktığımızda yeni dünyaya karşı meraklı; Osmanlı dünyası dışında olup biteni kavramaya ve anlamaya çalışan bir ortak tavır içinde oldukları anlaşılır. Kadim karşısında "yeni" yaklaşımını öne çıkarırlar.
2. "Sefirler ve Reîsülküttâplar Çağı": Yirmisekiz Çelebi Mehmet ile başlayan bu çağ içinde Ahmet Resmi, Ebubekir Ratıp Efendi, Reîsülküttâp Atıf Efendi, Mahmut Raif Efendi, Sadık Rıfat Paşa ve Mustafa Reşit Paşa yer alır.
3. "Münevverler (Aydınlar) Çağı": Tercüme Odasında yetişmiş başta Mustafa Reşit, Âli ve Fuat Paşalar, Münif Paşa, Hayrullah Efendi, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa vd. İmparatorluğu askerî bir imparatorluktan bürokratik -parlamenter- monarşiye dönüştürmek için çabalamışlardır. Bu söz konusu kuşakların yazın dünyasının ortak teması imparatorluğu kurtarmak ve dönüştürmektir. Bu dönüşümde kendilerine tuttukları ayna ise Avrupa'dır.
4. Kahramanlar çağı ifadesi Tanzimat'tan sonraki dönemde ve genellikle basım yayım yoluyla şekillenmiş veya şekillendirilmiş insanları ve dönemi nitelendirmek için kullanılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fethi Okyar, Refet Bele gibi isimlerin askerî okul çağlarında Yeni Osmanlılar ve onların takipçileri Jön Türklerden etkilendikleri bir gerçektir. Bu bağlamda Cumhuriyet uzun bir tarihsel sürecin sancılı bir düşünce tarihinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır denilebilir (Şirin, 2017). Bu sürece ve sürecin siyasi ve düşünce aktörlerine daha yakından bakalım.

dikkat

İmparatorluğu askerî bir imparatorluktan bürokratik bir devlete dönüştürmek isteyen kâtip sınıfını dört kuşak ve çağ üzerinden okumak mümkündür: Çelebiler Çağı, Sefirler ve Reîsülküttâplar Çağı, Münevverler (Aydınlar) Çağı, Kahramanlar Çağı.

Dönüşüme Hazırlık: 18 Yüzyıl

İbrahim Müteferrika, Nizam-ı Cedit terimini ilk kullanan yazardır. Bu yönüyle değişmez düzen (nizam) karşısında ilk defa yeni düzen anlayışını dile getirir. Kâtip Çelebi'nin 17. yüzyılda dile getiremediği yeni kavramı, yani yeni düzen anlayışını onun izinden giden Müteferrika 18. yüzyılda dile getirebilmiştir. Müteferrika, tehdit olmaktan çıkan, yenilgilerle tanışan Osmanlı Devleti'ni yeniden eski günlerine döndürmenin çarelerini arama noktasında Avrupa'nın askerî düzeni ve ilmî başarılarını model olarak görür. Her şeyden önce sefirler, Osmanlı ile Avrupa arasındaki farkın teknik düzeyde olduğu sonucuna varmışlardır. Avrupa karşısında Osmanlı ordusunun yenilmesi, askerî teknik ve yeniliklerin transferini gündeme getirmiştir. Şimdi sadece askerî sahada değil, hayatın diğer alanlarında da yeniliklerin olduğu ve bunun da arkasında teknik ve mühendislik bilgisinin olduğu sonucuna varılır. Bu açıdan Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in köprü ve kanallardan, yeni tekniklerle açılmış yollardan bahsetmesi son derece önemlidir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in dikkatinden kaçmayan Kraliyet Kütüphanesi, Bilimler Akademisi, gözlemevi gibi kurumlar Paris'i enformasyon merkezi yapan kurumlardır (Burke, 2001).

Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Sefâretnâmesi'nde teknik bilgi yanında opera ve tiyatro gibi kültürel konulara da ağırlık verir. Bu durum onun Sefâretnâmesini diğerlerinden farklı kılar. Avrupa'yı farklı kültür ve yeni tekniklerle kurulmuş, Osmanlı'dan bambaşka bir dünya olarak gözlemler. Kendisi bu yeniliklerden bahsetmekle kalmaz bunları Osmanlı ülkesine taşımak da ister. Döndüğünde yanında getirdiği eşyalar arasında şehir planlarının bulunması bu açıdan önemlidir. Onun getirdiği planlarla Kâğıthane'de yaptırılan köşkler, bahçeler, parklar bir anlamda döneme damgasını vuracak ve bu dönem, Lale Devri diye anılacaktır. Lale Devri, Yirmisekiz Çelebi Mehmet ve Müteferrika'nın etkisinde gelişen bir dönemdir. Bu dönemde yüz kadar şair ve yazar yetişmiş bir çeviri

heyeti kurulmuş, matbaa açılmış ve Batı'nın hiç olmazsa yüzyıl önceki ilmiyle temasa geçilmiş, Avrupa ile bilimsel anlamda da bir ilişki başlamıştır. Osmanlı askerî sisteminin ıslahı bakımından bu dönemin iki gelişmesi önemlidir. Bunlardan birincisi 1717'de İstanbul'a gelen Rockfort isimli bir Fransız mühendis subayın Üsküdar'da yeni bir ocak kurmak üzere yaptığı girişim ve diğeri de Humbaracı Ahmed Paşa'nın Humbaracı Ocağının düzenlenmesi için iltica talebinde bulunuşudur. Rockfort'un ıslahat raporunda askerî nizama yönelik değişim önerileri, Nizamı Cedit olarak isimlendirilmiştir (Berkes, 1975). Nizam-ı Cedit fikri bu dönemin bir ürünü olarak gelişmiştir. Lale Devri olarak adlandırılan bu dönem 28 Eylül 1730'da III. Ahmet'in tahttan indirilmesi ve İbrahim Paşa'nın iki damadıyla birlikte katledilmesiyle sonuçlanan patrona isyanıyla sona ermiştir. Ancak bu isyan yenileşmeye son verecek nitelikte bir isyan olmamıştır.

Resim 1.2 Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi

dikkat

Matbaanın Osmanlı Devleti'ne gelmesi ile basılan yeni kitaplar Avrupa'nın ilerleyişi hakkında Osmanlıların bilgilendirilmesini sağlamıştır. İbrahim Müteferrika'nın, İmparatorluğun kurtuluşunu yeni bir düzen inşa etmekte görecektir. İbrahim Müteferrika, "Usulü'l-hikem fi nizami'l-ümem" adlı eserini okuyunuz.

Nitekim 1730'da tahta geçen I. Mahmut Dönemi'nde askerî alandaki değişim ve düzenlemelere devam edildi. Bunlar arasında Topçu Ocağında yeni topların dökülmesi, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ile Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un öncüsü olan Hendesehane ve Yalova'da kâğıt imalathanesinin açılması sayılabilir. III. Mustafa Dönemi'nde (1757-1774) askerî alanda yenileşme çabalarının öncü ismi olarak Baron de Tott dikkati çeker. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki kale ve savunma sistemlerinin güçlendirilmesi, Topçu Ocağıyla Tophane'nin düzenlenmesi, Hasköy'de bir top dökümhanesinin yapılarak yeni topların dökülüp top arabalarının ıslah edilmesi, Topçu Okulunun açılması, Sürat Topçular Ocağının kurulması Baron de Tott'un gözetiminde gerçekleşmiştir.

III. Mustafa Dönemi'nde Paris, Viyana, Berlin, Varşova'ya elçiler gönderdi. III. Mustafa'nın Viyana ve Berlin elçiliklerinde bulunmuş olan Ahmet Resmi Efendi, "Hulasatü'l İtibar" adlı kitabında ısrarla askerî alanda yapılması gereken yeniliklerle birlikte "barışın" Osmanlı Devleti'nin bekası için önemine dikkat çeker. Bu yönü ile Ahmet Resmi Efendi, kâtip sınıfının teorisyeni olmasının yanı sıra, İbrahim Müteferrika ile birlikte Nizam-ı Cedit Dönemi yeniliklerinin de fikir babasıdır. Ahmet Resmi, geleneksel gaza anlayışı ile devleti ayakta tutmanın mümkün olmadığının fazlasıyla farkında olarak orduda reform yapılmasının şiddetli savunucularından biri olmuştur. Ahmet Resmi yeni devlet adamları kuşağının gündemini ve üzerinde duracağı temaları belirleyen yenilikçi kanadın önemli simalarındandır.

Resim 1.3 Mühendishane-i Berr-i Hümayun

Resim 1.4 Mühendishane-i Bahr-i Hümayun

I. Abdülhamit Dönemi'nde (1774-1789) yenileşme çabalarına devam edildi. Yenileşme yanlısı Halil Hamit Paşa Baron de Tott, Baron von Brentano, M. Bonneval, General Karlo de Kotzi gibi yabancı uzmanlardan askerî ıslahatlara ilişkin layihalar istedi. Yabancı uzmanlar getirmesine ön ayak oldu. Bu dönemde 1775'te Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un (1781'den itibaren Mühendishane-i Tersane-i Amire) kurulması önemli gelişmelerdir. Ayrıca bu dönemde Müteferrika matbaasının yeniden açılması yanında Avrupa basınının takip edilmesi ve tercümesi için bir birimin kurulması dikkate değer girişimlerdir. Yeniçeri Ocağına karşı alternatif ordu fikri bu dönemde dillendirilmiş olsa da bu yönde bir faaliyette bulunulmamıştır.

Dönüşümün İlk Evresi: Nizam-ı Cedit

I. Abdülhamit'ten sonra tahta geçen III. Selim'in şehzadeliği sırasında devlette yapılacak düzenlemeler ile yakından ilgilendiği bilinmektedir. III. Selim veliaht iken Fransa Kralı Louis'le mektuplaşmalarına aracılık etmiş (Uzunçarşılı, 1938), amedî hulefalığından reisülküttaplığa kadar yükselmiş olan Ebubekir Ratib Efendi de Osmanlı yenileşme hareketlerinin öncü isimlerinden biridir. 1791 yılında elçi olarak gittiği Viyana üzerinden hazırladığı Büyük Layiha, esasen III. Selim'e sunulmuş yirmi iki ıslahat layihasından biridir. Dönemin layihaları, sadece askerî konularda yapılması gereken ıslahatta birleşirken Ebubekir Ratib Efendi'nin layihası birçok yönden diğer layihalardan ayrılır. Eser, 490 sayfadan oluşmakta ve Ratib Efendi'nin Viyana sefareti esnasındaki gözlemlerini ve araştırmalarını içermektedir. Ebubekir Ratib Efendi'ye göre; Avrupalı devletlerin büyüklüğünün altında yatan temel unsurlar, itaatkâr ve düzenli bir ordu, iyi kullanılan ve dolu bir hazine, dürüst ve becerikli memurlar, halkın eğitimi, halkın güvenliği ve huzuru, halkın refahı için oluşturulan düzen, dış ülkelerle karşılıklı yardımlaşma ve çıkar üzerine kurulan ilişkidir (Shaw, 1971). Ratib Efendi, Avrupa'nın gelişiminde icatların önemine de değinir. Patent kurumunun önemine dikkat çeker. Osmanlı Devleti'nin yeni keşif ve icatlara değer vermemesine hayıflanır. Özellikle mülkiyet edinme hakkına -malını özgürce kullanma ve mülkiyetinden yararlanmanın maddi kalkınma için şart olduğuna- dair düşünceler, Ratib Efendi ile başlayıp Mahmud Raif ve Sadık Rıfat ile devam ederek, Tanzimat hareketinin temel düşünsel dinamiklerini oluşturmuştur.

Nizamı Cedid, dar anlamda bu dönemde yapılan askerî reformların geniş anlamda ise III. Selim devrinde yapılan bütün yeniliklerin ortak adıdır. III. Selim'in programı, humbaracı, lağımcı ve topçu ocaklarında, yani askeriyenin tamamında ıslahat yapılmasını öngörüyordu. Bu düzenlemeler için başta Fransız uzmanlar olmak üzere yabancı teknik desteğe ihtiyaç vardı. Mühendishane-i Bahri-i Hümayun yeniden düzenlendi. Ayrıca, 1795'te Hasköy'de Mühendishane-i Berr-i Hümayun açıldı. 1797'de telif ve tercüme eserler basmak amacıyla Mühendishane-i Berri-i Hümayun matbaası kuruldu ve 1824'e kadar faaliyetlerini sürdürdü; ayrıca, okul bünyesinde bir de kütüphane oluşturuldu. Açılan askerî okullar ve yapılan çeviri faaliyetleri Osmanlı modernleşmesinin ana gövdesini oluşturmuştur(Beydilli, 2009).

Resim 1.5 Nizâm-ı Cedit askerî kıyafetleri

Mühendishane-i Bahri Hümayun: Türk eğitim tarihinde modern anlamda ilk defa kurulan bu mektebin açılmasında 1768'de başlayan Rus Savaşı'nda Osmanlı ordusunun teknik açıdan zafiyet içinde bulunmasının önemli rolü vardır. Savaş sırasında topçuluğun çağdaş hâle getirilmesi çalışmaları ehemmiyet kazanmış ve bu arada bir yıl kadar hizmet veren bir topçu mektebi açılmış olmakla beraber (Ekim 1772) bunun savaşın seyri üzerinde etkisi görülmemiştir.

Mühendishane-i Berri Hümayun: III. Selim devrinde yeniden yapılanmanın (Nizâm-ı Cedîd) en önemli kurumlarından biri olarak 1795'te Hasköy'de açılmıştır. 1775'te kurulan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun'dan sonra imparatorluğun ikinci mühendishanesidir. İlk dönemiyle ilgili belgelerde Fünûn-i Harbiyye Tâlimhânesi, Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye veya Mühendishâne-i Sultânî gibi isimlerle, ardından da Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun olarak anılmıştır.

III. Selim'in Osmanlı Devleti'nin etrafındaki dünya ile münasebeti açısından belki de en önemli girişimi, 1793'te Londra ve 1797'de Paris, Viyana ve Berlin'de daimi ikamet elçiliklerini kurmasıdır. Elçilikler Osmanlı dışındaki dünyada olup biten siyasi, ekonomik, askerî ve bilimsel gelişmeyi yakından takip ederek Osmanlı Devleti'nin dönüşümünde öncü rol oynayan modernleşmenin etkili birer aktörleridir.

Avrupa tarzında eğitilmiş bir ordu (Nizâm-ı Cedîd Ordusu) kurulması ve yeni bir donanma yapılması işini başarıyla sürdürdü. Ordu ve donanmanın ağır masraflarını karşılamak üzere müstakil bir defterdarlık ve fon (Nizâm-ı Cedîd hazinesi) oluşturdu, yeni vergiler koydu ve kayıpları önledi. Tasarruf edilmesine, lüks ithal malı kullanımına son verilmesine, devlet gelirlerinin arttırılmasına ve ticaretin gelişmesine önem verdi; bu amaçla devlet adamlarını ve imkânı olanları gemiler edinerek deniz ticareti ve taşımacılığına teşvik etti. Gayrimüslim Osmanlı tebaasından isteyenlere Avrupa tüccarı adıyla berat verilerek Avrupalı tüccar statüsünde ticaret imkânı tanıdı. İçte merkezî idarenin güçlendirilmesi için verdiği uğraştan istenilen sonuç elde edilemedi. Pazvandoğlu, Tirsiniklioğlu, Tepedelenli, İşkodralı, Canikli, Cezzar, Kavalalı gibi güçlü âyanlara tahammül etmek zorunda kaldı. Sırp isyanları ilk defa bu dönemde ulusal bir eylem olarak ortaya çıktı (1804). Vehhâbîler'in Mekke ve Medine gibi kutsal şehirleri ele geçirmeleri, katliam ve talanları, hac ziyaretine engel olmaları saltanatını sarsacak ve meşruiyetini zedeleyecek boyutlara ulaştı (1806).

Avrupa'da ihtilal Fransa'sına karşı verilen mücadele Osmanlı dünyasına da sıçradı. Napolyon Bonapart'ın İtalya'yı zaptı, kadim Venedik cumhurunun yıkılması ve taksimi (Ekim 1797), Adriyatik'te Fransa ile komşu hâline geliş ve nihayet İngiliz-Fransız mücadelesinin bir uzantısı olarak Mısır'a saldırı (Temmuz 1798), buranın kısa zaman içinde ele geçirilişi, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın da içinde bulunduğu bir ittifaka dahil olarak Fransa ile karşı karşıya getirdi. İngiliz ve Rus ittifaklarının yardımıyla Fransa nihayet 1802'de barış yapmak ve Mısır'ı terk etmek zorunda kaldı. III. Selim, Mart 1805'te genel askerlik uygulamasına geçilmesine teşebbüs etti ve Prusya'daki uygulamadan esinlenmiş olarak yirmi-yirmi beş yaş arası için mecburi askerlik hizmeti getirilmesini öngördü ancak genel bir hoşnutsuzluğa yol açtığından bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Ertesi yıl aynı uygulamada ısrar etmesi ve bunun Rumeli'de de tatbikine karar vermesi hükümdarlığının dönüm noktası oldu. Vehhabi isyanları ve İngiliz Filosu'nun İstanbul'u blokajı, şehirde kıtlık ve pahalılığa yol açmış, bu durum da halkın reformlar dolayısıyla biriken kızgınlığını su üstüne çıkarıp ve patlama noktasına getirmiştir. 12 Nisan 1807 senesinde ordu Rusya'ya sefer için yola çıktığında Kabakçı Mustafa önderliğinde Nizam-ı Cedid aleyhtarı isyan patlak verdi. Nizam-ı Cedid'in on bir önde gelen ismi idam edildi. III. Selim tahttan indirildi ve yerine yeğeni IV. Mustafa getirildi. 28 Temmuz 1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın sarayı basıp III. Selim'i kurtarma girişimi sonuç vermedi ve III. Selim öldürülmüş olarak bulundu (Shaw, 1982:371). Yerine Osmanlı tahtına II. Mahmut (28 Temmuz 1808) padişah oldu. III. Selim'in katli sırasında ölümden dönmüş olarak darbeler ve karşı darbelerle başlayan saltanatı aynı yoğunlukta devam etti. Yeniçeri isyanları, merkezî idareyi zaafa uğratan zorba idareciler ve âyanların merkezî idareye boyun eğmesi, Sırp ve Yunan milliyetçi ayaklanmaları, İran ve Rus savaşları ve özellikle Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı devrini tamamen işgal eden önemli gelişmeler arasındadır.

Resim 1.6 Osmanlı Hükümdarlarından Sultan III. Selim

II. Mahmut tahta geçmesini borçlu olduğu âyandan Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı sadarete getirdi. Alemdar Mustafa Paşa güçlenen ayan ve devleti bir araya getirmek için ayanları İstanbul'a davet etti. Tepedelenli Ali Paşa gibi isimlerin katılmadığı ancak Çapanoğlu ve Karaosmanoğlu gibi âyanların katıldığı toplantılar sonucunda Sened-i İttifak imzalandı. Sened-i İttifak bir giriş, 7 madde ve sonuçtan oluşmaktadır. Padişahın ve ayanın yetki alanı sınırlanmış ve tanımlanmıştır. Sened-i İttifak karşılıklı sadakat ve güveni sağlamaya yönelik bir sözleşme olup taraflar görev ve yükümlülüklerini yeminle kuvvetlendirmişlerdi. Âyana verilen teminatlar kendilerinden sonra gelen mirasçılarını da kapsamaktaydı. Bir kısım araştırmacılar tarafından 1215'te İngiltere'de Kral Topraksız John ile soylular arasında imzalanan Magna Carta'ya benzetilir. Magna Carta soyluların kral ve Sened-i İttifak ise âyanın padişah karşısında elde ettiği hakları korumaya yönelik olduğundan ortaya çıkış biçimleri ve içerikleri yönünden aralarında bazı benzerliklerin bulunduğu söylenebilir; ancak sonuçları bakımından iki belgenin birbirine benzediğini ileri sürmek güçtür. Zira Magna Carta, İngiltere'de soyluların haklarının teminat altına alınmasının ve zamanla bu hakların halka doğru genişlemesinin yolunu açmasına rağmen Sened-i İttifak için böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Magna Carta'da haklarını krala karşı korumak isteyen güçlü bir sosyal grup olarak soylular varken Sened-i İttifak'ta senedin içeriğindeki hakları benimseyen böyle bir taraf yoktur (Akyıldız,1998). Alemdar Mustafa'nın dört aylık sadareti esnasında imzalanan Sened-İttifak yine onun 16 Kasım 1808'de ölümü ile uygulanmaya konulmadan rafa kaldırıldı.

II. Mahmut döneminde radikal ve kapsamlı dönüşümler gerçekleştirilmeye başlandı. Ordunun zayıflığı, 1808 yılında Sekban-ı Cedid adıyla yeni bir ordunun kurulmasını gerektirdi. II. Mahmut, kendinden önce gelen reformların başarısız deneyimlerini göz önünde tutarak, askeri yeniliklere direnç noktasında odak oluşturan Yeniçerilik kurumunu 1826 yılında kaldırdı. *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adlı yeni bir ordu kuruldu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması devletin vakıflara el koyması, girişimcilere ve ayanlara karşı yürütülen başarılı mücadele Saray'ı oldukça güçlendirirken, Mehmet Ali Paşa'ya yenilgi, yükselen gücü kısa süreli kıldı.

Resim 1.7 Osmanlı Hükümdarlarından Sultan II. Mahmut

Takvîm-i Vekâyi: Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesidir. Birinci sayısı 25 Cemâziyelevvel 1247'de (1 Kasım 1831) Türkçe olarak yayımlanmış, çok düzenli olmasa bile daha sonraki dönemlerde başta Fransızca olmak üzere diğer dillerde de nüshaları neşredilmiş, Avrupa'daki örneklerine uygun biçimde iç ve dış kamuoyunu daha düzenli ve hızlı şekilde bilgilendirmek amacıyla çıkarılmıştır.

Bu dönemde ayrıca halkın beklentilerini karşılayacak, devletin faaliyet alanını kısmen de olsa genişletecek eğitim, sağlık, bayındırlık ve kamu düzeni alanlarında birtakım yenilikler yapıldı. Divan-ı Hümayun kaldırılıp yerine Nezaretler (Bakanlıklar) oluşturuldu. Posta teşkilatı, Harbiye ve Tıbbiye gibi önemli yüksekokullar kuruldu. İlk nüfus sayımı yapıldı ve resmî gazete (Takvim-i Vekayi) yayımlandı. Tımar ve müsadere sistemi kaldırıldı. Avrupa'yla kültürel ilişkiler yoğunlaştırılarak öğrenciler gönderildi. Memurlarda kıyafet düzenlemesine gidildi.

II. Mahmut bir yandan iç isyanlarla uğraşırken bir de Mehmet Ali Paşa ile uğraşmak durumunda kaldı. Kütahya önlerine gelen Mehmet Ali kuvvetlerini Ruslarla yapılan 18 Temmuz 1933'te Hünkâr İskelesi Antlaşması ile durdurabilmiş ancak Mısır ve Boğazlar meselesi uluslararası bir sorun hâline gelmiştir. 24 Haziran 1839'da Nizip'te meydana gelen son hesaplaşma Osmanlı kuvvetlerinin tekrar yenilgisiyle sonuçlandı ve Anadolu kapıları Mısır kuvvetlerine yeniden açıldı. Mısır ve buna bağlı olarak Boğazlar meselesi, bu defa baştan beri her yönüyle Fransa tarafından desteklenmekte olan Mehmet Ali'ye karşı Osmanlı Devleti'yle dayanışma içine girecek olan İngiltere'nin silahlı müdahalesi sayesinde halledildi. Mehmet Ali sıkı şartlara bağlandı ve verasetle Mısır valiliğini elde etmiş olmakla yetinmek zorunda bırakıldı (1840). Boğazlar meselesi devletler arası bir konuma sokulmuş olarak çözüme kavuşturuldu (1841). II. Mahmut, Mısır meselesinin ikinci evresinde 28 Haziran 1839'da vefat etti. 24 Mart 1838'de teşkil ettiği Meclis-i Vâlâ'nın kuruluş amacını, yapmayı düşündüğü ve Tanzîmât-ı Hayriyye (Tanzîmât-ı Mülkiyye) şeklinde nitelendirdiği ıslahatı tespit ve müzakere şekli olarak belirledi. Bu adlandırma onun tasarladığı reformların genel adıydı (Beydilli, 2003).

Tanzimat: Tebaa'dan Vatandaşa

Tanzimat'ın ilanı Sultan Abdülmecit Dönemi'nde (1839-1861) gerçekleşti. Mısır meselesi ile itibarı zedelenen devletin yapılacak reformlarla itibarının yerine geleceği, reformlarla ömrünün uzatılmasını kendi çıkarları açısından önemli gören İngiltere nezdinde iyi karşılık bulacağı düşüncesiyle Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa 3 Kasım 1839'da Gülhane meydanında vükelâ, ricâl, ulemâ, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri, sefirler ve diğer hazır bulunanların önünde Tanzimat

Fermanı'nı okudu. Sultan Abdülmecit töreni Gülhane Kasrı'ndan izledi. Fermanda yeni kanunların esası can güvenliği, mal, ırz ve namusun korunması, vergilerin düzenlenmesi, asker alımının ıslahı şeklinde belirlenir. Bu arada halkı ve hazineyi zarara uğratan iltizam usulünün sakıncalarından söz edilerek kaldırılacağına dair işaret verilir. Verginin herkesin gücü nispetinde tahsil edilmesi ve kimseden fazladan bir şey istenmemesine vurgu yapılır. Askerlik süresinin belirsizliğinden ve askerlerin bir nispet dâhilinde değil gelişigüzel alınmasından şikâyet edilir. Bu uygulamanın tarımı, ticareti ve nüfus artışını olumsuz yönde etkilediğine, dolayısıyla askerlik süresinin dört veya beş yıl olarak belirlenmesi gerektiğine vurgu yapılır. Hiç kimse için yargılanmadan ölüm hükmünün verilmemesi, herkesin malına mülküne istediği gibi tasarruf edebilmesi, bu haklardan Müslim-gayrimüslim bütün tebaanın aynı şekilde yararlanması, bu konuları görüşmek üzere görevlendirilen Meclis-i Vâlâ'nın üye sayısının arttırılması, vükelâ ile ricâlin de zaman zaman meclisin toplantılarına katılması, askerî düzenlemelerin Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de müzakere edilip belirlenmesi, ülkenin harap olmasına yol açan rüşveti önlemek amacıyla etkili bir kanun hazırlanması ve bu fermanın bütün iç ve dış kamuoyuna duyurulması kararlaştırıldı (Akyıldız, 2011).

Resim 1.8 Tanzimat Fermanı

Ferman'da belirtilen fikirler sefirler çağının son halkası Sadık Rıfat Paşa'ya aittir. Kalemiye'nin parlak bir üyesi olarak Viyana elçiliği sırasında gözlemlerini "*Avrupa Ahvaline Dair Risale*"de ifade etti. Paşa'nın bu risalesi *"Müntehabat-ı Asar*" isimli kitabındaki yazılarının temelini teşkil eder. Paşa, Avrupa gözlemlerini devletin kurtuluşu için bir reçeteye dönüştürmeyi bilir. Sadık Rıfat Paşa'nın görüşleri hem Tanzimat hem de Islahat Fermanı'nın temelini oluşturur. Bu yönüyle Tanzimat'ın ideolojisini oluşturur. Paşa'nın metinleri kendisinden önceki metinlerin bir devamı niteliğinde olmakla beraber kendisinden sonraki Genç Osmanlıların düşüncelerinin de temel kaynaklarından biri olmuştur.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı): Sultan Abdülmecit'in yayımladığı mülki ıslahat programıdır. Bu ferman geleneksel yapıyı kökten sarsacak yenilikler getirmekteydi. Müslim-gayrimüslim eşitliği, Yunan ve Sırp isyanlarıyla birlikte milliyetçi bir tutum sergileyen gayrimüslimlerin imparatorluktan ayrılmasını önlemek amacıyla ortaya atılan ve daha sonra sık sık vurgu yapılan bir Osmanlı milleti teşkil etmeyi hedefleyen önemli projenin ilk adımıydı.

Sadık Rıfat Paşa, devletler arası hukuk kuralları çerçevesinde yeni bir devlet ve toplum tasarısı sunar. Yeni bir millet ve vatan kavramı etrafında tebaanın kaynaştırılması ile devletin tehditlere karşı koyacağını öngörür ve adil bir hükümdarın kaba kuvvete başvurmaksızın sevgi ve muhabbetle kaynamış bir halkı idare etmesinin kolaylığına dikkat çeker. Hükûmetlerin halk için olduğunu ifade ederek insan hak ve hürriyetlerine vurgu yapması, tebaanın din ve mezhep gözetmeksizin kaynaştırılması savunusu ve vatan sevgisi etrafında birleşmiş yeni bir millet tanımı yapması, Osmanlı siyaset düşüncesinde yeni fikirlerdir. Bu bakımdan, Sadık Rıfat Paşa asıl ifadesini Yeni Osmanlılarda özellikle de Namık Kemal'de bulan Osmanlıcılık fikrinin öncülüdür diyebiliriz.

Tanzimat Fermanı bir yandan can, mal, namus güvenliğini temin ederek keyfi el koymalara son verirken, diğer yandan Müslüman üstünlüğüne dayalı sistemden ırk ve din temeline bakmadan tüm vatandaşların eşitliği yolunda ilk adımın atılmasını sağladı.

Islahat Fermanı: Eşit Vatandaş

Islahat Fermanı Osmanlı Devleti'nin bir iç düzenleme girişimi olmakla beraber Paris Antlaşması'nın maddeleri arasında yer almasıyla aynı zamanda siyasi niteliğe de sahiptir. Kırım Savaşı (1853-1856) bir açıdan Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bulunan gayrimüslimleri korumak ve ayrıcalıklarını çoğaltmak istemesi iddiasından yola çıkmıştır. Osmanlı'nın müttefikleri olan Rusya'ya karşı savaşan Avrupa devletleri, Rusya'yı bu iddiadan yoksun bırakmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Savaştan sonra Fransa, İngiltere ve Avrupa'nın ortak endişesi Osmanlı'nın bütünlüğünü korumak, parçalanmasını önlemekti. Hristiyan tebaayı korumak özellikle 1860'ta yoğun olarak kullanacağı bir argüman oluştursa da esas hedef İmparatorluğun kurtarılmasından daha az önemli ikincil bir sorundu. Tanzimat ile ilgili klasik yorumlamaların çoğu, Batılı güçlerin reform hareketlerine taraf ve gayrimüslimleri koruyarak kendi çıkarlarını kolladıkları, aralarında sorunları ve rekabetleri Osmanlı topraklarına taşıdıkları yönünde birleşir. Ancak bu yorum doğru olmakla birlikte, 1850'lerin ortasında bu devletlerin çıkarları Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması doğrultusunda birleşmektedir (Şeni, 2004).

Paris Antlaşması Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasıdır. İmparatorluğa bir dizi yeni reform dayatılır (Georgeon, 2012). Öncelikle temel haklar meselesi; Islahat ve Tanzimat Fermanlarıyla temel hedef, insan haklarının çekirdeğini oluşturmaktır. Tanzimat Fermanı'yla önce Osmanlı tebaasının temel hakları güvence altına alınmış, sonra da din farkı gözetmeksizin eşitlik esası benimsenmiştir. Islahat Fermanı ise bu eşitlik prensibini daha belirginleştirmiştir. Gayrimüslimlerin her türlü devlet memuriyetine, devlet okullarına ve askerî okullara eşit şartlarda katılımı sağlanmıştır. Müslim'le gayrimüslim arasındaki eşitsizlik kaldırılarak, gayrimüslimler arasındaki hiyerarşiyi de yok etmiş ve kul statüsünden vatandaşlığa doğru evrim başlatmıştır.

Meşrutiyet'in İlanı: Millet Egemenliğinin Temelleri Atılıyor

Reşit Paşa okulundan Âli ve Fuat Paşa Islahat Fermanı'nın ilanında etkili olmuş isimlerdir. Fuat Paşa'nın ölümünden sonra Âli Paşa'nın monarşisine karşı Tanzimat'ın muhalif kanadı Yeni Osmanlılar şiddetle muhalefet etmişlerdir. Fazıl Mustafa Paşa'nın himaye ettiği Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ağah Efendi'den oluşan Yeni Osmanlıların hürriyet ve anayasa (nizâmât-ı esâsiyye) isteklerinde ve bir şûrâ-yı ümmet (parlamento) açılması taleplerine karşı Âli Paşa ve dönemin Sultanı Abdülaziz sert tutum sergilemiştir. Yeni Osmanlılar çıkardıkları gazetelerle bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Namık Kemal fikirleri ile kendilerinden sonra gelecek Jön Türkleri etkilemiş münevverler çağının kuşkusuz en önemli simasıdır.

Yeni Osmanlılar çıkardıkları Muhbir ve Hürriyet gazetesinde parlamenter monarşi yanlısı tutumlarını sürdürmüşlerdir. Onlarla hemfikir olan Mithat Paşa ise Sultan Abdülaziz'in Serasker Hüseyin Avni Paşa önderliğinde yapılan darbeyle tahtan indirilmesini Meşrutiyet için fırsat olarak görmüştür. Meşrutiyet yanlısı olarak gördükleri V. Murat'ın sağlığı saltanat sürmeye el vermeyince Mithat Paşa Şehzade II. Abdülhamit'i Meşrutiyet'i ilan etme şartıyla sultan olmaya ikna etmiştir.

dikkat

Yeni Osmanlılar, 1865-1876 yılları arasında Osmanlı aydınlarının idareye karşı oluşturduğu muhalif topluluğa verilen isimdir.

Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Mebûsanın geçici tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadarki döneme I. Meşrutiyet dönemi, meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkîlât-ı Esâsiyye Kanunu'nun kabulüne ya da saltanatın kaldırıldığı 1-2 Kasım 1922 tarihine kadarki döneme de II. Meşrutiyet dönemi denmektedir (Hanioğlu, 2004).

Anayasa hazırlanma aşamasında iki grup ortaya çıkmıştır. Mithat Paşa, Ziyâ ve Nâmık Kemal, Odyan, Karatodori, Yanko Efendiler gibi anayasa taraftarları ile Cevdet Paşa ve Namık Paşa gibi meşrutiyet karşıtları komisyonlarda oldukça hararetli tartışmalar yapmışlardır. Sultanın, kendi hukukunun korunması hususundaki tavizsiz tavrı Midhat Paşa kanadının nihai taslak üzerinde ciddi tavizler vermesine yol açtı. 7 Aralık'ta saraya sunulan 119 maddelik metne sultan, padişaha hükûmetin emniyetini ihlal ettikleri zabıta tahkikatı ile kesinlik kazananları ülke dışına ihraç ve sürgün yetkisi veren bir paragrafı 113. maddeye ilave ettirmiştir. 113. madde sebebiyle 1876 Kanûn-ı Esâsîsi'nin gerçek anlamda bir meşruti idare tesis edip etmediği hususu tartışma konusu olmuştur. 1876 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra Midhat Paşa istifaya zorlanmış, ardından 113. maddeye dayanılarak sürgüne gönderilmiştir.

Meşrutî idare 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar sürmüştür. II. Abdülhamit savaşı gerekçe göstererek Meclisi tatil etmiş ve 1908 yılına kadar da Meclis tekrar açılmamıştır. Sultan II. Abdülhamit kısa süren parlamenter monarşi deneyiminden sonra mutlak monarşiye tekrar dönüş yapmıştır. Yeni Osmanlıların halefleri Jön Türkler, II. Abdulhamit'in monarşisine karşı tekrar parlamenter monarşiyi yürürlüğe koyma noktasında muhalefet hareketi yürütmüşlerdir. Ahmet Rıza, Mizancı Murat, Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin gibi isimler ise çıkardıkları gazete ve dergiler yoluyla siyasi muhalefetin zeminini oluşturdular. Enver, Talat, Dr. Nazım ve Bahattin Şakir gibi isimler, oluşan siyasi muhalefeti eyleme geçirme noktasında bir araya geldiler. Selanik ve Manastır çevresinde örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti askerî çevrenin siyasi muhalefete katılımını sağladı. 9-10 Haziran 1908 Reval'de İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı olan Nikola'nın görüşmeleri sonrası İmparatorluğun paylaşıldığını anlayan İttihatçı Enver ve Niyazi dağa çıktılar. İttihatçılar meşruti bir yönetimin Osmanlı Devleti'ni parçalamaktan kurtaracağına inanıyorlardı (Armaoğlu, 1997; 600-601). Balkanlarda bulunan III. Orduya bağlı askerler ve sivil halkın meşrutiyet talebi karşında II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de tatil ettiği meclisi yeniden açmaya karar verdi.

Resim 1.9 Osmanlı Hükümdarlarından Sultan II. Abdülhamit

dikkat

Kanun-i Esasi: İstanbul Konferansı'nda Batılı devletleri etkilemek ve Balkanlarda yabancı müdahalesiyle reform yapmaya gerek olmadığını, Osmanlı Devleti'nin genel bir reform yapmaya esasen istekli ve kararlı olduğunu göstermek için Osmanlı tarihinde ilk defa olarak ilan edilen anayasadır (23 Aralık 1876).

Resim 1.10 Osmanlı Hükümdarlarından Sultan V. Mehmet (Reşat)

Uzun ve meşakkatli bir çaba sonrasında ancak millî egemenliğin ve halk iradesinin temelleri atıldı. 21 Ağustos 1909 tarihinde 1876 Kanuni Esasi'sinin 24 maddesi değiştirilmiş, yeni bazı maddeler ilave edilmiştir. Bütün bu düzenlemelerde millet egemenliğini temsil eden "hâkimiyeti milliye" esası sıklıkla vurgulanmış, yapılan değişikliklerde bu kaide aranmıştır. Bu çerçevede 1876 Anayasası'nın padişahın hak ve yetkilerinin sınırlandırılması, Meclisin etkinliğinin artırılması, basın yayın hakları konularında ilerlemeler sağlayan adımlar atılabilmiştir. Değişikliklerle padişahın tahta çıkışında Meclisi Umumide Şer'i Şerif ve Kanuni Esasi hükümlerine uyacağına, vatan ve millete sadakat edeceğine dair yemin etmesi şartı getirilmiştir. V. Mehmet Reşat, Padişahlığı meclis tarafından onaylanan ve mecliste yemin eden ilk padişah olmuştur. Anayasa'nın 113. maddesinde padişahın "hükûmetin emniyetini ihlal ettikleri zabıtanın araştırması ile sabit olanları Osmanlı ülkesinden ihraç ve sürgün" etme yetkisi kaldırılmıştır. Ancak bu defa da gerek duyulursa sıkıyönetim ilan etme yetkisi hükûmete bırakılmıştır.

Öğrenme Çıktısı

1 İmparatorluğun 17-20. yüzyıllar arasındaki siyasi, sosyal ve ticari dönüşüm sürecini anlayabilme, cumhuriyet rejimine etkisini kavrayabilme

Araştır 1

17. yüzyıl Islahat Layihalarının özellikleri nelerdir?

İlişkilendir

Öz, Mehmet, 1997, Kanun-u Kadim'in Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Anlat/Paylaş

Osmanlı Devleti'nin devleti düzenlemekten dönüşümeyenileşmeye nasıl geçtiğini düşununüz.

DOĞU SORUNU

Avrupa tarihi içinde önemli bir yer tutan ve "Türklerin Avrupa'dan atılması" şeklinde tanımlanabilen Şark meselesi yabancı dillerde yerleşmiş bir terim olarak (Die Orientalische Frage, Vostoènyj vopros, La question d'orient, The Eastern Question) geniş çağrışımlar oluşturur. Bunu 19. yüzyıldaki Osmanlı zayıflamasının neticesinde "topraklarının paylaşılması" anlamında bir miras kavgası olarak da nitelendirmek mümkündür.

Genel olarak Şark meselesi, emperyalist politikalar izleyen büyük devletlerin (düvel-i muazzama) Osmanlı Devleti'nin başta Avrupa'daki kısmı olmak üzere özellikle Orta Doğu'ya ve diğer yerlere (Afrika) yayılmış geniş topraklarının paylaşımı, devletin hükümranlık sahası üzerinde siyasi ve iktisadi tahakküm kurulması, bu arada Müslüman olmayan halkların durumlarının istismar edilmesi, bağımsızlık mücadelelerine maddi ve manevi destek verilmesi ve bunun Avrupa ve geç dönemlerde -Amerika Birleşik Devletleri- kamuoyunun kazanılması amacıyla yoğun bir anti-Türk propagandası hâlinde yürütülmesi anlamında, Osmanlı gücünün 18. yüzyıl başından itibaren kendini hissettiren gerilemesiyle beraber gelişen kendi aralarındaki şiddetli rekabetin geleneksel bir tanımlamasıdır. Şark Meselesi'nin (Türklerin Anadolu'dan atılma meselesi) en önemli noktası şüphesiz Boğazlar meselesi ve Rusya'nın hasta adam ilan ettiği Osmanlı Devleti'ni paylaşıma açma girişimidir. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını İngiliz menfaatlerine aykırı gören İngilizler, 1880'de bu politikalarından vazgeçmişler nihayetinde Reval'de Ruslar ile paylaşım planı konusunda bir anlaşmaya varmışlardır. Söz konusu anlaşma planının açığa çıkması karşında Türklerin Millî Mücadelesi de başlamıştır. Türkler verdikleri mücadele ile Anadolu'yu kendilerine vatan edinmişlerdir. Şark meselesinin sona eriş tarihini, Lozan Antlaşması'nın (1923) ardından Boğazlar'ın hukuki durumunu günümüze kadar gelen statüsüyle tekrar düzenleyen 1936 Montreux Antlaşması'na kadar uzatmak mümkündür (Anderson, 2000).

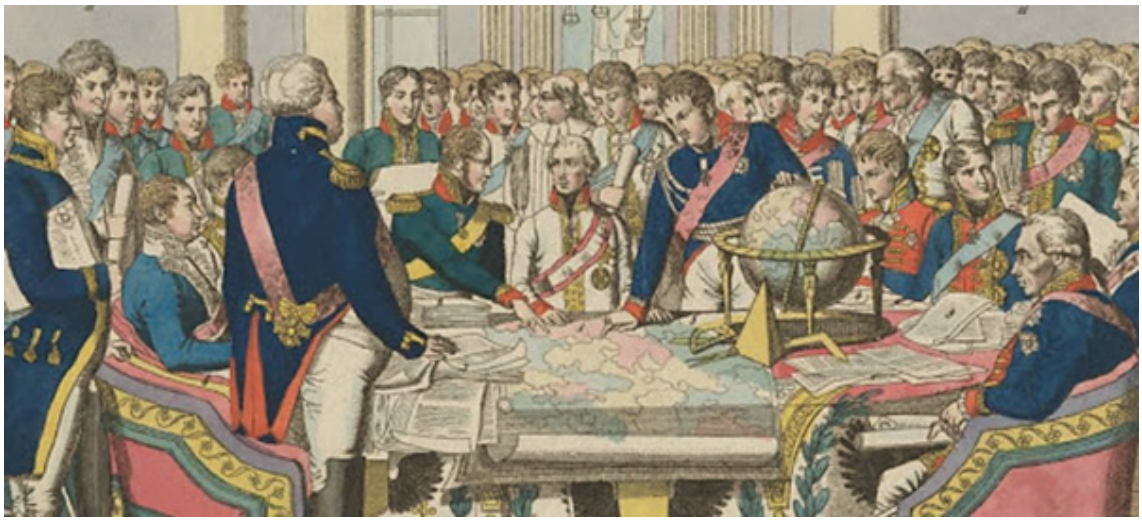

Resim 1.11 Viyana Kongresi (1815)

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

Rusya, *Çar I. Petro* Dönemi'nde gerçekleştirdiği siyasi ve ekonomik atılımlarla Avrupa'nın büyük devletleri arasına girdi. "*Boğazları ele geçirme ve sıcak denizlere (Akdeniz ve Hint Okyanusu'na) inme*" biçiminde özetlenebilecek uzun süreçli bir dış politikayı hedefledi. Bunun için Karadeniz'de egemenlik kurmaya çalıştı.

Kırım Savaşı öncesinde "*Hasta Adam*" olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşma konusunda Avrupalı devletlere önerilerde bulundu (1853). Rusya, etnik ve dinî bağı bulunan Balkanlı Slav-Ortodoks milletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırdı. Ruslar, Berlin Antlaşması'nda (1878), Ermeni sorununu uluslararası bir sorun olarak gündeme getirdi ve Ermeni isyanlarını destekleyen ülkelerin başında yer aldı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı savaştı. I. Dünya Savaşı sonunda üç imparatorluk ortadan kalktı. Osmanlı, Avusturya Macaristan ve Rusya İmparatorluğu sona erdi. Ulus devletler çağında hanedanlıkların yaşama şansı yoktu.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

Rusya'nın, Avrupa'ya karşı bir "Şark Meselesi (Doğu Sorunu)" olarak gördüğü Boğazlar meselesini, kendi lehine halletmek için Osmanlı topraklarının taksimi meselesini ele alması, İngiliz hükûmetinde büyük endişeye yol açtı. Osmanlı Devleti'ni Prusya ile birlikte Rusya'ya karşı savaş açmaya teşvik ettiler. Şark siyasetinde önemli bir gelişmeyi gösteren İngiltere'nin bu tutumunun nedeni o sıralarda Amerika'daki sömürgelerini kaybetmesi ve buna karşılık Hint Denizi Orta Doğu ticaretinin gelişmesinden kaynaklanıyordu. Bu tarihten itibaren Boğazlar Meselesi ve uzaktan ve yakından Hindistan yolu ile ilişkisi olan bütün meselelerle İngiltere yakından ilgilenmeye başladı. İngilizlerin desteği ile Osmanlılar, Fransızları 1801'de Mısır'dan çekilmek zorunda bıraktılar. Fransız ordusu ancak bir başka Batılı güç olan İngiliz kuvvetlerinin yardımlarıyla Mısır'dan çıkartılabilmiştir. Osmanlı hükûmeti bundan böyle, topraklarının güvenliğini tek başına sağlayamayacağını anladığı için, muvazene (denge) politikasını bütün neticeleriyle kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlı Hükûmeti, Tilsit ve Erfurt'a Fransa'nın kendisini pazarlık konusu yapması karşısında, tekrar İngilizlere yanaştı. Rusya ile harbe devam edebilmek üzere İngiltere ile ittifak antlaşması imzalandı (5 Ocak 1809). Yapılan antlaşmanın en önemli yanı, Boğazların yabancı harp gemilerine kapalılığı prensibinin, İngiltere tarafından kabul edilmiş olmasıydı. 1834'ten sonra İngiltere, Rusya'nın güneye doğru yayılmasını önlemek, Hindistan'a uzanan kara yolunun kendisine dost ellerde kalmasını sağlamak ve Osmanlı İmparatorluğu'yla açık ekonomik ilişkileri sürdürmek amacıyla, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya her zamankinden çok büyük önem veriyordu. Britanya Hükûmeti'nin bakış açısından, modernleştirilmiş, merkezî ve laik hâle getirilmiş bir Osmanlı idaresi, imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunmasında da etkili olabilirdi; hem bu sayede İngiltere

Hindistan'a giden yolları güven altına almış olurdu. Ancak İngiltere bu politikasından Rusların aşırı baskısı nedeniyle vazgeçti. Osmanlı Devleti'ni kendi menfaatlerine en uygun paylaşılması için alternatif arayışlara ve gizli anlaşmalara yöneldi. Sınırlarında güçlü bir Türkiye görmek istemeyen, girişilen köklü reformlarla Türkiye'nin ikide birde müdahaleye gelmeyecek derecede çağdaşlaşmasından çekinen ve bunu engellemek için elinden geleni yapan I. Nikola'nın, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin üzerindeki geleneksel emellerine kuvvet vermesi hem Osmanlı Devleti'nin başına büyük bir mesele çıkarmış hem de büyük bir Avrupa buhranına ve büyük bir savaşın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

dikkat

Osmanlı Devleti'nin "denge" politikasını takip etmeye başlaması artık İmparatorluk topraklarını tek başına savunamayacağını anlaması ile ortaya çıktı. Esasen bu politika ile Avrupalı devletlerin üstünlüğünü de hanedan kabul etmiş oluyordu.

Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

19. yüzyıl başına kadar Osmanlı-Fransız ilişkileri dostane bir çizgide gelişmiştir. Fransızlar Osmanlı Devleti'nin verdiği kapitülasyonlardan yararlanarak Doğu Akdeniz ticaretinden büyük pay aldılar. Napolyon Bonapart dönemiyle birlikte Fransa, Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma yarışına girdi ve Mısır'ı işgal etti (1798). 1830'da Cezayir'i, 1881'de ise Tunus'u ve Fas'ı ele geçirdi. Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasıyla ilgili gizli antlaşmalarda yer aldı.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

Osmanlı Devleti İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı denge ögesi olarak gördüğü Almanya'yla iyi ilişkiler geliştirmiştir. Almanya'nın Doğu Sorunu bağlamındaki amacı, İngiltere'nin Hindistan sömürgelerine giden Orta Doğu bölgesinde üstünlüğü ele geçirmektir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Osmanlı Devleti, Bağdat demir yollarının yapımını Almanya'ya vererek Orta Doğu'da varlığını göstermesini sağladı. İki ülke arasında askerî ilişkiler geliştirildi ve Alman subaylar Osmanlı ordusunun modern bir yapıya kavuşturulmasında etkili oldular. Bu askerî yakınlaşma Birinci Dünya Savaşı'nda iki ülkenin aynı blokta savaşa girmesiyle ittifaka dönüşmüştür.

Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

II. Meşrutiyet'in kutlamaları sürerken üç büyük felaket sevinçleri kursakta bıraktı. İlki Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, ikincisi Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve üçüncüsü Yunanistan'ın Girit'i ilhak etmesidir. Bosna-Hersek'in ilhakı o kadar şiddetli bir kriz doğurdu ki bir Avrupa savaşının çıkması an meselesi hâline geldi. Avusturya, 1878 Berlin Antlaşması ile Bosna ve Hersek ve Yeni Pazar sancağına el koyduğu ilk günden itibaren, bu toprağı Avusturya Macaristan İmparatorluğu sınırları içine katmaya kararlıydı. Bosna-Hersek vasıtasıyla Avusturya geniş bir alanda Adriyatik Denizi'ne çıkmaktaydı. Bunun yanında Avusturya Saraybosna-Yeni Pazar-Üsküp-Selanik demiryolu projesi ile Mekadonya'ya yayılmayı düşünüyor ve Bosna-Hersek bu politikanın direğini oluşturuyordu. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı Sırbistan için kabul edilemez bir durumdur. Bosna-Hersek'in ilhakı Osmanlı Devleti'nde çok büyük heyecanlara neden olmuştur. İstanbul'da Avusturya'dan gelen mallar boykot edilmiştir. Ancak Sırbistan'ın gösterdiği tepki karşında Osmanlı Devleti'nin gösterdiği tepki gölgede kalmıştır. Bosna-Hersek bunalımının devam ettiği altı ay süresince Avrupa'da büyük bir gerginlik yaşanmış ve her gün bir savaşın çıkması beklenmiştir. Bu bakımdan Bosna–Hersek krizi I. Dünya Savaşı'nın tohumlarını ekmiştir. Avusturya ve Rusya Balkanlarda ölümüne bir mücadele içine girmişlerdir. Rusya, Balkanların Slav devletlerini bir Balkan Ligi içinde birleştirerek Avusturya'ya karşı bir set oluşturma faaliyeti içine girmiştir ve 1912-1913 Balkan Savaşları bu faaliyetin sonucu ortaya çıkmıştır. 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da gerçekleşen suikast I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine bahane oldu (Armaoğlu, 1997).

Le Petit Journal

Le Petit Journal — 5 centimes — SUPPLÉMENT ILLUSTRÉ — 5 centimes — ABONNEMENTS

Le Petit Journal agricole, 5 cent. — La Mode du Petit Journal, 10 cent.
Le Petit Journal illustré de la Jeunesse, 10 cent.

Dix-neuvième Année — DIMANCHE 18 OCTOBRE 1908 — Numéro 955

LE REVEIL DE LA QUESTION D'ORIENT
La Bulgarie proclame son indépendance. — L'Autriche prend la Bosnie et l'Herzégovine

Resim 1.12 Sultan II. Abdülhamit toprak kaybetmemeye çalışıyor.

İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

Roma İmparatorluğu'nun beşiği olan İtalya'nın, 1871'de Piyomente hükûmeti önderliğinde siyasi birliğini kurması ile Avrupa güç dengesi bozulmuştur. İtalya bu tarihten sonra Avrupa'daki bloklaşmalarda yerini almıştır. Akdeniz havzasının Afrika kıyıları İngilizler ve Fransızlar tarafından sömürgeleştirilmiştir. Geriye Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp kalmıştı. İtalya karşı kıyısında bulunan Trablusgarp'ı ele geçirme planları yaptı. 28 Eylül 1911'de İtalyanlar Traplusgarp'a asker çıkarttı. İtalyan donanması Osmanlı Devleti'ne Akdeniz'de harekât imkânı tanımadı. Mısır'ı işgal etmiş olan İngilizler karadan olası bir ordu sevkiyatına izin vermeyince, bir grup gönüllü Osmanlı subayı kılık değiştirip yerel direniş güçlerini örgütlemek amacıyla bölgeye gitti. Subaylar arasında Binbaşı Enver, Yüzbaşı Mustafa Kemal ve Ali Fethi Beyler, Fuat Bey (Bulca), Nuri Bey (Conker), Eşref Bey (Kuşçubaşı), Ali Fethi Bey (Okyar), Halil Bey (Enver Bey'in amcası), Nuri Bey (Enver Bey'in kardeşi), Ekrem Bey (Müşir Recep Paşa'nın oğlu) bulunmuş ve Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak katılmışlardır. Gönüllü subayların çabaları ve yerel halkın direnişi karşısında İtalyanlar iç kesimlere ilerleyememiştir. Trablusgarp savaşı Türkler açısından Birinci Dünya Savaşı'nın ilk evresi aynı zamanda Türklerin Anadolu'da verecekleri Millî Mücadele'nin de ilk provası mahiyetindedir. Trablusgarp'ta savaşan gönüllü subaylar daha sonra Anadolu'nun istiklali için mücadele verecek Millî Mücadele'nin öncü kadroları arasında yer alacaklardır.

Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Politikaları

Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın 5 Ekim 1908 tarihinde Padişah II. Abdülhamit'e çektiği bir telgrafla Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesini Osmanlı Devleti Berlin Anlaşması hükümlerine karşı bularak bağımsızlığı kabul etmek istemedi. Arabulucu İngiltere'nin tavsiyesi ile Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalan Osman Devleti, Bulgarlardan talep ettikleri tazminatı Rusya'nın araya girmesinden dolayı tanzim edemediler.

İtalyanların Osman Devleti ile savaşa tutuşmasını fırsat bilen Balkan devletleri Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Makedonya'yı ele geçirme noktasında Osmanlı Devleti'ne karşı birleştiler ve savaş açtılar. 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan eden Bulgarlar çok geniş toprakların hayalini kuruyorlardı. Bulgarlar için ilk hedef Makedonya idi. Yunanistan ise "Megalo İdea" peşindeydi. Yunanistan'ın gözü Ege kıyıları, bütün Ege adaları ve Girit'e yönelikti. Sırplar Kosava Krallığı'nı canlandırmak için fırsat kolluyorlardı. Avusturya'nın Bosna Hersek'i alması Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkan yolunu kapadığından Sırplar Makedonya'yı Ege denizine çıkan en tabii yol olarak görüyorlardı. Sırplarır, Yunanlıların ve Bulgarların ele geçirmeyi planladıkları toprak Osmanlı toprağıydı. Rusya aynı hedefi güden üç Balkan devletini Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak yapmaya ikna etti. Balkan Devletleri 30 Eylül 1912'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ettiler (Turan, 1994).

Japonya'nın Büyük Devletler Ligine Çıkışı: Japonya, Çin ve Rusya Mücadelesi

Meiji restorasyonları hızlı bir sanayileşme ve modernleşme süreci başlatılması için önemli bir dönüm noktasıdır. Japon İmparatorluğu her ne kadar büyük güç mücadelesine ve emperyal yarışa 19. yüzyıl sonu gibi geç bir dönemde katılmış olsa da hızla Avrupalı devletler ile arasındaki açığı kapatmıştır. Japonya, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'ni yaşayan Avrupalı olmayan tek ülkedir. Japonların bu değişimler sonrasında kendilerini uluslararası alanda bir imparatorluğa karşı sınadıkları ilk savaş, Çin İmparatorluğu ile yaşadıkları savaştır. 1894-95 Çin-Japon Savaşı sadece Uzak Doğu değil aynı zamanda uluslararası alanda büyük sonuçları olan bir değişimin adımıdır. Çünkü Japonya, o tarihe kadar Uzak Doğu'da sömürgeci politikalar takip eden Avrupalı imparatorlukların varlığına son vermiş ve bu savaş ile Uzak Doğu'daki güç dengesine dâhil olmuştur. Dolayısıyla sömürgeci politikalara Asyalı devletler de dâhil olmuştur. Rusların, Çin'deki karışıklıklardan yararlanarak Mançurya'ya yerleşme girişiminde bulunması, her ne kadar bölgesel bir adım gibi görülse de esasında İngiltere'nin Hindistan ve Çin üzerindeki etkisi açısından bir tehdit yaratmaktadır. Bu nedenle de İngiltere ve Japonya, Rusya'nın bölgedeki askerlerini çekmesini istemiştir. Japonya, Şubat 1904 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etmiş ve savaş sonunda Rusya büyük bir hezimete uğrarken Japonya büyük bir zafer kazanmıştır. Japonya bu zaferden sonra büyük güçler arasında yerini alırken Rusya yönünü Balkanlara yöneltti. Çarlık Rusyası, Japonya savaşından sonra tekrar kendini toparlayamadı ve 1905 ihtilali Rusya'da büyük dönüşümlere yol açtı.

Japonya zaferi Osmanlı dünyasında geniş yankı uyandırdı. Avrupa dışında modernleşmiş Japonya Osmanlı aydınları arasında model olarak görüldü.

I. Dünya Savaşı'na Doğru: Blokların Oluşması

Avrupa'da büyük savaş öncesinde bir takım siyasi oluşumlar bloklaşmaları beraberinde getirdi. 1872 Eylül'ünde Alman, Avusturya- Macaristan ve Rus imparatorlarının bir araya gelmesiyle "I. Üç İmparatorlar Ligi" ortaya çıktı, 1881'de Almanya, Avusturya ve Rusya arasında "II. Üç İmparatorlar Ligi" kuruldu. Ancak bu ittifaklar devletler arası farklı çıkar ilişkilerinin olmasından dolayı uzun ömürlü olamamıştır.

Üçlü İttifak (1882)

1882'de Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan arasında Üçlü İttifak antlaşması imzalandı. Üçlü İttifak İtalya'nın teşebbüsü ile gerçekleşmiştir. Fransa'nın Cezayir'den sonra ani bir hamle ile Osmanlı himayesinde olan Tunus'u da işgal etmesi Kuzey Afrika'da sömürge arayışı içinde olan İtalya'yı rahatsız etmiştir. Bir yandan Fransa korkusu diğer yandan da sömürgecilik yapabilmesi için sırtını Almanya gibi büyük bir devlete dayama zorunluluğu, İtalya'yı Almanya ile ittifak istemeye yöneltti.

1882 Mayıs'ında imzalanan Üçlü İttifak bir savunma ittifakıdır. Buna göre üç devletten birine bir Avrupa devleti saldıracak olursa diğer ikisi saldırıya uğrayan tarafa bütün güçleriyle yardım edecektir.

Üçlü İtilaf (1907)

Almanya'ya karşı Sedan Savaşı yenilgisinin ve Alsace-Lorraine'in kaybedilmesinin yarattığı intikam duygusu Fransa'nın Rusya'ya yanaşmasına neden oldu. 1894'de Fransa ve Rusya arasında Almanya'ya karşı bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu ittifak Üçlü İtilaf'ın ilk halkasını teşkil eder.

Üçlü İtilaf'ın ikinci halkasını, İngiltere ve Fransa arasında 1904 yılında sömürgeler konusunda imzalanmış olan anlaşma meydana getirmiştir. Bu anlaşma ile Fransa Mısır'ı tamamen İngiltere'ye bırakıyor ve buna karşılık İngiltere de Fransa'nın Fas'ı ele geçirmesini kabul ediyordu. Üçlü İtilaf'ın üçüncü halkasını meydana getiren 1907 İngiliz-Rus Anlaşması'dır. Anlaşma iki devletin sömürgelerde cereyan eden çatışmalarını sona erdiren ve bu suretle iki devlet arasında yakın münasebetlerin kurulmasını sağlayan bir içeriği vardır. Böylece İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Üçlü İttifaka karşı bir Üçlü İtilaf bloku ortaya çıkmış olmaktaydı (Armaoğlu, 1991).

Öğrenme Çıktısı

2 İmparatorluğun, çağın emperyalist devletleri tarafından paylaşılması hakkındaki fikirlerini öğrenebilme, bloklaşmaları inceleyebilme

Araştır 2

Doğu Sorununun ortaya çıkışını ve nasıl sonuçlandığını araştırınız?

İlişkilendir

Smith, A. M., (2001), *Doğu Sorunu.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Anlat/Paylaş

Doğu Sorunu ile ilgili çevrenizdeki akademisyen ve/veya bu konuları çalışan yüksek lisans ve doktora öğrencilerinden ayrıntılı bilgi alışverişinde bulununuz.

OSMANLI DEVLETİ'Nİ KURTARMAYA YÖNELİK ARAYIŞLAR / FİKİR AKIMLARI

Osmanlı Devleti'ni kurtarma çareleri arayan Türk aydını ve devlet adamları birçok görüş ve fikir ortaya atmıştır. Ancak bunların birçoğu geniş kesimler tarafından benimsenmemiştir. Özellikle Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık geniş çevreler tarafından benimsenmiş ve bu fikirler etrafında kimi aydın ve devlet adamları toplanmışlardır. Bu görüş ve çare arayışlarını yakından incelemekte fayda vardır.

Osmanlıcılık

1789 Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları sonrasında yaygınlık kazanan tarihî ve sosyolojik verilere göre çağdaş anlamda millet tanımına giren halkların yaşadıkları topraklar üzerinde kendi devletlerini kurmak istemeleriyle ilgili faaliyetler özellikle imparatorluk yapılarını millî devletlere ayrışma tehdidi altına sokmuştu. Osmanlıcılık, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren böyle bir gelişmeyi önlemeye yönelik siyasi bir akım olarak ortaya çıkmıştır. İdeolojiler ve milletler çağında Osmanlı Devleti'nin ilk siyasi ideolojisi olan Osmanlıcılık bir devlet siyaseti tarzında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar değişik şekillerde varlığını korumuş, hatta genel olarak Cumhuriyet'e de intikal etmiştir. Ancak uygulanışı itibarıyla I. Meşrutiyet'e kadar olan dönem, II. Abdülhamit Dönemi, İttihat ve Terakki Dönemi olmak üzere üç dönemde değerlendirilebilir. Tanzimat fikri, çağdaş eğitimiyle farklı dinî ve etnik gruplara mensup gençlere Osmanlılık ülküsünü aşılaması ve bir Osmanlı milleti oluşturması beklenen Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi (1858) gibi okullarda ve basının kamuoyu oluşturma aracı olarak geliştiği 1860'lardan itibaren Basîret ve İttihad gibi gazetelerde devlet destekli olarak yoğun biçimde işlenmiştir. Bazen Osmanlı milletlerinin oluşturduğu birlik anlamında "ittihâd-ı Osmânî", bazen de Osmanlı kavramının bütün Osmanlı vatandaşlarının kaynaşmasıyla oluştuğu anlamında "imtizâc-ı akvâm" tabirleriyle zikredilmiştir. Nihayet 1876 Anayasası'nın 8. maddesinde resmî ifadesini bularak, "Devlet-i Osmâniyye tâbiiyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi din ve mezhepte olursa olsun bilâ istisnâ Osmanlı tabir olunur" denilmiştir. Şüphesiz bu dönemde Osmanlıcılık ideali, devleti korumak amacıyla artık özellikle Müslüman-Türk unsur tarafından savunulan bir fikir iken gayrimüslim unsurlar Avrupa müdahalelerinden de aldıkları cesaretle bu siyaseti ve kimliği benimsememişler ve millî emellerini takip etmişlerdir. Balkan Savaşları sonrasında Osmanlıcılık iflas etmiş bir ideoloji olarak görülmüştür (Özcan, 2007).

dikkat

Osmanlıcılık düşüncesinin ideali, devleti korumak amacıyla artık Müslüman-Türk unsur tarafından savunulan bir fikir iken gayrimüslim unsurlar bu fikri takip etmemişlerdir.

Resim 1.13 Vatan Şairi Namık Kemal

İslamcılık

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Said Halim Paşa, Mehmed Âkif, Mustafa Sabri, Ferit Kam, Mehmet Ali Ayni, İsmail Fenni, Said Nursi, Mûsâ Kâzım, Halim Sabit, Seyyit Bey ve M. Şemsettin gibi ilim, fikir ve düşünce adamları, Sırât-ı Müstakîm dergisi etrafında İslamcılık fikrini oluşturmak üzere bir araya gelirler. II. Meşrutiyet'ten sonraki basın ve fikir hürriyeti atmosferinde İslamcı aydınlar düşüncelerini yoğun ve sistemli bir şekilde Sırât-ı Müstakîm (Sebîlürreşâd), Beyânülhak, Livâü'l-İslâm, Hikmet, İttihâd-ı İslâm, Tasavvuf, İslâm Mecmuası, Volkan gibi gazete ve dergilerde tartışmaya başlamışlardır.

Resim 1.14 Vatan Şairi, Millî Şair Mehmet Akif Ersoy

İslamcıların cevap aradıkları başlıca sorular, İslam dünyasının niçin bu hâle düştüğü ve bundan nasıl kurtulabileceği, Batı'nın üstün duruma gelmesinde etkin olan değerlerin neler olduğu ve bunların İslam'da da bulunup bulunmadığı, akıl-nakil ilişkisinin mahiyeti, İslam dininin nasıl bir yönetim, hukuk ve iktisat düzeni öngördüğü, saltanat, hilafet ve meşrutiyetin dinle ilişkisinin bulunup bulunmadığı, Batı'dan nelerin alınıp nelerin alınmaması gerektiği şeklinde özetlenebilir.

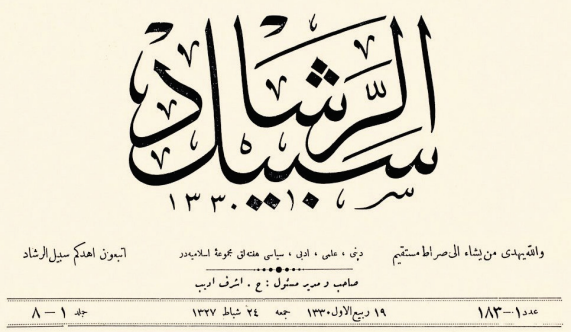

Resim 1.15 Sebîlürreşâd Mecmuası

Milliyetçi-Türkçü çizgide yer alacak olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Halim Sabit gibi fikir adamlarının 1913-1914 yıllarına kadar Sırât-ı Müstakîm-Sebîlürreşâd kadrosu içinde yer almaları İslamcı ve Türkçü aydınların yakınlığı göstermesi açısından önemli olmakla birlikte Milliyetçi Türkçülerin 1913 sonrası Türk Yurdu dergisinde yazmaya başlamaları iki ideoloji arasındaki ayrıma bir işaret olarak yorumlanmaktadır. İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşları sonrası Osmanlıcılık ve İslamcılığa karşı mesafe koyup Türkçülüğü öne çıkaran bir yaklaşım sergilemesi bu ayrımda etkili olmuş olabilir (Kara, 1994).

Resim 1.16 Sırat-ı Müstakim Mecmuası

Türkçülük

Türkçülük öncelikli olarak kültürel Türkçülük olarak ilgi görmeye başladı. Kültürel Türkçülüğün hız kazanması II. Abdülhamit Dönemi'nde gerçekleşti. Bu dönemde Macar Türkologlarının artan çalışmaları, Orhon Yazıtlarının Vilhelm Thomsen tarafından 1893 yılında okunması gibi gelişmeler Türklük araştırmalarına hız kazandırdı, bu da Osmanlı entelektüelleri üzerinde derin etkiler meydana getirdi. Yüz beygir gücünde yazı makinesi olarak nitelendirilen Ahmet Mithat kültürel Türkçülüğün gerek Osmanlı gerekse Türkistan coğrafyasında ilgi görmesinde etkili oldu. Bu devirdeki Türkçülük hareketinin ilginç bir özelliği de Rus Müslümanlarının tesiridir. Bu alanda bilhassa Gaspıralı İsmâil Bey'in çabalarına ve 1883'ten itibaren Bahçesaray'da Kırım Türkçesiyle yayımlanarak Osmanlı entelektüelleri tarafından okunan Tercüman gazetesinin oynadığı role değinmek gerekir. Ahmet Mithat'ın etkisinde kalan Gaspıralı İsmail, Türkçülüğün Osmanlı entelektüel dünyasında karşılık bulmasında etkili olan isimlerden biridir.

Resim 1.17 "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sözünün sahibi İsmail Gaspıralı

Meşrutiyet'in ilanından sonraki ortam İsmail Gaspıralı'nın İstanbul'da aktif birtakım faaliyetlere girişmesini mümkün kılmıştır. Ortaya çıkan yeni şartları genel olarak Türk milliyetçiliği ve reform fikirlerinin yayılabilmesi için uygun gören Gaspıralı, 1908 öncesinde Jön Türklerle de temas hâlindeydi. Bu büyük fikir adamı Türkiye'de aydın çevreler tarafından gayet iyi tanınmakta ve kendisine derin saygı duyulmaktaydı. Ayrıca 1908 sonrasında Türkiye'de şekillenmeye başlayan İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi farklı fikir akımlarının hemen hepsi değişik açılardan da olsa Gaspıralı'da kendilerine uygun noktalar bulabiliyordu. Bu dönemde Osmanlı aydın çevreleriyle ilişkileri çok yoğunlaşan Gaspıralı çeşitli İstanbul dergilerine makaleler yazmış ve 1908'de kurulan Türk Derneğinin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. 1911'de teşkil edilen Türk Yurdu Cemiyeti ve onun yayın organı olan Türk Yurdu dergisi üzerinde de Gaspıralı'nın büyük etkisi olmuştur (Kırımlı, 2001).

Siyasal Türkçülük tartışması, Jön Türk basını diye adlandırılan ve yurt dışı merkezlerde basılarak Osmanlı vilayetlerine gizlice sokulan dergilerle başladı. Jön Türk muhalefetinin ilk yıllarında bilhassa Tunalı Hilmi'nin yazdığı makalelerde imparatorluk içinde Türk toplumunun hâkim millet olarak kabul edilmesinin gerekliliğine işaret edilir. Yusuf Akçura "Üç Tarz-ı Siyâset" başlıklı çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin önündeki seçenekleri sıralarken bunların panislamizm, Osmanlıcılık ve ırk esasına dayanan Türk milliyetçiliği olduğu belirtilir, son alternatifin ise bunlar arasında en anlamlısı sayıldığına işaret eder. Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzâde Ali (Turan), Gaspıralı İsmâil gibi Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyetiyle ilişkiyi sürdüren liderlerin Hayat, İrşad, Füyûzât, Tercümân-ı Ahvâl-i Zaman gibi dergilerde ileri sürdükleri fikirler, Türkçülüğün Jön Türklüğün temel örgütlenmesi tarafından içselleştirilmesinde önemli rol oynadı (Kushner, 1979).

Resim 1.18 Yusuf Akçura

Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi dergiler, Şûra-yı Ümmet ve Tanin gibi gazeteler tarafından yoğun biçimde tartışılan kültürel ve siyasal Türkçülük, edebiyat alanında da etkili oldu ve Genç Kalemler (Selanik) gibi dergi ve yayınlarla bu alanda ciddi bir değişimi gerçekleştirdi. Emile Durkheim'den etkilenen Ziya Gökalp, Türkçülüğün sosyolojik bir çerçeveye oturtulmasında, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura ve Hüseyinzâde Ali beyler Osmanlı Devleti dışında yaşayan Türkleri de kapsayan bir Türk dünyası ve Türklük fikrinin kavramsallaştırılmasında, Ömer Seyfettin ve Mehmet Emin beyler sadeleştirilmiş dil ve Türk-

çü edebiyat tezlerinin oluşturulmasında öncü roller oynamıştır. Ziya Gökalp 1913'te Türk Yurdu'nda neşrettiği "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" başlıklı çalışmasında, bilhassa İslâm Mecmuası'nda ve Yeni Hayat kitabında Türkleştirilmiş bir İslam, "Türk-İslam harsı" tezini işlemiştir. Bu yayınlarda İslam'ın Türkleştirilmesi kadar reforma tabi tutulması fikri de işlenmiştir. 1918 Mondros Mütarekesi bir anlamda Türkçü düşüncenin iktidarı kaybetmesi anlamına geliyordu. Ancak parçalanan bir imparatorluktan Türk ulus-devletine geçiş sürecinde Türkçülük doğal olarak çok etkili oldu. Türkçülük düşüncesi erken Cumhuriyet Dönemi'nin ideolojik temellerinden birisini oluşturmuştur (Hanioğlu, 2012).

Resim 1.19 "Türkçülüğün Esasları" adlı eserin yazarı Ziya Gökalp

Batıcılık

Meşrutiyet sonrası oluşan akımların ortak noktası Avrupa medeniyetinin ileri bir medeniyet olduğu ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun bu medeniyete ayak uydurmaktan geçtiğidir. İslamcılar Batı medeniyetinin teknik ve biliminin alınması gerektiği; din ve ahlakın korunması gerektiğini savunurken Batıcılar Batı medeniyetinin bir bütün olduğu ve bütünüyle alınması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Gülü ve dikeni ile Batı medeniyetinin transferinin Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun tek çaresi olduğuna âdeta iman etmişlerdir. Batıcılık fikrini savunan Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı İçtihat dergisinde, Celal Nuri ise İleri dergisinde yazıları ile fikirlerini okuyucuları ile paylaşıyorlardı. Kılıçzade Hakkı'nın 1913'te kaleme aldığı "Pek Uyanık Bir Uyku" başlıklı ütopik yazısı Batıcı aydınların fikirlerinin özeti gibidir. Fesin kaldırılmasından, tekke ve zaviyelerin kapanmasına, Avrupa medeni kanunun kabulü, alfabenin kaldırılıp Latin alfabesinin kabulüne kadar 21 maddelik yapılması gerekenler planını okuyucu ile paylaşmıştır.

Balkan Savaşları, Batıcı aydınlar arasında ayrışmalara sebep olmuştur. Batı'nın emperyalist yüzü karşısında Celal Nuri kısmi Batıcı olarak Batı'ya rağmen Batılılaşma ve eski yararlı değerlerin korunması yönünde tutum sergilerken, Abdullah Cevdet tam Batıcı olarak gülü ve dikeni ile Batı medeniyetinin savunusunu yapmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Batıcıların yayın organları kapatılmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan yeni siyasi yapının temel dayanaklarından birisini de Batıcılık alanındaki fikirler meydana getirmiştir. Bu durum, II. Meşrutiyet Dönemi'nin ünlü Batıcılarının yeni rejimdeki mevkileriyle de gözlemlenebilir. Kılıçzade Hakkı Bey ve Celâl Nuri Bey yeni dönemde mebus olmuşlardır (Hanioğlu, 1982). Kılıçzade'nin ütopyasında belirttiği 21 maddelik çağdaşlaşma planı Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşme imkânı bulmuştur.

Öğrenme Çıktısı

3 Osmanlı fikir akımlarının amacını, temsilcilerini ve düşüncelerini anlayabilme

Araştır 3

Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan fikir akımlarının ortak noktası nedir, araştırınız?

İlişkilendir

Hanioğlu, Ş., (1982), *Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi.* Ankara: Üçdal Neşriyat Yayınları.

Anlat/Paylaş

Osmanlıcılığın Balkan Savaşları sonrasında cazibesini yitirmesinin sebeplerini yorumlayınız.

öğrenme çıktıları ve bölüm özeti

1 İmparatorluğun 17-20. yüzyıllar arasındaki siyasi, sosyal ve ticari dönüşüm sürecini anlayabilme, cumhuriyet rejimine etkisini kavrayabilme

Islahat'tan Yenileşmeye: Bir İmparatorluğun Dönüşümü

16. yüzyılın sonunda dünya ekonomik sistemin Akdeniz'den Atlantik okyanusuna kayması başta Avrupa ve Osmanlı Devleti'ni fazlasıyla etkilemiştir. Osmanlı Devleti askerî, ekonomik ve toplumsal düzeyde pek çok sorunla karşılaştı. Yaşanan krizleri aşma noktasında eski düzene dönmeyi öneren devlet adamları ıslahat layihaları kaleme aldılar. 18. yüzyıla gelindiğinde devletin eski düzene dönülmesine yönelik yaklaşımla sorunların çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine yeni düzen arayışları ortaya çıktı. Kalemiye mensubu devlet adamları, devleti askerî bir imparatorluktan bürokratik bir devlete dönüştürmek için kolları sıvadılar. Osmanlı tarihinde yaşanan Nizam-ı Cedit, Tanzimat ve Meşrutiyet devletin askerî bir imparatorluktan parlamenter monarşiye dönüşümünün birer evreleridir. Cumhuriyet bu mirasa sahip çıkmış, devletin mutlak monarşiden, hanedanlıktan halkın kendi kendini yönettiği demokratik bir rejime dönüşmesini sağlamıştır. Bu anlamda Cumhuriyet kendinden önceki tarihî birikimin bir uzantısı olarak uzun bir sürecin sonucunda kurulabilmiştir.

2 İmparatorluğun, çağın emperyalist devletleri tarafından paylaşılması hakkındaki fikirlerini öğrenebilme, bloklaşmaları inceleyebilme

Doğu Sorunu

Başta İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ni 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Hasta Adam ilan edip İmparatorluğu parçalamaya ve paylaşmaya yönelik planı "Şark Meselesi/Doğu Sorunu" olarak adlandırılmıştır. Doğu sorunun özünde Türklerin Anadolu'dan kovulması ve İmparatorluk topraklarının her ülkenin kendi menfaatlerine en uygun şekilde parçalanması ve paylaşılması yatar. Bu amaçla söz konusu büyük güçler Osmanlı Devlet'ni paylaşmak için yüzden fazla plan yapmışlardır. Her devlet kendi menfaatlerine uygun bir parçalanmaya diğerini ikna edemeyince ittifaklar oluşmuş, bloklar arasında kalan Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalmıştır. Ancak Türklerin Anadolu'dan atılmasını hedefleyen devletler bu emellerinde başarılı olamamışlardır. Millî Mücadele ile Türkler Anadolu'dan atılmak yerine Anadolu'nun tapusunu alarak Doğu Sorununa son vermişlerdir.

3 Osmanlı fikir akımlarının amacını, temsilcilerini ve düşüncelerini anlayabilme

Osmanlı Devleti'ni Kurtarmaya Yönelik Arayışlar / Fikir Akımları

Osmanlı Devleti'nin emperyalist güçler tarafından paylaşılma planlarından haberdar olan Osmanlı aydınları devleti nasıl kurtaracaklarına dair fikirler üretmişlerdir. Tanzimat'ın estirdiği eşit vatandaş Osmanlıcılık düşüncesinin oluşumuna etki etmiştir. Tanzimat aydınlarından Namık Kemal bu fikrin ateşli savunucularından olmasına karşın Balkanların elden çıkması bu fikir etrafında devleti kurtarmanın mümkün olmadığını göstermiştir. Osmanlıcılık yerini Türkçülük fikrine bırakmıştır. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Tunalı Hilmi ve Ömer Seyfettin gibi aydınlar Türkçülük fikrinin iktidarda yer alan İttihat ve Terakki'nin ideolojisine dönüştürmeyi başarmışlardır. Osmanlı'yı ihya etmek için yola çıkan Türkçüler Cumhuriyet Dönemi'nde ihyadan inşaya yönelmişler ulus devletin inşasında önemli rol oynamışlardır.

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, Sait Halim Paşa, Mehmet Âkif, Mustafa Sabri, Ferit Kam, Mehmet Ali Ayni, İsmail Fenni, Said Nursi, Mûsâ Kâzım, Halim Sabit, Seyyid Bey ve M. Şemsettin gibi İslamcı aydınlar İslam dünyasının niçin bu hâle düştüğü ve bundan nasıl kurtulabileceğine, Avrupa'nın hangi noktalarda taklit edilmesi gerektiği gibi konularda kafa yormuşlardır. Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı ve Celal Nuri gibi Batıcı aydınlar devletin kurtuluşu noktasında gülü ve dikeni ile Avrupa medeniyetinin transfer edilmesinin zorunluluğu üzerinde fikir üretmişlerdir.

neler öğrendik?

1 Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nin yenilik arayışına yönelmesinin nedenlerinden biri **değildir?**

A. Coğrafi keşifler
B. Küçük yaşta şehzadelerin tahta geçmesi
C. Tımar sisteminin bozulması
D. Suhte ayaklanmaları
E. Vergi tahsil sisteminin işlememesi

2 Nizam-ı Cedit kavramını ilk defa dile getiren kişi aşağıdakilerden hangisidir?

A. Yirmisekiz Mehmet Çelebi
B. Mehmed Sait Efendi
C. İbrahim Müteferrika
D. Kâtip Çelebi
E. Mustafa Reşit Paşa

3 Sened-i İttifak'ı imzalayan taraflar aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

A. Ayan-Padişah
B. Kadı-Padişah
C. Tebaa-Padişah
D. Kadı-Ayan
E. Tebaa-Ayan

4 "Devletin yapılacak reformlarla itibarının yerine geleceği, reformlarla ömrünün uzatılmasını kendi çıkarları açısından önemli gören İngiltere nezdinde iyi karşılık bulacağı düşüncesiyle Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa 3 Kasım 1839'da Gülhane meydanında vükelâ, ricâl, ulemâ, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri, sefirler ve diğer hazır bulunanların önünde Tanzimat Fermanı'nı okudu." Yukarıdaki metinden hareketle aşağıdaki çıkarımlardan hangisine **ulaşılamaz?**

A. İmparatorluk varlığını sürdürmeye çalışmıştır.
B. İngiltere, İmparatorluğun yaşamasını arzu etmektedir.
C. İmparatorluk itibarını kaybetmiştir.
D. Her kesimden Osmanlı insanını kapsamaktadır.
E. Fermanın hükümleri kesin olarak uygulanabilmiştir.

5 Sadık Rıfat Paşa'nın toplum ve devlet yönetimi hakkındaki görüşlerinin akislerini Yeni Osmanlıların öncülerinden ……. isminde görmekteyiz.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

A. Ziya Paşa
B. Ali Suavi
C. Ebubekir Ratıp Efendi
D. Şinasi
E. Namık Kemal

6 Aşağıdakilerden hangisi Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması için çabalayan Avrupalı devletlerin amaçlarından biri **değildir?**

A. Osmanlı topraklarını aralarında paylaşamamaları
B. Osmanlı'dan aldıkları imtiyazları devam ettirmek istemeleri
C. Osmanlı tebaasını korumak istemeleri
D. Osmanlı Hristiyan nüfusunu politik çıkarları için kullanmaları
E. Güçsüz bırakılan Osmanlı'yı kontrol altında tutmak istemeleri

7 Kanun-i Esasi'nin ünlü 113. maddesi ile padişah aşağıdakilerden hangisini hedeflemiştir?

A. Demokratikleşmeye çalışması
B. Muhalefetin bastırılması
C. Avrupalı devletlere benzeme çabası
D. Halkın refah seviyesinin artırılması
E. Yenilikçi fikirleri desteklemesi

8 Aşağıdakilerden hangisi Doğu sorununu ortaya çıkaran emperyalist devletlerin hedeflerinden biri **değildir?**

A. Boğazların ele geçirilmesi
B. Türklerin Anadolu'dan çıkarılması
C. Osmanlı tebaasının modernleştirilmesi
D. Sömürge bölgelerine ulaşımın rahatlatılması
E. Osmanlıların gelişmesinin engellenmesi

9 "Osmanlıdaki fikir akımlarının ortak noktası ……. dır/dir."

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

A. İmparatorluk kurtarmak
B. Etnik sınıflara ayrılmak
C. Alternatif rejim bulmak
D. Avrupalı devletlere benzemeye çalışmak
E. Orduyu modernleştirmek

10 Kılıçzade Hakkı'nın "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı metninden kesin olarak çıkarılabilecek yargı aşağıdakilerden hangisidir?

A. Modernleşme karşıtıdır.
B. Cumhuriyet rejimini etkilemiştir.
C. Kendi çağının sorunlarına hâkim değildir.
D. Mevcut rejimden memnundur.
E. Yazıldığı dönemde takdir toplamıştır.

neler öğrendik yanıt anahtarı

1. E	Yanıtınız yanlış ise "Dönüşüme Hazırlık: 18. Yüzyıl" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. C	Yanıtınız yanlış ise "Dönüşüme Hazırlık: 18. Yüzyıl" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise "Dönüşüm İlk Evresi: Nizam-ı Cedid" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. E	Yanıtınız yanlış ise "Tanzimat: Tebaa'dan Vatandaşa" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. E	Yanıtınız yanlış ise "Tanzimat: Tebaa'dan Vatandaşa" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. C	Yanıtınız yanlış ise "Islahat Fermanı: Eşit Vatandaş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. B	Yanıtınız yanlış ise "Meşrutiyetin İlanı: Millet Egemenliğinin Temelleri Atılıyor" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. C	Yanıtınız yanlış ise "Doğu Sorunu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. A	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Devleti'ni Kurtarma Çare Arayışları/ Fikir Akımları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. B	Yanıtınız yanlış ise "Araştırmalar ile ilişkilendir" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

1 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Islahat Layihaları, Osmanlı çözülüşüne çare olmaktan çok ideal bir döneme dönmek gibi kötü bir sonuç doğurdu. Bu, yeniliklere önemli bir direnç oluşturup gerilim yarattı. Ortaya koydukları sorunlar karşısında yapısal çözüm üretmekten çok en zirve dönem olarak gördükleri Kanuni Sultan Süleyman dönemine yeniden dönülmesine yönelik çözümleri gerçeklikten uzaktır. 18.yüzyılda bu önerilerin pek işe yaramadığı sorunların çözümü için köklü değişimlerin gerekliliği düşüncesi hâkim olmaya başladı.

Araştır 2

Doğu sorunu 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında ortaya çıkmış, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamak için İngiltere ve Fransa'ya işin içine çekmesi ile başlamıştır. Emperyalist devletler Osmanlı Devleti'ni kendi menfaatlerine uygun bir şekilde paylaşmak için defalarca plan yapmışlar ancak bu planlar 20. yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir. Osmanlı Devleti kendisini paylaşmak isteyen ama aralarında anlaşamayan devletlerle denge siyaseti güderek 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Paylaşma planlarında anlaşamayan devletler ve bloklaşmalar sonrasında dünya I. Dünya Savaşı'na sürüklenmiştir. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı sonrasında paylaşılmıştır. Türk milleti söz konusu bu paylaşma meselesini Anadolu'da verdiği mücadele ile bozmuş ve Anadolu'yu Lozan'da aldığı tapusu ile birlikte vatan kılarak doğu sorunu planının gerçekleşmesine engel olunmuştur.

Araştır 3

Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık fikir akımlarının ortak noktası Osmanlı Devleti'nin nasıl ve ne şekilde kurtulacağına odaklanmış olmalarıdır. Balkan Savaşları ve Müslüman Arap coğrafyasının elden çıkması üzerine Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncesi rağbet görmezken özellikle Türkçülük fikri ülkeyi yöneten İttihatçılar için ideoloji hâline gelmiştir. Türkçüler, Cumhuriyet Dönemi'nde ulus devletin inşasında önemli roller üstlendiler. Batıcı aydınlar da Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçüler gibi önde yer aldılar. Kılıçzade Hakkı'nın Osmanlı Dönemi'nde dile getirdiği çağdaşlaşma projesi Cumhuriyet ile gerçekleşti.

Kronoloji

1622
II. Osman katledildi

1703
- Edirne Vak'ası yaşandı
- II. Mustafa tahttan indirildi
- III. Ahmet tahta çıktı

1721
Çelebi Mehmet Efendi sefaret vazifesiyle Fransa'ya gitti

1726
İbrahim Müteferrika tarafından ilk Türk matbaası kuruldu

1730
Patrona Halil isyanı oldu, II. Ahmet tahttan indirildi, I. Mahmut tahta çıktı, Lâle Devri olarak nitelendirilen devr sona erdi

1735
Bonneval Ahmet Paşa (Comte de Bonneval) nezaretinde Humbaracı Ocağı kuruldu

1772
Topçu Mektebi açıldı

1773
Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun açıldı

1774
- Avrupa tarzında teşkil edilmiş olan Sürat Topçuları Ocağı kuruldu
- Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslara Karadeniz'de seyrüsefer hakkı tanındı (21 Temmuz)

1776
Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun açıldı

1783
Rusya Kırım'ı ilhak etti

1792
Nizam-ı Cedit hareketi başladı

1793
- Daimi elçiliklerin ıslah edildi ve Londra, Paris ve Viyana'da daimi elçilikler açıldı
- Nizam-ı Cedit Ordusu kuruldu
- Hasköy'de Mühendishane-i Cedidenin açıldı

1806
Nizam-ı Cedit başarısız oldu. İkinci Edirne Vak'ası yaşandı

1807
- Nizam-ı Cedit'e karşı ayaklanma başladı
- 3. Selim'in tahttan indirildi ve Nizam-ı Cedit kaldırıldı

1808
- Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesi, IV. Mustafa'nın tahttan indirildi
- III. Selim'in katledildi, ve II.Mahmut'un tahta çıktı
- Sened-i İttifak kabul edildi
- Yeniçeri Ayaklanması ile Alemdar Mustafa Paşa isyanı sona erdi

1826
Yeniçeri Ocağı kaldırıldı, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye kuruldu

1838
- Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye kuruldu
- İngiliz tüccarına geniş imkânlar tanıyan Baltalimanı Antlaşması imzalandı

1839
Tanzimat Fermanı ilan edildi

1840
Posta Nezareti kuruldu

1856
Islahat Fermanı yayımlandı

1857
Maarif-i Umumiyye Nezareti kuruldu

1859
Mekteb-i Mülkiyye kuruldu

1864
Nizamiye mahkemeleri kuruldu

1876
Meşrutiyet ilan edildi

1877
İlk Meclis-i Meb'usan açıldı

1878
Meclis-i Meb'usan kapatıldı

1901
Makedonya'da büyük devletlerin müdahalesiyle çetecilik faaliyetleri arttı

1908
- II. Meşrutiyet'in ilan edildi
- Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etti

Bölüm 2

Yeni Bir İktidar, Yıkıcı ve Yıpratıcı Savaşlar Dönemi

öğrenme çıktıları

II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Osmanlı Devleti

1 II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nde yaşananları kavrayabilme

Büyük Hesaplaşma veya Osmanlı Devleti'nin Son Savaşı: Birinci Dünya Savaşı

2 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı cephelerinde yaşananları kavrayabilme

Birinci Dünya Savaşı Sonunda Mağlup Devletlerle Yapılan Antlaşmalar

3 Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan antlaşmaları değerlendirebilme

Anahtar Sözcükler: • Meşrutiyet • Meclis-i Mebusan • İttihat ve Terakki • 31 Mart • Trablusgarp • Birinci Dünya Savaşı • Çanakkale • Suriye • Filistin • Hicaz • Yemen • Kafkasya • Anadolu • Galiçya • Enver Paşa

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 1908-1918 yılları arasındaki dönemi, Türk tarihçiliğinde II. Meşrutiyet Devri olarak adlandırılır. Arapça *şart* kökünden türetilmiş bir kavram olan meşrutiyet kelimesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı siyasi hayatında *anayasalı ve meclisli saltanat-hilafet rejimi* karşılığında kullanılmıştır. Türkçe literatürde, Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Mebusanın geçici olarak tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadarki döneme I. Meşrutiyet, Meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun neşri ya da saltanatın ilga edildiği 1-2 Kasım 1922 tarihine kadarki döneme de II. Meşrutiyet denmektedir (Hanioğlu, 2004). Meclis-i Mebusan seçimleri, ilk siyasi partiler, 31 Mart Ayaklanması, Adana Olayları, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları, Ermenilerin Sevk ve İskânı gibi siyasi ve askerî gelişmelerin tamamı bu devirde yaşanmıştır.

II. MEŞRUTİYET'TEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇTE OSMANLI DEVLETİ

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde hiç şüphe yok ki en büyük rol, İttihat ve Terakki Cemiyetine aitti. Yakın dönem tarihimizde Rumi tarihle 31 Mart 1325'te (13 Nisan 1909) meydana gelen 31 Mart Vakası, İttihat ve Terakki Cemiyetine bir tepki olarak başlamıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra 31 Mart Vakası'na kadar olan süreçteki gelişmeler kısaca şunlardı: Meşrutiyet ilan edildikten sonra Cemiyet, kurulan hükûmetlere girmemiş, ancak sık sık müdahalelerde bulunmuştur. Bu durum aynı zamanda İttihat ve Terakki'ye muhalefeti de artırmıştı. Bu tepki üzerine 14 Eylül 1908'de İttihat ve Terakki karşıtları tarafından Ahrar Fırkası kurulmuştur. Fırkayı, Prens Sabahattin'in çevresiyle muhafazakâr kesimler desteklemekteydi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 5 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i, Yunanistan Girit'i sınırlarına katmış, Bulgaristan ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gelişmeler ve İstanbul'daki siyasi istikrarsızlık, muhalefetin özellikle basın yoluyla şiddetini arttırmasına sebep olduğu gibi İttihatçıların itibarını da zedelemiş, Meşrutiyet'in hemen ardındaki coşku yerini derin bir hayal kırıklığına bırakmıştır. Bu gelişmeler karşısında kendilerini güvende hissetmeyen İttihatçılar, Üçüncü Orduya bağlı Avcı Taburlarını Meşrutiyet'in muhafazası ve İstanbul'un güvenliği gerekçesiyle 19 Ekim'de Selanik'ten İstanbul'a getirtmişlerdir.

31 Mart Vakası (13 Nisan 1909 İsyanı)

Kâmil Paşa hükûmetinin İttihatçıların baskıları sonucunda bir gensoru ile düşürülmesinden sonra 14 Şubat 1909'da İttihat ve Terakki'ye yakın Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam olmuştur. 7 Nisan'da İttihatçılara sert eleştiriler yönelten *Serbestî* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur. Hasan Fehmi'nin ertesi gün yapılan cenaze töreni İttihatçılara karşı olan büyük kitlelerin katıldığı tam bir tepki gösterisine dönüşmüştür (Özcan, 2007). Öyle ki dönemin en büyük gazetelerinden *İkdam*'a göre Hasan Fehmi Bey'in cenazesine 30-40 bin kişi katılmıştır (Özçelik, 2001). Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi, dönemin *Volkan*, *Serbestî* ve *Mizan* gibi gazetelerinin körüklediği büyük bir gerilime de yol açmıştır.

> 31 Mart Vakası olarak adlandırılan olay Rumi takvime göre 31 Mart 1325 tarihinde yaşanmıştır. Söz konusu olay miladi olarak 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelmiştir. Ancak literatüre rumi tarih ile birlikte 31 Mart Vakası olarak geçmiştir.

Cenazenin kaldırılmasından beş gün sonra 13 Nisan 1909'da bir ayaklanma çıkmıştır. İttihatçıların ve Meşrutiyet aleyhtarı söylemlerin yoğun propagandası altında kalan IV. Avcı Taburuna bağlı askerler, şeriat talebiyle ayaklanarak subaylarını hapsetmişler, V., VI. ve VII. Nizamiye askerleriyle Beyoğlu Topçu Alayındaki askerleri de yanlarına alıp Ayasofya Meydanı'na gelerek Meclis-i Mebusan önünde toplanmışlardır. Ellerinde beyaz, yeşil ve kırmızı bayraklar bulunan 3-4 bin civarındaki isyancılara başta *Volkan* gazetesi sahibi Derviş Vahdeti olmak üzere İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleriyle Beyazıt ve Fatih medreselerinin bazı talebeleri de katılmıştır (Karal, 2011; Uçarol, 1995; Tanör, 2006). Bu sırada isyancılara direnen ya da yaptıklarının yanlış olduğunu söyleyen asker ve ilmiye mensubu bazı kişiler de öldürülmüştür.

İsyan hakkında gerek bizzat görgü tanıklarının yazıları ve hatıraları gerekse dönemin diğer kaynakları değerlendirildiğinde ayaklanmaya pek çok sebebin yol açmış olduğu ortaya çıkar. Genel olarak bunlar

- Orduda baş gösteren aşırı siyasallaşma,
- Subaylar arasında yaşanan alaylı-mektepli çatışması ve alaylıların tasfiye edilmesi,
- II. Abdülhamit Dönemi'nde kadroların eski imtiyaz ve itibarlarını kaybetmeleri,
- Bürokraside geniş çaplı bir tasfiyeye gidilerek İttihatçıların kendi kadrolarını iş başına getirmeleri,
- İlmiye mensuplarının tayin ve terfilerinde imtihan usulünün gündeme getirilmesi,
- İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası mensuplarının iktidarı ele geçirme mücadeleleri,
- İttihatçıların, muhaliflerine hayat hakkı tanımayan baskıcı davranışları ve suikastlar,
- İttihatçıların kozmopolit yapıları, masonlukla suçlanmaları ve dine ve dinî geleneğe karşı tavırlarından duyulan rahatsızlıklardır.

İstanbul dışında Bursa, Erzincan, Erzurum ve Adana gibi vilayetlere de sıçrayan 31 Mart Olayları onbir gün sürmüştür. İşgal edilen Meclis-i Mebusan'da da ifade edildiği üzere isyancıların başlıca talepleri şunlardı:

- Hüseyin Hilmi Paşa hükûmetinin istifası,
- Kâmil Paşa'nın sadarete, İsmail Kemal'in Meclis-i Mebusan başkanlığına getirilmesi,
- İttihatçı subayların değiştirilmesi,
- Ordudan tasfiye edilen alaylı subayların geri dönmesi,
- İttihat ve Terakki'nin ilgası,
- Şeriat hükümlerinin tamamen uygulanması,
- İsyana katılanlar için af çıkarılması (Uçarol, 1995).

Karar alacak çoğunluğu bulunmadığı hâlde isyancıların tehdidi altında kalan Meclis, bu talepleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Taleplerle ilgili bir Mebusan Beyannamesi ilan edilmiştir. Bir telgrafla saraya bildirilen karar, II. Abdülhamit tarafından da onaylanmıştır. İsyanı bastıramayan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, aynı gün öğleden sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu arada bilgi vermek için Saraya gitmekte olan Adliye Nazırı Nâzım Bey öldürülmüştür. İsyancılar tarafından sayıları 100'e varan öldürülenler arasında Lazkiye Mebusu Emir Arslan ve Asar-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Binbaşı Ali Kabuli Bey de bulunuyordu. Yıldız Sarayı'nı bombalamak planıyla suçlanan Ali Kabuli Bey, Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamit'in gözleri önünde katledilmiştir. İsyanın ikinci gününde Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa sadrazam olmuştur (Karal, 2011; Özçelik, 2001; Uçarol, 1995).

İsyan sırasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri saklanarak İstanbul'dan uzaklaşmıştır. Ancak eyaletlerde ve özellikle Rumeli'de duruma hâkim vaziyetteydiler. Cemiyet, Meşrutiyet'in korunması için hemen asker toplayıp İstanbul'a yürünmesini kararlaştırmıştır. II. ve III. Ordunun askerlerinden oluşan ve adına Hareket Ordusu denilen birlikler, 19 Nisan 1908'de trenle Yeşilköy'e gelmiştir. Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa ertesi gün Hadımköy'e, 22 Nisan'da da kumandayı devralacak olan Mahmut Şevket Paşa Yeşilköy'e ulaşmıştır. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan 22 Nisan'da Yeşilköy'e gelerek toplanmıştır. 24 Nisan'da Hareket Ordusu, İstanbul'a girerek şehrin hâkimiyetini tamamen ele geçirmiştir. Maçka Kışlası'na sığınmış olan bazı isyancıların kısa süreli karşı koyması ve yer yer meydana gelen çatışmalar dışında ciddi bir direniş görülmemiştir (Özcan, 2007). Çıkan çatışmalarda Hareket Ordusu 82 şehit vermiştir (Hurşit Paşa, 2019).

İstanbul'da düzenin sağlanmasından sonra oluşturulan örfî idare mahkemesi Derviş Vahdeti dâhil 76 kişiyi yargılayarak idam ettirmiştir (Hurşit Paşa, 2019). Tutuklanan bazı Ahrar Fırkası mensupları İngiltere'nin müdahalesiyle serbest bırakılmıştır. Olaylardan Padişahı da sorumlu tutan Meclis, Şeyhülislamın verdiği fetvaya dayanarak 27 Nisan'da II. Abdülhamit'i tahttan indirmiş ve Mehmet Reşat'ı tahta geçirmiştir. Böylece Sultan II. Abdülhamit'in 33 yıllık hükümdarlığı da son bulmuştur (Tanör, 2006; Karal, 2011). İsyana karışmış olanlar ise çeşitli cezalara çarptırılmıştır (Hurşit Paşa, 2019).

İttihat Terakki Partisinin İktidara Gelişi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen en büyük olaylardan biri de İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşu ve iktidarıdır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889-1918 yılları arasında faaliyet göstermiştir. 1889'da Cemiyetin temelleri, Tıp Fakültesinde okuyan İbrahim Temo öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî ve Mehmet Reşit adlı dört öğrenci tarafından atılmıştır Kısa sü-

rede diğer okullardaki öğrencilerin katılımıyla üye sayısını hızla arttıran Cemiyetin bu dönemdeki faaliyeti, yurt dışında basılan gazetelerle Namık Kemal gibi Genç Osmanlıların eserlerini okumaktan ibarettir. Cemiyetin gelişimi 1889'dan beri Paris'te bulunan ve katı bir pozitivist olan Ahmet Rıza Bey'le hızlanmıştır. Ahmet Rıza Bey, 1895'te bir nizamname hazırlayarak Cemiyetin amaç, örgütlenme ve takip edeceği siyaseti belirlemiştir. Bu amaçla da Cemiyet adına 1 Aralık 1895'te Paris'te *Meşveret* dergisini, bu sırada Cemiyete kazandırılan Murat Bey de Mısır'a kaçarak *Mizan* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Bu iki liderin kaçak yollarla ülkeye sokulan gazeteleri büyük bir kitle tarafından okunmaktaydı. (Akşin, 2000).

Ahmet Rıza'nın etki alanının genişlemesiyle Paris, Cemiyetin merkezi hâline gelmiştir. Aynı dönemde cemiyet, İstanbul'da çok sayıda bürokrat ve subayın katılımı ile faaliyet sahasını genişletmiştir. 1896 yılı itibarıyla Cemiyetin Paris, Cenevre, İstanbul ve Kahire merkezlerine ilaveten imparatorluk içinde Ankara, Beyrut, Edirne, Hama, Humus, Şam, Girit, Kastamonu, Limni, Mersin, Rodos, Selanik, İzmir, Trabzon, Trablus (Suriye) ve Trablusgarp'ta da şubeleri bulunmaktaydı. 1899 yılı Aralık ayında Damat Mahmut Celalettin Paşa ve oğulları Prens Mehmet Sabahattin ile Ahmet Lütfullah Beylerin Avrupa'ya firarları, Cemiyetin faaliyetlerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu ivme daha çok basın faaliyetlerinden kendini göstermiştir.

Resim 2.1 İttihat ve Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri

Prens Sabahattin'in muhalefet örgütlerinin birleşmesini esas alan Cemiyetin ilk kongresi, 4-9 Şubat 1902'de Paris'te toplanmıştır. 40 kişinin katıldığı kongre, istenen birleşmeyi temin etmek yerine rejim değişikliğinin gerçekleştirilmesi sürecinde yabancı müdahalesinin talep edilip edilmemesi hususundaki anlaşmazlık yüzünden birbirine tamamen muhalif iki grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.(Tanör, 2006). Kongreden sonra adem-i merkeziyetçiliği savunan Prens Sabahattin-İsmail Kemal ikilisi, Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti adında ve İngiliz desteğiyle darbe yapmayı amaçlayan bir örgüt kurmuşlardır. Merkezî idareyi savunan Ahmet Rıza ise yeni bir örgüt kurma ve *Şûrâ-yı Ümmet* adında yeni bir yayın organını yayımlama kararı almıştır.

Bu şekilde ikiye bölünen Cemiyet, bir süre sadece basın yayın faaliyeti yürütmüştür. 1906 yılı başında dağınık durumda bulunan Cemiyet, Dr. Bahaettin Şakir'in girişimleriyle Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti adıyla yeniden örgütlenmiş ve faaliyetlerini yürütmek üzere idari şubeler kurmuştur. Bu sırada 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti de ordu içinde oldukça etkiliydi. Bu iki Cemiyet, 27 Eylül 1907'de birleşmiştir. Nisan 1908 tarihi itibarıyla cemiyet, Rumeli'de Edirne, Draç, İşkodra, Manastır, Selanik, Üsküp, Tiran ve Yanya'da, ayrıca altmış sekiz küçük merkezde, en önemlileri Ohri, Serez ve Tikveş'te teşkilat kurmuştur.

Üye sayısının yalnız Makedonya'da 2000'i geçmesi üzerine Terakki ve İttihat Cemiyeti eylem planları yapmaya başladı. Bu sırada devletin en sıkıntılı bölgelerinden biri de Makedonya idi. Cemiyet, 13 Mayıs 1908 tarihinde padişaha, vekiller heyeti üyelerine ve Harbiye Nazırı Mehmet Rıza Paşa'ya ayrı ayrı ihtarnameler göndererek Makedonya'da yeni reformlar yapılmasını amaçlayan İngiliz-Rus tasarılarına karşı konulmaması hâlinde ihtilal başlatacağı tehdidinde bulunmuştur. Saraya yazılan dilekçelerde tehditler savrulmuş, "Ey Vatandaşlar! Ya Kanûn-ı Esâsî, Ya Ölüm" (Türk-Özbek, 2011) sloganlarıyla halkı isyana çağırmışlardır. Bunun yanında VII. Edward ile II. Nikola'nın 9-12 Haziran 1908 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri Reval görüşmesinin yarattığı heyecan, Cemiyetin daha ileride gerçekleştirmeyi planladığı eylemlerini sahneye koymasına sebep olmuştur. Cemiyetin silahlı eylemleri sonucunda Sultan II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyup II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır.

Resim 2.2 Abide-i Hürriyet Anıtı

Cemiyet, Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki adını kullanmaya başlamıştır. 1908 yılında yapılan seçimlerde büyük bir başarı göstererek dönemin en büyük siyasi gücü hâline gelmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki kısa bir süre dışında doğrudan iktidarı ele almamış, denetleme görevi ile yetinmiştir. Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından bütünüyle bir tek parti iktidarı kurulmuştur. Saray, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra siyasette belirleyici rol oynayan bir kurum olmaktan çıkmış, Babıâli bürokrasisi önce dolaylı olarak, sonra doğrudan İttihat ve Terakki hâkimiyetine girmiştir. Balkan Savaşı'nın yarattığı çöküntü ve Edirne'nin Bulgarlara teslim edileceği şayiaları üzerine 23 Ocak 1913'te yaptığı bir darbe ile Cemiyet, hükûmeti ve devletin kontrolünü ele geçirmiştir. 11 Haziran 1913'teki Mahmut Şevket Paşa suikastı, İttihat ve Terakki'nin ülkede muhalefeti sindirerek bir tek parti yönetimi kurmasına yol açmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu süre içerisinde, Meclisi devre dışı bırakarak ülkeyi yönetmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi gibi hayati kararlar almıştır. Bunun yanı sıra tek parti olmanın avantajlarını kullanan İttihat ve Terakki, Teşkilât-ı Mahsusa adında paramiliter bir örgüt ve Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç (daha sonra Genç) Dernekleri gibi yine paramiliter gençlik örgütleri kurduğu gibi Kara Kemal Bey'in organizatörlüğü ile çok sayıda esnaf kuruluşunu kendine bağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine Cemiyet, son kongresini 1 Kasım 1918 tarihinde toplamıştır. Kongrede Cemiyet, kendisini feshederek Teceddüt Fırkası ismini almıştır. 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ile de Teceddüt Fırkası kapatılarak mal varlığına el konulmuştur (Hanioğlu, 1985, Tunaya, 1988; Tanör, 2006; Ramsour, 1972; Kuran, 1948).

dikkat

Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde yeni ve coşkulu bir dönem başlamıştır. Meşrutiyet'in yeniden ilan edildiği 10 Temmuz 1324 günü (m. 23 Temmuz 1908), 1936 yılına dek ülkenin ilk resmî bayramı olarak "10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı/Hürriyet Bayramı/" adıyla kutlanmıştır (Türk, 2017; Çolak 2013).

Türk-İtalyan (Trablusgarp/Libya) Savaşı

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki meydana gelen gelişmelerde savaşla sonuçlanan ilk olay, Trablusgarp Savaşı'dır. Trablusgarp Savaşı, İtalya'nın takip ettiği sömürgecilik siyasetinin bir sonucudur. Almanya gibi, birliğini geç tamamlamış olan İtalya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin aksine sömürgeciliğe geç başlamıştır. Sömürgecilikte artık daha da geri kalmak istemeyen İtalya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya'nın da desteğini alarak bugün Libya olarak adlandırılan Trablusgarp ve Bingazi'ye göz dikmiştir.

İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Libya'nın her bakımdan Osmanlılar tarafından geri bırakıldığını, bölgedeki İtalyanlara kötü davranıldığını ileri sürerek 24 saat içinde Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal edeceğini ve bu nedenle bu iki yerin boşaltılmasını istemiştir. Osmanlı Devleti bu notaya ertesi gün cevap vererek İtalya'nın iddia ve taleplerini reddederek müzakere talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine İtalya, aynı gün Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır (Karal, 2011; Uçarol, 1995). Böylece Trablusgarp Savaşı başlamıştır. Yine aynı gün Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa istifa etmiş ve yerine 30 Eylül 1911'de Sait Paşa getirilmiştir.

İtalya, dönemin en modern silahlarıyla donanmış yaklaşık 80 bin kişilik bir orduyu bölgeye göndermiştir. Osmanlı'nın Trablusgarp ve Bingazi'deki kuvvetleri ise Albay Neşet Bey komutasında yaklaşık 5000 kişi kadardır. İtalya ilk önce 1 Ekim 1911'de Trablusgarp'a saldırmıştır. Arkasından 4 Ekim'de Tobruk, 13 Ekim'de Derne, 18 Ekim'de Hums ve 20 Ekim'de Bingazi sahillerine asker çıkarmıştır. 20 Ekim 1911'e kadar İtalya, Libya'nın en önemli sahil kentlerini işgal etmiş-

tir. Ayrıca donanma gücü sayesinde de Akdeniz'i kontrol altına almıştır.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Libya ile kara bağlantısı bulunmuyordu. Çanakkale Boğazı da İtalyan savaş gemileri tarafından kapatılmıştı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Trablusgarp'a takviye kuvvetler göndememiştir. Savaş başladığında resmen bir girişimde bulunmayan Harbiye Nezareti ancak bölgeye gönüllü gidecek subaylara teşvik edici düzenlemeler yapmıştır. Bu çağrı üzerine, Meşrutiyet'in ilanında da önemli rol oynayan imparatorluğun en iyi subayları gönüllü olarak Libya'ya gitmişlerdir. Trablusgarp'a giden gönüllü vatansever subaylar arasında Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal Bey, Ahmet Fuat [BULCA], Nuri [CONKER], Kuşçubaşı Eşref, Paris Ataşemiliteri Ali Fethi [OKYAR], Ali [ÇETİNKAYA], Halil [KUT-Enver Paşa'nın amcası], Yakup Cemil, Naci, Hakkı, Nuri [KİLLİGİL-Enver Paşa'nın kardeşi] en önemli isimlerdir. Bu subaylar Senusiler ve yerli Arapları İtalyan işgaline karşı örgütlemiştir. Trablusgarp'ta devam eden savaş üç cephede yürütülmüştür. Trablus'ta Kurmay Albay Neşet Bey, Hums'ta Halil Bey, Bingazi'de Enver Bey ve Derne'de ise Mustafa Kemal Bey komutayı üstlenmişlerdir (Karal, 2011).

Resim 2.3 Binbaşı İsmail Enver Bey ile Kolağası Mustafa Kemal Bey Trablusgarp'ta

Trablusgarp'ta İtalyanlar, tam teşekküllü ordularına rağmen bir yıl boyunca sahilden beş kilometreden fazla ilerleyememiştir. Kara savaşlarında istediği sonucu alamayan İtalyanlar, bu defa deniz savaşına yönelmiştir. Bu kapsamda Çanakkale Boğazı'na da hücum etmişlerse de başarılı olamamışlar, ancak 23 Nisan-17 Mayıs 1912 tarihleri arasında Rodos ve 12 Ada'yı işgal etmişlerdir. Bu gelişmelere rağmen İtalya, askerî yönden amacına ulaşamayacağını ve savaşı sonuçlandıramayacağını anlamıştır. Savaşın uzaması, İtalya'yı gittikçe ağırlaşan bir yükün altına soktuğu gibi, iç politikasında da tepki oluşmasına yol açmıştır. Bunun üzerine İtalya, Avrupalı devletlerin barışı sağlamak için işe karışmasını diplomatik yollarla sorunun kendi lehine çözümlenmesini istemiştir (Karal 2011).

Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 15-18 Ekim 1912 tarihlerinde Uşi (Quchy) Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre;

- Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'yi boşaltacak ve bölgeye bağımsızlık verecekti.
- Buna karşılık İtalya, işgal ettiği 12 Ada'yı Osmanlı Devleti'ne geri verecek ancak Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın adaları işgal etme tehlikesine karşı İtalyan işgali geçici olarak devam edecekti.
- Padişah aynı zamanda Halife olduğundan Trablusgarp'ta padişah adına Naibüssultan adıyla bir temsilcisi bulunacak ancak bunun dinî görevleri dışında hiçbir siyasi yetkisi olmayacaktı.
- İtalya, kapitülasyonların kaldırılması konusunda Osmanlı Devleti'ne destek verecekti (Mert, 1987; Fortna, 2017; Mehmed Nabi-Fahreddin Rumbeyoğlu, 1334; Şıvgın, 2006).

Böylece 18 Ekim 1912 Uşi (Quchy) Antlaşması ile Trablusgarp Savaşı sona ermiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son topraklarını da kaybetmiştir. İtalya geçici de olsa Adalar (Ege) Denizi'ne yerleşmiştir. Antlaşmaya göre geçici olarak İtalya'ya bırakılan Rodos ve 12 Ada'nın da geri alınması mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı'nı bu şekilde aleyhine sonuçlandırdığı sırada bu defa da Balkan Savaşı gibi büyük bir facia ile karşı karşıya kalmıştır.

dikkat

18 Ekim 1912 Uşi (Quchy) Antlaşması ile İtalya geçici de olsa Adalar (Ege) Denizi'ne yerleşmiştir. Aynı antlaşmaya göre Rodos ve 12 Ada da İtalya'ya verilmiştir. Ancak daha sonra bu adaların geri alınması mümkün olmamıştır.

Birinci Balkan Savaşı

XX. yüzyılın başlarında Balkanlar, Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı yerlerinden birisiydi. Bölge üzerinde Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletlerin çıkar hesapları önemli rol oynamaktaydı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Avrupa devletleri arasındaki rekabeti daha da şiddetlendirmiştir. Balkan devletlerinin ayrıca kendilerine göre olan hesapları birbirleriyle de çatışmaya yol açmaktaydı. Balkan devletleri dağılmakta olan Osmanlı Devleti'nin durumundan yararlanmak üzere düşmanca bir politika takip ediyorlardı. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kalan son topraklarını ele geçirmek için Rusya'nın öncülüğünde kendi aralarında ittifak yapmaya yönelmişlerdir. Bu amaçla, 13 Mart 1912'de Sırbistan-Bulgaristan, 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan-Yunanistan, Ağustos 1912'de Karadağ-Bulgaristan ve 6 Ekim 1912'de de Karadağ-Sırbistan ittifakları oluşturulmuştur. Bu ittifaklar tamamlandığında, hareket merkezinde Bulgaristan'ın geri plandaki fikir merkezinde ise Balkanları kontrol altında tutmak isteyen Rusya'nın yer aldığı görülmektedir. Büyük devletlerin de desteğini alan Balkan ülkeleri, 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan etmişlerdir. 1 Ekim'de de Osmanlı Devleti seferberlik ilan ederek bazı önlemler almaya çalışmıştır. Ancak Balkan ittifakları olduğu sırada, Osmanlı ordusu maddi sıkıntılar yüzünden bölgedeki 75 bin tecrübeli askerini de terhis etmek zorunda kalmıştır (Karal, 2011; Uçarol, 1995; Balcıoğlu, 2016).

Resim 2.4 Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı kutsal ittifak

Nihayet, 8 Ekim 1912'de Karadağ, 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim 1912'de de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Savaşı Osmanlı Devleti'nin kazanacağını düşünen büyük devletler, hangi taraf savaşı kazanırsa kazansın hiçbir toprak değişikliğine razı olmayacaklarını ilan etmişlerdir (Karal, 2011).

Savaşa hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti, Balkan devletlerinin uzlaşmaz tutumu, büyük devletlerin tahriki ve iç baskılar yüzünden savaşa girmeye mecbur kalmıştır. Bölgedeki tecrübeli askerini zaten daha önce terhis etmiştir. Bunların yerine gönderilen takviye kuvvetler ise savaşta başarı gösterecek kadar eğitilememiştir. Ayrıca siyasete karışmış olan subaylar arasında fikir ayrılıkları ve şahsi düşmanlıklar da bulunmaktaydı. Subaylar, ordunun ihtiyaçlarını bir kenara bırakmış, politika ve komitacılıkla uğraşmaya başlamıştır. Doğal olarak bu durum birliklerdeki askerlerin eğitim-öğretim ve disiplin açısından da eksik kalmasına yol açmıştır.

1912 Ekim'inde başlayan ve yaklaşık 8 ay süren savaşların ilk aşamasında gerek batı yönünde Ali Rıza Paşa ve gerekse Ali Yaver Paşa idaresindeki Doğu Ordusu, Bulgarlar ve Sırplar karşısında kısa sürede yenilgiye uğramıştır. 22 Ekim'de Priştine ve Yeni Pazar, 24 Ekim'de Koçana ve İştip işgale uğramış, 27 Ekim'de Üsküp kaybedilmiştir. Bulgarlar karşısında Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kalan kuvvetler, Sırbistan'a da Kumanova'da yenilmişlerdir. Selanik 8 Kasım'da Yunan ordusuna teslim olmuş; Türk kuvvetleri sadece Edirne'de Bulgarlara, Yanya'da Yunanlılara, İşkodra'da da Karadağlılara karşı savunma savaşı vermişlerdir (Karal, 2011; Uçarol, 1995; Balcıoğlu, 2016; Güler, 2017).

Kara savaşlarındaki bu olumsuz gelişmelere ilaveten Adalar (Ege) Denizi'nde de durum kötüydü. Yunanistan donanmasını, 18 Ekim 1912'de Pire Limanı'ndan Çanakkale Boğazı'na göndererek Boğazı tutan Limni Adası'nı 21 Ekim 1912'de savaş yapmaksızın ele geçirmiştir. Arkasından da Yunanistan diğer Ege Adalarını ele geçirmiştir (Karal, 2011: 320-321). Böylece yüzyıllardır Osmanlı egemenliği altındaki bu adalar birkaç ay içinde Yunan işgali altına girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu şekilde hem karada hem de denizde mağlup olması iç siyasetine de yansımıştır. Bulgarların Çatalca'ya dayanmaları, Sırpların Manastır'a girmeleri, Yunanistan'ın başarıları

ve Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi üzerine İstanbul'da bir hükûmet değişikliği olmuştur. İş başına geçen Kamil Paşa hükûmeti, Balkan devletlerinden ateşkes istemiştir. Bunun üzerine, 28 Kasım 1912'de Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında Çatalca'da görüşmeler başlamış ve 3 Aralık 1912'de ateşkes antlaşması imzalanmıştır (Güler, 2017: 194). Yunanistan ve Karadağ'ın katılmadığı bu antlaşmaya göre barış antlaşması Londra'da toplanacak bir konferansta yapılmıştır.

Resim 2.5 Balkanlardan zulüm gören ve göçe zorlanan Türkler

Balkan bunalımına çözüm bulmak amacıyla 17 Aralık 1912 Londra'da uluslararası bir konferans toplanmıştır. Konferansta çözülmeyi bekleyen iki problem bulunmaktaydı. Birincisi, Osmanlı Devleti ve Balkan devletleri arasındaki sınırın tespiti, ikincisi ise Osmanlı Devleti'nden ele geçirilen toprakların Balkan devletleri arasında paylaştırılmasıydı. Bu sırada meydana gelen gelişme ve yenilgiler, Kamil Paşa hükûmetini iyice yıpratmıştır. Kamil Paşa hükûmeti, büyük devletlerin teklifini kabul edeceği sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir baskınla hükûmeti devirerek Sadrazamlığa Mahmut Şevket Paşa'yı getirmiştir. Bunun üzerine 3 Şubat 1913'te savaş yeniden başlamış ancak bu sefer de Yanya ve Edirne elden çıkmıştır.

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin barış görüşmelerine yeniden başlanması isteği üzerine, Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Mayıs 1913'te Londra Barış Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre;

- Osmanlı Devleti'nin batı sınırı, Midye-Enez hattı olacak,
- Osmanlı Devleti, Arnavutluk ile Ege Adalarının geleceğinin belirlenmesini büyük devletlere bırakacak,
- Yunanistan, Selanik, Güney Makedonya ve Girit'i; Bulgaristan, Kavala ve Dedeağaç ile birlikte bütün Trakya'yı sınırları içerisine katacak,
- Sırbistan, Orta ve Kuzey Makedonya'ya sahip olacaktı (Karal, 2011; Uçarol, 1995).

Balkan Savaşı sırasında katliama uğrayan masum Türk halk kitlelerinin kesin sayısı bilinmemektedir. Rumeli'den Türk göçleri hususunda çeşitli araştırmaları bulunan Bilâl Şimşir'in tahminlerine göre bu sayı 200.000'den aşağı değildir. Hikmet Gazetesi'nde, "Balkanlılar Vahşeti" başlığı altında verilen haberde harbin başlangıcından, 1913 yılı başlarına kadar Balkan müttefiklerinin işgal ettiği arazide silahsız ve masum Türklerden katledilenlerin miktarı 240.000 civarında olduğu ve katliama devam edildiği de belirtilmekte idi. Bu arada, Balkan mezalimiyle ilgili neşredilmekte olan Kırmızı-Siyah Kitap isimli bir eserde yer alan bilgiye göre, Balkan devletleri tarafından katledilen Müslümanların miktarı 500.000'den fazla tahmin edilmektedir (Halaçoğlu, 2014).

dikkat

Balkan Savaşlarının bu ilk evresinde Osmanlı Devleti, Midye-Enez sınırının batısında kalan bütün topraklarını Balkan devletlerine terk etmiş ve bu yerler Balkan devletleri arasında bölüşülmüştür. Ege Adalarının geleceğini ise büyük devletlere bırakarak deniz üzerindeki egemenlik haklarını kaybetmiştir.

İkinci Balkan Savaşı

İkinci Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti'nden aldıkları toprakları paylaşamayan Balkan devletlerinin kendi aralarında yaptıkları bir savaştır. Savaşın sebebi Osmanlı Devleti karşısında umulandan daha çabuk ve büyük bir başarı kazanan Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıktır. Birinci Balkan Savaşları sonunda Bulgaristan'ın diğer Balkan ülkelerinden daha fazla toprak kazanması üzerine Yunanistan ve Sırbistan, Bulgarlara saldırmıştır. Savaşta oldukça yıpranmış olan Bulgar ordusu Sırp ve Yunan orduları karşısında tutunamamıştır. Bulgaristan'ın bu durumundan istifade eden Osmanlı Devleti de Edirne'yi geri alarak tekrar topraklarına katmıştır.

Savaşın sonunda Balkan Savaşlarını sona erdiren antlaşmalar yapılmıştır. Bulgaristan ile Balkan devletleri arasında yapılan Bükreş Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti de Balkan ülkeleri ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalamıştır. Bunların ilki Bulgaristan'la 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Barış Antlaşması'dır. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki sınır, Meriç Nehri olarak belirlenmiştir. Bulgaristan'da kalan Türklerin hukuki durumları da antlaşma ile düzenlenmiş ve 4 yıl içinde Türkiye'ye göç hakkı tanınmıştır. Osmanlı-Yunanistan barışı ise 14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Antlaşması ile sağlanmıştır. Bununla Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın Balkanlarda ele geçirdiği topraklar ile Girit'in bu devlete ait olduğunu resmen kabul etmiştir. Ayrıca Yunanistan'da kalan Türklerin sahip olacakları haklar da belirlenmiştir. Ancak 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması gereğince Ege Adalarının geleceği büyük devletlerin kararına bırakıldığı için antlaşma şartları içinde yer almamıştır. Sırbistan ile barış antlaşması 13 Mart 1914'te İstanbul'da imzalanmış, bu antlaşma ile Sırbistan'da kalan Türklerin haklarının korunması sağlanmaya çalışılmıştır (Karal, 2011; Uçarol, 1995; Güler, 2017).

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında tarihin en büyük yenilgilerinden birine uğramıştır. Altı asırdır vatan edinilen Rumeli hemen tamamen terk edilmiş, Ege Adaları kaybedilmiştir. Arnavutluk ayrı bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu savaş devletler arası bloklaşmaları daha da hızlandırdığı gibi silahlanmayı da artırarak Birinci Dünya Savaşı'na sebep olacak olan gelişmelerin en önemli göstergesi olmuştur.

Öğrenme Çıktısı

1 II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nde yaşananları kavrayabilme

Araştır 1

Balkan Savaşı'nın çıkmasında Trablusgarp Savaşı etkili olmuş mudur? Araştırınız.

İlişkilendir

Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından toprak kaybetmeden çıkabilir miydi?

Anlat/Paylaş

I. ve II. Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti'nin siyasal hayatına olan etkileri nelerdir? Tartışınız.

BÜYÜK HESAPLAŞMA VEYA OSMANLI DEVLETİ'NİN SON SAVAŞI: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1914-1918 yılları arasında dünyanın büyük devletlerinin Avrupa, Ortadoğu, Afrika ve Uzak Doğu'da geniş bir alanda ve açık denizlerde o zamana kadar görülmemiş büyüklükte ve uzun süreli savaşına Birinci Dünya Savaşı denmiştir. Önce Orta Avrupa'da başlayan savaş, devam ettiği yıllar içinde yeni katılımlarla (Osmanlı Devleti, Bulgaristan, İtalya, ABD) geniş bir alana yayılmış ve dünyanın büyük bir bölümünü etkisi altına almıştır.

Savaşın Sebepleri ve Taraflar

Dünya ülkelerinin büyük bir bölümünü etkileyen Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerini genel hatlarıyla siyasi ve askerî Sebepler, ekonomik yayılma ve sömürgecilik isteği, Avrupa'da Alman-Fransız, Balkanlarda Rus-Avusturya rekabeti, milliyetçilik fikirlerinin yayılması, hanedan çekişmeleri, Osmanlı Devleti'ni paylaşma isteği ve projesi olarak sıralamak mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük devletlerin durumları ve hedefleri savaşın çıkışında önemli rol oynamıştır. 1871'de millî birliğini tamamlamış olan Almanya, kısa zamanda sanayi ve ekonomi alanında gelişerek, güçlü bir kara ordusuna ve İngiltere ile rekabet edebilecek bir donanmaya sahip olmuştur. İngiltere, dünyanın büyük bir kısmını sömürge hâline getirmiş ve aynı zamanda dünyanın en büyük donanmasına sahiptir. Birleşik Amerika'nın ise güçlü bir ordusu bulunmamakla birlikte, sanayi ve üretim gücü çok yükselmiştir. Fransa, dünyanın ikinci kara ordusuna ve İngiltere'den sonra en fazla sömürgeye sahip olan devlettir. 1905'te Japonya'ya yenilmiş olan Rusya, üçüncü büyük kara gücüne sahiptir. Rusya sanayi ve teknolojide Amerika, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın gerisindeydi ve ekonomik bakımdan da güçlü değildir. Japonya büyük bir hamle yapmış, Uzak Doğu'da Rusya'yı durdurmuş, Çin'e müdahaleye başlamış, çok güçlü bir donanma ve ticaret filosu kurmuştur. Avusturya-Macaristan, çöküş sürecine girmiş olup sıkı sıkıya Almanya'nın dış siyasetine sarılmıştır. Almanya gibi millî birliğini geç tamamlamış olan İtalya da sömürge edinmeye çalışıyordu. Çin ise Batı ve Japon emperyalizminin baskısı altındaydı. Osmanlı Devleti ise, 1900-1914 yılları arasında ağır kayıplara uğrayarak bir hayli küçülmüştü. Bilhassa Avrupa'daki topraklarını kaybetmiş olan devlet, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kars, Ardahan, Artvin dışında bugünkü Türkiye, Irak, Suriye Lübnan, İsrail, Ürdün, Hicaz ve Yemen'i elinde bulundurmaktaydı.

Almanya'nın her alanda İngiltere ile rekabete kalkışması İngiltere'nin de ne pahasına olursa olsun Almanya'yı ezmek istemesi savaşın temel sebeplerinden biridir. Bu durum Avrupa'da devletler arası kutuplaşmaya yol açmıştır. Almanya, birliğini kurduktan sonra giderek güçlenmiş ve Avrupa üstünlüğüne yönelik bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bundan sonra Almanya, İtalya ve Avusturya arasında 1882 yılında Üçlü İttifak denilen bir blok meydana getirilmiştir. Almanya-Avusturya-Macaristan-İtalya üçlü İttifakına karşı İngiltere-Fransa-Rusya Üçlü İtilaf devletleri grubu kurulmuştur. Zamanla iki grup gittikçe birbirine karşı iyice düşman olarak kutuplaşmaya başlamıştır (YÖK, 1990).

Sömürge edinme ve dış yatırımlarla gelişen ekonomik rekabet, Birinci Dünya Savaşı'nın önemli sebeplerindendir. Sömürge edinmek için İngiltere'de Hint ve Levant, Fransa'da Hint ve Kanada, Hollanda'da Batı ve Doğu kumpanyaları gibi şirketler kurulmuştur. Böylece giderek sömürge imparatorlukları kurulmuştur.

dikkat

Edindiği sömürgeler, kendi ülkesinin 104 katına ulaşan ve bundan dolayı *Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk* unvanını alan İngiltere, sömürgecilik konusunda en ön plandaydı. Bu ülkeyi Fransa, Hollanda, Almanya, Rusya gibi devletler izlemekteydi.

Avrupa'daki Alman-Fransız anlaşmazlığı savaşın diğer bir nedenini oluşturmuştur. Alman birliğinin kurulması aşamasında Almanlar, Fransızları yenerek yeraltı kaynakları bakımından zengin Alsace-Lorraine bölgesini ele geçirmişlerdir. Bu durum Fransızlar için millî bir mesele hâline getirilmiştir. Diğer taraftan Balkanlarda Rusya ile Avusturya arasında büyük bir çekişme vardır. Akdeniz'e açılmak isteyen Rusya, Panslavizm politikasıyla Balkanları nüfuzuna almak istemiştir. Aynı şekilde Avusturya da Balkanlara sahip olmayı dış politikasının en önemli amacı hâline

getirmiştir. Bu durum Rusya ile Avusturya arasında şiddetli bir rekabete yol açmıştır. Diğer taraftan idaresinde yaşayan Slavlardan dolayı, Avusturya, Rusya'nın politikalarından rahatsızlık duyuyordu.

1789 Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan milliyetçilik fikri, çeşitli milletler üzerinde etkili olmuş, millî devletler kurma düşüncesi gelişmiş ve yer yer bağımsızlık savaşları çıkmıştır. Milliyetçilik, daha sonra da Avrupa milletlerinin benimsediği kendi milletini üstün görme, üstün kılma politikalarının kaynağı olmuştur.

Savaşın nedenleri arasında diğerleri kadar olmasa bile hanedan rekabetinin de etkisi vardır. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Fransa hariç diğer devletler, hanedanlar tarafından yönetiliyordu. Rusya'da Romanof, Avusturya'da Habsburg, Almanya'da Hohenzollern, İngiltere'de Hanover hanedanları iktidardaydı.

dikkat

Avrupadaki bu hanedanların hepsi aynı zamanda birbirleriyle akraba idiler. Başka bir devlete kendi hanedanlarından bir prensi kral seçtirmek için aralarında rekabet vardı. Çünkü bir prensin krallığı, kendi hanedanına nüfuz sağlayacaktı.

Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuz kavgası ve ileride onun mirasının nasıl paylaşılacağı meselesi Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olan en önemli faktörlerden birisidir. XIX. yüzyıl başlarındaki Rus, İngiliz ve Fransız rekabeti, yüzyılın sonlarına doğru bu rekabete Almanya'nın da katılması bu çekişmeyi hızlandırmıştır (Karal, 2011; Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995; Sander, 2003).

Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından yenilgi ve toprak kayıplarıyla çıkmıştır. Bu yenilgiler, Osmanlı Devleti'ni uluslararası alanda yalnızlığa itmiştir. Hem bu siyasi yalnızlıktan kurtulmak ve hem de Avrupa'da oluşan bloklar içinde yer almak isteyen Osmanlı Devleti, şu düşünceler içinde ittifak arayışına girişmiştir. Osmanlı-İtalyan Savaşı'nı Almanya'nın müttefiki olan İtalya çıkarmış ve bu olay Balkan Savaşı'na yol açmıştı. Balkan Savaşı aynı zamanda Rusya'nın girişimiyle meydana gelmişti. Almanya'ya gelince, İkinci Meşrutiyet'ten beri, özellikle İstanbul'daki Büyükelçisi Baron Marshall, Osmanlı toprağında Almanya'nın gözü olmadığına Türk devlet adamlarını inandırmıştır. Balkan Savaşı'ndan sonra Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında doğrudan bir sınır kalmadığı için Osmanlı Devleti idarecilerinde Alman-Avusturya ittifakına karşı eğilim artmış ve Akdeniz'de güçleri az olan bu devletlerden Osmanlı Devleti'ne zarar gelmeyeceği inancı meydana gelmiştir. Bu suretle 1909 başlarından 1911 sonlarına kadar Almanya'ya dayanmak ve ona göre bir siyaset gütmek, Osmanlı Devleti'nce doğru yol olarak kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı-İtalyan ve Balkan Savaşları sonucunda kaybedilen yerler, Osmanlı devlet adamlarında, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni ne kendi müttefiklerine ne de Balkanlılara karşı koruyabilecek bir durumda olmadığını göstermiştir.

Resim 2.6 Birinci Dünya Savaşı'nda propaganda kartları

Osmanlı devlet adamlarında yukarıdaki düşüncelerden kaynaklı olarak iki ittifak fikri belirmiştir. Birincisi Osmanlı Devleti'ni her durumda koruyacak Almanya ile kesin ve açık bir anlaşma yapmak, diğeri de Osmanlı Devleti'ni muhtemel bir savaşta yakinen etkisi altına alacak devletlerle, özellikle Akdeniz'e yakın olanlarına yaklaşmak ve mümkünse ittifak yapmaktır. İngiltere, Rusya ve Fransa ile ittifak girişimleri bu fikirden doğmuştur. Fakat bu devletlere yapılan ittifak teklifleri birer birer reddedilmiştir. Osmanlı devlet adamlarının çeşitli ayrıcalık tekliflerine ve birtakım ekonomik çıkar vaatlerine rağmen İngiltere ve Fransa ittifaka yanaşmamışlardır. İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını istemişler ancak bunun gerçekleşmesi için de Osmanlı Devleti'nin istediği kapitülasyonların kaldırılması gibi tavizi vermekten de kaçınmışlardır. Öyle ki İngiltere savaşın arifesinde Osmanlı Devleti'nin peşin para ödeyerek sipariş ettiği iki savaş gemisini de vermemiştir. Kısacası yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Almanya safında ittifaka mecbur bırakılmıştır.

dikkat

Balkan Savaşları sırasında İngiltere'ye sipariş verilen "Sultan Osman-ı Evvel" ve "Reşadiye" gemileri 1914'te Osmanlı Devleti'ne teslim edilecekti. Halktan toplanan yardımlarla bütün parası ödenmesine rağmen Birinci Dünya Savaşı bahane edilerek gemilere el konulduğu bildirilmiştir. İngiltere Sultan Osman-ı Evvel" gemisine "Agincourt", Reşadiye gemisine de "Erin" adını vererek İngiliz donanmasına katmıştır.

Nihayet Avrupa'da savaşı ortaya çıkaran kıvılcım, 28 Haziran 1914'te çıkmıştır. Eşi ile birlikte Saraybosna'yı ziyaret eden Avusturya Veliahtı Franz Ferdinand, bir Sırp milliyetçisi olan Principe tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bu olay, sonuç olarak Avusturya'nın Sırbistan'a karşı savaş ilan etmesini; Rusya'nın Sırbistan'ın, Almanya'nın da Avusturya'nın yanında yer almasına yol açmıştır. Ardından bir hafta içinde Avrupa büyük bir savaşa sürüklenmiştir (Uçarol, 1995; Sander, 2003).

Almanya, 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya, 4 Ağustos 1914'te de Belçika'ya savaş ilan ederek saldırmıştır. Almanya'nın Belçika saldırısı İngiltere'yi tehdit ettiğinden, İngiltere de Almanya'ya savaş ilan etmiş, Avusturya ise, 6 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş açmıştır. Tarafların birbirlerine böyle savaş açmasıyla başlayan bu Avrupa savaşı, daha sonra dünya savaşına dönüşmüştür. Avrupa devletlerinin büyük bir bunalıma sürüklenmesi, Uzakdoğu'da Japonya'ya yayılması için fırsat vermiştir. Almanya'ya 23 Ağustos 1914'te savaş ilan eden Japonya, bu devletin Uzak Doğu'daki sömürgelerini ele geçirdikten sonra Kasım 1914'te savaşı kendi açısından sonlandırmıştır. Savaş, bütün şiddetiyle Avrupa'da ve Yakın Doğu'da sürerken Almanların asıl planı, Belçika üzerinden Fransa'ya yürümek, Fransa'yı mağlup ettikten sonra bütün gücü ile Rusya'ya saldırmaktır. Almanların Batı Cephesi savaş planları, İngiliz, Belçika ve özellikle Fransızların ısrarlı direnmeleri sonucu başarısızlığa uğramıştır. Bilhassa Marn'daki başarısızlık, Almanları batıda durdurmuştur. Doğu'da ise Hindenburg, Rusları arka arkaya başarısızlığa uğratmıştır. 1915 içinde İtalya'nın İtilaf devletlerine katılmasıyla Avrupa'da bir de İtalya Cephesi açılmıştır. İtilaf devletlerinin Balkanlarda yeni bir cephe açma gereği, Yunanistan'ın da İtilaf devletleri yanında savaşa girmesine sebep olmuştur. 1916'da ise Romanya, İtilaf devletlerine katılmıştır.

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifak anlaşması Osmanlı Devleti'nin savaşa girişine hukuki zemin oluşturmuştur. Osmanlı yönetiminin bir savunma antlaşması olarak değerlendirdiği bu ittifak antlaşmasına göre;

- İki devlet, Avusturya ve Sırbistan arasında çıkan bir anlaşmazlıkta tarafsız kalacaklardır.
- Avusturya, Rusya ile savaşır ve Almanya'da Avusturya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa Osmanlı Devleti de savaşa katılacaktır.
- Osmanlı Devleti, tehdit altında kalırsa Almanya Osmanlı Devleti'ni savunacaktır.
- İttifak 1918 sonuna kadar devam edecek ve taraflardan herhangi biri bu ittifakı feshetmezse, beş yıl daha uzatılmış olacaktır (Karal, 2011; Armaoğlu, 2015).

Bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi, iki Alman gemisinin Türkiye'ye gelmesiyle gerçekleşmiştir. Akdeniz'de İngiliz savaş gemileri ile çarpışan Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) adlı Alman gemilerinin Boğazlara girmesi üzerine Osmanlı hükûmeti bu gemilere sığınma hakkı vermiştir. Osmanlı Devleti, İtilaf devletlerinin durumu protesto etmeleri üzerine bir açıklama yaparak, söz konusu gemilerin satın alındığını ve artık Osmanlı donanmasına ait olduklarını bildirmiştir. Ayrıca Amiral Souchon da donanma komutanı olarak atamıştır. Yavuz ve Midilli gemilerinin de içinde bulunduğu Osmanlı filosu, 29 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkarak Sivastopol ve Odessa'yı bombalamıştır. Böylece Osmanlı Devleti, bir oldubitti ile savaşa sokulmuştur (Karal, 2011; Uçarol, 1995; Sander, 2003).

Resim 2.7 Osmanlı Devleti'ne sığınan Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) gemileri İstanbul'da

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni 2 Ağustos 1914'te imzalanan ittifak antlaşmasından sonra, bir an önce savaşa sokmak için uğraşmasının ve bir oldubittiye mecbur bırakmasındaki hedefleri şunlardır:

- Kafkas Cephesi'ne Rus kuvvetlerinin önemli bir kısmını çekerek Almanya ve Avusturya'nın doğu ordularının yükünü hafifletmek,
- Süveyş Kanalı'nı kapamak veya hiç olmazsa orada büyük miktarda İngiliz gücünü meşgul etmek,
- Osmanlı hilafetinin manevi gücünü kullanarak İngiliz ve Fransız sömürge Müslümanlarını ayaklandırmak ve Rusya Müslümanlarını harekete geçirmek.

Osmanlı filosunun 29 Ekim 1914'te Rus liman şehirlerini bombalamasından sonra 3 Kasım 1914'te İngiliz Donanması Çanakkale Boğazı giriş istihkamlarını bombalamıştır. 3 Kasım 1914'te Rusya, 5 Kasım 1914'te de İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir (Karal, 2011; Balcıoğlu, 2016).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Cepheleri

Almanya-Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın yer aldığı İttifak Devletleri grubunda Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti, birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bu cephelerin çoğu Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında bulunurken bazıları da Avrupa'da müttefiklerine destek olmak amacıyla açtığı cephelerdir. Osmanlı Devleti, kendi toprakları üzerinde Kafkasya, Kanal, Çanakkale, Suriye-Filistin, Hicaz-Yemen ve Irak'ta İtilaf devletleri ile savaşmıştır. Müttefiklerine yardım etmek için ise Galiçya, Romanya ve Makedonya Cephelerine asker göndermiştir.

Birbirine uzak çok farklı coğrafyalardaki cephelerde savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki asker durumu şu şekilde idi (Mehmet Emin, 1922).

Resim 2.8 Seferberlik İlanı ile ilgili Osmanlı Devleti'ne ait afiş

Tablo 2.1 Birinci Dünya Savaşı Sürecince Türk Ordusu'nun Mevcudu

Birinci Dünya Savaşı Süresince Türk Ordusunun Mevcudu	
Savaştan Önce Silah Altında Bulunan Asker Sayısı	150.000
Seferberlik Süresince Silah Altına Alınan Asker Sayısı	780.000
İhtiyat ve Mustahfız Askerler	1.920.000
Toplam	2.850.000

Türk Cepheleri

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ile savaş alanı oldukça genişlemiştir. Birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı harekât planının temelini, İttifak devletlerinin Avrupa'daki yükünü hafifletmek oluşturmuştur. Bunun için Romanya ve Bulgaristan bölgelerinde Karadeniz'e çıkılması, Kafkaslarda Rusya'nın, Süveyş'te İngiltere'nin meşgul edilmesi amaçlanmıştır. Böylece bir yandan Almanya ve Avusturya'nın yükü hafifletilirken bir yandan da İngiltere'nin Hindistan ile olan deniz yolu bağlantısına engel olunması ve güneydeki zengin petrollerden İttifak devletlerinin yararlanması amaçlanmıştır.

Resim 2.9 Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından alaylara sancak teslim töreni

Kafkasya (Doğu) Cephesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti en önemli savaşlarından birini, Ruslara karşı Kafkas Cephesi'nde vermiştir. 1878 Berlin Kongresi kararları ile Kars, Ardahan ve Batum'u alan Ruslar, bölgeye yatırım yapmış, Sarıkamış'a kadar demiryolu döşemişlerdir. Almanya'nın Bağdat demiryolunu üstlenmesini, Osmanlı Devleti tarafından Doğu Anadolu'ya yol yapılmaması kaydıyla kabul etmiş olan Rusya, bölgedeki her askerî harekette ulaşım üstünlüğünü daha işin başında eline almıştır.

Kafkas Savaşları, 1 Kasım 1914'te Rus saldırılarıyla başlamıştır. Ancak bölgedeki Osmanlı orduları bunu başarıyla durdurmuş ve karşı harekâta geçmiştir. Rusların bölgedeki kuvvetlerinin çok fazla olmaması, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya Kafkasları zapt etme ümidini vermiştir. Bunda Alman subayların

telkinlerinin de önemli rolü olmuştur. Kafkasya'yı alarak Orta Asya Türk dünyası ile doğrudan temasa geçmek ve hatta Hindistan'a kadar ilerlemek gibi stratejik -ancak devletin imkânlarına nispetle hayalci- düşüncelerle Boğazlar ve Trakya'da tutulması gereken kuvvetlerin bir kısmı bu cepheye kaydırılmıştır. Aralık 1914 ortasında Trabzon üzerinden Erzurum'a gelen Enver Paşa, derhâl taarruz edilmesini istediğinde, askerin yazlık kıyafetleriyle, yolların kardan kapalı olduğu bir sırada taarruza kaldırılmasını saçma bulup ilkbaharı beklemeyi savunan III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın istifasını IX. ve X. Kolordu komutanlarının istifaları izlemiştir. Liman von Sanders'in de desteklediği bu plana uygun olarak 90 bin kişiyi taarruza kaldıran Enver Paşa idaresindeki ordu, (27 Aralık 1914) Ruslar tarafından durdurulmuştur. Kışa karşı hiçbir hazırlığı olmayan askerin önemli bir kısmı soğuktan donarak ölmüştür. Yine de 29 Aralık'ta Sarıkamış kuşatılmıştır. Ancak askerin sayısının azalması kuşatmadan netice alınmasını engellemiş ve Enver Paşa, 2 Ocak 1915'te cepheyi terk etmiştir. Cepheden geriye ise çoğu hastalıklı yaklaşık 12 bin asker dönebilmiştir. İleri harekâta girişen Rus ordusu, Ardahan ve Oltu'yu işgal ederken savaşın başından itibaren tüm kayıpları 12 bin kişi olmuştur. Ruslar ilkbaharda Van, Muş ve Bitlis'i işgal etmişlerdir (Karal, 2011; Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995). Bölgedeki askerlere Karadeniz'deki Rus donanması yüzünden denizden de takviye gönderilememiştir.

Resim 2.10 Sarıkamış bölgesindeki Türk askeri

1916 baharında yeniden saldırıya geçen Ruslar, denizden Doğu Karadeniz'e çıkardıkları bir kolordu ile Erzurum, Erzincan ve Temmuz ayında Trabzon'u işgal etmişlerdir. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki XVI. Kolordu birlikleri 6 Ağustos'ta Rusların IV. Kolordusunu yenerek Muş'u, bir gün sonra da Bitlis'i kurtarmışlardır. 1917 Martı'nda Rusya'da ihtilalin patlak vermesi üzerine Rusya, savaştan çekilmiş, kendi iç meseleleri ile uğraşmaya dalmıştır. Ruslarla 18 Aralık 1917'de yapılan Erzincan Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı-Rus Savaşı sona ermiştir (Uçarol, 1995). Rusların yerini alan Ermenilerin katliamları karşısında 1918 Martı'nda Kazım Karabekir Paşa'nın kumandasındaki Kafkas Kolorduları tarafından Erzincan ve Erzurum kurtarılmıştır (12 Mart 1918). 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti doğuda Rus işgali altındaki bölgeyi kurtarmıştır. Osmanlı Devleti, 1878'den itibaren Rus işgalinde bulunan Kars, Ardahan ve Batum'u geri almakla yetinmeyip, Kafkasya içlerinde ilerleyerek geçici bir süre için de olsa Bakü'yü ele geçirerek Hazar kıyılarına ulaşmıştır (Karal, 2011; Uçarol, 1995; Balcıoğlu, 2016).

Kanal Cephesi

İngilizlerin asker, mühimmat ve malzeme sevkiyatında can damarı vazifesi gören Süveyş Kanalı harekâtı bu damarı kesip çıkarılacak isyanla Mısır'ı geri almak hedeflerine yönelik olmuştur. Geri planda ise İngiltere'yi Orta Doğu'da Osmanlı ile uğraştırarak etkisini azaltmak isteyen Alman genelkurmayının telkinleri vardır. Ancak harekât planının hayali olması Alman General Liman von Sanders'e bile ters gelerek itirazına sebep olmuştur.

Cephe Komutanlığı, Suriye ve Filistin'deki IV. Ordu Komutanı sıfatıyla Cemal Paşa'ya verilmiştir. Öneminden dolayı İngilizlerin 10 bini Mısır'da olmak üzere yaklaşık 150 bin kişilik kuvvet yığdıkları bölgeye 35 bin kişilik bir kuvvetle gelen Cemal Paşa, yaklaşık 300 km'lik Sina Çölü'nü bir haftada yaya olarak geçmiş ve 2-3 Şubat 1915'te Kanal'a gelmiştir. Her türlü malzemeyi beraberinde getirmeye mecbur kalan askerin en fazla iki günlük yiyeceği vardır. Aynı gece taarruz edilmiş ise de tamamen XXV. Fırka askerlerinden oluşan gücün 600 kişilik bir kısmı Kanal'ı geçebilmişse de onlar da esir edilmişler, diğerleri Kanal'da hayatlarını kaybetmişlerdir. 3 Şubat gecesi orduya geri çekilme emri verilmiştir. Çanakkale Cephesi'nde çarpışmaların şiddetlenmesi üzerine IV. Ordunun bir kısım birlikleri de buradan alınarak taarruz ileri bir tarihe ertelenmiştir (Armaoğlu, 2015).

Mevcut sıkıntılar ve Hicaz demiryollarının ordukarın ikmal malzemelerini nakildeki yetersizliği dolayısıyla Türk ordusu, Kanal'a 16 Temmuz 1916'da ikinci bir saldırı yapmıştır. Yapılan bu savaşta askerin dörtte biri kaybedildikten sonra ordu geri çekilmiştir. Bundan sonra 4-5 Ağustos'ta Romani ve Katya bölgelerinde İngilizlerle yeniden karşı karşıya gelinmiştir. Ancak sonuç yine mağlubiyet olmuştur. Aslında ilk saldırıdan sonraki çabaların İngilizleri rahatsız etmek ve kuvvetlerini bölmekten başka bir amaca hizmet etmediği, dolayısıyla Alman savaş planlarına uygun olarak gerçekleştirildiği aşikârdır (Karal, 2011; Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995; Balcıoğlu, 2016).

Resim 2.11 Güney cephelerinde Türk Ordusu

Resim 2.12 (Üstte) İtilaf donanması Çanakkale Boğazı'nda (Altta) Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Cevat [ÇOBANLI] Paşa

Çanakkale Cephesi

Çanakkale Cephesi'nin açılması daha savaştan önce İngilizlerce düşünülen bir husustur. Hedef, Çanakkale'den hareketle İstanbul alınması ve Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasıdır. Boğazlardan geçişin sağlanmasıyla İngiliz ve Fransızlar sosyal karışıklıklar içerisinde bulunan müttefikleri Rusya'ya daha çabuk ve kolay bir şekilde askerî yardım ve malzeme akışını gerçekleştireceklerdir. Rusya'nın ekonomisindeki daralma, dış dünyaya ulaşmasının sağlanmasıyla giderilmiş olacaktır. Boğazların ele geçirilip, Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılmasıyla, Süveyş Kanalı ve Hint yolu üzerinde Osmanlı baskısı da kaldırılmış olacaktır. Ayrıca böyle bir cephede elde edilecek başarı, halen tarafsızlıklarını korumakta devam eden Balkan devletlerini İtilaf devletleri safına çekebilecektir. İngiltere'nin planına göre İstanbul'un alınmasıyla iki ateş arasında bırakılacak olan Almanya'nın kolayca pes edeceği ve savaşın bitirileceği öngörülmüştür. Kısaca Çanakkale Cephesi, Birinci Dünya Savaşı içinde gerek İtilaf devletleri ve gerekse Osmanlı Devleti açısından en önemli cepheydi.

Rusya'nın 2 Ocak 1915'te İtilaf Devletlerinden yardım isteği üzerine Çanakkale cephenin açılması gündeme gelmiştir. İngiliz yetkililer Çanakkale'yi geçmek için kara kuvvetlerine ihtiyaç kalmayacağını düşünerek, İngiliz-Fransız donanmasını Şubat 1915'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda toplamıştır. Çanakkale Cephesi'nde savaş, 19 Şubat 1915'te İtilaf donanmalarının Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını uzun menzilli toplarla dövmesiyle başlamıştır (Uçarol, 1995; ATASE, 1993). Yaklaşık bir hafta sonra 25 Şubat 1915'te giriş tahkimatları tekrar bombardımana tutulmuştur. Bu bombardımanla birlikte giriş istihkamları tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Boğaz girişindeki faaliyetler 17 Mart'a kadar aralıklarla sürmüştür.

Kesin sonuç alınacağı düşüncesiyle 18 Mart sabahı Fransızlar Anadolu yakasını, İngilizler Rumeli yakasını yoğun donanma ateşine tabi tutmuştur. 18 Mart 1915 günü akşama kadar devam eden çarpışmalar, İngiliz ve Fransızların Boğazları geçemeyeceğini göstermiştir. Uzun menzilli toplara sahip olan İngiliz ve Fransız savaş gemileri, tabyaları dağıttıklarını düşünerek Türk toplarının atış menziline girdikten sonra savaşın seyri değişmiştir. 18 gemilik filodan 7'si sulara gömülmüş, diğerleri de onarıma muhtaç hâle gelmiştir Bu başarıda 7/8 mart gecesi Erenköy Koyu'na mayın döşeyen Nusret mayın gemisinin katkısı büyük olmuştur. (ATASE, 1993).

Boğazı sadece donanma ile geçemeyeceğini anlayan İtilaf devletleri, bu sefer karadan harekete geçip Gelibolu Yarımadası'nın işgaline karar vermiştir. Bu amaçla Mısır'dan tümenler getirip Limni ve İmroz Adalarına yığınak yapmışlardır. Nisan 1915 başında yaklaşık 100 bin kişilik bir kuvvet toplanmıştır. 25 Nisan 1915'teki çıkarma ile kara savaşları başlamıştır. Gelibolu Yarımadası'nda Seddülbahir'den ve Arıburnu ana noktalar olmak üzere İtilaf devletleri 25 Nisan sabahı karaya asker çıkardılar. Ayrıca Türkleri yanıltmak amacıyla Saroz bölgesinde de bir gösteri çıkarması gerçekleştirmişlerdir. Anadolu Yakası'nda Kumkale ve Beşigeler bölgelerine gösteri çıkarmaları yapılarak bu bölgedeki Türk birliklerinin Gelibolu Yarımadası'na geçmeleri engellenmeye çalışılmıştır.

Güney Grubu (Seddülbahir) bölgesinde yaşanan muharebelerde Türk askerinin karşısında savaşan ülkeler her ne kadar İngiltere ve Fransa ise de askerlerin neredeyse tamamı sömürgelerden getirilen askerlerdir. Askerler arasında Senegal'den, Sudan'dan, Fas'tan, Cezayir'den, Tunus'tan getirilen ve Fransız ordusunda yer alan askerlerin yanı sıra İngiliz ordusunda da yine Mısır'dan, Hindistan'dan getirilen çok sayıda asker vardır (Sayılır, 2005).

Güney Grubu Komutanlığı (Seddülbahir) bölgesinde 25 Nisan 1915'te başlayan çarpışmalar 9 Ocak 1916 tarihine kadar sürmüştür. Burada sırasıyla, Birinci Kirte Muharebesi (28 Nisan 1915), 1/2 ve 3/4 Mayıs 1915 Gece Hücumları, İkinci Kirte Muharebesi (6-7-8 Mayıs), Üçüncü Kirte Muharebesi (4-6 Haziran), 83 Rakımlı Tepe Muharebesi (21-22 Haziran), Zığındere Muharebeleri (28 Haziran-5 Temmuz), Kerevizdere Muharebesi (12-13 Temmuz), Seddülbahir Muharebeleri (6-7 Ağustos) yaşanmıştır. Bu muharebelerde hem Türk tarafı hem de İtilaf birlikleri büyük kayıplar vermişlerdir. Arazinin düz olması ve donanma ateşine açık olması Türk askerini oldukça zor bir durumda bırakmıştır (Sayılır, 2014).

Gelibolu Yarımadası'ndaki çarpışmaların en önemli noktalarından biri de Kuzey Grubu (Arıburnu) bölgesiydi. 25 Nisan 1915'te sabahın erken saatlerinde karaya asker çıkaran İtilaf kuvvetleri sırtları tutan ve gözetleme ile görevli olan az sayıda Türk askerine rastladılar. Kendilerine önlerinin boş olduğu ve hiçbir Türk tahkimatıyla karşılaşmayacakları söylenen İtilaf askerleri, 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey'in geri çekilmekte olan Türk askerlerine süngü taktırıp yere yatırması ile telaşlanıp yere yatıp mevzi aldılar. Bu durum İtilaf askerlerinin hızlı ilerleyişini durdurmuştur. Yarbay Mustafa Kemal Bey bu durumu "Kazandığımız an, bu andı" şeklinde tarif etmiştir. Gerçekten de iki taraf arasında oluşan bu hat savaş sonuna kadar bazı değişikliklere uğrasa da büyük ölçüde muhafaza edilmiştir (Ünaydın, 2009).

Kuzey Grubu (Arıbunu) bölgesinde 25 Nisan 1915 sabahı başlayan yoğun çarpışmaların birinci dönemi nadiren ara verilerek 4 Mayıs 1915'e kadar devam etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı Arıburnu'ndaki düşmanın bir an önce denize dökülmesi için ek kuvvetler göndererek 19 Mayıs 1915'te büyük ve kapsamlı bir taarruz yapılmasına karar vermiştir. Yapılan taarruzda, taarruza katılan Türk ordusu neredeyse yarısına yakını şehit olmak üzere on bin kişi zayiat vermiştir. Haziran ayından itibaren bu bölgede genel bir sessizlik hâkim olmuştur (Sayılır, 2014).

Kuzey (Arıburnu) Grubu ve Anafartalar Grubu bölgesinde Türklerle savaşan İtilaf askerleri arasında bugünkü Avusturalya, Yeni Zelanda, İskoçya, İrlanda, Kanada, Hindistan (Sikh, Pathan, Jat, Gurkha, Bahici, Madrassi, Rawalpindi, Napal) gibi ülkelerden ve bu ülkede yaşayan farklı etnik ve dinsel gruplarda askerler vardı. Ayrıca Yahudiler, Ermeniler ve Anadolu'dan göç etmiş Rumlar da yine İtilaf askerleri arasında yer almıştır (Sayılır, 2005).

Resim 2.13 Kuzey (Arıburnu) Grubu Komutanı Esat Paşa ve karargâhı

İtilaf devletleri Seddülbahir ve Arıburnu'nda istedikleri sonucu alamayınca bu sefer daha kuzeyden yeni bir cephe açmışlardır. 6/7 Ağustos 1915'te Suvla'ya asker çıkaran İtilaf kuvvetleri Türk ordusunun geri hatlarla olan bağlantısını kesmek istemiştir. Bu çıkarmayı örtmek amacıyla aynı anda hem Seddülbahir'de hem de Arıburnu bölgesinde küçük çaplı taarruzlar yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Arıburnu bölgesindeki Kanlısırt'ta 6-10 Ağustos 1915 tarihleri arasında devam eden çarpışmalar ana çarpışmalardan daha şiddetli ve kanlı olmuştur. Her iki taraf da ağır kayıplar vermişleridir. Aynı tarihlerde Conkbayırı'nda da yoğun ve şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır (Sayılır, 2014).

İtilaf kuvvetlerinin Suvla'ya asker çıkarmaları ile birlikte Anafartalar Grubu bölgesi oldukça kritik bir öneme sahip hâle gelmiştir. Bu nedenle 9 Ağustos gecesi Albay Mustafa Kemal Bey Anafartalar Grubu Komutanlığına atanmıştır. Hemen bir gün sonra 10 Ağustos 1915'te Albay Mustafa Kemal Bey'in bizzat yönettiği büyük ve kapsamlı bir taarruz yapılarak İtilaf kuvvetleri Conkbayırı'ndan atılmış Anafartalar ovasına doğru itilmiştir. Bu bölgede, Kireçtepe Muharebesi (15-16 Ağustos), İkinci Anafarta Muharebesi (21-22 Ağustos) ile yoğun çarpışmalar dönemi sona ermiştir. Ekim ve Kasım aylarında bu bölgelerde yapılan incelemeler sonunda İtilaf devletleri 20 Aralık gecesi Arıburnu ve Anafartalar bölgelerini boşaltmışlardır (Sayılır, 2014).

Resim 2.14 Anafartalar Grup Komutanı Miralay/Albay Mustafa Kemal Bey

Yaklaşık 10 ay süren Çanakkale Savaşları İngilizlerin 20 Aralık 1915'te Arıburnu ve Anafartaları, 9 Ocak 1916 gecesi de Seddülbahir bölgelerini boşaltmasıyla sona ermiştir. Çanakkale Muharebelerinin Türk ve dünya tarihini etkilemiş sonuçları olmuştur. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- Uzun bir süreden beri savaş alanlarından yenilgilerle ayrılan, özellikle de Balkan Savaşları'nda alınan büyük yenilgi nedeniyle psikolojik yönden çökmüş olan Türklerin moralleri ve kendilerine güvenleri yerine gelmiştir;
- Rusya'da Çarlık yıkılarak Bolşevikler iktidarı iş başına gelmiştir.
- İngiltere'de, hükûmet bunalımı çıkmış ve İngiltere yaptığı savaş harcamaları nedeni ile mali sıkıntı içine girmiştir.
- İngiltere ve Fransa'nın yenilgileri uzak bölgelerdeki sömürgeleri üzerinde prestijlerinin sarsılmasına neden olmuş ve bu devletlerin yenilebilecekleri düşüncesi, sömürgelerde de yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır.
- Savaşın Türk ve dünya tarihi açısından en önemli sonucu Türklerin kendilerine yeni bir lider bulmalarıydı. O lider, Anafartalar Kahramanı Albay Mustafa Kemal (ATATÜRK) Bey idi (Sayılır, 2006).

"BOMBASIRTI VAKASI

"… Biz ferdî kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz. Yalnız size Bombasırtı vak'asını anlatmadan geçemeyeceğim. Mütekabil siperler arasındaki mesafeniz sekiz metre, yani ölüm muhakkak, muhakkak… Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına kâmilen düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar şâyân-ı gıpta bir itidal ve tevekkül ile biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütur bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şehâdet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren şâyân-ı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran, bu yüksek ruhtur…"

Yarbay Mustafa Kemal (ATATÜRK) Bey
14 Mayıs 1915/Arıburnu Kuvvetleri Kumandanı."

Suriye-Filistin Cephesi

Türk kuvvetlerinin Kanal Harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca bu cephedeki savaşın üstünlüğü İngiltere'ye geçtiği gibi, ağırlık noktası da Filistin ve Suriye'ye intikal etmiştir. İngiltere artık, Sina-Filistin-Suriye üzerine bir dizi harekâta girişmiştir. Bu arada İngilizler, Ocak 1916'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin'le anlaşarak Arapların büyük bir bölümünü Osmanlı Devleti aleyhine çevirmeyi de başarmışlardır. İngilizler, Filistin ve Suriye Cephesi'ni içten çökertmek maksadıyla, Şerif Hüseyin'e Suriye, Irak ve Hicaz'ı içine alan müstakil bir Arap devletinin krallığını vadetmişlerdir. Bu vaatle İngiliz himayesine giren Şerif Hüseyin, Kasım 1916'da krallığını ilan etmiştir. Böylece Hicaz'ın büyük bir bölümü Osmanlı Devleti egemenliğinden çıkmıştır. Ancak İngilizler, öte yandan Kasım 1917'de Balfour Deklarasyonu olarak bilinen bir mektupla Siyonistlere de Filistin'de bir *Millî Vatan* sözü de vermişlerdir. Böylece İsrail Devleti'nin kuruluşu için zemin hazırlanarak, günümüzde Filistin meselesi olarak bilinen olayların temelini de atmışlardır.

1917'de Suriye-Filistin Cephesi'ndeki en önemli savaşlar Gazze'de olmuştur. İngilizlerin buradaki Türk savunma hattını kırmak için Mart ve Nisan aylarında (I. ve II. Gazze Muharebeleri) yaptıkları taarruzlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak Kasım ayında (III. Gazze Muharebesi) yaklaşık 191 bin kişilik İngiliz kuvvetine karşı 40 bin Türk askerinin direnememesi üzerine İngilizler Gazze'ye girmişlerdir. Ardından da Yafa'yı ve Aralık ayında da Kudüs'ü ele geçirmişlerdir (Karal, 2011; Uçarol, 1995).

1918'de İngilizler, Yafa'dan yeniden saldırıya başladılar. Bu savaşlarda Arap isyanının da etkisiyle durum, Türklerin aleyhine gelişmiştir. Bu sırada İtalya ve Fransa da bölgeye asker çıkarmışlardır. İngilizler Ekim 1918'de Şam'ı, Fransızlarla birlikte Beyrut'u, 25 Ekim 1918'de de Halep'i ele geçirmişlerdir. Bu şekilde ağır bir yenilgiye uğrayan Türk kuvvetleri, yeni bir savunma hattı oluşturmak

için Halep'in kuzeyine çekilmişlerdir (Karal, 2011; Uçarol, 1995). Bundaki amaçlardan biri de ordunun Türklerle meskûn olan sahada konuşlandırılmak istenmesiydi. Bu gelişmelerle artık Anadolu da güneyden tehdit altına girmiştir.

Resim 2.15 Güney cephelerinde Türk Ordusu

Hicaz-Yemen Cephesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk halkının vicdanında en derin etkiler yaratan cephelerden birisi de Hicaz Cephesi'dir. Sultan II. Abdülhamit'in büyük bir etkinlik kazandırdığı halifeliği, Araplar arasında tesirsiz kılmak isteğiyle İngilizler, 1880'lerden itibaren hilafetin Arapların hakkı olduğunu ve onların Osmanlı'dan ayrı kendi himayesinde kurulacak devletlerini destekleyeceklerini telkin etmişlerdir. Bu propagandaların yanı sıra bilhassa XX. yüzyıl başlarında Osmanlı yönetiminin kendileriyle pek fazla ilgilenmemesine ilaveten Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında devletin itibarını azaltan yenilgilere uğraması Araplarda harekete geçmenin tam zamanı olduğu kanısını uyandırmıştır. Bu yüzden Hicaz ve Yemen'de girişilen mücadeleler, İngilizlerin kışkırttığı asi kabile şeflerine ve Mekke Şerifi'ne karşı yapılan savaşlardan oluşmaktadır.

Osmanlı yönetiminin Birinci Dünya Savaşı'nın başında ilan ettiği *cihat*, büyük ümitler beslenmesine rağmen ancak İbn-i Reşid, Yemen'de Seyyit Yahya ve Libya'da Senusiler arasında yoğun ilgi görmüştür. Hicaz'da Şerif Hüseyin, Asir'de Seyyit İdris ve Şammar'da İbn Suud kendilerini çeşitli vesilelerle İngilizlerle birlikte hareket etmeye hazırlamışlardır. Mekke Şerifi Hüseyin, savaş başladığında Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağını ilan etmiştir. Ancak İngiltere'nin himayesini aldıktan sonra 10 Temmuz 1916 tarihli bildirisi ile Osmanlı Devleti'ne başkaldırdığını açıkça ilan etmiştir. Bu sırada bölgede toplam dört Osmanlı Tümeni (Hicaz'da 22. Piyade, Asir'de 21. Piyade, San'a da 40. Piyade, Yemen'de 39. Piyade Tümenleri ile VII. Kolordu Karargâhı ve Medine'de Muhafız Komutanlığı) bulunmaktaydı.

Mekke Şerifi Hüseyin'in daha önce Medine, Cidde, Mekke ve Taif'e saldırmasıyla yaratılan fiilî savaş durumu (9-12 Haziran 1916) karşısında Temmuz sonu ve Ağustos ortalarına kadar alınan tedbirler başarılı olmuştur. Ancak Şerif Hüseyin, Güney Hicaz'da yardımsız kalan Cidde'yi 16 Haziran, Mekke'yi 9 Temmuz ve Taif'i de 22 Eylül 1916' de ele geçirmiştir. Bu başarıda önemli ölçüde İngiliz desteği olmakla birlikte Yanbu'da Türk askerleri kuvvetli müdafaada bulunmuşlardır. İngilizler bölgedeki Türk varlığının tek ulaşım vasıtası olan Hicaz demir yolunu kesmek amacıyla Fransızlarla birlikte Araplara destek vermişlerdir. İngiliz donanmasının 23 Ocak 1917'de başlattığı bombardıman sonucu, 26 Ocak 1917'de Vech

şehri, 6 Temmuz 1917'de Akabe üssü, Arapların kontrolüne geçmiştir. Bilhassa meşhur İngiliz Ajanı Lawrence'in yönetiminde Maan-Medine demir yoluna yapılan saldırılara Medine Muhafızı Fahrettin Paşa, başarıyla karşı koymuştur. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bölge tamamen boşaltılmıştır. Arapların gerek para ve gerekse bağımsızlık vaatleri ile 400 yıl birlikte yaşadıkları Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmaları elbette son derece üzücü bir olaydır. Ancak XIX. asrın ikinci yarısından itibaren gittikçe kuvvetlenen Arap milliyetçiliği ve Hristiyan Arapların ayrılıkçı faaliyetlerinin bu gelişmede önemli bir rol oynadığını da söylemek mümkündür (Karal, 2011; Balcıoğlu, 2016).

Resim 2.16 Medine Müdâfii Fahrettin [TÜRKKAN] Paşa Hicaz'da ıslah edilen bir su kaynağından alınan suyu misafirlerine ikram ediyor

Irak Cephesi

İngilizlerin daha savaş başlamadan asker yığmaya başladığı Irak Cephesi, Hint deniz yolunun güvenliğini sağlama ve petrol potansiyeli bakımından önemlidir. İngilizler buradan hareketle müttefikleri Rusya ile birleşme ümidi taşımışlardır. 1914'te savaşın başlamasından hemen sonra Basra'ya asker çıkaran İngilizler, Abadan petrollerini korumak ve kuzeye doğru ilerleyerek Ruslarla birleşip Anadolu'yu çember içine almak düşüncesindeydiler. Ayrıca Türk kuvvetlerinin İran'a girmesini ve Hindistan'ı tehdit etmesini önlemeyi de düşünmüşlerdi.

Resim 2.17 Halil [KUT] Paşa esir alınan İngiliz Tümgeneral Charles V. F. Townshend ve diğer İngiliz generallerle birlikte

Bölgede daha ziyade Arap kabilelerine ve ilan edilen cihada güvenilerek az sayıda Türk askeri (8 bin kişi) bulundurulmuştur. Ancak İngilizler de bazı Arap kabileleriyle iş birliği içindeydiler. 22 Kasım 1914'de Basra'yı aldıktan sonra ileri harekâta geçerek 9 Aralık'ta Kurna'yı ele geçiren İngilizlere karşı başlangıçta mevzi başarılar kazanan Osmanlı kuvvetleri, 14 Nisan 1915'ten başlamak üzere art arda yenilmeye başlamışlardır. İngilizler 21 Mayıs'ta Amara, 25 Temmuz'da Nasıriye ve 28 Eylül'de Kutü'l-Amâre'yi almışlardır. 22-25 Kasım 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Selman-ı Pal Meydan Muharebesi'nde büyük bir başarı gösteren Osmanlı kuvvetleri Kutü'l-Amâre'de İngiliz kuvvetlerini kuşatmışlardır.

Halil Paşa Irak Cephesi'nde elde edilen zaferi Dâhiliye Nezaretine yazdığı şu yazıyla bildirmiştir. "Allah'ın yardımıyla bugün Kutü'l-Amâre müstahkem mevkii zapt ve işgal edildi. Beşi general olmak üzere 500 subay ve 13 bin İngiliz askeri esir alındığını arz ve müjdelerim. 29 Nisan 1916 Bağdat Valisi ve Altıncı Ordu Komutan Vekili Tuğgeneral Halil"

7 Aralık 1915'te Kutü'l-Amâre'de kuşatılmış olan İngiliz kuvvetleri, 29 Nisan 1916'da komutanları Townshend ile birlikte teslim olmuşlardır. Ancak hiç bir şekilde İngiliz faaliyetleri durmak bilmemiştir. Bağdat üzerine yürümek için sürekli asker ve mühimmat yığmak ile meşgul olan İngilizler, Şattü'l-arap'ı kullanarak 13 Aralık 1916'da ileri harekâta başlamışlardır. 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmek suretiyle de cephenin en etkili sonucunu almışlardır. 1917 yılı içerisinde başka ciddi saldırıda bulunmayan İngilizler, 30 Ekim 1918'de mütarekenin imzalanmasından sonra 8 Kasım'da Musul'u işgal etmişlerdir (Karal, 2011; Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995; Balcıoğlu, 2016).

İran Cephesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin faaliyet gösterdiği cephelerden biri de İran'dır. Birinci Dünya Savaşı başladığında oldukça güçsüz bir devlet olan ve aynı zamanda Rusya ve İngiltere nüfuzunda bulunan İran tarafsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti ile Almanya'nın buraya olan ilgisi, İngiltere ve Rusya'nın İran'dan çıkarılmasıydı. Almanya, bu iki ülkeyi öncelikle petrol bölgesinden uzak tutmak ve İran'dan Afganistan ve Hindistan'a sarkarak İngiltere'yi zor duruma düşürmeyi amaçlamıştır. Osmanlı Devleti ise İran'daki Türk ve Müslüman halka dayanarak nüfuz elde etmeyi ve İran'da bulunan Rus ve İngiliz kuvvetlerinin ileride Türkiye'yi çevirmelerine olanak vermemeyi hedeflemiştir.

1915'te Osmanlı Devleti, İran'da Ruslara karşı birkaç tabur jandarma, az sayıda sınır koruyucuları, 36. Tümen'den alınan iki birlik ve Teşkilat-ı Mahsusa gönüllüleriyle savaşa gidilmesini kararlaştırmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa, halkı ayaklandırmakla görevlendirilmiştir. İran'a biri İttihat ve Terakki Hatibi Ömer Naci ve diğeri de Ömer Fevzi komutasında iki koldan giren kuvvetler, Ocak 1915 başlarında Urmiye ve Tebriz'i ele geçirmişlerdir. Ancak Türk ordusu, yerli halktan gerekli desteği görmediği gibi, Ruslar, Sarıkamış Savaşı'ndan sonra Kuzey İran'dan getirdiği askerlerle Şubat 1915'te Osmanlı ordusunu geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu sırada Van'da Ermenilerin çıkardığı isyan yüzünden Osmanlı Devleti, İran'dan beklenen sonucu elde edememiştir. Askerî başarısızlık üzerine Osmanlı ve Alman kuvvetleri aşiretler üzerinde propaganda çalışmalarına başlamış ve birkaç aşireti İngilizlere karşı ayaklandırmıştır.

İran'da Rus ilerleyişi karşısında 1916'da Türk ve Alman birliklerinin komutanı olarak önce Mareşal Goltz Paşa ardından da Halil Paşa cephe komutanı olarak görevlendirilmiştir. Ali İhsan Paşa komutasındaki XIII. Kolordu Rusları Hanikin'de bozguna uğrattıktan sonra 2 Temmuz'da Kirmanşah'ı 10 Ağustos'ta Hemedan'ı ele geçirmiştir. 9 Ocak 1917'de İngilizlerin Bağdat'a saldırısı üzerine Hemedan'da bulunan 13. Kolordu 25 Şubat 1917'de Bağdat'a gönderilmiştir. Böylece Hemedan'dan Türk ordusunun çekilmesiyle İran Cephesi kapanmıştır (Karal, 2011).

Avrupa Cepheleri

1915 yazında İtalya ve 1916'da da Romanya İtilaf devletleri, Bulgaristan da Müttefik devletler safında savaşa katılmıştır. Bu üç devletin savaşa girmesiyle Balkanlardaki savaş dengesi de değişmiştir. 1916 yazında Rusların Doğu Avrupa Cephesi'nde Almanları mağlup etmesi ve Romanya'nın da savaşa katılması Balkanlarda yeni cephelerin açılmasını zorunlu kılmıştır. Alman genelkurmayının talebi üzerine Osmanlı Devleti, 1916'da müttefiklerine yardım amacıyla Galiçya, Romanya ve Makedonya Cephelerine birer kolordu asker göndererek buralarda savaşmıştır.

Makedonya Cephesi

Çanakkale Savaşlarında başarısız olan İtilaf devletleri, cephede bulunan kuvvetlerini Selanik'e çıkartmışlardır. Selanik'teki İtilaf kuvvetleri 5 Ekim 1916'da Makedonya üzerinde Bulgaristan'a karşı savaşa başlayınca Bulgaristan, Almaya ve Osmanlı Devleti'nden destek istemiştir. Bu istek üzerine Enver Paşa, Bulgaristan'ı desteklemeye karar vermiştir. Bu amaçla Kurmay Yarbay Şükrü Naili Bey komutasındaki 50. Tümen, ardından da 46. Tümen'den

oluşan XX. Kolordu Makedonya'ya gönderilmiştir. Karargâhı Drama'da bulunan XX. Kolordu, II. Bulgar Kolordusuyla birlikte 1916 yılı sonuna kadar savunma savaşları yaparak bölgeyi korumuştur. Cephede savaşların bitmesi üzerine 1 Nisan 1917'de XX. Kolordu geri dönmüştür (Karal, 2011).

Galiçya Cephesi

Verdun Savaşlarından sonra Rusya, Galiçya'da müttefiklere karşı büyük bir taarruza girişmiştir. Bu taarruz Avusturyalıları güç durumda bırakmıştır. Almanya, bir kısım kuvvetlerini cepheye göndermiş ancak bu yetmeyince, Almanların isteği üzerine, 19. ve 20. Tümenlerden oluşturulan XV. Kolordu Kurmay Yarbay Yakup Şevki (Subaşı) idaresinde 538 subay ve 32.018 er mevcuduyla bölgeye gönderilmiştir. XV. Kolordu, Doğu Galiçya'da General Bothmer komutasında Ruslara karşı savaşmışlardır. En tehlikeli çarpışmalarda müttefikleri tarafından acımasızca en ileri saflara sürülen Türk birliğinin mevcudu kısa sürede 12 bine inmiştir. Çarpışmalarda gösterdiği olağanüstü gayret ve başarılarından ötürü Alman imparatoru ve genelkurmayı tarafından çeşitli kereler takdir ve tebrik edilen Türk kolordusu, 6 Eylül'de bir geri çekilme manevrası esnasında da ağır kayıp vermiştir. Gerek Rus İhtilali'nin çıkması ve gerekse İngilizlerin Bağdat'ı almaları, Filistin'de Kudüs'e doğru ilerlemek amacıyla hazırlığa başlamaları ve Hicaz'da Şerif Hüseyin isyanının çıkması üzerine Avrupa Cephelerindeki Türk askerlerinin ülkeye dönmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine Galiçya Cephesi'ndeki tümenler, 11 Eylül 1917'de yurda dönmüştür (Karal, 2011; Balcıoğlu, 2016).

Resim 2.18 Türk askeri Galiçya'da

Romanya (Dobruca) Cephesi

Romanya, savaşın başından itibaren koruduğu tarafsızlığını 27 Ağustos 1916'da bozarak İtilaf devletlerine katılıp Avusturya-Macaristan sınırına saldırmıştır. Böylece Romanya, Transilvanya'nın büyük bir bölümünü işgal ederek Galiçya Cephesi'nin gerisini tehdit etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni bölgeye asker göndermeye iten siyasal ve duygusal nedenler de vardı. Osmanlı orduları başkomutanı Enver Paşa, aslen Dobruca bölgesinde Gagavuz Türklerindendi. Ayrıca Osmanlı Devleti, savaş sonrasında Balkan haritasının düzenlenmesinde ve özellikle Batı Trakya üzerinde hak sahibi olmak için Romanya'da kazanılacak zaferde pay sahibi olmalıydı. Bu sebepler yüzünden cephede Bulgar ordularını desteklemek üzere Alman, Avusturya, Bulgar ve Osmanlı birliklerinden oluşup Mareşal McKenzie'nin komuta edeceği bir ordu teşkiline karar verilmiştir. 15. ve 25. Tümenlerden oluşan VI. Kolordu 1916 Eylülü başında Dobruca'daki müttefik karargâhına gönderilmiştir. Mustafa Hilmi Paşa komutasındaki Kolordu, 27 bin kişi ve 36 toptan ibaretti. Kolordu, Müttefik kuvvetlerle beraber Dobruca ve Tırnova'yı ele geçirdikten sonra 6 Aralık 1916'da Bükreş'i ele geçirmiştir. Bu sırada yaşanan çarpışmalarda yaklaşık 13 bin şehit verilmiştir (Karal, 2011). Harekâtın tamamlanması üzerine burada son derece başarılı savunma savaşları yapan Türk Kolordusu'ndan 1917 yılının Aralık ayında 25. Tümen, 1918 Haziran'ında ise 15. Tümen geri getirilmiştir (Balcıoğlu, 2016).

Osmanlı Devleti, çaresiz kaldığı Trablusgarp Savaşı ve ağır yenilgilere uğradığı Balkan Savaşlarından sonra Birinci Dünya Savaşı'nda umulanın çok üzerinde bir başarı elde etmiş, hele Çanakkale zaferleri ile İtilaf güçlerini tek başına durdurma gücünü göstermiştir. Bu başarı, İtilaf kuvvetlerinin ağır silah ve insan kaybına sebep olurken doğal kaynakları en bol olan müttefikleri Rusya'nın devreden çıkmasını hazırlamış olmakla da ayrıca önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin tek başına da olsa her cephede başarı göstermemesi ise askerin yetersizliğinden ziyade yönetici konumunda iyi niyetli ancak tecrübesiz ve hayalperest komutanların olmasından dolayıdır. Osmanlı kumanda heyeti memleket menfaatlerini Almanya'nın başarısından sonraki safhada değerlendirme hatasına düşerek askerî hareketleri (Sarıkamış, Birinci ve İkinci Kanal Harekâtı gibi) gereksiz yerlerde yaparak hem ordunun hem de halkın maneviyatını sarsacak, başarı hâlinde bile memlekete önemli katkı sağlamayacak yerlere harcamışlardır.

Resim 2.19 Romanya Dobruca'da devriye gezen Türk, Alman ve Bulgar askerler

Savaş Sırasında Osmanlı Devleti'ni Taksim Projeleri/Antlaşmaları

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren önemli siyasi olaylardan biri de Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesi hususunda İtilaf devletlerinin aralarında yaptıkları gizli antlaşmalardır. Osmanlı topraklarının her büyük devlete bir pay çıkaracak kadar geniş olması, Türklerin bu savaşta İtilaf devletlerine karşı cephe alışı, Osmanlı Devleti'nin öteden beri düşünülen paylaşılması projesini hem kolaylaştırmış hem de çabuklaştırmıştır. Bu itibarla da İtilaf devletleri 1915-1917 yılları arasında imzaladıkları antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ni tasfiye ettiler. Bu antlaşmalar şunlardır:

İstanbul Antlaşması

Antlaşmanın en önemli tarafı olan Rusya'nın geleneksel politikası zaten Boğazlar ve İstanbul'u ele geçirmek ve Akdeniz'e açılmaktır. Antlaşma, İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale harekâtına giriştikleri sırada Rusya'nın İngiltere ve Fransa'ya yaptığı baskıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Ruslar, İngiliz ve Fransız donanmalarının olası İstanbul işgalini kendi çıkarlarına aykırı bulmuşlardır. Rusya, isteklerini gerçekleştirmek için 4 Mart 1915'te İngiliz ve Fransız elçilerine bir nota vermiştir. Buna göre Rusya, savaş bittiğinde İstanbul'u, Boğazları, Marmara Denizi'nin batı kıyılarını, Midye-Enez hattına kadar Trakya'nın güneyini, İstanbul Boğazı'nın doğusu ile Sakarya ile İzmit arası bölgeyi ve Marmara Adalarını, İmroz ve Bozcaada'nın topraklarına katılmasını talep etmiştir. Rusya'nın bu taleplerini, 12 Mart'ta İngiltere, 10 Nisan 1915'te Fransa kabul etmiştir. Buna karşılık olarak da Rusya müttefiklerinin Orta Doğu'daki nüfuz bölgesini kabul etmiştir (Tansel, 1973; Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995; Karal, 2011; Balcıoğlu, 2016; Sander, 2003; Kurat, 1976).

Londra Sözleşmesi

Ruslarla yapılan İstanbul Antlaşması'ndan yaklaşık bir buçuk ay sonra 26 Nisan 1915'te Londra'da İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında gizli bir antlaşma yapılmıştır. Aslında bu antlaşma İtilaf devletleri safında savaşa giren İtalya'yı memnun etmek için tasarlanmıştır. Bu antlaşmanın Türk ve İtalyanları ilgilendiren hükümleri, Trablusgarp Savaşı sırasında zaten geçici olarak İtalya'ya bırakılmış olan 12 Ada'nın tamamen İtalyan egemenliğine bırakılmasına, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Anadolu topraklarını kısmen veya tamamen paylaşmaları durumunda, İtalya'ya da Antalya bölgesinde eş değer bir pay verilmesine dair hükümleridir. Bu payın sınırları daha sonra çizilecekti. Eğer Osmanlı Devleti parçalanmayıp sadece büyük devletlerin menfaat bölgelerinde değişiklik yapılırsa bu takdirde İtalya'nın çıkarları göz önünde bulundurulacaktır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden koparılan Libya tümüyle İtalyan hâkimiyetine devredilecektir. Buna karşılık olarak da İtalya; Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki çıkarlarını destekleyecektir (Karal, 2011; Uçarol, 1995; Sander, 2003).

Sykes-Picot Antlaşması

İngiltere'nin Orta Doğu planlarını konu alan ilk düzenleme, İngilizlerin Mısır'daki Yüksek Komiseri Mac Mahon ile Hicaz bölgesine hâkim Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah arasında 23 Ekim 1914 tarihinde yapılmıştır (Fromkin, 1994). Antlaşmaya göre, İngiltere ve Fransa Şerif Hüseyin'e büyük bir Arap Krallığı verecektir, Filistin, uluslararası bir yönetim altına girecektir, Irak'ta İngiliz nüfuzu hakim olacaktır.

dikkat

Sykes-Picot Antlaşması'na Fransa adına Georges Picot, İngiltere adına Sir Mark Sykes imza koydukları için bu adla anılmıştır.

Antlaşmanın kabulünden sonra 22 Kasım 1914'te İngilizler, Basra'yı işgal etmişlerdir. 18-19 Aralık'ta ise Mısır'da İngiliz himayesi ilan edilmiştir. Bu antlaşma, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Müslüman emirlerin isyanları ile zor durumda bırakma stratejisine dayanmaktadır. Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in bütün Arap yarımadası, Suriye ve Irak'ı içine alan bir devlet kurmasını destekleyen İngiltere, Necd Emiri İbn Suud ile de Kuveyt hariç Basra Körfezi'nin güney kıyılarını kapsayan bir bağımsızlık antlaşması yapmıştır. Buna mukabil bölgede İngiltere'yi yalnız bırakmak istemeyen Fransa'nın paylaşımda yer alma ısrarı da artmıştır. 9-16 Mayıs 1916'da gerçekleştirilen uzlaşmaya göre Bağdat-Basra arasındaki Dicle-Fırat nehirleri bölgesi İngiltere'nin, Beyrut dâhil Suriye'nin bütün kıyı bölgesi, Adana, Mersin Fransa'nın olacaktır (Karal, 2011: 544). Antlaşmanın imzalanmasından sonra Şerif Hüseyin 1916 Haziran'ında Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş, 1916 Ekim'inde ise Arabistan krallığını ilan etmiştir (Uçarol, 1995; Balcıoğlu, 2016; Sander, 2003).

St. Jean de Maurienne Anlaşması

Daha önce imzalanan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması ile İtalya 12 Adalar ve Libya üzerinde serbest bırakılmıştır. Böylelikle İtalya, Anadolu üzerindeki beklentilerini kısmen gerçekleştirmiştir. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki paylaşmalardan resmen haberdar edilmeyen ve bundan rahatsızlık duyduğunu sık sık dile getiren İtalya'nın da Batı ve Güney Anadolu'da emelleri olmuştur. Rusya'da ihtilal çıkması üzerine müttefiklerini sıkıştıran İtalya, isteklerinin hepsini kapsayan bir anlaşma istemiştir. Nitekim 19-21 Nisan 1917'de Saint-Jean-de-Maurienne İstasyonu'nda bir antlaşma yapılmıştır. Antlaşmayla 1916 yılında İngiliz-Fransız ve Ruslar arasındaki paylaşımı kabul etmesine karşılık, İtalya'ya Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'in verilmesi kabul edilmiştir. Ancak antlaşmanın yürürlüğe girmesi için Rusya'nın da tasdiki gerekmekteydi. İngiltere ve Fransa'ya İzmir, İtalya'ya Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest liman kurma hakkı tanıyan bu antlaşma, Rusya'daki yeni yönetim tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir (Tansel, 1973; Armaoğlu, 2015; Karal, 2011; Balcıoğlu, 2016; Uçarol, 1995; Sander, 2003).

Balfour Deklarasyonu

İngiltere'nin Orta Doğu'dan Osmanlı Devleti'ni tamamen dışlayıp savaş sırasında ve sonrasında kontrol etme çabalarının sonuncusunu İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour'un Siyonistler ile ilgili bir deklarasyonu oluşturmuştur. 2 Kasım 1917 tarihinde yayımlanan bildiride İngiliz hükûmeti Lord Rothschild'e Filistin'de Yahudi bir devlet kurmaları için ellerinden gelen yardımı esirgemeyecekleri sözünü vermiştir (Balcıoğlu, 2016: 96; Sander, 2003).

Balfour deklarasyonun en kısa ve net tanımı şu şekilde yapılmıştır: "Bu öyle bir belgedir ki, onunla bir millet, diğer bir millete üçüncü bir milletin toprağını büyük bir gösterişle vâdetmiştir. Üstelik kendisine vaatte bulunulan o millet, daha millet bile değil, sadece dinî bir toplulukken ve toprak da, vâdedildiği sırada dördüncü bir millete, yani Osmanlı'ya aitken…" (Koester, 2011).

A. J. Balfour, kendi adıyla tarihe geçen bu metinde birbirine tamamen zıt iki vaatte bulunmuştur; bir yandan hâlihazırda üzerinde başka bir milletin yaşadığı toprakları Yahudilere vadederken, diğer yandan yaşadıkları toprakları başkasına vadedilen milletin haklarına herhangi bir zarar gelmeyeceğini iddia etmiştir. Bu ifadelerin içerdiği paradoks, ilk vaadin gerçekleşmesinin ardından, ikinci vaadin aksi gelişmelerin yaşanmasıyla tarihî tecrübe ile de kanıtlanmıştır. Zira Filistin meselesi, Araplar ve Yahudiler arasında taraflardan birinin elde ettiği her şeyin diğer taraf için mutlak zarar olduğu sıfır toplamlı (zero-sum) bir oyundur (Koester, 2011).

"Sevgili Lord Rothschild,
Majesteleri'nin Hükümeti adına size, kabineye sunulan ve onaylanan Yahudi Siyonist isteklerine sempati ile yaklaşan aşağıdaki deklarasyonu iletmekten büyük bir mutluluk duymaktayım.
Majestelerinin Hükümeti, Filistin'de Museviler için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki mevcut Musevi olmayan toplumların sivil ve dini hakları ile başka ülkelerde yaşayan Musevilerin sahip oldukları hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır.
Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonu'nun bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım.
Saygılarımla
Arthur James Balfour
(**Kaynak:** Anadolu Ajansı, 02.11.2017)

Birinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi

Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilen ilk ülke Rusya olmuştur. Mevcut iktisadi sıkıntıların üzerine müttefiklerinin de Çanakkale'de Türk savunmasını geçemeyerek ekonomik yardım ulaştıramaması halkın gıda sıkıntısını had safhaya ulaştırmıştır. 8 Mart 1917'de başlayan gösteriler, işçilerin de grev ve yürüyüşlerle destek vermesi üzerine büyük bir şehir ayaklanmasına dönüşmüştür. Hükûmet güçleri ile işçi örgütleri ve halk arasında kanlı çarpışmalar yaşanmıştır. 14 Mart'ta liberal karakterli, geçici bir hükûmetin kurulmasının ardından 16 Mart'ta Çar, tahttan feragat ettirilerek hanedana son verilmiştir. Ancak bu sefer Bolşevik-Menşevik çatışmaları ve iktidarı ele geçirme mücadeleleri hız kazanmıştır. Başbakan Kerenski'nin 1917 yılı Eylül'ünde Cumhuriyet ilan etmesine rağmen karışıklıklar sona ermemiştir. Nihayet Bolşevikler, 7 Kasım 1917'de bir hükûmet darbesi ile iktidarı ele geçirmişlerdir. İlk iş olarak savaştan çekilmek için muhataplarına mütareke teklif eden yeni yönetim Çarlık döneminde imzalanan gizli antlaşmaların da hepsini açıklamıştır.

Almanya ile 15 Aralık 1917 tarihinde yapılan mütarekeye rağmen barış şartları üzerinde anlaşılamamıştır. 22 Aralık'ta başlayan barış görüşmelerinde Almanya'nın yanı sıra, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti temsil edilmiştir. Tarafların karşılıklı beklenti ve hesapları ise barışı geciktirmiştir. Nihayet 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barışı imzalanmıştır. Buna göre, Rusya; Polonya, Litvanya ve Estonya'dan çekilerek buraların kaderini büyük devletlerin inisiyatifine bırakacaktır. Ukrayna'nın bağımsızlığını da tanıyan Rusya, bütün Doğu Anadolu'dan çekilecek, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verecektir (Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995; Balcıoğlu, 2016). Bu antlaşma hem Almanya hem de Osmanlı Devleti için savaştaki en önemli başarı sayılabilir.

Rusya'dan sonra savaşın devam ettiği yıllarda yorgunluğun ilk işaretini Avusturya vermiştir. Avusturya savaşın başından beri Doğu Cephesi'nde Rusya'nın bütün ağırlığını üzerinde hissetmiş ve tek başına Rusya'ya karşı duramadığından, Almanya ve Osmanlı Devleti'nden yardım almıştı. Avusturya, İtalya'ya karşı bile kesin bir zafer kazanamamış, bu cephede de Almanya'dan yardım alarak İtalyanları Caporetto'da yenilgiye uğratabilmiştir. Çarlığın yıkılması Avusturya'yı ümitlendirmiş ise de geçici hükûmetin savaşa devam kararı vermesi bu ümitleri suya düşürmüştür.

Öte yandan üçüncü yılından itibaren Almanya için de savaş ağır gelmeye başlamıştır. Doğu Cephesi'nin durumu iyi olmakla beraber, kazanılan zaferler ucuza elde edilmediği gibi, Rusya da dize getirilememiştir. Batı Cephesi'nde ise, durum her iki taraf için de değişmemekle beraber, yıpratma savaşı Alman kuvvetlerini günden güne eritmekteydi. Üstelik 1917 Nisan'ından itibaren Amerika da karşı tarafta savaşa katılmış, Batı Cephesi'ne kuvvet göndermeye başlamıştır. Bu nedenle Avusturya ve Almanya 1917 yılı yazında, çeşitli kanallardan müttefikler nezdinde barış teşebbüslerinde bulunmuş fakat barış şartları üzerinde uzlaşma sağlanamadığı için bir sonuç elde edilememiştir.

İtilaf devletlerinin durumu da çok iyi sayılmazdı. Avrupa Cephesi onlar için de parlak değildi. Rusya'da ihtilalin çıkması ve Rusya'nın 1917 yılı sonundan itibaren İttifak devletleri ile barış görüşmelerine girişmesi, Sırbistan'ın yenilmesi, İtalya'nın Caporetto hezimeti, Romanya'nın yenilgisi, İtilaf devletlerini zor durumda bırakmıştır.

Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmesi, Müttefik devletlerin İtilaf güçleri karşısında ancak bir sene daha dayanabilmelerini sağlamıştır. Almanya liderliğinde savaşan Müttefik devletlerden ilk çözüleni Bulgaristan olmuştur. Savaşı sonuçlandırmak için 1918'de büyük bir taarruz başlatan İtilaf devletleri, Makedonya üzerinde bunun ilk neticesini almışlardır. Bu bölgede Bulgarları mağlup eden İtilaf kuvvetleri, onlara Selanik'te 29 Eylül 1918'de bir mütareke imzalatarak savaştan çekilmelerini sağlamışlardır (Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995). Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi en çok Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Özellikle Almanya bağlantısının kesilmesi silah ve cephane zafiyetine yol açmıştır. Bu sırada Türk orduları, Filistin'de yenildiği gibi İtilaf devletleri bütün cephelerde saldırıya geçmişlerdir. Kerkük kesin olarak 25 Ekim 1918'de İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Böylece Mütareke'den önce Kerkük İngilizlerin eline geçmiş oluyordu. Bu arada Osmanlı saltanatında iktidar değişikliği yaşanmış, yaşlı padişah Sultan V. Mehmet Reşat 3 Temmuz 1918 tarihinde vefat edince yerine Sultan Abdülmecit'in oğlu VI. Mehmet Vahideddin geçmiştir. Türk orduları, Suriye üzerinde biraz daha direnmişse de Nablus'un düşmesi ve Şeria Nehri hattının yarılması, düzenli Türk ordu savunmasını dağıtmıştır. 23 Eylül'de Akkâ ve Hayfa işgalcilerin eline geçmiştir. Şam'daki Arap milliyetçileri Osmanlı garnizonuna karşı ayaklanmışlar ve Şam 1 Ekim'de boşaltılmıştır (Shaw, 1983). Bölgede ancak Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği VII. Ordu Halep'in kuzeyinde yeni bir savunma hattı kurabilmiştir. Tüm bu sonuçlar Osmanlı Devleti'nin kayıtsız şartsız savaştan çekilmesini ve 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmasına yol açmıştır.

Resim 2.20 Sultan V. Mehmet Reşat'ın cenaze merasimi

Avusturya-Macaristan ise, daha savaşın ikinci yılından itibaren barış teşebbüslerinde bulunmuştur. Ancak bu dönemde kaderini bir bakıma Almanya'ya bağladığı için bir türlü bunu gerçekleştirememiştir. 1918'in ikinci yarısında durum Avusturya için de çok kötüleşmiştir. Bu devlet içinde yer alan Macar, Çek, Hırvat, Slovak ve Romenler arasında da bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Arkasından zayıf düşen merkezî hükûmet 3 Ekim 1918'de Villa Gusti'de mütareke imzalayıp savaştan çekilmek zorunda kalmıştır.

Müttefik devletlerin lideri konumunda olan Almanya, Eylül 1918'de ayında Amerikan destekli İtilaf devletlerinin taarruza geçmesi karşısında geri çekilmeye başlamıştır. Nihayet Almanya, 29 Eylül 1918 tarihinde Wilson İlkelerine uygun olarak ABD aracılığıyla barış istemiştir. 11 Kasım 1918'de Almanya, İtilaf devletleriyle Rethondes Mütarekesi'ni imzalamış ve savaştan çekilmiştir (Armaoğlu, 2015). Böylece dört yıldır dünyanın büyük kısmını yakından etkileyen büyük savaş sona ermiştir.

Woodrow Wilson İlkeleri

Birinci Dünya Savaşı'nın beklenilenden uzun, masraflı ve yıkıcı bir hâlde cereyan etmesi her iki tarafı da yormuş, kamuoyunda ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Her iki taraf da mevzii başarılar kazanmış ancak nihai netice alamamıştır. Barışı temin edebilmek taraflar için özlem duyulan bir hâl olmuştur. Savaşa 1917 yılı sonlarında giren Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, her iki tarafın genel çıkarlarını da gözettiği iddiasıyla birtakım esaslar belirlemiş ve bunları 8 Ocak 1918 tarihinde Kongre'de yaptığı konuşmada 14 madde hâlinde açıklamıştır. Wilson İlkeleri olarak bilinen bu bildirinin Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren en önemli maddesi 12. maddesidir. Bu maddeye göre, bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Türk yönetimindeki diğer milletlere de her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır. Bunun dışında büyük, küçük bütün devletlerin egemenlik ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına alacak bir Milletler Cemiyeti kurulması maddesi de önemli bir madde olarak öne çıkmıştır. (Karal, 2011; Armaoğlu, 2015; Balcıoğlu, 2016; Sander, 2003; Uçarol, 1995).

> Wilson İlkeleri ilk anda dünya ticaretini aksatmamaya, Avrupa'da barışın muhafazasına ve ülke sınırlarının milliyet esasına dayandırılmasına önem vermektedir. Dolayısıyla Wilson İlkeleri, günümüz ABD politikalarının hedeflediği küresel sistem arayışının da temeli mahiyetindedir. Wilson İlkelerinin Türklerle ilgili 12. maddesi, Türkiye'de savaştan çıkmanın yollarından biri olarak görülmüş ve hatta Wilson Prensipleri Cemiyeti adlı bir cemiyet kurularak ABD kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı, öncelikle 1815 Viyana Kongresi'nde kurulan ancak XIX. yüzyıl boyunca önemli değişmelere uğramakla beraber, genel hatlarıyla 1914 yılına kadar gelen güçler dengesini yıkmıştır. Bunun sonucunda Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devletleri parçalanarak yerlerine küçük ve yeni birçok devlet kurulmuştur. Böylece Avrupa'da yeni bir siyasi harita ve güçler dengesi ortaya çıkmıştır, dünyada da yeni bir statü kurulmuştur. İtilaf devletleri, savaş sonunda yaptıkları antlaşmalarla mağlup devletlerin topraklarını küçültmek, bazılarını işgal etmek veya o topraklarda yeni devletler kurmak, askerî kısıtlamalar ve yasaklar koymak, ağır savaş tazminatı ödetmek yoluna gitmişlerdir.

Yenilen üç büyük devletin bıraktığı boşluk, başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Japonya tarafından doldurulmuştur. Savaştan en kazançlı çıkan devlet İngiltere olmuştur. İngiltere, Almanya'yı yenerek Avrupa'dan gelecek tehlikelerden ve denizlerde de bu devletin rekabetinden kurtulmuştur. Diğer taraftan Almanya'yı Ortadoğu ve Afrika'dan uzaklaştırarak güçlü bir rakibini ortadan kaldırarak bölgeye egemen olmuştur. Fransa ve Rusya'yı da geri plana iterek etkisiz hâle getiren İngiltere böylece dünyanın en büyük devleti hâline gelmiştir. Fransa ise Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin yenilmesi ve parçalanmasıyla sınırlarındaki iki büyük tehlikeden kurtulmuş ve Avrupa, Afrika ve Ortadoğu'da elde ettiği kazançlarla İngiltere'den sonra ikinci büyük devlet hâline gelmiştir. İtalya, Avusturya'dan aldığı topraklarla kuzeye doğru genişlemiştir. Anadolu'da kendisine bırakılan payı az bulmakla elde ettiği 12 Adalar ve Libya ile Akdeniz ve çevresinde daha etkili bir konuma gelmiştir. Böylece bu üç devlet, özellikle Afrika, Akdeniz ve Ortadoğu'da, Japonya ise Uzakdoğu'da geniş çıkarlar elde ederek dünyada söz ve etki sahibi olmuşlardır. Ancak savaş sırasında ve sonrasında yapılan antlaşmalar, mağlup devletlere çok ağır koşullar getirdiğinden, galip devletlerin de çıkarları birbiri ile çatıştığından yeni sorun ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ise dünya barışının uzun sürmemesine ve dünyada yeniden genel bir savaş tehlikesine sebep olmuştur (Uçarol, 1995; Sander, 2003).

Birinci Dünya Savaşı'nda birbirinden uzak ve özellik olarak birbirinden oldukça farklı özellikler taşıyan zorlu coğrafyalardaki çok sayıda cephede savaşan Türk ordusu, uzun ve yıpratıcı olan bu süreçten büyük kayıplar vererek çıkmıştır. Hem toprak kayıpları hem de insan kayıpları telafisi zor durumlar ortaya çıkarmıştır. Türk ordusunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki kayıpları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Mehmet Emin, 1338).

Tablo 2.2 Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusunun Zayiatı

Şehit	325.000
Yaralı	400.000
Hasta, Kayıp, akıbeti meçhul, firar vd.	1.565.000
Toplam Zayiat	**2.290.000**
Mondros Mütarekesi Sırasındaki Asker Sayısı	560.000

Son yıllarda yapılan çalışmalarla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda hastalıktan ölümlerin de şehit sayısına yakın bir oranda olduğu görülmüştür. Yukarıdaki tablodaki 1.565.000 sayısına hastalık nedeniyle vefat eden yaklaşık 300.000 asker de dâhildir. Böylece Türk ordusunda Birinci Dünya Savaşı'nda vefat eden asker sayısı 1.000.000'a yaklaşmaktadır (Karakuş ve Başustaoğlu, 2014).

Öğrenme Çıktısı

2 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı cephelerinde yaşananları kavrayabilme

Araştır 2

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, müttefiklerine destek olmak için hangi cephelerde faaliyet göstermiştir?

İlişkilendir

Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan gizli antlaşmalar savaşta nasıl etkili olmuştur?

Anlat/Paylaş

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti hangi cephelerde başarılı olmuştur?

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA MAĞLUP DEVLETLERLE YAPILAN ANTLAŞMALAR

Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletler, mağlup devletlerle önce ateşkes antlaşması ardından da barış antlaşması yapmak için çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu çalışmalar sonunda mağlup tarafta yer alan Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan ve Osmanlı Devleti ile barış antlaşması imzalama süreci başlamıştır.

28 Haziran 1919'da Almanya ile Versailles Sarayı'nda Versailles (Versay) Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla, Almanya; Avrupa'daki topraklarının bir kısmıyla, bütün sömürgelerini kaybetmiş, çeşitli siyasi, ekonomik, mali ve askerî yükümlülükler altına sokulmuştur.

Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint-Germain-en-Laye'de bir barış antlaşması imzalanmıştır St. Germen Barış Antlaşması ile Avusturya'nın toprakları 576 bin km²'den 84 bin km²'ye nüfusu da 50 milyondan 7 milyona gerilemiştir. Zengin tarım ve endüstri bölgelerini kaybederek ekonomik açıdan da büyük bir yıkıma uğramıştır (Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995; Balcıoğlu, 2016; Sander, 2003).

Bulgaristan 27 Kasım 1919'da da İtilaf devletleriyle Neuilly (Nöyi) Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla Bulgaristan, Balkan Savaşları sırasında ele geçirdiği toprakların bir kısmını kaybetmiştir. Sınırları daraltılan Bulgaristan'ın Ege Denizi ile olan sınırı ve bağlantısı kesilmiştir (Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1995).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıkan devletlerden biri de Macaristan'dır. İtilaf devletleri Avrupa'nın yeni bağımsız devleti olan Macaristan'ı yenilen devletlerden sayarak onunla 6 Haziran 1920'de Trianon Antlaşması'nı yapmışlardır. Bu antlaşma ile Macaristan tarım alanları ve ormanlarının %80'den fazlasını kaybetmiştir (Armaoğlu, 2015; Uçarol, 1955; Balcıoğlu, 2016; Sander, 2003).

Uygulamaları İtibariyle Bir Ateşkesten Daha Fazlası: Mondros Ateşkes Antlaşması

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başında ciddi bir müttefik olarak kabul edilmemesine rağmen savaşın uzamasına sebep olan taraf olarak çeşitli cephelerde kısmi başarı elde etmiştir. Rusya'daki ihtilal ve Brest-Litovsk Antlaşması ile Doğu Anadolu'yu kurtardığı gibi Kafkaslardaki karışık durumdan istifade ile Azerbaycan içlerine, Bakü'ye ilerleme başarısını göstermiştir. Ancak özellikle yeraltı kaynakları ve stratejik konumu dolayısıyla savaşa katılan her devletin hayati önem verdiği bu bölgedeki etkinliği uzun süreli olmamıştır. Diğer taraftan Filistin ve Irak Cephelerindeki başarısızlıklar üst üste gelmiştir. Amman, Beyrut ve Şam İngilizlerin eline geçerken Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa artık Anadolu'yu savunmaya yönelik tedbirler almaya başlamıştır. Bulgaristan'ın ateşkes imzalaması, Almanya ile doğrudan ilişkileri kestiği gibi İtilaf devletlerinin İstanbul ve Boğazlar üzerine yürümeye hazırlandığı bir sırada Talat Paşa hükûmeti istifa etmiştir. Başbakanlığa getirilen Ahmet İzzet Paşa mevcut bütün diplomatik kanalları kullanarak mütareke görüşmelerini başlatmıştır. Mütarekenin imzalanmasında 8 Ocak 1918 tarihli Wilson İlkelerinin, Osmanlı Devleti ile ilgili 12. maddesinin de etkisi olmuştur.

Resim 2.21 Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Heyeti Solda oturan heyet başkanı Bahriye Nazırı Rauf Bey [ORBAY], sağda oturan Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey. Arkada sağda heyet kâtibi Ali Bey (TÜRKGELDİ), ortada Yzb. Tevfik, solda yaver Yzb. Sait

27 Ekim 1918 günü başlayan ateşkes görüşmelerinde Türk tarafını Bahriye Nazırı Rauf, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet ve Kurmay Yarbay Sadullah Beyler, İngiliz tarafını ise Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthrope temsil etmiştir. Beş oturum hâlinde müzakere edilen Ateşkes, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalanmasından dolayı bu isimle anılır. 30 Ekim 1918'de İngiliz donanmasına ait Agememnon zırhlısında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti de savaştan çekilmiştir (Karal, 2011; Akbulut, 2016).

Tamamı 25 maddeden oluşan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddeleri özetle şunlardır:

- Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması, bu bölgelerdeki istihkâmların İtilaf devletleri tarafından işgali sağlanacak,
- Türk sularındaki torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzilerinin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için yardım edilecek,
- Karadeniz'deki torpiller hakkında bilgi verilecek,
- Osmanlı Devleti'nin elindeki tüm savaş esirleri (suçlu Ermeniler dâhil) kayıtsız şartsız İstanbul'da serbest bırakılacak,
- Sınırların korunması ve iç asayişin temini dışında, Osmanlı orduları derhâl terhis edilecek,
- Türk savaş gemileri teslim edilerek gösterilecek Osmanlı limanlarında tutuklu kalacak,

- İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit eden bir durum hâlinde, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilecek,
- Türk demiryollarından İtilaf devletleri yararlanabilecekler ve Osmanlı ticaret gemileri de hizmetlerinde bulundurulacak,
- İtilaf devletleri, liman ve tersanelerle ve burada bulunan deniz araçlarından yararlanabilecek,
- Toros Tünelleri, İtilaf devletleri tarafından işgal olunacak,
- Brest-Litovsk barışından sonra İran ve Kafkasya'ya giren Osmanlı birlikleri derhâl 1914 sınırlarına geri çekilecek,
- Hükûmet haberleşmesi dışında, tüm haberleşme istasyonları (telsiz, telgraf ve kablo) İtilaf devletlerince denetim altına alınacak,
- Askerî, ticari ve denizle ilgili malzemelerin tahrip edilmesi engellenecek,
- İtilaf devletleri, kömür, mazot ve yağ maddelerini Türkiye'den temin edecek,
- Türk demiryolları, İtilaf devletleri zabıtası tarafından denetim altına alınacak,
- Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki Türk kuvvetleri en yakın İtilaf devletleri komutanlarına teslim olacak,
- Trablusgarp ve Bingazi'deki Osmanlı subayları en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacak,
- Trablusgarp ve Bingazi'de Osmanlı işgali altında bulunan limanlar İtalyanlara teslim edilecek,
- Türkiye'de bulunan asker ve sivil Alman ve Avusturyalılar bir ay içinde Türk topraklarını terk edecekler,
- Gerek askerî teçhizatın teslimine ve Osmanlı ordusunun terhisine ve gerekse ulaşım araçlarının İtilaf devletlerine teslimine dair herhangi bir emir derhâl yerine getirilecek,
- İtilaf devletleri adına bir görevli İaşe Nezaretinde çalışacak, görevli devletin ihtiyaçlarını temin edecek ve isteyeceği her bilgi kendisine verilecek,
- Osmanlı savaş esirleri, İtilaf devletleri nezdinde kalacak,
- Osmanlı Devleti, savaştaki müttefikleriyle tüm ilişkisini kesecek,
- Vilayet-i Sitte (Altı Vilayet-Erzurum, Van, Diyarbakır, Bitlis, Harput, Sivas) denilen Doğu Anadolu'da bir karışıklık olursa, İtilaf devletleri bu vilayetleri işgal edebilecektir (Karal, 2011; Akbulut, 2016; Uçarol, 1995).

Yukarıdaki maddelerden açıkça anlaşılacağı üzere, Mondros Ateşkes Antlaşması, bir mütarekeden ziyade tam bir *teslim oluş* vesikası niteliği taşımakla kalmamış, İtilaf devletlerinin Osmanlı topraklarını istilasını kolaylaştırmıştır. Ateşkesin imzalanmasından hemen sonra İtilaf devletleri, daha önce yaptıkları gizli anlaşmaları vakit geçirmeden uygulamaya koymuşlardır.

Öğrenme Çıktısı

3 Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan antlaşmaları değerlendirebilme

Araştır 3

Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup devletlerle hangi antlaşmalar yapılmıştır?

İlişkilendir

Birinci Dünya Savaşı sonunda Avusturya ve Macaristan devletleriyle niçin ayrı ayrı antlaşma yapılmıştır?

Anlat/Paylaş

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Türkiye için en ağır maddeleri hangileridir?

1 II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nde yaşananları kavrayabilme

II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Osmanlı Devleti

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki çekişmelerden kaynaklı olarak savaşla sonuçlanan ilk olay, Trablusgarp Savaşı'dır. Trablusgarp Savaşı, İtalya'nın takip ettiği sömürgecilik siyasetinin bir sonucudur. İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Libya'nın her bakımdan Osmanlılar tarafından geri bırakıldığını, bölgedeki İtalyanlara kötü davranıldığını ileri sürerek savaş ilan etmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Libya ile kara ve Çanakkale Boğazı da İtalyan savaş gemileri tarafından kapatıldığı için de deniz bağlantısı bulunmuyordu. Bu yüzden Harbiye Nezareti, ancak bölgeye gönüllü gidecek subaylara çağrı yapmıştır. Bu çağrı üzerine, Meşrutiyet'in ilanında da önemli rol oynayan imparatorluğun en iyi subayları gönüllü olarak cepheye koşmuşlardır. Bu subaylar Senusiler ve yerli Arapları İtalyan işgaline karşı örgütlemiştir. Kara savaşlarında istediği sonucu alamayan İtalyanlar, bu defa deniz savaşına yönelmiştir. İtalya 23 Nisan-17 Mayıs 1912 tarihleri arasında Rodos ve 12 Ada'yı işgal etmiştir. Bu sırada Balkan devletleri de Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmeye başlamıştır. Bu yüzden İtalya ile yapılan 15-18 Ekim 1912 tarihlerinde Uşi (Quchy) Antlaşması'yla Libya, İtalyanlara terk edilmiştir. Antlaşmayla Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son topraklarını kaybetmiştir. İtalya geçici de olsa Adalar (Ege) Denizi'ne yerleşmiştir. Antlaşmaya göre geçici olarak İtalya'ya bırakılan Rodos ve 12 Ada'nın da geri alınması mümkün olmamıştır. 1912 Ekim'inde başlayan ve yaklaşık 8 ay süren Balkan Savaşları'nın ilk aşamasında Türk ordusu büyük bir yenilgi serisine uğramıştır. Öyle ki Bulgarlar karşısında Çatalca'ya kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Denizde de Yunanistan Limni Adası'nı 21 Ekim 1912'de savaş yapmaksızın ele geçirmiştir. Arkasından da Yunanistan diğer Ege Adalarını ele geçirmiştir. Böylece yüzyıllardır Osmanlı egemenliği altındaki bu adalar birkaç ay içinde Yunan işgali altına girmiştir.

öğrenme çıktıları ve bölüm özeti

2 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı cephelerinde yaşananları kavrayabilme

Büyük Hesaplaşma veya Osmanlı Devleti'nin Son Savaşı: Birinci Dünya Savaşı

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması ile savaş alanı oldukça genişlemiştir. Birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı harekât planının temelini, İttifak devletlerinin Avrupa'daki yükünü hafifletmek oluşturmuştur. Bunun için Romanya ve Bulgaristan bölgelerinde Karadeniz'e çıkılması, Kafkaslarda Rusya'nın, Basra'da Süveyş'te İngiltere'nin meşgul edilmesi amaçlanmıştır. Böylece bir yandan Almanya ve Avusturya'nın yükü hafifletilirken bir yandan da İngiltere'nin Hindistan ile olan deniz yolu bağlantısına engel olunması ve güneydeki zengin petrollerden İttifak devletlerinin yararlanması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti, çaresiz kaldığı Trablusgarp Savaşı ve ağır yenilgilere uğradığı Balkan Savaşlarından sonra Birinci Dünya Savaşı'nda umulanın çok üzerinde bir başarı elde etmiştir. Özellikle Çanakkale ve Kutü'l-Amâre zaferleri ile İtilaf güçlerini tek başına durdurma gücünü göstermiştir. Bu başarı, İtilaf kuvvetlerinin ağır silah ve insan kaybına sebep olurken doğal kaynakları en bol olan müttefikleri Rusya'nın devreden çıkmasını hazırlamış olmakla da ayrıca önem kazanmıştır. Uzun, yorucu ve yıpratıcı savaşlar Osmanlı Devlet mekanizmasının ve toplum yapısının sosyo ekonomik temellerini sarsmış ve telafisi mümkün olmayan sorunlar yaratmıştır. Söz konusu savaş Osmanlı Devleti'nin sadece toprak kaybetmesi ile sonuçlanmamış, bundan daha kötüsü vatanını tamamen kaybetme gibi bir durumla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

3 Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan antlaşmaları değerlendirebilme

Birinci Dünya Savaşı Sonunda Mağlup Devletlerle Yapılan Antlaşmalar

Bu antlaşmalarla 1815 Viyana Kongresi'nde kurulan, Avrupa güçler dengesi yıkılmıştır. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devletleri parçalanarak yerlerine küçük ve yeni birçok devlet kurulmuştur. İtilaf devletleri, savaş sonunda yaptıkları antlaşmalarla mağlup devletlerin topraklarını küçültmek, bazılarını işgal etmek veya o topraklarda yeni devletler kurmak, askerî kısıtlamalar ve yasaklar koymak, ağır savaş tazminatı ödetmek yoluna gitmişlerdir. Yenilen üç büyük devletin bıraktığı boşluk, başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve Japonya tarafından doldurulmuştur. Ancak savaş sırasında ve sonrasında yapılan antlaşmalar, mağlup devletlere çok ağır koşullar getirdiğinden, galip devletlerin de çıkarları birbiri ile çatıştığından yeni sorun ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ise dünya barışının uzun sürmemesine ve dünyada yeniden genel bir savaş tehlikesine sebep olmuştur.

1 Osmanlı Devleti'nde I. ve II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıllar aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

A. 1876-1908
B. 1808-1839
C. 1856-1861
D. 1912-1913
E. 1826-1853

2 Türk siyasi hayatında kurulan ilk parti aşağıdakilerden hangisidir?

A. Ahrar Fırkası
B. İttihat ve Terakki Partisi
C. Hürriyet ve İtilaf Fırkası
D. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
E. Cumhuriyet Halk Fırkası

3 Aşağıdakilerden hangisi İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından biri **değildir?**

A. İbrahim Temo
B. Abdullah Cevdet
C. İshak Sükuti
D. Mehmet Reşit
E. Ahmet Cevdet Paşa

4 Ahmet Rıza Bey'in Paris'te İttihat ve Terakki adına yayımladığı gazete aşağıdakilerden hangisidir?

A. Hürriyet
B. Ulum
C. Tasvir-i Efkâr
D. Meşveret
E. Tercüman-ı Ahval

5 Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı subaylarına destek veren tarikat aşağıdakilerden hangisidir?

A. Senusi
B. İdrisi
C. Zeydi
D. Mevlevi
E. Müridiler

6 1913'te suikasta uğrayan Osmanlı sadrazamı aşağıdakilerden hangisidir?

A. Talat Paşa
B. Sait Halim Paşa
C. Enver Paşa
D. Mahmut Şevket Paşa
E. Hurşit Paşa

7 Aşağıda verilen ülke ve hanedan eşleştirmelerinden hangisi **yanlıştır?**

A. Rusya-Romanof
B. Avusturya-Hohenzollern
C. Almanya-Hohenzollern
D. İngiltere-Hanover
E. İtalya-Savoy

8 Osmanlı Devleti'nin müttefiklerine yardım ettiği cepheler aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

A. Kanal-Irak-Suriye
B. Galiçya-Makedonya-Romanya
C. Hicaz-Yemen
D. Kafkasya-İran
E. Suriye-Filistin

9 30 yıl Rus idaresinde kalan Kars, Ardahan ve Batum'un geri alınmasını sağlayan antlaşma aşağıdakilerden hangisidir?

A. İstanbul Antlaşması
B. Atina Antlaşması
C. Brest-Litovsk Antlaşması
D. Moskova Antlaşması
E. Londra Antlaşması

10 Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulması ile ilgili ilk siyasi girişim aşağıdakilerden hangisidir?

A. Balfour Deklarasyonu
B. Sykes-Picot Antlaşması
C. Trianon Antlaşması
D. Rethondes Antlaşması
E. Londra Antlaşması

neler öğrendik yanıt anahtarı

1. A	Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Yaşananlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. B	Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Yaşananlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. E	Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Yaşananlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. D	Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Yaşananlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. A	Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Yaşananlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. D	Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Yaşananlar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. B	Yanıtınız yanlış ise "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Cepheleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. B	Yanıtınız yanlış ise "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Yapılan Antlaşmalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. C	Yanıtınız yanlış ise "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Yapılan Antlaşmalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. A	Yanıtınız yanlış ise "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Yapılan Antlaşmalar" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Birinci Balkan Savaşı, 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın, 17 Ekim'de 1912'de Bulgaristan'ın ve Sırbistan'ın, 19 Ekim 1912'de de Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla başlamıştır. Bu tarihte Osmanlı Devleti, İtalya ile Trablusgarp'ta (Libya) savaş hâlindeydi. Trablusgarp Savaşı ise 28 Eylül 1911'de başlamış ve 18 Ekim 1912'de Uşi (Quchy) Antlaşması ile son bulmuştur. Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlar, tam teşekküllü ordularına rağmen bir yıl boyunca sahilden beş kilometreden fazla ilerleyememiştir. Bu yüzden İtalyanlar, deniz savaşına yönelmiştir. 23 Nisan-17 Mayıs 1912 tarihleri arasında Rodos ve 12 Ada'yı işgal etmiştir. Bu süreç içinde de *barut fıçısı* olarak tabir edilen Balkanlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bölge zaten, XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı yerlerinden biriydi. Bölge üzerinde Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletlerin çıkar hesapları önemli rol oynamaktaydı. Balkan devletleri de dağılmakta olan Osmanlı Devleti'nin durumundan yararlanmak üzere düşmanca bir politika takip ediyorlardı. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kalan son topraklarını ele geçirmek için Rusya'nın öncülüğünde kendi aralarında ittifak yapmaya yönelmişlerdir. Bu amaçla, 13 Mart 1912'de Sırbistan-Bulgaristan, 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan-Yunanistan, Ağustos 1912'de Karadağ-Bulgaristan ve 6 Ekim 1912'de de Karadağ-Sırbistan ittifakları oluşturulmuştur. Büyük devletlerin de desteğini alan Balkan ülkeleri, 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan etmişlerdir. Kısacası Balkan Savaşlarının başlamasında Trablusgarp Savaşı'nda alınan yenilgi de etkili olmuştur.

Araştır 2

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile ittifak hâlindeydi. Savaş içerisinde ihtiyaç duyulduğu anda müttefiklerinin yardımına koşmuştur. Çünkü 1915'te İtalya ve 1916'da Romanya İtilaf devletleri safında savaşa girmiştir. Bu iki devletin savaşa girişi Balkanlarda da savaş dengesini bozmuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti de müttefikleri Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'a yardım etmek amacıyla Galiçya, Romanya ve Makedonya Cephelerine birer kolordu asker göndererek buralarda savaşmıştır. Bu kapsamda Makedonya'ya Kurmay Yarbay Şükrü Naili Bey komutasındaki XX. Kolordu, Galiçya'ya Kurmay Yarbay Yakup Şevki (Subaşı) idaresinde 538 subay ve 32.018 er mevcuduyla XV. Kolordu, Romanya yani Dobruca'ya ise Mustafa Hilmi Paşa komutasındaki VI. Kolordu gönderilmiştir. Dobruca'daki çatışmalarda Türk ordusu 13 bin şehit vermiştir.

Araştır 3

Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup devletler, İtilaf devletleriyle çok ağır koşullarda önce ateşkes ve ardından da barış antlaşmaları yapmışlardır. Bu kapsamda İttifak devletlerinden ilk önce 29 Eylül 1918'de Bulgaristan savaştan çekilmiştir. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1918'de Avusturya-Macaristan ve 11 Kasım 1918'de Almanya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Ateşkes antlaşmalarından sonra Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint-Germain; Almanya ile 28 Haziran 1919'da Versailles (Versay); Bulgaristan'la 27 Kasım 1919'da Neuilly, Avusturya'dan ayrılarak bağımsız bir devlet olan Macaristan'la 6 Haziran 1920'de Trianon ve Osmanlı Devleti ile de 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşmaları imzalanmıştır.

Kronoloji

7 Nisan 1909
Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey öldürüldü

13 Nisan 1909
31 Mart İsyanı başladı

24 Nisan 1909
31 Mart İsyanı bastırıldı

27 Nisan 1909
Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine Sultan V. Mehmet Reşat geçti

29 Eylül 1911
Trablusgarp Savaşı başladı

23 Nisan-17 Mayıs 1912
İtalya Rodos ve 12 Ada'yı işgal etti

8 Ekim 1912
Birinci Balkan Savaşı başladı

18 Ekim 1912
İtalya ile Quchy Antlaşması imzalandı ve Türk-İtalyan Savaşı sona erdi

23 Ocak 1913
Babıâli Baskını ile İttihat ve Terakki iktidara el koydu

30 Mayıs 1913
Balkan ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasında Londra Barış Antlaşması imzalandı, Birinci Balkan Savaşı sona erdi

11 Haziran 1913
Sadrazam Mahmut Şevket Paşa öldürüldü

28 Haziran 1914
Avusturya Veliahdı Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürüldü

2 Ağustos 1914
Türk-Alman İttifak Antlaşması imzalandı

29 Ekim 1914
Osmanlı Donanması Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalandı

3 Kasım 1914
Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı

5 Kasım 1914
İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti

24 Aralık 1914
Sarıkamış Harekatı başladı

18 Mart 1915
Çanakkale Deniz Zaferi kazanıldı

25 Nisan 1915
İtilaf devletleri Çanakkale'ye çıkarma yaptı

9 Ocak 1916
İtilaf devletleri Çanakkale'den çekildi

29 Nisan 1916
Kutü'l-Amâre'deki İngiliz ordusu esir alındı

10 Temmuz 1916
Mekke Şerifi Hüseyin Osmanlı Devleti'ne isyan etti

11 Mart 1917
İngilizler Bağdat'ı ele geçirdi

2 Kasım 1917
Balfour Deklarasyonu yayınlandı

18 Aralık 1917
Ruslarla Erzincan Ateşkes Antlaşması imzalandı

8 Ocak 1918
Wilson ilkelerini açıklandı

3 Mart 1918
Ruslarla Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı; Kars, Ardahan ve Batum Ruslardan geri alındı

6 Mayıs 1918
Kerkük İngilizler tarafından işgal edildi

15 Eylül 1918
Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü Ermeni işgalinden kurtardı

23 Eylül 1918
Akkâ ve Hayfa İngilizler tarafından işgal edildi

1 Ekim 1918
Osmanlı ordusu Şam'dan çekildi

30 Ekim 1918
Mondros Mütarekesi imzalandı

1 Kasım 1918
İttihat ve Terakki Partisi kendisini fesh ederek Teceddüd Fırkası ismini aldı

8 Kasım 1918
İngilizler Musul'u işgal etti

Bölüm 3

Millî Mücadele Başlıyor: Haksız İşgaller Karşısında Türk Milleti ve Mustafa Kemal Paşa

öğrenme çıktıları

Mondros Mütarekesi'nden Sonra İlk İşgaller ve Osmanlı Devleti

1 Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'daki işgalleri ve işgaller karşısında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu analiz edebilme

Osmanlı Devleti'ne Yönelik Toprak İstekleri ve İzmir'in İşgali

2 Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik istekleri ve bu istekler doğrultusundaki girişimleri kavrayabilme

Millî Mücadele'de Cemiyetler ve Kuvayı Milliye'nin Doğuşu

3 İşgallere karşı çıkan ve destekleyen örgütler ve yerel kuvvetlerin ortaya çıkışının nedenlerini değerlendirebilme

Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin Hazırlık Safhası

4 Anadolu'nun kurtarılmasına yönelik olarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yol haritasını kavrayabilme

Kongreler ve Millî Teşkilatlanma Dönemi

5 İşgallere ve vatanın kurtuluşuna yönelik yerel, bölgesel ve genel teşekkülleri kavrayabilme

Anahtar Sözcükler: • Mondros Mütarekesi • Mustafa Kemal Paşa • Samsun, Havza • Amasya • Erzurum • Sivas • Ankara • Millî Mücadele • Kuvayı Milliye • Millî Mücadelede Cemiyetler • Heyet-i Temsiliye • İşgaller • Osmanlı Devleti

GİRİŞ

Milyonları aşan insan kayıpları dışında Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonucu, Avrupa diplomasisinin ve kuvvetler dengesinin temel unsurlarını oluşturan dört büyük imparatorluğun; Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nin tarih içindeki ömürlerini tamamlayarak yıkılmalarıdır. Rus Çarlığı, 1917 yılında gerçekleştirilen sosyalist ayaklanmalarla yıkılmış yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu üzerinde; Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya devletleri kurulmuş, ayrıca Sırbistan'ın yerine kurulan Yugoslavya'ya da topraklar vermiştir. Alman İmparatorluğu yıkılmış, İmparator II. Wilhelm ülkesini terk etmiş, ülkede cumhuriyet ilan edilmiştir. Almanya savaştan sonra imzaladığı Versay Antlaşması ile Fransa ve İngiltere tarafından âdeta ezilmiştir. İngiltere ve Fransa'nın izlediği bu politikalar sonunda Almanya'da doğacak intikam duygusu İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli sebebi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ise, Orta Doğu'da kuvvetler dengesinde, etkileri günümüze kadar devam eden büyük boşluklar doğurmuştur. Savaşın galipleri olan İngiltere ve Fransa bu boşluğu daha makul bir şekilde dolduracaklarına, bu coğrafyayı kendi çıkarları için elverişli bir alan olarak görmüşlerdir. Savaş sonunda dünyaya yeni düzen verecek olan galipler, Anadolu'da ve İstanbul'da bir Türk Devleti'nin yaşayıp yaşamayacağını da tartışmaya başlamışlar, bu küçük yarımada üzerinde yeni devletler kurmak için Ermenileri, Rumları ve diğer azınlıkları kışkırtmak yoluna gitmişlerdir.

Türklerin bu İngiliz, Fransız ve Yunan girişimlerini kabul etmeleri mümkün olmayacağından, savaş sırasında gizli antlaşmalarla oluşturulan bu paylaşma planlarının uygulanması için uygun bir ortamın inşası gerekmiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ni savaştan çıkaran Mondros Mütarekesi galiplere istedikleri fırsatı verecek şekilde planlanmış ve uygulanmıştır.

Dört yıllık savaşa ve acı kayıplara rağmen Osmanlı Devleti için savaş bitmiş sayılmazdı. Galipler zaferin sonuçlarını toplamak için dört koldan Anadolu'ya yüklenecekler, yeni ve kanlı bir süreci başlatacaklar, uluslararası hukuku ayaklar altına alacaklar, dünya tarihinde bir ilki gerçekleştirerek mağlup olanlarla görüşmeden barış antlaşmalarını hazırlayıp zorla onlara imzalatacaklardır. Ayrıca barış antlaşması imzalamadan ordusunu dağıttıkları bir milleti tarihe gömmek isteyeceklerdir.

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA İLK İŞGALLER VE OSMANLI DEVLETİ

Mütarekeler, savaş durumuna son veren geçici ateşkes antlaşmalarıdır. Kesin hükümler ve sınırlar ise barış antlaşmasının imzalanması ve bu antlaşmanın hükûmetler tarafından tasdiki ile belli olur ve yürürlüğe girer. Oysa Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, İtilaf devletleri, barış antlaşmasını beklemeye lüzum görmemişler derhâl Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardır. Özellikle Türkiye'nin güney bölgelerinde bu durum daha açık biçimde görülmüştür. Mütareke hükümleri Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlamıştır. Yapılacak işgallere karşı koyma ihtimali bulunan Türk birlikleri silahsızlandırılarak denetim altına alınmış, özellikle sınır bölgelerindeki kuvvetlerin dağıtılması sağlanmıştır. Mütarekenin 7. ve 24. maddeleri galiplere istedikleri bölgeleri işgal etme hakkını vermiştir.

İşgallere Zemin Hazırlayan Mütareke: Mondros Mütarekesi

Bu kanlı savaşı sona erdiren mütareke ile birlikte Osmanlı Devleti, Orta Doğu ve Arap Yarımadası'ndaki topraklarından ve Kafkasya'dan vazgeçtiğini kabul etmiş oluyordu, devlet tamamıyla parçalanmış elinde yalnızca Anadolu ve Doğu Trakya kalmış durumdaydı. Tam bir dağılma olan bu parçalanmadan bir sürü Arap Devleti ortaya çıktı. Irak, Hicaz Kralı Hüseyin'in oğlu Faysal'ın hükümdarlığına getirildiği bir meşruti krallık oldu. Hüseyin'in krallığı altındaki Hicaz da bağımsızlığını ilan etti. Filistin de Irak gibi İngiliz mandasına verildi ve Yahudilerin yerleşimine açıldı. Ürdün, özerk bir prenslik olarak Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah'ın yönetiminde Filistin'e bağlandı. Suriye ve Lübnan ise, Fransız mandasına geçti. Anadolu'da Ermenistan ve Kürdistan devletlerini kurmak için adımlar atılmaya başlandı. Bu son maddeyi gerçekleştirebilmek için Anadolu içerisinde ve başkentte fiilî işgaller gerekiyordu. İtilaf devletleri fazla vakit geçirmeden harekete geçmeleri gerektiğinin farkında idiler ve öyle de yaptılar; Anadolu'nun işgali için dört bir tarafından eş zamanlı olarak harekete geçtiler.

İtilaf devletlerinin düşüncesine göre, Mondros Mütarekesi Türklerin Anadolu'daki varlıklarını sona erdirmek için bir başlangıçtan ibaretti. Osmanlı Devleti yöneticileri arasında İtilaf devletlerinin bu planlarını görebilenlerin sayısı çok azdır. Özellikle askerler ordunun terhisi, bütün silah ve cephanenin teslimi ile anlaşmanın 7. maddesi hükmü karşısında İtilaf devletlerinin gerçekleştirmek istedikleri planı anlamışlardı. Osmanlı hükûmeti barış hakkındaki iyi niyetini göstermek için askerlerin terhisi ile gereken diğer işlerin yapılmasını kolordulara emretmiştir. Komutanların çoğu bu emirlere uymak zorunda kaldılar.

Mondros Mütarekesi'nin son maddesi, ateşkesin 31 Ekim öğlen saat 12.00'den itibaren yürürlüğe gireceğine dairdi. Mütareke hükümleri askerî birliklere Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından yapılan bir genelgeyle resmen duyuruldu ve kesinlikle mütareke şartlarına göre hareket etmeleri istendi. İtilaf devletleri, kendilerini dört yıl uğraştıran Türk milletini ezmek ve bağımsızlığını elinden almak fırsatını elde ettiklerini zannederek, memleketin dört bir yanında işgal faaliyetlerini başlatmışlardır. Zaten mütareke hükümlerine bakıldığında, ordu ve donanmanın terhisinin yanı sıra, önemli geçitlerin ve stratejik noktaların işgal edilmek istendiği hemen dikkatleri çekiyordu. Anadolu ve Trakya'daki işgaller tamamen haksız ve uluslararası hukuka aykırı bir şekilde gerçekleştirildi.

İtilaf Devletlerinin Anadolu ve Trakya'daki İşgalleri

İtilaf devletleri Mondros Mütarekesi'nin bazı maddelerine dayanarak ve bazı stratejik noktalarda olayları bahane ederek Musul'da, Trakya'da ve Anadolu'da stratejik noktaları işgal etmeye başlamıştır. İşgaller kısa süre içinde genişleyerek devam etmiştir. Önceleri işgallerin geçici olduğu düşüncesi hâkim olsa da daha sonra işgallerin kalıcı olduğu olduğu görüldü ve direniş hareketleri örgütlenmeye başladı. Yerel örgütlenmeler halkı bilinçlendirmek için yayın faaliyetleri başlamışlar, toplantılar yaparak halkın işgallere karşı zinde olmasını sağlamışlardır.

Musul Bölgesi'nde İngiliz İşgalleri

Mütareke Dönemi'nde İngilizlerin gerçek niyetlerini gösteren ilk işgal Musul'da yaşandı. Osmanlı Devleti Irak bölgesini Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerine ayırarak idare etmiştir. Musul'un içerisinde bulunduğu Irak bölgesini İngiltere için cazip kılan şey, Hindistan yolunun güvenliği ve petrol idi.

Resim 3.1 İngilizlerin 11 Mart 1917'de Bağdat'a girişleri

Bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin komutasını elinde bulunduran General Marshall, 1 Kasım 1918 tarihinde birliklerine Musul'u işgal etmek için gerekli emri vermiştir. General Marshall'dan aldığı emri yerine getirmek üzere harekete geçen İngiliz Tümeni Komutanı, 2 Kasım'da bölgedeki Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya bir mektup göndererek, Musul'u işgal edeceğini, kan dökülmesine meydan vermemek için Türk kuvvetlerinin Musul'u boşaltmasını ve Nusaybin'e kadar geri çekilmelerini istiyordu. Ali İhsan Paşa bu isteğe verdiği cevapta, mütarekede Musul'un işgaline dair bir hüküm bulunmadığını ve 7. maddenin yürürlüğe konulması için ortada herhangi bir sebep de olmadığını bildirdi. Ancak Ali İhsan Paşa'nın bu uyarısını dikkate almayan İngiliz generali, istekleri yerine getirilmezse savaşmaktan başka bir yol olmadığını belirtti.

Bu anlaşmazlık karşısında Ali İhsan Paşa durumu İstanbul'a bildirmiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın verdiği cevap, Marshall'ın ifadele-

rinden daha az ilginç değildi: "İngiliz hükümeti isterse bütün memleketi barış zamanında da işgal edebilir. Çünkü karşı koyacak hiçbir kuvvetimiz yoktur". Ahmet İzzet Paşa'nın isteği üzerine, Türk birlikleri 7 Kasım'da Musul'u boşalttı. 8 Kasım'da bir İngiliz müfrezesi Musul hükûmet konağındaki Türk bayrağını indirerek yerine İngiliz bayrağını çekti. İngiliz kuvvetleri kısa zaman içerisinde Kerkük ve Süleymaniye'yi ele geçirdiler. Musul şehri, içinde yaklaşık iki milyon lira değerindeki erzak, silah, cephane ve harp malzemesi ile birlikte bir daha Türklere geri dönmemek üzere İngilizlerin eline düştü. Bundan sonra Musul vilayetinde Türklere karşı şiddetli bir baskı politikası uygulanmaya başladı.

Musul bölgesinin bu şekilde boşaltılması, Mondros Mütarekesi'nden bir hafta sonra gerçekleşmiştir. 12 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusanında kabul edilen ve tüm dünyaya duyurulan Misakı Millî metninde, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada geçerli olan sınırlarımızın sağlanması teminat altına alınmıştı. Bu sebeple Musul bölgesinin terki hem mütareke döneminin bir kırılma noktası oldu hem de Türk topraklarının Konya ve Sivas bölgesine kadar işgali sonucunu doğurdu. Musul'un işgali Misakı Millî'den ilk kopuş olarak kabul edilir. Zaten Musul'u almakla İngilizlerin ilerlemesi de durmuş değildir.

Mütareke boyunca İngiliz ve Fransız işgalleri geçici oldukları düşünülerek büyük tepkilerle karşılanmadı. Ancak Yunan işgali bunlardan ayrı tutularak ilhak olarak görüldü ve büyük tepkiler doğurdu. Bu anlayış bir bakıma haklı olsa da Musul'un, sanki ayrı bir kategoride tutulmuşçasına, ülkeden kopuşu kabullenilmiş gibi bir hava esiyordu. Neden 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali karşısındaki tepkiler Musul'da gösterilmedi? Bu sorunun cevabı Millî Mücadele Hareketi'nin doğuş sebepleri içerisinde yatmaktadır. Tabii ki zamanın şartları ve oluştuğu dönemdeki iç gelişmeler bu durumda etkiliydi. Birinci Dünya Savaşı sonrası millî direncin doğması için zamana ihtiyaç olduğu görülüyordu. Mütareke Dönemi'nin belirsizliği hem İstanbul'da hem de Anadolu'da, bürokraside ve ordu komutanlarında gözleniyordu. Bu belirsizlik Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi'ni yayımlamasına kadar açık bir şekilde devam edecektir. Türklük haysiyet ve gururunun İstanbul'da ve Anadolu şehirlerinde özellikle İzmir'in işgalinden sonra ayaklar altına alınması bu belirsizliği kesin bir şekilde ortadan kaldıracaktır.

Çukurova'daki İngiliz-Fransız İşgalleri ve Millî Mücadele'nin İlk Kurşunu

Musul'un işgali sırasında bir İngiliz askeri kolu da İskenderun'a doğru harekete geçti, 3 Kasım 1918'de Fransızların Arbalet adlı savaş gemisi İskenderun Limanı'na girdi. Aynı gün Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, durumu Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine (Genelkurmay Başkanlığına) yazmış ve mütarekede karaya asker çıkarmaya dair ek madde bulunmadığını bildirmiştir. Hâlbuki hükûmet işgalcilere, özellikle İngilizlere karşı sert davranılmasını sakıncalı görüyordu. Onlara karşı hoşgörülü olmanın barış konferansında Osmanlı Devleti lehine bazı çıkarlar sağlanmasına hizmet edeceği düşünülüyordu. Bu sebeple Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığına bir yazı göndererek, İtilaf devletleri kuvvetlerinin İskenderun şehrini işgal etmeye hakları bulunmadığını, bununla beraber şehre zorla girmek isterlerse ateş etseler dahi karşılık verilmemesini, durumun sadece İngilizler katında protesto edilmesini bildirdi. Ertesi gün İskenderun Limanı'na gelen gemiler şehri işgale başladılar. Mustafa Kemal Paşa onların bu isteğini reddetmiş ve İskenderun'a çıkacak İtilaf askerlerine ateş açılması için emir vermiştir. Bunu haber alan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa telaşlanarak isteklerin kabul edilmesini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.

Bu tartışma ve görüş ayrılığı daha çok uzamadı çünkü Ahmet İzzet Paşa, Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhını kaldırdı, İngiliz temsilci Amiral Calthorpe İskenderun hakkındaki İngiliz isteklerini hükûmete resmen tebliğ etti. Bütün bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere bu hükûmet, İtilaf devletlerinin güçleri karşısında şaşkına dönmüş, bu yüzden mantıkla uzlaştırılamayacak emirler vermiştir (Tansel, 1991:39). Mustafa Kemal Paşa'nın bu cephedeki uygulamalara karşı istifa edeceği yönündeki tavrı işgaller karşısında gösterilen ilk sert tepkidir.

Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın direnmesine rağmen, 9 Kasım'da İskenderun ve civarı, 10 Kasım'da da Amanos sıradağları, İskenderun Körfezi ve Payas çizgisi arasındaki bölge boşaltılmıştır. 9 Kasım'da İskenderun'a bir İngiliz müfrezesinin girmesinin ardından, Fransızlar da Payas tarafında işgal faaliyetlerine başladılar.

İskenderun'un işgaliyle yetinmeyen İngilizler, İkinci Ordu Komutanlığı'na gönderdikleri bir ya-

zıyla, Adana'nın da boşaltılmasını talep etmişlerdir. Bu durum Ordu Komutanı Nihat Paşa tarafından protesto edilmiş, herhangi bir işgale girişmeleri hâlinde, karşı koymaları için kuvvetlerine emir vermiş olduğu bildirilmiştir. Ancak Osmanlı hükûmeti herhangi bir karşı koyma hareketini uygun bulmamıştır. 11 Aralık 1918'de Fransız subayları idaresinde 400 Ermeni'den oluşan bir Fransız taburu Dörtyol'a geldi ve işgal faaliyetlerini başlattı. 17 Aralık'ta ise, çoğu Ermeni olmak üzere 1.500 Fransız askeri Mersin'i işgal etti. Bu kuvvetten ayrılan ve daha sonra takviye edilen Fransız-Ermeni kuvvetleri, 21 Aralık'ta Tarsus, Adana ve Misis'i (Yakapınar) işgal ettiler (Seyfeli,1996: 400).

İşgallerle birlikte cinayetler ve bölge halkına karşı mezalim ölçüsündeki kötü davranışlar da büyük boyutlara ulaştı. Böylece haksız İtilaf işgallerine yenileri eklenmiş oldu. 27 Aralık'ta Pozantı işgal edildi ve Fransız-Ermeni işbirliği ve şımarıklığı burada da devam ettirildi.

Çukurova'daki işgal hareketleri, halkın hoşnutsuzluğuna sebep oldu. İskenderun bölgesi aynı zamanda Millî Mücadele Dönemi'nde, işgallere karşı ilk direnişin gösterildiği yerdir. Bu direnişin temelinde yatan sebeplerden birisi de savaş sırasında tehcire tabi tutulmuş olan Ermenilerin, Fransız askerleri ile birlikte bölgeye dönüşleri olmuştur. Dönenler intikam duygusu ile hareket ettikleri gibi, Fransızlar da bunlardan askerî kuvvet olarak yararlanmak istemişler, bu yüzden Ermenilerin Türklere karşı hakaret dolu davranışlarına göz yummuşlardır. Torosların güneyindeki toprakların İtilaf devletlerine bırakılacağını duymuş olan yöre halkında büyük bir endişe ve heyecan başlamıştır. Millî Mücadele Hareketi'nin ilk kurşunu bu cephede Fransızlara karşı atılmıştır (Jaschke,1989: I, 20-25).

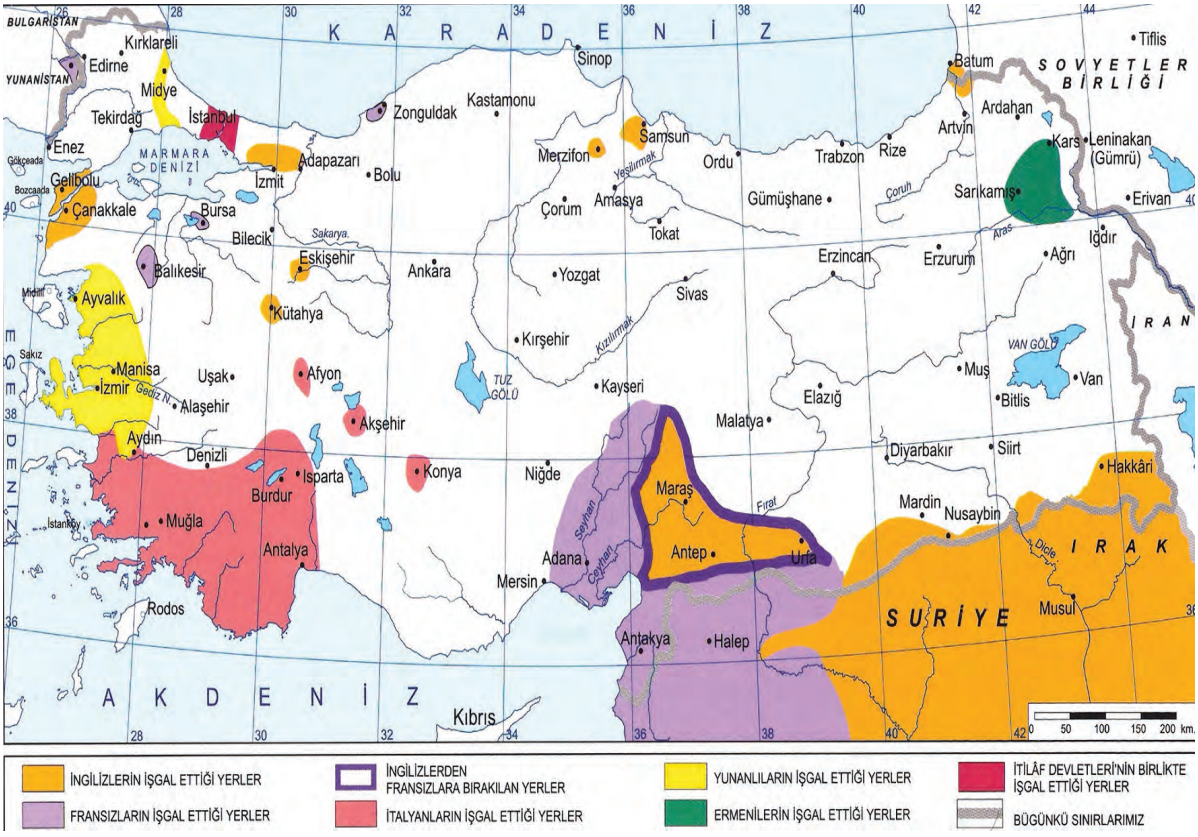

Resim 3.2 Mondros Mütarekesi'ne Göre Anadolu ve Rumeli'de İtilaf Devletleri Tarafından İşgal Edilen Yerler

Urfa, Antep ve Maraş Bölgesindeki İşgaller

İtilaf devletleri savaş içerisinde imzaladıkları gizli antlaşmalara göre, Musul vilayetiyle birlikte Urfa, Maraş ve Antep şehirlerini Fransızlara bırakmışlardır. Bununla beraber mütarekenin imzalanmasından sonra harekete geçen İngilizler, Fransa'ya karşı ellerinde bir pazarlık konusu bulundurabilmek amacıyla, petrol sahası olan Musul ile birlikte Kilis, Urfa, Maraş ve Antep'i de işgal etmeyi planlamışlardır. Bu plan gereğince, Diyarbakır ile Adana arasındaki bölgeyi işgal için ellerinde yeteri kadar birlik olmadığından, buralara öncelikle çeteleri sürmüşlerdir. 27 Aralık'ta Halep'ten Kilis'e gelen bir İngiliz müfrezesi, 1 Ocak 1919'da Antep'i ve 3 Ocak'ta Cerablus'u işgal etmiştir. Gelişmeler bununla da kalmamış ve Antep'ten sonra, İngiliz kuvvetleri 22 Şubat 1919'da Maraş ve bundan yaklaşık bir ay sonra 24 Mart'ta da Urfa'yı işgal etmişlerdir. Herhangi bir gerçek neden olmadığından, işgale sebep olarak her zamanki gibi 7. madde bahanesi ileri sürülmüştür (Saruhan, 1993; I, 180).

İngilizlerin bölgedeki işgalleri 15 Eylül 1919 tarihinde Fransızlarla yaptıkları Suriye Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Orta Doğu ile birlikte Türkiye'nin güney ve güneydoğusunu nasıl paylaşacaklarını belirleyen bu antlaşmaya göre, Irak ve Filistin İngiliz mandasına, Suriye ve Lübnan ile birlikte Antep, Maraş ve Urfa da el değiştirerek Fransız mandasına girmiştir. Bu el değiştirme hadisesi bölgenin kaderini de yakından etkilemiş, Fransızların Ermenilerle işbirliğine gitmesi karşısında, Türk halkı bundan büyük zararlar görmüştür. Bu olumsuz gelişmelerin tek olumlu yanı, bu haksız işgaller karşısında bölgede Fransızlara ve Ermenilere karşı büyük bir direnmenin meydana gelmesi ve yeni bir cephenin açılması olmuştur.

Doğu Anadolu'daki İşgaller

Savaş boyunca doğuda Rus ordusuna karşı önemli bir varlık gösteremeyen Osmanlı ordusu, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van ve Bitlis gibi önemli şehirlerini de kaybetmiştir. 1917 yılında Rusya'da baş gösteren Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya'nın savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'ne bütün bu kayıpları telafi etme imkânını vermiştir. Türk birlikleri ileri harekâtla Bakü ve Tiflis'e kadar olan araziye yerleşmiş ancak Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile birlikte yenilmiş olması ve mütareke için İtilaf devletlerine başvurması, Kafkasya'da büyük fedakârlıklarla elde edilen üstün durumun yıkılması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Ahmet İzzet Paşa hükûmeti, daha mütareke görüşmelerine başlamadan önce Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne dahil edilmemiş olan bütün arazinin boşaltılmasını uygun bulmuştu. Bu nedenle Mondros Mütarekesi müzakerelerinde Kafkas bölgesinin boşaltılması meselesi ortaya atıldığı zaman, Osmanlı delegeleri tahliyenin başlatıldığını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Türk delegeleri, Kars, Ardahan ve Batum'un milletlerarası bir antlaşma olan Brest-Litovsk Barışı ile Osmanlı Devleti'ne bırakıldığını, hatta yapılan halk oylaması sonucunda halkın Osmanlı idaresini tercih ettiğini söyleyerek, Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesini, bu yerler Türklerde kalacak şekilde düzenletmeyi başarmışlardır. Fakat Rusya 20 Eylül 1918'de Brest-Litovsk Barışı'nı tanımadığını ilân etmiş, onu İtilaf Devletleri izlemiştir. İtilaf Devletleri, Brest-Litovsk'un hükümsüz olduğunu Almanlara da kabul ettirmişlerdi. Bu yüzden böyle bir antlaşmanın varlığı artık tartışmalı bir konu haline gelmişti.

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'nden Kars, Ardahan ve Batum'un hemen boşaltılmasını istediler. Uygulanması istenen bu şartlar, bölgede bulunan Dokuzuncu Orduyu özellikle kış mevsiminde beklenilmeyen ve çözülmesi çok güç olan karışık meseleler ve zorluklar karşısında bırakacaktı. Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, bu çekilme işinde çok ağır davranarak zaman kazanmaya çalışıyordu. Bu sebeple ordu 4 Aralık 1918'de eski sınırı oluşturan Arpaçay nehrinin gerisine henüz yeni çekilmiştir. Ancak bu durum İngilizleri sinirlendirmiş ve onların Osmanlı hükûmeti üzerindeki baskılarını artırmalarına neden olmuştur.

Resim 3.3 Trabzon'da Valilik Binası Önünde Rusları Karşılayan Bazı Kent Sakinleri (1916)

Osmanlı hükûmeti Batum ve yöresindeki egemenliğinin süreceğini kabul ederek Osmanlı memur ve jandarmalarının görev başında kalacaklarını bildirmiştir. Ancak 18 Aralık 1918'de Batum'a gelen iki İngiliz savaş gemisi, Batum limanını kontrol altına almış, şehre asker çıkarmaya başlamış, böylece bu bölgedeki Osmanlı idaresine son vermiştir. Osmanlı hükûmeti 29 Aralık 1918'de Batum Mutasarrıflığına gönderdiği bir yazı ile kendi memurlarını çağırmıştır. Bu şekilde başlayan boşaltma harekâtında, İngilizlerin yanı sıra kış şartlarının da ağırlığı, Türk kuvvetlerinin bölgeden büyük problemlerle geri çekilmelerine neden olmuştur.

Batum işgal edildiğinde doğudaki Türk kuvvetlerinden 25.000 kişi çekilmek üzere Batum'da toplanmış bulunuyordu. İşgal kuvvetleri tarafından kışlalarından atılmış, depolarındaki malzeme ve teçhizatlarına el konmuş, subay ve erlerinin üzerleri aranarak kişisel eşyaları bile alınmış olan bu birliklerin durumu çok kötüydü (Tansel, 1991). Bu işgallerle, güneyde Musul ile yaşanmış olan ilk kopuşun ardından, Misak-ı Millî'den ikinci kopuş da yaşanmış oluyordu.

Doğu Trakya'daki İşgaller

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunu getiren gelişmeler, hiç kimsenin ummadığı şekilde Makedonya Cephesi'nde meydana geldi. 1918 yılının Eylül ayında Bulgar Cephesi çökünce bütün Avrupa cephelerinde bir çözülüş başlamış ve İttifak devletleri savaştan birer birer koparak mütareke imzalamışlardır.

Mütarekeden sonra bölgede bir Yunan işgalinin başlayacağını düşünen Edirnelilerin bu işgallere karşı teşkilat çalışmalarının başladığı sırada, Fransızlar, ülkenin diğer bölgelerinde başlatılan hareketlerle eş zamanlı olarak Uzunköprü'deki Türk birliği komutanına bir emir gönderip bu şehre geleceklerini bildirdiler. Fransız komutan, 9 Kasım'da 3 bölükle geleceklerini, 70 oda, 3 ton sebze, 5 ton yakacak hazırlatmasını istemiştir. Bu istek, Osmanlı hükûmeti tarafından hayretle karşılanmıştır. Birlik komutanına İstanbul'dan verilen talimatta, işgal için sebep yok, zorla girerlerse yalnız protesto edin, ateş etmeyin denildi. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Türk birlikleri Fransızların isteklerini yerine getireceklerdi. Hükûmet, Fransız siyasi temsilcisinin İstanbul, Edirne ve Çatalca'da halkın elindeki silahları 15 Mart 1919'a kadar teslim etmesini şart koşan, teslim etmeyenlerin cezalandırılacağını ilan eden kararını da kabul etmek zorunda kaldı. Bu müsait ortamdan yararlanan Fransızlar, Uzunköprü-Sirkeci arasındaki Doğu Trakya demir yolunu ele geçirip işletmeye başladılar. Çok geçmeden Fransızlar 1919 yılı Ocak ayının ortalarında Trakya demiryolunun muhafazasını bir Yunan taburuna devrettiler, Bakırköy'e kadar olan saha Fransız kontrolüne bırakıldı. İstanbul Hükûmeti bu işgallere karşı da bir şey yapamadı, sadece yazılı bir şekilde protesto etmekle yetindi.

Resim 3.4 Tekirdağ'ın Yunanlılar tarafından işgali ve yerli Rumlar

Diğer Bölgelerdeki İşgal ve Kontrol Noktaları

Bu genel işgal ve yönetime el koyma faaliyetleriyle birlikte, Aralık 1918'de Fransızlar Afyon'u, İngilizler ise Konya istasyonunu askerî işgal altına aldılar. Yine İngilizler, 1919 yılının Mart ayında Samsun, Merzifon ve Nisan'da da Kars şehrini işgal ettiler. İzmit ve Eskişehir de İngilizlerin asker çıkardıkları yerler arasında bulunuyordu. İtalyanlar bu konuda diğer müttefiklerinden daha sabırlı bir politika izlemişlerdir. Fakat Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan lehine meydana gelen gelişmeleri görünce, 28 Mart'ta Antalya, 4 Mayıs'ta Kuşadası ve 11 Mayıs'ta da Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i işgal etmişler, Konya ve Akşehir'e de askerî birlik göndermişlerdir (Saruhan, I, 1993:147-180).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmış olduğundan, Hicaz, Asir, Yemen, Bingazi ve Trablus'ta bulunan Osmanlı kuvvetleri bir hafta sonra haberdar olabilmişlerdi. 6 Kasım 1918'de verilen talimatta, mütarekenin imzalanması sebebiyle, askerî birliklerin en yakın İtilaf kuvvetlerine teslim olmaları yönünde çağrı yapılmıştır. Fakat birkaç defa tekrarlandığı hâlde, Medine Muhafızı Fahrettin Paşa bu emre uymamış, Asir ve Yemen'deki kuvvetler de 1919 yılının ilk günlerine kadar teslim olmamışlardır. Trablus ve Bingazi'de de benzer durumlar yaşanmıştır. Ancak İstanbul'dan kesin talimat gelince bu bölgelerdeki Osmanlı birlikleri de İtilaf devletlerine teslim olmuşlardır.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'a Gelişi

Mütarekenin en ağır uygulandığı yer başkent İstanbul'dur. İşgal ordularının öncüleri, mütarekeye imza koyan Rauf Bey'in 2 Kasım'da İstanbul'da gazetelere verdiği demeçte, "Sizi temin ederim ki, İstanbulumuza tek bir düşman askeri çıkmayacaktır" demesinden sadece beş gün sonra İstanbul'a geldiler. Harbiye Nezareti nezdinde İngiliz İrtibat Subayı Murphy ve Bahriye Nezareti nezdinde İngiliz İrtibat Subayı Chilton, "Yaşasın İngilizler!" diye bağıran bir topluluk tarafından karşılandılar. Hükûmet gelenler için Pera Palas ve Tokatlıyan otellerinde 80 oda ayırmıştır. Bütün Beyoğlu Caddesi yabancı bayraklarla dolmuştur. Bu ilk ziyaretçilerle birlikte, Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşları arasında da mağlubiyetini dört gözle bekleyenlerin olduğu görüldü. Mütarekeden bir gün sonra azınlıkların gösteri ve taşkınlıkları başladı. İstanbul ve İzmir'de bazı binalara İtilaf devletlerinin bayrakları çekildi.

İstanbul, İtilaf devletleri için yalnızca Osmanlı Devleti'ni kontrol altında tutacak bir merkez değil aynı zamanda Boğazları, bütün Karadeniz'i ve Karadeniz çevresindeki toprakları idare edecek bir üsttür. Bu yüzden İstanbul'a ulaşmak için acele ediliyor, oraya ulaşacak yollar açılıyordu. 6 Kasım'da İngilizlerle Fransızlar, 1915'te çetin deniz ve kara savaşlarıyla ele geçiremedikleri Çanakkale Boğazı'nı işgale başladılar. Bataryalarından alınan erler, şan ve şerefle savundukları mevzilerinden gözyaşları ile ayrıldılar. Küçük bir İngiliz birliği Çanakkale'nin içindeki askerî alanlara yerleşti. Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki tabyaları ve iskeleleri işgal edecek askerleri taşıyan İtilaf gemileri Boğaz'dan geçmeye başladı.

İstanbul'a gelen İtilaf donanması buradan Karadeniz'e açılmış, Bolşeviklere karşı Çar ordusunu desteklemek için Kırım'a asker çıkarmıştı. Doğuda Batum'a çıkan İngilizler, buradan Kafkasya'yı ve Bakü petrollerini kontrol altında tutabilmenin yollarını aramışlardı. Ayrıca Anadolu'nun kuzeyini de yine Karadeniz vasıtasıyla kontrol etmişler, Samsun ve Trabzon bölgesine askerî kuvvetleri Karadeniz'den çıkarmışlar ve buradan İç Anadolu'ya geçişi sağlamışlardır. Bütün bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere İstanbul, İngilizler ve Fransızlar için bütün Anadolu'yu, Güney Rusya'yı ve Kafkasya'yı idare edebilecek eşsiz bir merkez hâline gelmiştir.

Mütareke hükümlerini uygulamak için İstanbul'a gelen komutanların lideri İngiliz Amiral Calthorpe'a İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen talimattan anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı Devleti'nin savaşta mağlup olması yalnızca kendisi açısından bir son olmuyor, aynı zamanda İngiltere'nin ve Fransa'nın idaresi altında yaşayan Müslüman sömürgeler için de bağımsızlık umudunun sonunu getiriyordu. Savaş sırasında İngilizlere ve Fransızlara karşı bütün Müslümanları cihada çağıran Osmanlı Devleti, bütün ülkesini kaybetmekle karşı karşıyaydı. İngiltere ve Fransa, şimdi kendi politikalarına bir zemin hazırlamak ve bütün Müslüman sömürgelerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmek için Osmanlı Devleti'nin mütareke ile ilgili iyimser ilanlarını silmek ve Türklerin savaşta ezildiğini bütün dünyaya duyurmak ve göstermek için harekete geçiyorlardı. Osmanlı Devleti yöneticileri, Mütareke Dönemi'nde belki de çaresizli-

ğin bir sonucu olarak çok duygusal davranmışlar, Fransa ve İngiltere'nin yardım etmeleri konusunda defalarca müracaatlarda bulunmuşlardır. Fakat bu devletler, gerçekçi bir tutumla bu istekleri geri çevirmişlerdir(Akşin, 1990: 135).

13 Kasım 1918'de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden meydana gelen 61 parçalık büyük filo İstanbul limanında, meclis binası ve Padişahın oturduğu Dolmabahçe Sarayı önünde demirlemişti. Galipler, 3.500 askeri karaya çıkarmak ve Boğaz istihkâmlarına yerleşmek için gemilerde bekliyordu. Bu gemiler arasında, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan İngiliz delegesinin resmî vaadine rağmen, Yunan filosu da bulunuyordu. Bu kuvvetler tarafından Haydarpaşa'dan Anadolu'ya uzanan demir yoluna el konuldu. Aşağıda görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa da aynı gün İstanbul'a gelecektir.

İstanbul'da yaşayan Türklerin ortak düşüncesi, o günleri bir daha yaşamamak ve hatta hatırlamamak yönündedir. Beyoğlu, Galata ve Adalar ayrı bir dünyayı, Üsküdar, Kadıköy ayrı bir dünyayı yaşamaktaydı. Askerî binalar, bakanlıklara ait binalar ve nihayet İstanbul beylerine ve paşalarına ait konaklar, İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerine ait birer mekân hâline dönüştürülmekteydi. Muzaffer orduların komutanları zaferin tadını İstanbul'da çıkarmak için âdeta birbirleri ile yarışmaktaydılar.

Bu sırada Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Padişah'ın kendisine kabinede değişiklik yapmasını istemesi üzerine baskı altında bulunduğunu bildirerek istifa etmiş, yerine Tevfik Paşa hükûmeti kurulmuştur. İstanbul'da siyasi belirsizliklerin hüküm sürdüğü bir ortamda hükûmetler, ateşkes hükümlerine aykırı işler ve taşkınlık yapan azınlıkları İngiliz Yüksek Komiserliğine şikâyet etmekten başka bir şey yapamıyordu (Akşin, I, 1990: 143).

Öğrenme Çıktısı

1 Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'daki işgalleri ve işgaller karşısında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu analiz edebilme

Araştır 1

Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. maddelerini göz önüne aldığınızda İtilaf devletleri Osmanlı Devleti hakkında nasıl bir politika izlemiş olabilir?

İlişkilendir

Musul bölgesindeki günümüz gelişmelerini Millî Mücadele Dönemi gelişmeleri ile karşılaştırınız.

Anlat/Paylaş

Misakı Millî'den ilk kopuşlar nasıl ve ne zaman olmuştur? Araştırın.

OSMANLI DEVLETİ'NE YÖNELİK TOPRAK İSTEKLERİ VE İZMİR'İN İŞGALİ

Mütarekenin imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumlar ve Ermeniler, savaş sırasında destek verdikleri İtilaf devletlerinin galip olduğunu görerek tarihî bir fırsat yakaladıklarını düşündüler. Paris'te toplanan İngiliz ve Fransız kontrolündeki barış konferansına müracaat ederek Osmanlı toprakları üzerinde, savaş sırasında kendilerine yapılan vaatlerin yerine getirilmesini istediler. Bu durum Anadolu içerisinde de birçok karışıklığa sebep oldu. Galipler Paris'te sadece doğuda bir Ermenistan kurulmasına değil, Batı Anadolu'da Yunan hâkimiyetine de karar vereceklerdi.

Ermeni İstekleri

Mütarekenin imzalanmasından sonra, savaş sırasındaki olumsuz davranışlarından dolayı Mısır'a kaçmış olan Ermeni Patriği Zaven Efendi İstanbul'a geldi, kendisine Galata'dan Kumkapı'ya kadar büyük bir kalabalık tarafından eşlik edildi. Patrik ertesi gün törenle makamına oturdu, Osmanlı hükûmeti bir bildiriyle gösteriyi kanunlara aykırı bulduğunu ve soruşturma açtığını açıklayacaktı. Zaven Efendi, İtilaf devletlerinin siyasetine uygun olarak Türk Kurtuluş Savaşı aleyhine çalışacak, Avrupa başkentlerinde dolaşarak Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan'ın kurulmasını isteyecekti.

Patrik Zaven Efendi'nin bu çalışmaları dışında Ermeniler, Paris Barış Konferansı'na millî bir heyetle katıldılar. Türkiye, Rusya, İran, Mısır, Suriye, Avrupa ve Amerika Ermenileri tarafından toplanan Ermeni Birliği Kongresi seçtiği altı kişilik bir heyetin başına Bogos Nubar Paşa'yı getirdi. Bogos Nubar ile Kafkasya'daki Ermeni Cumhuriyeti'nin başkanı olan Aharonyan, 26 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na verdikleri bir muhtıra ile Türkiye'den toprak taleplerini şu şekilde sıraladılar: *"Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas ve Erzurum'un oluşturduğu doğudaki altı Türk vilayeti ile birlikte Ermenistan'a liman teşkil etmesi amacıyla Trabzon'un bir kısmı. Ayrıca bu vilayetlerin güney ve güneybatı ucunu ve aynı zamanda denize çıkış noktasını oluşturan İskenderun ile birlikte Maraş, Kozan, Osmaniye ve Adana vilayeti".*

Resim 3.5 Paris Konferenası'nda Ermeni Delegasyonu'nun Türkiye'deki toprak taleplerini gösteren harita

Ermenilere göre, Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Vilayetleri) ile birlikte Çukurova bölgesi de onlara vadedilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında tabi oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yanında yer alarak ve onlara her türlü desteği vererek bunu hak etmişlerdi. Bu muhtıranın Paris Barış Konferansı'na sunulmasıyla birlikte, İtilaf devletlerinin adı geçen bölgelerde bağımsız bir Ermenistan kurma düşüncelerine, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson da destek vermiştir.

Paris'te bu gelişmeler olurken Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermenilerin bir bölümü de işgalci İtilaf devletleri ile birlikte hareket ederek onların yanında yer almışlardır. Bazen kurdukları bölgesel çetelerle, bazen de İstanbul'daki Patrik Zaven Efendi aracılığı ile İngiliz ve Fransız güçlerinin isteklerini yerine getirmişlerdir. Ermenilerin kurduğu Hınçak ve Taşnaksütyun Cemiyetleri Millî Mücadele boyunca Osmanlı Devleti'ne ve Millî Mücadele Hareketi'ne karşı çalışmışlardır (Selvi, 2011).

Ermenileri bir araç olarak kullanan İngiliz Başbakanı Lloyd George 23 Nisan 1919'da, İngiliz parlamentosunda yaptığı bir konuşmasında Ermenilerle ilgili şu ilginç ifadeleri kullanıyordu: "Ermenistan meselesi güçlük arz etmektedir. Çünkü nüfusu Ermeni olmayan geniş bir toprak parçasını tarihî nedenlerle Ermenistan'a vermek istemekteyiz". Gerçekleri tamamen biliyor olmasına rağmen İngiltere'nin tutumu da ABD'den farklı olmayacak ve devletlerin bu tavrı en somut sonuçlarını Sevr Antlaşması'nın metninde gösterecektir.

Sevr'de Türkiye'den koparmayı düşündükleri arazilerle büyük bir Ermenistan kurma düşüncesinde olan Batılılar, Türkiye Büyük Millet Meclisine bağlı olan Kazım Karabekir Paşa'nın düzenlediği askerî harekât ve Gümrü Barışı sayesinde bu hedeflerine ulaşamamışlardır. Lozan Antlaşması'nın metnine Ermeni kelimesini dahi sokmayı başaramamışlardır.

Yunan İstekleri

1829 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olan Yunanistan, kurulduğu tarihten sonra da Osmanlı Devleti'nden toprak isteklerinden vazgeçmemiştir. Yunan emperyalizminin amacı olarak bilinen Megali İdea (Büyük Düşünce), Büyük Yunanistan hedefi anlamına gelmektedir. Amacı, tüm Yunan ırkını bir devlet içinde toplamaktır. Bu aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma siyasetidir. Megali İdea'ya göre, Yunanlılar bir gün birleşecek ve Yunan Krallığı "İonya" adı verdikleri devlet, Batı Anadolu'dan Karadeniz'e kadar uzanarak Trakya, Anadolu'nun kıyı bölgeleri ve İstanbul'u da içerisine alacaktır. Bu düşüncenin temelini Etnik-i Eterya Cemiyeti atmıştı. Hem Birinci Dünya Savaşı'nda ve hem de Millî Mücadele Dönemi'nde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Yunanistan, hedefine ulaşmak için Etnik-i Eterya, Mavri Mira, Rum Pontus ve Kordos gibi cemiyetleri kullanarak Osmanlı Rumlarını kışkırtmışlar, Batı Anadolu'da ve Karadeniz bölgesinde Rum nüfus çoğunluğunu sağlamak için her türlü yola başvurmuşlardır. Osmanlı Devleti dâhilinde bulunan yerli Rumlar da kopardıkları yaygara ve gürültülerle, Yunan devlet adamlarını büyük ölçüde etkilemişlerdi.

İstanbul'da bulunan Ortodoks Rum Patrikliğine Dorothes Mamelis getirilerek daha aktif çalışma ortamı oluşturuldu. 16 Mart 1919'da İstanbul'da Rumlar kiliselerde toplanarak gösteriler yaptılar, kiliselere Yunan bayrakları çekildi. Bütün Rum kiliselerinde, Rumların, Yunanistan'a bağlanmak için açılan kampanyaya imza koyması istendi. Rum Patriği Avrupa başkentlerini dolaşarak Türklere karşı kesin tavır alınmasını ve hemen hemen bütün Batı Anadolu'nun ve Karadeniz bölgesinin kendileri için boşaltılmasını isteyecekti. Yüzyıllarca Türklerin idaresi altında huzur içinde, din, ticaret ve eğitim açısından özgür bir ortamda yaşamış olan Rumlar şimdi onlara karşı büyük bir kinle hareket ediyorlardı. İsteklerini, Paris'te toplanmış olan, kendilerini dünyaya yeni düzen vermekte yetkili sayan İngiliz, Fransız ve ABD'li yöneticilere bildireceklerdi.

Yunan Başbakanı Venizelos, Yunan toprak isteklerini resmî bir hâle getirmek amacıyla, 3-4 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na projesini sunmuştur. İngiltere, Fransa ve ABD liderlerinin sempatiyle karşıladıkları Venizelos, istek ve iddialarını Wilson prensiplerinin özellikle 12. maddesine ve self-determinasyon (kendi kendini yönetme) hakkına dair hükümlerine dayandırmıştır. Venizelos istekleriyle ilgili olarak kısa bir zaman içerisinde önemli sonuçlar sağlamış ve 15 Mayıs 1919'da İtilaf devletlerinin desteğini alarak İzmir'i işgal etmiştir. Yunan hükûmeti işgal sahasını 1921 yılında, Bursa ve Kocaeli'yi içerisine alarak Ankara'ya kadar genişletip gerçek niyetini göstermiştir (Fromkin, 2013).

İzmir'in Yunanistan Tarafından İşgali

Paris Barış Konferansı'na hâkim olan İngiltere, Fransa ve ABD, müttefikleri İtalya'nın Batı Anadolu'yu işgal etmesini istemiyorlar, onun yerine daha zayıf ve kontrol edilebilir bir Yunanistan'ın bu bölgede yerleşmesini istiyorlardı. Onların bu tekliflerini 24 Nisan tarihinde protesto ederek konferanstan ayrılan İtalya'nın yokluğunu fırsat bilen İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasının kendi açılarından daha iyi olacağını düşünmeye başlamışlardı. İngiltere Başbakanı Lloyd George, 6 Mayıs'ta İzmir'deki Rumları korumak için Yunan-

lıların İzmir'e 2-3 tümenlik bir kuvvetle çıkarma yapmasını teklif etmiştir. Sonuçta ABD Başkanı Wilson ve Fransa Cumhurbaşkanı Clemenceau'nun da bu isteği kabul etmesiyle, işgal resmiyet kazanmıştır. Savaşın galibi üç büyük devletin yöneticileri çok büyük bir tarihî hata yaparak Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olan İzmir üzerinde haksız gerekçe ve entrikalarla, Yunanistan'a işgal hakkı tanıyorlardı.

İzmir'in işgaline karar veren galipler, işgalin İngiliz Amirali Calthorpe tarafından yürütülmesini uygun buldular. 13 Mayıs 1919 günü İtilaf devletleri donanmalarına mensup birçok harp gemisi İzmir limanına gelmişlerdi. Bunlar Yunan işgalini kolaylaştırmak için baskı görevi göreceklerdi. 14 Mayıs sabahı Amiral Calthorpe'un başkanlığında Fransız, Amerikan, İtalyan ve Yunan filoları komutanları toplanmışlar, İzmir'in nasıl işgal edileceğini görüşmüşlerdi. Bu toplantıda alınan kararlar aynı gün İzmir'deki Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya ve Vali İzzet Bey'e tebliğ edildi. Bu notada, "İzmir istihkâmları ile civarı ve müdafaa tertibatına sahip bulunan arazi, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince bugün (14 Mayıs 1919) öğleden sonra saat 14.00'de İtilaf devletleri kuvvetleri tarafından işgal edilecektir." deniliyordu.

Resim 3.6 (Solda) Anadolu'ya işgal için gelen Yunanlı subaylar kutsanıyor; (Sağda) İzmir'in işgalinde karaya çıkan Yunan askerlerine İzmirli Rumların sevgi gösterileri

Yılda 7.000 ticaret gemisinin uğradığı İzmir limanına, 15 Mayıs 1919'da gelen gemiler bu sefer ticaret maksadıyla değil bu limanı ele geçirmek amacıyla geliyorlardı. İzmir, 12.000 mevcutlu Yunan askerî kuvveti tarafından işgal edildi. İşgal için hazırlık yapmış olan İzmir Rum Başpapazı Hrisostomos, karaya çıkan Yunan askerlerini kutsadı, ellerinde Yunan bayraklarıyla rıhtıma birikmiş Rumlar coşkun gösteriler yaptılar. Yunan erleri de rıhtımda Venizelos'un tablosu önünde oyunlar oynadılar ve bir gün İstanbul'a da bu coşku ile gireceklerinin hasretini çektiklerini dile getirdiler (Umar, 2002).

İşgalden hemen sonra Yunan işgal kuvvetleri komutanlarının adalet ve sükûnet vaatlerinin hiçbir gerçek yönü olmadığı anlaşıldı; işgal kuvvetlerine katılan yerli Rumlar, İzmir'de katliama ve yağmaya başladılar. O sırada şehir merkezinde bir el kurşun atılmış ancak bunu kimin attığı anlaşılamamıştır. Yunan işgal kuvvetlerine karşı ilk kurşun İzmir'de işgal sırasında atılmıştı. Hukuk-u Beşer Gazetesi sahibi Hasan Tahsin (Osman Nevres), şehirde törenle ilerleyen Yunan İşgal Kuvvetlerinin bayraktarını tabancayla vurdu. Ortalık birden karıştı, Hasan Tahsin şehit edildi. İşgalle başlayan bu karışıklıklar kısa süre içerisinde bütün Batı Anadolu'ya yayıldı.

Yunan vahşeti o hâle gelmişti ki bunu bir müddet sonra İngilizler de gizleyemediler, birçok Yunanlı asker Atina'da yargılanmaya başlandı. Venizelos'un medeni ordusu! Batı Anadolu'yu işgal etmekle yetinmiyor aynı zamanda yağmalıyordu da (Selvi, 2007: 25-45).

Resim 3.7 İzmir'in İşgal Faciasının Üç Kurbanı Şehit Miralay [Albay] Süleyman Fethi Bey, [Gazeteci] Şehit Hasan Tahsin Bey ve Şehit Kaymakam [Yarbay] Ali Şükrü Bey

Süleyman Fethi Bey, 1874 yılında İstanbul'da doğdu. Babası meşhur İslam mutasavvıflarından ve eskiden Eminönü'nde Salkımsöğüt denilen semtteki Hocapaşa Mahallesinde bulunan Aydınoğlu Dergâhı'nın şeyhliğini yıllarca yapan, aslen Niğde ili Çamardı İlçesi Maden Mahallesi eşrafından olan Mehmed İzzî Efendi'dir. Süleyman Fethi Bey, 29 Mayıs 1894'te Harp Okulu'na girdi. Harbiye'den mezuniyetine müteakip 18 Ocak 1900'de Harp Akademisindeki eğitimini tamamlayarak Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katıldı. Askerlik hayatında birçok birlikte görev yaptıktan sonra 12 Nisan 1918'de İzmir Dördüncü Kolordu Asker Alma Heyeti Başkanlığı'na atandı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan işgali sırasında Yunan subayı Albay Fethi Bey'den "Zito Venizelos/Yaşa Venizelos" diye bağırmasını istemiştir. Ancak Fethi Bey bağırmayı reddetmiştir. Yunan subayının isteklerini yerine getirmeyen Fethi Bey 22 kez süngülenerek ağır yaralanmıştır. Eşi Edibe Hanım ve yakınları, İzmir'i işgal eden Yunan birliği komutanından, Albay Fethi Bey'i kendilerine vermelerini istemişler, ancak olumlu yanıt alamamışlardır. Fethi Bey'in yakın dostu Ali Şefik Bey, İzmir'deki Fransız Başkonsolosluğuna başvurmuş ve Fransız Başkonsolosu'nun yardım ve aracılığıyla Fethi Bey Yunanlıların elinden alınabilmiştir. Ölmek üzere olan Fethi Bey İtalyan Hastanesine yatırılmış, ne yazık ki kurtarılamayarak 23 Mayıs 1919'da şehit olmuştur. Ertesi gün şehit Albay Fethi Bey için çok büyük bir cenaze töreni düzenlenmiş ve İzmir'deki Mevlevi Tekkesi'nin mezarlığına defnedilmiştir. Olay günü üzerinde bulunan Fethi Bey'in kanlı giysileri halen İstanbul'da Askeri Müze'de sergilenmektedir (Taktak, 2008).

İzmir'in İşgaline Tepkiler

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Osmanlı Devleti'nin tamamında büyük üzüntü ve tepkilerin meydana gelmesine sebep oldu. İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasında büyük mitingler düzenlendi. Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasına karşı Anadolu halkının tepkisi daha 1918 yılı sonundan itibaren başlamıştır. İzmir daha işgal edilmeden çıkan dedikodular üzerine her yerde

olduğu gibi bilhassa İzmir'de de kültür sahibi gençler bazı etkinliklerle kamuoyunu uyandırmak istemişlerdir. 22 Mart 1919'da İzmir'de Beyler Sokağı'nda Millî Sinema binasında Aydın ve Balıkesir çevresine ait şehir ve kasabalardan 37 müftü, 37 belediye reisi ve yüzlerce ahaliden oluşan bir kongre yapıldı. Kongreyi İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti düzenlemiştir. Kongrede, İzmir'in Yunan işgaline terki hâlinde olaylar çıkacağından bahsediliyor ve bu durum İtilaf devletlerinin temsilcilerine bir muhtıra ile bildiriliyordu.

Resim 3.8 Sultanahmet Mitingi'nde konuşma yapan (Solda ve ortada) Halide Edip [ADIVAR]; (sağda) "Türk Şairi", "Millî Şair" olarak bilinen Mehmet Emin [YURDAKUL]

İşgalden bir gün önceki çağrılarla İzmir'de toplanan mitinge, binlerce İzmirli katıldı, gece yarısına doğru Türk Ocağında bir telgraf hazırlandı ve Anadolu'daki bütün merkezlere çekildi. Gazetelerde metin olarak yayımlanan bu beyannamede işgale karşı direniş çağrısı yapılıyordu. Bütün Anadolu'yu ayağa kaldıran genelge şu şekildeydi:

> *"Bütün Vilayet, Sancak, Kaza, Nahiye, Belediye Başkanlıklarına*
>
> *İzmir ve havalisi Yunan'a veriliyor, işgal başladı. İzmir ve çevresi tamamen ayakta ve heyecanda, İzmir son ve tarihi günlerini yaşıyor. Son imdadımız sizin göstereceğiniz yardıma bağlıdır. Mitingler, telgraflarla her yere başvurunuz ve Vatan Ordusuna katılmaya hazırlanınız… İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"*

Bu çağrının alındığı her yerde işgal gününden başlamak üzere mitingler yapılmış ve millî teşkilatlanma başlamıştır. Padişaha, Sadrazama ve İtilaf devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekilmiştir. 16 Mayıs 1919'dan 23 Mayıs 1919'a kadar devam eden mitinglerdeki coşku gittikçe arttı. İstenen şey gayet açıktı; bağımsız yaşama hakkı. Bu hakka saygı gösterilmediği takdirde, karar yine açık ve kesindi; istiklal uğrunda ölmek. Nihayet işgal makamlarınca mitingler yasaklandı.

İzmir'in işgaline karşı İstanbul'daki üzüntü ve heyecan çok büyüktü, bu yüzden en kalabalık ve heyecanlı mitingler, İtilaf devletlerinin gözü önünde İstanbul'da yapılmıştır. İzmir'in işgalini izleyen günlerde İstanbul'da eğlence yerleri ile okullar ve ticarethaneler üç gün kapandı, üniversite öğrencileri ile yüksekokullar öğrencileri, İzmir'in işgalini protesto etmek maksadıyla derslere girmediler. Üniversite profesörleri de 18 Mayıs 1919'da Doktor Besim Ömer Paşa'nın başkanlığında toplandılar ve heyecanlı konuşmalar yaptılar.

Fatih, Üsküdar ve Kadıköy'de yapılan mitingler çok büyük ve etkili olmuş, Sultanahmet mitingleri ise bu coşkunun sonunda sahip olunan ruhu açıkça ortaya koymuştur. 23 Mayıs 1919 Cuma günü, Sultanahmet Meydanı'nda yapılan miting, İstanbul'da yapılan mitinglerin en büyüğü ve en etkilisi idi. Bu mitinge 200 bin kişinin katıldığı tahmin ediliyordu. İstanbul gazetelerinin de belirttiği gibi o gün "Tarihin Kaydettiği Bir Gün"dü. Vatanı için can veren bir millet, At Meydanı'nda, hüzün ve elem içinde toplanmıştı. Sultanahmet Mitingi tarihimizin en büyük mitinglerinden biriydi; bütün İstanbul, Türkler bir kalp hâlinde ellerini Allah'a açtılar, tek vücut olduklarını bütün dünyaya, dostlarına, düşmanlarına ilan ettiler.

Sultanahmet Mitingleri, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in İşgali üzerine Türk Ocağı ve Karakol Cemiyeti tarafından düzenlenen mitinglerdir. Bundan önce yine İstanbul'da işgali kınamak ve direnişi yaymak için Fatih, Üsküdar–Doğancılar, Kadıköy mitingleri yapılmıştır. Sultanahmet Mitingleri, 23 Mayıs 1919, 30 Mayıs 1919, 10 Ekim 1919, 13 Ocak 1920 tarihlerinde dört kez yapıldı. Her birine yaklaşık 150-200 bin kişinin katıldığı mitinglerde; Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edib Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Rıza Nur, Selim Sırrı Tarcan, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Fahrettin Hayri Bey, Kemal Mithat, Şükûfe Nihal Başar, Madam Jeannine isimli bir Fransız gibi birçok tanınan kişi katıldı ve işgallere karşı kati halk direnişini savunan konuşmalar yaptı.

Bütün bu mitingler gösteriyordu ki Türk milleti yapılan işgalleri ve haksızlıkları asla kabul etmeyecek ve en geniş bir şekilde millî bir direnişi oluşturacaktır. Bu mitinglerde ve ilgili makamlara gönderilen telgraflarda bahsedilen fedakârlık sözleri sıradan, heyecanla söylenmiş sözler değildi ve bunun ispatlanması da kısa süre sonra oldu. İnönü'de, Sakarya'da, Büyük Taarruz'da savaşanlar ve şehit olanlar bu mitinglere katılanlar ve fedakârlık telgraflarını çekenlerdir.

dikkat

"Türkiye'nin istiklal ve hayat hakkını alacağı güne kadar hiçbir korku, hiçbir meşakkat önünden kaçmayacağız. Yedi yüz senelik tarihin ağlayan minareleri altında yemin ediniz!(...) "Toprağımızın üstünde şerefsizce yaşamaktansa, toprağın altında yatmayı şeref sayarız. Birbirimize ellerimizi uzatalım, tek bir hedefe, yalnız Türk İstiklal ve Cumhuriyeti gayesine doğru yürüyelim. Vatan mutlaka kurtulacaktır." (Halide Edip [ADIVAR], 19 Mayıs 1919, Sultanahmet)

İzmir'de başlayıp dalga dalga içerilere doğru genişleyen Yunan işgalleri ve Yunan mezalimi, yerli Rumların bunlarla tamamen iç içe oluşları artık Kuvayı Milliye'yi fikir safhasından eylem safhasına çıkaran en büyük etken olmuştur. İşgalci düşmana karşı direniş ve karşı koyma ortamı bundan sonra tam olarak gelişmiştir. İşgal haberi genel bir karamsarlık havası yaratmış olsa da aynı zamanda Türk milletini uyandırması ve onlara Türk topraklarının yavaş yavaş elden gitmeye başladığını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu işgal ve uygulamalar Anadolu'yu ayağa kaldırdı. Bu ana kadar gelecekleri hakkında verilecek kararı sükûnetle bekleyen Türk milleti, Yunan işgali ile bu kararın ne kadar adil olacağını anladı ve silaha sarılarak kendi geleceğine kendisinin karar verebileceğini gösterdi (Selvi, 2007).

Öğrenme Çıktısı

2 Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik istekleri ve bu istekler doğrultusundaki girişimleri kavrayabilme

Araştır 2

Dünya Savaşı sırasındaki gelişmeleri göz önüne aldığımızda, mütarekeden sonra Ermeniler ve Yunanistan Osmanlı Devletine karşı nasıl davranmış olabilir?

İlişkilendir

Yeni Dünya düzenini kuran Paris Barış Konferansı hakkında bir araştırma yapınız. Ulaştığınız sonuçları Millî Mücadele sırasındaki gelişmeler çerçevesinde düşününüz.

Anlat/Paylaş

Millî Mücadele sırasında İstanbul ve İzmir'de yaşanan olaylar hakkında bir araştırma yapınız. Bu şehirlerde yaşayan insanların işgaller karşısındaki davranışlarına kıyaslayınız.

MİLLÎ MÜCADELE'DE CEMİYETLER VE KUVAYI MİLLİYE'NİN DOĞUŞU

Mondros Mütarekesi ile birlikte işgallerin başlaması ve bu işgaller karşısında İstanbul Hükûmeti'nin kayıtsızlığı veya yetersizliği, Türk milletini yeni arayışlar içerisine itmiştir. Bu amaçla başta işgale uğrayan bölgeler olmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde teşkilatlanmalara gidilmiştir. Bu teşkilatlanmaların büyük kısmı millî ve işgallere karşı iken bir kısmı da işgallerden kendilerine bir kazanç elde etmek isteyen azınlıklar ile bir kısım Müslüman ahalinin kurmuş olduğu teşkilatlardır. Bunlar işgalcilerle iş birliği içinde kendilerine ikbal sağlamaya çalışan kişi ve gruplardan oluşmuştur.

Millî Cemiyetlerin Doğuşu

Türk milleti, hükûmetin yapması gereken en temel görevlerden olan güvenlik ve millî savunmaya ait konuların yerine getirilmediğini görmesiyle birlikte, birtakım fiilî çalışmalar içerisine girmiştir. Bu amaçla mahallî birtakım teşekküller kurulmuştur. Bu kuruluşlara genel olarak "müdafaa-i hukuk cemiyetleri" adı verilmektedir.

Millî Mücadele Dönemi'nde ülkenin savunulması amacıyla hemen hemen bütün şehirlerde cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetlerin kuruluş tarihleri ve amaçları, karşı karşıya kaldıkları tehlikenin zamanına ve büyüklüğüne göre değişmektedir. Bu cemiyetlerden bazıları Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra, bazıları da İzmir'in işgalinden sonra kurulmuştur. Bazıları işgal tehlikesinden uzak, başka şehirlerin hakkını korumak ve işgalini protesto etmek için kurulmuşken bazıları da kendi bölgelerinin işgaline karşı tedbirler almak ve silahlı mücadele için kurulmuştur. Bu yüzden Millî Mücadele Dönemi'nde her bölgenin hatta şehrin ayrı bir hikâyesi vardır.

Bu bölgesel farklılıklara rağmen yine de Millî Mücadele'nin başında İstanbul merkezli bir planlama yapılmıştır. Savaştan sonra ortaya çıkan bu duruma karşı, ülkeyi on yıldır yöneten İttihat ve Terakki Fırkası ve askerî makamlar bazı çözüm yolları aramıştır. İttihat ve Terakki Fırkası Genel Merkezi, savaşın son aylarında durumun hiç de iyiye doğru gitmediğini anlamış ve Anadolu'da çeşitli vilayetlerde, her ihtimale karşı gizli teşkilat yapılması yönünde çalışmalarda bulunmuştur. Bu amaca yönelik fırka, Batum, Erzurum ve Trabzon'a bazı görevliler göndermiştir. Mütareke imzalanıp fırka kapatıldıktan sonra, İttihatçılardan bir kısmı yurt dışına kaçmış, bir kısmı da Anadolu'ya geçerek çalışmalarına burada devam etmişlerdir (Ertürk,1964).

İttihat ve Terakki Fırkası son kongresini 1-4 Kasım 1918 tarihleri arasında İstanbul'da yaptı. Bu son kongrede ülkenin geleceği hakkında önemli kararlar alındı. Bu toplantıdan hemen sonra İstanbul'daki İttihatçılar siyasal alanda farklı isimlerle açık ve gizli olmak üzere yeniden örgütlenirlerken, özellikle Anadolu grubu da bağlı oldukları fırka şubelerinin dışında, bazı millî direniş örgütlerinin teşkilatlanmasında önemli rol oynadılar. Hatta mütarekeden sonra Anadolu'nun İtilaf güçlerince doğrudan işgal tehdidi altına giren yerlerinde bu teşkilatlanmanın önderi oldular (Kocaoğlu, 2006).

Çeteler yoluyla yetersiz ve çok ufak çapta silahlı direniş hareketleri başlarken bazı milliyetçi subaylar ve siviller kendi düşüncelerine göre başka türlü girişimlerin içinde bulunuyorlardı. Gerek kendiliğinden oluşan silahlı direnmeler, gerek askerlerin kendi başlarına giriştikleri hareketler düzensiz, yetersiz, ufak boyutlu, sonucu belirsiz işlerdi. Özellikle Damat Ferit sadrazam olduktan sonra bu tür girişimler kanuna aykırı olarak ilan edilmiş, Avrupa'nın vereceği kararı beklemenin daha akıllıca olduğu bütün yetkililere duyurulmuştur. Bunun için vatanseverlerin bir araya gelerek, kanunlar çerçevesinde kongreler toplaması, bu yolla dernekler kurup bulundukları bölgelerde örgütlenmeleri o zamanlarda akla gelen en akıllıca yoldu.

Millî Mücadele'ye Destek Veren Cemiyetler

Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'a gelmeden Adana'da mütareke hükümlerini nasıl uygulamayacağını düşünüp tepkisini İstanbul'a bildirirken, Kars'ta millî bir yapılanma başlamıştı. Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, bir yandan mütareke gereği orduyu Erzurum'a çekerken bir yandan da halkı örgütleme yoluna gitmiştir. 5 Kasım 1918'de "Kars İslâm Şurası" toplanarak Doğu Anadolu'ya özellikle Ermeniler tarafından yöneltilecek tehditleri göğüslemek için askerî ve siyasi bir kuruluş hazırlığı içine girilmiştir (Gökdemir, 1989).

Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulması tehlikesine karşı Erzurum'da İstihlas-ı Vatan (Vatanın Kurtuluşu) Cemiyeti kurulmuş, bu Cemiyet Albayrak Gazetesini yayımlayarak halkı yaklaşan tehlike hakkında bilgilendirmişti. İstihlas-ı Vatan Cemiyeti daha sonra İstanbul merkezli kurulacak olan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine (Doğu Vilayetlerinin Haklarını Savunma Cemiyeti) katılacaktır. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 1918 yılının Aralık ayında İstanbul'da bulunan Doğu Anadolu'nun önde gelen kişileri tarafından kurulmuştur. Doğu Vilayetlerinin (Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas) haklarını korumak ve bölgede kurulacak farklı bir devlete karşı tedbirler almak, Osmanlı Devleti içinde bir bütün olarak yaşamak düşüncesiyle kurulan bu Cemiyet, Trabzon'da kurulan Millî Cemiyetle birlikte Erzurum Kongresi'ni toplayacaktır (Selvi, 2000).

Resim 3. 9 Kars Millî Şûra/Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti üyeleri ve nişanları

Trabzon ve çevresinde beliren bir Ermeni Devleti ya da Rum Pontus Devleti kurma tehlikesine karşı harekete geçen Trabzonlular, millî hakları korumak için Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye (Trabzon Millî Hakları Koruma) Cemiyeti etrafında örgütlenerek İstikbal Gazetesini çıkarmışlar ve bütün Karadeniz Bölgesi'nde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin sürmesi için çalışmışlardır (Karabekir, 1990).

Doğu'da bu faaliyetler olurken Mondros Mütarekesi'nden bir hafta sonra Edirne'de "Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi" (Trakya ve Edirne'yi Savunmak için Osmanlı Heyeti) oluşturulmuştur (7 Kasım 1918). Trakyalıların, Yunan işgallerine karşı haklarının savunulmasını, yalnız hükûmetten beklemeyerek bu hakların müdafaasını, bizzat kendi ellerine almaları ve bunun için de kuvvetini, doğrudan doğruya halktan alan millî bir teşkilat kurmaları Millî Mücadele Hareketi'nin önemli aşamalarından birisidir. Cemiyet, Trakya-Paşaeli Gazetesini çıkararak halkı direnme konusunda bilinçlendirdi. İstanbul'a temsilciler göndererek haklarının korunmasını istediler ve bu sırada İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile de temasa geçerek onu liderleri olmaya davet ettiler (Bıyıklıoğlu, 1992). Mustafa Kemal Paşa onları bütün Anadolu'yu içine alacak genel bir örgütlenmeye davet etti.

Yine 1918 yılının Aralık ayında İstanbul'da Adana, Maraş, Antep ve Tarsus'un önde gelenleri tarafından Çukurova'daki Ermeni tehlikesine karşı Kilikyalılar Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kuruluşunda Ali Fuat Paşa'nın büyük yardımı olmuştur. Cemiyet Çukurova'nın genel nüfusunun % 90'ını aşan bir çoğunluk oluşturan Türkleri temsil etmek ve bu bölgenin eskiden olduğu gibi devlete bağlılıklarını kuvvetlendirmek için, içte ve dışta gerekli girişim, neşriyat ve çalışmalarda bulunmak amacını güdüyordu. Fransızların Adana'yı işgal etmeleri üzerine Kilikyalılar Cemiyeti, merkezini İstanbul'dan Toroslara taşımış, burada Ermeni lejyonlarına ve Fransızlara karşı mücadele etmiştir (Çelik, 1999).

Batı Anadolu'nun ve özellikle İzmir'in Yunanistan'a verileceği endişesi günden güne Anadolu'ya yayılmaya başladığı sırada, başta İzmir olmak üzere hemen hemen bütün Anadolu'da Redd-i İlhak (İzmir'in (Yunanistan'a Katılmasının Reddi) cemiyetleri kurulmuştur. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti de bu amaçla kurulmuş, ardından 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında "Büyük İzmir Kongresi" toplanmıştır. Bu Cemiyet, İzmir'e Doğru Gazetesi ile sesini duyurmaya çalışmıştır. Böylece bütün Anadolu'da bir "redd-i ilhak" ruhu doğmuştur (Selvi, 2011).

Bir de Sivas'ta Vali Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım tarafından kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti vardır ki Türk kadınının Millî Mücadele Hareketi sırasındaki tutumunu göstermesi açısından önemli bir cemiyettir. Cemiyet, Türk yurduna ve milletine karşı yapılmakta olan haksızlıkların düzeltilmesi için hükûmetçe gerekli girişimlerde bulunulmasını istemiştir. İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi temsilcilerine de protesto niteliğinde birer telgraf göndermiştir (Baykal, 1996).

Resim 3.10 Sivas Valisi Reşit [RAMABAR] Paşa'nın Eşi ve Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kurucusu Melek Hanım

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinin İzmir'in Yunanistan'a bağlanması çalışmalarının hız kazandığı günlerde, 17 Ocak 1920'de çektiği telgrafta Wilson İlkeleri temelinde Türklerin haklılığı savunularak mücadele kararlılığı dile getirilmiş ve şu ifadeler kullanılmıştır "… İzmir, tarihen ve ırken Türk olduğu gibi bugün de yarın da Türk olacaktır….Biz Türkler böyle istiyoruz….Biz Türkler artık bu sürüncemeli hayattan bıktık. Ya insanca yaşamak ya ölüm! Yaşamak bizim hakkımızdır. Ölüm ise katillerin bizi öldürmesi ile kabil olabilir. Bunu da medeni Avrupa ve Amerika milletlerinden beklemiyoruz… Bütün milletler, devletler bilsinler ki Türkler, Anadolu'da ikinci bir Makedonya ihdasına asla müsaade etmeyeceklerdir." (Aysal ve Dinçer, 2012)

Bu cemiyetler dışında İstanbul'da kurulan ve Millî Mücadele'ye destek veren diğer cemiyetler şunlardı: Millî Kongre, Gizli Karakol Cemiyeti, Gizli Felah Grubu ve Mim Mim Grubu. Bu cemiyetler de İstanbul'dan Anadolu'ya silah, para ve adam geçirmek konusunda fedakârca çalışmışlardır.

Temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfusça Türklere ait olduğunu ispatlamak ve bu suretle Türk yurdundan ayrılmamasını sağlamak amacıyla kurulmuş olan bu cemiyetler, programlarına başlangıçta silahlı mücadeleyi almamışlardır. Bölgesel olan bu cemiyetler, Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin birer şubesi hâline getirilerek birleştirilmişlerdir.

Kuvayı Milliye

Mondros Mütarekesi ile hükûmet ve buna bağlı olarak ordu, İtilaf devletlerinin kontrolüne girdi. Türk milleti uğradığı haksızlıkların önüne geçmek için resmî makamlara yaptığı müracaatlardan bir sonuç alamadı. İşte bu şartlar altında vazifenin kendine düştüğünü anlayıp memleketin tecavüze uğrayan yerlerinde düşmana karşı harekete geçti. Bu mücadeleyi başlatanlara Kuvayı Milliye, yani Millî Kuvvetler denir.

Cemiyetler yapacakları mücadelede öncelikle propaganda yolunu seçmişler, haklı seslerini dünyaya duyurabilmek amacıyla mitingler, protestolar, gizli ve açık toplantılar, haklılıklarını ispatlayan ilmî çalışmalar yapmak yolunu tercih etmişlerdir. Ancak memleketin istilasının artması karşısında, sadece propaganda yapmanın işgalleri engelleyememesi nedeniyle, silahlı mücadele de programa alınmıştır. Her cemiyet kendi yöresinin işgalden kurtarılmasını sağlamak ve işgale karşı direnmek görevini yerine getirmekle görevliydi. Bu hâliyle onlar, Millî Mücadele'de gerçekten çok önemli bir rol üstlenmişler ve bu mücadelenin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Milis güçleri şeklinde hareket eden Kuvayı Milliye birlikleri, çoğunlukla Türk subayları ve Türk aydınlarının etkisi altında faaliyette bulunmuşlardır. Silahlı veya silahsız birçok insan hatta cezaevindeki tutuklular bile düşmana karşı memleketi müdafaa duygusunda birleşmişlerdir. Asker ve sivil

devlet memurlarının öğütleri ile halk her yerde bu teşkilata kaydoldu. İlk olarak Ödemiş ve Ayvalık'ta kurulan millî kuvvetler, kısa süre içinde toplanmış ve ateş hattına hareket etmiştir.

Millî Mücadele sırasında Kuvayı Milliye birliklerinin faydaları şunlar olmuştur:

1. Anadolu'yu işgale çalışan kuvvetler daha fazla ilerlemeden belirli noktalarda durduruldu.
2. Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyetlerine karşı Türk yerleşim birimleri korundu.
3. Millî Mücadele aleyhine çıkan ayaklanmaların bastırılmasında etkili oldu.
4. Türkiye Büyük Millet Meclisine bağlı düzenli ordunun kurulabilmesi için zaman kazandırdı.

Tam anlamıyla askerî bir disipline sahip olmasalar da Kuvayı Milliye birlikleri özellikle Batı Anadolu'da düzenli ordu birliklerinin faaliyete geçmesine kadar, Güney Anadolu'da ise Millî Mücadele'nin sonuna kadar yararlı işler yaptılar. Kuvayı Milliye'nin ihtiyaçlarının sağlanmasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri önemli roller üstlendiler.

Sivas Kongresi sürerken Mustafa Kemal Paşa, Kuvayı Milliye birliklerine bir çekidüzen verilmesinin yerinde olacağını düşündü. Bu amaçla Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye birliklerine komutan olarak atandı (9 Eylül 1919). Ali Fuat Paşa, Ege Bölgesi'ndeki Kuvayı Milliye'yi disiplin altına almak için Albay Refet Bey'i görevlendirdi ve bu kuvvetlere destek oldu (Cebesoy, 1953).

Millî Mücadele'ye Karşı Olan Cemiyetler

Millî Mücadele'ye karşı faaliyet gösteren azınlıklardan Rum ve Ermenilerin kurmuş oldukları cemiyetlerin yanı sıra, bu hareketin aleyhine çalışan ve Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan birtakım cemiyetler daha vardır.

Bu cemiyetlerden bir kısmını, Millî Mücadele Hareketi'ni İttihat ve Terakki Fırkasına mal ederek muhalif tavır takınanlar kurmuşlardır. Bunlar geçen on yıl boyunca İttihat ve Terakki yönetimi tarafından bir şekilde cezalandırılmış olanlar ya da görevlerinden alınmış olanlardır. Onlara göre; savaş kaybedilmişti ve Anadolu'da yeni bir mücadeleye girişmek, İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşmak büyük bir hata olurdu ve Osmanlı Devleti hakkında verecekleri kararı daha da ağırlaştırırdı. Bu yüzden hem İttihatçıların hem de Anadolu'da yeni bir savaş ortamı başlatacak olanların hemen tutuklanması ve cezalandırılması gerekliydi. Bunun için İngilizlerle, Fransızlarla ve Amerikalılarla uyum içinde çalışmaktan ve onların mandasını, himayesini istemekten başka bir yol yoktu.

Bu şekilde düşünen cemiyetlerin başında Hürriyet ve İtilaf Fırkası geliyordu. Bu dönemde, farklı zamanlarda uzun süre (4 Mart 1919-2 Ekim 1919 ve 5 Nisan 1920-17 Ekim 1920) sadrazamlık yapan Damat Ferit Paşa bu fırkaya mensuptu. Yine bu fırka ile ilişkili olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası ve Teali İslam Cemiyeti de çeşitli faaliyetlerle Millî Mücadele Hareketi'nin ve Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında yer almışlardır. Bunlar İngiltere himayesi altında bir Osmanlı Devleti talep etmişlerdir. Bunlardan başka bir de ABD Başkanı Wilson'un prensiplerine güvenerek ABD himayesinde bir Osmanlı Devleti'nin yaşayabileceğini savunanlar da Wilson Prensipleri Cemiyetini kurmuşlardı. Milliyetçi birçok düşünür de bu Cemiyetin düşüncelerine ve çalışmalarına destek vermişti.

Bu grupların faaliyetleri Anadolu'da birçok ayaklanmanın çıkmasına da sebep olmuştur. İstanbul'da yayın yapan Peyam-ı Sabah, Alemdar, İfham ve İstanbul gazeteleri, İzmir'de Köylü Gazetesi bu grupların sesi olmuşlar, halkı millî harekete karşı kışkırtmışlardır.

Mütarekenin ortaya çıkardığı şartlar ile Müslüman topluluğun bir kısmı da bunlara alet olmuş, Batılı devletlerin vaatlerine kanarak bazı hayallere kapılmış ve Anadolu hareketinin aleyhine çalışmıştır. Bunların bir kısmı devleti içten yıkmak amacıyla yabancı teşvikli olarak gündeme gelen Kürt cemiyetleri, diğer bir kısmı ise bölgesel devlet kurmak düşüncesinde olan gruplardır.

1908 yılında Kürt Teavün Cemiyeti adıyla kurulan ve Millî Mücadele sırasında tekrar faaliyete geçerek Kürt Teavün/Kürdistan Teali (Kürt Dayanışması/Kürdistan'ın Yücelmesi) Cemiyeti adını alan örgüt Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İngilizlerin himayesinde bir Kürdistan Devleti kurmayı hedefliyordur. Hatta Kürtlerin temsilcisi olduğunu iddia eden Osmanlı Devleti'nin eski Stokholm Elçisi Şerif Paşa Paris'te büyük devletlere müracaat ederek bağımsız bir Kürdistan talebinde bulunmuştur. Şerif Paşa, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulacak Kürdistan ve Ermenistan için Paris'te Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa ile bir anlaşma dahi yapmıştır.

Bölgesel bir idare kurmak isteyen Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti de Osmanlı idaresinde özerk bir vilayet kurmayı amaçlıyordu. Cemiyet, Rize ve Of'ta şubeler açmış, Batum şubesinin daha sonra Rize Sancağı'nı da içine alan bağımsız bir devlet kurma çabaları etkili olmamıştır. Trabzon'un Ermenilere verileceğini duyan Rumlar, bu Cemiyete destek vermişlerdir.

Öğrenme Çıktısı

3 İşgallere karşı çıkan ve destekleyen örgütler ve yerel kuvvetlerin ortaya çıkışının nedenlerini değerlendirebilme

Araştır 3

Erzurum ve Trabzon şehirlerinin Millî Mücadele içerisindeki yerini coğrafi konumları itibarıyladeğerlendiriniz.

İlişkilendir

Anadolu'da İtilaf devletlerin işgallerine karşı millî bir direniş fikri nasıl doğmuş ve hangi aşamalardan geçmiş olabilir?

Anlat/Paylaş

Bir milleti oluşturan unsurların en önemli özellikleri neler olmalıdır? Düşününüz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE MİLLÎ MÜCADELE'NİN HAZIRLIK SAFHASI

14 Ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin İtilaf devletleri ile mütareke imzalayabilmesi için yaptığı işlerden ilki, Osmanlı ordusundaki Alman subaylarının görevlerine son vermek oldu. Bu sebeple güney cephesinde bulunan Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Liman Von Sanders'in de görevine son verilmiş ve yerine Mustafa Kemal Paşa tayin edilmiştir. Mütareke imzalandığında güney cephelerinde Musul'da Ali İhsan Paşa, Halep'in kuzeyinde Katma'da ise Mustafa Kemal Paşa bulunuyordu. Savaş boyunca uygulanan yanlış harp politikalarını görerek bu konulardaki endişelerini dile getiren Mustafa Kemal Paşa, harbin bu son günlerinde iş başındaydı ve mevcut durumdan çok ümitsiz görünmüyordu.

İşgaller Karşısında Mustafa Kemal Paşa

Mütarekeden bir gün sonra Türk karargâhı üzerinde uçan bir İngiliz uçağı ve İstanbul'dan gelen bir telgraf, mütarekenin şartlarını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Mütareke metnini okuyan Paşa, şartlarının çok ağır olduğunu ve aynen uygulanması hâlinde ülkenin tamamının işgalini sağlayacak belirsiz hükümlerin bulunduğunu etrafındakilere açıkladı. Kendi bölgesi ile ilgili mütareke hükümlerinin birçok soru işareti taşıdığını ifade ederek bu sorulara açıklık getirilmesini Harbiye Nezareti'nden istedi. İstanbul'dan gelen cevap, işgaller karşısında takınılan teslimiyeti gösteriyordu.

Resim 3.11 Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Komutanı İken yaverleri ile beraber. Soldan sağa doğru: Salih Bozok, Şükrü Tezer, Cevat Abbas Gürer

İstanbul Hükûmeti'nin bu teslimiyetçi tavrına büyük tepki gösteren Mustafa Kemal Paşa, 6 Kasım'da verdiği cevapta, işgaller karşısında sergileyeceği tavrı şu şekilde izah etmiştir: *"İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile olursa olsun çıkacak askerlere*

ateş açılacaktır, İngilizlerin tekliflerini kabul edecek emirler yerine getirilmeyecektir." Bu açıklamalardan sonra Mustafa Kemal Paşa, yerine başka bir komutanın tayinini istemiştir. Ancak mesele daha fazla uzamadan İstanbul Hükûmeti 7 Kasım tarihinde Yıldırım Orduları Grubunu kaldırarak Paşa'yı Harbiye Nezareti emrine vermiştir.

Böylece hükümet İtilaf devletlerinin girişimleri karşısında bir kez daha geri adım atmış oluyordu. Mustafa Kemal Paşa bu durum karşısında silahlı direniş emrini uygulama fırsatını bulamamakla beraber, İskenderun'un işgali başlamadan önce birliklerini silah ve cephaneleriyle geri çekmeyi başarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 10 Kasım günü Adana'dan İstanbul'a hareket etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve Buradaki Çalışmaları

Tarihin ilginç bir rastlantısıdır ki, Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Kasım'da Haydarpaşa'da Adana treninden inip İstanbul'a ayak bastığı saatlerde, İtilaf Devletleri'nin savaş filosu da İstanbul önlerinde demirlemişti. Bu acı manzara karşısındaki duygularını, yaveri Cevat Abbas Bey'e şu şekilde ifade etmişti: *"Geldikleri gibi giderler".*(Aydemir, 1963)

İstanbul'a gelen Paşa, önce kısa bir süre Beyoğlu'ndaki Pera Palas'ta kalacak, sonra Şişli'de bir ev kiralayacaktır. Şehre geldiğinde ilk olarak Rauf Bey'le görüşen Mustafa Kemal Paşa, ikinci olarak görevinden istifa etmiş olan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile bir araya gelecektir. Aslında O, Ahmet İzzet Paşa kabinesinden çok şey bekliyor, dahası Harbiye Nazırlığı görevinin kendisine verilmesini istiyordu. Bunu Adana'da olduğu günlerde bizzat sadrazama iletmişti. Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa ile yaptığı görüşmede, kendisine istifasının yerinde olmadığını, kurulmak üzere olan Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almasını engelleyip, yeniden sadrazam olması görüşünde olduğunu bildirdi. Bunun gerçekleşmesi için bizzat girişimlerde bulundu, Meclis-i Mebusanda bulunan mebuslarla görüştü. Ancak Tevfik Paşa hükûmetinin Meclisten güvenoyu almasını önleyemedi.

Bunun üzerine Padişah Vahdettin ile görüşmek isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın bu talebi 22 Kasım'da kabul edildi. Samimi bir hava içerisinde geçen bu görüşmede, Padişah daha çok kendi sıkıntıları üzerinde durmuştu. İstanbul'da kaldığı yaklaşık altı aylık süre içerisinde dört kez Padişah ile görüşecekti. Bu görüşmelerde ordunun durumu ve ülkenin geleceği üzerinde durulmuştur. (Saruhan, 1993)

Mustafa Kemal Paşa, Şişli'deki evinde Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Beyler ile görüşmelerde bulunarak memleketin geleceği konusunda sık sık görüş alışverişinde bulundu. Siyasi olarak düşüncelerini ortaya koymak için arkadaşları ile birlikte Minber Gazetesini çıkardı. Bu teşebbüslerden sonra Anadolu'ya geçip kurtuluş mücadelesine katılma kararını alacaktır. Yapılacak mücadelenin esasları bu görüşmelerde belirmeye başlamıştır. O günlerde Kâzım Karabekir Paşa On Beşinci Kolordu Komutanlığına atanmak üzere bulunuyordu. Yirminci Kolordu Komutanı olan ve izinli olarak İstanbul'da bulunan Ali Fuat Paşa ise, Ankara'ya dönmek üzereydi. Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan görüşmelerden sonra şöyle bir hareket tarzı belirlendi:

- Terhis işlemleri hemen durdurulacak,
- Cephane ve silahlar düşmana teslim edilmeyecek,
- Genç ve enerjik komutanların iş başına getirilmesi sağlanacak,
- Millî mukavemete taraftar yöneticilerin değiştirilmemesine çalışılacak,
- Particilik mücadelesine engel olunacak ve halkın maneviyatı yükseltilecektir.

Bu kararlardan ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya hitaben söylediği, "*kolorduna hakim ol, etrafına güven ver, hele halk ile yakından temas et"* sözlerinden, Paşa'nın ileride gerçekleştirilecek harekette hangi kuvvete dayanacağı açıkça anlaşılıyordu (Cebesoy,1953: 37).

Fakat Mustafa Kemal Paşa, gerçek düşüncelerini bu tarihte henüz hiç kimseye tam olarak açıklamamıştı. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, Anadolu'daki millî kuruluşlardan bahsederek onu ordunun başına geçmek üzere Anadolu'ya davet etmiştir. Ancak kurtuluş hareketinin anahtarını Doğu Anadolu'da gören Kâzım Karabekir Paşa'ya, o hiçbir şey vadetmemiş ve geçirdiği kulak ameliyatı nedeniyle, sadece *"iyi olayım, size kavuşmaya çalışırım"* demiştir. Yine "sırdaşlarımdan biri" diye takdim ettiği İsmet Bey'i bir gün Şişli'deki evine çağırmış ve konuşma sırasında İsmet Bey'in "ne yapacaksınız?" sorusuna sadece şu cevabı vermiştir: *"Hiçbir sıfat ve yetki sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak, kurtulma çarelerini aramak için en elverişli bölge ve beni o bölgeye götürecek olan en kolay yol hangisi olabilir!"* demişti (Atay, 1944).

Mustafa Kemal Paşa ileride kader birliği yapacak olan bu üç komutanla yaptığı görüşmelerde bazı şeyleri kendilerine anlatmak istemiş ancak o kara günlerin şartları nedeniyle daima bir belirsizlik içinde kalmayı tercih etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu şartlar altında sadece kendi vereceği kararların ve alacağı tedbirlerin doğruluğuna inanmış ve bu düşüncelerini tam anlamıyla hiç kimseye açıklamamıştır. Bu düşüncelerden hareketle, *"münasip zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine geçerek bütün Türk Milleti'ne felaketi haber vermek"* kararını almıştır.

Öğrenme Çıktısı

4 Anadolu'nun kurtarılmasına yönelik olarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yol haritasını kavrayabilme

Araştır 4

Mustafa Kemal Paşa'nın hayatını inceleyerek Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevinin kariyerindeki yerini değerlendirin.

İlişkilendir

Sizce Mustafa Kemal Paşa'yı Osmanlı Devleti yöneticilerinden ve diğer ordu komutanlarından ayıran en önemli özellik nedir? Düşününüz.

Anlat/Paylaş

Anadolu'da İtilaf devletlerin işgallerine karşı millî bir direniş fikri nasıl doğmuş ve hangi aşamalardan geçmiş olabilir?

KONGRELER VE MİLLÎ TEŞKİLATLANMA DÖNEMİ

Millî Mücadele, Anadolu ve Trakya'da farklı tarihlerde kurulan bölgesel teşkilatlarla başlamakla beraber birlikten yoksun bu hareketleri bir araya getirmek yönünde Mustafa Kemal Paşa'nın rolü büyük olmuştur. Bu sebeple Millî Mücadele Hareketi, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu hareketleri birleştirmek yönündeki hedefini Sivas Kongresi ile gerçekleştirmiştir. Sivas Kongresi ve ardından Meclis-i Mebusanın toplanması Millî Mücadele içerisinde kongreler dönemi diye adlandırabileceğimiz bu önemli devrenin son aşaması olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Görevi ve Samsun'a Çıkışı

İzmir'in kaderinin Paris'te belirlendiği sırada İstanbul'daki İngiltere hükûmeti temsilcisi, İstanbul Hükûmeti'ne bir nota vererek, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Rumlara yapılan saldırıların önlenmesini ve bölgedeki asayişsizliğin giderilmesini istemiştir. Aslında Samsun, Vezirköprü ve Merzifon civarında Pontus Rum çetelerinin Müslüman ahaliye saldırıları bu tarihlerde artmış fakat İtilaf devletleri işi tam tersinden alarak bu bölgede meydana gelen olayların sebeplerini Türklerin Hıristiyanlara karşı saldırıları olarak değerlendirmişlerdir. İngilizler, Karadeniz Bölgesi'nde asayiş sağlanmadığı takdirde buraları da işgal edeceklerini İstanbul Hükûmeti'ne bildirmişlerdir.

Kısa ömürlü Tevfik Paşa hükûmetinin istifasından sonra 4 Mart 1919'da kurulan Damat Ferit hükûmeti, İtilaf devletlerinin baskıları sonucu, Anadolu'da asayişi sağlamak amacıyla ordu müfettişlikleri kurdu. Bu tasarı gereğince, Doğu Anadolu'daki Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Mustafa Kemal Paşa tayin edildi. Paşa'ya verilen talimata göre, Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır vilayetleriyle Erzincan ve Samsun şehri yöneticilerine ve bu bölgedeki askerî birlik komutanlarına gereken emirleri verebilecektir (Tansel, 1991).

dikkat

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne tayin emri 5 Mayıs 1919 tarihli ve 3540 sayılı "Takvim-i Vekayî"nin ilk sayfasında ilk karar olarak yer almıştır.

Bu geniş yetkilerle, İzmir'in işgalinin ortaya çıkardığı karamsarlık ortamı içerisinde, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Bandırma Vapuru'yla ayrılan Mustafa Kemal Paşa yeni ve çok ağır bir görevi üzerine almıştır. Onun düşüncesi; "*Hakimiyet-i Milliyeye dayalı kayıtsız şartsız bir Türk Devleti kurmak*"tır. O, Anadolu'ya ayak basar basmaz bu fikri uygulamaya koymuştur (Atatürk, 1992). Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü, kendisiyle birlikte 19 kişilik bir heyetle Samsun'a çıktı. Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra bölgedeki durumu Harbiye Nezaretine bildirmiş, asayişsizliğin sebebinin bölgede hak talep eden Rum ve Ermeni çeteleri olduğunu, İngilizlerin bunları desteklediğini anlatmıştır. Ayrıca, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ordu ve milleti içten yaraladığını belirterek bu haksız tecavüzü sindiremeyeceklerini ve kabul edemeyeceklerini açıklamıştır. Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşalara çektiği telgraflarla da Anadolu'da olduğunu haber vermiştir (Karabekir, 1990).

Böylece Mustafa Kemal Paşa için tarihî görev başlamış oluyordu. Bunu kendisi şöyle ifade eder: *"Ben 1919 senesinde Samsun'a çıktığım gün elimde, maddi hiç bir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran, yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu milli göreve, bu Türk milletine güvenerek işe başladım."*(İnan, 2017).

Bundan sonra Osmanlı Devleti, bir süre iki elden idare edilecektir. Çünkü Mustafa Kemal, gittiği her yerde halkın arasına girerek İstanbul Hükûmeti gibi onları sükûnete davet etmeyip, tam tersine düşman işgaline karşı harekete geçirmeye çalışacaktır.

Mustafa Kemal Paşa bu atamaya ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Benim bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve komuta vermekten daha ileri bir yetkim vardı ki, müfettişlik bölgesine yakın olan askerî birliklere de tebligat yapabilecektim. Aynı şekilde bölgemde bulunan ve bölgeme komşu olan illere de tebligatta bulunabilecektim. Bu yetkiye göre, Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu ve bunun bağlı bulunduğu müfettişlik ile Diyarbakır'daki kolordu ile ve hemen hemen Anadolu'nun bütün sivil yönetim amirleriyle ilişkiler kurabilecek ve yazışmalar yapabilecektim. Bu geniş yetkinin, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl verilmiş olduğu garibinize gidebilir. Hemen ifade etmeliyim ki, onlar bu yetkiyi bana bilerek ve anlayarak vermediler. Ne pahasına olursa olsun, benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe Samsun ve dolaylarındaki güvensizlik olaylarını yerinde görüp tedbir almak üzere Samsun'a kadar gitmekti. Ben, bu görevin yerine getirilmesinin bir makam ve yetki sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar sezmiş olan kimselerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular; yetki konusu ile ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa, bu talimatı okuduktan sonra, imzalamaya çekinmiş; anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mührünü basmıştır." (Atatürk, 1990)

Genelgeler ve Kongreler

19 Mayıs 1919'da beraberindekilerle Samsun'a ulaşan Mustafa Kemal Paşa burada gördüğü manzara ve aldığı bilgiler ışığında bir yol haritası çıkarmıştır. Buna göre hem işgallere karşı konulacak, hem direnişler örgütlenecek, hem de örgüt ve direnişlerin felsefesini belirleyecek ana kararlar alınacaktır. Bu kararların Anadolu'da geniş kitlelere ulaşması ve geniş kitleler tarafından da benimsenmesinin yolları aranmıştır.

Havza Genelgesi

Samsun'da bir hafta kalan Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin varlığından dolayı bu şehrin pek güvenli olmadığını düşünerek 25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçti. Bu bölgedeki Rumların taşkınlıklarını önleyerek bölgenin asayişini sağladı. Anadolu'nun çeşitli merkezlerindeki kolordulardan düzenli olarak bilgiler aldı. 28 Mayıs 1919'da Havza'dan bütün komutanlara, yöneticilere ve millî kuruluşlara gönderdiği genelge ile yabancı işgallerinin giderek genişlediğini, bütün yurdun düşmanlar tarafından çevrilmiş bulunduğunu, bu işgallerin büyük ve heyecanlı mitinglerle protesto edilmesi gerektiğini bildirdi (Atatürk, 1992). Bu ikaz üzerine memleketin her köşesinde İzmir'in işgaline tepki olarak mitingler yeniden ve daha güçlü yapıldı.

Mustafa Kemal Paşa'nın milleti mücadeleye sevk eden bu çalışmaları İngilizlerin gözünden kaçmadı. İs-

tanbul Hükûmeti'ne baskı yaparak Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağrılmasını sağladılar (8 Haziran 1919). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki görevini sonuna kadar sürdüreceğini ve İstanbul'a dönmeyeceğini bildirdi.

Amasya Genelgesi

Mustafa Kemal Paşa ve kurmay heyeti, İstanbul Hükûmeti'nin ve İngilizlerin baskılarını artırdığı bir zamanda, 12 Haziran 1919'da Amasya'ya geldi. Halk gelenleri büyük bir coşku ve heyecanla karşıladı. Bir aydan beri idareciler, askerî makamlar, millî teşekküller ve halkla yapılan temaslar ve yazışmalar Mustafa Kemal Paşa'ya çok cesaret vermiş ve millî harekâtın hızla gelişmekte olduğunu anlatmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bir komutan olarak genel durumu artık idare etmesi mümkün değildi. Çünkü İstanbul'a dönmesi hakkında verilen emri dinlememesinden ve İngilizlerin ona karşı gittikçe artan şüphelerinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın görevinde kalamayacağı açıktı. O, girişeceği teşebbüslerin ve yapacağı işlerin bir an önce kişisel niteliğinden çıkarılmasını ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını sağlayacak ve temsil edecek bir heyet adına yapılmasını istiyordu.

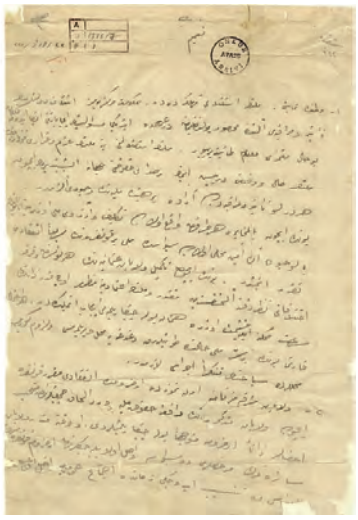

Resim 3.12 (Solda) Amasya Genelgesi'nin hazırlandığı Saraydüzü kışla binası (Sağda) Amasya Genelgesi'nin Osmanlı Türkçesi metni

Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları Refet Bey ve Ali Fuat Paşa'yı Amasya'ya çağırarak beraberinde bulunan Rauf Bey ile birlikte, daha önce hazırlamış olduğu metin üzerinde bazı çalışmalar yaptı. Bundan sonra hazırlanan metin hakkında Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir'in de onayı alındı. Böylece Amasya Genelgesi (Tamimi) kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Abbas Bey'in kaleme aldığı metin 21-22 Haziran 1919'da gecesi kamuoyu ile paylaşıldı. Bu genelgenin hükümleri şunlardır:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.
3. Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak bir millî heyetin varlığı zaruridir.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdır.
8. Doğu illeri adına, 10 Temmuz'da, Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas Genel Kongresi'ne katılmak üzere hareket edeceklerdir.

Amasya Genelgesi, Millî Mücadele hareketinin gerekçesini, yöntemini ve dayanacağı gücü açıklayan önemli bir belgedir. Millî egemenliğe dayalı yeni bir Türk Devleti'nin kurulması için atılan ilk adımdır. Genelge ile İstanbul Hükûmeti'nin çaresizlik içerisinde bulunduğu ve üzerine düşen görevi yerine getiremediği belirtilerek millet, bağımsızlık için mücadeleye davet edilmiştir. Amasya Genelgesi'nin istiklal ve millî hâkimiyet prensipleri Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarında da etkili olmuştur. Sivas'ta genel bir kongrenin yapılacağı bu genelge ile duyurulmuştur. Böylece Anadolu adına işleri yürütme imkânının bu kongreye devredileceği öngörülmüştür.

Erzurum Kongresi

Amasya Genelgesi'nin yayımlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Amasya'dan ayrılarak Sivas üzerinden 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a geldiler. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı günden beri İngilizlerin yakın takibinde bulunuyordu. Amasya Genelgesi, peşinden Erzurum'daki çalışmaları hükûmetin kesin bir karar almasına sebep oldu. Yaklaşık bir ay süren yazışmalar 8 Temmuz 1919'da sona erdi; İstanbul Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevine son verdi. Mustafa Kemal Paşa da aynı günün akşamı askerlikten istifa ettiğini Padişah Vahdettin'e bildirdi (Selvi, 2000). O, 9 Temmuz'da yayımladığı beyannamede, mübarek vatanı ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni isteklerine kurban etmemek için, çalışmaya resmî sıfatı ve askerlik görevi engel olmaya başladığından istifa ettiğini duyurdu.

Erzurum
8/9 Temmuz 1919
Saat: 10.50
Sayı: 344
Harbiye Nezaret Yüce Katına

Kutsal saltanat ve hilafetin korunmasını, milletin bağımsızlığı, vatanın müdafaası uğrundaki acizane girişimlerim İngilizler tarafından yanlış yorum ve anlamalara uğratılarak Hükûmete baskı yapıldığı ve bundan dolayı görevime son verildiğine dair Padişah emrini şeref kabul ederim. Saltanat ve hilafetin başkentinin ve hükümetin ne gibi acılar, baskı ve kısıtlamalar altında bulunduğu zaten herkesçe ve her yönce belli ve açık olduğu için bu baskı ve kısıtlamanın daha da artmasına neden olmamak için büyük bir sevgi ile bağlı olduğum kutsal ve yüce askerlik mesleğimden istifamı takdim eder arz ve veda eylerim.

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz 1919'da 15., 3., 20., 13., 12., 14. Kolordulara askerlikten istifa ettiğine dair aşağıdaki telgrafı göndermiştir.

"Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni isteklerine kurban etmemek için açılan milli savaşmalar uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya askeri ve resmi sıfatım artık engel olmaya başladı. Bu gaye-i mukaddese (kutsal amaç) için milletle beraber sonsuza kadar çalışmaya mukaddesatım (kutsallarım) adına söz vermiş olduğum cihetle, pek aşıkı bulunduğum yüce askerlik mesleğine bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra milli ve kutsal gayemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette (milletin bağrında) bir ferd-i mücahit (savaşçı kişi) suretiyle bulunmakta olduğumu tüm Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerine ve sivil merkezler ile asker alma şubeleri aracılığıyla vatanın en uzak köşesine kadar bildirilmesini ve anlatılmasını ve yol göstermede vatansever yardımlarınızı ivedilikle ve özellikle rica ederim."

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası, onu statü olarak sıradan bir Osmanlı vatandaşı durumuna sokmuştur. Bundan sonra Erzurum ve Anadolu'daki konumu, Kazım Karabekir Paşa ile diğer komutanların kendisi hakkında göstereceği tutuma bağlıydı, bu sebeple kendisi de endişeliydi. Fakat Kazım Karabekir Paşa'nın kendisini ziyaret ederek kolordusu ile birlikte emirlerine eskisi gibi hazır olduklarını söylemesi ve bunu bir telgrafla kendisine bildirmesi Mustafa Kemal Paşa'yı rahatlatmıştır.

Merkezi İstanbul'da bulunan Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Doğu Anadolu'da birçok ilde şube açmıştır. Bilindiği üzere bu teşkilatlar, Ermeni tehlikesinin önüne geçebilmek ve Osmanlı topraklarının parçalanmasını önlemek için kurulmuştur. Kurulan bu şubelerin hedeflerini gerçekleştirebilmeleri ve bu tür zararlı faaliyetlerin önüne geçebilmeleri için ortak bir hedef belirlemeleri ve birlikte çalışmaları gerekiyordu. Bu sırada Trabzonlular da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti etrafında kararlar alarak bölgede bir Pontus Rum Devleti kurulmasına karşı çalışıyorlardı. Her iki cemiyet için ortak olan tehlikeye karşı Erzurum'da bir kongre toplanmasına karar vermişti.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldiğinde kendisini bu kongrenin hazırlıkları içerisinde buldu. Kongrenin 23 Temmuz'da yapılması kararlaştırıldı. Erzurum'da bulunan İngiliz işgal subayı Yarbay A. Rawlinson kongrenin toplanmasını önlemek için elinden geleni yaptı fakat kongrenin toplanmasını önleyemedi.

23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'ne Erzurum, Trabzon, Sivas, Bitlis ve Van vilayetlerinden 56 temsilci katıldı. Mustafa Kemal Paşa Erzurum delegesi olarak katıldığı kongreye başkan seçildi.

Resim 3.13 Mustafa Kemal Paşa askerlikten istifa ettikten sonra yaverleri ile birlikte sivil kıyafetler içinde

Mustafa Kemal Paşa kongreyi açış nutkunda dünyanın ve memleketin genel durumunu izah etmiş ve kongre çalışmalarının hedef ve maksatlarını memleket ve dünya kamuoyuna şu şekilde açıklamıştır: *"Mukadderatına hâkim bir millî iradenin ancak Anadolu'dan çıkabileceği ve millî iradeye dayanan bir millî meclisin kurulması ve kuvvetini millî iradeden alacak bir hükümetin teşkili"*. Bu ilkeler vatanın kurtuluşu için ilk hedef olarak gösterilmiştir.

Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919'da yayımladığı beyanname ile çalışmalarına son verdi. Millî Mücadele için son derece önemli olan bu kongrenin aldığı kararlar şunlardır:

1. Doğu Anadolu ile Trabzon ve Canik (Samsun) Sancağı hiçbir sebep ve bahane ile Osmanlı Devleti'nden ayrılması mümkün olmayan bir bütündür.
2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı, millet birlik olarak kendisini müdafaa ve mukavemet edecektir.
3. Vatanın ve istiklalin korunmasına İstanbul Hükûmeti muktedir olmadığı takdirde, gayeyi temin için Anadolu'da geçici bir hükûmet kurulacaktır.
4. Kuvayı Milliye'yi âmil (millî kuvvetleri etkin) ve irade-i milliyeyi (millî iradeyi) hâkim kılmak esastır.
5. Hristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozan imtiyazlar verilemez.
6. Manda ve himaye kabul olunmaz.
7. Millî bir meclisin derhâl toplanmasına ve hükûmet işlerinin meclisin denetimi altında yürütülmesine çalışılacaktır.
8. Milletimiz insani ve medeni gayeleri kabul eder, sanayi ve iktisadi ilerlemeyi takdir eder.

Erzurum Kongresi bu kararları ile bölgesel olmaktan çıkmış, vatanın bütününü ilgilendiren ve kendisinden sonra yapılacak bütün eylemleri etkileyecek bir durum almıştır. Erzurum Kongresi'nin kapanış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'nın; *"Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir"* sözleri de bu kongrenin önemini vurgulamaktadır.

Kongre sonunda 9 kişilik Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) seçilmiş, kongre adına her türlü karar verme yetkisi bu heyete verilmiştir. Bu heyetin başkanı Mustafa Kemal Paşa idi. Böylece Mustafa Kemal Paşa Millî Hareket'teki liderlik rolünü üzerine almış oluyordu.

7 Ağustos 1919'da Erzurum Kongresi sona ermiş, uzun ve yorucu bir çalışma dönemi geride kalmıştı. Fakat yapılmak istenen işler daha yeni başlıyordu ve kongrenin hedeflerine ulaşması gerekiyordu. Bu sebeple kongreden hemen sonra kongre kararları ve beyannamesi yurdun her tarafına dağıtılmış, Doğu Anadolu'daki ve Karadeniz Bölgesi'ndeki teşkilatlar Şarki Anadolu (Doğu Anadolu) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir.

Erzurum Kongresi tamamlandıktan sonra Sivas'a yolculuk hazırlıkları içerisinde olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yol masrafları gündeme gelmiştir. Kongre nizamnamesine göre, Heyet-i Temsiliyenin masraflarını karşılamak Müdafaa-i Hukuk Teşkilatının göreviydi. Mustafa Kemal Paşa ile sık sık görüşen yaveri Kazım Bey, bir gün cemiyete gelerek Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için para bulunması gerektiğini söylemişti. Fakat Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti elindeki paraları kongre masrafları için harcamış, geriye yalnızca seksen lira kalmıştı. Heyet-i Temsiliye için en az bin liraya ihtiyaç vardı. Erzurum Cemiyet merkezi üyelerinden emekli Binbaşı Hatunoğlu Süleyman Bey elindeki 900 lirayı bu iş için kullanılmak üzere, kimsenin bundan haberi olmaması şartıyla vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Erzurum'dan Sivas'a giderken para yönünden çok büyük sıkıntılar çekmişler ancak bu para On Beşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'in yardımları sıkıntıyı biraz olsun azaltmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan iki otomobil ile ayrıldılar.

Resim 3.14 Erzurum Kongresi günlerinden bir görüntü

Diğer Bölgesel Kongreler

Üç Sancak Kongresi

Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında Osmanlı Devleti topraklarına katılan Kars, Ardahan ve Batum, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre boşaltılacaktır. Bu hüküm ve İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri bu bölgedeki millî teşkilatlanmanın sebebini teşkil edecektir. Osmanlı askerî kuvvetleri buradan çekilirken bir yandan da halkın teşkilatlanması için çaba harcanmıştır.

Batum, Ahıska, Artvin, Oltu, Sarıkamış, Kars, Kağızman, Iğdır ve Nahcivan bölgelerinde meydana getirilen kuruluşlar içerisinde en güçlü olanı Kars Millî İslâm Şurası idi. Bu Şura 5 Kasım 1918'de Kars Büyük Kongresi'ni toplayarak bölgenin savunulması için gerekli teşkilatlanmanın yapılması kararını almıştı. Bu kongrede Millî İslâm Şurasının adı değiştirilerek "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi" (Güneybatı Kafkas Geçici Millî Hükûmeti) olarak değiştirilmiştir. İngilizlerin Kars'ı işgalinden sonra benzer bir teşkilat da Oltu'da kurulmuş ve bu teşkilat 17 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nekatılmıştır.

Trakya Kongreleri

Mondros Mütarekesi'nden sonra Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verileceği söz konusu olunca, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 22 Ocak 1919'da İstanbul'da bir kongre toplayarak bazı kararlar almıştır. Bu kararlara göre, Yunan askerlerinin Trakya'dan uzaklaştırılması ve gerekirse halk oylamasıyla bölgenin kaderinin belirlenmesi gerekiyordu. Ancak bu kararlar gerçekleştirilemeyince Edirne'de 16 Ekim 1919'da bir kongre daha toplanmış ve Trakya'nın geleceği ile ilgili kararlar alınmıştır. Bu bölgedeki millî teşkilatlanmada Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın da faaliyetleri yardımcı olmuştur.

Batı Anadolu Kongreleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Ege Bölgesi'nin Yunanistan'a verileceği söylentilerinin çıkması ve bu şehrin 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgali, Ege Bölgesi'nin vatansever halkını çeşitli direniş örgütleri kurmaya sevk etti. Bu örgütleri bir araya getirip daha düzenli bir savunma gücü oluşturmak amacıyla 26 Temmuz-31 Temmuz 1919 tarihleri arasında Balıkesir'de bir kongre toplandı. Bu kongreye Balıkesir ve kazaları ile Batı Anadolu bölgesindeki merkezlerden delegeler katılmıştır. Kongre, Yunanlılara karşı savaşmak üzere asker toplanması, tüm güçlerin birleştirilmesi, Yunanlılarla hiçbir müzakereye yanaşılmaması gibi önemli kararlar aldı. Bu bölgedeki teşkilatlanmada Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in faaliyetleri önemli katkılar sağlamıştır.

Yunan işgallerine karşı 16 Ağustos-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında Alaşehir'de de bir kongre toplandı. Aydın Cephesi'nde Yunanlılara karşı direnen millî heyetin yaptığı en önemli kongre olan Alaşehir Kongresi'nde Balıkesir ve Erzurum Kongrelerinin sonuçları tartışıldı ve ölünceye kadar Yunanlılarla savaşma kararı alındı. Bunun için silahlanma ve askere alma işlemleri ve gerekirse İtilaf devletlerinden yardım alınması konusu görüşüldü ve karara bağlandı.

Nazilli'de 19 Eylül 1919'da düzenlenen kongrede, Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinde alınan kararlar tasdik edilerek aynı şekilde hareket edilmesi kararlaştırıldı (Albayrak: 1998).

Anadolu'daki Millî Teşkilatlar Birleşiyor: Sivas Kongresi

Sivas'ta bütün Anadolu cemiyetlerinin temsilcilerinin bir kongrede toplanması, Amasya Genelgesi ile duyurulmuştur. Erzurum Kongresi'nin tamamlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları üç hafta daha bu şehirde kalmışlardır. Ağustosun sonlarına doğru, Sivas'ta kongre için delegeler toplanmaya başlamış olduklarından Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan ayrıldı ve 2 Eylül'de Sivas'a geldi. Bu heyette Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi, Mazhar Müfit Bey, Süreyya Bey ile birlikte iki görevli ve altı subay vardı.

4 Eylül'de başlayan Sivas Kongresi görüşmeleri devam ederken Mustafa Kemal Paşa bir yandan da Güneydoğu Anadolu'daki ayrılıkçı fikirleri kışkırtan İngiliz Binbaşısı Noel ile Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in durumlarını izliyordu. İstanbul Hükûmeti'ne göre, Anadolu hareketinde İttihatçıların parmağı vardı ve hükûmetle beraber olan Türk halkının çetecilikten ileri gitmeyen bu hareketle hiçbir ilgisi yoktu. Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya göre, masum halkı kandıran ve ülkeyi tehlikeye sürükleyen bu insanların yakalanarak gereken cezaya çarptırılması gerekiyordu. Bu fikirler içerisinde olan sadrazam, Ali Galip Bey'i Sivas Kongresi'ne engel olmak, özellikle Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'i tutuklamak üzere Elazığ'a vali tayin etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ali Galip'in Sivas'ı basacağı haberini alınca çeşitli tedbirler alarak bu teşebbüsü sonuçsuz bıraktı.

Kongreye engel olmak isteyen İstanbul Hükûmeti, valiler ve mutasarrıflar aracılığıyla harekete geçti. Bu yüzden Ankara ve diğer bazı şehirlerden delege seçilmedi. Bazı vilayetlerden seçilen delegeler aynı baskı nedeniyle yola çıkamadı ve kongreye iştirak edemedi. Bu sebeple kongre, Anadolu'dan ve Trakya'dan çağrılanların yarısı kadar, yani 33 delege ile toplandı. Sonradan katılanlarla birlikte delege sayısının 41'i bulduğu söylenebilir.

İngilizler, bu kongre toplandığı zaman Samsun'u işgal edecekleri tehdidinde bulundular ve bundan bir şey elde edemediler. Mustafa Kemal Paşa, bu tehditler karşısında kongrenin başka bir şehirde toplanmasını isteyen Sivas Valisi Reşit Paşa'ya çektiği telgrafta, böyle bir ihtimalin pek uzak olduğunu belirttikten sonra, *"Milletimiz istiklal mevcudiyetini, her ne pahasına olursa olsun kurtarmaya azmetmiştir. Bu cereyanlara tâbi olmayanlar yıkılacaktır"* diyordu.

Sivas Kongresi bu şartlar altında 4 Eylül 1919'da Sivas İdadisi'nde (uzun bir süre Sivas Lisesi olarak kullanılan bina, günümüzde Kongre Binası-Kongre Müzesidir) toplanarak başkanlığa Mustafa Kemal Paşa'yı seçti. İstanbul Hükûmeti kongreye katılanları İttihatçılıkla suçladığı için, kongre üyeleri yemin etmek suretiyle böyle bir amaç gütmeyeceklerine dair söz verdiler. Kongrenin üçüncü gününde Erzurum Kongresi tarafından yayımlanan beyanname ve nizamname üzerine tartışma açılmış, madde madde beyanname incelenmiş ve bazı değişikliklerle kabul edilmiştir.

Sivas Kongresi'nin üzerinde durduğu en önemli meselelerden birisi, başka bir devletin himayesinin yani mandanın kabul edilip edilmeyeceği olmuş-

tur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan manda yönetimi sömürgeciliğin isim değiştirmiş hâlidir. Bu sırada Türkiye kamuoyunda bu fikri benimseyen aydınların sayısı az değildir. Birçok Türk aydını Amerikan himayesini destekleyici görüşler öne sürüyor ve bu konuda Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar gönderiliyordu.

Mustafa Kemal Paşa Amerikan mandası konusunda şöyle düşünüyordu:

"Bu olmayacaktır. Türkiye istiklal bütünlüğüne sahip olacaktır. Bunu istemekte devam edeceğiz. Ben anladığıma göre, İstanbul'daki bazı kişiler, bizi Amerika'da Wilson'a, Senatoya, kongreye müracaat ettirmek ve bütün Türk Milleti adına istenen bir manda oyununa düşürmek istiyorlar. Bu oyuna gelmeyeceğiz. Bu manda biçimine Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Her şeyin başında Amerikalılar kendilerine hiçbir çıkar sağlamayan böyle bir mandayı niçin kabul etsinler?"(Kansu, 1998)

Sonunda Sivas Kongresi manda idaresini kabul etmedi ve bu konudaki kararını yayımladığı beyannamede açıkladı. Sivas Kongresi 11 Eylül 1919'da sona erdi ve aynı gün şu beyannameyi yayımladı:

1. Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür, birbirinden ayrılamaz.
2. Her türlü işgal ve müdahaleye karşı, millet birlik olarak kendisini müdafaa (savunma) ve mukavemet edecektir (karşı koyacaktır).
3. İstanbul Hükûmeti, harici bir baskı karşısında memleketimizin herhangi bir parçasını terk mecburiyetinde kalırsa vatanın bağımsızlığını ve bütünlüğünü temin edecek her türlü tedbir ve karar alınmıştır.
4. Kuvayı Milliye'yi âmil (millî kuvvetleri etkin) ve irade-i milliyeyi (millî iradeyi) hakim kılmak esastır.
5. Manda ve himaye kabul olunamaz.
6. Millî iradeyi temsil etmek üzere Millet Meclisinin derhâl toplanması mecburîdir.
7. Aynı gaye ile millî vicdandan doğan cemiyetler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmiştir.
8. Mukaddes maksadı (kutsal amacı) ve umumi (genel) teşkilatı idare için kongre tarafından bir Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) seçilmiştir.

Sivas Kongresi ile ilgili olan belgelerden birisi de kongreden sonra Heyet-i Temsiliye tarafından Sivas Kongresi tüzüğüne ek olmak üzere hazırlanmış olan nizamnamedir. Silahlı millî teşkilat için bazı direktifleri ihtiva eden ve 15 maddeden oluşan bu gizli belgede, özellikle düşmanla temasta bulunulan mahallerde sabit ve seyyar silahlı kuvvetlerin nasıl kurulacağı, nasıl yönetileceği ve ihtiyaçlarının nasıl giderileceği açıklanıyordu (İğdemir, 1999).

Resim 3.15 Sivas Kongresi delegeleri bir aradalar

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin aldığı bölgesel kararları bütün memleketi içine alan bir hâle getirmiştir. Katılanların farklı bölgelerden olması sebebiyle millî bir kongredir. Vatanın farklı bölgelerinde kurulan cemiyetleri birleştirerek Millî Mücadele'ye yön vermiş, bu cemiyetlerin idare organı olarak da Heyet-i Temsiliyeyi seçmiştir. Bundan sonra bütün cemiyetler, Heyet-i Temsiliye ve onun başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilecektir.

Sivas Kongresi üzerine düşen büyük görevi yerine getirmiştir. Erzurum Kongresi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasındaki en önemli köprü Sivas Kongresi'dir ve bundan sonraki hedef millî bir meclisin bir an önce toplanmasıdır.

İstanbul Hükûmeti ile İlişkiler: Amasya Görüşmeleri ve Protokolleri

Sivas Kongresi'nin devam ettiği sırada Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunan Padişah Vahdettin ile bir telgraf görüşmesi yapmak istedi. Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yapılmasını ve Meclis-i Mebusanın bir an önce toplanmasını Padişah Vahdettin'den isteyecekti. Fakat Sadrazam Damat Ferit Paşa buna engel oldu. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa valiliklere, mutasarrıflıklara ve kolordu kumandanlarına gönderdiği telgrafla İstanbul ile telgraf haberleşmesinin

kesilmesini, durumu padişahtan gizleyen Damat Ferit hükûmeti yerine Heyet-i Temsiliye ile haberleşilmesini istedi.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinden padişaha gönderilen telgraflarla Damat Ferit hükûmeti yerine yeni bir hükûmetin kurulması istendi. Bu baskılar sonucu Damat Ferit istifa ederek yerine 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu. Ali Rıza Paşa, millî iradenin temsilcisi olan Heyet-i Temsiliye ile uyuşup anlaşmak gerektiğini görüyordu.

Mustafa Kemal Paşa yeni kurulan kabineden Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarını kabul etmesini, Meclis toplanıncaya kadar millet adına bir karar vermemesini istedi. Ali Rıza Paşa bu konuları görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. Mustafa Kemal Paşa da arkadaşları ile birlikte 18 Ekim'de Sivas'tan Amasya'ya geldi.

Resim 3.16 Amasya Görüşmesi'ne katılan heyet bir arada

Amasya Görüşmeleri, Sivas Kongresi'nde kabul edilmiş esaslar üzerinde yoğunlaştı ve 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonunda yapılan 5 adet protokolde özetle şu hususlar yer aldı:

1. 30 Ekim 1918'de mütareke ile tespit edilen sınırlar içinde kalan Türklerin oturduğu yerlerden herhangi bir parça, hiçbir nedenle düşmana bırakılmayarak yabancı himaye ve mandası kabul edilmeyecektir.
2. Gayrimüslimlere Türkiye'nin siyasi egemenliğini ve sosyal düzenini bozacak hiçbir imtiyaz verilmeyecektir.
3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hukuki bir teşekkül olmak üzere İstanbul Hükûmeti'nce tanınacaktır.
4. İtilaf devletleri ile yapılacak barış görüşmelerine Heyet-i Temsiliyenin de uygun gördüğü kişiler gönderilecektir.
5. Osmanlı Meclis-i Mebusanının İstanbul'da toplanması güvenlik açısından uygun değildir.

Amasya'da yapılan bu protokollerle İstanbul Hükûmeti Heyet-i Temsiliyeyi resmen tanımış oluyordu. İtilaf devletleri İstanbul Hükûmeti'ni istedikleri gibi kullanamayacaklarını görmüşlerdir. Salih Paşa İstanbul'a döndüğünde bu esaslar doğrultusunda çalışmaya başladı, hükûmetine Amasya Protokolü'nün bütün maddelerini uygulatamadı. Ancak hükûmet, millî meclisin toplanması konusunda gerekli çalışmaları yapmaya başladı.

Sivas'ta Komutanlar Toplantısı

İstanbul Hükûmeti bir taraftan seçim hazırlıklarını yürütürken diğer taraftan da meclisin nerede toplanacağı konusunda Heyet-i Temsiliye ile fikir alışverişinde bulunuyordu. Ali Rıza Paşa'ya göre, yeni meclis kesinlikle İstanbul'da toplanmalıydı. Mustafa Kemal Paşa ise, güvenlik açısından meclisin işgal altındaki İstanbul'da rahat bir şekilde çalışamayacağını belirterek Anadolu'nun güvenli bir yerinde toplanmasını istiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde durduğu iki şehir, Eskişehir ve Ankara idi. Bu konuyu ve diğer millî konuları görüşmek üzere Üçüncü, On İkinci, On Üçüncü, On Beşinci ve Yirminci Kolordu komutanları Sivas'a davet edildi. 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan komutanlar toplantısında şu kararlar alındı:

1. Bütün tehlikelere ve sakıncalara rağmen Millet Meclisinin İstanbul'da toplanması gereği ortaya çıkmıştır. Fakat bütün milletvekilleri İstanbul'a gitmeden önce Ankara'ya uğrayacaklar ve millî konularda aydınlatılacaklar, birlik hâlinde hareket etmeleri sağlanacaktır.
2. Mecliste millî teşkilatın programının esaslarını savunacak kuvvetli bir grubun kurulması sağlanacaktır.

3. Komutanlar millî teşkilatın hızla her tarafa yayılmasına ve kuvvetlendirilmesine hizmet edecek, bu konuda diğer memurlardan da faydalanılacaktır.
4. Millet Meclisinin İstanbul'da toplanıp emniyet ve serbestlik içinde çalıştığı görülünceye kadar, Heyet-i Temsiliye Anadolu'da kalarak görevine devam edecektir.
5. Paris Barış Konferansı Türkiye hakkında olumsuz bir karar alırsa ve meclis bu kararı kabul ederse, milletin düşüncesi öğrenilecek ve ona göre hareket edilecektir.

1919 seçimleri Komutanlar Toplantısı'nda bu alınan kararlar çerçevesinde yürütüldü.

Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya Gelişi

Sivas'ta yapılan Komutanlar Toplantısı'nda tartışılan konulardan birisi de Heyet-i Temsiliyenin bundan sonra bulunacağı şehirdi. Yeni bir seçim yapılacak ve Meclis İstanbul'da toplanacaktı. Burası Sivas'a çok uzaktı, Sivas haberleşme ve ulaşım imkânları yönünden de uygun değildi. Bundan sonra mücadelenin yürütüleceği Batı Anadolu Cephesi Sivas'a çok uzak kalıyordu, Sivas'tan bu cepheyi idare etmek zordu.

Ulaşım ağının önemli bir parçası olan demir yolu hattının Ankara'ya kadar uzanması, haberleşme imkânlarının uygunluğu, millî bilincin bu şehirde güçlü olması, Ankara'yı bir merkez olarak cazip hâle getiriyordu. Komutanlar toplantısında Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi üzerine, Anadolu'nun doğu-batı, kuzey-güney kavşak noktasında bulunan Ankara uygun yer olarak seçilmiştir.

18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa Kayseri-Mucur-Kırşehir yolunu takip ederek 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya vardı. Ankara halkı, Mustafa Kemal Paşa'yı törenlerle karşıladı. Yapılan törenlerde nutuklar söylenmiş, kurbanlar kesilmiş, millî oyunlar oynanmış, dualar edilmiştir.

Ankara'daki Ziraat Mektebine yerleşen Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına burasını merkez edinmiştir. Bundan böyle Ankara, Türk milletinin idare edildiği bir başkenttir ve Millî Mücadele buradan idare edilecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geldiğinde yerleştiği Ziraat Mektebi, bugün Meteoroloji Genel Müdürlüğü olarak kullanılıyor.

Resim 3.17 Temsil Heyeti Ankara yolunda Kayseri'de

Öğrenme Çıktısı

5 İşgallere ve vatanın kurtuluşuna yönelik yerel, bölgesel ve genel teşekkülleri kavrayabilme

Araştır 5

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ile başlattığı hareketin bütün aşamalarını kendi kaleminden hangi eserden takip edebiliriz?

İlişkilendir

Osmanlı Devleti'ni yönetenler işgaller ve İtilaf devletleri karşısında nasıl bir tutum içerisine girmiş olabilirler? Neden böyle davranmışlardır? Siz böyle bir durum karşısında nasıl davranırdınız?

Anlat/Paylaş

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Millî Mücadele Hareketi'ni yönetmek için neden Ankara'yı seçmiş olabilirler? 1919 Ankara'sı hakkında ne düşünüyorsun?

1 Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'daki işgalleri ve işgaller karşısında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu analiz edebilme

Mondros Mütarekesi'nden Sonra İlk İşgaller ve Osmanlı Devleti

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin bazı maddeleri dayanak gösterilerek önce Musul'da ardından da Anadolu'da işgaller gerçekleşmeye başlamıştır. Ermeniler Doğu Anadolu'da faaliyetlerini artırmışken Irak ve yakın çevresini kontrol altında tutmak isteyen İngilizler Anadolu'nun güney kısımlarını işgal etmeye başlamıştır. İşgaller Maraş, Adana, Mersin, Antep, Urfa'ya yayılmış ve güney sınırı olduğu gibi İngiliz işgaline uğramıştır. Bölgedeki kuvvetlerini çok fazla dağıtmak istemeyen İngilizler bütün dikkatini Irak'ta toplamak istemişlerdir. Bu sırada Akdeniz'de ve Suriye bölgesinde kendisine egemenlik alanı yaratmaya çalışan Fransızların devreye girmesiyle İngilizler işgal ettikleri Güney Anadolu'yu Fransızlara devretmişlerdir. Güney'de bunlar yaşanırken Batı Anadolu'da Yunanlılar İngilizlerin teşviki ve desteği ile ananevi politikaları olan Megali İdea hayalini gerçekleştirmek düşüncesiyle İzmir'i işgal etmiştir. Bu arada İtalyanlar da Akdeniz Bölgesi'nde işgallere başlamışlardır. İşgallerin yaygınlaşarak ve genişleyerek devam etmesi halk ve aydınlar arasında büyük huzursuzluk oluşturmaya başlamıştır. Bu düşünce ile işgallere yönelik örgütlenmeler ve protestolar da artmıştır. Birçok yerde yerel örgütlenmeler ve gösteriler düzenlenmiştir. Ancak buna rağmen işgaller durmamış, işgallerin dışında birçok bölgede kontrol noktaları oluşturulmuştur. 18 Kasım 1918'de İtilaf devletleri mütarekenin şartlarının uygulanmasını denetlemek üzere İstanbul'a gelmişlerdir. Yunan filosuna ait gemilerin de içinde bulunduğu altmış bir parçalık İtilaf donanması Dolmabahçe Sarayı'nın karşısında demirlemiştir.

2 Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik istekleri ve bu istekler doğrultusundaki girişimleri kavrayabilme

Osmanlı Devleti'ne Yönelik Toprak İstekleri ve İzmir'in İşgali

Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine yönelik girişimler yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren artarak devam etmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte bu paylaşım projeleri hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Önce İtilaf devletlerinin kendi aralarındaki gizli paylaşım antlaşmaları ardından Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması projelerin hayata geçirilmesi imkanını doğurmuştur. Buna göre Doğu Anadolu çevrelerinde Ermenilere ait bir devlet kurulması, Musul ve çevresinde Kürtlere ait bir devlet kurulması, Doğu Karadeniz'de Pontus Rumlarına ait bir devlet kurulması ve Batı Anadolu'da Yunanlıların ilhak istekleri Osmanlı Devleti'ni ortak hedef hâline getirmiştir. Ermenilerin istekleri sadece Doğu Anadolu ile sınırlı değildir. Onlar, Kafkaslardan başlayan Akdeniz'de bir limanı olan bir devlet hayal etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal ve arkadaşları Ermenilerin bu hayallerine engel olmuşlardır. Yunanlılar İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'nun büyük bir kısmını talep etmekle birlikte, Karadeniz'den sözde sürülen veya sözde nüfus fazlasına sahip olan Pontus Rumlarının bir devlet kurmasını istemişlerdir. İngilizler Musul ve çevresini kendi politikaları doğrultusunda ve kendilerinin yöneteceği bir uydu Kürt devleti kurdurmak için canhıraş bir şekilde çalışmıştır. Fransızlar Orta Doğu'da söz sahibi olmak ve Güney Anadolu'daki Ermeniler üzerinde etkin olabilmek için bu bölgelerdeki Ermenilerle iş birliği hâlinde buraları kendi denetimi altına almak istemiştir.

3 İşgallere karşı çıkan ve destekleyen örgütler ve yerel kuvvetlerin ortaya çıkışının nedenlerini değerlendirebilme

Millî Mücadele'de Cemiyetler ve Kuvayı Milliye'nin Doğuşu

Anadolu'da işgallerin başlamasıyla birlikte, işgallere karşı çıkan ve bunu protesto eden yapılar ve yapılanmalar kurulmuştur. Bunun yanında işgalleri destekleyen, kolaylaştırıcı faaliyetleri içinde bulunan ve işgaller sırasında kendi hesaplarına bazı kazanımlar sağlamayı düşünen çevreler ortaya çıkmıştır. İşgalleri destekleyen çevreler daha çok azınlık grupları ve İngilizlerle iyi geçinmeyi isteyen veya işgallere ses çıkarılmaması durumunda en azından devletin veya kendilerinin bulundukları makamları koruyabileceklerini düşünenlerdir. Ayrıca dışarıdan destekli Doğu Karadeniz'de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ayrılıkçı fikre kapılmış bazı gruplar da işgallerle birlikte faaliyete geçmişlerdir. İşgallere karşı çıkan Türk ve Müslüman ahali ise yerel ve bölgesel örgütlenmeler içine girerek işgal, istila ve ilhak girişimlerine karşı bilinçli kitleler oluşturma çabası içine girmişlerdir. Trakya'da, Batı Anadolu'da, Doğu Karadeniz'de, Doğu Anadolu'da ve diğer yerlerde cemiyetler kurulmuş ve halkı bilinçlendirmek için bu cemiyetlerin yayın organları gazeteler yayımlanmıştır. Bu yararlı örgütlenmeler bir süre sonra bizzat işgale maruz kalmış bölgelerde silahlı yerel direnişleri de örgütlemişlerdir. Kuvayı Milliye olarak adlandırılan bu yapılar, birçok yerde işgalcileri zor durumda bırakmışlardır. Ancak bu yapılar yerelden genele yayılmada sıkıntılar yaşamıştır. Sivas Kongresi'nden sonra bütün yapılanmalar tek çatı altında toplanmış ve mücadele ortak hedefe yöneltilmiştir.

4 Anadolu'nun kurtarılmasına yönelik olarak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yol haritasını kavrayabilme

Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin Hazırlık Safhası

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiğinde, İstanbul'a İtilaf donanmasına ait altmış adet gemi gelmiş ve Dolmabahçe Sarayı karşısında demirlemiştir. Mustafa Kemal Paşa irili ufaklı bu gemilerin arasından geçerken "geldikleri gibi giderler" tarihî sözünü söylemiş ve işgallere karşı tavrını ortaya koymuştur. İstanbul'da devlet ricaliyle ve askeriyede yönetici konumundaki arkadaşlarıyla görüşmeler yapan Mustafa Kemal Paşa'nın kararı kısa süre içerisinde belli olmaya başlamıştır. Bu nedenle Anadolu'da bir göreve atanma ve burada kurtuluş çareleri arama fikrine sahip olmuştur. Bu düşüncesini ve kararını Şişli'deki evinde bir araya geldiği arkadaşlarıyla da değerlendirmiş ve bir fikir birlikteliği sağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da olmasından rahatsızlık duyan bir kesim devlet ricali Mustafa Kemal Paşayı İstanbul'dan bir görevle uzaklaştırmak istemişlerdir. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın istekleriyle de örtüşmüştür. Kendisi bir süre sonra olağanüstü yetkilerle 9. Ordu Müfettişliği görevine atanmıştır. 19 Mayıs 1919'da 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Millî Mücadele'nin ateşini yakmışlardır.

5 İşgallere ve vatanın kurtuluşuna yönelik yerel, bölgesel ve genel teşekkülleri kavrayabilme

Kongreler ve Millî Teşkilatlanma Dönemi

İşgallerin başlamasıyla birlikte Anadolu ve Rumeli'nin değişik bölgelerinde işgallere karşı bir tavır geliştirme, örgütlü bir birliktelik sağlamak ve nihayet silahlı mücadelenin sınırlarını ve yöntemlerini belirleme gibi düşüncelerle teşkilatlanmalar oluşmuştur. Bu teşkilatlar toplantılar yaparak yerel veya bölgesel kurtuluşun şartlarını belirlemişler ve ona göre hareket etme eğilimi içine girmişlerdir. Bu yapılar daha çok birbirinden bağımsız ve bağlantısız bir hâldeydi. Birinci hedef yerel ve bölgesel kaynakları belirli bir hat için kullanma düşüncesi idi. Ancak Amasya, Erzurum ve Sivas Kongreleri mücadeleyi bütün ülke sathına yaymış ve ortak bir hedef koymuştur. Amasya'da durumun tespiti yapılmış, Erzurum ve Sivas'ta tedavi için reçeteler oluşturulmuş ve bu reçetelere göre teşkilatlanmalar yeniden oluşturulmuştur. Teşkilatların tamamının bir çatı altında toplanması ve bu çatı yapının kararlarının bütün ülke sathına yayılması benimsenmiş ve mücadele topyekûn bir mücadele anlayışı hâlini almıştır. Erzurum Kongresi'nde oluşturulan çatı yapı Heyeti Temsiliye vatanın kaderini etkileyecek kararların ve politikaların uygulanmasına yönelik tek yetkili hâline gelmiştir.

neler öğrendik?

1 Aşağıdaki gelişmelerden hangisi diğerlerinden daha önce gerçekleşmiştir?

A. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesi
B. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali
C. Amasya Genelgesi
D. Amasya Görüşmeleri
E. Musul'un İşgali

2 TBMM açılana kadar Millî Mücadele'yi yöneten Heyet-i Temsiliyenin oluşturulmasına ilk kez nerede karar verilmiştir ?

A. Erzurum Kongresi'nde
B. Amasya Görüşmeleri'nde
C. Sivas Kongresi'nde
D. Meclis-i Mebusanda
E. Komutanlar Toplantısı'nda

3 Aşağıdakilerden hangisi Millî Mücadele Hareketi'ni destekleyen cemiyetlerden biri **değildir?**

A. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
B. Kilikyalılar Cemiyeti
C. Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti
D. Kars İslam Şurası
E. İngiliz Muhipleri Cemiyeti

4 Aşağıdakilerden hangisi Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevinin kapsamında yer almaz?

A. Samsun ve çevresinde asayişi sağlamak
B. Anadolu'da kurulmuş olan cemiyetleri birleştirmek
C. Erzurum'dan Diyarbakır'a kadar olan sahada mütarekenin uygulanmasını sağlamak
D. Ordunun terhisini gerçekleştirmek
E. Görev bölgesinde faaliyet gösteren çetelerle mücadele etmek

5 Erzurum Kongresi'nin toplanmasını sağlayan iki cemiyet aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

A. Kilikyalılar Cemiyeti-Kars İslam Şurası
B. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti-Kilikyalılar Cemiyeti
C. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti-Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti
D. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti-Cenubi Garbi Kafkas hHükûmeti
E. Millî Kongre-Wilson Prensipleri Cemiyeti

6 Wilson Prensipleri Cemiyetinin amacı aşağıdakilerden hangisidir?

A. Osmanlı Devleti'ni Amerika Birleşik Devletleri himayesinde yaşatmak
B. Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurmak
C. Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere mandasını sağlamak
D. Siyasi yönden tam bağımsız bir Türk Devleti kurmak
E. Anadolu'da müdafaa-i hukuk cemiyetleri kurmak

7 Mondros Mütarekesi'nden sonra Antalya ve Muğla şehirlerini işgal eden İtilaf Devleti aşağıdakilerden hangisidir?

A. Fransa
B. İngiltere
C. İtalya
D. Yunanistan
E. Rusya

8 Anadolu'da bir millî hareketin başlaması gerektiği ve halkın geleceğini kendisinin belirlemesi usulü **ilk defa** hangi belgede dile getirilmiştir?

A. Erzurum Kongresi Beyannamesi'nde
B. Sivas Kongresi Beyannamesi'nde
C. Misakı Millî'de
D. Amasya Genelgesi'nde
E. Amasya Protokolleri'nde

9 Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da kurulan millî örgütler hangi toplantıda birleştirilmiştir?

A. Amasya Görüşmeleri
B. Komutanlar Toplantısı
C. Sivas Kongresi
D. Erzurum Kongresi
E. Alaşehir Kongresi

10 Aşağıdakilerden hangisi Anadolu'da başlayan işgallere karşı bölgesel kurtuluş amacı ile kurulan silahlı örgütleridir?

A. Kuvayı Milliye
B. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
C. Misakı Millî
D. Tekâlif-i Milliye Emirleri
E. Millî Kongre

1. C	Yanıtınız yanlış ise "Musul Bölgesi'nde İngiliz İşgalleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. A	Yanıtınız yanlış ise "Erzurum Kongresi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. E	Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadeleye Karşı Olan Cemiyetler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. B	Yanıtınız yanlış ise "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Görevi ve Samsun'a Çıkışı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. C	Yanıtınız yanlış ise "Erzurum Kongresi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. A	Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadeleye Karşı Olan Cemiyetler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. C	Yanıtınız yanlış ise "Diğer Bölgelerdeki İşgal ve Kontrol Noktaları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. D	Yanıtınız yanlış ise "Amasya Genelgesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. C	Yanıtınız yanlış ise "Anadolu'daki Millî Teşkilatlar Birleşiyor: Sivas Kongresi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. A	Yanıtınız yanlış ise "Kuvayı Milliye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Mütarekenin 7. maddesi "İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir." şeklindeydi. Ancak Anadolu'nun ve Rumeli'nin hiçbir yerinde bu maddedeki gerekçeleri doğuran hiçbir olay yaşanmamıştır. Ayrıca işgallerin şekli ve büyüklüğüne bakıldığında söz konusu maddede stratejik nokta ibaresinin de hiçe sayıldığı görülmektedir. Yine Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi "Altı vilayet (vilayatı sitte) adı verilen yerlerde bir karışıklık olursa, bu vilayetlerden herhangi birini İtilaf devletleri işgal edebileceklerdir" ibaresi mevcuttur. Yine diğer yerlerdeki durum burası için de geçerlidir. Buralarda Türk ve Müslüman halk tarafından İtilaf devletlerine yönelik herhangi bir tehdit olmamasına rağmen, buraların devamlı gündeme getirilmesinin altında da başka bir düşünce vardı. Bu bölgedeki Ermenilerin rahat hareket etmeleri ve olası Ermeni yapılanmalarına zemin hazırlanması ve bu yapılanmalarının önünün açılması gayretiydi. Bütün bunları ve diğer tutumları göz önünde tutulursa İtilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi'ni bir ateşkesten ziyade bir antlaşma görerek o şekilde davrandığı görülmektedir.

3 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Birinci Dünya Savaşı süresince Yunanistan coğrafyası büyük bir siyasi mücadeleye şahit olmuştur. Bu mücadelenin siyasi aktörleri Elefterios Venizelos ve Kral Kontsantin'dir. Yunanistan'daki Konstantin ve Venizelos mücadelesi aslında iki siyasi liderin mücadelesinden çok Birinci Dünya Savaşı'nın tarafları olan İtilaf ve İttifak devletleri arasında yaşanan bir nüfuz mücadelesidir. İtilaf devletlerinin Yunanistan'daki nüfuz mücadelesinden galip çıkmaları Mondros Mütarekesi'nden sonra Yunanlıların Anadolu'daki isteklerini desteklemeleri, Yunanlılar tarafından Megali İdeayı gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görülmüştür. Bu amaç ve düşünce ile Yunanlılar 15 Mayıs 1919'ta İzmir'i işgal etmişlerdir. Bunu Megali İdea'nın gerçekleştirileceği bir fırsat olarak gören Yunanlılar, yanıldıklarını 9 Eylül 1922'de görmüşlerdir. Ermeniler ise Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Rusların desteği ile Doğu Anadolu'da Türk ve Müslüman halka yönelik şiddet eylemlerini artırmışlardır. Ayrıca devlete karşı isyan faaliyeleri içine girmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı hükûmeti güvenlik gerekçesiyle çıkardığı kanuna uygun olarak Ermenileri yer değiştirme işlemine tabi tutmuştur. Mondros Mütarekesi ile birlikte hem bu uygulamanın intikamını almak hem de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan kurmak düşüncesine kapıldılar ve şiddet eylemlerini artırmaya başladılar. İngilizlerin ve Fransızların desteğini alan Ermenilere yönelik olarak girişilen karşı harekâtla Ermenilerin hayallerinin gerçekleştirilmesine izin verilmemiştir.

Araştır 3

Her iki şehir de oldukça stratejik bir konumda bulunmaktadır. Trabzon Yunanlıların geleneksel İngilizlerin ise konjonktürel olarak desteklediği Pontus Rum Devleti kurulması fikrinin fiiliyata geçirileceği bölgenin merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle Canik Sancağı'ndan başlayan geniş bir coğrafyanın merkezi olan Trabzon'un Millî Mücadele'nin yanında yer alması, ayrılıkçı düşüncelerin barınmasına izin verilmemesi çok önemliydi. Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu'da örgütlenmiştir. Cemiyet İstikbal Gazetesini çıkararak halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bir diğer önemli stratejik şehir de Erzurum'dur. Erzurum, Doğu Anadolu'nun önemli şehirlerinden birisiydi. Şehir çevresi dikkate alındığında ayrılıkçı fikirlerin kolaylıkla yayılacağı bir konuma sahiptir. Bu nedenle Erzurum Kongresi'nde "Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz" ifadesi oldukça önemlidir. Böylece Doğu Anadolu'nun Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca yine Erzurum ve çevresinde Ermeni faaliyetlerinin de yoğun olabileceği düşünüldüğünde, Erzurum'un Millî Mücadele'nin yanında yer alması bölgedeki birçok problemi de ortadan kaldırmıştır.

3 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 4

Mustafa Kemal Paşa'nın askerî hayatının büyük çoğunluğu savaş alanlarında geçmiştir. Sofya'daki görevi ve Sultan Vahdettin'in yaverliği haricinde askerî birliklerde vaktini geçirmiştir. Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevine atanmasına kadar daha çok askerî birlikle ve karargâhlarda görev yapmışken bu sefer askerî görevi dışında idari bir görevi de vardır. Kendisinin Nutuk'ta anlattığı gibi Dokuzuncu Ordu Müfettişliği askerî ve idari olarak fevkalade geniş yetkiler içermekteydi. Mustafa Kemal Paşa bu görevle neredeyse Anadolu'nun yarısındaki görevli askerî ve mülki idarecilere direktif verecek bir yetkiye sahip olmuştur. Dolayısıyla bu görev Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin lideri olmasının, planlayıcısı olmasının, Heyeti Temsiliye'nin başkanı olmasının, TBMM Hükûmeti'nin başkanı olmasının ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte cumhurbaşkanı olmasının yolunu açmıştır.

Araştır 5

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlayan olayları anlattığı eseri Nutuk'tur. Mustafa Kemal Paşa, 15 Ekim 1927 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci kongresinin ilk günü okumaya başladığı Nutuk'u 6 gün, 36 saat 33 dakika sürmüştür. Ve 20 Ekim 1927 günü Gençliğe Hitabe ile tamamlamıştır. 19 Mayıs 1919 tarihi ile 20 Ekim 1927 arasındaki dokuz yıllık mücadelenin doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından aktarıldığı Nutuk'un okunması münasebetiyle ayrı bir öneme sahiptir. Kongre öncesi Nutuk hazırlıklarına başlayan Mustafa Kemal Paşa, 23 Mayıs 1927 günü geçirdiği rahatsızlık sonrası doktorların dinlenme önerisi ile 16 Mayıs 1919 tarihinde son kez gördüğü İstanbul'a ilk defa 11 Temmuz 1927 günü dönmüştür. Dolmabahçe Sarayı'na yerleşen ve üç ay kalan Mustafa Kemal Paşa, burada Nutuk'u tamamlamıştır. Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'nın etkili hitabetiyle beraber üslup bakımından edebî bir metin özelliğine de sahiptir. Mustafa Kemal Paşa'nın, millete yol göstermek; bu süreçteki tecrübeleri aktarmak ve nasihat vermek amacıyla icra ettiği Nutuk aynı zamanda olayların ileride yanlış yorumlanmasını engellemek için kamuoyunu bilgilendirmek açısından da önemli bir belge niteliğindedir. Nutuk, Kongre'nin ardından yerli basında büyük bir ilgi gördüğü kadar Fransa, Avusturya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Bulgaristan, İspanya, Japonya gibi ülkelerde birçok gazetenin sayfalarına taşınmıştır. Yabancı basının yanında yabancı büyükelçilikler de Nutuk hakkında raporlar hazırlayarak ülkelerini bilgilendirmiştir.

Kronoloji

30 Ekim 1918
Mondros Mütarekesi İmzalandı

5 Kasım 1918
Ermeni işgali tehlikesine karşı Kars İslam Şurası toplandı

7 Kasım 1918
Musul İngilizler tarafından işgal edildi

9 Kasım 1918
Edirne ve Uzunköprü Fransızlar tarafından işgal edildi

13 Kasım 1918
- İstanbul İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edildi
- Mustafa Kemal Paşa Adana'dan İstanbul'a geldi

30 Kasım 1918
Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kuruldu

1 Aralık 1919
İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kuruldu

4 Aralık 1918
Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kuruldu

17 Aralık 1918
Mersin İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edildi

21 Aralık 1918
- Adana Fransızlar tarafından işgal edildi.
- Kilikyalılar Cemiyeti kuruldu

18 Ocak 1919
Paris Konferansı toplandı

12 Şubat 1919
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu

15 Mayıs 1919
İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi

19 Mayıs 1919
Mustafa Kemal Paşa beraberindekilerle birlikte Samsun'a çıktı

28 Mayıs 1919
Havza Genelgesi yayınlandı

21/22 Haziran 1919
Amasya Genelgesi yayınlandı

8 Temmuz 1919
Mustafa Kemal Paşa askerlikten istifa etti

23 Temmuz-7 Ağustos 1919
Erzurum Kongresi toplandı

4-11 Eylül 1919
Sivas Kongresi toplandı

21-22 Ekim 1919
Amasya Görüşmesi gerçekleştirildi

16 Kasım 1919
Sivas'ta Komutanlar Toplantısı yapıldı

27 Aralık 1919
Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliyenin bazı üyeleri ile Ankara'ya geldi

Bölüm 4

Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu

öğrenme çıktıları

1 Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Açılması ve Faaliyetleri

1 Birinci Dünya Savaşı ardından yeniden açılan ve kapatılan meclisi ve faaliyetlerini analiz edebilme

2 TBMM'nin Açılması ve Çalışmaları

2 Büyük Millet Meclisine giden süreci özetleyebilme, yeni meclisteki grupları tanımlayabilme ve faaliyetlerini Türk demokrasi tarihi açısından değerlendirebilme

3 Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Yaşanan Olaylar

3 Sevr Barış Antlaşması'nın taraflarını ve maddelerini inceleyebilme, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki amaçlarını analiz edebilme

4 Millî Mücadele'de Basın ve Basının Millî Mücadele'nin Amacı Doğrultusunda Örgütlendirilmesi ve Yönlendirilmesi

4 Anadolu ve İstanbul basınında Millî Mücadele'ye yer veren gazeteleri özetleyebilme, gazetelerin fikirlerini Türkiye tarihi açısından değerlendirerek basın-propaganda ilişkisini kavrayabilme

5 Millî Mücadele'nin Maddi ve Manevi Temelleri

5 Millî Mücadele'nin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını özetleyebilme, mücadelenin aktörlerini ve destekçilerini tanımlayabilme, maddi kaynakların Millî Mücadele ve sonucu açısından önemini kavrayabilme

Anahtar Sözcükler: • Meclis-i Mebusan • Misak-ı Millî • Ali Rıza Paşa • Damat Ferit • TBMM • Mustafa Kemal • Millî Mücadele • Muhalefet • II. Grup • Sevr • Hâkimiyet-i Milliye • Minber • Aydede • Albayrak • Peyâm-ı Sabah • Müdafaa-ı Hukuk • Tekâlif-i Milliye • Duyun-u Umumiye

GİRİŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış sürecini hızlandıran en önemli olaylardan birisi Osmanlı Mebusân Meclisi'nin toplanması ve ardından dağıtılıp kapatılmasıdır. Özellikle Misak-ı Millî'nin Osmanlı Mebusân Meclisi'nde kabul edilmesi Anadolu'da başlayan hareketin bir bakıma yol haritasını da belirlemiştir. Meclisin dağıtılmasının en önemli nedenlerinden biri de bu andın kabul edilmesiydi. 23 Nisan 1920'de İstanbul'dan ve ülkenin diğer bölgelerinden gelen temsilcilerle Ankara'da bir meclis toplanmış ve bu meclis yeni Türk devletinin kuruluşunun askeri ve siyasi sürecini yönetmiştir. İstanbul Hükümetinin Sevr Antlaşması'nı imzalaması ülkede büyük tepkilerle karşılanmıştır. Bu durum aynı zamanda Milli Mücadele hareketinin hız kazanmasına ve Anadolu'da giderek daha fazla taraftar toplanmasını sağladı. TBMM, Sevr Antlaşması'nın asla kabul edilemez olduğunu ve yok hükmünde saydığını açıklamış ve bu antlaşmayı imzalayanları da sert bir şekilde eleştirmiştir. Yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde yapılması gerekli en önemli işlerden birisi de basını ve kamuoyunu Milli Mücadele etrafında toplayıp, milli gaye doğrultusunda hareket etmelerini sağlamaktı. Bunun gerçekleştirilmesi için mevcut gazete ve yayın organlarından yararlanıldığı gibi yeni gazeteler de çıkarılmıştır. Bunların en önemlisi Hâkimiyet-i Milliye gazetesi idi. Milli Mücadele hareketi hem maddi hem de psikolojik yönü olan bir hareketti. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemdeki ekonomik durumu Anadolu'da kendini çok daha ağır göstermiştir. Dolayısıyla eldeki mevcut kaynakların en uygun ve en yararlı şekilde kullanılması, yeni kaynak yaratılması gibi sorunlar Milli Mücadele önderlerini oldukça zorlamıştır. Ayrıca maddi kaynakların Milli Mücadele hareketine yönlendirilmesi gayretlerinden belki de daha önemlisi manevi gücün yönlendirilmesiydi. Çünkü uzun savaşlar dönemi Anadolu insanını yormuş, nüfus yapısını bozmuş, yeni bir savaşı kaldıramaz hale getirmiştir. İşte bu insanları yeni bir gaye etrafında toplamak en az maddi kaynakların temin edilmesi kadar önemliydi.

SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİNİN AÇILMASI VE FAALİYETLERİ

İstanbul Hükûmeti'nin seçim kararı almasında etkili olan gelişmelerden biri de Amasya Görüşmeleri'dir. 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında gerçekleşen görüşmelerde Heyet-i Temsiliyeyi Mustafa Kemal Paşa, Rauf [ORBAY] ve Bekir Sami [KUNDUH] Beyler; İstanbul Hükûmeti'ni ise Bahriye Nazırı Salih Hulusi [KEZRAK] Paşa temsil etmiştir. Görüşmeler kapsamında seçimlerin serbestçe yapılması, meclisin İstanbul dışında güvenli bir yerde toplanması, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin seçimlere katılmaması gibi hususlarda görüş birliğine varıldığı gibi ülkedeki tüm siyasi partilerin ve azınlıkların da seçimlere katılması hususunda karara varılmıştır. Görüşmelerden sonra Ali Rıza Paşa hükûmeti, 7 Ekim 1919'da seçim kararnamesi yayımlamıştır. Ancak başta Damat Ferit Paşa olmak üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlere karşı çıkarken Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ise seçim kararını desteklemiş ve çalışmalara başlamışlardır (Olgun, 2001). Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Anadolu hareketinin önder kadrosu, seçimlerle ilgili gelişmeleri yakından takip ediyordu. 11 Ekim 1919'da hazırlanan bir tamimle milletvekili seçimlerine özen gösterilmesi ve adaylıklarını koyanların Heyet-i Temsiliyeye mutlaka bildirilmesi istenmiştir. Müdafaa-i Hukuk Gruplarının seçim kararı ile birlikte oldukça yoğun bir faaliyet içinde olmasına karşın Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, millî hareket nedeniyle serbest seçim yapılamayacağını iddia ederek seçimleri boykot etmiştir. 1919 Genel Seçimlerini Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin yoğun çalışması sonucunda millî meseleler konusunda hassas ve genel olarak Müdafaa-ı Hukuk çizgisindeki adaylar kazanmıştır.

Meclisin Açılması ve Misak-ı Millî Kararının Alınması

Misak-ı Millî'nin kabul edildiği son Osmanlı Mebusan Meclisi, 1919 genel seçimleriyle oluşturuldu. Seçimler, Aralık 1919'da yapıldı. Kanun-ı Esasi'nin ilgili maddesine göre, meclisin dağıtılmasından sonraki ilk dört ay içerisinde seçimlerin yenilenmesi gerekiyordu. Ancak Meclis-i Vükelâ, 2 Ocak 1919'da aldığı bir kararla, işgal ve seferberliğin son bulmamasından ötürü seçimlerin yapılamayacağını kabul ederek ve barış ortamına geçilmesinden itibaren dört ay içerisinde seçime başlanacağını ilan etti. Bu süreçte İstanbul Hükûmeti tarafından seçimle ilgili bazı girişimlerde bulunulmuş olsa da somut bir adım atılmamıştır. Ancak Anadolu'daki hareketin öngörülenden hızlı şekilde gelişmesi Hükûmeti harekete geçirmiştir. Durum üzerinde etkili olan önemli bir husus da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde giderek büyüyen Anadolu hareketinin öncelikli talepleri arasında 21 Aralık 1918'de padişah tarafından kapatılan meclisin açılmasının yer almasıydı. Zira İstanbul Hükûmeti, 1919 yılının sonbaharında seçimlerin yapılması yönünde bazı adımlar attı. 14 Eylül 1919'da seçimler için bütçeye ek ödenek konuldu.

Seçimler sonrasında oluşan son Osmanlı Mebusan Meclisi seçilen 168 milletvekilinin 72'sinin İstanbul'a gelmesiyle 12 Ocak 1920 tarihinde açıldı (Karaca, 2004). Ancak daha önce kararlaştırılan Mustafa Kemal Paşa'nın gıyaben meclis başkanı seçilmesi ve bir Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulması esasları gerçekleşmemiş, bu grup yerine Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur (Atatürk, 2003). 1919 genel seçimlerinde Erzurum'dan milletvekili seçilen Mustafa Kemal Paşa, tutuklanma tehlikesi nedeniyle "hastalık" gerekçesi ile İstanbul'a gitmemiş, meclis de kendisini izinli saymıştır. Misak-ı Millî, Mebusan Meclisinin 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda ele alınmış ve 28 Ocak tarihli açık oturumunda da kabul edilmiştir. Misak-ı Millî, 17 Şubat 1920 tarihinde yayımlanmıştır. "Ahd-ı Millî", "Millî And", "Peyman-ı Millî" gibi isimlerle de anılan bu kararlara çoğunlukla Misak-ı Millî adı verilmiştir. Misak-ı Millî'nin esasları şunlardır:

- Osmanlı Devleti'nin yalnızca Arap çoğunluğu bulunan, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceği halkının özgür biçimde verecekleri oylara göre saptanmalıdır. Sözü geçen mütarekenin çizdiği sınırlar içinde dince, ırkça birlik birbirine karşı saygı ve fedakârlık duyguları ile dolu gelenekleri ile toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı, Osmanlı-İslam çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür.
- Halkı özgür kalır kalmaz anavatana, kendi istekleri ile katılmış olan Kars, Ardahan ve Batum için gerekirse tekrar halkoyuna başvurulmasını talep ederiz.
- Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumunun tespiti de halkın tam bir hürlükle verecekleri reye uygun şekilde ortaya konulmalıdır.
- Hilafetin merkezi ve saltanatın başkenti İstanbul şehri ile Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerlidir.
- İtilaf devletleriyle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, azınlıkların hukuk, civar ülkelerdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları şartı ile tarafımızca kabul ve garanti edilecektir.
- Millî ve ekonomik gelişmeye imkân çerçevesinde girmek ve daha ileri ve modern bir şekilde işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bağımsızlığa ve hürriyete ihtiyacımız vardır. Bu hayatımızın ve geleceğimizin esasıdır. Bu nedenle siyasal, adli ve mali gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Hissemize düşecek borçlarımızın ödenmesi şekli de bu esasa aykırı olamaz (Millî Egemenlik Belgeleri, 2015).

Resim 4.1 (Solda) Misak-ı Millî'nin Osmanlı Türkçesi metni; (Sağda) Misak-i Millî propaganda kartı

dikkat

Misak-ı Millî: "Ahd-ı Millî", "Millî And", "Peyman-ı Millî" gibi isimlerle de anılan ve Mebusan Meclisinde alınmış olan kararlara Misak-ı Millî adı verilmiştir. Misak-ı Millî bir bağımsızlık bildirisidir. Millî Mücadele'nin nihai hedefidir. İtilaf devletlerine karşı Türk milletinin direneceğinin, boyun eğmeyerek karşı koyacağının kanıtıdır.

Misak-ı Millî'nin Önemi

Misak-ı Millî bir bağımsızlık bildirisidir. Millî Mücadele'nin nihai hedefidir. İtilaf devletlerine karşı Türk milletinin direneceğinin, boyun eğmeyerek karşı koyacağının kanıtıdır. Erzurum ve Sivas Kongresi kararları bu metnin temelini oluşturmuştur. Hiç şüphesiz ki Misak-ı Millî'nin en önemli özelliği, Türk vatanının sınırlarını çizmiş olması ve bu vatan sınırlarının parçalanamaz ve bölünemez olduğunu açıklamış olmasıdır. Misak-ı Millî'de hem siyasi hem de ekonomik olarak yani tam bağımsız bir devlet anlayışı benimsenmiş ve kamuoyuna da ilan edilmiştir. Misak-ı Millî aynı zamanda Türkiye için Birinci Dünya Savaşı'nı bitirecek kalıcı bir barış için Türkler açısından asgari şartların ne olduğunu da belirlemiştir.

İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusanın Dağıtılması

Misak-ı Millî kararları, Osmanlı Mebusan Meclisinin sonunu hazırlamıştır. Seçimlerin yapılması ve Meclisin toplanmasına herhangi bir itirazda bulunmamış olmalarına rağmen Misak-ı Millî'den sonra İtilaf devletleri, İstanbul'u işgal etmeye karar verdi. Başta İngilizler olmak üzere İtilaf devletleri, Mebusan Meclisini, Türklerle imzalayacakları kalıcı barışı onaylayacak hukuki bir zemin olarak gördüklerinden tepki göstermemiştir. Ayrıca o güne kadar Padişah ve İstanbul Hükûmeti'nden istediklerini alan, tepki ile karşılaşmayan işgalciler Meclisten böyle bir karar çıkacağına ihtimal vermemiştir.

İstanbul'daki gelişmelerin yanında Maraş'ta verilen mücadele sonunda şehrin Fransızların elinden çıkmış olması, Urfa'da verilen mücadeleden başarılı sonuçlar elde edilmesi, Batı Anadolu'da Türk milleti ve Kuvayı Milliye'nin birlikte vermiş olduğu kararlı mücadeleden rahatsız olan ve prestij kaybettiğini düşünen İtilaf devletleri, Meclisin almış olduğu Misak-ı Millî kararları karşısında Londra'da bir araya geldi. Özellikle de Lloyd George'nin yoğun çabaları sonunda İstanbul'un işgaline karar verildi (Tansel, 2019). Hemen harekete geçen İtilaf devletleri, öncelikli olarak Ali Rıza Paşa'ya baskı yaptı ve Paşa 3 Mart 1920'de istifa etmek zorunda kaldı. Yeni kabineyi bir önceki kabinede Bahriye Nazırı olan Salih Paşa kurdu (Akşin, 1998). Ardından Türk Ocağı binası basılarak bazı aydınlar tutuklandı. 15 Mart akşamı ise İstanbul'un tanınmış askerî ve mülki 150 kadar aydını tutuklandı. 16 Mart 1920'de ise İstanbul resmen işgal edildi. Meclis-i Mebusanın akşam oturumu esnasında Meclis basılarak pek çok mebus tutuklandı. Yaşananlar üzerine Meclis-i Mebusan öncelikli olarak 18 Mart'ta çalışmalarına ara vermiş, 11 Nisan 1920 tarihinde ise Padişah tarafından kapatılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet Dönemi de sona ermiştir.

Resim 4.2 (Solda) İstanbul'da işgalci İtilaf Devletleri askerleri; (Sağda) Doğu Müttefik orduları komutanı Fransız General D'Esperey'in İstanbul'a gelişi

İstanbul'un İşgaline ve Meclis-i Mebusanın Dağıtılmasına Tepkiler

İstanbul'un işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarla savunduğu meclisin İstanbul'un dışında daha güvenli bir yerde toplanması konusundaki görüşünde haklı olduğunu göstermiştir. İstanbul'un işgal haberi üzerine Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, kısa süre içinde oldukça seri ve etkili önlemler almaya başladı. Öncelikli olarak işgal sonrasında İtilaf devletlerinin yayımladığı tebliğe karşı olarak bütün vali ve

komutanlara ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerine birer genelge gönderildi. Hemen ardından yabancı devlet temsilcilerine birer protesto telgrafı çekildi. Heyet-i Temsiliye de işgali protesto eden bir beyanname yayımlayarak işgalin millî birliği sarsmak ve vatanı parçalamak amacıyla yapıldığını açıkladı.

dikkat

Heyet-i Temsiliyenin işgal sonrasında önemli girişimlerinden biri de Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla Anadolu mücadelesinin haklılığını en etkili şekilde halka duyurmak ve halkın desteğinin alınmasını sağlamak oldu. İşgali protesto eden ve halkı millî birlik ve beraberliğe çağıran pek çok protesto ve miting düzenlendi. Mitingler sonunda hazırlanan protesto mesajları yabancı devlet temsilciliklerine de gönderildi (Selek, 1987: 335-336).

Mustafa Kemal Paşa işgal sonrasında mülki ve askerî makamlara çekilen telgraflarla gereken önlemlerin alınması sağlandığı gibi işgalin protesto edilmesini de istedi. 16 Mart 1920 tarihinde askerî ve mülki makamlara çekilen telgrafla dış dünya ile iletişimin geçici süreliğine kesilmesi emri verilmiştir. Telgraflarda halkın güvenliği ve asayişinin korunması gerektiğine özellikle dikkat çekiliyordu. 17 Mart 1920 tarihinde ise Heyet-i Temsiliyenin bilgi ve izni olmadan İstanbul ile her türlü resmî haberleşme yasaklandığı gibi bu kurala uymayanların casus kabul edileceği ve tespit edilenlerin cezalandırılacağı bildirildi (Kansu, 1968).

Mustafa Kemal Paşa, idari tedbirler alarak çektiği telgraflarla Heyet-i Temsiliyenin Anadolu'da idareyi ele aldığını bildirdi. Ayrıca işgal sonrasında İtilaf devletlerinin Anadolu içlerine doğru yayılma tehlikesi karşısında Geyve Boğazı'nda ve Ulukışla civarındaki demir yollarının tahrip edilmesi emrini verdi. Eskişehir, Afyonkarahisar ve Geyve Boğazı'nda bulunan az miktardaki İtilaf devletleri askerlerinin silahlarının alınarak etkisiz hâle getirilmesini ve Anadolu'ya dağılmış olan subayların yakalanmasını istedi (Tansel, 2019).

İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da idareyi ele almış olan Heyet-i Temsiliye, Anadolu'daki mali kaynakları da kontrol altına almıştır. Bu amaç doğrultusunda yayımlanan genelge ile Osmanlı ve Ziraat Bankaları ile Düyun-ı Umumiye ve tekel idarelerinin nakit ve mal varlıklarının en yetkili mülki ve mali amirlere bildirilmesi ve bunlar tarafından bu bilgilerin kontrol edilmesi gerekliliği bildirilmiştir. Ayrıca hiçbir şekilde İstanbul'a para ve mal sevkinin yapılmaması ve ellerindeki mevcut meblağın da bildirilmesi istenmiştir (ATBD, 1989).

Heyet-i Temsiliyenin işgal sonrasında önemli girişimlerinden biri de Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla Anadolu mücadelesinin haklılığını en etkili şekilde halka duyurmak ve halkın desteğinin alınmasını sağlamak oldu. İşgali protesto eden ve halkı millî birlik ve beraberliğe çağıran pek çok protesto ve miting düzenlendi. Mitingler sonunda hazırlanan protesto mesajları yabancı devlet temsilciliklerine de gönderildi (Selek, 1987).

Öğrenme Çıktısı

1 Birinci Dünya Savaşı ardından yeniden açılan ve kapatılan meclisi ve faaliyetlerini analiz edebilme

Araştır 1

Son Osmanlı Mebusan Meclisinin almış olduğu Misak-ı Millî Kararları nelerdir?

İlişkilendir

Tansel, Selahattin, (2019). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, 3. Cilt, TTK Yayınları, Ankara.

Anlat/Paylaş

Son Osmanlı Mebusan Meclisinin almış olduğu Misak-ı Millî Kararlarının önemini değerlendirin.

TBMM'NİN AÇILMASI VE ÇALIŞMALARI

TBMM'nin Açılışı

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinden hemen sonra Ankara'da yeni meclis için harekete geçti. 19 Mart 1920 tarihinde valiliklere, bağımsız sancaklara, kolordu komutanlarına bir genelge göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa tebligata dair yazmış olduğu ilk müsveddelerde **"Meclis-i Müessesan"** (Kurucu Meclis) tabirini kullanmıştır. Daha sonra kendisinin de belirttiği gibi bu tabiri kullanmasındaki maksat, mevcut yönetim şeklinin değiştirilmesini, Ankara'da açılacak olan yeni mecliste gerçekleştirmekti. Fakat bu yaklaşım, başta Kazım Karabekir ve Selahattin [KÖSEOĞLU] olmak üzere bazı paşaların tepkisini çekmiştir (Sezgin, 2005).

> *"Ben ilk yazdığım müsveddede meclisi müessisan tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin rejimi değiştirmek salahiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu izah edemediğim gibi halkın ünsiyet etmediği bir tabirdir, diye Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine salahiyeti fevkaladeye malik bir meclis tabirini kullanmakla iktifa ettim.'* (Atatürk, 2003)

Bu gelişme sonrasında Mustafa Kemal Paşa hazırladığı bildirisinde "*olağanüstü yetkiler taşıyan*" bir meclisin toplanacağını bildirdi. Ayrıca dağılmış olan Meclis-i Mebusandan Ankara'ya gelebilecek milletvekillerinin bu meclise katılabileceğini de duyurdu (Atatürk, 2003). Genelgede yeni meclis için seçimlere gidilmesi ve 15 gün içinde tamamlanması da isteniyordu. Anadolu'nun gündemini yeni seçimler işgal ederken 5 Nisan 1920'de Damat Ferit dördüncü kez sadrazam olarak atandı.

TBMM için yapılacak 1920 seçimlerinde livalar esas alınacak, her livadan 5 üye seçilecek, gayrimüslimler seçimlere katılmayacaktır. Ayrıca seçimleri livaların idare ve belediye meclisleri ile müdafaa-i hukuk merkez heyetleri aynı günde ve aynı oturumda yapılacaktır. Üyeliğe her parti, zümre ve cemiyet aday gösterebilecek, kişiler de bağımsız olarak adaylığını koyabileceklerdir (Tuncer, 2003). Osmanlı Devleti'nde kadınlar seçme ve seçilme hakkına sahip değildi. Yeni bir seçim yasası hazırlanmadığı ve önceliğin vatanın kurtuluşu olarak belirlenmesi nedeniyle diğer seçimlerde olduğu gibi 1920 genel seçimlerinde de sadece gerekli şartları taşıyan erkekler oy kullanmıştır. Yayımlanan Genelge sonrasında seçimler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin gayretleri ile kolordu kumandanları ve valilerin gözetiminde, iki dereceli olarak yapıldı. Önce müntehib-i sani'ler (ikinci seçmen) seçildi daha sonra bu seçilen kişiler meclise gidecek olan milletvekillerini seçti. Böylece oldukça hızlı bir şekilde milletvekili seçilebilme şartlarına sahip olan kimseler arasından seçimler yapıldı (Güneş, 1987). Öncelikle Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazı kılındıktan sonra, toplanan kalabalık ellerinde sancaklarla meclisin önüne gelmiş ve kapı önünde dualar okunup kurbanlar kesilmiştir. Yapılan merasim sonrasında İstanbul'dan çeşitli yollarla gelebilen milletvekillerinin de katılımı ile 23 Nisan 1920'de en yaşlı üye olan Sinop milletvekili Mehmet Şerif [AVCIOĞLU] Bey'in konuşması ile Büyük Millet Meclisi açılmış ve ilk toplantı aynı gün yapılmıştır. Büyük Millet Meclisi, inşasına 1915'te İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü olarak başlanan ancak 1920'de Meclis açılacağı sırada zor imkânlarla tamamlanan bir binada göreve başladı.

Resim 4.3 Sinop Mebusu Mehmet Şerif [AVCIOĞLU] Bey. TBMM açılış günü en yaşlı üye olması sıfatıyla meclis başkanlığına seçildi ve meclisin ilk açılış konuşmasını yaptı.

Resim 4.4 (Solda) TBMM'nin açılışından bir görüntü; (Sağda) Mustafa Kemal ve beraberindekiler TBMM'nin açılışında

Sinop Mebusu Mehmet Şerif Bey'in Meclisi Açış Konuşması:
Muhterem hazirûn! İstanbul'un geçici olarak yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğunu ve bütün temel kurumlarıyla Hilafet makamının ve hükûmet merkezinin bağımsızlığının iptal edildiğini biliyorsunuz. Bu duruma baş eğmek, milletimizin zorlanan yabancı köleliliğini kabul etmesi demekti. Ancak tam bir bağımsızlık içinde yaşamak azmine sahip, ezelden beri hür ve serbest olan milletimiz bu köleliği kesinlikle reddetmiş ve derhâl vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclisinizi oluşturmuştur. Bu Yüce Meclisin en yaşlı üyesi/geçici başkanı sıfatıyla ve Allah'ın yardımıyla, milletimizin iç ve dış tam bağımsızlığı dâhilinde mukadderatını bizzat ele aldığını ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum. Kendisine bağlı olduğumuz en kutsal (başkanımız olan) bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan VI. Mehmet Han Hazretlerinin yabancıların kayıtlarından kurtarılması ve onun ebedî saltanat ve taht merkezi olan İstanbulumuz ile işgal altında ve türlü zulüm ve facialar içinde maddî ve mânevî insafsızca imha edilmekte bulunan bütün mazlum vilayetlerimizin kurtarılması için başarı ihsan buyurmasını Cenâb-ı Allah'tan niyaz ederim. (Alkışlar) (TBMMZC, 1920-1923)

24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, yaklaşık olarak 3 oturum boyunca yaptığı uzun konuşmasında meclisin açılışına kadar yaşanan gelişmeleri anlatmış ve Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu iç ve dış siyaseti eleştirmiştir. Ayrıca TBMM'nin nasıl bir siyaset izleyeceğini de belirten Mustafa Kemal Paşa, "Milletimizin kuvvetli mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin iç teşkilatımıza tamamen uyması ve dayanması lazımdır" açıklamasını yaptı (TBMMZC, 1920-1923). Aynı gün açık olarak yapılan 5. oturumda Meclis Başkanlık Divanı seçimleri yapılmıştır. Heyet-i Temsiliye başkanı olarak sivrilen ve ulusal direniş hareketinin tartışmasız lideri konumuna ulaşan Mustafa Kemal Paşa bu oturumda kullanılan 120 oyun 110'unu alarak Meclis Reisi seçildi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey de ayrı bir seçim sonucunda 120 oyun 109'unu alarak İkinci Reis oldu (TBMMZC, 1920-1923).

TBMM, 25 Nisan'da bir beyanname yayımlayarak düşman propagandasının tesirinde kalınmamasına ve birlik ve beraberlik içinde olunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Aynı gün önemli bir karar alınarak geçici bir İcra Komisyonu seçildi ve böylece bizzat hükûmet işlerine de el konuldu. 29 Nisan 1920'de Meclis Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkararak Meclisin meşruiyetine yazılı yahut sözlü dahi olsa yapılan saldırıların vatan hainliği sayılacağı ve ölümle cezalandırılacağını kabul etti (TBMMZC, 1920-1923). Kanun'un kabulünden sonraki oturumlarda ise, İstanbul ile resmî haberleşmenin kesilmesi, İstanbul'dan gelecek her türlü evrakın geriye gönderilmesi ve İstanbul Hükûmeti'nin gayrimeşru olduğu bu nedenle de aldığı kararların da yok sayılacağı kararı alındı (Tansel, 2019).

TBMM, 5 Eylül 1920 tarihinde çıkardığı Nisâb-ı Müzakere Kanunu ile de toplantı yeter sayısı ve karar almak için gerekli olacak milletvekillerinin sayısının ne olması gerektiğini açıklayan kanunu çıkardı. TBMM, çıkarmış olduğu her iki kanunda da Meclisin amacının vatanı ve milleti, saltanatı ve hilafeti millî hâkimiyet prensiplerinin gerektirdiği esaslar dâhilinde kurtarmak olduğunu açıklamıştır.

Meclisin açıldıktan sonra ilk işi hükûmeti oluşturmak oldu. Konu o günkü Meclisin ortamı dikkate alındığında oldukça kritik öneme sahipti. Zira Mecliste hâlâ İstanbul Hükûmeti'nin varlığını devam ettirmesi gerektiğini düşünenler de vardı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın özenle hazırlayarak Meclise sunduğu önerge üzerinde görüş birliği sağlanarak TBMM'nin ilk hükûmeti oluşturuldu. Önergede iki noktanın altı çiziliyordu. Bunların ilki hükûmet teşkilinin gerekli olduğu ve geçici olarak bir hükûmet başkanının atanmasının mümkün olmadığı idi. Bu önergede Padişah ve Halife'nin durumunun ne olacağıyla da ilgili bir açıklama mevcuttu. Buna göre, Padişah ve Halifenin esaretten kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği esas kanunlara göre durum ve konumları belirlenecektir (Tansel, 2019). Hemen 25 Nisan'da ise hükûmet oluşturmak için bir Geçici İcra Heyeti seçilerek çalışmalara başlanmıştır. Yapılan çalışmalar sonunda 4 Mayıs 1920'de 11 üyelik bir hükûmet seçildi. TBMM Hükûmeti adıyla anılacak olan bu ilk hükûmette dönemin olağanüstü şartlarının bir sonucu olarak Genel Kurmay Başkanlığı da bakanlıklardan biri olarak kabinede yerini almıştır (Aslan, 2001).

Resim 4.5 Mustafa Kemal Paşa meclis kürsüsünde

TBMM Meclis hükûmet sistemini benimsemiştir. Buna göre Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda hükûmetin de başkanıydı. Böylece Ankara'da ulusal bir meclisin yanında ulusal bir hükûmet de kurulmuştur. Bu aşamada Meclis kurulurken olduğu gibi hükûmet atanırken de Saltanat makamı sistem dışında bırakılmış ve onay makamı olarak görülmemiştir.

Olağanüstü şartlarda kurulan Meclis gibi TBMM Hükûmeti de olağanüstü şartlar içinde oluşturulduğundan Hükûmet'in önceliği vatanı ve milleti kurtarmak olmuş ve bu nedenle oldukça kısa bir hükûmet programı hazırlanmıştır. Programın iç ve dış politikada takip edeceği temel prensip ise Misak-ı Millî olarak kabul edilmiştir.

dikkat

İlk TBMM Hükûmet üyeleri şunlardır: Müdafaa-ı Milliye Vekili Fevzi [ÇAKMAK] Paşa, Hariciye Vekili Bekir Sami [KUNDUH] Bey, Maliye Vekili Hakkı Behiç [BAYİÇ] Bey, İktisat Vekili Yusuf Kemal [TENGİRŞENK] Bey; Adliye Vekili Celalettin Arif Bey, Maarif Vekili Rıza Nur Bey, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Adnan [ADIVAR] Bey, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet [İNÖNÜ] Bey, Şer'iye Vekili Mustafa Fehmi [GERÇEKER] Efendi (TBMMZC Devre I, C.I, s. 198)

TBMM'nin Yapısı ve Nitelikleri

Seçim Yasası'na göre yapılan 1920 Genel Seçimlerine göre, TBMM'nin üye sayısı 390 olmalıydı. TBMM açıldığında ise ancak 115 milletvekili Ankara'ya gelebilmiştir. Bu ilk günden sonra milletvekillerinin sayısı gün geçtikçe artmış ancak mevcut milletvekillerinden bir kısmının cephede görev almış olması, bazılarının ise idari görevleri nedeniyle toplantılara katılamamış olmaları nedeniyle Meclis hiçbir zaman tam üye sayısı ile toplanamamıştır.

I. TBMM iki ayrı seçimle oluşmuştur. 1919 Genel Seçimi ile Son Osmanlı Mebusan Meclisine seçilen ve İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'ya gelebilen 80 milletvekili ile 1920 Genel Seçimleri sonrasında seçilen yaklaşık 270 milletvekilinden oluşmuştur (Demirel; 1994: 92). Çift seçim sonucunda şekillenen I. TBMM toplumsal kökenleri birbirinden farklı pek çok kişiyi bir araya toplayarak farklı görüş ve yaklaşımları aynı çatı altında toplamıştır. Bu nedenle de I. TBMM olağanüstü renkli, çok sesli ve sosyolojik olarak temsil kabiliyeti oldukça yüksek bir meclis özelliğine de sahip

olmuştur. Dolayısıyla I. TBMM Türk halkını hukuken olduğu gibi sosyolojik olarak da temsil ediyordu. Zira ilerleyen yıllardaki meclisler daha çok asker-sivil bürokratik kökenli üyelerin ağır bastığı bir yapıda olacaktır (Tanör, 1998).

TBMM'de hemen hemen tüm kesimlerin temsilcileri yer almıştır. Milletvekillerinin büyük çoğunluğunu hukukçu, asker, idareci, doktor, öğretmen ve gazeteciler oluşturmuştur (Güneş, 1987). Meslek grupları arasında en büyük grubu devlet memurları oluşturuyordu. Bu grubu avukat, gazeteci, bankacı, mühendis gibi profesyoneller grubu ardından son olarak da din adamları takip ediyordu (Demirel, 1998). Meclisin 43 olan yaş ortalaması, genç üyelerden oluştuğunu gösteriyordu. Aslında Meclis bu görüntüsü ile o günkü Anadolu'yu oldukça canlı bir şekilde resmediyordu. Hatta bazı milletvekilleri yerel kıyafetleri, din adamları ise sarık ve cübbeleri ile Meclise katılmıştır.

I. TBMM'de milletvekilleri arasında yükseköğrenim durumu % 91,8 oranındadır. Mecliste bulunan milletvekillerinin içlerinden % 60'ı en az bir yabancı dil bilmekteydi. Bu vekillerin % 42'si ikinci bir yabancı dil biliyorlardı. Bilinen yabancı dillerin arasında Fransızca, Arapça ve Farsça başta gelmekteydi (Demirel, 1998).

Meclisin bu renkli ortamında düşünsel olarak farklı yönelimler de kaçınılmazdı. Zira başta kurucu kadro olmak üzere I. TBMM'yi oluşturan milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet sonrasındaki çalkantılı ortamının ve gelişmelerinin tanıkları olarak, aslında bu dönemin de şekillendirdiği insanlardı. O yıllardaki ideolojik ayrımların tamamını TBMM'de görmek mümkündür. Bu durum vatanın kurtuluşu için önerilen çözüm yolları konusunda da böyle olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği gibi üç temel yaklaşım olan manda fikri, bölgesel kurtuluş fikri ve tam bağımsızlık fikri mensupları I. TBMM'nin çatısı altında bulunuyorlardı.

I. TBMM'de tüm milletvekilleri tek ve kutsal bir amaç olan "vatanı kurtarmak" konusunda birleşmiş ve birlikte hareket etmiş olmalarına rağmen farklı düşünsel eğilimlere de sahiptiler. Bu bakımdan da Mecliste farklı gruplar bulunuyordu. Bu gruplar arasında en etkin olanı, İttihatçılardı. Bu grupta yer alan isimlerin bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında ve liderliğini kabul etmiş iken bir kısmı ise bu tarihlerde Bakü'de bulunan Enver Paşa ile ilişkisini sürdürüyordu. Ayrıca Bolşevik Rusya'daki gelişmelerden etkilenen ve bu doğrultuda çözüm önerileri geliştiren milletvekillerinden oluşan Halk Zümresi bunun dışında ise, İstiklal Grubu, Islahat Grubu, Tesanüt Grubu, Yeşil Ordu, Resmî Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi isimler altında birbirinden farklı yaklaşımlara sahip gruplar mevcuttur (Güneş, 1987).

Meclisin bu oldukça renkli atmosferinde Mustafa Kemal Paşa kısa sürede ve etkin bir şekilde karar almayı sağlamak amacıyla kendisine yakın olan milletvekilleri ile 10 Mayıs 1921'de Birinci Müdafaa-ı Hukuk Grubunu kurdu (Güneş, 1987). Bu Grubun karşısına önceleri örgütsüz bir şekilde Temmuz 1922'de ise örgütlü şekilde İkinci Müdafaa-ı Hukuk Grubu çıkmıştır.

Grubun kurucuları Erzurum milletvekili Hüseyin Avni [ULAŞ] Bey, Canik Milletvekili Emin [GEVELİOĞLU] Bey, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati [GÜNERİ] Bey, Kastamonu Milletvekili Mehmet Besim [FAZLIOĞLU] Bey, Kayseri Milletvekili Rıfat [ÇALIKA] Bey, Sivas Milletvekili Vasıf [KARAKOL] Bey ve Mersin Milletvekili Selahattin [KÖSEOĞLU] Bey'dir (Demirel, 1998; Güneş, 1987).

II. Grup, I. TBMM'nin demokratik bir yapıya sahip olmasında son derece önemlidir. II. Grup muhalefetinin örgütlü bir şekilde ortaya çıkmasıyla beraber meclis daha disiplinli bir şekilde çalışmaya başlamıştır. II. Grup muhalefetinin odağını, meclise ait olan yetkilerin meclise danışılmadan Meclis Başkanınca ya da Heyet-i Vükelaca (Bakanlar Kurulu) kullanılmaması fikri oluşturmuştur. Bu noktada II. Grup Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis ve Hükûmet Başkanı olarak şahsında oluşmaya başlayan yetki toplaşmasına karşı son derece başarılı bir muhalefet de sergilemiştir. Başkomutanlık Yasası noktasındaki muhalefetlerinin temelinde de bu yaklaşım etkiliydi. Bu noktada grup üyeleri hukukun üstünlüğünü savunmuşlardır (Demirel, 1989: 408-409; Güneş, 187: 145).

II. Grup ile ilgili olarak yaşanan önemli gelişmelerden biri de grubun etkin üyelerinden biri olan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in öldürülmesidir. Ali Şükrü Bey, Tan Gazetesini grubun yayın organı olarak çıkarıyordu. I. ve II. Grup arasında Meclisteki görüşmeler sırasında oldukça hararetli tartışmalar yaşanmaktaydı. Tan Gazetesi de grubun en az meclisteki muhalefeti kadar etkili

bir muhalefeti gazete vasıtasıyla yapıyordu. Tartışmaların hararetli bir şekilde devam ettiği günlerde Ali Şükrü Bey'in 27 Mart 1923 tarihinde aniden ortadan kaybolması, ortamı daha da germiştir. Ali Şükrü Bey'in cesedi 2 Nisan 1923'te bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız alayından Topal Osman tarafından öldürüldüğü ortaya çıkmıştır (Demirel, 2017).

Resim 4.6 (Solda) Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey (Sağda) Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alay Komutanı Giresunlu Milis Yarbay Osman Ağa

Cumhuriyet tarih yazımında II. Gruba dair genel yaklaşım uzun bir süre laik-demokratik-cumhuriyetçi bir grup karşısında muhafazakâr-hilafet ve saltanat yanlısı bir grup olduğu yönünde olmuştur. Ancak özellikle Prof. Dr. Ahmet Demirel'in çalışmalarından sonra bu yorum ve yaklaşımların pek hakikati yansıtmadığı anlaşılmaya başlandı. Gizli oturumlarda yapılanlar da dâhil olmak üzere meclis tutanaklarına bakıldığında grup içinde yer alan milletvekillerinden hiçbirinin yetkili makam olarak Saltanat ve Hilafeti öngörmediği anlaşılmaktadır. Grup üyelerinin tamamı, Türk milletini temsil eden tek yetkili makamın TBMM olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu bakımdan da Meclisteki I ve II. Gruplara yaklaşımın yürütmenin üstünlüğünü savunan bürokratik seçkinci anlayışa karşı, yasamanın üstünlüğünü savunan ve buna dayanan demokratik anlayışı benimseyen bir oluşum olduğu yönünde ele alınması daha bilimsel bir bakış olur.

I. TBMM olağanüstü şartlarda kurulduğu için yetkiler de olağanüstü olmuştur. Ülkeyi bölünmekten ve yok olmaktan kurtarmak için tüm gücün ve enerjinin bir araya toplanması gerekiyordu. Çünkü TBMM yalnızca bir yasama ve denetleme organı değil aynı zamanda ülkenin kaderi ile de bilfiil ilgiliydi (Tanör, 1998). I. TBMM, kendine özgü bir idare sistemi olan Meclis Hükûmet sistemini tercih ederek kuvvetler birliği prensibini benimsedi. Bu sisteme göre; Meclis Başkanı hem hükümet hem de devlet başkanıydı. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa hem hükûmet hem de meclis başkanıydı. Bu durum, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edilip kabine sistemine geçilinceye kadar devam etti.

Kuvvetler birliği prensibi doğrultusunda yasama-yürütme ve yargı yetki ve görevleri TBMM'de toplanmıştır. Böylece kısa sürede karar alabilmek için zaman kazanılmış aynı zamanda yasama ve yürütme arasındaki anlaşmazlıklardan da kaçınılmıştır. Ayrıca tüm yetki tek elde toplanmış olacaktı. Yasama görevi, ilk açıldığı günden itibaren bizzat ve bilfiil Meclis tarafından kullanıldı. Yürütme görevi ise, TBMM açılışından yaklaşık olarak iki gün sonra oluşturulan geçici İcra Encümen tarafından ardından da 11 üyeden oluşan ilk İcra Vekilleri Heyeti tarafından Meclis adına yürütülmüştür. I. TBMM'de yürütme üzerinde yoğun bir Meclis denetimi mevcuttu. Bu denetimler de gensoru ve soru önergeleri ile yapılıyordu. Millî egemenlik prensibine dayanarak kurulan ve milletin iradesini yansıtan meclis, yargı yetkisini de üzerine almıştır. Çıkarmış olduğu Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile yargı yetkisini kullanmaya başlayana meclis, 12 Eylül 1920'de İstiklal Mahkemelerinin kurulması kararını aldı.18 Eylül 1920'de ilk İstiklal Mahkemesi kuruldu (Aybars, 1975). Böylece Meclis hem kanun koyucu hem de uygulayıcı olma özelliğini de taşımıştır.

TBMM vatanın kurtuluşu ve milletin bağımsızlığını sağlayıncaya kadar iş başında olacaktır. Meclisin sürekliliği esası benimsenmiş ve böylece geçicilik fikri reddedilmiştir. Aynı durum yeni oluşturulan hükûmet için de söz konusuydu. Meclisin açılması ve hükûmetin oluşturulmasıyla, Anadolu hareketi fiililikten kurtularak resmî bir özellik kazanmıştır. Meclisin almış olduğu kararlar sonunda yeni bir devletin temelleri de atılmış oluyordu. Ayrıca yeni bir ulusal karar organı oluşarak iktidar geri dönülemeyecek bir şekilde İstanbul'dan Ankara'ya geçmiştir (Tanör, 1996).

İstanbul Hükûmeti ile TBMM Hükûmeti Arasındaki İlişkiler

Ankara'da meclisin açılması kararının alınmasının ardından, Anadolu hareketi ile İstanbul arasındaki ilişki daha gergin bir evreye girmiş oldu. Salih Paşa Kabinesinden sonra hükûmeti kurma görevi, yeniden Damat Ferit Paşa'ya verilmiş ve yeni Ferit Paşa Kabinesi 5 Nisan 1920'de kurulmuştur. Damat Ferit hükûmetleri dönemi Anadolu hareketi aleyhindeki faaliyetlerin yoğunlaştığı dönemler olmuştur (Özkan, 1994). Nitekim yeni hükûmetin kurulduğu 5 Nisan'da Padişah VI.

Mehmet Vahdettin, Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'ye bir fetva hazırlatarak fermanı ile birlikte ilan etmiştir. Anadolu hareketi ülkenin birlik ve düzenini bozan, padişaha karşı gayrimeşru asi bir hareket olarak nitelendiriliyordu (Akşin,1998). Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi, 11 Nisan 1920 tarihli fetvada ise padişahın haberi ve emri olmaksızın asker toplayanların, padişaha ve devlete isyan içinde oldukları ve bunların öldürülmelerinin şer'en uygun olduğunu ilan etmiştir (Akandere, 1999). Bu süreçte Damat Ferit Paşa da Anadolu hareketini karalamak adına bir genelge yayımlamıştır. Bu girişimlerin tamamında Kuvayı Milliye "asi" olarak nitelendiriliyordu. Mustafa Kemal Paşa ve ekibi bu girişime karşı hemen harekete geçerek Ankara Müftüsü Rıfat [BÖREKÇİ] Efendi ve 153 müftünün ortak onayını almış olan bir fetva yayımladı. Ankara'nın fetvasında Anadolu hareketinin vatanı ve milleti kurtarmak amacında olduğu ve Şeyhülislam'ın fetvasına uyulmaması gerektiği üzerinde duruluyordu. Şeyhülislam'ın fetvasına karşı çıkan Anadolu'nun fetvasını onaylayan müftülerden bazıları İstanbul Hükûmeti tarafından cezalandırılarak bu kesime bir gözdağı da verilmek istendi. Bu görevlilerden bazıları soruşturma geçirerek görevlerinden uzaklaştırıldı (Sarıkoyuncu, 1995).

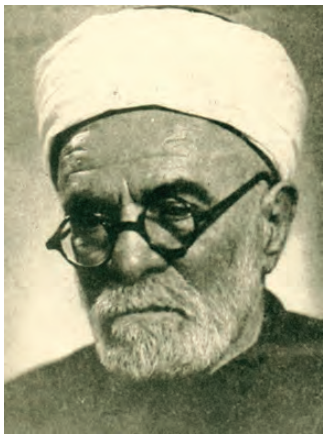

Resim 4.7 Mehmet Rıfat [BÖREKCİ] Efendi

İstanbul Hükûmeti, Anadolu hareketi aleyhine faaliyetlerini hız kesmeden sürdürmüştür. Ankara'da yeni hükûmetin kurulduğu günde 4 Mayıs 1920'de Birinci Örfi İdare Divan-ı Harbi başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere pek çok yakın arkadaşının resmi rütbe ve nişanlarının alınması ve idam cezasına çarptırılması kararı aldı. Ankara Hükûmeti bu gelişmeye karşı bir tepki olarak, Mayıs ayı içinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanarak Damat Ferit Paşa'yı önce vatan haini ilan etti ardından da vatandaşlıktan çıkardı (İnan, 2011).

I. TBMM Hükûmeti'ne Karşı İç Ayaklanmalar ve Alınan Önlemler

TBMM Hükûmeti'ne yönelik çıkarılan ayaklanmaları, İstanbul Hükûmeti tarafından çıkarılan, İstanbul Hükûmeti ve İtilaf devletleri iş birliği içinde çıkartılan, önce Kuvayı Milliyeci olup daha sonra ayaklanma çıkartanlar, azınlıklar tarafından çıkartılan ayaklanmalar olarak tasnif etmek mümkündür.

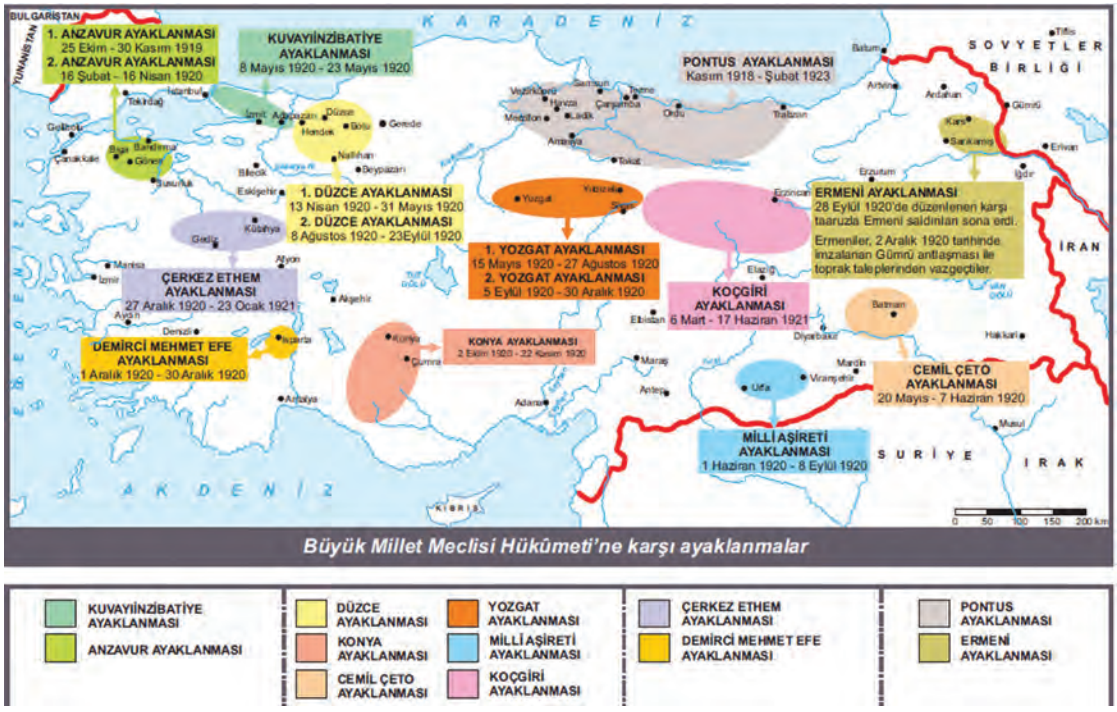

Resim 4.8 TBMM'ye karşı yapılan ayaklanmalar

İstanbul Hükûmeti'nin Ankara'da TBMM açılmadan önce Kuvayı Milliye'ye karşı önemli girişimlerinden biri, Süleyman Şefik Paşa komutasında Kuvayı İnzibatiye adıyla bir birlik kurması oldu. Ancak Kuvayı İnzibatiye, Ali Fuat [CEBESOY] Paşa komutasındaki birlikler tarafından kısa süre içinde İzmit-Sakarya hattında dağıtılmıştır (Türk İstiklal Harbi, 1974). Bu noktada asıl önemli olan ise Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin Kuvayı Milliye'ye karşı ayaklanmaları kışkırtması olmuştur. Zira ülkenin farklı bölgelerinde başlayan ve İstanbul Hükûmeti tarafından kışkırtılan ayaklanmaların bastırılması uzun zaman aldığı gibi TBMM Hükûmeti için yıpratıcı da olmuştur.

İsyanlar Meclis açılmadan önce başlayarak Millî Mücadele Dönemi'nin sonuna kadar aralıklarla devam etmiştir. Meclis açılmadan önce patlak veren önemli ayaklanmalardan bazıları şunlardır: 1919 yılının yaz aylarında Midyat-Nusaybin'deki ayaklanma, hemen sonbaharda ise Bozkır Ayaklanması yine aynı anda Bayburt'ta başlayan ayaklanma da ancak 1919'un kış aylarında bastırılabilmiştir. Yine Ali Batı İsyanı ve Ali Galip Olayı da bu ayaklanmalar arasında bahsedilmesi gerekenlerdendir. Meclisin açılmasından hemen önceki önemli ayaklanma ise Bolu, Düzce ve Hendek civarındaki idi. 12 Nisan 1920'de ilk olarak Bolu-Düzce hattında başlayan yaklaşık beş bin kişilik isyan kısa sürede Mudurnu, Nallıhan ve Beypazarı'na yayılarak ancak üç ay içinde bastırılabilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1974).

Ayaklanmalar 1920 yılında TBMM Hükûmeti'nin kurulmasından sonra sıklaştı. Durum karşısında Ankara Hükûmeti tüm enerji ve gücünü öncelikli olarak ayaklanmaları bastırmak için kullandı. Bu doğrultuda Meclis açıldıktan sonra çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve ardından da kurulan İstiklal Mahkemelerinden yararlanıldı. Böylece iç huzurun sağlanması, TBMM'nin otoritesinin kabul ettirilmesi ve askerden firarların önlenmesinde İstiklal Mahkemelerinden yararlanıldı.

Ayaklanmaların bastırılmasında Kuvayı Milliye birliklerinden de destek alınmıştır. Kuvayı Milliye birlikleri ayaklanmaları bastırmak için cepheden alınarak ayaklanma bölgelerine gönderilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıca seyyar jandarma müfrezeleri ve geniş yetkilerle karargâhı Amasya'da olan Merkez ordusu da kurulmuştur (Pehlivanlı, 1992).

1920 yılının ilkbaharında başlayıp ancak aynı yılın yaz aylarında bastırılabilen bazı önemli isyanlar; Zara, Koçhisar, Erzincan civarındaki Koçgiri Ayaklanması, Garzan çevresindeki Cemil Çeto Ayaklanması, Zile'deki Zile Ayaklanması'dır. Bunların dışında bir âyan ailesi olan Çapanoğulları'nın başlattıkları Birinci ve İkinci Yozgat Ayaklanmaları oldukça geniş bir alana yayılmış ve ancak Çerkez Ethem'in Kuvayı Seyyare birliklerinin de yardımı ile bastırılmıştır. Yine Urfa'nın kurtuluşunda da etkili olan Millî Aşiretin Fransızların da kışkırtması ile başlattıkları Millî Aşiret Ayaklanması 1920 yılının Haziran ayında patlak vermiş ve ancak bir ay içinde bastırılmıştır. Çopur Musa Olayı ve 1920 yılının Ağustos ayında ise Düzce'de İkinci Düzce Ayaklanması ve Eylül ayında da Konya'da çıkan ayaklanma Kasım ayı içinde bastırılabilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1974) .

Resim 4.9 Ahmet Anzavur İsyanı'nda şehit edilen Akbaş Baskınını yapan Köprülülü Hamdi Bey

Bu ayaklanmaların ortak nedenleri olduğu gibi farklı nedenleri ve tahrikçileri de vardır. Ayaklanmaların çoğu Anadolu hareketini ve Ankara'daki gelişmeleri İttihatçıların girişimi olarak değerlendiren Padişah'ın ve İstanbul Hükûmeti'nin kışkırtması ile başladı. İsyanların pek çoğunda bayraklaşan ve sloganlaşan "din elden gidiyor" söylemi en önemli propaganda unsuru olarak öne çıkarılmıştır. Buradan hareketle ayaklanmaları "çevrenin oluşmakta olan merkezî devlete (merkeze) karşı toplumsal tepkisi" olarak da değerlendirebiliriz (Demirel, 2010). Uzun yıllar devam eden savaşlar sonunda yorgun düşen halk yeniden silah altına girmek istemiyordu. Maddi ve manevi olarak yorgun düşen bu kitleler de ayaklanma-

larda kışkırtılarak kullanılan kesimler arasındadır. Bazı ayaklanmalar Millî Aşiret ve Anzavur, Hendek, Düzce Ayaklanmalarında olduğu gibi özellikle Fransız ve İngilizler tarafından kışkırtılmıştır. Ayaklanmalardaki önemli nedenlerden biri de Pontus Ayaklanması'nda olduğu gibi, Rum, Haçin Ayaklanması'nda olduğu gibi, Ermenilerin ve Koçgiri Ayaklanması'nda olduğu gibi Kürtlerin ulusal merkezî bir Türk Devleti kurulmasına karşı çıkmalarından kaynaklanmıştır. Demirci Mehmet Efe ve Çerkes Ethem Ayaklanmalarının nedeni ise, her iki Kuvayı Milliye liderinin mevcut statülerini korumak istemesi ve merkezî düzenli bir ordunun emrine girmek istememeleridir (Demirel, 2010).

Ayaklanmalar Millî Mücadele'nin uzamasına Yunan işgal hattının Anadolu'nun içerilerine kadar yayılmasına neden olmuş ve millî birliği, halkın moral ve motivasyonunu, sosyal hayat ve mücadele gücünü de olumsuz etkilemiştir. Zira TBMM Hükûmeti ancak ayaklanmaları bastırıp cephe gerisini güvence altına aldıktan sonra asıl savaşa girebilmiştir.

Öğrenme Çıktısı

2 Büyük Millet Meclisine giden süreci özetleyebilme, yeni Meclisteki grupları tanımlayabilme ve grupların faaliyetlerini Türk demokrasi tarihi açısından değerlendirebilme

Araştır 2

I. TBMM'deki II. Müdafaa-ı Hukuk Grubunu araştırın.

İlişkilendir

Güneş, İhsan, (1987). I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı, Eskişehir.

Anlat/Paylaş

I. TBMM kuruluş süreci, yapısı ve niteliği ile ilgili olarak çevrenizde başvurabileceğiniz akademisyen veya bu konuları çalışan yüksek lisans ve doktora öğrencilerinden ayrıntılı bilgi edinip görüş alışverişinde bulunun.

SEVR BARIŞ ANTLAŞMASI SÜRECİNDE YAŞANAN OLAYLAR

Tüm dünyada büyük ekonomik çöküntü, siyasal ve sosyal çalkantılara sebep olan I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaş durumuna son verdi. Galip devletler hem savaşın ortaya çıkardığı sorunları halletmek hem de mağlup devletlerle yapılacak olan anlaşmaların esaslarını belirlemek üzere 18 Ocak 1919'da Paris'te bir araya geldiler.

Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919)

Paris'te 18 Ocak 1919'da 32 ülke temsilcisinin katıldığı barış konferansındaki en temel amaç yeni dünya düzenini belirlemekti. Bu çerçevede çalışmalarda bulunmak üzere konferansın etkili devletleri olan ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın devlet ya da hükûmet başkanları ile dış işleri bakanlarından oluşan Yüksek Konsey (Onlar Konseyi) oluşturuldu. Konferansa bu konsey hâkimdi. Konseyin görevi alınan kararların hayata geçirilmesini sağlamaktı. Bu konseyin dışında beş eş haklara sahip devletin dışişleri bakanlarından oluşan Beşler Konseyi de başta Orta Avrupa Barışı, Manda Meselesi, Almanya ile imzalanacak antlaşma ve Türkiye barışı olmak gibi önemli konuların konuşulduğu ve karara varılmak için oluşturulan çalışma komisyonlarındandı. Ayrıca Avrupa işleriyle ilgilenmeyen Japonya Başbakanının katılmadığı ancak İngiltere

Başkanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İtalya Başkanı Vittorio Emanuele Orlando ve ABD Başkanı Woodrow Wilson'dan oluşan Dörtler Konseyi de etkili bir yapıydı (Macmillan, 2004). Zira İzmir'in işgal kararı, Dörtler Konseyinde İtalya'nın dışlanarak oturumlara katılmadığı üç devlet temsilcisinin olduğu oturumda kabul edildi. Dolayısıyla galip devletler dahi konferansta eşit statüye sahip değillerdi.

dikkat

Onlar Konseyi: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın devlet ya da hükûmet başkanları ile dışişleri bakanlarından oluşan yüksek konseye verilen isimdir. Bu konsey aynı zamanda savaş sonrası yeni dünya düzenini de belirlemeyi amaçlamıştır.

Self Determinasyon: ABD Başkanı Wilson tarafından savunulan ilkeler içinde "ulusların kendi kaderini tayin etme" hakkı olarak tanımlanabilecek politik kavramdır.

Paris Barış Konferansı'nda iki farklı diplomatik yaklaşım mevcuttu. Başta İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clemencau'nun bulunduğu grup klasik Avrupa diplomasisini uygulamak isterken ABD Başkanı Woodrow Wilson ise "yeni ve açık diplomasi" temeli üzerinde görüşülebileceğini savunuyordu. Bu diplomaside ise temel olarak kendisinin On Dört Madde'de belirlediği esasları savunuyordu. Başkan Wilson'un On Dört İlkesi'nin temelini oluşturan self-determinasyon yaklaşımıydı. Ancak Wilson'un self-determinasyon unsurları birbirleriyle uyumlu değildi. İngiltere ve Fransa için en büyük problem ise, bu yaklaşımın Avrupa ve Orta Doğu gibi oldukça karmaşık demografik yapıya sahip olan yerlerde uygulamanın imkânsızlığıydı. Bu bakımdan Başkan Wilson'un görüşleri bizzat müttefikleri tarafından dahi oldukça ütopik bulunuyordu (Selvi, 2018). Bu nedenle de İngiltere ve Fransa'nın önceliği, biran önce ABD'nin Paris'ten uzaklaşmasını sağlamaktı. Bunun için de öncelikli olarak Wilson'un Yeni Dünya düzeni için öngördüğü ve ısrarla savunduğu Milletler Cemiyeti projesi üzerinde durularak cemiyetin statüsü tespit edilmiştir. Böylece ABD'nin konferans üzerindeki baskısı kalkmış olurken konferansa Avrupa diplomasisi de hâkim olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda ilk iş, her iki ülke kamuoyunda da ana düşman olarak görülen Almanya ile yapılacak olan antlaşmanın oldukça ağır şartlarının tespit edilmesi olmuştur.

Paris Barış Konferansı sonunda 28 Haziran 1919'da Almanya ile Versay (Versailles), Avusturya ile Sen Cermen (Saint-Germain), Macaristan ile Trianon, Bulgaristan ile de Nöyyi (Neully) Antlaşmaları imzalanarak I. Dünya Savaşı'na son verildi.

Osmanlı Devleti de diğer mağlup devletler gibi konferansa kendisi ile ilgili bazı önemli kararlar verildikten sonra davet edildi. Bu süre içinde Damat Ferit Paşa, konferans hazırlıklarına başlamış ve 12 maddelik bir muhtıra hazırlamıştır. Burada savaşın sorumlusu İttihat ve Terakki Fırkası olarak gösterilirken, bu fırkanın ileri gelen isimlerinin cezalandırılacağı belirtiliyordu. Ayrıca yapıldığı varsayılan Ermeni katliamının da sorumlusu İttihat ve Terakki Hükûmeti olarak gösteriliyordu. İttihatçılar yüzünden zarar gören Ermenilere yardım edileceği belirtilerek batıda Gümülcine, doğuda Kars, Ardahan, Batum Güney'de Kerkük, Musul, Halep ve Lazkiye sınırları içinde bağımsız bir devletin kurulması isteniyordu (Selvi, 2018). Ayrıca kapitülasyonların kaldırılması, Halifeliğin Osmanlı hanedanında bırakılması ve işgal edilen yerlerin boşaltılması da isteniyordu. Bu muhtıra Haziran 1919'da Paris'e davet edilen Osmanlı delegeleri tarafından konferansta bizzat okundu (Akşin, 1998). Muhtıranın sadece okunmasına izin verilmiş zira bu talepler galip devletler tarafından dikkate alınmamış, Osmanlı delegelerinin de bu yönde bir baskı ve ısrarı olmamıştır. Konferansın dikkati Osmanlı delegesinin taleplerinden çok Osmanlı Devleti'nden toprak talebinde bulunan Yunanistan, Ermenistan ve Kürt delegasyonunun isteklerine yönelikti.

Venizelos daha görüşmeler başlamadan İngiltere'ye, Fransa'ya ve ABD'ye başvuruda bulunmuştu. Venizelos taleplerini 30 Aralık 1918'de hazırlayıp, 1919 yılının ilk günlerinde farklı dillere çevirterek hazırladığı muhtırada açıkladı. Buna göre, Osmanlı Devleti yönetiminin Türk nüfusunun gerçekten yoğunlukta olduğu iç kısımlarla sınırlanmasını ve Bandırma'nın doğusundan Akdeniz'e inen çizginin batısında kalan tüm toprakların da Yunanistan'a verilmesini talep ediyordu (Macmillan, 2004).

Diaspora'daki Ermenilerin lideri Bogos Nubar Paşa da hemen mütareke sonrasında İtilaf devletlerine başvurmuş içinde Erzurum'un da bulunduğu bağımsız bir Ermenistan'ının kurulmasını ve bu devletin Milletler Cemiyeti ve İtilaf devletlerinin koruması altına alınmasını talep etmiştir. Ermeni Partiği Zaven Efendi de 12 Şubat 1919'da Paris'e gelerek bu talepler doğrultusunda görüşmelerde bulunmuştur. Kürtlerin temsilciliğine soyunan Şerif Paşa da Paris Barış Konferansı'na katılarak bağımsız bir Kürt devleti için talepler de bulunmuştur. Hatta Şerif Paşa'nın Kürdistan sınırları Büyük Ermenistan sınırları ile örtüştüğünden iki grup arasında bir anlaşmazlık da çıkmıştır. İngilizlerin araya girmesi ile bu anlaşmazlık çözülmüştür (Selvi, 2018).

Resim 4.10 Sevr Antlaşması'nı imzalamak üzere Paris Barış Konferansı'na giden Osmanlı Heyeti: Damat Ferit Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik, Maarif Nazırı Bağdatlı Mehmet Hâdî Paşa ve Bern Sefiri Reşat Halis Bey.

Bu kadar çok yeni büyük devlet kurma hülyalarının sahnesi olan Osmanlı Devleti'nin konferansa sunduğu istekler havada kalacaktır. Zira konferansın 14 Mayıs 1919 tarihli oturumunda oldukça önemli bir karar alınmıştır. Adriyatik kıyılarından Fiume'nin kendilerinin hakkı olduğunu iddia eden İtalya'nın destek görmemesi nedeniyle konferansı terk etmesi sonrasında İngiltere, Fransa ve ABD'nin katıldığı oturumda alınan kararlara göre, İstanbul, Trakya ve Boğazlar Türk egemenliğinden alınacak İzmir ve çevresi ise Yunanistan'a verilecektir. İtalya'ya Türkiye'nin güneyi, Fransa'ya da Ermenistan dışında kalan Anadolu toprakları, ABD'ye ise İstanbul ve Ermenistan mandaterliği veriliyordu.

Savaş sonrası dünyaya yeni bir düzen vermek iddiası ile toplanan Paris Barış Konferansı, aynı zamanda geçen "yüzyıl boyunca oluşan rekabeti de ortadan kaldıran bir hesaplaşma" (Selvi, 2018) sahası da olacaktır. Galip devletler daha konferansa gelmeden önce kendi barış planlarını hazırlamışlar ve bu planı gerçekleştirmek için konferansa gelmişlerdir. Galipler, mağlup devletlerle yapılacak antlaşmaların esaslarını öncelikle kendi aralarında belirleyerek oluşturmuş sonrasında ise, ilgili mağlup devlet konferansa davet edilerek barış antlaşması âdeta dikte ettirilmiştir. Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti kendileriyle ilgili antlaşma esasları oluşturulduktan sonra Paris'e gelmişlerdi. Bu antlaşmalarda mağlup devletlere söz hakkı verilmediği gibi, devletlerin karşılıklı eşitliği prensibi de göz ardı edilmiş, mağlup devletler bu şartlar altında antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Aslında konferansta sergilenen tavır, Yeni Dünya düzenin hangi şartlar altında ve nasıl bir hesaplaşma mantığı ile kurulmak istendiğini oldukça açık bir şekilde gösteriyordu. Dolayısıyla aslında Paris Barış Konferansı, dünya için yeni bir düzen sunmanın dışında daha büyük çatışmalara ve yeni savaşlara zemin hazırlamıştır.

Birinci Londra Konferansı (12 Şubat 1920)

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barış antlaşması ile ilgili olarak genel bir karara varılmış, bu doğrultuda işgallere başlanmıştır. Konferanstan sonra Yunanistan hemen harekete geçerek 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiştir. Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra başlayan işgallere karşı direnen Türk halkı, İzmir'in işgaline sessiz kalmamış ve tüm yurdu harekete geçiren bir protesto ve miting sürecine girilmiştir. Zira hem barış konferansında alınan kararların hem de İzmir'in işgalinin Misak-ı Millî ile vatanın sınırlarını belirleyen bu sınırlar içinde ekonomik olarak da bağımsız olmayı öngören Anadolu hareketi nezdinde kabul edilmesi mümkün değildi. Bu nedenle de işgalcilerle ve Yunan ordusu ile mücadeleye devam edilmiştir.

Batı ve Güney Cepheleri'nde işgalcilere karşı Türk milletinin kararlı direnişini sürdürmesi karşısında prestijlerinin sarsıldığını düşünen galip devletler yeni kararlar almaya yöneldiler. Özellikle İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile ilgili meseleleri önce kendi aralarında ve kendi çıkarları doğrultusunda çözmek amacıyla konferanstan önce birkaç kez bir araya gelmişler ve Türklerle yapılacak barış antlaşmasının esaslarını belirlemişlerdir. Bu görüşmelerde İstanbul'un durumu, Padişah'ın İstanbul'da kalıp kalmayacağı, Yunanlıların İzmir'de kalmalarına izin verilip verilmemesi, İtalyanlara Anadolu'dan toprak verilip verilmeyeceği, Ermenistan'ın bağımsızlığı, Kürdistan'ın geleceği gibi konular konuşulmuştur. Lord Curzon'un Fransızlarla anlaşarak ortaya koyduğu bu plan Lloyd George ve Balfour dışında İngiliz kabinesinden destek bulmadı. Bunun üzerine Londra'da düzenlenecek olan konferansa sunulmak üzere Türkiye ile yapılacak antlaşmanın esaslarının belirlenmesi görevi Lord Curzon'un tasarısını Hindistan'da olayların çıkmasına sebep olacağı endişesini ortaya koyarak reddeden ve kabinede de etkili olan Hindistan İşleri Nazırı Montagu'ya verildi. Yeniden hazırlanan taslak 12 Ocak 1920'de hükûmete sunuldu. Yeni tasarıya göre, İstanbul Türklere bırakılıyor, Doğu Trakya Türk sınırı Midye-Enez hattına kadar geri çekiliyor, Boğazlarda geçiş serbestisî kabul ediliyor, İzmir'den çekilecek olan Yunanlılara Edirne verilirse o takdirde İzmir'e bir Rum, Edirne'ye de bir Türk vali tayin edilmesi öngörülüyor, Erzurum ve Bayburt hariç, Erzurum'un doğusundaki topraklarda bir Ermenistan kuruluyor ve Trabzon'un doğusu (Lazistan), Gürcistan'a bırakılıyordu (Tansel, 2019).

Londra Konferansı'nda ilk toplantılara 12 Şubat 1920'de başlandı. Konferansın 27 Şubat tarihli oturumunda Ermenistan meselesi ele alınarak, Erzincan ve Trabzon Ermenistan sınırları dışında bırakılıyor ve bağımsız Ermenistan üzerinde anlaşılırken Çukurova bölgesinde yaşayan Ermenileri koruma görevini de Fransızlar üstleniyordu. Londra Konferansı'nın son toplantıları 11 Mart-10 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılmıştır. 18 Nisan 1920'de toplanacak olan San Remo Konferansı öncesi çözülemeyen konu başlıkları görüşülmüş ve gerekli araştırma ve görüşmelerin yapılması için komisyonlar oluşturulmuştur.

San Remo Konferansı (19-26 Nisan 1920)

Galip devletler, Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan barış antlaşmasının esaslarını belirlemek amacıyla bir kez de San Remo'da bir araya geldiler. Türklerle imzalanacak antlaşmanın gecikme nedenleri çok farklıydı. Paris Barış Konferansı önceliği Almanya ile yapılacak olan antlaşmanın esaslarını tespite odaklanmıştı. Ayrıca Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine ona vadedilen toprakların yeniden paylaşımı probleminin ortaya çıkması antlaşmayı geciktiriyordu. Paylaşımın büyüklüğü ve galip devletlerin en büyük pastayı elde etmek isteği de gecikme üzerinde oldukça etkiliydi. Bu durum bizzat müttefik devletler arasında anlaşmazlıklara sebep oluyordu. Paris'te ve Londra'da bir araya gelerek barış antlaşmasının esaslarını konuşan müttefik devletler kesin bir sonuç üzerinde bu nedenle tam olarak anlaşamamışlardır. Ancak Anadolu'da Millî Mücadele'nin gittikçe kuvvetlenmesi müttefik devletleri biran önce karar almaya zorlamıştır. Bu amaçla İngiltere, Fransa, İtalya başbakanları ve Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin katılımıyla 19-26 Nisan tarihleri arasında San Remo'da bir konferans düzenlenmiş ve Türklerle imzalanacak barış antlaşması üzerinde görüşmelere başlamışlardır (Baytok, 1970).

San Remo Konferansı'nda masaya yatırılan konu, Türklerle imzalanacak barış antlaşması olmasına rağmen herhangi bir şekilde Türklerden görüş alma gereği hissedilmeyerek, Osmanlı Devleti bir taraf olarak görülmemiştir. Bu yaklaşım aslında Paris Barış Konferansı'ndaki tavrın uzantısıydı. Amaç, Osmanlı Devleti'nin paylaşımını artık geciktirmeden tamamlamaktı. Dolayısıyla Paris'te olduğu gibi alınan kararlar, Osmanlı Devleti'ne dikte ettirilmek isteniyordu. Bu bakımdan da müttefik devletler, Türklerle imzalanacak barış antlaşmasını imtiyaz alanlarını genişletme ve yeni alanlar elde etme, azınlıklar ise kendilerine bağımsız bir devlet elde etmenin fırsatı olarak değerlendiriyordu. Bu bakımdan da hazırlanan esaslar adil bir barış antlaşması olmaktan çok uzaktı.

26 Nisan'da çalışmasını tamamlayan San Remo Konferansı sonrasında belirlenen barış planı, 11 Mayıs 1920'de Osmanlı heyeti başkanı Tevfik

Paşa'ya sunuldu ve bir ay içinde görüşün yazılı olarak bildirilmesi istendi. Bakanlar kurulunda tartışılan anlaşma esasları sonunda bir taslak hazırlanarak padişahın onayından sonra konferans heyetine sunuldu. Müttefik devletler bu istekleri 7 Temmuz'da Spa Konferansı'nda görüşerek reddetti ve antlaşmanın imzalanması için Osmanlı Devleti'ne 27 Temmuz 1920 tarihine kadar süre verdi. Bu şartlar altında Padişah Vahdettin, 22 Temmuz 1920'de antlaşmanın kabulüne karar verdi. Aynı tarihte Yunan ordusunun ileri harekâta geçerek Aydın, Nazilli'yi diğer yandan da Balıkesir ve Bursa'yı işgal ederek İzmit istikametinde ilerlemesi, padişahın kararı üzerinde etkili oldu. Zira Padişah Vahdettin yok olmaktansa zayıf ve zillet altında yaşamayı tercih etmiştir.

Sevr Antlaşması'nın İmzalanması ve Antlaşmanın Başlıca Hükümleri ve Önemi

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Slovenya ve Çekoslovakya arasında imzalandı. Toplam 433 maddeden oluşan antlaşma ile Türkler için büyük güçlerin denetimi altında olan İstanbul ve küçülmüş bir Anadolu öngörülüyordu (Meray-Olcay, 1977; Helmreich, 1996). Sevr Antlaşması'na göre;

- Azınlıkların hakları gözetildiği sürece İstanbul Türlerde kalacaktır. Bu durum göz ardı edilirse geri alınacaktır.
- Büyükçekmece yakınlarına kadar Doğu Trakya Yunanistan'a veriliyordu.
- İzmir, Kırkağaç, Akhisar, Ödemiş, Tire ve Söke'yi de içine alan bölgede Osmanlı idaresinin devamı öngörülüyor, bu doğrultuda İzmir kalelerinden birine Türk bayrağı asılmasına izin veriliyordu. Ancak Osmanlı Devleti hâkimiyet haklarını Yunanistan'a bırakacaktı. Ayrıca bölgede kurulacak yerel bir meclis bölgenin 5 yıl içinde Yunanistan'a bağlanmasına karar verebilecekti.
- Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kuruluyordu. Bu devlet Osmanlı Devleti tarafından tanınacaktı. Ermenistan Devleti'nin sınırları ABD tarafından belirlenecekti.
- Suriye, Irak ve Türkiye arasında ise özerk bir Kürt devleti kuruluyordu. Bu devlet Milletler Cemiyetinin onayı ile bağımsızlığını elde edebilecekti.
- Antakya, Antep, Maraş, Urfa ve Mardin Fransa'da kalacaktı.
- İstanbul ve Boğazlar savaşta ve barışta bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerine açık tutulacak ve denetimi İtilaf devletleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından sağlanacaktı. Ayrıca bölgede İtilaf devletler askerî güç de bulundurabilecekti. İstanbul'da ise bir jandarma alayı ve padişahın muhafız birliği dışında Türk askerî gücü bulunmayacaktı.
- Ayrıca İtilaf devletleri önemli ayrıcalıkların yanında kapitülasyonlar sayesinde mali denetim hakları da elde ediyordu. Hatta kapitülasyonlardan müttefik devletlerin himayesi altındaki azınlıklar da yararlanacaktı. Mali bir komisyon kurulacak, komisyonun uygun görmediği hiçbir mali tedbir uygulanamayacak, bütçe üzerindeki son kararı da komisyon verecekti.
- Azınlıklar oldukça geniş haklar elde ettikleri gibi istedikleri okulları da açabilecekler, aynı şekilde istedikleri dinî kuruluşları da oluşturabileceklerdi.
- Türk askerî gücü en az düzeye indirilecektir. Deniz gücü 7 küçük savaş gemisi ile 6 büyük savaş gemisinden ibaret olacaktı. Denizaltı ve hava kuvveti olmayacaktı.
- Osmanlı Devleti, geçerli neden olmaksızın hiçbir milletin bilim adamının arkeolojik kazı yapmasına engel olmayacaktı (Erim, 1953).

Resim 4.11 Sevr Antlaşması'nın imza töreni: Hâdi Paşa metni imzalıyor.

Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girebilmesi için tarafların yetkili kurumlarınca onaylanması gerekiyordu. Meclis-i Mebusan İstanbul'un işgalinden sonra 18 Mart'ta kapatılmış olduğundan İstanbul'da antlaşmayı onaylayacak yetkili bir kurul yoktu. Ankara Hükûmeti ise antlaşmaya karşı çıktığı için Sevr Antlaşması onaylanamamıştır. Müttefik devletler de antlaşmayı onaylamadı. Sadece Yunanistan elde ettiği ayrıcalık ve toprakları kaybetmek istemediğinden antlaşmayı ilk imzalayan devlet oldu. Bu nedenle de Sevr Antlaşması, hukukilik kazanmamış ve yürürlüğe girmemiştir.

Resim 4.12 Sevr Antlaşması'nın imzalanmasını takiben Atina'daki Panathinaiko Stadyumu'nda Venizelos, Kral Aleksandros ve Temistoklis Sofulis'in de katıldığı kutlama töreni

Antlaşma şartları dikkate alındığında Türklerin yaşaması için öngörülen topraklarda bağımsız bir devletin var olmasının imkânsızlığı ortadadır. Zira Sevr Antlaşması bir bakıma I. Dünya Savaşı öncesinde müttefik devletlerin kendi aralarında imzaladıkları paylaşım planlarının yaşanan gelişmeler sonrasında yeniden gözden geçirilmiş hâlidir. Bu bakımdan da aslında paylaşım antlaşmalarının Türklere barış antlaşması olarak dayatılmak istenmesidir. TBMM Hükûmeti'nin bu şartlar altında hazırlanmış olan bir antlaşmayı kabul etmesi imkânsızdı. Aslında Türklere barış antlaşması olarak sunulan Sevr Antlaşması, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ni menfaatleri doğrultusunda paylaştıkları bir yok oluş için zemin oluşturuyordu. Bu şartlar altında Türk milletinin var olması mümkün değildir. Mücadelesinin temelini milletin yaşaması ve tam bağımsızlığı üzerine kurmuş olan Anadolu hareketi ve lideri Mustafa Kemal Paşa'nın da bu antlaşmayı barış antlaşması olarak kabul etmesi mümkün değildi.

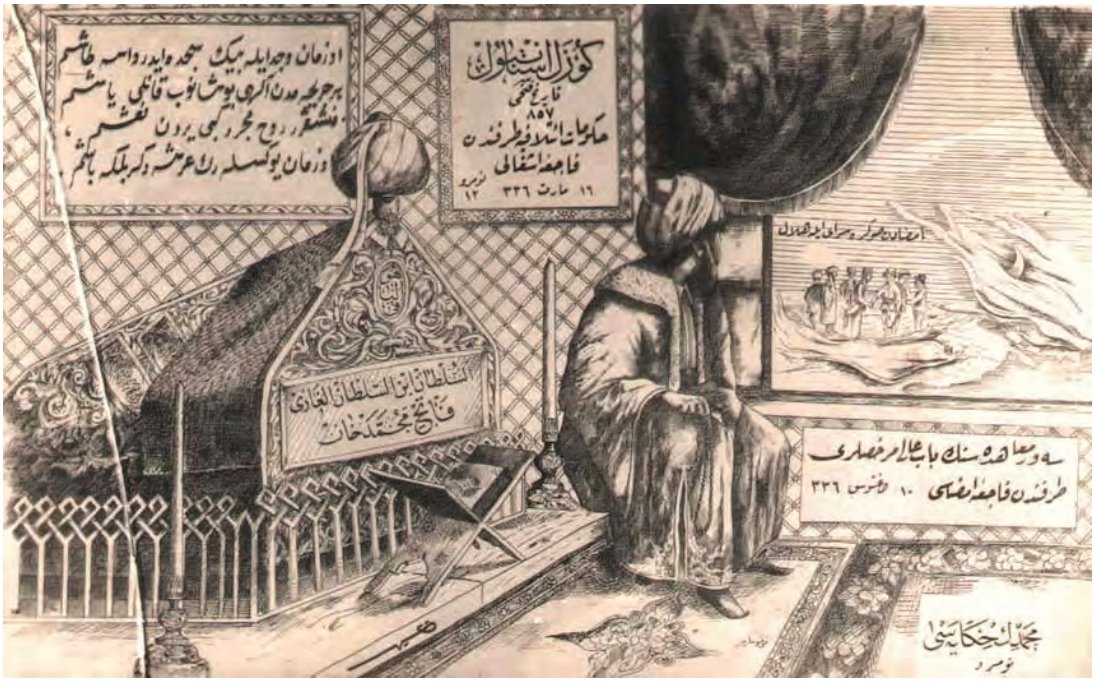

Resim 4.13 Fatih Sultan Mehmet Han türbesinden Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti temsilcilerini endişeyle izliyor. (Mehmet'in Hikayesi: No: 17)

TBMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi

TBMM Hükûmeti, 19 Ağustos 1920 tarihli özel oturumunda Sevr Antlaşması'nı ele alarak antlaşmayı imzalayan yetkilileri, onaylayan Şura-ı Saltanat (Danışma Kurulu) üyelerini vatana ihanetle suçlayarak vatansız sayılmaları kararını aldı. Aynı oturumda TBMM'nin ve Ankara Hükûmeti'nin antlaşmayı tanımadığını ve yok saydığını açıkladı (Yavuz, 1999).

Sevr Antlaşması'nın Türkler için ön gördüğü esasların kamuoyuna yansıması sonucunda İstanbul basını antlaşmayı yoğun bir şekilde eleştirdi. Bu gelişme, İstanbul'daki pek çok vatanseverin Anadolu'daki harekete katılma kararı vermesini tetikleyerek tek kurtuluş yolu olarak Millî Mücadele'yi görmesini sağladı. Bu tarihten sonra Anadolu'ya ciddi bir geçiş söz konusu oldu. Sevr Antlaşması başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Anadolu hareketinin haklılığını ortaya koymuştur. Türklerin yaşamak için, bağımsız olmaktan ve savaşmaktan başka çareleri yoktu. Bu ise ancak topyekûn bir mücadele ile mümkün olabilirdi.

Bilecik Görüşmesi: (5 Aralık 1920)

TBMM Hükûmeti'nin Sevr Antlaşması'nı tanımadığını ilan etmesi karşısında İtilaf devletleri, Padişah Vahdettin'e baskı uygulayarak Anadolu'ya karşı sertlik yanlısı bir politika izleyen Damat Ferit Paşa hükûmetinin değiştirilmesini, daha yumuşak başlı ve Anadolu'daki milliyetçilere sempati duyan Tevfik Paşa hükûmetinin 21 Ekim 1920'de kurulmasını sağlamışlardı. Tevfik Paşa, hükûmet programında da öngörüldüğü gibi önceliğini Anadolu ile uzlaşma arayışlarına verdi. Bu amaçla İzzet Paşa başkanlığında Anadolu'ya bir heyet gönderilmesi kararı alındı. Bu doğrultuda ilk adım, Yüzbaşı Neşet Bey'in, gizlice "*memur-u mahsus*" (özel görevli) olarak Anadolu'ya gönderilmesi ve ondan gelecek rapora göre hareket edilmesi kararı oldu. İstanbul Hükûmeti'nin Anadolu ile temas konusunda görevlendirdiği İzzet Paşa, Neşet Bey döndükten sonra Mustafa Kemal ile doğrudan temas kurmaya çalıştı. Durum üzerine Mustafa Kemal Paşa, Aralık'ta Bilecik'te buluşma kararı aldı (Türker, 2017).

Mustafa Kemal Paşa 5 Aralık'ta, Albay İsmet [İNÖNÜ] Bey ve Hariciye Vekili Bekir Sami [KUNDUH] Bey ile birlikte, İstanbul'dan 4 Aralık'ta Bilecik'e gelen heyetle Bilecik İstasyonu'nun bir odasında buluştu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bir hükûmetin varlığını tanımadığını ve kendilerini de o hükûmetin adamları olarak kabul etmediğini eğer İstanbul'daki bir hükûmetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileri ile görüşmeyeceğini bildirmiştir. Bu sert açıklama üzerine kimlik ve yetki gözetilmeden görüşme yapılmasına karar verildi. Birkaç saat süren görüşme sonunda yapılan açıklamalardan tatmin olmayan Mustafa Kemal Paşa, heyetin İstanbul'a dönmesine izin vermeyeceğini ve kendileri ile Ankara'ya gelmelerini bildirmiştir (Türker, 2017).

İstanbul heyeti ile birlikte Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, heyeti zorla kendi istekleri dışında alıkoymasına rağmen basına verdiği demeçlerde bu durumu kamuoyu ile paylaşmamıştır. Yapılan açıklamalarda heyetin Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile görüşmek için geldiği, ülkenin iyiliği ve esenliği uğrunda daha verimli ve etkili olarak çalışmak üzere kendilerine katıldıkları açıklamıştır. İcra Vekilleri üyeleri ve Mustafa Kemal, Heyet üyelerini ziyaret ediyorlar, kendileriyle görüşmelerde bulunuyorlardı ama İstanbul'la haberleşmelerine izin vermiyorlardı. TBMM Hükûmeti 26 Ocak 1921'de bir kararname yayımlayarak heyet üyelerine 3 Aralık 1920 tarihinden geçerli olmak üzere maaş tahsis etti. Ayrıca Münir Bey ile Fatin Efendi'yi Hariciye ve Maarif vekilliklerinde görevlendirdi. Buna rağmen İstanbul Heyeti üyeleri Ankara'da alıkonmaktan memnun kalmamışlar ve bir an önce İstanbul'a geri dönmek istemişlerdir (Aytepe, 2004). 3 Aralık 1920'de İstanbul'dan ayrılan heyet yaklaşık üç aydan biraz fazla bir süre sonra 18 Mart 1921'de İstanbul'a geldi ve bu tarihe kadar Ankara'da kaldı (Kadri, 1991).

dikkat

Bilecik Buluşması için İstanbul Hükûmeti tarafından oluşturulan Heyet Başkanı Dâhiliye Nazırı İzzet Paşa, Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım, Bern Büyükelçisi Cevat, Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Münir Beylerle Rasathane-i Amire Müdürü Hoca Fatin Efendiler olmak üzere toplam altı kişiydi.

Öğrenme Çıktısı

3 Sevr Barış Antlaşması'nın taraflarını ve maddelerini inceleyebilme, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki amaçlarını analiz edebilme

Araştır 3

Sevr Antlaşması'nın Türk tarihi bakımından önemini araştırınız

İlişkilendir

Helmreich, Paul C., (1996). Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, Sabah Kitapları, İstanbul.

Anlat/Paylaş

Sevr Antlaşması'na karşı TBMM Hükûmeti'nin tepkisini yorumlayın.

MİLLÎ MÜCADELE'DE BASIN VE BASININ MİLLÎ MÜCADELE'NİN AMACI DOĞRULTUSUNDA ÖRGÜTLENDİRİLMESİ VE YÖNLENDİRİLMESİ

Türk basın tarihinin önemli bir evresi de hiç şüphesiz ki Millî Mücadele Dönemi basınıdır. İstanbul ve Anadolu basını olmak üzere iki ana kategori altında incelenen dönem basını, aynı zamanda Millî Mücadele'yi destekleyen ve Millî Mücadele'ye muhalif basın olarak da ele alınabilir. Millî Mücadele Dönemi basınının en önemli özelliği; Anadolu'da gazeteciliğin ve yerel basının yükselişe geçmiş olmasıdır. İstanbul'un dışında pek çok Anadolu şehri bu dönemde yeni gazete ve dergilerin yayımlandığı önemli merkezler hâline gelmiştir.

Millî Mücadele'de Anadolu Basını

Millî Mücadele Dönemi'nin en önemli kitle iletişim aracı basındır. Vatanın kurtuluşu ve milletin bağımsızlığı için topyekûn bir mücadele ihtiyacı içinde olan Millî Mücadele'nin önder kadrosu için basın, ilk günden itibaren önemini korumuştur. Zira henüz Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra Halep'ten İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, halkı bilgilendirmek ve yaşananlara karşı bir kamuoyu oluşturmak amacıyla yakın arkadaşı Ali Fethi [OKYAR] Bey ile birlikte ellerindeki sermayenin tamamını yatırarak Minber gazetesini çıkarmıştır. Sivas Kongresi sonrasında alınan kararların halka duyurulması ve millî birliğin sağlanması için Millî Mücadele'nin ilk resmî organı diyebileceğimiz İrade-i Milliye gazetesinin çıkarılmasını sağlamıştır (Tamer, 2004).

Millî Mücadele Dönemi'nde özellikle de muhalif İstanbul basını karşısında yeni bir basına duyulan ihtiyaç daha da artmıştı. Anadolu hareketini anlatacak, halkı bilgilendirecek, yönlendirecek ve birleştirecek basına duyulan ihtiyaç başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere pek çok vatanseveri Anadolu'nun farklı illerinde gazete ve dergi çıkarmaya sevk etti. Böylece yerel basın da önem kazanmaya başladı. Millî Mücadele Dönemi Türk basınının en büyük sorunlarından biri ise sansür olmuştur. Özellikle işgal bölgelerinde yayımlanan ve Anadolu hareketini destekleyen gazeteler, sansürden fazlasıyla etkilenerek çoğu zaman boş sütunlar hâlinde yayımlanmıştır.

dikkat

Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da çıkan en önemli gazeteler; Minber, İrade-i Milliye, Yenigün, Hakimiyet-i Milliye ve Albayrak gazeteleridir.

Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu yayımlanan birkaç gazete istisna büyük bir kısmı, Millî Mücadele'yi destekledi. Dönemin tüm zorluklarına karşın yayınlarına devam ederek Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak mücadeleye katkıda

bulundu. Bu tarihlerde Ankara'da iki önemli gazete yayımlanıyordu. İlk Yunus Nadi Bey'in çıkardığı Yeni Gün Gazetesi diğeri de Hâkimiyet-i Milliye gazetesidir. Her iki gazete de Millî Mücadele'yi destekleyen en popüler Anadolu gazetelerindendir. Hatta Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, TBMM Hükûmeti'nin gayri resmî yayın organı olarak kabul edilir. Gazete, 1934'ten sonra Ulus adını alacaktır.

Millî Mücadele yıllarında basın açısından önemli bir merkez de İzmir'dir. Tüm işgal bölgelerinde olduğu gibi İzmir basını da İtilaf devletleri, işgal sonrasında ise Yunan yetkililerin sıkı sansürü altında yayın yaparak mücadeleyi desteklemiştir (Arıkan, 1989). İzmir basını yoğun bir şekilde Yunan iddiaları ve işgallerine karşı yayınlar yapmıştır. Diğer yandan ise, Mücadele'nin amaç, ilke ve esaslarını, TBMM'de yaşanan gelişmeleri ve hükûmete dair haberleri yoğun bir şekilde gündemine almıştır. Böylece halkı bilgilendirdiği gibi kamuoyu da oluşturmada etkili olmuştur.

Erzurum'da yayımlanan Albayrak Gazetesi, Ermeni iddialarının merkezinde bulunan bölgenin haklarının savunulmasında olduğu gibi gelişmelere karşı kamuoyu oluşturulmasında ve halkın millî amaçlar doğrultusunda birlikte hareket etmesinin sağlanmasında Anadolu basını içinde oldukça önemli ve iyi bir örnektir. Benzer şekilde Trabzon'da İstikbal, Balıkesir'de Ses ve Doğru Söz, Kastamonu'da Açıksöz, Adana'da Yeni Adana, Pozantı, Konya'da Babalık, Afyon'da İkaz ve Öğüt, Amasya'da Emel, Samsun'da Ahali, Giresun'da Işık gibi pek çok yerel gazete Millî Mücadele'nin basındaki destekçileri oldu. Gazetelerin büyük bir kısmı, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin yayın organlarıydı (Çoşar, 1964; Özkaya, 1989).

Bu tarihlerde cephede verilen mücadelenin yanında basın üzerinden de bir millî mücadele verilmiştir. Türk milletinin haklı mücadelesi basın üzerinden duyurulurken halkın aynı amaç etrafında kenetlenmesi de sağlanmıştır. Topyekûn bir mücadele sonunda kazanılan Millî Mücadele'de oldukça zor şartlar altında yayınlarını sürdüren basının katkısı büyüktür. Zira halk, yeni bir mücadele için basın aracılığıyla psikolojik olarak hazırlanmıştır. Dönemin en etkili kitle iletişim aracı olan gazete aynı zamanda en etkili propaganda enstrümanı olmuş ve halkı aynı amaç etrafında toplayarak bağımsızlığı ve kurtuluşu için mücadele etmeye yönlendirmiştir.

Millî Mücadele'de İstanbul Basını

Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul'da yayımlanan pek çok gazete ve dergi mevcuttu (Özkaya, 1989). Ancak İstanbul basınında Millî Mücadele kuvvetli bir şekilde desteklenememiştir. Bu durum üzerinde İstanbul'un işgal altında olması, sansürün sıkı tutulması ve mücadeleyi desteklemeyen yayın organlarının yarattığı olumsuz hava gibi nedenler etkilidir. İstanbul basını içinde Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler vardır. Ancak bunlar Anadolu'daki gazeteler kadar yoğun değildir. Tasvir-i Efkâr, İleri, İkdam, Vakit Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da çıkarılan Yeni Gün, İstiklal, Akşam, Türk Dünyası, Hadisat gazeteleri Millî Mücadele yanlısı yayınlar yapan gazetelerdir. Ancak bu gazeteler sıkı sansür nedeniyle I. İnönü Zaferi'ne kadar Millî Mücadele'ye dair dengeli bir yayın politikası takip etmek durumunda kalmıştır. Bu tarihten sonra sansürün de kısmen kırılmasıyla Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'den daha yoğun bir şekilde bahsetmeye başladılar.

dikkat

Millî Mücadele'ye karşı yayın yapan önemli gazeteler; Alemdar, Peyam-ı Sabah, Sebillürreşad, Aydede ve Yeni İstanbul gazeteleridir.

Başta Refi Cevat [ULUNAY] tarafından çıkarılan Alemdar olmak üzere Ali Kemal tarafından çıkarılan Peyam-ı Sabah, Eşref Edip [FERGAN] tarafından çıkarılan Sebillürreşad, Refik Halit [KARAY] tarafından yayınlanan Aydede ve Yeni İstanbul gazetesi ise Millî Mücadele karşıtı yayınları ile öne çıkıyordu. Bu gazetelerde Millî Mücadele bir İttihatçı girişimi olarak görülüyor ve Mustafa Kemal ve diğer Millî Mücadele önderleri ise devlete başkaldıran asiler olarak değerlendiriliyordu (Kocabaşoğlu ve Akan, 2019).

Anadolu Ajansının Kurulması

Millî Mücadele'yi destekleyecek basına duyulan ihtiyaç yanında Mustafa Kemal Paşa, uluslararası arenada da Millî Mücadele'nin haklılığını savunmak ve doğru bilgi akışını sağlamak, Millî Mücadele'nin amacını açıklamak için ulusal bir ha-

ber ajansı kurmak istedi. Özellikle Millî Mücadele karşıtı Avrupa merkezli propagandanın da etkisinin kırılmasını istiyordu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yabancı basın temsilcileri İstanbul Hükûmeti ile yaptıkları antlaşma doğrultusunda İstanbul'da Türkiye-Havas-Reuter Ajansını kurmuşlardı. Bu ajans, Millî Mücadele'nin sonuna kadar çalışmalarına devam etmiş ve ancak 1922'de kaldırılmıştır (Koloğlu, 1994).

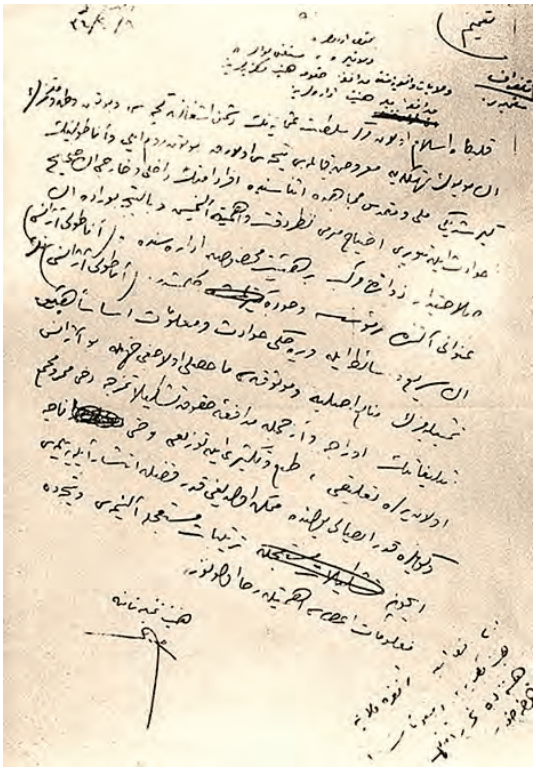

Resim 4.14 Atatürk'ün Anadolu Ajansı'nın kurulduğuna dair tamimi

Millî Mücadele için önemli bir ihtiyaç da doğru bilgiyi yayarak karşı propaganda yapmaktı. Bu nedenle de ulusal bir haber ajansına duyulan ihtiyaç gün geçtikçe daha da artıyordu. Vatanı ve ulusal birliği tehlikeye düşürecek propagandaların önüne geçilmeliydi. Ayrıca halkın birlikteliğini bozacak Türk kamuoyunu yanlış yönlendirecek iç ve dış yayınlara karşı da tedbirler alınması bir zorunluluktu. Ayrıca gelişmeleri düzenli ve zamanında halka ulaştırmak ve böylece hükûmet ile halk arasındaki bağlantıyı da kuvvetlendirmek gerekiyordu (Nadi, 1959; Adıvar, 1962). Bu ihtiyaçlardan hareketle 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansının kurulmasına karar verildi (İnuğur, 1992; Tekeli, 1994). Ajans ilk bültenini 12 Nisan 1920 tarihinde yayımladı. Bu ilk bildiriden başlamak üzere Türk milletinin bağımsızlığına ve bu yöndeki istek, azim ve kararlığına vurgu yaptı. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Ajansının kurulduğu ilk günlerden itibaren ajansın tanıtımı, ajans haberlerinin ve bültenlerinin memleketin her tarafına gönderilmesinin sağlanması konusunda oldukça hassas davranmıştır.

Dönem içindeki önemli gelişmelerden biri de 7 Haziran 1920'de Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünün kurulmasıdır. Amaç, yurt içinde ve dışında propaganda faaliyetleri yapmak ve bu arada bilgi toplamak suretiyle istihbarat faaliyetlerinde bulunmaktı. Müdüriyet; Roma, Zürih, Berlin, Paris ve Moskova'da şubeler açmış, Trablusgarp'taki İslam komiteleri ve Hindistan Hilafet Delegasyonu'yla temaslarda bulunmuştur. Genellikle Avrupa basınını yakından takip eden ve buradaki bilgi ve haberleri tercüme ederek Anadolu'ya gönderen teşkilat bu sayede hem istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş hem de etkili bir propaganda yapılmasına zemin hazırlamıştır (Yurtsever, 2013).

Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünün kurulmasından sonra Anadolu Ajansı da faaliyetlerini bu müdürlük bünyesinde yürütmeye başladı. Ajans, 1 Mart 1925 tarihinde müdürlükten ayrılarak bağımsız bir anonim ortaklık hâline geldi.

Resmî Gazete'nin (Ceride-i Resmiye) Yayımlanması

Osmanlı Devleti'nde ilk resmî gazete, 1828'de Mısır'da Vekâyi Mısriyye adı ile yayımlandı. Ancak bu gazete uzun soluklu olamadı (Koloğlu, 2014). II. Mahmut Dönemi'nde 11 Kasım 1831 tarihinde çıkarılmaya başlanan Takvim-i Vekâyi gazetesi kesintilere uğramakla birlikte Millî Mücadele yıllarında da yayımlandı (Yazıcı, 1983).

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildiğinde Takvim-i Vekayi İtilaf devletlerinin denetimi ve baskısı özellikle de sansürü altına girdi. Bu nedenle de işlevini kaybetti. İstanbul'daki Matbuat Müdürlüğü de artık görevini yerine getiremeyecek bir duruma gelmiş, işgalci devletlerin denetimi altına girmişti (Anadolu Ajansı Kuruluşu, Tarihçesi Safahatı, 1935).

Kendi basınını oluşturmak isteyen TBMM Hükûmeti, 7 Haziran'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünü kurduktan bir müddet sonra, 7 Ekim 1920'de Ceride-i Resmiye adıyla resmî bir gazete çıkarma karar verdi (İskit, 2000). Gazete Ceride-i Resmiye başlığı altında "Türkiye Büyük Millet Mec-

lisi Hükümetinin Resmi Gazetesi olub şimdilik haftada bir defa neşrolunur" açıklaması ile çıkarılmaya başlandı. Ceride-i Resmiye çıkarılırken Takvim-i Vekayi de yayın hayatına devam etmiştir. Bu durum son Osmanlı Hükûmeti olan Tevfik Paşa hükûmetinin 4 Kasım 1922'de istifa etmesi ile son buldu.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi yayın hayatına başladığı 1920 yılından itibaren üç farklı ad altında yayımlanmıştır. Gazete, 1920-1923 yılları arasında Ceride-i Resmiye, 1923-1927 yılları arasında Resmî Ceride, 1927 yılından itibaren de Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi adını almıştır.

TBMM Hükûmeti ilk günden itibaren yanıltıcı, doğru olmayan cephe haberlerinin halkın moral ve motivasyonunu olumsuz etkilediğinin farkındaydı. Bu ilk günlerden itibaren propaganda ve basının topyekûn mücadelede cephedeki silah kadar etkili olduğunun bilincindeydi. Bunun için hem iç hem de dış kamuoyunu doğru bilgi ile bilgilendirmek, aynı zamanda da Millî Mücadele'nin haklı gerekçelerini açıklayarak karalayıcı ve yıkıcı propagandaya engel olmak amacıyla Anadolu Ajansını ve Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünü kurarak Resmî Gazete'yi çıkardı.

Öğrenme Çıktısı

4 Anadolu ve İstanbul basınında Millî Mücadele'ye yer veren gazeteleri özetleyebilme, gazetelerin fikirlerini Türkiye tarihi açısından değerlendirerek basın-propaganda ilişkisini kavrayabilme

Araştır 4

Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu basınının önemini araştırın.

İlişkilendir

Çoşar, Ömer Sami, (1964). Milli Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Anlat/Paylaş

Anadolu Ajansının kuruluş amacı ve önemini yorumlayın.

MİLLÎ MÜCADELE'NİN MADDİ VE MANEVİ TEMELLERİ

Millîi Mücadele'nin lider kadrosu vatanın ve milletin kurtuluşu ve bağımsızlığı için yola çıktıklarında pek çok zorlukla yüzleşmek durumunda kalmışlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği gibi "*cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş bütün tersanelerine girilmiş bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bi'l-fiil' işgal edilmiştir.*" Ancak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için bunların ötesinde oldukça önemli bir problem daha vardı.

19. yüzyıldaki büyük ve uzun soluklu savaşlar sonunda büyük toprak kayıpları vererek ve sürekli olarak küçülen, siyasal, sosyal, ekonomik yapısı yanın da demografik yapısı da değişen Osmanlı Devleti'nde savaş yorgunu bir halk oluşmuştu. Bu durum Trablusgarp, Balkan Savaşları ve hemen ardından girilen ve bir kez daha mağlubiyetle sonuçlanan I. Dünya Savaşı sonrasında adeta kronik bir hâl almıştı. Savaştan, yenilgiden, göç ve toprak kaybından bıkkın, aynı zamanda yenilgiler nedeniyle de büyük bir öz güven kaybı yaşayan ve manen büyük bir çöküntü içinde olan Türk halkı, Millî Mücadele önderleri için diğer problemler yanında en önemli sorundu. Zira topyekûn bir seferberliğe ihtiyaç duyulan günlerde halkın desteği olmazsa olmaz bir unsurdu. Mustafa Kemal Paşa, henüz cepheden yeni geldiği İstanbul'dan başlamak üzere halkın mutlaka uyandırılması, bilgilendirilmesi ve sürece dahil edilmesi gerektiğini savunuyordu. Anadolu'ya çıktığı ilk andan itibaren de halkın mücadelenin ana unsuru olduğunu, bu nedenle de kurtuluşun onun azim ve kararlılığında olduğunda ısrar etmişti.

Psikolojik Hazırlık

Tarihin dışına atılmak ve yok edilmek istenen Türk halkının yaşayabilmesinin tek yolu yeniden mücadele etmekti. Millî Mücadele önderleri ilk iş olarak toplumun psikolojik olarak yeni bir mücadeleye hazırlanması ve öz güven kazanması durumu ile ilgilenerek işe başladılar. Vatan sevgisinin ve istiklale duyulan özlemin depreştirilmesi halkın ayağa kaldırılması gerekiyordu. Basın, beyannameler, protestolar ve mitingler yanında başta din adamları olmak üzere kanaat önderleri psikolojik hazırlık evresinin önemli araçları oldu. Bu noktada ilk adım halkı yaşanan gelişmelerden haberdar etmek, bu yapılırken de belli bir bilinçlenmenin yaşanmasını sağlamaktı. Burada özellikle gazete, dergi, beyannameler gibi basılı materyal devreye girmiştir. Özellikle basının propaganda gücünden yararlanılarak halkın aynı hedef etrafında toplanması sağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu nedenle İstanbul'dan ayrı Anadolu'da da bir basının gelişimine önem vermiştir. Hâkimiyet-i Milliye, Albayrak, Açıksöz, Babalık, Öğüt gibi dönemin önde gelen Anadolu gazeteleri psikolojik hazırlık evresinin en önemli vasıtaları olmuştur.

Millî Mücadele'nin psikolojik hazırlık evresinde en önemli gelişme ise, Paris Konferansı'nda alınan karar sonucunda 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olmuştur. Diğer işgaller de Türk halkının tepkisini çekmiş ve protesto edilmişti. Ancak İzmir'in Yunanistan tarafından işgali Türk halkına oldukça ağır gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu gelişme üzerine tüm liva ve mutasarrıflıklara, ordu komutalarına gönderdiği telgraflarla işgalin protesto edilmesini, mitinglerin düzenlenmesini isteyerek aslında halkın harekete geçirilmesini ve uyanmasını da sağlamıştır. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun pek çok noktasında işgali protesto etmek için toplantı ve mitingler düzenlenmiş protesto telgrafları çekilmiştir. İstanbul'daki Fatih, Üsküdar, Kadıköy, Sultanahmet mitingleri büyük kalabalıkları sokağa çıkararak işgalin protesto edilmesini sağlamıştır.

İzmir'in işgali sonrasında ortaya çıkan tepki, Mustafa Kemal Paşa tarafından oldukça etkili ve başarılı bir şekilde yönlendirilerek halkın Millî Mücadele'ye kanalize olmasını sağlamıştır. İşgal sonrasındaki protestolarda tüm İstanbul ve Anadolu âdeta ayağa kalkıp tek yürek olmuştur. Bu millî uyanış, mücadele isteği, karşı koyuş Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yeni bir devletin oluşumu için başarılı bir şekilde yönlendirilmiştir. İzmir'in işgali kadar olumsuz bir gelişme hatta "kara bir gün", aynı zamanda bir uyanışın ve yeniden doğuş isteğinin başlangıcı olmuştur.

Millî Mücadele'nin Psikolojik Hazırlık Evresinde Din Adamlarının Rolü

Psikolojik hazırlık evresinde halkı yönlendiren insan kaynağı ise, başta Millî Mücadele önderleri, ordu komutanları, gazeteciler, aydınlar ve din adamlarıydı. Özellikle okur-yazarlık oranlarının çok düşük olduğu, kitle iletişim araçlarının yetersiz olduğu bu yıllarda halkı yönlendirecek olan her kişi oldukça önemliydi. İşgal edilen bölgelerde halkı yönlendirebilecek olan resmî görevliler pek çok yönden kuşatılmış olduğundan kısıtlı hareket edebiliyorlardı. Bu noktada devreye halkı işgallere karşı bilinçlendirip harekete geçirmeye ve karşı koymaya yönlendiren din adamları, tarikat önderleri girmiştir. Millî Mücadele'nin psikolojik hazırlık evresinde din adamlarının büyük rolleri olmuştur (Kutay, 1973). Dönem Anadolu'sunda din adamları, şeyhler, dinî şahsiyetler; camiler, mescitler ve tekkeler halkın yönlendirilmesinde önemli roller üstlendiler. Pek çok din adamı aktif bir şekilde hemen işgallerden sonra kurulan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri içinde kurucu ve üye düzeyinde yer aldı (Sarıkoyuncu, 1995).

Resim 4.15 Mustafa Kemal Paşa Türk Ordusu'na destek olan Şeyh Feyzi Efendi ve Sivas Kadısı Hasbi Efendi ile kongre binası önünde

Din adamlarının halkı yönlendirmede etkili olacaklarının farkında olan Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'ya çıktığı günden itibaren din adamları ile yakın ilişki içinde oldu. Zira Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da oluşturulan Heyeti Temsiliyede iki din adamına yer vermişti; Erzurumlu Hoca Raif ve Erzincan'da Nakşi Şeyhi Fevzi Efendi (Turan, 1999).

Mustafa Kemal Paşa, bu yıllarda özellikle Bektaşi tarikatının desteğini almayı da ihmal etmemiştir. Sivas Kongresi sonrasında Ankara'ya geçerken Kırşehir'in Hacı Bektaş ilçesine özellikle uğrayarak Bektaşiliğin merkezini ziyaret edip Millî Mücadele'ye destek sözü almıştır. Dönem şartları dikkate alındığında bu destek oldukça önemiydi. Zira Heyet-i Temsiliyenin yayın organı olan İrade-i Milliye gazetesi bu ziyareti sürmanşetten haber yapmıştır. TBMM açıldığında Mustafa Kemal Paşa, bu desteği daha kalıcı bir hâle getirmek ve halka da duyurmak için Bektaşilerin şeyhi Cemalettin Efendi'yi Kırşehir milletvekili seçtirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Alevi ve Bektaşilerin desteğinin alınması ve sürdürülmesi noktasındaki önemli bir adımı da Hacı Bektaş Çelebisi Veliyüddin Efendi'nin Ankara'ya davet edilerek desteğinin alınması olmuştur (Küçük, 2003).

Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda Mevlevilerin yönlendirilmesi ve desteğinin alınması noktasında da girişimlerde bulunmuştur. TBMM'nin birinci başkanvekilliğine seçilen kişi, Konya'da bulunan Mevlevilerin şeyhi Abdülhalim Çelebi'dir. Bazı tarikatlar ise bilfiil mücadelenin içinde yer almıştır. İstanbul Üsküdar'daki Özbek Tekkesi Şeyhi ve müritleri Anadolu'ya insan, silah, cephane ve mühimmat kaçırılmasında etkili olurken Urfa ve Antep'teki direnişte askerî ve siyasi bir hüviyete bürünerek önemli görevler ifa eden Cemiyet-i İslamiye ve yöredeki dört büyük tarikatın şeyh ve müritlerinin hizmetleri bilinmektedir (Turan, 1999).

Toplumun her kesiminden Millî Mücadele'yi destekleyen ve farklı şekillerde katkıda bulunanlar olduğu gibi aynı şekilde her kesimden Millî Mücadele'ye karşı olan ve mücadelenin aleyhine davranarak halkın mücadele karşısında yer almasını sağlamak için faaliyette bulunanlar da olmuştur.

Lider Kadronun Oluşturulması

Millî Mücadele'nin lider kadrosunun tamamı, II. Meşrutiyet Dönemi içinde şekillenmiştir. 1908'den sonraki her siyasal, sosyal, ekonomik gelişme bu kadronun vatan algısı ve anlayışı üzerinde etkili oldu. Osmanlı vatanının kaybedilme tehlikesi Millî Mücadele Dönemi'nin lider kadrosunu en çok etkileyen durum olduğu gibi harekete geçiren etkendir de. Bu ortamda vatanı kurtarmak için beliren Türkçülük, bu kuşağı en çok etkileyen ideoloji oldu. Özellikle Askerî Tıbbiye ve Harbiye'de okuyan gençler, mesleklerinin de kendilerine verdiği "vatanı koruma ve kurtarma" misyonu ile daha refleksif bir psikolojiye ve tavra sahip olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin Harbiyesine baktığımızda Millî Mücadele'nin lider kadrosundan pek çok önemli ismin devre farkı olmakla birlikte bir arada olduğunu görürüz. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Fahrettin [ALTAY], Ali Fethi [OKYAR], Ali Fuat [CEBESOY], Halil [KUT] Paşa, Cafer Tayyar [EĞİLMEZ] Paşa, Selahattin [ADİL] Paşa, Ali İhsan [SABİS] Paşa bu isimlerden bazılarıdır. Harbiye, aynı zamanda ülke siyasetinin de en çok konuşulduğu okullardan biridir (Görgülü, 2014).

1908'den başlamak üzere "vatan" ve "vatanın kurtuluşunu" dert edinen bu yeni kuşağın tüm çabasını belirleyen düşünce, elde kalan vatan toprağının ne pahasına olursa olsun savunulması olmuştur. İmparatorluktan ulus-devlete doğru yaşanan dönüşümde savaşlarla kaygan ve giderek daralan bir biçim almış olan imparatorluk mensubu bu kuşak için vatan kavramı bu ortamda bir anlam kazanmıştır da denilebilir. Bu kuşağın "vatan sevgisi" maalesef acı gelişmelerle defalarca sınanmıştır: Millî Mücadele'nin lider kadrosu ve Cumhuriyet'in kurucuları da bu sarsıcı ancak bir o kadar da öğretici ortam içinde şekillenmiştir.

Millî Mücadele'nin lider kadrosu, özellikle Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları içinde şekillendi. Bu kadro, Kurtuluş Savaşı da dâhil olmak üzere aslında yaşamlarının önemli bir kısmını bir ölüm kalım mücadelesi içinde geçirmiştir. Sürekli olarak kendisini bir varoluş mücadelesi içinde bulmuştur.

Bu kadroyu bir araya getiren aslında vatan konusunda sahip oldukları benzer yaklaşım ve vatan sevgisi olduğu gibi vatanın kurtarılması gerektiği noktasındaki kararlılıklarıydı.

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yaklaşık 4-5 ay kadar İstanbul'da kurtuluş çareleri ile ilgili arayışlarda bulunmuştur. Bunların büyük kısmı henüz İstanbul'a gelmeden önce Mustafa Kemal Paşa'nın aklındaydı. İlk olarak kurulacak İzzet Paşa Kabinesinde kendisine Harbiye Nazırlığı verilmesi için uğraşan Mustafa Kemal Paşa, benzer siyasal çözüm arayışları çerçevesinde Padişahla, Harbiye Nezareti yetkilileriyle, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Ali Fethi [OKYAR] Bey ve Ali Fuat [CEBESOY] Paşa, İsmet [İNÖNÜ] Paşa, Refet [BELE] Paşa, Fevzi [ÇAKMAK] Paşalarla görüştü. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra İstanbul'da görüşen bu kadro Millî Mücadele'nin eylem planını da henüz daha bu yıllarda hazırlamışlardı. Mütareke sonrasında yeni görev yerlerine gittiklerinde de temelde anlaştıkları İstanbul'da yapacak bir şey kalmadığında karar kılmış ve Anadolu'ya geçerek yeni bir mücadelenin başlatılması yolunda harekete geçmişlerdir. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa hem askerî hem de siyaset konusundaki yetenekleri ve karizması ile hareketin lideri olarak belirmiştir.

Askerî Gücün Toplanması

Millî Mücadele'nin ilk günlerinde yapılan hesaplamalara göre, Misak-ı Millî sınırlarının elde edilmesi için, bir başka deyişle ülkenin düşmanlardan temizlenmesi için 300.000'i muharip olmak üzere 450.000 mevcutlu kuvvete ihtiyaç duyulmuştur. Bu hesaba göre Kurtuluş Savaşı'nın lojistik desteğini dört ana grupta toplamak mümkündür: Anadolu'nun kendi imkânlarının zorlanması, İstanbul'daki depolardan silah ve cephane kaçırılması, Fransa, İtalya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinden silah satın alınması, Sovyet Rusya'dan yardım sağlanması (Çalışkan, 2006).

Sovyet Rusya'dan alınan/alınacak yardımları da üç grupta toplamak mümkündür: Sovyet Rusya'dan direk yardım alınanlar, dışarıdan temin edilip Rus limanlarından getirilenler, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan ve özellikle Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Batum'a girmesiyle ele geçirilen askerî mühimmat (Çalışkan, 2006).

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli konularından birisi savaşın insan kaynaklarını sağlamak ve yönetmektir. Bunun için de önemli bir unsur lojistik desteğin sağlanmasıdır. Bu destek ise üç başlık hâlinde ifade edilebilir: Levazım, ordu-donatım ve personel ikmali.

Mondros Mütarekesi'nde, Türk ordusunun kadroları küçültülmüş, silah, cephane ve malzemelerine el konulmuştur. Bu silah, cephane, araç ve gereçlerin önemli bir kısmı İstanbul'da İtilaf devletlerinin elinde bulunmaktadır. Bunların Anadolu'ya kaçırılması için gizli gruplar kurulmuştur. Bu gruplar aynı zamanda Millî Mücadele'ye katılmak isteyen subay, asker ve sivil kişilerin Anadolu'ya geçirilmesi için de çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu faaliyetleri Anadolu Hükûmeti adına Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Kurmay Yüzbaşı Neşet Bey tarafından kurulan "Hamza Grubu" yürütmüştür. 23 Eylül 1920'de kurulan bu grup ilk başta üç şubeden oluşmuş, daha sonra yapılan bir düzenleme ile İstihbarat, Teknik, Personel, Mühimmat ve Levazım olmak üzere beş şube şeklinde örgütlenmiştir. Hamza grubu kurulduğu tarihten Aralık 1920 yılına kadar istihbarat ve personel ihtiyacı dışında, Anadolu'ya malzeme göndermede bir başarı elde edememiştir. skerî imalat fabrikalarının subay ve memurlarından meydana gelen diğer gizli örgüt "İmalatı Harbiye Grubu" ile birlikte hareket etmeye başlandığında Anadolu'ya malzeme gönderebilmiştir. İlk motor kaçakçılığı 5 Aralık 1920'de, ilk vapur kaçakçılığı ise 10 Mayıs 1921'de gerçekleştirilmiştir. Hamza grubu çalışmalar sırasında deşifre olunca bir süre "Mücahit" daha sonra "Muharip" ve en son "Felah" ismini almış ve Kurtuluş Savaşı boyunca bu isimle anılmıştır. Felah grubunun Anadolu Hükûmeti'ne bağlı ve kapsamlı bir teşkilat olması lojistik faaliyete güç katmıştır (Türkmen, 2001).

✓ Bu dönemde kurulan diğer gruplar; Karakol Grubu, M.M. Grubu, İmalatı Harbiye Grubu, Muaveneti Bahriye Grubu, Müdafaayı Milliye Teşkilatı, Namık Grubu, Bizci Grubu (Fethiye'de), Kaynarca Grubu, Ferhat ve Kerimi Grubudur. İmalatı Harbiye ve Muaveneti Bahriye Grubu daha sonra Felah (Hamza) Grubu ile birleşmiştir.

Millî Mücadele Dönemi'nde düzenli bir ordunun kurulmasına kadar Kuvayı Milliye bu alandaki boşluğu doldurarak özellikle Batı Anadolu, Kocaeli ve civarında işgalcilerle başarılı mücadeleler de bulundu. Demirci Mehmet Efe, Çerkez Ethem gibi önemli Kuvayı Milliye birlikleri bu mücadelede ön saflarda yer aldı. Kuvayı Milliye birlikleri işgallere karşı direnen ve silaha sarılan halkın bölgedeki komutanların da destek ve yönlendirmeleriyle oluşturdukları birliklerdi. İhtiyaçları eşraf ve halk tarafından karşılanıyordu. İzmir'in işgalinden düzenli ordunun kurulduğu 1920 yılının ortalarına kadar yaklaşık bir buçuk yıl mücadele Kuvayı Milliye birlikleri ile sürdürülmüştür.

Millî Mücadele'nin Hedef ve Prensiplerinin Belirlenmesi

Millî Mücadele'nin hedefleri, henüz daha ilk günlerinde belirlendi. Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919 tarihinde Havza'dan valilere, bağımsız mutasarrıflıklara ve kolordu komutanlarına gönderdiği genelgede, İstanbul'daki fikirlerini sistemleştirerek hareketin stratejisini ortaya koymuştur. Buna göre, gelinen noktada işgallere karşı halkın bir an önce etkin biçimde uyandırılması ve harekete geçirilmesi ve ordunun millî harekete desteğinin sağlanması, bunun da sürekli bir hâle getirilmesi, işgallere karşı kurulmuş olan millî cemiyetlerin ortak bir amaç etrafında toplanması gerektiği belirtiliyordu. Böylece henüz işin başında hareketin ana esasları ortaya konuluyordu.

Millî Mücadele'nin en öncelikli hedefi, millî sınırlar içinde tam bağımsızlıktır. Bu doğrultuda özellikle hazırlanan genelgeler ve düzenlenen kongrelerle bu hedefe ulaşmak için nelerin yapılması ve hangi prensipler etrafında hareket edilmesi gerektiği tespit edildi.

Havza'dan sonra Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa burada Millî Mücadele'nin bildirisi olarak kabul edilen 20-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'ni yayımladı. Genelgede öncelikli olarak durum tespiti yapılarak, vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklalinin tehlikede olduğu ortaya konuluyor, bu noktada İstanbul Hükûmeti'nin de sorumluluğunu yerine getirmediği belirtiliyordu. İstiklal için gerekli olan unsur, milletin azim ve kararı olarak belirlenirken bunu sağlamak için millî bir heyetin kurulmasının gerekliliğine de dikkat çekilmişti. Böylece aslında irade-i seniye yani Padişahın iradesine karşı halkın milletin iradesine dikkat çekilerek mücadelenin temel dayanağının ne olacağı ortaya konuluyordu. Genelge, Türk milletinin egemenliği eline alması için yapılan bir çağrıydı. Amasya Genelgesi, Türk halkını işgalcilere karşı olduğu gibi sorumluluklarını yerine getirmeyen bu nedenle de milleti yok olmaya mahkûm eden İstanbul Hükûmeti'ne karşı da harekete geçmeye çağırıyordu (Yalçın vd., 2000).

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da düzenlenen Erzurum Kongresi'nde Misak-ı Millî sınırlarından ödün verilmemesi kararı alınırken, ulus adına karar alacak olan bir karar organı olarak Heyet-i Temsiliye oluşturuldu. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasındaki Sivas Kongresi'nde ise işgal bölgelerinin haklarını savunmak için kurulan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri tek çatı altında toplanırken Heyet-i Temsiliye de tüm yurdu kapsayacak şekilde genişletiliyordu. TBMM açılıncaya kadar ulusal iradenin karar organı olan Heyeti Temsiliye tam bağımsız Türkiye hedefi için millî kuvvetleri etkin, millî iradeyi de hâkim kılmak prensibi doğrultusunda hareket etmiştir.

Mali Kaynakların Hazırlanması

Uzun yıllar devam eden savaşlar Osmanlı Devleti'nin olduğu gibi milletin kaynaklarını da azalttığı için Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları oldukça sınırlıydı. Türk halkı, içinde bulunduğu zorluklara rağmen elinde kalan son imkânını kurtuluş için seferber etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynaklarını iç kaynaklar ve dış kaynaklar olmak üzere iki ana başlık altında ele almak mümkündür.

İç Kaynaklar

Bu kategorinin en önemli kısmını halktan alınan vergiler oluşturmuştur. TBMM Hükûmeti, bütçeye ek gelir getirici imkânlar sağlamak için birçok yasa çıkarmıştır. Bu yasaların ortak yönü ise mevcut vergilerde gelir artırıcı değişiklikler yapmasıydı. İç kaynakları aşağıdaki maddeler hâlinde sıralamak mümkündür.

Halkın Bağışları: Kuvayı Milliye için yapılan yardımların en önemli bölümünü halkın bağışları oluşturuyordu. Ancak Kuvayı Milliyenin ikmali meselesi önem kazandıkça halktan alınacak bağış ve yardımların da sistemli bir hâle getirilmesi gere-

kiyordu. Bunun için 26-30 Temmuz 1919 Balıkesir bir hafta sonra Nazilli, 16-25 Ağustos 1919'da Alaşehir Kongrelerinde cephe masraflarının halktan alınacak nakdi ve ayni bağışlarla sağlanması kararlaştırılmıştır.

Özel vergiler: Cephedeki masrafların artması üzerine halktan alınan yardımlar yeterli olmamaya başlamıştır. Meclisin açılışının ertesinde çıkarılan bir yasa ile hayvan vergisi dört katına yükseltilmiştir. Ayrıca mevcut vergilerin dışında yeni vergiler de yürürlüğe konulmuştur. Cephe ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla "Oktura Resmi" adı altında özel bir vergi alınmaya başlandı. Pasaport ve vize harçlarına, sigara kâğıdı, kibrit, şeker, çay, kahve ve petrolden alınan tüketim vergilerine de zam yapılmıştır. Yeni alınan vergilerin en önemlisi, askerlikten tecil vergisidir. Yürürlükteki Askerlik Yükümlülüğü Yasası'na göre, savaş ekonomisi ve cephe gerisi hizmetlerle yakın ilişkisi bulunan bazı meslek mensuplarının askerlik hizmetleri savaş boyunca erteleniyordu. Ayrıca, sakat ve hasta olanlar ile azınlıklar silahaltına alınmıyorlardı. Mali kaynakların sonuna dek zorlanmasına başlanınca askerlik hizmeti ertelenenler ile silahaltına alınmayanlardan ordunun barış düzenine geçeceği zamana kadar vergi alınmasına karar verildi. Askerlik Tecil Vergisi Yasası'na göre, vergi yasasının yürürlüğe girmesinden itibaren üç ay içinde ve üç taksitte ödenecektir. Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanarak 2 Mayıs 1922 günü Büyük Millet Meclisine sunulan yasa tasarısı aynı gün kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Askerlikten tecil vergisi kısa zamanda küçümsenemeyecek bir gelir artışı sağlamış ve 26 Ağustos 1922 günü başlayacak olan büyük saldırının son hazırlıklarının gerektirdiği giderlerin karşılanmasında önemli rol oynamıştır (Müderrisoğlu, 2013; Yaman, 1998).

> Oktura Resmi/Vergisi, ticaret amacıyla şehirlere dışarıdan getirilen mallardan alınan giriş vergisidir. Fransızca kökenli bir kelimedir. Osmanlı Devleti'nde bu vergi "Duhuliye Resmi" adı altında alınmıştır.

İşbirlikçi Azınlıkların Malları: Doğu ordusu 1920 yılı Eylül ayında saldırıya geçerek Ermenilerin elinde bulunan Kars, Ardahan ve Artvin'i kurtarmıştır. Öte yandan, Sakarya zaferinden sonra İtalyanlar Batı Akdeniz, Fransızlar Doğu Akdeniz bölgelerinden çekilmişlerdi. Bu kesimlerde yaşayan Rum ve Ermeni azınlıklar, işbirliği yaptıkları yabancı askerlerin ardından Türkiye'yi terk etmişlerdi. İşgalden kurtulan yerlerden kaçan işbirlikçi azınlıkların geride bıraktığı malların paraya çevrilerek gelir elde edilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla çıkarılan yasayla önemli bir gelir kaynağı daha yaratılmıştır (Müderrisoğlu, 2013).

Tekalif-i Milliye (Millî Vergiler) Emirleri: Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlık görevine başladıktan iki gün sonra 7-8 Ağustos 1921'de yasanın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak 10 maddelik Tekalif-i Milliye Emirlerini yayımlamıştır. Buna göre halk istenen bazı malları (Çamaşır, çorap, çarık) devlete verecektir. Özellikle tüccar ve esnaf kesim ellerinde bulunan mamul ve yarı mamul (Çamaşırlı bez, patiska, pamuk, yün, tiftik, erkek elbisesi, kundura çivisi, arpa, koyun, keçi vb.) malların % 40'ını devlete verecektir (Sürmeli, 1998).

Vergi Tahsil Dönemi Düzenlemesi: Bütçe gelirlerinin üçte birine yakın bölümünü meydana getiren ve tarıma dayalı vergilerin başında gelen aşar vergisi, hasat mevsiminde, yeni yaz ortalarından itibaren tahsil ediliyordu. Durum, ordunun güçlendirilmesi çabalarının hasat mevsimine kadar ertelenmesine elverişli değildi. Bu nedenle, artan gelir ihtiyacının karşılanabilmesi için belli zamanlarda ve belli taksitlerle tahsil edilen bina, arazi, gelir, harp kazançları ve hayvanlar vergisinin bir defada tahsil edilmesi amacıyla özel bir yasa çıkarıldı. Yasaya göre sözü edilen vergilerin 1 Mart 1922 tarihinden itibaren bir defada ve toptan tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır (Müderrisoğlu, 2013).

İstanbul'da Yapılan Gizli Yardımlar: Millî Mücadele'ye taraftar olan bazı devlet görevlilerinden yardımlar da olmuştur. Harbiye Nazırı Cemal Paşa bu kişilerden biridir.

Duyun-u Umumiye ve Reji Ambarları: TBMM almış olduğu karar ile Meclise tabi olan bölgelerde bulunan Duyun-u Umumiye ve Reji idaresi şubelerinin gelirlerinden yararlanmasını sağlayacak bir kanun çıkarmıştır.

Dış Kaynaklar

Sovyetlerden Gelen Yardımlar: TBMM 1920 yılının sonbahar aylarından itibaren Sovyet Rusya ile yardım temaslarında bulunmaya başlamıştır. Sovyet Rusya'nın Türk Kurtuluş Savaşı'na ilgi duymasının bazı nedenleri vardır; bunların başında Türk

İhtilali'nin, Sovyetlerin Ekim İhtilali'nin bir kopyası ve devamı olabileceğini düşünmeleridir. Bunun yanında Anadolu'daki Millî Mücadele'nin, Sovyetlerin de düşmanı olan İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a karşı olması Sovyet yöneticilerinin ilgilerini artırmaktadır. Bundan başka, Ruslar, Türk Kurtuluş Savaşı'na yardımla, yeni rejim Rusya'daki Türk-Müslüman halklara daha sempatik gösterilecektir (Kılıç, 2016).

Sovyet Rusya'nın Türk Kurtuluş Savaşı sırasında TBMM Hükûmeti'ne yaptığı yardımlarla ilgili olarak bu konudaki kaynaklarda rakamlar ve oranlar çok ufak farklılıklar gösterse de genel olarak oldukça yakındır. İstiklal Harbi süresince, Sovyetlerden gelen silah ve cephane yardımları, Anadolu Hükûmeti tarafından iyi bir şekilde kaydedilmiştir. Sovyet Rusya'dan gelen silah ve cephanelere örnek olarak aşağıdakiler verilebilir: Tüfek (adet): 37.812, ağır ve hafif makineli tüfek (adet): 324, mermi (sandık): 44.578, top (adet): 66, top mermi (adet): 141.173, kama (adet): 11, kılıç (adet): 1.500, el bombası (adet): 4.000 vb.

Sovyet Rusya tarafından TBMM Hükûmeti'ne parasal yardım da yapılmıştır. Bu yardımların tarihi ve miktarı şu şekildedir. 1920 yılı, 3.066,80 adet altın ruble, 100.000 adet (Osmanlı altını), 1921 yılında 9.800.000 adet altın ruble, 1922 yılında 4.600.000 adet altın ruble. Burada şunu da vurgulamak gereklidir: Ruslar tarafından yapılan yardımların hatırı sayılır bir miktarı da oradaki Türkler tarafından karşılanmıştır. 1920 yılında Buhara Cumhuriyeti ilk ve son Cumhurbaşkanı Osman [KOCAOĞLU] Hoca yaptığı bir açıklama ile Türk Kurtuluş Savaşı için toplanan 100.000.000 altın rublenin Türkiye'ye teslim edilmek üzere Rus Hazinesine verildiğini söylemiştir. Buhara Meclisi (Özbekistan) Türk Millî Mücadelesi'ne sözü edilen nakdi yardımın yapılmasını oy birliği ile kabul etmiştir (Çalışkan, 2006).

Resim 4.16 Buhara Cumhuriyeti ilk ve son Cumhurbaşkanı Osman [KOCAOĞLU] Hoca

Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Anadolu halkı, Türk Müslümanları Cemiyeti, Hidiv Abbas Hilmi Paşa gibi varlıklı şahıslar tarafından altın para olarak bağışlar yapılmıştır. Rusların yaptıkları yardımlar ise altın veya harp malzemesi teçhizat ve mühimmat olarak on üç milyon civarında değerlendirilmiştir. Bu suretle İstiklal Harbi'nin yüz kırk yedi milyon lirayı bulan maliyetinin kaynağı aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir (Eldem, 1975; Tural, 1995).

Tablo 4.1 İstiklal Harbi Harcamalarının Kaynaklarına Göre Oranları (Eldem, 1975; Tural, 1995)

	Lira (milyon)	Oran %
Bütçe Muhassasatı (ödeneği)	94	63.9
Bütçe Dışı Kaynaklar	10	6.8
Sair Kaynaklar, El Koymalar	23	15.7
Teberrular (Bağışlar)	7	4.8
Sovyet Rus Yardımları (Harp Malzemesi, Mühimmat, Para vs.)	13	8.8

"(…) Buhara'dan gelen yalnızca bu para değildi. Türklerle kardeşlik bağlarının bir gösterisi olmak üzere üç de kılıç gönderildi. Bu kılıçların yanında bir de Kur'an vardı. 17 Ocak 1922 tarihinde Ankara'ya gelen kurul, bu kılıçları Mustafa Kemal Paşa'ya teslim etti. Buhara'dan gelen kurula teşekkür etmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden bir konuşma yaptı: "Buhara ahalisinin Türkiye'deki Türk ve Müslüman kardeşlerine hediye olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerim ile Türkiye Halk Ordusu'na nişane-i takdir ve tebrik olarak irsal eylediği kılıç, Hak din ile hayat-ı hidâme-i kuvveti temsil eden fevkalade muazzam ve kıymettar iki yadigârdır. Bu emanetleri elinizden alır iken kalbim heyecan ile doldu. Halkımız ve ordumuz uzaklardaki kardeşlerimizden gelen teşebbüsat ve tebrikat nişanelerinden, şüphesiz, çok mütehassis ve mesrur olacaklardır. Dindaş ve karındaş Buhara halkının arzusunu yerine getirmek, bu Kitab-ı Mukaddes'i millete, seyf-i azizi de İzmir fatihine teslim edeceğim. Allah'ın inayeti ile İnönü ve Sakarya muzafferiyetlerini kazanan milli ordumuz, İnşallah pek yakında bu kılıncı da kazanmış olacaktır. Heyet-i muhtereminize de Türkiye ahalisi ve ordusu, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti namına teşekkür ederim."
Kılıçlardan biri Mustafa Kemal Paşa'ya, diğeri Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya, üçüncü kılıç, 9 Eylül sabahı İzmir'e girerek Hükümet Konağı'na Türk bayrağını çeken İkinci Süvari Tümeni 4. Alayında Bölük Komutanı olan Yüzbaşı Şerafettin Bey'e verilmiştir. (…)
"Bu yazı, Prof. Dr. Kemal Arı'nın Bütün Dünya Dergisi'nin Ekim 2017 sayısında yayımlanan makalesinden alınmıştır."

Resm 4.17 Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Sakarya Savaşı öncesinde Buhara'dan gelen kılıçlarla birlikleri denetlerken

Hint Müslümanlarının Yardımları: Osmanlı Devleti'nin topraklarının işgal edilmesiyle TBMM Hükûmeti önderliğinde başlatılan Millî Mücadele hareketi Müslüman toplumları da etkilemiştir. Temmuz 1921'de Karaçi'de toplanan Hindistan Hilafet Konferansı sonunda Ankara Hükûmeti'ne yardım toplanması görüşülmüş *"Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümetini, göz kamaştıran zaferlerinden ve İslam'ı yüceltmek için harcadıkları insanüstü çabalardan dolayı kutlamaya…, bütün il, ilçe ve köylerdeki komitelere…, İzmir'de felakete uğrayanlara 4 milyon rupi para yardımı toplama"* çağrısı yapılmıştır. (Acun, 2018)

Hint Müslümanlarının lideri Mevlana Muhammed Ali Han, Millî Mücadele'ye maddi yardımda bulunmak için bir yardım komitesi kurmuştur. 1921 yılında Hindistan'ın bağımsızlığının efsanevi ismi Gandi, Hint Müslümanlarına İzmir'e ve Ankara Hükûmeti'ne yardım toplama çağrısında bulundu. Hindistan'da toplanan paralar peyder pey Anadolu'ya gönderilmiştir. Türk kaynaklarına göre 26 Aralık 1921-12 Ağustos 1922 tarihleri arasında Hindistan'dan gelen paraların miktarı toplam 106.400 İngiliz lirasının karşılığı 675.494 Türk lirasıdır. Bu paraların bir kısmı ordu ihtiyaçlarına harcanmış, bir kısmı da Yunanlıların Büyük Taarruz'dan sonra kaçarken yakıp yıktıkları Türk yerleşim yerlerinin ihyası için halka dağıtılmak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile cephe komutanlığına gönderilmiştir. Millî Mücadele'den sonra bu paranın harcanan kısmı tamamlanarak Osmanlı Bankasında muhafaza edilmiştir. Bir görüşe göre 1924'te kurulan Türkiye İş Bankasının kuruluş sermayesi bu paralarla sağlanmıştır (Keskin, 1991).

Diğer Yardımlar: Fransız birlikleri Güney Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden çekilirken bazı savaş araç ve gereçlerini yanlarında götüremedikleri için mahallînde bırakmışlardır. Türk ordusu bu araç gereçleri alarak gerekli yerlerde kullanmışlardır. Yine İtalyanlardan da kalan bazı malzemeler de orduya kullanılmak üzere verilmiştir. Azerbaycan ve Kıbrıs Türkleri de topladıkları yardımları Anadolu'ya göndermişlerdir.

Öğrenme Çıktısı

5 Millî Mücadele'nin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını özetleyebilme, mücadelenin aktörlerini ve destekçilerini tanımlayabilme, maddi kaynakların Millî Mücadele ve sonucu açısından önemini kavrayabilme

Araştır 5

Millî Mücadele'nin mali kaynaklarının neler olduğunu araştırın.

İlişkilendir

Müderrisoğlu, Alptekin, (2013). Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Anlat/Paylaş

Millî Mücadele'nin psikolojik hazırlık evresinde etkili olan din adamları ve tarikat şeyhlerinin önemini yorumlayın.

öğrenme çıktıları ve bölüm özeti

1 Birinci Dünya Savaşı ardından yeniden açılan ve kapatılan meclisi ve faaliyetlerini analiz edebilme

Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Açılması ve Faaliyetleri

21 Aralık 1918'de padişah tarafından kapatılan Osmanlı Mebusan Meclisi, 1919 yılında yapılan genel seçimler sonunda yeniden açıldı. Mebusan Meclisinin açılmasında Anadolu hareketinin gün geçtikçe kuvvetlenmesi, ilk günden itibaren meclisin açılması gerektiği yönündeki açıklamalar ve Ali Rıza Paşa Kabinesi ile yapılan Amasya Görüşmeleri de etkili oldu. Mustafa Kemal Paşa ve tüm Müdafaa-ı Hukuk Grupları seçimleri ilgi ile takip ettiler. Bu yoğun çalışma sonucunda genel olarak millî meseleler konusunda hassas ve Müdafaa-ı Hukuk çizgisinde kişiler milletvekili olarak seçildi. Mustafa Kemal Paşa, seçilen milletvekillerinin bir kısmı ile İstanbul'a gitmeden önce konuşarak bazı esaslar üzerinde anlaştı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920 tarihinde açıldı. 1919 Genel Seçimlerinde Erzurum'dan milletvekili olarak seçilen Mustafa Kemal Paşa, tutuklanma endişesiyle hastalığını gerekçe göstererek İstanbul'a gitmedi. Meclisin 28 Ocak 1920 tarihli oturumunda Misak-ı Millî esasları kabul edildi. Bu kararlar Millî Mücadele'nin bağımsızlık bildirisidir. Ancak alınan bu kararlar 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf devletlerinin İstanbul'u resmen işgal etmesine de neden oldu.

2 Büyük Millet Meclisine giden süreci özetleyebilme, yeni meclisteki grupları tanımlayabilme ve faaliyetlerini Türk demokrasi tarihi açısından değerlendirebilme

TBMM'nin Açılması ve Çalışmaları

İstanbul'un işgali Mustafa Kemal Paşa'nın meclisin İstanbul dışında daha güvenli bir yerde toplanması yönündeki ısrarında ne kadar haklı olduğunu göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinden hemen sonra işgali protesto eden bir bildiri yayımladı. İtilaf devletlerinin bu girişiminin gayri hukuki olduğunu ve yirminci yüzyılın egemenlik anlayışına da aykırı olduğunu belirterek eleştirdi. Hemen ardından da Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin açılacağını açıkladı. TBMM için 1920 yılında yeniden bir genel seçim yapıldı. Ancak TBMM, kapatılan Son Osmanlı Mebusan Meclisinden gelebilen milletvekillerinin de katılımı ile oluştu. Yeni meclis, 23 Nisan 1920'de açılarak çalışmalarına başladı. 4 Mayıs 1920'de 11 üyelik TBMM Hükûmeti kuruldu. I. TBMM pek çok farklı görüş ve yaklaşıma sahip kişileri bir çatı altında toplamıştır. I. TBMM aynı zamanda sosyolojik olarak da temsil kabiliyeti oldukça güçlü bir meclistir. Meclis, çıkarmış olduğu yasalar ile yeni devletin temellerini atmıştır.

3 Sevr Barış Antlaşması'nın taraflarını ve maddelerini inceleyebilme, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki amaçlarını analiz edebilme

Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Yaşanan Olaylar

Sevr Barış Antlaşması'na giden süreçte birkaç önemli adım mevcuttur. Bunlardan ilki I. Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin yeni dünya düzeni için bir araya geldikleri Paris Barış Konferansı'dır. 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te başlayan görüşmelere 32 ülke temsilcisi katıldı. Konferansa mağlup devletler çağrılmadı. Onlar kendileri ile ilgili anlaşma esasları tespit edildikten sonra çağrılarak antlaşmalar kendilerine dikte ettirildi. Osmanlı Devleti ile yapılacak olan antlaşmanın ana hatları belirlenmiş olmakla birlikte, galip devletler Osmanlı topraklarını tam olarak paylaşamadıkları için barış antlaşması ile ilgili esasların tespiti sonraki antlaşmalara bırakıldı. Ancak Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanlılarca işgaline karar verildi. Bu karar hemen 15 Mayıs 1919'da hayata geçirildi. Ancak İzmir'in işgali tüm Müdafaa-ı Hukuk gruplarının askerî ve mülki yetkililerin ve halkın yoğun protestosu ile karşılandı. Paris Barış Konferansı, yeni dünya düzeni iddiası ile toplanmış olmasına rağmen yeni tartışmalar ve savaşa zemin olacak bir düzen kurmuştur. Sevr Antlaşması da Paris Barış Konferansı'ndaki yaklaşımın uzantısı olarak Osmanlı Devleti'ne dikte ettirilmek için hazırlandı. Sevr Antlaşması, Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtıldığı için onaylayamamaması, TBMM'nin de antlaşmayı onaylamamasına rağmen, antlaşma onaylanmış gibi uygulama yoluna gidilmiştir.

öğrenme çıktıları ve bölüm özeti

4 Anadolu ve İstanbul basınında Millî Mücadele'ye yer veren gazeteleri özetleyebilme, gazetelerin fikirlerini Türkiye tarihi açısından değerlendirerek basın-propaganda ilişkisini kavrayabilme

Millî Mücadele'de Basın ve Basının Millî Mücadele'nin Amacı Doğrultusunda Örgütlendirilmesi ve Yönlendirilmesi

Millî Mücadele Dönemi Türk basını, Anadolu ve İstanbul basını olarak ele alınabileceği gibi Millî Mücadele'yi destekleyen ve Millî Mücadele aleyhinde olan basın şeklinde de incelenebilir. Dönem basınının en belirgin özelliği Anadolu'daki basın yayın faaliyetlerinin oldukça ciddi bir yükselişe geçerek İstanbul basını karşısında güç kazanmasıdır. Bu noktada yerel basın da oldukça gelişmiştir. Hem İstanbul hem de Anadolu basınında Millî Mücadele'yi desteklemeyen gazeteler de vardı. Anadolu'dakiler İstanbul basınına göre daha azdı. Mustafa Kemal Paşa, muhalif İstanbul basını karşısında, halkı aydınlatacak, bilgilendirecek ve yönlendirecek olan yeni bir basına ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle de Anadolu'da yeni gazetelerin çıkarılmasına öncülük etti. Sivas Kongresi kararlarının ve gelişmelerin halka duyurulması için çıkarılan İrade-i Milliye gazetesi, Hakimiyeti Milliye, Albayrak Açıksöz, Yeni Gün, Babalık vb. pek çok gazete yayımlanmaya başlandı. Bunların büyük bir kısmı Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin yayınlarıydı ve onların desteği ile çıkarılıyordu. Mustafa Kemal Paşa, uluslararası arenada da Millî Mücadele'nin haklılığını savunmak ve doğru bilgi akışını sağlamak için 6 Nisan 1920 Anadolu Ajansını ve yurt içinde ve dışında propaganda faaliyetleri yapmak ve bu arada bilgi toplamak için de 7 Haziran 1920'de Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğünü kurdurdu.

5 Millî Mücadele'nin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını özetleyebilme, mücadelenin aktörlerini ve destekçilerini tanımlayabilme, maddi kaynakların Millî Mücadele ve sonucu açısından önemini kavrayabilme

Millî Mücadele'nin Maddi ve Manevi Temelleri

Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin ve Cumhuriyet Dönemi'nin yöneticileri Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi ve sonrasındaki gelişmelerin şekillendirdiği bir kuşaktır. Bu kuşak savaş içinde gözünü açmış, kan kaybeden ve can çekişen bir devletin aydın, asker ve yöneticileri olmuşlardı. Bu ortam onları da imparatorluğun kurtuluşu için çareler aramaya ve mücadeleye girmeye yönlendirmiştir. Balkan Savaşlarından başlamak üzere savaş meydanlarında bulunan Mustafa Kemal Paşa ve kuşağı kendilerini sürekli bir ölüm kalım mücadelesi içinde bulmuştur. Bu kuşak I. Dünya Savaşı sonrasında elde kalan tek toprak parçası ve ana vatan olarak Anadolu'nun yeni Türk devleti olması için mücadele etmiştir. Tüm geri çekilişlerden ve göçlerden sonra elde kalan son toprak olan Anadolu'dan ödün verilmemesi, onun korunması Millî Mücadele önderlerinin üzerinde anlaştıkları en temel esastı ve henüz mücadelenin başında belirlenmişti. Misak-ı Millî ile sistematik bir şekilde düzenlenen tam bağımsız millî devlet yaklaşımı Millî Mücadele'nin esaslarını uluslararası kamuoyuna da duyurmuştur. Millî Mücadele önderleri, Misak-ı Millî için topyekûn bir seferberliğin zorunlu olması karşısında hem maddi hem de manevi olarak önemli ihtiyaçların giderilmesi için pek çok adım attı. Özellikle halkın psikolojik olarak yeni bir mücadeleye hazırlanmasında, motive edilmesinde basın, miting ve protestoları kullandı. Ordunun ihtiyaçları ve savaş için gerekli maddi destek ise halktan toplanan yardımlar, olağanüstü vergiler, Tekalif-i Milliye emirleri, Rusya'nın ve Hint Müslümanlarının yardımları sonucunda sağlanmıştır.

neler öğrendik?

1 "…Heyet-i Temsiliyeyi Mustafa Kemal Paşa, Rauf [ORBAY] ve Bekir Sami [KUNDUH] Beyler; İstanbul Hükûmeti'ni ise Bahriye Nazırı Salih Paşa temsil etmiştir. Görüşmeler kapsamında seçimlerin serbestçe yapılması, meclisin İstanbul dışında güvenli bir yerde toplanması, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin seçimlere katılmaması gibi hususlarda görüş birliğine varıldığı gibi ülkedeki tüm siyasi partilerin ve azınlıkların da seçimlere katılması hususunda karara varılmıştı."

Yukarıdaki metinden hareketle aşağıdaki yargılardan hangisine **ulaşılamaz?**

A. İstanbul Hükûmeti, Heyet-i Temsiliyeyi siyasi açıdan tanımaktadır.
B. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine güvenmemektedir.
C. İstanbul'un işgal edilme riski vardır.
D. Seçimlere Osmanlı tebaası içindeki her görüşün katılması istenmektedir.
E. İstanbul Hükûmeti, Millî Mücadele'yi tamamen desteklemektedir.

2 Misak-ı Millî kararlarının en önemli özelliklerinden biri de ……. dır/dir.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi **getirilemez?**

A. Ulusal sınırları çizmiş olması
B. İşgale karşı çıkılacağı
C. Kalıcı barışı amaçlaması
D. Rejim değişikliğinin yaklaşan ayak sesleri
E. İstanbul Hükûmeti tarafından desteklenmesi

3 "O yıllardaki ideolojik ayrımların tamamını TBMM'de görmek mümkündür. Bu durum vatanın kurtuluşu için önerilen çözüm yolları konusunda da böyleydi. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği gibi üç temel yaklaşım olan manda fikri, bölgesel kurtuluş fikri ve tam bağımsızlık fikri mensupları I. TBMM'nin çatısı altında bulunuyorlardı."

Yukarıdaki metinden hareketle aşağıdaki yargılardan hangisine **ulaşılamaz?**

A. Vatanın kurtuluşu hakkında farklı görüşler mevcuttur.
C. Manda ve himaye fikri savunulmaktadır.
D. İdeolojik farklılıklar görüş birlikteliğini engellemektedir.
D. Nutuk'ta I. TBMM'nin renkli özelliği anlatılmaktadır.
E. Farklı görüşlerin ortak amacı vatanı kurtarmaktır.

4 "Hıyanet-i Vataniye kanunu …… amacı ile …… tarafından çıkarılmıştır."

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yerleri aşağıdakilerden hangisi sırasıyla ve doğru şekilde tamamlar?

A. Muhalefetin azalması ve meclisin tam meşruiyet kazanması- TBMM
B. Saltanatın devamlılığı-Damat Ferit Paşa
C. Savaşın sona ermesi- Salih Paşa
D. İşgal güçlerine tepkilerin sona ermesi -Tevfik Paşa
E. İşgalin meşru zemine oturtulması-İtilaf Devletleri Komiserliği

5 I. TBMM ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

A Partiler yoktur, gruplar vardır.
B. Olağanüstü şartlarda olağanüstü yetkilerle donatılmıştır.
C. Birçok meslekten milletvekilleri vardır.
D. Güçler ayrılığı ilkesine dayanmıştır.
E. Milletvekillerinin eğitim seviyesi yüksektir.

6 "Sevr Barış Antlaşması'nın Osmanlı Devleti tarafından imzalanmamasının asıl sebebi ….. dır."

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

A. Anlaşmanın çok ağır şartlar taşıması
B. Yetkili bir kurumun olmaması
C. Yunanistan'ın büyük toprak parçasına sahip olması
D. Amerika'nın İtilaf devletlerine baskısı
E. Hanedanın siyasi başarısı

7 "Mustafa Kemal Paşa, halkı bilgilendirmek ve yaşananlara karşı bir kamuoyu oluşturmak amacıyla yakın arkadaşı Ali Fethi (Okyar) Bey ile birlikte ellerindeki sermayenin tamamını yatırarak …... Gazetesini çıkarmıştır."

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

A. Minber
B. Aydede
C. Peyam-ı Sabah
D. Albayrak
E. Sebilürreşad

8 "Tarihin dışına atılmak ve yok edilmek istenen Türk halkının yaşayabilmesinin tek yolu yeniden mücadele etmekti. Millî Mücadele önderleri ilk iş olarak toplumun psikolojik olarak yeni bir mücadeleye hazırlanması ve özgüven kazanması durumu ile ilgilenerek işe başladılar. İstanbul Hükûmeti ise sebat içerisinde Avrupa'nın hoşgörüsüne sığınmayı amaçlamıştı."

Yukarıdaki metne göre aşağıdaki yargılardan hangisine **ulaşılamaz?**

A. Osmanlı işgal altındadır.
B. O yıllarda Türk halkının öz güveni düşmüş hâldedir.
C. Millî Mücadele liderleri halkın psikolojik durumunun farkındadır.
D. İstanbul Hükûmeti Millî Mücadele'yi desteklemektedir.
E. Liderler, Millî Mücadele'nin halkın desteği ile kazanılacağının farkındadır.

9 "Millî Mücadele'yi sürdüren kuşak en çok .... akımının etkisi altındadır."

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yeri aşağıdakilerden hangisi doğru şekilde tamamlar?

A. İslamcılık
B. Türkçülük
C. Batıcılık
D. Osmanlıcılık
E. Şarkiyatçılık

10 Aşağıdakilerden hangisi Millî Mücadele'yi maddi olarak destekleyen "dış" kaynaklardan biri **değildir?**

A. Rusya yardımları
B. Azerbaycan yardımları
C. Fransız yardımları
D. İngiliz yardımları
E. Hint yardımları

neler öğrendik yanıt anahtarı

1. E	Yanıtınız yanlış ise "Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Açılması ve Faaliyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise "Son Osmanlı Mebusan Meclisinin Açılması ve Faaliyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. C	Yanıtınız yanlış ise "TBMM'nin Açılması ve Faaliyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise "TBMM'nin Açılması ve Faaliyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise "TBMM'nin Açılması ve Faaliyetleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. B	Yanıtınız yanlış ise "Sevr Barış Antlaşması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. A	Yanıtınız yanlış ise "Basında Millî Mücadele ve Basının Millî Mücadele'nin Amacı Doğrultusunda Örgütlendirilmesi ve Yönlendirilmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. D	Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadele'nin Maddi ve Manevi Temelleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. B	Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadele'nin Maddi ve Manevi Temelleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. D	Yanıtınız yanlış ise "Millî Mücadele'nin Maddi ve Manevi Temelleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Osmanlı Devleti'nin yalnızca Arap çoğunluğu bulunan, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceği, halkının özgür biçimde verecekleri oylara göre saptanmalıdır. Sözü geçen mütarekenin çizdiği sınırlar içinde dince, ırkça birlik birbirine karşı saygı ve fedakârlık duyguları ile dolu gelenekleri ile toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı, Osmanlı-İslam çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür. Halkı özgür kalır kalmaz ana vatana, kendi istekleri ile katılmış olan Kars, Ardahan ve Batum için gerekirse tekrar halkoyuna başvurulmasını talep ederiz. Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumunun tespiti de halkın tam bir hürlükle verecekleri reye uygun şekilde ortaya konulmalıdır. Hilafetin merkezi ve saltanatın başkenti İstanbul şehri ile Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerlidir. İtilaf devletleriyle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, azınlıkların hukuk, civar ülkelerdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları şartı ile tarafımızdan kabul ve garanti edilecektir.

4 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

II. Müdafaa-ı Hukuk Grubu önceleri örgütsüz bir şekilde ancak Temmuz 1922'de ise örgütlü olarak ortaya çıkmıştır. Grubun kurucuları Erzurum milletvekili Hüseyin Avni [ULAŞ] Bey, Canik Milletvekili Emin [GÜVELİOĞLU] Bey, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati [GÜNERİ] Bey, Kastamonu Milletvekili Mehmet Besim [FAZLIOĞLU] Bey, Kayseri Milletvekili Rıfat [ÇALIKA] Bey, Sivas Milletvekili Vasıf [KARAKOL] Bey ve Mersin Milletvekili Selahattin [KÖSEOĞLU] Bey'dir. II. Grup, I. TBMM'nin demokratik bir yapıya sahip olmasında son derece önemlidir. II. Grup muhalefetinin örgütlü bir şekilde ortaya çıkması ile Meclis daha disiplinli bir şekilde çalışmaya başlamıştır. II. Grup muhalefetinin odağını, meclise ait olan yetkilerin meclise danışılmadan meclis başkanınca ya da Heyet-i Vükela tarafından (Bakanlar Kurulu) kullanılmaması fikri oluşturmuştur. Bu noktada II. Grup, Mustafa Kemal Paşa'nın meclis ve hükûmet başkanı olarak şahsında oluşmaya başlayan yetki toplaşmasına karşı son derece başarılı bir muhalefet de sergilemiştir.

Araştır 3

Antlaşma şartları dikkate alındığında Türklerin yaşaması için öngörülen topraklarda bağımsız bir devletin var olmasının imkânsızlığı ortadadır. Zira Sevr Barış Antlaşması bir bakıma I. Dünya Savaşı öncesinde müttefik devletlerin kendi aralarında imzaladıkları paylaşım planlarının yaşanan gelişmeler sonrasında yeniden gözden geçirilmiş hâlidir. Bu bakımdan da aslında paylaşım antlaşmalarının Türklere barış antlaşması olarak dayatılmak istenmesidir. TBMM Hükûmeti'nin bu şartlar altında hazırlanmış olan bir antlaşmayı kabul etmesi imkânsızdı. Aslında Türklere barış antlaşması olarak sunulan Sevr Antlaşması, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ni menfaatleri doğrultusunda paylaştıkları bir yok oluş için zemin oluşturuyordu. Bu şartlar altında Türk milletinin var olması mümkün değildir.

Araştır 4

Bu tarihlerde cephede verilen mücadelenin yanında basın üzerinden de bir millî mücadele verilmiştir. Türk milletinin haklı mücadelesi basın üzerinden duyurulurken halkın aynı amaç etrafında kenetlenmesi de sağlanmıştır. Topyekûn bir mücadele sonunda kazanılan Millî Mücadele'de oldukça zor şartlar altında yayınlarını sürdüren basının katkısı büyüktür. Zira halk, yeni bir mücadele için basın aracılığıyla psikolojik olarak hazırlanmıştır. Dönemin en etkili kitle iletişim aracı olan gazete aynı zamanda en etkili propaganda enstrümanı olarak halkı aynı amaç etrafında toplayarak bağımsızlığı ve kurtuluşu için mücadele etmeye yönlendirilmiştir.

Araştır 5

Millî Mücadele'nin mali kaynakları İç Kaynaklar ve Dış Kaynaklar olarak ayrılmalıdır. İç kaynaklar da özel vergiler, halktan bağışlar ve Tekâlifi Milliye Emirleri, İstanbul'dan gelen yardımlar, Duyun-u Umumiye ve Reji İdaresinden alınanlar bulunur. Dış Kaynaklar ise; başta Rusya'dan yapılan yardımlar olmak üzere, Hint Müslümanlarının yardımları, Azerbaycan ve Kıbrıs Türklerinden yapılan yardımlar yanında Fransızların da geri çekilirken verdikleri askerî malzemeler yer alır.

Kronoloji

18 Ocak 1919
Paris Barış Konferansı toplandı

20-22 Ekim 1919
Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükûmeti (Ali Rıza Paşa) arasında Amasya Görüşmesi yapıldı

12 Ocak 1920
Son Osmanlı Mebusan Meclisinin açılışı

28 Ocak 1920
Misak-ı Millî Son Osmanlı Mebusan Meclisince kabul edildi

12 Şubat 1920
I. Londra Konferansı toplandı

17 Şubat 1920
Misak-ı Millî yayımlandı

16 Mart 1920
İstanbul işgal edildi

19 Mart 1920
Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin açılacağını bildiren beyannamesi yayımlandı

5 Nisan 1920
Padişah VI. Mehmet Vahdettin Anadolu Hareketini gayrimeşru, lider kadrosunu da asi ilan etti. Bu konuda Dürrizâde Abdullah Efendi fetva yayımladı

6 Nisan 1920
Anadolu Ajansı kuruldu

11 Nisan 1920
Dürrizâde Abdullah Efendi'nin Millî Mücadele liderlerinin öldürülmelerinin Şer'an uygun olduğunu ilan ettiği ikinci fetvası ilan edildi

23 Nisan 1920
Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı

19-26 Nisan 1920
San Remo Konferansı toplandı

29 Nisan 1920
TBMM Hıyanet-i Vataniye Kanununu kabul etti

4 Mayıs 1920
Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere birlikte hareket eden Milli Mücadele önderlerinin rütbe ve nişanları alınarak idama mahkum edildiler

10 Mayıs 1920
I. Müdafaa-ı Hukuk Grubu kuruldu

11 Mayıs 1920
San Remo Konferansı sonrasında belirlenen barış planı Tevfik Paşa'ya sunuldu

7 Haziran 1920
Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü kuruldu

22 Temmuz 1920
Padişah VI. Mehmet Vahdettin San-Remo Konferansı'nda belirlenen barış esaslarını kabul etti

10 Ağustos 1920
Sevr Antlaşması Padişah VI. Mehmet Vahdettin tarafından imzalandı

19 Ağustos 1920
TBMM, Sevr Antlaşması'nı imzalayan yetkilileri vatana ihanetle suçlayarak vatansız sayılmaları kararını aldı

12 Eylül 1920
İstiklal Mahkemelerinin kurulması ile ilgili kanun kabul edildi

18 Eylül 1920
İlk İstiklal Mahkemesi kuruldu

7 Ekim 1920
TBMM Hükûmeti Ceride-i Resmiye adıyla resmî bir gazete çıkarmaya karar verdi

5 Aralık 1920
TBMM ile İstanbul Hükûmeti arasında Bilecik Görüşmesi gerçekleştirildi

7-8 Ağustos 1921
Tekâlif-i Milliye Emirleri yayımlandı

Bölüm 5

Türk İstiklal Harbi: Ya İstiklal Ya Ölüm

öğrenme çıktıları

1 Kuvayı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş ve Ordunun Yapılanması

1 Düzenli ordunun oluşumunu ve kurumsallaşmasını kavrayabilme

2 Türk İstiklal Harbi'nde Doğu, Güney ve Elcezire Cepheleri

2 Türk İstiklal Harbi cephelerinden Doğu, Güney ve Elcezire cephelerinde yaşanan muharebeleri değerlendirebilme

3 Türk İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi

3 Türk İstiklal Harbi cephelerinden Batı Cephesin'de yaşanan muharebeleri analiz edebilme

Anahtar Sözcükler: • Türk İstiklal Harbi • Gazi Mustafa Kemal Paşa • Başkomutanlık • İnönü • Sakarya • Kütahya • Dumlupınar • Eskişehir • Düzenli Ordu • Kuvayı Milliye • Doğu Cephesi • Güney Cephesi • Batı Cephesi

GİRİŞ

Türk ordusu 1912'de başlayıp 1922'de biten on yıllık yorucu, yıpratıcı bir savaş dönemi yaşamıştır. Özellikle Birinci Balkan Savaşı'nda alınan yenilgiler ve kaybedilen topraklarla birlikte başkentin yanı başına kadar gelen Bulgar birlikleri İkinci Balkan Savaşı ile geri atılmış ve Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış Edirne geri alınmıştır. Ancak iktidarda İttihat ve Terakki yönetiminin yeni olması, orduda köklü ve önemli değişikliklere gidilmesi gibi nedenlerle Balkan Savaşı hazırlıksız bir dönemde yaşanmıştır. Balkan Savaşları'nın, Türk-Alman askerî birlikteliğinin neden olduğu hasarları onarma, prestiji geri kazanma, birçoğu Balkanlardaki Türk yurtlarında doğmuş ve aileleri hâlâ oralarda olan genç subaylar üzerinde oluşturduğu psikolojik etkileri azaltma gayretleri ve kararlılığı Birinci Dünya Savaşı'nda açıkça görülmüştür. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çok fazla cepheye yayılması, askerî gücün, silah ve cephanenin de çok fazla dağıtılmasına neden olmuştur. Bu durum savaşın uzaması ile sürdürülebilir bir durum olmaktan çıkmış, cephelerde gerek asker gerekse silah ve savaş araç-gereçlerinin eksikliği ciddi anlamda yaşanmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı içindeki cephelerde başkente yakın olması nedeniyle asker, silah ve ikmal açısından iyi durumdaki Çanakkale Cephesi ve Almanların emir komutasındaki Galiçya Cephesi haricindeki bütün cephelerde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Irak'taki muharebeler düşmana üstünlük sağlanmasına rağmen ikmalin sürdürülebilir olmamasından dolayı zaferle sonuçlanamamıştır. Suriye, Filistin ve Kanal bölgeleri Türk ordusu açısından acı hatıraların yaşandığı savaş alanları olmuştur. İkmal yollarının uzun süreli savaşlara uygun hâlde yapılmaması ve bu yolların güvenliğinin sağlanamaması, askerleri açlıkla, hastalıkla, silah ve savaş araç-gereç yokluğu içinde çölün ortasında çaresiz bırakmıştır.

Mondros Mütarekesi ile terhis edilen askerler hem bedenen hem psikolojik olarak yorgun ve bıkkın bir şekilde memleketlerine dönmüşlerdir. Birçoğunda savaşlarda aldıkları yaraların yine birçoğunda askerde iken yakalandıkları hastalıkların izleri vardı. Altı yıl düşmanı ülkelerine sokmamak için savaştıktan sonra evlerine gönderilen askerlerin memleketleri bir bir düşman işgaline uğramaya başlamıştır. Bunun karşısında Anadolu'nun birçok bölgesinde işgallere karşı yerel direnişler başlamıştır. Terhis edilen askerlerin çoğu kendi bölgelerindeki silahlı direniş hareketlerinin içinde yer almışlardır. Bu yerel direniş hareketleri bir süre sonra düzenli bir yapının içine sokulmuş ve yeni bir savaş dönemi daha başlamıştır.

KUVAYI MİLLİYE'DEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ VE ORDUNUN YAPILANMASI

Mondros Mütarekesi ile birlikte düşman işgal ve faaliyetlerine karşı yerel olarak başlatılan Kuvayı Milliye hareketi bütün ülkeye yayılmıştır. Ancak bu kuvvetlerin düzensiz olması beklenilen sonucun alınmasını sağlayamamıştır. Kuvayı Milliye'nin oluşturulması fikri, Yunanlıların İzmir'e çıkışı esnasında bölgede bulunan 17. Kolordu'nun 56. Tümen Komutanı Albay Şefik [AKER] Bey tarafından ortaya atılmıştır. Ardından Albay Bekir Sami, Albay Kazım [ÖZALP], Yusuf İzzet Paşa gibi komutanların kendi sorumluluk alanlarında çalışmaları sonucunda Kuvayı Milliye'nin oluşturulma düşüncesi Batı Anadolu'nun tamamında kabul görmüş ve zaman geçtikçe genel bir mahiyet kazanmıştır (Bıyıkoğlu, 1955).

Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişliğinden azledildikten sonra, Kuvayı Milliye'nin liderliğini üstlenmiş, Heyet-i Temsiliyenin kurulmasıyla birlikte Anadolu'daki orduyu kendi kontrolü altında tutma çabasına girişmiştir. Bu çaba doğrultusunda Sivas Kongresi sırasında Batı Anadolu Umum Kuvayı Milliye Komutanlığına Ali Fuat Paşa'nın atanmasını sağlamıştır. Güney Cephesi'ni düzene koymak amacıyla Kılıç Ali Bey bu bölgeye gönderilmiştir. Ancak Urfa'da, Antep'te, Adana'da ve Ege'de kahramanca mücadele veren Kuvayı Milliye güçleriyle işgalcileri ülkeden atmak, millî bağımsızlığı sağlamak mümkün gözükmemiştir. Anadolu'da direniş harekâtı güçlendikçe, bu direnişi kırmak için Padişah'ın askerliği kaldırdığını belirten propagandaların yapılması Kuvayı Milliye'ye duyulan ihtiyacı her geçen gün arttırmıştır (Türkmen, 2001).

16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta Millî Mücadele'yi destekleyen kolordu ve tümen komutanları ile yapılan komutanlar toplantısında güneydeki millî kuvvetlerin örgütlenmesine yönelik de bazı düzenlemelere gidilmiştir. Komutanlar toplantısına 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 3. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey ve 12. Ko-

lordu Komutanı'nın yerine vekâleten gelen Binbaşı Şemsettin Bey katıldı. Toplantıya davet edilmelerine rağmen görev yerlerinin uzak olması ve bazı özel durumları sebebiyle, Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutan Vekili Albay Mehmet Cevdet Bey, Edirne'deki 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa, Bandırma'da bulunan 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Balıkesir'de bulunan 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey, Bursa'da bulunan 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey toplantıya katılamamışlardır. Ancak kendilerine toplantıda alınan yeni düzenlemeler ile ilgili kararlar bildirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre doğuda Kazım Karabekir Paşa, batıda Ali Fuat Paşa görevlendirilmiştir. Bu yeni durumla Mustafa Kemal Paşa doğuda ve batıda ordunun desteğini arkasına almış ve aynı zamanda askerî gücü kendi kontrolü altında tutmayı başarmıştır. Nitekim TBMM açılana kadar Temsil Heyetinin kontrolünde olan Anadolu'daki Kuvayı Milliye birlikleri daha sonra kurulan meclis hükûmetinin emrine girmiştir (Atatürk, 1998).

Kuvayı Milliye birlikleri tüm çabalara rağmen askerî bir disiplin ve hiyerarşi içine sokulamamıştır. Bu birlikler düşmana karşı yürüttükleri faaliyetlerde, düşmana zarar vermişlerdir ancak düşmanın ilerleyişini durdurmakta başarı sağlayamamışlardır. Her Kuvayı Milliye grubunun kendi liderinin emrini dinlemesi, gerek asilere ve gerekse halka yönelik keyfi tutum ve davranışların sergilenmesi devlet düzeni içinde hoş görülmemiştir (Aysal, 2014).

Kuvayı Milliye grupları tam askerî disipline sahip bir güç olmamakla birlikte düşmana en azından istediği yerleri rahatça işgal edemeyeceğini göstermek suretiyle caydırıcı rol oynamıştır. İmkânsızlıklarına ve aleyhlerinde yapılan propagandalara rağmen düzenli ordunun kuruluşuna kadar düşman karşısında başarıyla mücadele etmişlerdir. Özellikle TBMM Hükûmeti'ne yönelik ayaklanmaların bastırılmasında önemli hizmetler yapmışlardır. Kuvayı Milliye bu dar anlamı yanında, geniş anlamıyla Millî Mücadele'nin bütününü ifade etmektedir (Gencer ve Özel, 2014).

İzmir ve Aydın bölgelerinin Yunanlıların eline geçmesinden sonra 1920 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Bursa ve Uşak'ın işgaliyle gelen kötümser havayı dağıtmak için Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Gediz'de bulunan Yunan tümenine yönelik bir imha harekâtı yapmak istemiştir. Genelkurmay Başkanlığı ise bu fikre karşı çıkmıştır. Ali Fuat Paşa, Genelkurmay'ın karşı olmasına rağmen taarruza karar vermiştir. Ali Fuat Paşa iki tümen ve seyyar kuvvetlerle 24 Ekim 1920'de Gediz Taarruzu'nu başlatmıştır. Fakat taarruz başarılı olmamıştır. Yunan ordusu bu girişim karşısında 25 Ekim 1920'de Bursa ve Uşak cephesinden karşı taarruza geçmiştir. Gediz faciası ara ara nükseden huzursuzlukların tekrar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başarısız Gediz Taarruzu üç önemli sonucu beraberinde getirmiştir. Bunların birincisi Ali Fuat [CEBESOY] Paşa'nın Moskova elçiliğine tayini, ikincisi Batı Cephesi'nin ikiye ayrılması, üçüncüsü ve en önemlisi vakit kaybetmeden düzenli orduya geçilmesi (Nutuk, 1998; Yılmaz, 2008).

Efendiler, 8 Kasım 1920'de, Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu hâlde Kuvayı Milliye kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Komutanı'na bu kıyafeti benimseten düşünce ve zihniyet akımının bütün Batı Cephesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlamak için artık tereddüde yer kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir görüşmeden sonra, alabileceği yeni görevi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları da davet ederek yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif: "Süratle düzenli ordu ve süvari birlikleri meydana getirmekten" ibaretti. Böylece 1920 yılı Kasım ayının sekizinci günü "düzensiz teşkilât fikir ve siyasetini yıkma kararı" faaliyet ve uygulama alanına konulmuş oldu (Atatürk, 1998).

Yeni yapılanmaya göre, ikiye ayrılan Batı Cephesi'nin kuzey bölgesi Albay İsmet [İNÖNÜ] Bey'in emrine, güney bölgesi de Albay Refet [BELE] Bey'in emrine verilmiştir. Batı Cephesi'nin her iki bölgesi de Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır.

8 Kasım 1920 tarihli bu cephe ve komuta kademesi değişikliğine ek olarak düzenli ordu ve büyük süvari kuvveti teşkiline de karar verilmiştir. Kütahya bölgesindeki Çerkez Ethem ve birliği Kuvayı Seyyare ile Denizli civarındaki Demirci Efe düzenli orduya katılmak istememişlerdir. Düzenli orduya geçiş kararına Çerkez Ethem ve kardeşlerinin tepkisi bir süre sonra isyana dönüşmüştür. Çerkez Ethem İsyanı'nın başlamasıyla, Yunan or-

dusu Uşak grubuyla Afyon yönünde, Bursa grubuyla da Eskişehir yönünde ileri harekâta başlamıştır (Yılmaz, 2008).

Genel Kurmay Başkanlığının Kurulması (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti)

TBMM 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkardığı bir kanunla bakanlar kurulunu seçti. Bakanlar Kurulu 11 vekilden ibaretti ve vekillerden ikisi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ile Millî Müdafaa Vekâleti idi. Bu iki vekâlet askerî işlerden sorumluydu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin görevi, millî hareketin kuruluş safhasına uygun olarak geliştirilmiş ve millî hükûmetin geçirdiği değişikliklere göre genişlemiştir. Bu süreç meclisin açılması ve Başkomutanlık Yasası'nın kabulüyle belirlenen üç döneme ayrılmıştır (Erikan, 2018; 151-154; Türkmen, 2001).

Birinci Dönem 19 Mayıs 1919-27 Aralık 1919 tarihleri arasındaki düzenlemeleri kapsamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından Temsil Heyetinin Ankara'ya gelişine kadar geçen 7,5 aylık zamandır. Bu dönemde savaşın güdümü, 1876 Anayasası hükümleri bir yana bırakılarak ve yasal bir temele bağlanmadan, komutanların güvenini kazanan önce general sonra Temsilciler Kurulu Başkanı (Heyet-i Temsiliye Reisi) sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmüştür. Kendisi bu görevi dar bir kadro yardımı ve ayrıntılara giren emir ve öğütler şeklinde vererek ustalıkla yürütmüştür. Ayrıca genel devlet işlerinde olduğu gibi savaş yönetimi sırasında da komutanlara danışarak ve onların onurunu okşayarak hareket etmiştir (Erikan, 2018).

İkinci Dönem 27 Aralık 1919-2 Mayıs 1920 tarihleri arasındaki düzenlemeleri kapsamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın ve Temsil Heyeti ile birlikte Ankara'ya gelmesiyle TBMM'nin açılmasına kadar geçen zamandır. Bu dönemde İstanbul'daki Ali Rıza Paşa hükûmeti ve Salih Hulusi Paşa hükûmetleri döneminde Harbiye Nazırı olan Mustafa Fevzi [ÇAKMAK] ve yine aynı dönemlerde Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı Müsteşarı olarak görev yapan Mustafa İsmet [İnönü] millî ordunun oluşturulmasına yönelik girişimlere büyük yardımlarda bulunmuştur. İstanbul'un işgaline kadar Mustafa Kemal Paşa ile iletişimi kesmeyen bu kişiler İstanbul'un işgal edilmesinin ardından Anadolu'ya geçmişler ve TBMM Hükûmeti içinde eski görevlerini bu defa Ankara'da devam ettirmişlerdir (Türkmen, 2001).

Üçüncü Dönem 2 Mayıs 1920-9 Eylül 1922 tarihleri arasındaki düzenlemeleri kapsamaktadır. Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla birlikte Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülen millî ordu çalışmaları TBMM'ye devredilmiştir. 2 Mayıs 1920'de belli olan bakanlar kurulundaki bakanlıklardan birisi de Genelkurmay Başkanlığı Bakanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti) idi. Yeni teşkil edilen bakanlığın başına daha önce Osmanlı Devleti Genelkurmay Başkanlığı Müsteşarlığı görevinde bulunan Albay (Miralay) Mustafa İsmet [İNÖNÜ] Bey getirildi. Bakanlığın görevleri şu şekilde sıralanmıştır. Ordunun sevk ve idaresini, seferberlik işlemlerini, konuş kuruluş ve kadrolarını düzenlemek (Türkmen, 2001).

Resim 5.1 İlk Genelkurmay Başkanı Mustafa İsmet [İNÖNÜ] Paşa

Genelkurmay Başkanlığının Yeniden Yapılanması

Anadolu'daki iktidar Temsilciler Kurulundan TBMM'ye geçerken askerî harekâtın yine Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmesi kararı almıştır. TBMM Başkanı 4 Mayıs 1920 tarihinde yayımladığı bir genelgede, "emir ve komuta yetkisinin TBMM'nin manevi varlığından ayrılmayacağını, bu işleri mec-

lis tarafından seçilmiş, bakanları kurulu arasında bulunan Genelkurmay Başkanlığı Bakanı meclis adına yürütür" ifadelerini kullanmıştır. 15 Aralık 1920'de Başkomutanlık Vekilliği durumundaki Genelkurmay Başkanlığı Bakanlığı yedi şubeden ve iki düzineyi geçmeyen karargâh subayından ibaretti. Ayrıca yeni yapılanmaya göre genelkurmay başkanının yanında bir de ikinci başkanlık makamı oluşturulmuştur. Genelkurmay işleri, Ziraat Mektebi (bugünkü Meteoroloji Genel Müdürlüğü) ana binasında yürütülmüştür (Erikan, 2018: 152).

Millî Savunma Bakanlığının Kurulması (Millî Müdafaa Vekâleti)

2 Mayıs 1920 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinin teşkilinin hemen ardından Millî Savunma Bakanlığına Korgeneral Mustafa Fevzi Paşa [ÇAKMAK] atanmıştır. Millî Savunma Bakanlığının görevleri ise şu şekilde belirlenmiştir: Ordunun idare, iaşe, silah, cephane, araç ve gereç ikmali yanında gerekli duyulan her türlü eksikliğini gidermek. Millî Savunma Bakanlığı karargâh olarak Ankara Atatürk Lisesini (Ankara Sultanisi-Bugünkü İhtisas Hastanesi yerinde) belirlemiştir. Millî Savunma Bakanlığı Osmanlı Devleti'ndeki Harbiye Bakanlığı ile Bahriye Bakanlığının yerine geçmiştir. Yani her iki yapıyı da kendi bünyesinde toplamıştır.

Resim 5.2 İlk Millî Savunma Bakanı Mustafa Fevzi [ÇAKMAK] Paşa

Mareşal Fevzi Çakmak hem Osmanlı Devleti'nde hem Türkiye Devleti'nde Genelkurmay Başkanı olan tek komutandır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Ordusunun 2'nci, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Genelkurmay Başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak, 24 Aralık 1918'den 14 Mayıs 1919'a kadar Osmanlı Devleti'nin Erkan-ı Harbiye Reisliği (bugünkü Genelkurmay Başkanlığı) görevinde bulundu. 21 Nisan 1920 tarihinde istifa ederek Anadolu'ya geçmiş, Atatürk tarafından Başbakanlık ve Millî Savunma Bakanlığına atanmıştır. Zaferle sonuçlanan Meydan Savaşı'nın (30 Ağustos 1922) ardından rütbesi TBMM tarafından Müşirliğe (Mareşal) terfi ettirildi. 12 Ocak 1944 tarihine kadar da Genelkurmay Başkanlığı yapmıştır.

Öğrenme Çıktısı

1 Düzenli ordunun oluşumunu ve kurumsallaşmasını kavrayabilme

Araştır 1

Sizce Türk İstiklal Harbi Kuvayı Milliye birlikleriyle yürütülebilir miydi?

İlişkilendir

Düzenli ordunun kurulmasının Türk İstiklal Harbi'ni nasıl etkilediğini tartışınız.

Anlat/Paylaş

Kuvayı Milliye birliklerinin yapısının düzenli ordu yapısıyla uyuşup uyuşmadığını açıklayınız.

TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE DOĞU, GÜNEY VE ELCEZİRE CEPHELERİ

Türk İstiklal Harbin'de Doğu ve Güney Cephelerinde önce ilk işgalleri gerçekleştiren İngilizlerle ardından İngilizlerin işgal ettikleri yerleri devrettikleri Fransızlarla ve Ermenilerle mücadele edilirken Elcezire Cephesi'nde ilk andan itibaren İngilizlerle mücadele edilmiştir. Fransızlar işgal bölgelerinde Ermenileri kullanırken İngilizler de özellikle Musul ve çevresinde Kürt aşiretlerini Türkiye'den uzaklaştırma çabası içinde faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Doğu Cephesi

Osmanlı Devleti'nin uzun bir süre "millet-i sadıka" olarak tanımladığı Ermeniler, son dönemlerde bağımsız bir devlet kurma düşüncesiyle Rusya ve İngiltere başta olmak üzere birçok ülkenin kışkırtması ve desteğiyle devlete ve Müslüman ahaliye karşı şiddet faaliyetleri içine girmiş ve bu faaliyetlerin şiddeti zaman içinde artarak devam etmiştir. Bu amaçla silahlı çeteler hâlinde, Doğu Anadolu ve Güney Anadolu'da ayaklanmalar çıkartmak, Türklere ait köylere baskınlar düzenlemek, köylüleri öldürmek, göçe zorlamak, mallarını yakmak, talan etmek, İstanbul'da devlet görevlilerine yönelik suikast girişimleri düzenlemek ve devlete ait bina ve mallara saldırılar yapmak gibi birçok olay gerçekleştirilmiştir. Bütün bunlar Ermenilere duyulan güvenin sarsılmasına neden olmuştur (Süslü, 2011).

Ermeni Saldırılarının Durdurulması

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve başında Ermeni çetelerinin faaliyetleri artık dayanılmaz bir noktaya gelmiştir. Bu tarihlerde çok sayıda Ermeni, Rus ordusuna yazılarak Türk topraklarına saldıran birliklerin içinde yer almışlardır. Dönemin iktidarı Doğu'da hem asayişi sağlamak hem de Ruslara yardımı kesmek amacıyla 24 Nisan 1915'te "Sevk ve İskân Kanunu" çıkarmıştır. Bu Kanun'a göre çok sayıda Ermeni yine Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan ve Ermenilerin yaşadıkları güney bölgelerine göç ettirilmiştir. Bu şekilde Ruslarla Ermenilerin siyasi, askerî ve lojistik bağlantısı kesilmiştir (Süslü, 2011).

Ermeni faaliyetleri Mondros Mütarekesi'nin ardından yeni bir evreye taşınmıştır. Rusya'da 1917'de devrim olması Doğu Anadolu'daki şartları Türklerin lehine değiştirmiştir. İç karışıklıklarla uğraşan Rus ordusunun etkisi Doğu Anadolu ve Kafkaslarda zayıflamıştır. Bunu fırsat bilen Türk ordusu harekete geçmiş, Doğu Anadolu'yu tamamen Rus işgalinden kurtarmakla kalmamış Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye kadar ilerlemişltir. Çarlık Rusya'sını yıkan Bolşevikler 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Bu antlaşmaya göre Bolşevikler 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonunda Rusların elinde kalan Kars, Ardahan ve Batum (Elviye-i Selase=Üç Sancak/Üç Liva) için halk oylaması yapılabileceğini ve halk oylamasının sonucuna saygılı olacağını kabul etmiştir. Üç sancak yapılan halk oylaması sonucunda yeniden Osmanlı Devleti sınırları içine dâhil olmuştur. Ne var ki kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin "….Türk kuvvetleri savaştan önceki sınırlara çekilecektir" hükmü gereğince Türk birliklerinin geri çekilmesi sonucunda bu üç sancak tekrar Türk sınırları dışında kalmıştır. Bu günlerde, bölgede ordu komutanı olarak bulunan Yakup Şevki Paşa Türk birliklerinin geri çekilmesini mümkün olduğu kadar yavaştan almış ve bölge halkını da teşkilatlandırmıştır. Yakup Şevki Paşa'nın gayretleri ve örgütlemeleriyle 17-18 Ocak 1919'da kurulmuş olan Güneybatı Kafkas Geçici Millî Hükûmeti *(Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi)* İngilizler tarafından kısa süre içinde dağıtılmış ve Kars-Ardahan başta olmak üzere bölgeyi Ermenilere vermişlerdir (Turan vd., 2013; Gökdemir, 1990).

Çarlık Rusya'nın yıkılmasıyla Taşnak Partisinin yönettiği ve İtilaf devletlerinin desteklediği Ermeniler, ABD Başkanı Wilson'un görüşlerini gerçekleştirme zamanının geldiğini düşünerek Güney Kafkas sınırlarında Erivan, Gümrü ve Kars çevrelerinde bir devlet kurmuşlardır. Batı'da Yunanlıları teşvik eden İngilizler, Doğu'da Ermenileri harekete geçirmişler ve Ermeniler Sevr Antlaşması hükümlerine dayanarak Doğu Anadolu'da önemli bir askerî hareketliliğin içine girmişlerdir. Özellikle Ermenilerin Oltu'yu işgal etmeleri, Gürcülerin de Artvin'e girmeleri ve buralarda katliamlar yapmaları düzenli ordunun harekete geçmesini zorunlu hâle getirmiştir (Aysal, 2014).

Ermenilerin Erzurum önlerine kadar gelmeleri üzerine Ankara Hükûmeti Bakanlar Kurulu Doğu Cephesi Komutanlığına Ermenilere karşı harekete

geçilmesini bildirdi. 8 Haziran 1920'de ilan edilmiş kısmi seferberlik sonucunda bu bölgede Türk askeri mevcudu 1.422'si subay 17.069 er olmak üzere 18.491, Ermenilerin mevcudu ise 13.000 idi (Türk İstiklal Harbi, 1995; Erikan, 2018).

Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa taarruz zamanını 28 Eylül 1920 olarak belirlemiştir. Türk ordusu 29 Eylül'de Sarıkamış'ı kurtarmıştır. 28 Ekim'de yeni bir karşı harekâta daha başlayan Türk ordusu bu sefer de 30 Ekim'de Kars'ı Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Bu durumda dahi İtilaf devletlerinin desteğinin azalmadan devam ettiğini gördükleri için Ermeniler, TBMM'nin sunduğu barış tekliflerini kabul etmek istememişlerdir. Türk ordusu bu durum karşısında 7 Kasım'da başlattığı yeni bir taarruzla Gümrü'ye girmiştir. Böylelikle büyük bir yenilgiye uğrayan Ermeniler Misak-ı Millî sınırları dışına atılmışlardır. Barış tekliflerini kabul etmeyen Ermeniler Türk ordusunun yeni bir harekâtta kararlı olduğunu anladıkları için 17 Kasım'da anlaşmaya razı olmuşlardır. 18 Kasım 1920'de başlayan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır (Türk İstiklal Harbi 1995; Tansel, 1991; Acun vd., 2015).

Resim 5.3 Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı büyük mücadele veren Musa Kazım Karabekir Paşa

internet

24 Nisan 1915'te Gerçekte Ne Oldu? http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/24-nisan-1915te-ne-oldu/

Gümrü Antlaşması (3 Aralık 1920)

İlk kez "Türkiye" adı geçen ve TBMM Hükûmeti'nin imzaladığı ilk siyasi antlaşması olan Gümrü Antlaşması ile doğu sınırı büyük ölçüde güvence altına alınmıştır. Ermenilerin Türk topraklarındaki taleplerinden vazgeçmiş olmalarıyla Sevr'e de büyük darbe vurulmuştur. Ermeniler, İtilaf devletlerinin politikaları doğrultusunda kendilerine Sevr'de verilen haklardan vazgeçmişlerdir. Antlaşmayı Türk tarafı adına Kazım Karabekir Paşa ile Erzurum Valisi Hamit ve Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey imzalamıştır. Ancak 5 Aralık 1920'de Ermenistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Ermenilerle ilgili sorunlar da Ruslara geçmiştir. Doğu cephesi kesin şeklini daha sonra imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile almıştır. Gümrü Antlaşması'nın önemli bazı maddeleri şunlardır: 1) Türkiye ile Ermenistan arasındaki savaş durumu sona erecektir. 2) Ermenistan ordusu sınırlandırılacaktır. 3) Erivan Hükûmeti TBMM'nin kesinlikle reddetmiş olduğu Sevr Antlaşması'nı hükümsüz sayacaktır. 4) Ermenistan'da yaşayan Müslüman halkın her türlü hakkı korunacaktır. 5) TBMM Hükûmeti gerekli hâllerde Ermenistan topraklarında askerî faaliyetlerde bulunabilecektir (Soysal, 1983).

Güney Cephesi

İtilaf devletleri Birinci Dünya Savaşı sırasında aralarında yaptıkları paylaşım anlaşmaları uyarınca Mondros Mütarekesi'nden sonra işgallere başlamışlardır. Doğu Akdeniz havzasına yerleşmek isteyen Fransa Adana'yı işgale başlamış ve bu bölgedeki Ermeniler ve silahlandırdıkları Ermenilerle birlikte işgal bölgelerini genişletmiştir. İngilizler 3 Kasım 1918'de Musul'u, ardından İskenderun ve Kilis'i işgal etmiştir. Yine İngilizler Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak 17 Aralık'ta Antep'i işgal etmişlerdir. İngilizler de Fransızların yaptığı gibi iş birlikçi Ermenileri silahlandırmıştır. 22 Şubat 1919'da İngilizler bu sefer de Maraş'ı ve 24 Mart 1919'da Urfa'yı yine Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak uydurma gerekçelerle işgal etmişlerdir. 15 Eylül 1919'da İtilaf devletleri arasında yapılan yeni bir paylaşım anlaşmasına göre Irak ve Filistin Irak mandasına, Suriye ve Lübnan Fransa mandasına bırakılmıştır. Çukurova ve Güneydoğu Anadolu Fransa'ya bırakılmıştır. İngilizler 29 Ekim-5 Kasım 1919 tarihleri arasında Kilis, Maraş,

Urfa ve Antep'i Fransızlara devretmişlerdir (Türk İstiklal Harbi, 2009; Acun vd., 2015). Güney Cephesi'ndeki direnişler, Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleşen işgallere karşı ilk direnişlerdir. Buradaki direnişleri örgütleyen ve yürüten kuvvetler, merkezi Diyarbakır olan 13. Kolordu'ya bağlı kuvvetlerdir. Birisi Fırat'ın doğusunda Elcezire, diğeri Fırat'ın batısında Adana olmak üzere iki cepheli bir faaliyet alanında görev yapan kuvvetlerin mevcudu, 548 subay, 4.225 er, 36 ağır makineli tüfek, 27 toptu. Fransızlarla yapılan çarpışmalar Maraş, Urfa, Antep ve Adana'da yoğunlaşmıştır (Aysal, 2014).

Resim 5.4 Güney Cephesi'nde Kuvayı Milliye birliklerini organize etmekle görevli kişilerin bir kısmı (Soldan Sağa) Arslan [TOĞUZATA] Bey, Yüzbaşı Ali Saip [URSAVAŞ], Üsteğmen Sait (Şahin Bey), Kılıç Ali [KILIÇ] Bey , Kozanoğlu Doğan [Binbaşı Kemal DOĞAN] Bey, Tekelioğlu Sinan Paşa [Yüzbaşı Ali Ratip].

Maraş Savunması (22 Şubat 1919-12 Şubat 1920)

İngilizler tarafından 22 Şubat 1919'da işgal edilen Maraş, 30 Ekim 1919'da Fransızlara devredilmiştir. 29 Ekim 1919 Çarşamba günü Fransız askeri Maraş'a gelmiştir. 30 Ekim Perşembe günü de 1000 Fransız ve 500 Cezayir asıllı asker ile Fransız askeri elbisesi giymiş 400 Ermeni Maraş'ı devralma işlemlerine başlamışlardır. 31 Ekim 1919 günü yerli Ermeniler şehri dolaşmışlar ve önlerine gelen Türklere saldırılarda bulunmuşlardır (İyicil, 2020).

Maraş'ta 29 Kasım 1919'da başlayan direniş harekâtı Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasıyla örgütlü bir hâle gelmiştir. Böylece Arslan [TOĞUZATA] Bey, Kurtoğlu Salim Bey ve Kılıç Ali [KILIÇ] Bey yönetimindeki Maraş Kuvayı Milliyesi silahlı direniş hazırlıklarına başlamışlardır. Maraş Kuvayı Milliyesi'nin Pazarcık ve Göksun'a gelen millî kuvvetlerle desteklenmesi ve Elbistan ve çevre depolardan silah yardımı, özellikle kışlalardaki silah ve cephanelerin Kuvayı Milliye birliklerine dağıtılması sonucu Türk kuvvetleri oldukça güçlü bir konuma gelmişlerdir. Fransız ve Ermenilere karşı 22 gün başarılı bir mücadele sergileyen Türk kuvvetleri şehrin önemli bir bölümüne hâkim olmuşlardır. Direnişin son günlerinde Fransız birliklerinin şehre gelmesi ve Mercimek Tepeyi ele geçirerek Müslümanların yaşadığı mahalleleri yoğun top ateşine tutması ağır kayıpların verilmesine neden olmuştur. Bu ağır kayıplar halk üzerinde derin psikolojik etki yaratmış ve halk şehri terk ederek yakındaki yerleşim yerlerine gitmeye başlamışlardır. Ancak millî kuvvetlerin ısrarlı ve tavizsiz mücadelesi Fransız direnişini kırmıştır. Fransızlar 9 Şubat'ta aldıkları bir kararla 11/12 Şubat gecesi gizlice Maraş'tan çekilmişlerdir. Maraş'ta kazanılan zafer İtilaf devletlerini endişelendirmiş ve bu endişenin neden olduğu telaşla İstanbul'un işgalini kararlaştırmışlardır. Diğer taraftan da Türkleri Ermeni kıyımı yapmakla itham edici propaganda faaliyetlerine de başlamalarına neden olmuştur (Akbıyık, 1999; Türk İstiklal Harbi, 2009; Acun vd., 2015).

dikkat

21 Ocak-11 Şubat 1920 tarihlerinde verdiği kurtuluş mücadelesiyle şehri Fransız işgalinden kurtaran, ardından da çevre illerin yardımına koşan Maraş halkının bu kahramanlığı, 5 Nisan 1925'te kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiş, 7 Şubat 1973'te de şehre TBMM tarafından "Kahraman" unvanı verilmiştir (Şavkılı, 2017).

Urfa Savunması (9 Şubat-11 Nisan 1920)

İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan anlaşmayla Urfa 1919 yılının sonlarına doğru Fransa'ya devredilmiştir. Urfa'da da diğer bölgelerde olduğu gibi Fransızların işbirlikçisi Ermenilerdi. Ermenilerin yaptıkları taşkınlık ve kötü muamelelerine Fransızların göz yumması, Urfa halkının teşkilatlanmasına ve teşkilatlı mücadeleye girişmesinin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa tarafından Urfa Jandarma Komutanlığı görevine atanan Yüzbaşı Ali Saip [URSAVAŞ], aldığı emir üzerine 15 Ocak 1920'de Urfa'da Kuvayı Milliye teşkilatını kurmuş ve bu teşkilata bağlı 3.000 kişilik bir kuvvet oluşturmuştur. Namık Bey takma adıyla faaliyet gösteren Yüzbaşı Ali Saip Bey 7 Şubat 1920'de bölgedeki aşiret reislerinin desteğini de aldığı hâlde, Fransız Komutanlığına bir gün içinde şehri boşaltmaları yönünde bir ültimatom vermiştir. Fransızların olumsuz cevabı karşısında Urfa'da silahlı direniş fiilen de başlamıştır. 9 Şubat'ta şehrin yarısı Fransızlardan kurtarılmıştır. Yaklaşık iki ay süren çarpışmalardan sonra Fransızlar 11 Nisan 1920'de Urfa'dan çekilmişlerdir. Çekilme esnasında yol üzerinde rastladıkları halka saldırmaları üzere bunu haber alan bölgedeki insanlar olay yerine yetişerek Fransızlar ise çarpışmaya girmişlerdir. Yaklaşık 3 saat süren çarpışmaların sonunda Fransız kuvvetlerinin büyük kısmı komutan ve subaylarıyla birlikte öldürülmüş ve 100 civarındaki asker de esir alınmıştır. Fransızlar 250 ölü ve 60 kadarı yaralı olmak üzere 163 esir vermişler ve kuvvetlerinin yarısını kaybetmişlerdir (Ursavaş, 1988; Türk İstiklal Harbi, 2009; Özçelik, 1992).

dikkat

Urfa'ya Millî Mücadele'de gösterdikleri büyük kahramanlığa istinaden TBMM tarafından 12/06/1984 tarih ve 3019 sayılı "Urfa İli Adının Şanlıurfa Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun" ile "Şanlı" unvanı verilmiştir (T.C. Resmî Gazete, 1984). Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 07/04/2016 tarih ve 6702 sayılı "Şanlıurfa'ya İstiklal Madalyası Verilmesi Hakkında Kanun" ile İstiklal Madalyası verilmiştir (T.C. Resmî Gazete, 2016).

Antep Savunması (1 Nisan 1920-8 Şubat 1921)

İngilizlerin çekilmesinden ve Fransızlar tarafından 5 Kasım 1919'da devralınan Antep'te diğer yerlerde olduğu gibi Fransızlar yine Ermenilerle işbirliği yapmış ve onların Türklere yönelik zulümlerine de göz yummuşlardır. Bir süre sonra halk ve mahallî kuvvetler Fransız askerlerine saldırmışlar ve birçoğunu da öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Fransa durumu kontrol altına almak için takviye kuvvetler getirmiştir (Türk İstiklal Harbi, 2009).

3 Kasım 1919'da Antep'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin şubesi faaliyete geçmiştir. "Şahin" takma adıyla Üsteğmen Sait Bey Kuvayı Milliye Komutanlığına atanmış ve Antep'teki direnişin organize bir hâle getirilmesi için çalışmıştır. Millî kuvvetler, takviye için Antep'e ilerleyen 1.000 kişilik Fransız birliğini yapılan çarpışmalar sonun yenmişlerdir. Bunun üzerine Fransızlar üç piyade alayı, 200 süvari, bir top bataryası, dört tank, ağır makineli tüfeklerle donatılmış Fransız kuvveti Antep üzerine harekât geçmişlerdir. Şahin Bey emrindeki çok az sayıdaki kuvvetle 26 Mart 1920'de Fransız kuvvetleriyle çarpışmaya girmiştir. Çarpışma üç gün sürmüş ve Şahin Bey Fransızların süngü darbeleriyle şehit olmuştur (Türk İstiklal Harbi, 2009; Acun vd., 2015). Şahin Bey'in şehit olmasından sonra da mahallî kuvvetler Fransızlara yönelik saldırılarını devam ettirmişlerdir. Ancak mahallî kuvvetin bir ve emir komuta hiyerarşisi ve disiplin içine alınması zorunlu görülmüştür. Bunu gerçekleştirmek için Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Kılıç Ali Antep'e gönderilmiştir. Antep'e gelir gelmez Kuvayı Milliye komutanlığını üstlenen Kılıç Ali vakit kaybetmeden yapılan hazırlıklar sonucunda 1 Nisan 1920'de halk Fransızlara karşı ayaklanmıştır. Bunun üzerine Fransızlar Maraş'ta yaptıkları gibi Antep şehrini yoğun top ateşine tutmuşlardır. Fransızlar Antep'te karşılaştıkları ciddi direnişi kırmak için uğraştığı sırada Maraş ve Urfa'da mağlubiyete uğramışlardır. İki şehirde tutunamayan Antep'te de zor durumda kalan Fransızlar TBMM Hükûmeti ile temas kurma yolları aramışlardır. Sonunda Fransızlar, Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşarak ateşkes isteklerini bildirmişlerdir. Taraflar arasında 30 Mayıs 1920 tarihinden geçerli olmak üzere 20 günlük ateşkes yapılmasına karar verilmiştir. Bu aynı zamanda Fransa'nın TBMM Hükûmeti'nin varlığını kabul etmiş anlamına gelmiştir (Gömeç, 1989).

18-19 Haziran 1920'de Türk tarafı ateşkesi bozduğunu açıklamıştır. Buna gerekçe olarak da Fransızların ateşkes sözünde durmayarak Zonguldak ve Ereğli'yi işgal etmeleri gösterilmiştir. 11 Ağustos'ta Fransızlar Antep'e yine saldırmışlardır. Fransızlar şehrin teslim edilmesi ve tazminat istekleri reddedilince Antep'i yine yoğun top ateşi altına almıştır. Ancak halkın kısıtlı imkânlara rağmen Fransızlara karşı direnişi devam etmiştir. Kuşatılmış ve yardım alma yolları tamamen kapatılmış, açlık ve cephane eksikliğine rağmen mücadele azminden bir şey kaybetmemiş olan ve bu uğurda 6.317 şehit veren Antep, on aylık bir direnişin ardından 9 Şubat 1920'de teslim olmuştur. Ancak yerel direniş hiç ara vermeden devam etmiştir. Fransızlar Ankara Antlaşması'nın ardından 25 Aralık 1921'de şehri boşaltmaya başlamış ve iki yıl süren işgal son bulmuştur (Türk İstiklal Harbi, 2009; Gömeç, 1989).

dikkat

TBMM Antep direnişinin sürdüğü sırada 6 Şubat 1921 tarih ve 93 numaralı "Antep Kasabasının Gaziantep Tesmiyesi Hakkında Kanun" ile Antep'e "Gazi" unvanı vermiştir (T.C. Resmi Gazete, 1921). Ayrıca TBMM 7 Şubat 2008 tarih ve 5734 sayılı "Gaziantep'e İstiklal Madalyası Verilmesi Hakkında Kanun" ile Gaziantep'e İstiklal Madalyası vermiştir (T.C. Resmi Gazete, 2008).

Resim 5.5 Antep'te Fransızların bombardımana tabi tuttukları Türk mahallelerinin durumu

Adana Savunması (21 Ocak 1920-20 Ekim 1921)

Fransızlar 1918 yılında, 11 Aralık'ta Dörtyolu, 17 Aralık'ta Mersin'i, 19 Aralık'ta Tarsus'u ve 21 Aralık'ta ise Adana'yı işgal etmişlerdir. Ardından işgal kuzeye doğru genişlemiş ve Pozantı, Ceyhan, Kozan, Osmaniye'yi de içine almıştır. Can ve mal güvenliğinden endişe eden halkın bir kısmı daha kuzeye Toroslar'a doğru işgale uğramamış bölgelere kaçmışlardır. Fransızlar şehirdeki bütün yöneticileri görevden almışlar ve yerlerine Fransız veya kendileri ile iş birliği içinde olan Ermenileri atamışlardır (Yalçın vd., 2000).

İşgallerin başlamasıyla birlikte Fransızlara karşı direniş de örgütlenmiştir. Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Adana'nın tamamı ile Tarsus ve Mersin'i içine alan Kilikya Kuvayı Milliye Komutanlığı kurulmuştur. Bu bölgedeki direnişe bir halk hareketi niteliği vermek amacıyla komutanlıklara atananlara, bölgedeki tanınmış Türk oymak adları verilmiştir: Topçu Binbaşı Kemal Bey'e Kozanoğlu Doğan, Piyade Yüzbaşı Osman Efendi'ye Aydınoğlu Tufan ve Yüzbaşı Ali Ratip Efendi'ye de Tekelioğlu Sinan Paşa takma adları verilmiştir. Yeni komutanlarla birlikte bölgede başarılı ve etkin mücadeleler yapılmıştır. Fransız komutanı Ménile'nin Toroslarda Karboğazı'nda esir alınması Fransızları zor durumda bırakmıştır. Bu çarpışmalar sonucunda Fransızlar yirmi günlük geçici ateşkes talebinde

bulunmuşlardır. 28 Mayıs 1920'de taraflar yirmi günlük ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Bu ateşkes ile Fransa aslında resmen tanımadığı TBMM Hükûmeti'yle görüşme yapmış ve ateşkes antlaşması imzalamıştır. Ancak bu ateşkes Fransızların Karadeniz Ereğlisi'ne asker çıkarmalarıyla bozulmuştur (Türk İstiklal Harbi, 2009; Acun vd., 2015; Yalçın, vd. 2000).

20 Haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Güney Cephesi iki bölgeye ayrılmıştır. Fırat Nehri'nin doğusundan İran sınırına kadar olan bölgede Nihat Paşa komutasında Elcezire Cephesi kurulmuştur. Adana-Antep Cephesi'nin komutanlığına da Albay Selahattin Adil atanmıştır (Erdaş, 2018).

26 Haziran'da kurulan cephe teşkilatı ile Fransızlara karşı yürütülen askeri faaliyetler daha etkili bir hâl almıştır. Fransızların 4 Temmuz'da Adana'da sıkıyönetim ilan etmesiyle birlikte Türkleri şehirden kaçırmak veya göç ettirmek için Türk mahallelerini yoğun top ateşine tutmuştur. Bunda Adana'da Ermeni nüfusunu arttırma düşüncesinin de etkisi olmuştur. Pozantı ve çevresinde Fransız kuvvetleriyle Kuvayı Milliye arasında çetin muharebeler yaşanmıştır. 11. Tümen'in desteği ile Kuvayı Milliye kuvvetleri Fransızlara büyük bir darbe vurmuşlardır. 19 Temmuz 1920'de Mersin ve çevresi komutanı Şemsettin Bey, saldırıyla Fransızları ağır kayıplara uğratmıştır. Mersin ve çevresinde Fransızlara ciddi zayiatlar verdirilmiştir. Bu uğraş ve gayretlerden sonra Ermenilerin bu bölgelerdeki emelleri boşa çıkarılmıştır (Turan vd., 2013).

Güney Cephesi'ndeki durumu yerinde görmek amacıyla 5 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa Pozantı'ya gelmişler ve buradaki Müdafaa-i Hukuk Heyetleriyle görüşmeler yapmışlardır. Pozantı Adana il merkezi hâline getirilmiştir. 8 Ekim 1920'de Pozantı Kongresi yapılmış ve başarının sağlanması için bazı kararlar almışlardır (Türk İstiklal Harbi, 2009).

Kuvayı Milliye'nin kazanmış olduğu zaferlerle önce Feke, Kadirli, Karaisalı daha sonra Tarsus-Pozantı demir ve kara yolu üzerindeki önemli yerler işgalden kurtarılmıştır. Ardından Pozantı ele geçirilerek, Fransızlar Adana, Tarsus ve Mersin şehir merkezlerinde sıkışıp kalmışlardır. Diğer şehirlerden sonra Adana'da umduğunu bulamayan Fransızlar Güney ve Güneydoğu Anadolu'da hâkimiyet kurmanın zor olacağı kanaatine sahip olmuşlardır. Adana ve çevresinde Kuvayı Milliye güçleri ile işgalci Fransızlar arasında uzun süre devam eden çarpışmalar 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile sona ermiştir. 3 Kasım 1921'de İşgal ve Boşaltma Komisyonu kurulmuş, 1 Aralık 1921'de Adana'nın hükûmet meydanındaki Fransız bayrağı indirilmiş yerine Türk bayrağı çekilmiştir. 5 Ocak 1922'de Fransızlar bu bölgelerden tamamen çekilmişleridir (Türk İstiklal Harbi, 2009; Yalçın vd. 2000).

Elcezire Cephesi

İngilizler Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerini âdeta hiçe sayarak uluslararası savaş kurallarına aykırı bir şekilde Musul ve civarını 10 Kasım 1918 günü işgal etmişlerdir. Aslında İngilizlerin Musul'u işgali, askerî anlamda bir statü değişikliğinden başka bir durum ifade etmemiştir. Bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutma konusunda ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgesini işgal eden İngilizler, Türkler dışında kalan topluluklara çeşitli vaatlerde bulunmuşlardır. Özellikle İngiliz casusları Araplara ve Kürtlere bağımsızlık vadettikleri gibi, halkın Türklere olan sempatilerini de yok etmek için her türlü propagandaya başvurmuşlardır. İngilizlerin bu yoldaki propagandaları özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra daha da şiddetlenmiştir. Nitekim Musul ve civarındaki İngiliz siyasi temsilcileri, Kürt aşiretlerine para dağıtarak veya zor kullanarak kendi yanlarına çekmek için çaba harcamışlardır (Türk İstiklal Harbi, 2009).

TBMM Hükûmeti Bakanlar Kurulu tarafından 24-25 Haziran 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edilerek, Batı Anadolu'daki bütün kuvvetler tek bir komutaya bağlanmış, bir gün sonrasında, 26 Haziran 1920 tarihli bir kararname ile Fırat nehri ile İran sınırı arasında Elcezire Cephesi Komutanlığı adıyla yeni bir ordu kurulmuş ve bu bölgedeki faaliyetlerin düzenlenmesi bu komutanlığa verilmiştir. Cephe komutanlığına Nihat Paşa atanmıştır (Erdaş, 2018).

İngilizler, Ocak 1921'de piyade, süvari ve topçudan oluşan bir alay kadar kuvvetle, Erbil ve Revandiz arasında Türkleri destekleyen Sürücü Aşiretine karşı taarruz etmişlerdir. Amaçları Revandiz'i işgal etmektir. Erbil-Revandiz yolu üzerinde ve Erbil'in 40 kilometre kuzeyindeki Babaçiçek Dağı kesiminde yapılan çarpışmada İngilizler ağır kayıplar vermiş, iki uçakları da düşürülmüştür. 10 Ağustos 1921'de 300 mevcutlu yerli müfreze Derbent'i işgal etmiştir. Zavar Kaymakamı Karvi ve Barzan Şeyhi Ahi Ağa, birlikleriyle Revandiz'e gelerek halk ile müzakerelerde bulunmuş, Revandiz halkını Süleymaniye yönünde harekete geçmeye ikna etmiştir. Kendileri de Akra yönünde hareket ederek İngiliz işgali altında bulunan Şahlu'daki Patas mevkisinin yerli birlikler tarafından işgal edilmesini sağlamış ve ilgili makamlara memurlar tayin etmişlerdir (Türk İstiklal Harbi, 2009).

Askerî harekât ile çeteleri ve aşiretleri etkisiz hâle getiremeyeceklerini anlayan İngilizler, aşiretler arasındaki rekabete başvurarak bu yolla bölgedeki etkinliklerini devam ettirmek istemişlerdir. Bu amaçla 1921 yılı sonlarında Pişdar Aşireti başkanı Ebubekir Selim, Navdeşt Aşireti reisi Behlül ve Balak Aşireti reisi Şeyh Mehmet ağaları para ile yanlarına çektikleri gibi onlara silah ve cephane yardımında da bulunarak onları harekete geçirmişlerdir. Bu şekilde takviye alan aşiretler ileri harekete geçerek Revandiz millî kuvvetlerine saldırmış, bunların TBMM Hükûmeti'yleolan bağlarını kesmişlerdir. Aşiretlerin bu yardımı, İngilizlerin bölgede tekrar toparlanmalarına fırsat vermiştir. Bununla beraber el altından Türk Hükûmeti hesabına çalışan gizli kurumlar Ankara Hükûmeti'ne bağlılıklarını devam ettirmekten geri kalmamışlardır. Bu olaylardan sonra Revandiz ileri gelenlerinin istekleri üzerine Elcezire Cephesi Komutanlığı üç subay ve 100 erlik bir piyade bölüğünü Revandiz'e göndermiştir. Antep'te Kuvayı Milliye Komutanlığı yapmış olan Milis Yarbayı, Özdemir Bey'in Müfrezesi böyle bir zamanda Revandiz ve çevresine gönderilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 2009; Türkmen, 2017).

Genelkurmay Başkanlığından emri alan Özdemir Bey, 9 Mart 1922'de Revandiz'e gitmek üzere Ankara'dan hareket etmiştir. 22 Nisan'da Diyarbakır'a gelerek, burada Elcezire Cephesi Komutanı Cevat [ÇOBANLI] Paşa ile görüşmüştür. Özdemir Bey'e, hareketin özel girişim olarak addedilmesi, Misakı Millî sınırları içinde kalan bölgelerin Faysal tarafından işgaline engel olunması, Musul hareketine resmî bir mahiyet verilmemesi, görünüşte hareketin Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı, şahsi ve mahallî girişimlerden meydana gelmiş olduğu kanaati uyandırılması talimatları verilmiştir. Bölge ile ilgili gerekli istihbarat bilgilerini alan Özdemir Bey, 15 Mayıs 1922'de Diyarbakır'dan hareket ederek oldukça zorlu bir yolculuktan sonra Revandiz'e 22 Haziran 1922'de varmıştır (Erdaş, 2017; Türkmen, 2017; Türk İstiklal Harbi, 2009).

Resim 5. 6 Milis Yarbay Ali Şefik [ÖZDEMİR] Bey Müfrezesi

Özdemir Bey Müfrezesi'nin bölgede başarılı olabilmesi için tek çare, aşiretlerin desteğini temin ederek bunları Türkiye'nin emelleri doğrultusunda davranmalarını sağlamaktı. Dolayısıyla aşiretlerden yararlanabilmek için ortak duygulara hitap etmek gerekmekteydi. Bu strateji ve anlayış ile Özdemir Bey, bölgedeki aşiretlerin gücünden de büyük ölçüde yararlanarak Akra, Ranya, Erbil ve Köysancak taraflarında kontrolü ele geçirdi. Revandiz ve çevresinde Türk idaresinin gün geçtikçe genişlediğini gören İngilizler, Revandiz'i uçaklarla bombalamaya başlamışlardır (Türk İstiklal Harbi, 2009).

31 Ağustos 1922'de Özdemir Bey birlikleriyle İngilizlere saldırmıştır. İngilizlerin uçaklarına rağmen, Derbent Muharebesi'ni kazanan Özdemir Bey müfrezesi alçak uçuş yapan dört İngiliz uçağını düşürdüğü gibi, İngilizlerden pek çok malzeme ile birlikte altı adet makineli tüfek ve iki top ele geçirmiş; on dört civarında da şehit vermiştir. Nite-

kim Derbent zaferinden sonra Musul'un tamamıyla Türkler tarafından işgal edileceği endişesine kapılan İngilizler, Süleymaniye'de Kürdistan İmparatorluğu adıyla bir İngiliz manda idaresi kurmaya kalkıştılar. İngilizler, Güney Irak'ta etkili olan Şeyh Mahmut'u bu maksatla Süleymaniye'ye getirterek 10 Ekim 1922'de İngiliz mandası Kürdistan hükûmetini resmen kurdular. İngilizler böylece Irak halkının Türkiye'ye iltihak etmek arzusunu önlemeyi ve bölgedeki iktisadi çıkarlarını sürdürmeyi düşündüler. Musul vilayetindeki gelişmeleri yakından takip eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Özdemir Bey'in kazandığı başarıların devamı için TBMM Hükûmetince gizli olarak desteklenmesini istiyorlardı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 7 Eylül 1922 tarihinde Elcezire Cephe komutanlığına çektiği çok gizli kayıtlı telgrafta, gerekirse Musul'un silahla alınması hususunu dile getirmekteydi (Türkmen, 2017).

İngilizler 1923 yılı başlarında Revandiz Müfrezesi'nin ortadan kaldırılması için güneyden sayıca kıyaslanamayacak kuvvetleriyle taarruza geçmiştir. Nisan ayı başında 4.000 piyade, 500 süvari, birkaç bin kişilik Nasturi ve Ermeni birlikleriyle 50-60 kadar uçağın desteğinde Ranya'ya saldırmışlar ancak kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak Lozan'da görüşme masasında elini sağlam tutmak ve görüşmeler bitene kadar petrol bölgelerinde hâkimiyeti sağlamak düşüncesiyle nisan ayı ortalarına doğru bu sefer daha fazla kuvvetle ve uçak desteğiyle başlatılan taarruz karşısında aşiret kuvvetlerinin yeterince direnememesi ve yeterli lojistik desteğin sağlanamaması üzerine İngilizler karşısında geri çekilmek zorunda kalınmıştır. Özdemir Bey Müfrezesi Nisan ayı sonunda İran'a girerek buraya sığınmak zorunda kalmış ve böylece Revandiz Harekâtı tamamlanmıştır(Acun vd. 2015).

Öğrenme Çıktısı

2 Türk İstiklal Harbi cephelerinden Doğu, Güney ve Elcezire cephelerinde yaşanan muharebeleri değerlendirebilme

Araştır 2

"Sevk ve İskân Kanunu" 27 Mayıs 1915'te çıkarılmasına rağmen Ermeniler neden 24 Nisan'ı gündeme getiriyorlar?

İlişkilendir

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ermeni ayaklanmalarının yabancı devletlerle bağlantısını araştırınız.

Anlat/Paylaş

Dünyanın birçok ülkesinde 1915'te Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasında yaşananların tarihçiler yerine siyasetçilerin çözmeye çalışmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NDE BATI CEPHESİ

Kuvayı Milliye birlikleri ile mücadelenin daha fazla ilerleyemeyeceğinin kesin olarak anlaşılması ve düzenli bir ordu kurulmasının gerekliliği ortaya çıktıktan sonra bu konuda hızlı bir çalışma başlatılmıştır. Düzenli ordu birliklerinin kurulmasıyla birlikte özellikle Batı Cephesi'nde işgallerini ilerletmiş olan Yunanlıların ilerleyişinin durdurulması ve ardından ülkeden atılması kararlılığı ortaya konularak buna göre hareket edilmeye başlandı. Düzenli orduya ve TBMM Hükûmeti'ne güveni artıracak olan gelişme düzenli ordunun üst üste alacağı başarılı sonuçlar olacaktır. Bu nedenle düzenli ordunun ilk savaşı olan Birinci İnönü Muharebesi oldukça önemliydi.

Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)

Birinci İnönü Muharebesi düzenli Türk ordusunun Batı Cephesi'nde Yunan ordusu ile yaptığı ilk muharebedir. Yunanlıların iç ve dış siyasi durumları, özellikle seçimlerden sonra kurulan yeni hükümetin İtilaf devletlerinin güvenini kazanması bakımından yeni bir harekâta olan ihtiyacı açık olarak ortaya koyuyordu. Bu sırada Yunanlılar Anadolu'da güç durumda idiler. Bursa-Uşak-Sarayköy hattına kadar ilerledikleri hâlde, Türk kuvvetlerini ortadan kaldıramadıkları gibi, siyasi yönden de TBMM Hükûmeti'ne kendi isteklerini kabul ettirememişlerdi. Kral Konstantin, Yunan Meclisi'nin açılış nutkunda, savaşa devam edeceklerini bildirmiş olduğundan, bunu fiilen de göstermesi gerekiyordu (Türk İstiklal Harbi, 1996).

Anadolu'da Çerkez Ethem ve kardeşlerinin TBMM Hükûmeti'ne karşı 1920 yılı Aralık ayı sonlarında ayaklanmış olması, Yunanlıların lehine Türklerin aleyhine çok kritik siyasi ve askerî bir durum yaratmıştır. Ethem, bu durumu Yunanlılara bildirmiş ve bu uygun durumdan faydalanarak taarruz etmeleri için onları teşvik etmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1996).

Yunan harekât planının hedefi, Eskişehir'deki strateji ve ulaştırma merkezini ele geçirerek Türk hazırlıklarını söndürmek ve savaş araç gereçlerini ele geçirmekti. Türk harekât planının hedefi ise, Yunanlıların yanında Türk ordusuna karşı savaşan Ethem ve kuvvetlerini oyalarken İnönü'deki mevzilerle Afyon-Afyon batısında Yunan ordusunu tutmak ve İnönü'nde karşı saldırıya geçmekti. Cephe komutanlarının anlaşarak kararlaştırdıkları bu planı bölgeye yetiştireceği kuvvetlerle genelkurmay tamamlayacaktı (Erikan, 2018)

6 Ocak 1921'de Yunanlılar Afyonu ve Eskişehir'i ele geçirerek Ankara'ya ulaşmak düşüncesiyle ileri harekâtı başlatmıştır. Yunan taarruzu başladığında Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet [İNÖNÜ] Bey, Çerkez Ethem isyanını bastırmak için Kütahya bölgesinde bulunuyordu. Taarruz haberini alınca Bozüyük bölgesine hareket etmiştir (Yılmaz, 2008).

Bu dönemde Gümrü Antlaşma ile Doğu sınırlarının güvenliğini henüz sağlamış olan TBMM, birliklerini batıya doğru kaydırmıştır. Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey komutasındaki 6.000 kişilik Türk birliği, 20.000 kişilik Yunan ordusunu Eskişehir'in batısındaki *İnönü* bölgesinde durdurmuştur. Böylece düzenli Türk ordusu çok büyük bir zafere imza atarken kısa süre önce ayaklanma başlatmış olan Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyare de etkisiz hâle getirilmiştir (Aysal, 2014).

Türk ordusu Osmanlı Devleti'nin doğduğu topraklarda, şimdi de tarih sahnesinden silinmemek ve millî varlığı için savaşmıştır. 9-10 Ocak 1921 günlerinde İnönü bölgesinde taraflar arasında şiddetli yoğun çarpışmalar yaşanmıştır. Bu çarpışmalara milletvekilleri Neşet, Ziya Hurşit, Yusuf Ziya, Memduh, Rıza, Sabit ve Hamdi Namık Beyler er olarak katılmışlardır ve bunun ordu ve askerler üzerinde etkisi büyük olmuştur. Bir subay bu durum karşısında duygularını *"milletin vekilleri gelip bizimle yanyana savaştıktan sonra seve seve ölürüz"* şeklinde ifade etmiştir. Yine doktor milletvekilleri Emini Fuat ve Abidin Beyler de yaralı askerleri tedavi etmişlerdir (Gencer ve Özel, 2014).

Zafer haberi duyulur duyulmaz TBMM adına Mustafa Kemal Paşa, Albay İsmet Bey ve ordu efradına bir kutlama telgrafı göndermiştir. Meclisin 13 Ocak 1921'deki oturumu da coşkulu ve heyecanlı olmuştur. Dualar ve tekbirler arasında Mustafa Kemal Paşa, Namık Kemal'in *"Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini..., Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini?"* şeklindeki ünlü beytini gününe uydurarak şöyle okumuştur. *"Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini, bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini."* (Erikan, 2018)

Türk ordusunun İnönü'deki zaferi üzerine Anadolu'nun her tarafında vatanın kurtuluşu için gösteriler yapılmış TBMM'ye her taraftan kutlama telgrafları gönderilmiştir. Meclisin 17 Ocak 1921 günkü birinci oturumunda meclise gönderilen telgraflar okunmuştur. Birinci İnönü Muharebesi dar alanda küçük çaplı bir muharebe olmasına rağmen ulusal ve uluslararası önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçların bazıları aşağıda verilmiştir (Turan vd., 2013; Gencer ve Özel, 2014).

- Düzenli ordu ilk sınavında başarılı olmuş ve ordu kişiliğini kazanmıştır.
- Düzenli ordu-Kuvayı Milliye tartışması son bulmuştur.

- Zafer TBMM Hükûmeti'nin otoritesini güçlendirmiş ve Türk halkına büyük bir moral ve ümit aşılamıştır.
- Çerkez Ethem olayı tamamen halledilmiştir.
- Sovyet Rusya'nın TBMM Hükûmeti'ne yaklaşımı daha yapıcı hâle gelmiştir.
- İtilaf devletleri Sevr'i kabul ettirebilmek için şartları yumuşatmayı ve bunun için de Londra'da bir konferans toplamayı kararlaştırmışlardır.
- TBMM bu zaferin kendisine kazandırdığı itibarla yeni bir anayasa yapmıştır.
- Mustafa Kemal Paşa elde edilen zaferin "Türk'ün sesini duyurmak" şeklindeki amacın gerçekleşmesine yardımcı olduğunu görerek sevinmiştir.

Birinci İnönü Muharebesi'nde Türk ordusunun ve Yunan ordusunun kayıpları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Erikan, 2018; Türk İstiklal Harbi, 1996).

Tablo 5.1 Birinci İnönü Muharebesi'nde Tarafların Kayıpları

Taraflar	Şehit/Ölü		Yaralı		Esir		Toplam Zayiat
	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	
Türkler	4	177	12	85	5	29	252
Yunanlılar	8	49	12	142	-	-	211

Resim 5.7 Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Türk subayları

İlk Anayasa: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921)

23 Nisan 1920'de açılan TBMM bir meclis hükûmeti kurması ve birçok kararlar almasına ve uygulamasına karşın, kendisi anayasa temeline sahip değildi. Nitekim Mecliste yapılan konuşmalarda bir anayasanın yapılması gerekliliği sık sık dile getiriliyordu. Çünkü Meclisin yetkilerinin ne olduğu tam olarak belli değildi. TBMM'nin hukuki yapısını açıklamaya yönelik tek ve en önemli adım 18 Eylül 1920'de yayımlanan 31 maddeden oluşan "Halkçılık Programı"dır. Programda, TBMM'nin ulusal sınırlar içinde bağımsız yaşamayı ve

saltanat ve hilafet makamını kurtarmayı amaçladığı vurgulanmıştır. Ayrıca halkın kapitalizm ve emperyalizm baskısı ve zulmünden kurtarılacağı ve halkın yönetim ve egemenliğin tek sahibi yapılacağı ifade edilmiştir. Meclis bünyesinde kurulan Encümen-i Mahsusa (Özel Komisyon) 24 madde ve bir geçici maddeden oluşan Anayasa taslağını hazırlayarak Meclise sundu. Taslak üzerinde yapılan görüşmelerden sonra 20 Ocak 1921'de TBMM'nin çıkardığı 85. Kanun olarak kabul edilmiştir (Özbudun, 1992, Acun vd., 2015; Yılmaz vd., 2006).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, olağanüstü bir dönemde ihtiyaçları karşılamak ve geçici olarak ortaya çıkan kısmi iktidar boşluğunu doldurmak üzere hazırlanmış kısa bir anayasadır. Bu Anayasa aynı zamanda yeni oluşmakta olan Yeni Türk Devleti'nin kuruluş felsefesinin önemli aşamalarından birisidir. Anayasa'nın kabulünden sonra TBMM'de her biri ayrı görüşe sahip değişik gruplar oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa da kendi grubu olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu teşkilatlandırmıştır. Bu grup Misâk-ı Milli'yi gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun önemli bazı maddeleri şunlardır (Kili ve Gözübüyük, 2006; Tanilli, 1962; Tanör, 1996).

- Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.
- Yönetim şekli halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.
- Yürütme gücü ve yasama yetkisi milletin tek ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır.
- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükûmeti Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını alır.
- Büyük Millet Meclisi, iller halkı tarafından seçilen üyelerden oluşur.
- Büyük Millet Meclisinin seçimleri iki yılda bir yapılır.
- Din buyruklarının yerine getirilmesi, bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı alınması gibi temel konularda yetki Büyük Millet Meclisi'ndedir.
- Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen başkan bir seçim süresince görev yapar. Meclis başkanı Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır.

Londra Konferansı (21 Şubat-10 Mart 1921)

Ortaya çıkan yeni durum üzerine İtilaf devletleri bazı maddelerini yumuşattıkları Sevr projesini bir an önce kabul ettirmek için 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırmışlardır. Konferansa Türk milleti adına sadece Osmanlı Hükûmeti'ninçağrılmasına karar verilmiştir. İtilaf devletleri Türk heyeti arasında TBMM temsilcisinin de bulunmasını istemiştir. Kabineyi yeni kurmuş olan Tevfik Paşa bu durumu Ankara'ya bildirmiş ve Osmanlı heyetine katılmak üzere TBMM'den üye istemiştir. Bu isteğe Mustafa Kemal Paşa 23 Ocak'ta verdiği cevapta, Türkiye'nin mukadderatına hâkim olan tek müstakil ve meşru kuvvetin TBMM olduğunu ifade etmiş ve İtilaf devletlerinin Londra'da yapacakları konferansta Doğu meselesini adalet ve hukuk dairesinde halletme konusunda bir karar vermişlerse konferans davetini doğrudan doğruya TBMM Hükûmeti'neyapmaları gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine İtalya devreye girmiş ve TBMM Hükûmeti konferansa davet edilmiştir (Atatürk, 1998; Acun vd., 2015).

Londra Konferansı'nda TBMM Hükûmeti'ni Dışişleri Bakanı Bekir Sami [KUNDUK] Bey ve heyeti temsil etti. Osmanlı Hükûmeti'ni ise sadrazam Tevfik Paşa ve heyeti temsil etti. Konferansta yapılan müzakereler sırasında İtilaf devletleri Sevr Antlaşması'nın esasına dokunmadan bazı ufak tefek değişiklikler yaptıkları metni heyetlere sunup görüşlerini sormuşlardır. Türk milleti adına Osmanlı Hükûmeti heyetine söz verildiğinde, heyet başkanı Tevfik Paşa konuşma hakkını kullanmayarak *"söz milletimin asıl temsilcilerine aittir. Bundan dolayı Anadolu Heyeti'ne söz verilmesini rica ederim"* diyerek bir jest yapmıştır. İtilaf devletleri bu şekilde, şimdiye kadar tanımak, muhatap almak istemedikleri TBMM Hükûmeti ile direk muhatap olmak durumunda kalmıştır (Yılmaz vd., 2006; Turan vd., 2013).

Türk heyeti İtilaf devletlerinin sundukları tekliflerin tamamını reddederek Anadolu'nun derhâl boşaltılmasını istemiş, Misak-ı Millî konusunu ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Ancak Yunanlılar Anadolu'yu boşaltmayı kabul etmedikleri gibi diğer değişiklikleri de kabul etmemişlerdir. Konferans bir sonuca ulaşmadan dağılmıştır (Tansel, 1991).

Konferansın TBMM Hükûmeti açısından en önemli kazanımları arasında, hukuksal alanda uluslararası bir tanınma sağlamış olunması, Misak-ı Millî gibi bir yol haritasının olduğunu İtilaf devletlerine duyurmuş olması ve İtilaf devletleri arasındaki Türkiye anlaşmazlığının daha da derinleşmiş olmasıdır. İtilaf devletlerinin arasındaki bu anlaşmazlık Fransa'yı Ankara ile anlaşma yapma noktasına kadar götürmüştür. Çünkü Fransa ve İtalya artık Yunan yayılmasını, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de kendilerine bağlı bir kukla devlet kurma girişimi olarak görmüşlerdir. Konferansın dağılmasının ardından kendisine siyasi konularda yetki verilmiş olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, İngiltere, Fransa ve İtalya ile bazı ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmaların İngiltere ile yapılanı esir değişimi, Fransa ve İtalya ile olanlar ise iktisadi anlaşmalardır. Bu anlaşmalar millî hâkimiyet ve eşitlik ilkeleri ile Misak-ı Millîye aykırı bulunarak TBMM Hükûmeti tarafından onaylanmamıştır. Bunun üzerine Bekir Sami Bey Dışişleri Bakanlığından alınmış yerine Yusuf Kemal [TENGİRŞEK] Bey getirilmiştir (Yılmaz, 2006; Aybars, 2012).

Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması (1 Mart 1921)

Afganistan 1919 yılında İngiltere egemenliğinden kurtularak bağımsızlığını ilan etmiştir. Afganistan bağımsızlığını devam ettirebilmek için gerekli yardımı Sovyet Rusya'dan göreceği düşüncesi ile Moskova'ya bir heyet göndermiştir. Türk ve Afgan heyetleri arasındaki temas 11 Mayıs 1920'de gönderilen Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki heyetle olmuştur. TBMM Hükûmeti tarafından Moskova'ya Afgan heyeti ile aynı maksatla gönderilen Ali Fuat Paşa ve heyetiyle de bu temas sürdürülmüştür. Nihayet 1 Mart 1921'de Moskova'da Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye Afganistan'ın bağımsızlığını, Afganistan da TBMM Hükûmeti'ni tanımıştır (Soysal, 1983).

İstiklal Marşı'nın Kabulü (12 Mart 1921)

Millî Mücadele başladığı zaman Mehmet Akif [ERSOY] Bey'in "Ordu'nun Duası" isimli şiirinin Ali Rıfat [ÇAĞATAY] tarafından bestelenmiş şekli Genelkurmay Başkanlığı tarafından askerî birliklerde okutulmuştur. Anadolu'nun düşman işgali altında olduğu bir dönemde halkın heyecanını kaybetmesini engellemek ve vatan ve millet sevgisini canlı tutacak bir marş yazılması fikri Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Diğer milletlerin millî marşının olduğu ve Türk milletinin de bir millî marşı olması gerektiği düşüncesiyle ödüllü bir yarışma düzenlenmiştir. Millî marş için yarışma açılması kararı ve yarışmanın şartları 18 Eylül 1920'de kabul edildi. 21 Aralık 1921 tarihine kadar Maarif Vekaletine/Millî Eğitim Bakanlığına 724 şiir gönderilmiştir. Ancak bunlar arasında millî marş güftesi olmaya uygun bir şiir bulunamamıştır. Bunun üzerine Millî Eğitim Bakanı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Millî Marş olacak şiiri Burdur Milletvekili Mehmet Akif Ersoy'dan beklediğini açıklamıştır. Mehmet Akif Ersoy yarışma için konulan 500 lira ödül olduğu için yarışmaya katılmayacağını ifade edince kendisine ödülün kaldırılabileceği bildirilmiştir. Bu gelişme üzerine Mehmet Akif Ersoy üzerinde uzun süredir çalıştığı eserini tamamlayıp Millî Eğitim Bakanlığına göndermiştir. TBMM tarafından 12 Mart 1921'de Mehmet Akif Ersoy'un şiiri İstiklal Marşı olarak kabul edilmiştir. Konunun resmî bir hâl almasından sonra marş Hamdullah Suphi tarafından kürsüden bir defa daha okunmuş ve milletvekilleri tarafından ayakta alkışlanmıştır (Acun vd., 2015; Turan vd., 2013; Okay, 2001).

İstiklal Marşı'nın güftesinin bestelenmesi için de bir yarışma düzenlenmiştir ve yine 500 lira ödül konmuştur. Yarışmaya gönderilen bestelerin değerlendirilmesi uzadığı için ülkenin birçok yerinde farklı besteler çalınmaya başlanmıştır. Bu düzensizliği kaldırmak ve birlik sağlamak amacıyla 12 Temmuz 1923'te Ali Rifat Çağatay'ın bestesi İstiklal Marşı olarak belirlendi. İstiklal Marşı 1930 yılına kadar bu beste ile çalınıp söylenirken, bu tarihten itibaren Osman Zeki Üngör'ün bestesi çalınıp söylenmeye başlanmıştır (Özcan, 2001).

Mehmet Akif Ersoy yazdığı İstiklal Marşı'nı milletine armağan etmiş ve "o benim değil milletimindir" diyerek bütün şiirlerini topladığı "Safahat" adlı eserine dâhil etmemiştir. Mehmet Akif kendisini tebrik edenlere, *"Allah bir daha bu millete İstiklal Marşı yazdırmasın"* ifadeleriyle karşılık vermiştir.

Moskova Dostluk Antlaşması (16 Mart 1921)

Ali Fuat Paşa başkanlığındaki Türk heyeti 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmış, 26 Şubat'ta da görüşmelere başlamıştı. Sovyet Rusya bu sıralarda İngilizlerle bir ticari anlaşma yapmaya çalıştıkları için işi ağırdan almaya çalışmışlardır. Ayrıca Türkiye ile yapılacak antlaşmanın bir ittifak antlaşması olması yerine bir dostluk antlaşması olmasının yollarını aramışlardır. Sonunda yapılan müzakerelerden sonra 16 Mart 1921'de Moskova Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasında 8 Kasım 1920'de Moskova Büyükelçiliğine atanan Ali Fuat Paşa'nın çalışmaları ile 11 Ocak 1921'de kazanılan İnönü Zaferi'nin etkisi büyük olmuştur (Soysal, 1983).

Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza Nur Bey'den oluşan TBMM Heyeti tarafından imzalanan antlaşmaya göre, taraflardan birinin tanımadığı uluslararası bir antlaşmayı diğeri de tanımıyor, Sovyet Rusya Misak-i Millî'yi tanıyor, Türk Sovyet sınırı çiziliyor, Kars-Ardahan ve Artvin Türkiye'ye bırakılıyor, Nahcivan Azerbaycan'a bırakılıyor, Batum Türkiye'nin liman hizmetlerinden faydalanması şartıyla Gürcistan'a bırakılıyor, Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında imzalanan antlaşmalar hükümsüz kılınıyor, Sovyetler, kapitülasyonların kaldırılmış olmasını kabul ediyor ve iki devlet arasında ilişkiler geliştirilmesi ve yeni anlaşmalar yapılmasını onaylıyor, Karadeniz ve Boğazlar rejimi, Türkiye'nin egemenlik hakkı tanınma şartıyla Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce belirlenmesi kabul ediliyor, Savaş esirlerinin ve sivil tutukluların karşılıklı olarak değiştirilmesi kabul ediliyor, Sovyet Rusya'nın elinde bulundurduğu bütün esirlerin üç ay içinde serbest bırakılması kararlaştırılıyordu (Soysal, 1983).

dikkat

Sovyet Rusya Moskova Antlaşması'nı 20 Mart'ta, TBMM Hükûmeti ise 21 Temmuz 1921'de onaylamıştır. Moskova Antlaşması TBMM için büyük bir diplomatik başarı olmuştur. Ankara ilk kez büyük bir devletle eşit şartlarda bir antlaşma yapmış ve bu devlete Misak-ı Milli'yi kabul ettirmiştir.

İkinci İnönü Muharebesi (23 Mart-1 Nisan 1921)

İtilaf devletleri Londra Konferansı'nda Türk heyetine yaptığı teklifin cevabını almak için bir aylık süre vermiştir. Ancak bu sürenin dolması beklenmeden ve Türk heyeti daha dönüş yolundayken Yunanlılar bütün ordularıyla saldırıya geçmişlerdir. İngiltere Yunanistan'a eğer Türk ordusuna saldıracak olurlarsa buna engel olmayacaklarını iletmiştir. Bu haberle Yunanlılar hem heyecanlanmış hem de cesaretlenmişlerdir. Çünkü Yunanlılar Birinci İnönü hezimetinin izlerini silmek ve Türk ordusuna toparlanma fırsatı vermeden harekâta başlamak için can atmaktaydı. Yunanlılar işi biraz daha ileri götürmüşler ve Karadeniz kıyılarına çıkarma yapıp oradaki Pontus-Rum Devleti kurmak isteyen güçlerle birlikte Sivas üzerinden yürüyecek şekilde plan yapmışlardı. Bunu başarabilmek için de İtilaf devletlerinden silah ve cephane talep etmişlerdi (Atatürk, 1998).

Yunan ordusu 23 Mart 1921'de Eskişehir'in ele geçirilmesi için Bursa'dan, Afyon'un ele geçirilmesi için Uşak'tan olmak üzere iki koldan saldırıya geçmiştir. Uşak üzerinden girişilen taarruz etkili olmuş ve Yunanlılar Afyon'u işgal ederek harekâtlarını Konya yönüne doğru ilerletmişlerdir. Ancak İnönü bölgesinde alınan yenilgi üzerine Afyon'da kalmanın tehlikeli olduğunu düşünen Yunanlılar bir hafta sonra Afyon'u boşaltmak zorunda kalmışlar ve Dumlupınar mevzilerine çekilmişlerdir (Özalp, 1988).

Batı Cephesi komutanı Albay İsmet Bey savaş stratejisini Eskişehir'in kuzey batısında yığınak yaparak düşmanı yine İnönü mevzilerinde karşılamak üzerine kurmuştur. 26 Mart akşamı Yunan birlikleri Türk kuvvetlerinin tuttuğu mevzilere yaklaşmıştır. 27 Mart'ta bölgede çok şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Bugün İnönü mevzilerine taarruz eden Yunan kuzey grubu Türk mevzilerinin en kritik bölgesini oluşturan Metris Tepe ve Kale İntikam Tepe bölgelerini ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak Türk ordusunun karşı taarruzu sonucu Metris Tepe ve Kale İntikam Tepe bölgeleri tekrar Türklerin eline geçmiştir. 29, 30 Mart tarihlerinde de şiddetle devam eden çarpışmalar sonunda Yunanlılar Türk cephelerini yarıp geçemeyeceklerini anlamışlardır. Türk kuvvetlerinin 31 Mart'taki karşı taarruzundan sonra Yunan kuvvetleri 1 Nisan'dan itibaren İnönü

mevzilerinden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yunanlılar geri çekilme esnasında önlerine çıkan köy, kasaba, şehirleri ateşe vermişler, Bilecik ve Söğüt kül yığınına dönmüştür (Tansel, 1991; Türk İstiklal Harbi, 1996).

İkinci İnönü Muharebesi'nin de zaferle sonuçlanması vatanın düşmandan temizlenmesi ile ilgili umutları daha da artırmıştır. Her iki muharebede de Batı Cephesi Komutanı olarak bulunan Albay İsmet Bey 31 Mart 1921 tarihi itibarıyla tuğgeneralliğe, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da orgeneralliğe terfi ettirilmiştir. İkinci İnönü Muharebesi sonrasında ikiye ayrılmış olan Batı Cephesi 5 Mayıs 1921'de birleştirilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1996).

Resim 5.8 Mustafa Kemal Paşa, İkinci İnönü Zaferi sonrası Meclis balkonundan halkı selamlıyor.

İkinci İnönü Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması TBMM Hükûmeti için önemli kazanımlar doğurmuştur. Zoraki olarak İngiltere ve ortaklarının yanında bulunan İtalya tavır değişikliği ile Antalya bölgesindeki birliklerini çekmiştir. Fransızlar ise TBMM Hükûmeti ile ilişki kurma zemini aramaya başlamıştır. Milletin hükûmete ve orduya güveni daha da artmıştır. İngilizlerin Yunanlılara olan güveninde de sarsılma başlamıştır. Türkiye'ye karşı mütereddit olan Sovyet Rusya vadettiği yardımları göndermeye başlamıştır. Batı basınında Türk ordusunu öven yazılar çıkmaya başlamıştır. İngiltere Malta'daki Türk tutuklulardan 40'ını serbest bırakmıştır (Yalçın vd., 2000).

İkinci İnönü Muharebesi'nde Türk ordusunun ve Yunan ordusunun verdiği kayıplar aşağıdaki tabloda verilmiştir (Erikan, 2018; Türk İstiklal Harbi, 1996).

Tablo 5.2 İkinci İnönü Muharebesi'nde Tarafların Zayiatları

Taraflar	Şehit/Ölü		Yaralı		Esir		Kayıp		Firar		Toplam Zayiat
	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	
Türkler	44	637	102	1720	4	2	2	1359	4	1076	4950
Yunanlılar	65	923	215	3269	?	?	9	394	?	?	4875
Not: General Alexandros Kontoulis'in kitabında bu muharebedeki Yunan kayıpları 360 subay, 4920 er olarak gösterilmiştir.											

Aslıhanlar Muharebesi (8-12 Nisan 1921)

Yunanlıların kuzeyde Eskişehir doğrultusunda yaptıkları taarruzun, İnönü mevzisinde başarısızlığa uğramasından sonra muharebeyi keserek Bursa bölgesine çekilmeleri; güneyde Afyon doğusuna kadar ilerlemiş bulunan 5. Yunan Kolordusunun yan ve gerilerine taarruz imkânı veren uygun bir durum meydana getirmiştir. Bu elverişli durumdan faydalanmak isteyen Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 3-4 Nisan 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği telgrafta bu duruma değinerek Yunanlıların gerilerine doğru bir taarruz düşündüğünü, bunun için gerekli hazırlıkların yapılmasını ve Kurşunlu'da bulunan Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın süvarileriyle birlikte hızla Kütahya bölgesine gelmesini emretmiştir. Böylece Batı Cephesi'nden artırılabilecek kuvvetlerle Kütahya kesiminde kuvvet topladıktan sonra Gediz-Uşak genel doğrultusunda taarruz edilerek Yunanlıların bu bölgede yenilmesi düşünülmüş ve buna göre hazırlığa başlanmıştır. Yunanlılar Türklerin bu düşüncesine karşılık Afyon'da Batı Cephesi'ndeki yenilginin haberini alır almaz 5. Yunan Kolordu Komutanı, Türklerin Kütahya üzerinden gerilerine yönelteceği bir taarruzda çok güç duruma düşeceğini düşünerek, Yunan Başkomutanlığına Dumlupınar istikametine çekilmeyi teklif etmiştir. Cevabın gecikmesi üzerine, Kolordu Komutanı, sorumluluğu üzerine alarak Afyon'u boşaltmaya ve Dumlupınar istikametinde çekilerek bu hatta savunmada kalmaya karar vermiştir. (Türk İstiklal Harbi, 1996; Çelen, 2009).

Refet Paşa, 7 Nisan 1921'de karargâhıyla Çöğürler'de 4. ve 11. Tümenler Altıntaş bölgesinde, 5. Kafkas Tümeni ve kuvvetli bir alay durumunda olan Meclis Muhafız Taburu Çöğürler güneyinde, 1. ve 2. Süvari Tümenleri Kütahya bölgesinde yerleşmişlerdi. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı kovalayıp sıkıştırırken, Refet Paşa da düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına, üç piyade tümeni ve bir taburla taarruz etmiştir. Aslıhanlar'daki Yunan alayı, Refet Paşa'nın taarruzunu durdurmuş ve zaman kazanmıştır. Bu süre içinde Yunan birlikleri geriden gelen birliklerle iki tümene kadar takviye edilmiştir. Bu kuvvetler Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine katılmalarını sağlamıştır. Refet Paşa'nın komutası altına verilen kuvvetler, taarruzlarında başarı kazanamamışlar, aksine çok fazla kayıp verilmiştir. Yunanlılar, Dumlupınar mevzilerine hâkim olarak yerleşmiş ve orada kalmıştır. Refet Paşa kuvvetleri de Dumlupınar'ın on kilometre kuzeydoğusunda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durmuştur. Aslıhanlar Muharebesi olarak bilinen bu çarpışmalar bu şekilde sona ermiştir (Türk İstiklal Harbi, 1996; Çelen, 2009).

Dumlupınar Muharebesi (13-15 Nisan 1921)

Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa, Aslıhanlar'dan çekilen Yunan kuvvetlerini, bölgenin en hâkim noktası olan Arpagediği ve Toklusivrisinden yararlanarak Dumlupınar mevzilerinden attıktan sonra, takip harekâtına iki piyade tümeni ve bütün süvari tümenleri ile devam etmek kararındaydı. Asıl piyade kuvvetleri harekât sırasında Dumlupınar'dan ileri geçmeyecekti. Ancak bu plan gerçekleştirilememiştir. İlk anda düşmanın boşalttığı arazide kısmi bir ilerleme sağlandıysa da firarların çokluğu nedeniyle mevcudu 200'e kadar düşen 41. Tümen'in Toklusivrisi'nden atılması nedeniyle 12. Kolordu da Bakırcık ve güneyine çekilmiştir. 14. Nisan'da Arpagediği alınamamıştır. Refet Paşa, Altıntaş-Sincanlı batısı genel hattına çekilmek için Genelkurmay Başkanlığından izin istemiştir. Ancak cevap gelmeden düşündüğünü hayata geçirmiştir. Genelkurmay Başkanlığı 15 Nisan 1921'de her iki cephe komutanına bir yazı göndererek, bulunulan hatlarda savaşmanın imkânının ve demir yollarından uzakta bulunan birliklerin desteklenmesinin mümkün olup olmayacağını sormuştur. Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa sorunun özüne girmeyerek Dumlupınar mevzilerine yeni bir taarruz yapılamayacağını bildirmiştir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da muhtemel bir saldırıya karşı Altıntaş bölgesindeki birliklerin Kütahya civarına alınmasının yerinde bir karar olacağını bildirmiştir (Erikan, 2018; Türk İstiklal Harbi, 1996).

Türk kuvvetleri üç gün süren bu harekât sonucunda doğuda seçilen yeni bir savunma hattına çekilerek mevzisini tahkim etmiştir. Ayrıca bu harekât, Yunan komutanlarını uyarmış ve gelecekte yapılacak genel taarruz harekâtı hakkında onlara fikir vermiştir. Bu muharebe, Yunanlıların Küçük Asya ordularının istila hareketini ne şekilde ve hangi uygun istikametten yapmaları gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Dört günü şiddetli çarpışmalarla geçen Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerinde tarafların kayıpları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Erikan 2018; Türk İstiklal Harbi, 1996).

Tablo 5.3 Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebelerinde Tarafların Zayiatı

Taraflar	Şehit/Ölü	Yaralı	Firar	Toplam Zayiat
Türkler	400	800	4.000	5.200
Yunanlılar	300	711		1.011

Cephedeki durum sakinleşmeye başladıktan sonra, Refet Paşa'nın komutası altında bulunan Güney Cephesi, Haziran 1921'de Batı Cephesi'ne bağlanarak İsmet Paşa'nın komutasına verilmiştir. Refet Paşa'ya da başka bir görev verilmek üzere Ankara'ya dönmesi söylenmiştir (Atatürk, 1998).

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (10-24 Temmuz 1921)

Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebelerinin başarısızlıkla sonuçlanması Yunan askerî yöneticilerini umutlandırmıştır. Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas'ın gönderdiği raporları değerlendiren Yunan Genelkurmay Başkanlığı Türk ordusunun daha henüz büyük bir taarruz yeteneğine kavuşmadığı düşüncesine sahip olmuştur. Anadolu'dan gönderilen heyecanlandırıcı raporlar Yunan makamlarını çok etkilemiştir. Bu raporlar doğrultusunda hemen İngilizlerin kapısını çalmışlar onların da teşvik ve yardımıyla bir genel taarruz yapılmasını kararlaştırmışlardır (Aysal, 2014).

Yunanlılar 10 Temmuz 1921'de genel bir taarruz başlatmıştır. Taarruz Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın tahmin ettiği istikamette gelişmiştir. Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi büyük yerleşim yerleri ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Önce 13 Temmuz'da Afyon Yunanlıların eline geçmiştir. Bu sırada 4. Tümen Komutanı Albay Mehmet Nazım Bey de şehit olmuştur. Yunanlıların önlerindeki hedef bu sefer Kütahya idi ve burası da 17 Temmuz'da düşmüştür. Türk ordusu Kütahya elden çıkınca Eskişehir'i boşaltmak zorunda kalmıştır. Eskişehir de 19 Temmuz'da Yunanlıların işgaline uğramıştır (Türk İstiklal Harbi, 1974).

Resim 5.9 Kütahya Eskişehir Muharebelerinde Şehit Olan Albay Mehmet Nazım Bey Birinci Dünya Savaşı'nda 19. Tümen kurmay başkanı olarak Galiçya Cephesi'nde (sağ başta)

21 Temmuz 1921'de Türk ordusu tarafından yapılan karşı taarruzun başarısızlıkla sonuçlanması ordunun kayıplarını yükseltmiş ve Ankara'da büyük bir moral kaybına neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Türk ordusunun daha fazla kayıp vermemesi için 24 Temmuz'da Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilme emri vermiştir. Bu geri çekilme Türk İstiklal Harbi'nin en bunalımlı ve en sıkıntılı günlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Türk ordusu 25 Temmuz'dan itibaren bu yeni savunma hattında gerekli tertibatı almaya başlamıştır (Türk İstiklal Harbi, 1974).

Şehit Kurmay Albay Mehmet Nazım [YÜCEL] Bey (1886-1921) 1886'da Kayseri'de Cemal Bey'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1904'te girdiği Harp Okulundan 1907'de teğmen olarak mezun olmuştur. Üç yıl sonra girdiği Harp Akademisinden 1910'da mezun olmuştur. Bu arada 1908'de üsteğmenliğe terfi etmiştir. 1910'da kıdemli yüzbaşı, 1916'da binbaşı, 10 Ocak 1921'de Yarbay, 16 Temmuz 1921'de TBMM kararıyla albaylığa terfi etmiştir. Mehmet Nazım Bey askerlik hayatında birçok farklı birlik ve bölgede görev yapmış, 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı'na katılmıştır. Mehmet Nazım Bey Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Galiçya, Makedonya, Romanya ve Kafkas Cephelerinde görev yapmış parlak bir kurmay subayıydı. Türk İstiklal Harbi'nde 15 Temmuz 1921'de Yumruçal'da Yunan makineli tüfek ateşinde elinden ve göğsünden ağır şekilde yaralanmıştır. Ardından getirildiği Çekürler istasyonunda son nefesini vererek şehit olmuştur. Önce Ankara Cebeci Askeri Şehitliği'ne defnedilmiş, daha sonra naaşı 31 Ağustos 1988'de Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1989).

Bu dönemde ilk defa birlikte hareket eden bir muhalif grup ortaya çıkmıştır. Muhalifler *"Ordu nereye gidiyor, bu hareketin elbette bir sorumlusu vardır. O nerededir?"* diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir (Aysal, 2014). Meclis gizli oturumunda söz alan Fevzi Paşa, şehir ve bölge savaşı yapmadıklarını, tarihî günler yaşandığını, hedefin kesin zafer olduğunu belirten açıklamaları meclis üyelerini yatıştırmaya yeterli olmamış ve dört önemli karar alınmıştır. Bunlar, Meclisten cepheye bir heyet gönderilmesi, Ankara'nın savunulması için gerekli tedbirlerin hemen alınmaya başlanması, evrak ve ağırlıkların Kayseri'ye taşınması için Meclise yetki verilmesi, Meclisin çalışmalarına ara vermeden çalışmalarına devam etmesidir (Türk İstiklal Harbi, 1974).

Şiddetli çarpışmalara sahne olan Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde tarafların kayıpları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1974; Erikan 2018).

Tablo 5.4 Kütahya-Eskişehir Muhareberinde tarafların kayıpları

Taraflar	Şehit/Ölü		Yaralı		Esir		Toplam Zayiat
	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	
Türkler	121	1522	267	4714	54	320	6978
Yunanlılar	32	1052	139	3495	-	-	4711

Not: Türk ordusunda 30.809 (30.122'si silahıyla birlikte) erin dağılarak birliklerinden ayrıldıkları (firar ettikleri?) tespit edilmiştir.

Başkomutanlık Kanunu (5 Ağustos 1921)

Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nden sonra yaşanan bunalımlı günlerden çıkmak için çareler arandığı bir sırada Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun bizzat başına geçmesi yönünde görüşler ortaya çıkmıştır. Çok az kişi haricinde herkes Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun sevk ve idaresini bizzat üstlenmesi ve ordunun başında olmasının her şeyi değiştireceğine inanmıştır. TBMM'nin 4 Ağustos 1921'deki oturumunda bazı milletvekillerin "Mustafa Kemal ordunun başına geçmelidir" sözleri üzerine Mustafa Kemal Paşa koşulların oluştuğunu düşünmüş ve kürsüye çıkarak kendisine duyulan güven için teşekkür etmiş ve bir de önerge sunmuştur. Söz konusu önergede Mustafa Kemal Paşa "ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami hızla sağlamlaştırmak, tamamlamak ve çoğaltmak için, TBMM yetkilerini fiilen kullanmak koşuluyla" ifadelerini kullanarak Başkomutanlığı üzerine almayı önermiştir. Başkomutanlık Kanunu ile ilgili görüşmeler 5 Ağustos'ta da devam etmiştir. Mecliste bazı milletvekilleri yetkinin başkomutan vekilliği olması yönünde düşünce belirtmişler, bazıları ise bu yetkinin meclis ve milletvekilleri üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı noktasında endişelerini dile getirmişlerdir. Bu görüş ve tartışmalar arasında on milletvekilinin önergesi ivedilikle görüşülmüş Başkomutanlık Kanunu kabul edilmiştir (Atatürk, 1998).

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra yaşanan bunalımlı durumdan çıkmak için 5 Ağustos 1921 tarihli kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya başkomutan yetkisi verildi. Bu yetki daha sonra üçer aylık sürelerle, Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üç kez uzatılmıştır. TBMM 20 Temmuz 1922'de başkumandanlık yetkisini süresiz uzatmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık görevi 29 Ekim 1923'te cumhurbaşkanı seçilinceye kadar sürmüştür.

Resim 5.10 Başkomutan Mustafa Kemal Paşa

Tekâlif-i Milliye Emirleri/Millî Yükümlülükler (7-8 Ağustos 1921)

Vatanın düşmandan kurtarılması için ordunun güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılmasına yönelik olarak Anadolu halkından istenilen fedakârlıklarla ilgili olarak Başkomutanlık 7/8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye emirlerini yayımlamıştır. Bu emirler on madde olarak ifade ediliyorsa da her maddenin alt maddeleri vardır. Emirlerden 1'den 6'ya kadar olanları 7 Ağustos'ta, kalanları ise 8 Ağustos'ta yayımlanmıştır. Bu emirlerin kapsamları aşağıda özetlenmiştir (Sürmeli, 1998; Türk İstiklal Harbi, 1975; Kayıran, 1989).

Emirlerden 1 sayılı emirle her ilçede bir Tekâlifi Milliye Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonlara bildirilecek malların yine aynı komisyon tarafından toplanması kararlaştırılmış ve bunların gönderileceği cephe ve bölgeler saptanmıştır. 2 sayılı emre göre yurtta her evin, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlifi Milliye Komisyonuna vermesi istenmiştir. 3 sayılı emirle, tüccar ve halkın elinde bulunan çamaşırlık bez, kaput bezi, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye elverişli her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganların % 40'ına, bedeli sonra ödenmek üzere el konulmuştur. 4 sayılı emirle eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanlar, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mum stoklarının da yine % 40'ına, bedeli sonra ödenmek üzere el konulmuştur. 5 sayılı emirle ordu için alınan taşıtlardan başka geriye kalanlarının da ayda bir kez ve parasız olarak yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar askerî ulaştırma işlerinde çalıştırılması zorunlu kılınmıştır. 6 sayılı emirle ordunun yedirilip giydirilmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konulmuştur (Atatürk, 1998; Türk İstiklal Harbi, 1975; Yalman, 1993).

Tekâlif-i Millî Emirlerinin 7 sayılı emriyle, halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silah ve cephanenin üç gün içinde komisyona teslim edilmesi zorunlu kılınmıştır. 8 sayılı emirle benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, lastik yapıştırıcısı, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan ve bunlara benzer gereçlerin ve sülfürik asit stoklarının % 40'ına el konulmuştur. 9 sayılı emirle demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve arabacı esnafları ve imalathaneleri ile bu esnaf ve imalathanelerin iş üretim kapasiteleri ve kasatura, kılıç, mızrak, eyer yapabilecek ustaların adlarıyla sayılarının ve durumlarının saptanması sağlanmıştır. 10 sayılı emirle halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağnı arabalarının bütün donatımı ve hayvanları ile birlikte; binek ve topçeker hayvanlar, katırlar, yük hayvanlarının, deve ve eşeklerin % 20'sine el konulmuştur (Atatürk, 1998; Türk İstiklal Harbi, 1975; Kayıran 1989). Emirlerin ve bildirimlerin yerine getirilmesi için kurulan İstiklal Mahkemeleri; Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderilmiştir. Ankara'da da bir mahkeme bulundurulmuştur (Atatürk, 1998).

Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halktan alınan "bedeli zaferden sonra ödenecektir" sözünün gereği büyük bir kısmı nakden geri kalan önemsiz bölümü de hazine tahvilleri ile yapılan ödemelerle yapılmıştır. Yapılan ödemelerin toplamı 6.003.663 TL'dir. 1923'te 4.340.508 TL, 1924'te 1.145.053 TL, 1925'te 236.949 TL, 1926'da ödeme yok, 1927'de 189.988 TL, 1928'de 86.564 TL, 1929'da 4.601 TL geri ödeme yapılmıştır (Tural, 1995).

Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos -13 Eylül 1921)

Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde yenik duruma düşen Yunanlılar, Kütahya - Eskişehir Muharebeleri başarılarından elde ettikleri moral ve İngilizlerin de teşvikiyle Anadolu'da ilerlemelerine devam etmek ve Millî Hükûmeti zor duruma sokmak istemişlerdir. Ayrıca İngiliz Başbakanı Lloyd George'un İngiltere Parlamentosunda "Türk ordusunu yenmiş bulunan Yunanistan'ın Sevr Antlaşması esaslarıyla yetinmeyeceği" şeklindeki kışkırtıcı söylemleri de Yunanistan'ı taarruz konusunda cesaretlendirmiştir. Bu cesaretle Yunan Genelkurmayı, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilen Türk ordusuna son darbeyi vurmak için bütün hazırlıklarını tamamlayıp harekete geçmiştir. Öte yandan, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra insan gücünün yarısını, silah gücünün de 1/10'unu kaybetmiş olan Türk ordusu da kesin sonuç alınabilecek bir meydan muharebesi için tüm birliklerini Sakarya Nehri'nin doğusunda, yaklaşık olarak 100 km genişliğinde bir cephe hattında toplamıştır (Türk İstiklal Harbi, 1973; Kaptan, 2009; Korkmaz, 2009).

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile 12 Ağustos 1921'de cephe durumunu yakından görmek, sevk ve idarede daha etkili olmak gayesiyle Ankara'dan Polatlı'ya hareket etmiş, cepheye varınca savunma mevzisinin rahatça görüldüğü Polatlı'nın güneyindeki Karadağ'a çıkmış, buradan arazi ve mevzi durumunu görüp inceledikten sonra geri dönmek üzere atına bindiği sırada, atın ürkmesi nedeniyle düşerek bir kaburga kemiğini kırmış ve tedavi olmak üzere Ankara'ya dönmek zorunda kalmıştır. Doktorların istirahat tavsiye etmelerine rağmen, tam olarak iyileşmeden çok kısa bir süre sonra 17 Ağustos 1921'de görevinin başına dönmüştür.

TBMM'den başkomutanlık yetkisini alan Mustafa Kemal Paşa derhâl karargâhını kurmuştur. Ağustos ayı ortalarına doğru yapılan yeni düzenlemeye göre Türk ordusunun konuş-kuruluş durumu şu şekilde olmuştur: Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dır. Başkomutanlık karargâhı Ankara'dadır. Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan taarruzuna karşı, kuvvetlerini Sakarya Nehri doğusunda yedi grup (kolordu) hâlinde konuşlandırmıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dır ve karargâhı Ankara-Polatlı arasında yer alan Alagöz'dedir (Türk İstiklal Harbi, 1973; Kaptan, 2009; Korkmaz, 2009). Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan Türk ve Yunan kuvvetleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1973).

Tablo 5.5 Sakarya Meydan Muharebesi'nde Tarafların Asker Sayısı ve Savaş Araç-Gereçleri

	Subay	Er	Tüfek	Kılıç	Mk.Tf	Top	Hayvan	Araba	Uçak
Türk Ordusu	5.401	96.326	54.572	3.130	825	169	32.137	1.284	2
Yunan Ordusu	3.780	120.000	75.900	1.380	2.768	286	3.800	840	18

Not: Yunan ordusunun rakamları içinde 4., 11. ve Bağımsız Tümenlerle, bağımsız alaylar yer almamıştır. Erikan'a göre Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki Yunan ordusunun sayısı 183.500'dür (Erikan, 2018).

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık görevine getirilmesinden sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile kolordu komutanları arasında 15 Ağustos 1921 tarihinde bir durum değerlendirmesi yapılarak sonuç Başkomutan'a sunulmuş, böylelikle bir harekât planı ortaya çıkmıştır. Türk ordusu, 100 km'ye ulaşan cephe genişliği ve 25 km'ye yakın bir derinlik içerisinde arazinin önemli noktalarına yerleşerek ve Sakarya'yı bir engel hâlinde önüne alarak savunma yapma kararını almıştır (Türk İstiklal Harbi, 1973; Kaptan, 2009).

dikkat

"Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz." Mustafa Kemal Paşa

Bu savaşa kadar savunmalar; orduların bir hat üzerinde yerleştirilmesi, bu hatta başarılı olunamazsa geride başka bir hatta çekilmek biçiminde cereyan etmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos 1921'de *"Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır."* emrini vermiştir. Böylece hat taktiği bırakılarak çekilme olsa bile birliklerin tutunabildikleri ilk yerde savunmaya devam etmeleri sağlanmıştır. Gerçekten de bu safhada verilen mücadele olağanüstüdür. Açılan her gediği kapatmak için 70 km'yi bulan zorlu yürüyüşlerle birlik kaydırmaları yapılmıştır. Her gelen asker, ertesi sabah çelikten bir kale hâlinde düşman karşısına çıkmış, vuruşmuş, şehit olmuş fakat vatan savunmasına devam etmiştir (Atatürk, 1998; Kaptan, 2009).

Resim 5. 11 Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi'nde birlikleri teftiş ediyor

Yunanlılar, Türk kuvvetlerini 23-30 Ağustos günleri arasında bütün imkânlarıyla zorlamalarına rağmen kuşatıp imha edemeyince, kuvvetlerinin büyük kısmıyla Türk cephesini merkezden Haymana istikametinde yarmak istemişlerdir. 6 Eylül 1921 tarihine kadar da bunun için uğraşmışlar fakat başaramayınca bulundukları hatları savunmaya karar vermişlerdir. Ancak 10 Eylül'de Türk ordusunun başlattığı genel karşı taarruzla buna da engel olunmuştur.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde, Türk milletinin kanıyla yazılan ve dünya harp tarihine *"en uzun meydan muharebesi"*, Türk İstiklal Harbi tarihine de *"subay muharebesi"* şeklinde geçen Sakarya Meydan Muharebesi kesintisiz 22 gün 22 gece devam etmiş ve 13 Eylül 1921'de Yunanlıların Sakarya Nehri'nin batısına atılmasıyla sona ermiştir. Bundan sonra takip harekâtı başlamıştır (Kaptan, 2009). Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusu ve Yunan ordusunun kayıpları şu şekilde olmuştur (Türk İstiklal Harbi, 1973):

Tablo 5.6 Sakarya Meydan Muharebesi'nde tarafların kayıpları

Taraflar	SUBAY						ER					
	Ş/Ö	Y	E	K	F	T	Ş/Ö	Y	E	K	F	T
Türk Ordusu	277	1058	23	27	4	1.389	5.436	17.422	805	8.602	5.635	37.900
Yunan Ordusu	208	700	?	?	?	?	3.750	18.255	14.450		?	37.363
Ş/Ö: Şehit/Ölü, Y: Yaralı, E: Esir, K: Kayıp, F: Firar, T: Toplam												

Mustafa Kemal Paşa bu muharebeyi *"Sakarya melhame-i kübrası"*, yani "kan gölü", "kan deryası" şeklinde tanımlamıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasının askerî ve siyasi sonuçları bakımından Türk tarafına çok önemli katkıları olmuştur. Şöyle ki:

- Sakarya Zaferi ile üstünlük Türk ordusuna geçmiştir.
- Önce Sakarya Nehri'nin doğusu, sonra da Afyonkarahisar-Eskişehir hattına kadar olan vatan toprakları Yunanlılardan temizlenmiştir.
- Türk ordusunun askerî harekâtı yön değiştirmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar stratejik savunma yapılırken Sakarya'dan sonra stratejik taarruza dönülmüştür. Zira Yunan ordusu stratejik saldırı yapma gücünü kaybetmiştir.
- Sakarya Zaferi, Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922) ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin (30 Ağustos 1922) hazırlıkları için gerekli zamanı kazandırmıştır.
- Sakarya Zaferi'nden sonra Türk milleti, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM aracılığıyla 19 Eylül 1921 tarihinde Gazi unvanı ve Mareşal rütbesini vermiştir.
- Sakarya Zaferi'nden bir ay sonra, 13 Ekim 1921 günü Sovyet Rusya'nın aracılığıyla Ankara Hükûmeti ile Güney Kafkas Cumhuriyetleri arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır.
- Fransa, Sakarya Zaferi'nden sonra İtilaf devletlerinden kopmuş ve TBMM Hükûmeti ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır.
- Batı Anadolu'daki Yunan egemenliğini hiçbir zaman kabullenemeyen İtalyanlar ise Sakarya Zaferi'nden sonra 1921 yılı sonuna kadar işgal ettikleri yerleri boşaltmışlardır.
- Sakarya Zaferi, İngiltere'yi de TBMM Hükûmeti'ni tanımaya zorlamış ve 23 Ekim 1921 günü "Tutsakların Serbest Bırakılması Anlaşması" yapılmıştır. Anlaşmaya göre; İngilizler ellerinde bulunan Birinci Dünya Savaşı tutsağı Türk komutanları ile Malta Adası'na sürdükleri Türk devlet adamları ve aydınlarını, Türkler de Anadolu'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle tutuklanan İngiliz uyrukluları serbest bırakmışlardır.
- Sakarya Zaferi, İtilaf devletlerinin Yunanlılara güvenini azaltmış, bu devletler Sevr Antlaşması ile kendilerine sağlanan çıkarları tekrar silahlı çatışmalara girmeden diplomasi yoluyla koruma çabası içine girmişlerdir (Türk İstiklal Harbi, 1973, Turan, 2013).

dikkat

Sakarya Zaferi'nden sonra İtilaf devletleriyle yapılan siyasi anlaşmalar bir bakıma Sevr Antlaşması'nın da geçerliliğini yitirmesi anlamına gelmiştir.

Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Sakarya Meydan Muharebesi zaferle sonuçlanmasının sağladığı siyasal kazançlardan biri de Kars Antlaşması'nın imzalanma zemini oluşturmasıydı. 26 Eylül 1921'de Kars'ta Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan ve Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın temsilcilerinin de katıldığı bir konferans düzenlendi. Konferansa Türkiye adına Kazım Karabekir Paşa katılmıştır. Konferanstaki müzakerelerden sonra 13 Ekim 1921'se Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Türk-Sovyet sınırı son ve kesin şeklini almıştır. Antlaşmanın bazı önemli maddeleri şu şekildedir: Türkiye Hükûmeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyetler Hükûmetleri Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir ülke oluşturulması konusunda anlaşmışlardır, Türkiye'nin tanımadığı bir antlaşmayı Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan da tanımayacaktır, Batum ve çevresi, o bölgede yaşayan Müslüman halkın kültürel ve dinsel haklarının saklı kalması şartı ile Gürcistan'a bırakılacaktır, Gürcistan, Karadeniz'e kıyısı olan bir devlet olarak, Moskova Antlaşması'nda belirtilen Boğazlara ilişkin rejimin düzenlenmesinin esasları kabul edecektir (Turan vd., 2013; Aysal, 2014).

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1922'de TBMM'nin 1. Dönem, 3. Yasama Yılı açılışında Kars Antlaşması ile Ermenilerin istekleri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin gerçek olmayan isteklerinden çok, dünya kapitalistlerinin iktisadi yararlarına göre çözülmek istenilen mesele, Kars Antlaşması ile en doğru şekilde çözüme ulaştırılmış oldu. Yüzyıllardan beri dostluk içinde yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri memnuniyetle yeniden kuruldu."

Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921)

Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılması ve Sovyet Rusya ile Ankara Hükûmeti arasında imzalanan Moskova Antlaşması, Türk-Fransız ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir. Fransa eski bakanlarından Henry Franklin-Bouillon'u gayriresmî olarak Ankara'ya göndermiştir. 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelen Bouillon, Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanı Vekili Yusuf Kemal Bey ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile iki hafta kadar devam eden görüşmelerde bulunmuştur. Özellikle, Mustafa Kemal Paşa ile Franklin-Bouillon arasında yapılan görüşmelerde esas olarak "Misak-ı Milli" konusu ve yeni Türk Devleti'nin mevcudiyeti ele alınmıştır. Franklin-Bouillon ve Fransa, "Misak-ı Milli"yi ve yeni devletin varlığını anlamalarına rağmen Yunan ileri harekâtının sonucunu ve dolayısıyla Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucunu görmeden kesin bir teşebbüste bulunmamışlardır. Sakarya Zaferi, Fransızların bu tereddüdünü ortadan kaldırmış ve iki ülke arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu Anlaşma ile İtilaf devletleri bloku dağılmış ve yeni Türk Devleti, Fransa tarafından tanınmıştır. Bu anlaşma sonunda Güney Cephesi'ndeki savaş resmen sona ermiş ve Türkiye'nin Güney sınırı belirlenmiştir. Ankara Antlaşması'nın bazı önemli maddeleri şu şekildedir: Her iki taraf işbu anlaşmanın imzalanmasından itibaren aralarında savaşa son vereceklerdir; İskenderun Bölgesi (Hatay) için özel bir idare usulü tesis olunacaktır; Bu mıntıkanın Türk ırkından olan ahalisi kültürlerinin inkişafı için her türlü teşkilattan faydalanacaktır; Türk lisanı orada resmî dil olacaktır; Sınır, İskenderun Körfezi'nde Payas'tan başlayarak Meydan-ı Ekbez-Kilis-Çobanbeyli istasyonuna gidecek ve demir yolu Türkiye'de kalmak üzere Çobanbeyli'den Nusaybin'e varacaktır. Payas ile Meydan-ı Ekbez ve Çobanbeyli istasyonları Suriye'de kalacaktır; Osmanlı hanedanlığının kurucusu Sultan Osman'ın dedesi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan ve Türk mezarı ismiyle belirli türbesi müştemilatı ile Türkiye'nin malı olacak ve Türkiye oraya muhafızlar koyacak ve Türk bayrağı çekecektir (Soysal, 1983; Yavuz, 1992).

Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi (26-30 Ağustos 1922)

Yunan kuvvetleri Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Eskişehir-Afyon batısında bulunan hatta çekilmiş ve yaklaşık bir yıl tuttuğu mevzileri tahkim etmeye geçmiştir. Sakarya'da uğradığı büyük yenilgiye rağmen Yunanlılar hâlâ Türk toprakları üzerindeki isteklerinden vazgeçmemişlerdir.

Sakarya Zaferi'nden sonra TBMM Hükûmeti hem iç hem de dış siyasette olumlu yönde kazanımlar sağlamıştır. Türk ordusunun morali yükselmiş, Türk milletinin Hükûmete ve orduya güveni artmıştır. Elde edilen askerî başarıyı diplomatik alandaki başarılar takip etmiştir.

Sakarya Zaferi'nden hemen sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, genel seferberlik ilan etmiştir. 10 aylık hazırlanma döneminde ordunun eğitim, subay, er, silah ve araç eksikliğinin tamamlanmasına çalışılmıştır. Büyük Taarruz için gerekli olan askerî malzeme ve tüm ihtiyaçlar, Tekâlifi Milliye Emirleri ile çoğunlukla memleketin sınırlı öz kaynaklarından sağlanmıştır. Ağustos ayına kadar birliklerin her türlü eksikliği tamamlanmış, yiyecek ve giyecek durumu düzeltilmiştir. Türk ordusu ve Yunan ordusunun Büyük Taarruz öncesindeki konuş-kuruluşu ve komuta kademesi şu şekilde oluşmuştur. Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı ise Fevzi [ÇAKMAK] Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet [İNÖNÜ] Paşa'dır. Karargâhı Akşehir'dedir. Batı Cephesi Komutanlığına bağlı olarak; 1. Ordu Komutanı Nurettin [SAKALLI] Paşa'dır ve karargâhı Çay'dadır. 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki [SUBAŞI] Paşa'dır ve karargâhı Bolvadin'dedir. Kocaeli Grubu Komutanı Albay Halit [KARSIALAN] Bey'dir ve karargâhı Geyve İstasyonu'ndadır. 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin [ALTAY] Paşa'dır ve karargâhı Ilgın'dadır (Türk İstiklal Harbi, 1995; Çalışkan, 2009).

Yunan Küçük Asya Ordusu ise General Hacı Anesti komutasındadır ve karargâhı İzmir'dedir. 5. Kolordu General Trikopis komutasında, karargâhı Afyon'dadır. 2. Kolordu, General Diyenis komutasında, karargâhı Afyon Gazlıgöl'dedir. 3. Kolordu General Sumalis komutasında ve karargâhı Eskişehir'dedir. Bunların dışında bağımsız on piyade alayı daha vardır (Erikan, 2018).

Büyük Taarruz'a katılan Türk ve Yunan kuvvetleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1995).

Tablo 5.7 Büyük Taarruz'da Tarafların Asker Sayıları ve Savaş Araç-Gereç Durumlarını Gösterir Tablo

	Subay	Er	Tüfek	Kılıç	Mk. Tf.	Top	Kamyon	Araba	Uçak
Türk Ordusu	8.658	199.283	100.352	5.282	2.864	323	198	33	10
Yunan Ordusu	6.418	218.205	90.000	1.280	4.419	450	4.036	1.776	50

İki ordunun silah ve teçhizat mevcutları karşılaştırıldığında; insan ve tüfek mevcutlarının birbirine yakın ancak hafif ve ağır makineli tüfek, top, uçak ve motorlu araçların Yunan ordusunda daha fazla olduğu görülmektedir. Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı tek üstünlüğü süvarileri idi. Büyük Taarruz'un yapıldığı bölgeyi Afyonkarahisar ve Kütahya bölgeleri oluşturmaktadır. Bu bölgedeki muharebeler; Afyonkarahisar'ın güneyinde, batısında ve kuzeyinde, Kütahya'nın güneyinde cereyan etmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz harekâtını yönettiği Kocatepe, harekât bölgesine hâkim konumda olup büyük kuvvetlerin gizlice toplanmasına ve manevra yapmasına elverişli bir konumdaydı. Başkomutan Muharebesi Dumlupınar, Çalköy, Adatepeler ve Allıören bölgesinde yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu muharebeyi Zafertepe-Çalköy'den yönetmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1995; Çalışkan, 2009).

Son derece gizlilik, dikkat ve titizlikle hazırlanan Büyük Taarruz planı, 26 Ağustos 1922'de uygulamaya konulmuştur. 26 Ağustos'ta Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı, Cephe Komutanı ve 1. Ordu Komutanı Kocatepe'de bulunmaktaydılar. Gün ağarırken saat 04.30'da bütün cephede Türk topçusunun yoğun top ateşi ile birlikte taarruzu başlamıştır. Ardından piyadeler ilerlemeye başlamış ve bütün cephedeki Yunan ordusuyla temas sağlanmıştır. Türk kuvvetlerinin çökertmeye çalıştıkları Yunan cephesinin uzunluğu 20 kilometre kadardır. Türk ordusu ilk olarak Tınaztepe, Belentepe ve Türkmentepe'yi ele geçirmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1995; Çalışkan, 2009).

Resim 5.12 Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Ilgın manevralarında askerî birlikleri selamlıyor

Yunan kuvvetleri 26 Ağustos günü beklenmedik bir zamanda ve beklenmedik bir yerden Türklerin taarruza kalkması karşısında, çözülerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. 27 Ağustos günü Türk birlikleri, saat 04.00'ten başlayarak dalgalar hâlinde Yunan mevzilerine taarruz etmiştir. Yunanlıların bir yıldan beri tahkim ettiği mevziler ele geçirilmeye başlanmıştır. Yunan 1. Kolordu Komutanı Trikopis bazı birliklerine, karşı taarruza geçmelerini emretmiştir. Ancak değil karşı saldırıya geçmek, yerinde tutunmanın bile zorlaştığı, durumu iyileştirmenin imkânsız hâle geldiği cevabını almıştır. Bunun üzerine Afyon boşaltılmış

ve Yunan kuvvetleri geri çekilmiştir. Bütün Yunan mevzilerine şiddetli darbeler indiren Türk birlikleri Afyon'a girmiştir. Yunanlılar perişan bir hâlde Sincanlı Ovası'na atılmışlardır ve Türk Süvari kolordusu, Yunan çekilme hattına hâkim olmuştur. Büyük Taarruz'un üçüncü günü şiddetli çarpışmalar devam etmiş, Yunan kuvvetleri yarılmış ve bazı savaş araç gereçleri de ele geçirilmiştir. Yunan 1. Tümen Komutanı Franko raporunda zayiatın büyük olduğunu vurgulamış ve birlikler arasında bağlantı kurulamadığını bildirmiştir. İsmet Paşa, 1. ve 2. Ordulara verdiği emirde, nihai hedefin Yunan ordusunu Anadolu içinde imha etmek olduğunu, çekilme yolunun kesilmesi gerektiğini bildirmiştir. Yunan ordusu Dumlupınar'da toplanmış ve adım adım İzmir'e çekilme kararı almıştır (Türk İstiklal Harbi, 1995; Çalışkan, 2009).

27 Ağustos günü yaşanan muharebelerde önemli yer tutan olaylardan biri de Albay Reşat [ÇİĞİLTEPE]'ın ölümüdür. 57. Tümene hedef olarak, Yunanlılar tarafından çok kuvvetli tahkim edilmiş olan Afyon'un güneybatısındaki Kızıltaş-Çiğiltepe ve Kızlar Yaylası gibi birbirinden dik üç bölge verilmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Çiğiltepe'nin bir an önce ele geçirilmesi emrini yerine getiremediği düşüncesiyle hayatına son veren Albay Reşat Bey'in ölümünden yarım saat sonra, askerleri Çiğiltepe'yi ele geçirmişlerdir.

29 Ağustos'ta Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa cephedeki genel durumu incelemişler ve Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin Türk birlikleri tarafından kuzey, güney ve güneybatıdan kuşatılmış olduğunu görmüşlerdir. Bunun üzerine her iki ordunun bütün kuvvetleriyle taarruzlarına devam etmeleri, Yunan kuvvetlerinin çekilme yollarının kesilmesi ve İzmir istikametinde takibin yapılması, dağınık Yunan birliklerinin temizlenmesi ve Türk Süvari Kolordusunun, muharebenin sonucu alındıktan sonra gecikmeden Uşak istikametine yönelmesi emredilmiştir. Yunan ordusunun tutunmasına engel olmak için Dumlupınar mevzilerinin arkasındaki Kaplangı Tepesi ele geçirilmiş, Yunanlıların ön ve arkası kuşatılmıştır. General Trikopis, aldığı raporlardan Dumlupınar yolunun kapandığını öğrenmiş, kuzeydeki dağ yollarından batıya çekilme kararı almış ve tümenlerine Çalköy'de toplanma emri vermiştir. Yunan kuvvetleri ancak 30 Ağustos sabahı Çalköy'de toplanabilmiştir. Bunda Yunan askerleri arasında artan panik havası etkili olmuştur (Türk İstiklal Harbi, 1995; Çalışkan, 2009).

Büyük Taarruz'un beşinci günü olan 30 Ağustos'ta Yunan kuvvetleri sabaha doğru Çalköy'de karmakarışık bir hâlde toplanmışlardır. Yapılan sayımda mevcutlarının oldukça azalmış olduğu görülmüş ve kuvvetler yeniden örgütlenmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Yunan kuvvetlerinin sarılmaya elverişli durumda olduğunu anlamış, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile birlikte yapılan değerlendirmelerin ardından kesin sonucun bugün alınacağı kanaatine sahip olmuşlardır. Cephede sıkıştırılan Yunan ordusu ile Türk ordusu arasında büyük bir meydan muharebesi başlamıştır. Muharebe sonucunda Yunan birlikleri parçalanarak stratejik bir direnişten uzak hâle getirilmiş ve sonuçta bir gün içinde Yunan ordusunun en önemli bölümü imha edilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1995; Çalışkan, 2009).

Resim 5.13 Türk Süvarileri.

dikkat

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu muharebeyi Nutuk'ta "Başkomutan Muharebesi" olarak adlandırmıştır. Büyük Taarruz Zaferi'ni taçlandıran Başkomutan Muharebesi, Türk İstiklal Harbi'nin son safhasını oluşturmuştur.

Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde tarafların kayıpları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1995; Erikan, 2018).

Tablo 5.13 Büyük Taarruz'da Tarafların Zayiatları

Taraflar	Baştaki Mevcut	Şehit/ Ölü	Yaralı	Esir/ Kayıp	Toplam Kayıplar
Türk Ordusu	207.942	2.543	9.855	1.865	13.162
Yunan Ordusu	224.992	18.250	16.030	35.000	69.280

31 Ağustos günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa karargâhını kurduğu Çalköy'de, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yı, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı, ordu komutanları Yakup Şevki Paşa'yı ve Nurettin Paşa'yı toplayarak cephedeki genel durumu görüştü. Görüşmeler sonucunda komutanlardan kaçabilen Yunan kuvvetlerinin hızla takip edilmesini istemiş, İzmir ve civarındaki kuvvetleri ile birleşmelerine engel olunması için üç koldan Adalar Denizi'ne (Akdeniz)'ne doğru ilerlenmesine yönelik 1 Eylül 1922'de *"Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!"* emrini vermiştir (Türk İstiklal Harbi, 1995; Çalışkan, 2009).

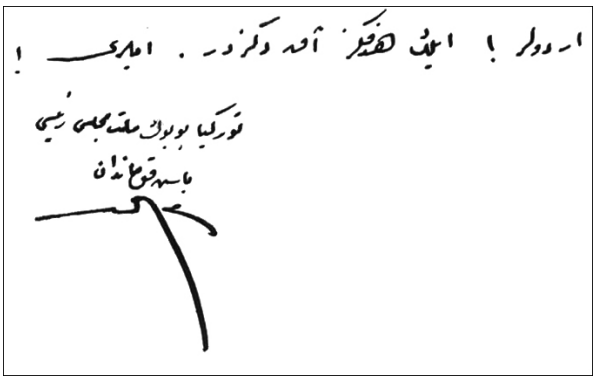

Resim 5.14 Başkomutan Mustafa kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922 tarihli emrinin son cümlesi

Bu emir doğrultusunda takip harekâtına başlamış olan Türk kuvvetleri 2 Eylül'de yıkıntı hâline gelmiş olan Uşak'a girmiştir. Burada Yunan ordusu Başkomutanı General Trikopis ile birlikte 4. Tümen Komutanı Dimaras ve 2. Kolordu Komutanı Dighenis esir alınmıştır. Yıldırım hızıyla ilerleyen Türk süvarileri, üç yılı aşkın süredir yas tutan İzmir halkının sevinç gözyaşları arasında 9 Eylül'de İzmir'e girmiştir. Akıl almaz bir hızla ilerleyen piyade birlikleri de bir gün sonra Başkomutan ile birlikte İzmir'e ulaşmıştır (Türk İstiklal Harbi, 1995; Çalışkan, 2009).

Resim 5.15 Türk Ordusu tarafından esir alınan Yunan generaller

dikkat

Bu tarihlerde Türklerde "Ege Denizi" ifadesinin kullanımı mevcut değildir. Bu ifade Yunanlılara ait bir ifade idi. Yunanlılar, Atina Körfezi ve çevresini Antik Dönem'e ait bir efsaneden dolayı "Aegeus Pontos" yani Ege Denizi olarak adlandırmışlardır. Türkler tarih boyunca bu denizi Bahr-i Sefid yani Akdeniz veya Adalar Denizi olarak adlandırmışlardır. Türklerin Ege Denizi adını kullanmaları 6-21 Haziran 1941 tarihleri arasında, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde gerçekleştirilen Birinci Coğrafya Kurultayı'nda alınan bir kararla başlamıştır. Ayrıca Batı Anadolu olarak ifade edilen bölge de Ege Bölgesi olarak adlandırılmıştır.

Türk İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Kayıpları

Türk milleti tarih boyunca savaşlarda şehit veya gazi olmayı bir şeref olarak telakki etmiştir. Daha önceki dönemlerde askerlik ve asker alma sistemi farklı olduğu için şehit ve gazilerin kayıtlarının tutulması mümkün olmamıştır. Ancak özellikle 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndan sonra şehit ve gazi çocuklarına verilmek üzere iane kampanyaları düzenlenmiştir. Daha sonra özellikle Türk-İtalyan Savaşı'ndan itibaren şehit kayıtları daha düzenli tutulmaya başlanmıştır. 1911 ve 1913'te ordu teşkilatında yapılan değişiklikler ve modern anlamdaki asker alma ve askerlik şubesi işlemlerinin kayıt altına alınmasıyla şehit kayıtları sağlıklı olarak tutulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda hem askerlik şubesi kayıtları, hem hastane defterlerinde hem de birlik künye defterinde şehit kayıtları muntazaman kaydedilmiştir. İstiklal Harbi şehit sayıları ve listeleri de birliklerin künye defteri, hastane protokol defterleri ve zayiat cetvelleri, askerlik şubesi defterlerine uygun olarak belirlenmiştir. Buna göre aşağıdaki tablolarda Türk İstiklal Harbi'ndeki şehit subay ve er sayıları, şehit yaralı sayıları verilmiştir. Ayrıca son tabloda şehit subayların sınıflarına göre dağılımın gösterildiği sayılar verilmiştir (İstiklal Harbi Raporu, 1925).

Tablo 5.9 İstiklal Harbi'nde Türklerin kayıpları

	Subay	Er
Savaş Meydanında Şehit	662	8.505
Yaralanarak Hastanede Şehit	53	1.665
Hastalık Nedeniyle Hastanede Vefat	147	22.543
Askerlik Şubesi Mıntıkalarında ve Hastane Haricinde Vefat	118	2.828
Birliklerde Değişik Şekiller ile Hastane Harici Vefat		688
Toplam	980	36.239

Öğrenme Çıktısı

3 Türk İstiklal Harbi cephelerinden Batı Cephesin'de yaşanan muharebeleri analiz edebilme

Araştır 3

Birinci Dünya Savaşı'nın Türk İstiklal Harbi'ni idare eden subaylar üzerinde bir etkisi olmuş mudur?

İlişkilendir

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikle ilgili kaleme aldığı eserlerini inceleyiniz.

Anlat/Paylaş

Türk İstiklal Harbi emperyalizmle mücadele noktasında dünyaya hangi mesajları vermiştir?

1 Düzenli ordunun oluşumunu ve kurumsallaşmasını kavrayabilme

Kuvayı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş ve Ordunun Yapılanması

Mondros Mütarekesi ile birlikte, mütarekenin bazı maddelerine dayanılarak üretilen bahanelerle Anadolu'nun birçok yeri işgal edilmiştir. İşgallere karşı siyasetle diplomasiyle ve basın yoluyla karşı konulmaya çalışılmıştır. Ancak bir süre sonra işgaller ve işgalcilere karşı koymak için silahlı mücadelenin de gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Anadolu'nun işgale uğrayan bölgelerinde ya oranın ileri gelenleri ya da mücadele için Anadolu'ya geçmiş Türk subaylarının organizesinde yerel kuvvetler oluşturulmuştur. Ancak bu kuvvetler vatanın tamamının kurtulması değil sadece kendi bölgelerinin kurtuluşunu hedeflemişlerdir. TBMM Hükûmeti kurulduğunda Anadolu'da dağınık olan birlikleri bir araya getirip emir komuta zinciri içinde olmayan yerel kuvvetlerin kendilerini ayrı bir güç olarak görmeleri, TBMM Hükûmeti'nden bağımsız hareket etmeleri büyük problem yaratmıştır. Bu nedenle Anadolu'daki bütün kuvvetler düzenli bir yapının içine dâhil edilip, silah, teçhizat ve insan yönetimi tek elden yürütülmek istenmiştir. Ancak düzenli ordu ile belirlenen hedefe ulaşılabileceği ve aynı ülkü etrafında toplanan komutan ve askerlerle düşmanın ülkeden atılacağı düşünülmüştür. Böylece TBMM Hükûmeti'nin ordusu kurulmuş ve emir komuta zinciri içinde hazırlıklar ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu hazırlık ve düzenlemeler ile birlikte Birinci İnönü Muharebesi ile başlayan zaferler İzmir'in kurtuluşuna kadar devam etmiştir. Düzenli bir hâle getirilen bu ordu artık yeni Türk Devleti'nin ordusu olmuştur.

2 Türk İstiklal Harbi cephelerinden Doğu, Güney ve Elcezire cephelerinde yaşanan muharebeleri değerlendirebilme

Türk İstiklal Harbi'nde Doğu, Güney ve Elcezire Cepheleri

Doğu'da Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Ruslarla iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan Ermeniler, İstiklal Harbi'nin de öncelikli meselelerinden birisi olmuştur. Misak-ı Millî'nin çizdiği sınırların gerçekleştirilmesi hedefi Ermenilerin Doğu Anadolu'da kurmayı hayal ettikleri Büyük Ermenistan Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Türk ordusu Ermeniler üzerine yaptığı taarruzla Ermenileri Misak-ı Millî sınırları dışına atmıştır. Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 12. maddeleri gereğince bahaneler üreterek önce İngilizler ardından da Fransızlar işgallere başlamışlardır. İngilizlerin Musul ve çevresini işgal ettikten sonra Urfa, Maraş, Antep, Adana ve çevrelerini de işgal etmeleri ardı sıra gelmiştir. İngiltere'nin daha çok Irak'taki bölgelerle ilgilenmesi Fransızların da Doğu Akdeniz'de kendine bir nüfuz alanı oluşturma düşüncesi iki ülke arasında bir anlaşma yapılmasının yolunu açmıştır. Yapılan anlaşmaya göre İngilizler işgal ettikleri yerleri Fransızlara bırakmışlardır. Fransızlar devraldıkları şehirlere iş birlikçileri olan Ermeni askerlerle girmişlerdir. Ermeni askerlerin devralınmak için girilen şehirlerde Türk ahaliye yaptıkları kötü muamele ve baskıları bir süre sonra dayanılmaz hâle gelmiştir. Fransızların ve Ermenilerin şiddet yanlısı tavırları güneydeki illerde yerel kanaat önderlerinin liderliğinde direnişlerin örgütlenmesine neden olmuştur. Önce yerel imkânlar ve yerel dinamiklerle yürütülen direniş hareketleri bir süre sonra TBMM Hükûmeti'nin görevlendirdiği fedailerle belirli bir düzene sokulmuş ve farklı grupların birbiriyle bağlantıları kurulmuştur. Bu bölgedeki direnişler Fransızları oldukça zor bir durumda bırakmış ve Fransızlar bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Irak'ta ise Türk-İngiliz çatışması dolaylı olarak devam etmiştir. TBMM Hükûmeti'nin gayriresmî bir şekilde görevlendirdiği kişilerle bölgedeki Türk, Kürt ve Arap aşiretlerini organize ederek İngilizleri Musul ve çevresinden atma isteği başlarda oldukça iyi gitmiştir. Ancak İngilizlerin buradaki aşiretler üzerinde kurdukları şiddete dayalı baskının etkisiyle Türkiye ile aşiretlerin iş birliği engellenmiştir.

3 Türk İstiklal Harbi cephelerinden Batı Cephesin'de yaşanan muharebeleri analiz edebilme

Türk İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmaları ile birlikte işgaller hız kesmeden devam etmiştir. Yunanlıların işgal ettikleri İzmir'in ardından işgale devam ettikleri Batı Anadolu'nun iç kısımlarındaki uygulamaları acı manzaralara sahne olmuştur. Batı Anadolu'da işgallere karşı silahlı direnişler Kuvayı Milliye tarafından yapılmıştır. Kuvayı Milliye düşüncesi Batı Anadolu'daki işgallere karşı koyma kararının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye kuvvetleri Yunanlılara baskınlar tarzında saldırılar gerçekleştirmiştir ancak bu saldırılar genelde bölgesel kalmış genel durumu çok fazla etkilememiştir. Ayrıca Kuvayı Milliye kuvvetlerinin başlarında bulunan kişilerin kendi kararlarını kendilerinin almaları, merkezî bir otoriteyi kabul etmemeleri organize bir mücadeleyi engellemiştir. Mustafa Kemal Paşa ve TBMM Hükûmeti bu dağınık ve gayrinizami durumu ortadan kaldırmak ve bütün gücü tek bir ana hedef etrafında toplamak için düzenli ordu kurulmasına karar vermişlerdir. Kurulan düzenli ordu Birinci ve İkinci İnönü Muharebesi, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, Eskişehir-Kütahya Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni yaparak 9 Eylül'de İzmir'e ulaşmıştır. Batı Cephesi'nin ilk iki muharebesi TBMM Hükûmeti ve Türk İstiklal Mücadelesi'nde önemli yer tutmuştur. Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetleri sayı ve askerî silah ve teçhizat olarak her zaman Türk ordusundan üstün durumdaydı. Çoğu muharebede asker sayısı Yunan kuvvetlerinden daha azdı. Düzenli ordu için Batı Cephesi'nde her şey yolunda gitmemiştir. Bazen bozgunlar da yaşanmıştır. Top sesleri Ankara'dan duyulmuş, başkentin taşınması bile düşünülmüştür. Ancak Türk halkı büyük bir fedakârlık daha yapmış, bu fedakârlığın karşılığını Sakarya Zaferi ve ardından gelen zaferlerle görmüştür. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile devam eden zaferler 9 Eylül'de İzmir'in kurtuluşu ile son bulmuştur.

neler öğrendik?

1 Kuvayı Milliye fikrini ortaya atan kişi aşağıdakilerden hangisidir?

A. Mustafa Kemal Paşa
B. Albay İsmet Bey
C. Albay Şefik Bey
D. Albay Kazım Bey
E. Mustafa Fevzi Paşa

2 Aşağıdakilerden hangisi 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta yapılan komutanlar toplantısına **katılmamıştır?**

A. Ali Fuat Paşa
B. Kazım Karabekir Paşa
C. Albay Selahattin Bey
D. Binbaşı Şemsettin Bey
E. Albay Bekir Sami Bey

3 Batı Cephesi'nin Kuzey bölgesinin sorumluluğunu üstlenen kişi aşağıdakilerden hangisidir?

A. Ali Fuat Paşa
B. Refet Paşa
C. Albay İsmet Bey
D. Albay Kazım Bey
E. Albay Bekir Sami Bey

4 Osmanlı Devleti'nde "millet-i sadıka" olarak adlandırılan grup aşağıdakilerden hangisidir?

A. Ermeniler
B. Rumlar
C. Museviler
D. Bulgarlar
E. Araplar

5 Gümrü Antlaşması kaç yılında yapılmıştır?

A. 1921
B. 1919
C. 1920
D. 1922
E. 1918

6 Yüzbaşı Ali Saip [URSAVAŞ] Efendi'nin savaştığı yer aşağıdakilerden hangisidir?

A. Adana Savunması
B. Urfa Savunması
C. Maraş Savunması
D. Adana Savunması
E. Revandiz Harekâtı

7 Aşağıdakilerden hangisi Revandiz Harekâtı'na katılan kişilerden biridir?

A. Şahin Bey
B. Kılıç Ali
C. Kozanoğlu Kemal
D. Aydınoğlu Tufan
E. Özdemir Bey

8 Düzenli ordunun kişiliğini kazandığı **ilk** sınavı aşağıdakilerden hangisidir?

A. Maraş Savunması
B. Aslıhanlar Muharebesi
C. Birinci İnönü Muharebesi
D. Sakarya Meydan Muharebesi
E. Ermeni Harekâtı

9 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

A. 20 Ocak 1920
B. 20 Şubat 1921
C. 20 Ocak 1921
D. 20 Ocak 1922
E. 20 Ocak 1924

10 Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisi ne zaman verilmiştir?

A. Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra
B. İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra
C. Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebesi'nden sonra
D. Eskişehir-Kütahya Muharebesi'nden sonra
E. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra

1. C	Yanıtınız yanlış ise "Kuvayı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise "Kuvayı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise "Kuvayı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. A	Yanıtınız yanlış ise "Türk İstiklal Harbi'nde Doğu, Güney ve Elcezire Cepheleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. C	Yanıtınız yanlış ise "Türk İstiklal Harbi'nde Doğu, Güney ve Elcezire Cepheleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. B	Yanıtınız yanlış ise "Türk İstiklal Harbi'nde Doğu, Güney ve Elcezire Cepheleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. E	Yanıtınız yanlış ise "Türk İstiklal Harbi'nin Doğu Cepheleri, Güney ve Elcezire Cepheleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. C	Yanıtınız yanlış ise "Türk İstiklal Harbi Cepheleri: Batı Cephesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. B	Yanıtınız yanlış ise "Türk İstiklal Harbi Cepheleri: Batı Cephesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. D	Yanıtınız yanlış ise "Türk İstiklal Harbi Cepheleri: Batı Cephesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Mondros Mütarekesi hükümlerince Osmanlı orduları dağıtılmış, silahlarına el konulmuş ve askerler terhis edilmiştir. Böyle bir ortamda gerçekleşen işgallere karşı koyacak hiçbir düzenli güç kalmamıştır. Sadece Doğu'da terhisi geciktiren Kazım Karabekir Paşa'nın emri altında düzenli birlikler vardır. Bu nedenle Anadolu'daki işgallere karşı direniş yerel dinamiklerin örgütlenmesi ile olmuştur. Bu örgütlerin başında yörenin hatırı sayılır nüfuzlu bir kanaat önderi ya da Anadolu'ya mücadele için geçmiş subaylar bulunmuştur. İşgaller genişleyip ilerledikçe, bu yerel kuvvetler silah, teçhizat ve insan olarak karşılarındaki düzenli birliklerle savaşamaz duruma gelmişlerdir. Bu farklı grupları bir hedef altında toplamak da mümkün olmamıştır. Belirli bir amaca yöneltmek için bütün gücün bir çatı altına toplanması ve emir komuta zinciri içinde düzenli hâle getirilmesi çalışmalarına da karşı çıkmışlar ve kendilerini bağımsız olarak kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Kuvayı Milliye birlikleri ile topyekûn ve tüm vatan sathına yayılacak bir istiklal mücadelesinin başarılı olma şansı görülmemiştir. Bu nedenle de TBMM Hükûmeti her türlü zorlukların üstesinden gelerek düzenli orduyu kurmuş ve vatanı işgalden kurtarmıştır.

5 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Osmanlı Hükûmeti olayları önlemek amacıyla 24 Nisan 1915 tarihinde çıkardığı bir genelge ile Ermeni komite merkezlerini kapatmış ve elebaşlarını tutuklamıştır. Belgelerle ortaya konulduğu gibi, 24 Nisan tutuklamaları sırasında herhangi bir çatışma ve ölüm olayı söz konusu olmamıştır. Ermeni olaylarında siyasi planlamanın yapıldığı komite merkezlerinin İstanbul'da olması sebebiyle büyük oranda tutuklamalar bu şehirde yapılmış, diğer vilayetlerde daha az sayıda tutuklamalar olmuştur. İstanbul dışında Aydın, Samsun, Kayseri, Sivas, Elazığ, Urfa, Diyarbakır ve Gaziantep gibi şehirlerde komite mensubu 321 kişi tutuklanmıştır. Dolayısıyla 24 Nisan 1915 tarihinde İstanbul'da 235, diğer vilayetlerde de 321 olmak üzere toplam 556 komite mensubu tutuklanmıştır. Ermeniler tarafından Tehcir Kanunu'nun çıkarıldığı tarih olan 27 Mayıs 1915 değil de neden 24 Nisan tarihi "soykırım günü" olarak ilan edilmiştir? Hiç şüphesiz Ermenilerin 24 Nisan tarihini "soykırım günü" olarak ilan etmesinin temel sebebi, ülke içinde örgütlenmeyi sağlayan, yurt dışı bağlantıları ve işbirliğini yürüten lider kadronun bu tarihte etkisiz hâle getirilmiş olmasıdır. Böylece amaçlarına ulaşma konusunda elebaşılık yapacak lider kadrodan büyük oranda yoksun kalan Ermeniler, bu durumu bir türlü kabullenememiş ve 24 Nisan'ı bütün dünyada "soykırım günü" ilan ederek âdeta bir sanal bellek ve suni bir tarih yaratmışlardır. Ermenilerin 24 Nisan'ı, yani kendilerini bağımsızlığa götüreceklerine inandıkları lider kadronun tutuklanmasını tehcir olayından daha önemli görmeleri oldukça anlamlıdır.

Araştır 3

Türk İstiklal Harbi'nde görev alan subayların büyük bir kısmı Balkan Savaşlarıyla başlayan Birinci Dünya Savaşı ile devam ve Türk İstiklal Harbi ile sona eren on yıllık savaşı görmüşlerdir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda farklı farklı cephelerde görev yapan subaylar çok farklı cephe tecrübelerine sahip olmuşlardır. Kafkas, Çanakkale, Galiçya, Suriye, Filistin, Irak Cephesi gibi koşulları ve stratejileri birbirinden çok farklı olan coğrafyalarda savaşan subaylar buralarda ciddi bir birikim sağlamışlardır. Türk İstiklal Harbi'nde görev alan subaylar bütün bu tecrübelerin yanında geri çekilmenin mümkün olmadığı ve vatan olarak savunulacak son toprakların Anadolu toprakları olduğu bilinci ve gayreti ile görev yapmışlardır. Türk İstiklal Harbi'nin komutanı Mustafa Kemal Paşa, ordudaki paşalar ve subaylarla Çanakkale'de, Suriye'de, Filistin'de, Doğu'daki cephelerde ve savaşlarda birlikte savaşmış ve çoğunu daha oralarda tanıma fırsatı bulmuştur. Ayrıca son on yılın birbirini tanıyan ve aynı eğitimden geçmiş, aynı hürriyet aşkına sahip subayların bir arada olması ortak hedefe ulaşılmasında da avantaj sağlamıştır.

Kronoloji

21 Ocak 1920-20 Ekim 1921
Antep Savunması başladı ve bir yıldan fazla devam etti

12 Şubat 1920
Maraş Savunması başarılı bir şekilde sona erdi

1 Nisan 1920-8 Şubat 1921
Antep Savunması başladı ve yaklaşık bir yıl devam etti

11 Nisan 1920
Urfa Savunması başarılı bir şekilde sona erdi

2 Mayıs 1920
Genelkurmay Başkanlığı Bakanlığına Miralay İsmet Bey, Millî Savunma Bakanlığına Mustafa Fevzi Paşa getirildi

20 Haziran 1920
Mustafa Kemal Paşa tarafından Güney Cephesi iki bölgeye ayrıldı

24-25 Haziran 1920
Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edildi

28 Eylül 1920
Doğu Cephesi'nde Kazım Karabekir Paşa'nın Ermeniler üzerine taarruzu

3 Aralık 1920
Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalandı

15 Aralık 1920
Başkomutanlık Vekilliği durumundaki Genelkurmay Başkanlığı Bakanlığında yeni düzenlemeye gidildi

6-11 Ocak 1921
Birinci İnönü Muharebesi yapıldı

20 Ocak 1921
İlk Anayasa: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarıldı

21 Şubat-10 Mart 1921
Londra Konferansı gerçekleştirildi

1 Mart 1921
Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması imzalandı

12 Mart 1921
İstiklal Marşı kabul edildi

16 Mart 1921
Moskova Dostluk Antlaşması imzalandı

23 Mart-1 Nisan 1921
İkinci İnönü Muharebesi yapıldı

8-12 Nisan 1921
Aslıhanlar Muharebesi yapıldı

13-15 Nisan 1921
Dumlupınar Muharebesi yapıldı

10-24 Temmuz 1921
Kütahya-Eskişehir Muharebeleri yapıldı

15-21 Temmuz 1921
Birinci Maarif Kongresi düzenlendi

5 Ağustos 1921
Başkomutanlık Kanunu çıkarıldı

7-8 Ağustos 1921
Tekâlif-i Milliye Emirleri/ Millî Yükümlülükler yayımlandı

23 Ağustos - 13 Eylül 1921
Sakarya Meydan Savaşı yapıldı

13 Ekim 1921
Kars Antlaşması imzalandı

20 Ekim 1921
Ankara Antlaşması imzalandı

26-30 Ağustos 1922
Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi yapıldı

9 Eylül 1922
Türk ordusu İzmir'e girdi

Bölüm 6

Bir Uzlaşı Belgesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş Belgesi: Lozan Barış Antlaşması

öğrenme çıktıları

1 Silahlı Direnişten Diplomatik Mücadeleye: Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)

1 Mudanya Mütarekesi'nin Millî Mücadele'deki yeri ve Lozan'a giden süreçte önemini kavrayabilme

2 Lozan Barış Konferansı'nın Toplanma Süreci ve I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri

2 Lozan Konferansı'nın I. Döneminde yaşanan güçlükleri ve görüşmelerin kesilmesi sürecini değerlendirebilme

3 II. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri ve Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması

3 Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanma sürecini ve temel hükümlerini kavrayabilme

Anahtar Sözcükler: • Mudanya Mütarekesi • Lozan Barış Konferansı • Lozan Barış Antlaşması • Misak-ı Millî • Tam Bağımsızlık

GİRİŞ

Türk Kurtuluş Savaşı, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde emperyalizme karşı yapılmış ilk bağımsızlık mücadelesidir. 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya) ile İttifak devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan) arasında önce ateşkes, ardından barış antlaşmaları imzalanmıştır. Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup olarak, ülkesi işgal edilmiş, müttefik olarak birlikte savaştığı Almanya gibi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi dağılan imparatorluklar arasındaki yerini almıştır. Bir barış çağrısı yaparak savaşın sonlanmasını sağlayan ABD Başkanı Woodrow Winston'un belirlediği uluslara üzerinde yaşadıkları topraklarda egemenlik hakkı tanınması esas alınarak gerçekleşen ateşkes antlaşmalarından sonra İtilaf devletlerinin 1919 yılı başında barış koşullarını görüşmek üzere topladığı Paris Barış Konferansı çerçevesinde Almanya ile Versailles, Avusturya ile Saint-Germain, Macaristan ile Trianon, ardından Bulgaristan ile Neuilly Barış Antlaşması imzalanmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti'nin ordusu terhis edilmiş, limanları ve donanması teslim edilmiştir. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan Kuvvetleri, İzmir'i işgalinin ardından Anadolu içlerine ilerlemeye başlayınca Türk Kurtuluş Savaşı topyekûn bir millî mücadeleye dönüşmüştür. Bu süreçte 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Barış Antlaşması'nı imzalayan İstanbul Hükûmeti ile onu tanımayan Ankara'daki TBMM Hükûmeti'nden oluşan ikili siyasal yapı, Lozan Barış Konferansı görüşmeleri öncesine kadar devam etmiştir. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz ve akabinde 30 Ağustos 1922 tarihinde gerçekleşen Başkumandanlık Meydan Muharebesi sonunda Türk Ordusu tarafından 1 Eylül 1922'de Uşak, 9 Eylül 1922'de İzmir ve 11 Eylül 1922'de Bursa, Yunan işgalinden kurtarılmıştır.

Lozan Antlaşması zafer veya hezimet tartışmaları ile ele alınırken bu antlaşma belgesinin aslında bir uzlaşı belgesi olduğu unutulmamalıdır. Zorlu ve yıpratıcı uzun bir savaş döneminden çıkan ve hayat memat mücadelesi veren bir millet ve dünya düzenini değiştirmeye çalışan ve bunun için her şeyi yapabilen galipler tarafının kıyasıya kapıştığı bir süreç olarak düşünüldüğünde Lozan Antlaşması daha iyi analiz edilecektir.

SİLAHLI DİRENİŞTEN DİPLOMATİK MÜCADELEYE: MUDANYA MÜTAREKESİ (3-11 EKİM 1922)

Büyük Taarruz ile tüm Batı Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtarılmasının ardından Yunan işgal kuvvetlerinin denetiminde bulunan Doğu Trakya'nın ve müttefik devletlerin kontrolündeki İstanbul ve Boğazların kurtarılması için harekete geçilmiştir. TBMM'ye bağlı askerî birlikler, Çanakkale'ye doğru ilerlemeye başlarken bu yeni durum bir Türk-İngiliz çatışmasını gündeme getirmiş ve diplomasi tarihinde "Çanakkale Olayı" adı ile bilinen krize yol açmıştır. Türk birliklerinin kuzeye doğru ilerlemesi karşısında İngiltere bir taraftan Çanakkale Boğazı'ndaki kuvvetlerini artırırken diğer taraftan da müttefiklerinden ve sömürgelerinden İstanbul ve Boğazların savunulması için yardım talep etmiştir. Ancak dominyonlardan Hindistan ve Kanada bu yardım teklifine sıcak bakmazken sadece Yeni Zelanda bu yardım çağrısına olumlu cevap vermiştir. İngiltere'nin Avrupa'daki müttefikleri olan Fransa ve İtalya ise yeni bir riski göze alamadıkları için yardım teklifini geri çevirmişlerdir. Bu durumda İngiltere ve müttefikleri için TBMM Hükûmeti ile diplomatik çözüm aramaktan başka bir yol kalmamıştır. Müttefik devletler 23 Eylül 1922'de TBMM Hükûmeti'ne verdikleri bir nota ile askerî harekâtın durdurulmasını ve bir ateşkes antlaşması imzalanmasını teklif etmişlerdir. Mütareke görüşmelerinin nerede ve ne zaman yapılacağının yoğun olarak tartışıldığı günlerde Türk birlikleri tarafsız bölge olarak adlandırılan İstanbul ve Boğazlar bölgesine girmiş ve Çanakkale yakınlarındaki Erenköy'ü işgal etmiştir. Türk-İngiliz kuvvetlerinin karşı karşıya geldikleri bu dönemde İngiliz İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiseri General Harrington, Londra'dan aldığı talimata rağmen askerlerine ateş emir vermemiş ve Türk birlikleri, Çanakkale'ye saldırmadıkça herhangi bir çatışmaya girilmemesini istemiştir (Ertan, 2012).

Aynı günlerde İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelé ile 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nı imzalayan Fransız diplomat Franklin Bouilion taraflar arasında ara buluculuk yapmak üzere İzmir'e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf devletlerinin askerî harekâtın durdurulması ve barış görüşmelerinin başlaması tekli-

fini elde edilen askerî başarıyı tehlikeye atmamak ve gerilimi tırmandırmamak adına kabul etmiştir. Bunun üzerine 1 Ekim 1922'de TBMM tarafından İtilaf devletlerine bir nota gönderilerek, "*Trakya'nın Edirne'de dahil olmak üzere Meriç batısına kadar hemen boşaltılması ve derhal TBMM Hükûmeti'ne teslim edilmesi şartıyla Türkiye'nin barıştan ve konferansın toplanmasından yana olduğu*" bildirilmiştir. Aynı notada mütareke [silah bırakışması] görüşmelerinin 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da gerçekleştirilmesi de önerilmiştir (Yalçın, 2005).

Resim 6.1 Mudanya'da İtilaf Devletleri Delegeleri: Fransız General Charpy, İngiliz General Harrington ve İtalyan General Monbelly

Mudanya Mütarekesi'nin İmzalanması ve Temel Hükümleri

Mütareke görüşmeleri Mudanya'da 3 Ekim 1922 Salı günü saat 15.00'te başlamıştır. Görüşmelerde TBMM Hükûmeti'ni Batı Cephesi Komutanı İsmet [İNÖNÜ] Paşa temsil etmiştir. Ayrıca Türk heyetinde Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım [GÜNDÜZ] Bey, Harekât Şube Müdürü Yarbay Tevfik [BIYIKLIOĞLU] Bey ve bir de danışmanlar grubu görev almıştır. Fevzi [ÇAKMAK] Paşa ve Refet [BELE] Paşa da görüşmeler boyunca Mudanya'da bulunmuşlardır. İtilaf devletlerinin Yüksek Komiserlerinden General Harrington'un İngiltere'yi, General Charpy'nin Fransa'yı ve General Monbelli'nin İtalya'yı temsil ettiği Mudanya'da, Yunanistan adına General Mazarikis başkanlığında bir heyet bulunmuştur. Fakat Yunan delege heyeti görüşmelere doğrudan doğruya katılmamış ve gelişmeleri bir gemiden izlemekle yetinmiştir. Yunanistan görüşmelerde İngiltere tarafından temsil edilmiştir. Görüşmelerin ağırlığını Doğu Trakya ve İstanbul'un bir an önce boşaltılması ile o bölgelere geçmesi planlanan Türk askerlerinin sayısı teşkil etmiştir. Yunan askerî birliklerinin bir an önce Doğu Trakya'yı tahliye ederek Meriç nehrinin batı kıyısına çekilmesi konusunda İsmet Paşa'nın isteğine özellikle İngiliz General Harrington'un karşı çıkmasıyla 5 Ekim 1922 günü görüşmelere ara verilmiştir. 5 Ekim 1922'den 9 Ekim 1922'ye kadar geçen süre zarfında taraflar arasında yeniden bir savaş tehlikesi dahi ortaya çıkmıştır. 5 Ekim 1922'de Fransızlar, Trakya'nın Türklere teslimini kabul ettikleri hâlde İngiliz ve İtalyan temsilcileri yetkileri olmadığını ileri sürerek bu konuda zorluk çıkarmışlardır. 8 Ekim 1922 tarihi itibarıyla İtilaf devletleri tarafından Yunan askerî birliklerinin çekilmesi konusundaki Türk tarafının isteğinin kabul edildiğinin bildirilmesi üzerine 9 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi görüşmeleri yeniden başlamıştır. 10 Ekim 1922 tarihi itibarıyla nihai olarak uzlaşmaya varılmasının ardından İsmet Paşa ve İtilaf devletleri temsilcileri arasında 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır.

Tamamı 14 maddeden ibaret olan Mudanya Mütarekesi'nin önemli bazı maddeleri aşağıda verildiği gibidir:

- Mütareke imzalandıktan üç gün sonra, 14/15 Ekim 1922 gecesi yürürlüğe girecektir.
- Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona erecektir.
- Doğu Trakya (Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ)'nın Yunan askerlerince boşaltılması bütün silah, cephane vs. kapsayacak şekilde 15 gün içinde gerçekleştirilecektir.
- Yunan kuvvetlerinin Meriç nehrinin batısına çekilmesi, mülkî yönetimin devri işlerinin güvenli şekilde yapılması ve asayişin sağlanması maksadıyla Doğu Trakya'da müttefik askerleri bulundurulacaktır.

- Bölge, İtilaf devletleri aracılığıyla 30 gün içerisinde Türk yönetimine devredilecektir.
- Barış antlaşması imzalanmasına kadar Türk ordusu Doğu Trakya'ya geçemeyecektir. Buna karşılık iç güvenlikle ilgili olarak sayısı 8.000'i aşmayacak bir jandarma kuvveti gönderebilecektir.
- Barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Meriç'in sağ sahili ve Karaağaç, İtilaf devletlerinin işgali altında kalacak ve Türk kuvvetleri Çanakkale, İstanbul ve İzmit bölgelerinde sınırları belirlenen hatları geçemeyeceklerdir.

Başlangıçta bu kararları kabul etmek istemeyen ve imzalamayan Yunan Hükûmeti ancak üç gün sonra 14 Ekim 1922 tarihinde mütareke sözleşmesini imzalamıştır. TBMM Hükûmeti'nin temsilcisi olarak Refet [BELE] Paşa, Doğu Trakya'nn teslim alınması ve orada Türk yönetiminin kurulması amacıyla 19 Ekim 1922'de İstanbul'a girmiştir.

dikkat

İstanbul'un işgal kuvvetleri tarafından tamamen boşaltılması, Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM tarafından onaylandıktan altı hafta sonra 6 Ekim 1923 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Müttefikler Trakya'nın Teslimine Yanaşmıyor!
Mudanya Konferansı'nın ilk üç günü Trakya meselesinin görüşülmesi ile geçmiştir. İlk görüşme başlar başlamaz benim ortaya koyduğum, dikkatlerini çektiğim mesele budur. Biz muharebe hâlindeydik, karşımızda düşman vardı. Düşmanı yendik ve takip ettik. Anadolu'dan çıkardık. Mudanya Konferansı'nın toplanması ile askerî harekât durmuştur. Bu hâl uzun müddet devam edemez. Böyle bekleyerek karşımızdaki düşman kuvvetlerinin yeniden zaman ve hazırlık kazanmasına fırsat veremeyiz. Onun için bir an evvel bütün memleketin tahliyesi işini halletmek lazımdır. Trakya, Meriç'e kadar Yunanlılarca tahliye edilmelidir. Ben, tezimi bu şekilde izah ettim." (İnönü, 2000)

Resim 6.2 Mudanya'da İsmet Paşa ve bir grup Türk subayı

Mudanya Mütarekesi'nin Önemi

11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile Millî Mücadele'nin askerî safhası başarı ile sonuçlandırılmış, Mondros Mütarekesi yok sayılmıştır. Mudanya Mütarekesi, 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'i işgali ile başlayan Türk-Yunan çatışmasına son vermiştir. Mütareke ile Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Edirne dâhil Doğu Trakya savaş yapılmadan ve Yunan kuvvetlerince tahrip edilmeden kurtarılmıştır. İstanbul ve Boğazlar üzerinde denetim sağlanması ve Trakya'ya ordunun geçirilmesi Mütareke şartları gereği mümkün olmamışsa da Lozan görüşmelerine uygun zemin hazırlanması noktasında büyük bir adım atılmıştır (Ertan, 2012). Mudanya barışı ile TBMM Hükûmeti, İtilaf devletlerince resmen tanınmıştır. Mudanya Mütarekesi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlandığını gösteren ilk diplomatik ve siyasi belge olması açısından fevkâlede önemlidir (Başyiğit, 2007). Mütarekenin imzalanması ile yaşanan önemli bir dış gelişme ise İngiliz diplomasisi için büyük bir yenilgi sayılan Mudanya'dan sonra İngiltere'de hükûmet değişikliği yaşanması ve Doğu Akdeniz politikasının iflası ile büyük prestij kaybına uğrayan Başbakan Lloyd George'un görevinden istifa etmek zorunda kalmasıdır.

Öğrenme Çıktısı

1 Mudanya Mütarekesi'nin Millî Mücadele'deki yeri ve Lozan'a giden süreçte önemini kavrayabilme

Araştır 1

Mudanya Mütarekesi'nin temel hükümlerini tartışınız.

İlişkilendir

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın resmî metni için şu kaynağa bakılabilir: Soysal, İsmail. (2000). Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920 - 1945), C.I, Ankara: TTK Yayını.

Anlat/Paylaş

Mudanya Mütarekesi'nin Lozan'a giden sürece olan etkisini değerlendiriniz.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN TOPLANMA SÜRECİ VE I. DÖNEM LOZAN KONFERANSI GÖRÜŞMELERİ

Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde yapılması planlanan barış görüşmelerinin başlaması öncesinde TBMM Hükûmeti birkaç sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların başında görüşmelerin nerede yapılacağı ve ne zaman başlayacağı konusu gelmektedir. TBMM Hükûmeti henüz Mudanya Mütarekesi görüşmeleri devam ederken İtilaf Devletlerine verdiği 20 Ekim 1922 tarihli bir nota ile barış konferansının İzmir'de toplanmasını teklif etmiştir. Ancak İtilaf devletleri bu teklife sıcak bakmamışlar ve barış konferansının 13 Kasım 1922'de tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Lozan (Lausanne) şehrinde toplanması kararını almışlardır. İtilaf devletleri 28 Ekim 1922 tarihli bir nota ile de bu kararlarını hem TBMM Hükûmeti'ne hem de İstanbul Hükûmeti'ne bildirmişler; aynı zamanda her iki hükûmeti de konferansa davet etmişlerdir. İtilaf devletlerinin bu daveti, TBMM Hükûmeti'nin meşruluğunu pekiştirmesi açısından önemlidir. Ancak İstanbul Hükûmeti temsilcisinin de barış konferansına davet edilmesi, TBMM'de İtilaf devletlerinin ikilik yaratma girişimi olarak algılanmıştır. Bu durum aynı zamanda Türk milletinin görüşmelerde hangi hükûmet tarafından temsil edileceği sorununun ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. İstanbul Hükûmeti Sadrazamı Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922'de TBMM'ye bir telgraf çekerek konferansta birlikte hareket etme isteğini dile getirmiştir. Millî Mücadele'de herhangi bir payı bulunmadığı değerlendirilen İstanbul Hükûmeti'nin temsilci göndererek konferansa katılmak istemesi ve elde edilen askerî ve siyasi zafere ortak olma girişimlerinde bulunması TBMM'de büyük bir tepki yaratmıştır. Aynı zamanda bu durum İstanbul Hükûmeti'nin yanı sıra Saltanat kurumunun da varlığını tartışılır hâle getirmiştir (Cebesoy, 2011).

dikkat

Lozan Barış Konferansı öncesinde TBMM Hükûmeti, Müttefik devletlerin İstanbul Hükûmeti'ni görüşmelere davet etmesini ve çıkabilecek ikiliği önlemek amacıyla Saltanat'ı, Hilafet'ten ayırarak kaldırma kararı almıştır.

Batılı devletlerin Türkleri birbirine düşürmek için hazırladıkları bu planı geçersiz kılmak ve Türk milleti adına söz söyleme yetkisinin TBMM'de olduğunu göstermek amacıyla saltanat konusu Meclis gündemine getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın telkinleriyle dönemin Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur Bey ve yetmiş sekiz arkadaşı Saltanat'ın kaldırılmasına dair hazırladıkları önergeyi Meclis'e sunmuşlardır. TBMM'de gerçekleştirilen uzun tartışmalar sonucunda 1 Kasım 1922'de çıkarılan bir kanunla Saltanat ile Halifelik birbirinden ayrılmış

ve Saltanat kaldırılmıştır. Bu durum ile İstanbul'daki hükûmetin ve padişahın hukukiliği tamamen geçersiz kılınmıştır. Saltanatın İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden geçerli olmak üzere kaldırılmasını takiben Tevfik Paşa, 4 Kasım 1922 tarihinde Sadrazamlık görevinden istifa etmiştir. Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet (Vahdettin) ise İngiltere'den sığınma talep etmiş ve 17 Kasım 1922'de Dolmabahçe Rıhtımı'nda bekleyen Malaya zırhlısı ile Malta'ya gitmek üzere ülkeyi terk etmiştir. 3 Mart 1924 tarihine kadar Halifelik sıfatını taşıyacak olan Osmanlı Veliahdı Abdülmecit Efendi, TBMM Hükûmeti tarafından 18 Kasım 1922'de Halife seçilmiştir. Saltanatın kaldırılması ile İstanbul'da Müttefik devletlerin üzerinde baskı yapabilecekleri bir hükûmet kalmazken Lozan Konferansı'nda yeni Türkiye Devleti'ni Ankara'daki TBMM Hükûmeti'nin temsil etmesinin önü kesin olarak açılmıştır (Cebesoy, 2011).

Lozan Barış Konferansı'na Katılacak Heyetin Belirlenmesi

İstanbul Hükûmeti'nin barış konferansında temsil edilmesi sorununun çözülmesinin ardından karşılaşılan diğer bir sorun da TBMM'yi Lozan'da temsil edecek heyetin kimlerden teşkil edileceği ve bu heyetin başkanının kim olacağı konusu olmuştur. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek heyeti, özellikle heyetin başkanını diğer bir ifade ile başdelegeyi bizzat kendisi seçmeyi uygun görmüştür. Heyet başkanlığı için Vekiller Heyeti Reisi (Bakanlar Kurulu Başkanı) Rauf [ORBAY] Bey başta olmak üzere dönemin Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Yusuf Kemal [TENGİRŞENK] Bey, Fethi Bey ve hatta Kazım [KARABEKİR] Paşa gibi Millî Mücadele yıllarının önde gelenlerinin isimleri gündeme gelmiştir. Özellikle daha önce 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olan Rauf Bey açısından Lozan'a başdelege olarak gitmek son derece önemli bir olay hâline gelmiştir. Rauf Bey, barış konferansına katılarak hem geriye dönük eleştirilerden kurtulabilecek hem de daha önce mağlup taraf olarak muamele gördüğü İtilaf devletleri ile hesaplaşma imkânını bulabilecekti. Bütün bunlara karşın Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesinde Mudanya Mütarekesi görüşmelerini başarıyla yürütmüş ve hemen her konuda güvenini kazanmış olan İsmet Paşa bulunmaktaydı. Fransızca ve Almanca olmak üzere iki yabancı dil bilen İsmet [İNÖNÜ] Paşa, dünya siyasetine de yabancı değildi. (Tural, 2003).

Resim 6.3 İsmet Paşa, Hasan Saka, Rıza Nur ve delegeler

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat [CEBESOY] ve Fevzi [ÇAKMAK] Paşalar ile Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey ve İsmet Paşa'nın da görüşlerini aldıktan sonra İsmet Paşa'nın Lozan'a gidecek Türk heyetinin başdelegesi olmasına ilişkin kararını açıklamıştır. Lozan'a gidecek heyet başkanının siyasi bir göreve sahip olması ge-

rektiğinden 24 Ekim 1922'de Yusuf Kemal Bey, Hariciye Vekilliği [Dışişleri Bakanlığı] görevinden istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa getirilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) tarafından Başdelege İsmet [İNÖNÜ] Paşa, yardımcıları ise Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey ile Trabzon Milletvekili Hasan [SAKA] Bey olarak belirlenmiştir. Bu isimlere ek olarak geniş bir de danışmanlar grubu oluşturulmuştur. Siyasi, askerî, mali, ticari ve hukuki danışmanlar, basın mensupları, mütercimler ve katiplerden teşkil edilen otuz üç kişilik kalabalık heyetten bazılarının isimleri şöyledir: Celal [BAYAR], Zekai [APAYDIN], Muhtar [ÇİLLİ), Veli [SALTIK], Zülfü [TİGREL], Münir [ERTEGÜN], Tevfik [BIYIKLIOĞLU], Şükrü [KAYA], Hikmet [BAYUR], Fuat [AĞRALI], Tahir [TANER], Şevket [DORUKER], Ruşen Eşref [ÜNAYDIN], Yahya Kemal [BEYATLI] Beyler (Tural, 2003).

Lozan'a Gidecek Türk Heyetine Verilen Talimat

Lozan Konferansı sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunları çözmek üzere toplanmış bir konferans olmayıp aynı zamanda Müttefik devletler ile Türkiye arasında Birinci Dünya Savaşı'nı sonuçlandıracak olan barış antlaşmasını hazırlamak amacıyla düzenlenmiştir. Lozan'da ele alınması gereken konular üzerinde TBMM Hükûmeti'nin temel görüşlerini tespit eden Türk tezi, on dört maddelik bir direktif hâlinde özetlenmiş olarak Lozan'a gidecek olan delege heyetine verilmiştir. Bu savunma tezine göre temel ilke olarak Misak-ı Millî esas alınmış, Lozan'a gidecek heyete Güney sınırı, Doğu sınırı ve Doğu Trakya'nın Batı sınırı, Adalar, Kapitülasyonlar, Azınlıklar, Düyun-u Umumiye ve Yabancı kurumlar konusunda taviz verilmemesi, ortaya çıkacak güçlüklerde Bakanlar Kurulundan talimat alınması gibi direktifler verilmiştir. Bunun yanında Lozan'a gidecek heyetten özellikle Doğu Anadolu'da Ermenilere toprak verilmesi ve Kapitülasyonlar konusunda kesinlikle taviz verilmemesi ve gerekirse görüşmelerin kesilmesi de ayrıca istenmiştir.

Lozan Barış Konferansı'na Katılan Ülkeler

Konferansa Türkiye ile birlikte sekiz devlet görüşmeci olarak davet edilmiştir. Bazı devletlerin de Boğazlar ve ticaret meseleleri ele alındığında toplantılara katılması uygun görülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise konferansa gözlemci olarak katılmayı tercih etmiştir. Bu durumda konferansa katılımcı devletler beş gruptan oluşmaktaydı. Çağrı yapan devletler İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dan ibaretti. Bütün görüşmelere katılan devletler Türkiye, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya [Sırp-Hırvat-Sloven Devleti]'dır. Bunun dışında gözlemci devlet sıfatıyla ABD, Boğazların statüsüne ilişkin çağrılan devletler olarak Sovyet Rusya ve Bulgaristan, ticaret sözleşmelerine katılan devletler olarak Belçika ve Portekiz yer almıştır (Ertan, 2012).

Tablo 6.1 Lozan Barış Konferansı'na Katılan Ülkeler ve Konuları

Bütün Konular	Boğazlar Konusu	Trakya Sınırı	Görüşleri Alınan
Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya	Sovyet Rusya, Bulgaristan	Bulgaristan	Belçika, Portekiz
Gözlemci Ülkeler: Amerika Birleşik Devletler			

Lozan Barış Görüşmelerinin Başlaması ve Konferansın Birinci Dönemi

Lozan Barış Konferansı 13 Kasım 1922'de başlaması gerekirken İngiltere'de yaşanan hükûmet değişikliği sebebiyle bir haftalık gecikmeden sonra 20 Kasım 1922 tarihinde toplanmıştır. Lozan merkezindeki Mont Bénon Gazinosu'nda yapılan açılış töreninin ardından Lozan Barış Konferansı görüşmeleri, Uşi (Quchy) Şatosu'nda 21 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır. Konferansın resmî adı *Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı*'dır. Görüşmelerde İngiltere; Lord Curzon, Fransa; George Barére, İtalya ise Marki Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmiştir. Görüşmelerin Fransızca yapıldığı konferan-

sın ilk gününde gerçekleştirilen açılış oturumunda İsviçre Cumhurbaşkanı Mösyö Habb ve İngiliz temsilci Lord Curzon'un konuşmalarından sonra söz alan İsmet Paşa; "*Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi, aynı zamanda eşit hak ve yetkilere sahip olması gerektiğini*", belirtmiştir. İsmet Paşa konuşmasını; "*Çok ıstırap çektik, çok kan akıttık; bütün medenî milletler gibi hürriyet ve istiklal istiyoruz*", sözleriyle tamamlamıştır (Yalçın vd., 2005). Müttefik devletlerin temsilcileri, bir iki hafta zarfında bir barış antlaşmasının hazırlanabileceğini ümit etseler de daha ilk günkü konuşmalar sonunda bu düşüncelerinde yanıldıklarını anlamışlardır. Konferansın ilk gününden itibaren tarafların taban tabana zıt amaçlara ulaşmak için gelmiş olduklarının anlaşılması ve bunu her fırsatta dile getirmeleri görüşmelerin çok çetin geçeceğinin habercisi olmuştur. Türk heyeti, elde edilen askerî zafere bir de diplomatik kazancı eklemeyi amaçlamış ve bu nedenle Mudanya Mütarekesi'ni esas almıştır. Ayrıca Misak-ı Millî gibi zaferlerle güçlendirilmiş bir belgeyi de kullanarak masaya galip taraf olarak oturduğunu yinelemiştir. Buna karşılık İtilaf devletleri, Konferansı Millî Mücadele'nin bir sonucu olarak değil, Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak gördüklerinden Mudanya'nın değil, Mondros'un esas alınması gerektiğine inanmışlardır. Görüşmeler süresince İngiltere başdelegesi Lord Curzon'un sık sık Mondros'u hatırlatırken İsmet Paşa'nın da "*Ben buraya Mondros'tan değil, Mudanya'dan geldim,*" yanıtını vermesi görüşmelerin ne denli zorlu ve sert geçtiğinin bir göstergesidir (Gönlübol, 1987).

Resim 6.4 Türk heyeti konferansın yapılacağı binaya girerken (solda) Heyet Başkanı İsmet [İNÖNÜ] Paşa ve (ortada) İkinci Delege Dr. Rıza Nur Bey ve (sağda) Hasan [SAKA] Bey)

I. Dönem Lozan Barış Konferansı'nda Görüşülen Konular ve Karşılaşılan Güçlükler

Lozan Konferansı'nda tartışma konusu olan belli başlı sorunlar arasında Sınırlar (arazi), Boğazlar rejimi, Kapitülasyonlar, Azınlıkların statüsü ve Osmanlı borçları bulunmaktadır. Konferans süresince var olan meselelerin ele alınarak incelenmesi için üç komisyon kurulmuştur. Bu komisyonlar;

- Arazi, Askerlik ve Boğazlar Komisyonu,
- Azınlıklar ve Diğer Hukuki Sorunlar Komisyonu,
- Maliye ve İktisat Komisyonu şeklinde belirlenmiştir.

Komisyon başkanlıklarına da davette bulunan ülkelerin temsilcileri atanmıştır. Bu kapsamda Birinci Komisyonun başkanlığına İngiltere başdelegesi Lord Curzon getirilirken İkinci Komisyonun başkanlığına İtalya

başdelegesi Marki Garroni, Üçüncü Komisyonun başkanlığına ise Fransa başdelegesi Mösyö George Barére getirilmiştir (Karacan, 2009). Türkiye bu komisyonlardan en az birine başkanlık etmek istediyse de Lord Curzon'un engellemesiyle bunda başarılı olamamıştır (Kodal, 2006). Venizelos Yunanistan'ın temsilcisi olarak konferansa katılırken, Çiçerin başkanlığında bir Sovyet heyeti de Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak için Lozan'a gelmiştir. Görüşmelerin başlamasıyla birlikte Türk heyeti, İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile borçlar, kapitülasyonlar ve imtiyazlar; İtalya ile de kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj gibi konularda karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca Yunanistan ile de tazminat bedeli, Trakya sınırı (Karaağaç sorunu) ve Ahali Mübadelesi (Etabli) sorunlarında önemli görüş ayrılıkları yaşanmıştır.

"… Efendiler; iki dönemden ibaret olup, sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve sonucu dünyanın bildiği bir durumdur. Bir müddet, Ankara'da, Lozan Konferansı müzakerelerini takip ettim. Müzakereler ateşli ve tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını onaylayan olumlu bir sonuç görülmüyordu. Ben, bunu çok doğal buluyordum. Çünkü Lozan barış masasında ele alınan konular üç, dört senelik yeni döneme ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesapları görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı…" (Atatürk, 2006)

Lozan'da asıl mücadele konferansın anahtar ülkesi olarak görülen İngiltere ile olacağından görüşmeler başlar başlamaz daha çok bu devlet ile olan sorunların çözümü için çaba gösterilmiştir. Boğazlar rejimi konusu görüşülürken Sovyetler kendi çıkarlarına uygun olarak Boğazların tümüyle Türkiye'nin egemenliğine bırakılması gerektiğini savunurken, İngilizler, bu bölgenin yönetiminin uluslararası bir komisyona bırakılması ve Türkiye ile ilgili bazı sınırlamalar getirilmesinin şart olduğunu iddia etmişlerdir. Türk tarafı ise Misak-ı Millî'yi de göz önünde tutarak konferansın genel başarısı ve diğer konularda İngiltere'nin desteğini alabilmek için Sovyet tezinden uzaklaşmış ve İngiliz görüşüne yaklaşmıştır. İsmet Paşa anılarında İngiliz Başdelegesi Lord Curzon ile özellikle Boğazlar ve Musul meselesi konusunda çetin tartışmalar yaşadıklarını belirtmekte ve aralarında geçen bir diyaloğu şöyle anlatmaktadır. "*Lord Curzon aramızdaki özel bir toplantıda konuşurken, bir defa bana yarı şaka, yarı ciddi dedi ki: Muzaffer General! Siz çok manevraya alışmışsınız. Bağırmaya çok alışmışsınız. Kendisine, "Bunları ne münasebetle söylüyorsunuz" diye sordum. Cevap olarak: Ama düşündüklerinizi size yaptırmayacağım, görürsünüz yaptırmayacağım, dedi*" (İnönü, 2000). Bu diyalog taraflar arasında Lozan'da görüşmelerin ne kadar zorlu geçtiğini göstermesi açısından önemlidir. Boğazlar konusunda Sovyet Rusya'nın muhalefetine rağmen ilerleme kaydedilmişse de bu olumlu adım diğer konulara yansımamıştır. Öyle ki 1923 yılının Şubat ayı başlarına gelindiğinde Musul (Irak Sınırı), Karaağaç (Doğu Trakya Sınırı) mali ve ekonomik konularla, kapitülasyonlar ve Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konularındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir (Ertan, 2012).

Bu durumda İtilaf devletlerinin konferansı Millî Mücadele'nin bir sonucu olarak görmeyerek, Sevr Antlaşması'nın hükümlerini birkaç küçük değişiklikle Türk temsilcilerine kabul ettirmenin gayreti içerisinde bulunmalarının etkili olduğu söylenebilir. Oysa Türk temsilcileri Misak-ı Millî ile saptanan sınırlar içerisinde tam bağımsız bir devlet yaratmanın çabası içerisinde olduklarından birbiri ile zıt bu iki isteğin uzlaştırılması pek kolay olmamıştır. Batılı devletler, özellikle de kapitülasyonların devam ettirilmesi ve Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda kesinlikle geri adım atmak istememişlerdir. Bu durum da görüşmelerin çıkmaza girmesine sebep olmuştur. Konferansta mali meselelerin görüşüldüğü sırada İsmet Paşa'nın yoğun itirazı ile karşılaşan İngiliz baştemsilcisi Lord Curzon, İsmet Paşa'yı şu sözlerle uyarmıştır: "*Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız, Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de yanımdakilerde. Unutmayın ne reddedersiniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız. Fransızlardan mı*? (İnönü, 2000) .

Yoğun ve zorlu geçen görüşmelerin ardından 31 Ocak 1923 günü hazırlanan barış antlaşma tasarısı imzalanmak üzere Lord Curzon tarafından İsmet Paşa'ya verilmiştir. Lord Curzon bu taslakla ilgili olarak "*Biz 'barış istiyoruz' dediğimiz zaman 'tam bağımsızlık' istiyoruz dediğimizi herkesin bilmesi*

lâzımdır. Bunu istemeye hakkımız ve kudretimiz vardır," açıklamasında bulunmuştur. Misak-ı Milli'den taviz vermeme noktasında TBMM Hükûmeti'nden sıkı talimat almış olan İsmet Paşa, Lord Curzon'un tehdit kokan sözlerine kararlılıkla şu yanıtı vermiştir: "*Memleketimi esarete mahkûm eden bir belgeye imza koyamam.*" İsmet Paşa'nın düşüncesine göre bahse konu tasarıda kabul edilebilecek hükümlerin yanında kabul edilmesi imkânsız maddeler de bulunmaktaydı. Bunların başında kapitülasyonların devam ettirilmesi ve Osmanlı dış borçlarının tamamının yeni Türk Devleti tarafından ödenmesi konusu gelmekteydi. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti antlaşma tasarısını imzalamayı kabul etmediğinden 4 Şubat 1923 tarihi itibarıyla konferans görüşmeleri kesintiye uğramıştır. Konferans görüşmelerinin kesintiye uğraması ile ülkeye dönen İsmet Paşa'nın, gazetecilerin "*Ne oldu, Paşam?* sorusuna; "*Ne olacak hiç. Esaret altına girmeyi kabul etmedik,*" şeklinde yanıt vermesi de oldukça anlamlıdır.

dikkat

Lozan'da borçlar ve kapitülasyonlar konusunda bir uzlaşma sağlanamaması 4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri arasında görüşmelerin kesilmesinde büyük etken olmuştur.

Lozan Barış Konferansı'nın Kesinti Döneminde Türkiye'deki Gelişmeler (4 Şubat - 23 Nisan 1923)

Lozan Konferansı görüşmelerini Ankara'da takip eden Mustafa Kemal Paşa 13 Ocak 1923'te bir yurt gezisine çıkmıştır. 29 Ocak 1923'te İzmir'de Latife Hanım ile evlenen Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım ile birlikte 2 Şubat 1923'te eski gümrük binasında gerçekleştirilen "Kadınlar Kongresi"ne katılmıştır. Kongrede kadınların sorularını cevaplayan Mustafa Kemal Paşa, Lozan Konferansı ile ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa "*...Biz, 'barış istiyoruz, dediğimiz zaman, 'tam bağımsızlık istiyoruz!' dediğimizi herkesin bilmesi lâzımdır. Bunu istemeye hakkımız ve kudretimiz vardır...*" sözleriyle Lozan'daki Türk taleplerinde kararlı bir duruş sergilendiği mesajını vermiştir. Ardından Batı Anadolu'daki halkın nabzını tutmak amacıyla gerçekleştirilen geziye devam edilmiştir. Bu gezi İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasına kadar sürmüştür.

Kapitülasyonlardan Kurtulmak İçin

"...Kapitülasyonlar, müttefiklerin ve bütün büyük devletlerin hassasiyetle üzerinde durdukları başlıca mesele olmuştur. Başından beri, kapitülasyonlardan vazgeçmek istemediklerini anlıyordum. İstiklal Harbi'nin başlıca amaçlarından biri asırlardır devam eden kapitülasyonlardan memleketi kurtarmaktı. Ve biz Lozan Konferansı'na giderken kapitülasyonları kaldırmak için kararlıydık. Şimdiye kadar söylediklerimden de anlaşılmalıdır ki, Lozan'ın iki döneminde, dokuz ay müddetle kapitülasyonların kaldırılması için mücadele ettik ve başarılı olduk..." İnönü, İ. (2014). Hatıralar, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.403.)

Resim 6.5 Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım İzmir Kadınlar (Birliği) Kongresi'nde (2 Şubat 1923)

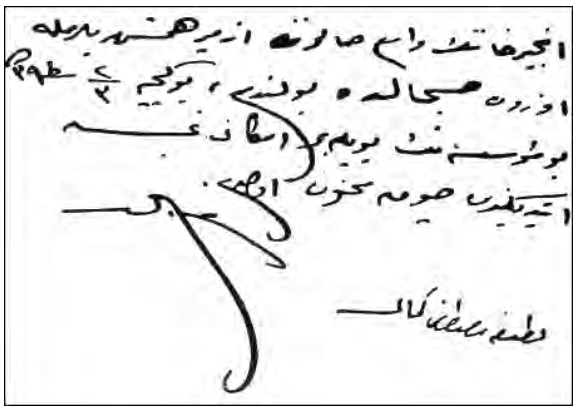

Resim 6.6 Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'ın İzmir Kadınlar (Birliği) Kongresi ile İlgili Memnuniyetlerini Dile Getirdikleri İmzalı Yazı: "İncir Hanı'nın vâsi salonunda İzmirli hemşerilerimle uzun hasbihalde bulundum. Bu gece, 2/3 Şubat 1339 [1923] tarihinde, bu müessesenin böyle bir imkânı bahşettiğinden çok memnun oldum. Mustafa Kemal-Latife Mustafa Kemal"

4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri arası Lozan Barış Konferansı'nın kesilme dönemidir. Bu dönemde bir yandan görüşmelerin yeniden başlaması için taraflar birbirlerine yeni projeler sunarken, diğer bir yandan da Türkiye'nin iç politikası doğrudan ve dolaylı olarak Lozan Konferansı ile ilgili çeşitli gelişmelere sahne olmuştur. Konferansla dolaylı da olsa ilgisi bulunan gelişmelerin ilki 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'dir. TBMM Hükûmeti daha Cumhuriyet ilan edilmeden ve rejim sorunu çözümlenmeden önce, yeni Türk Devleti'nin ekonomik politikasını belirlemek ve izlenecek ekonomik modeli tartışmak amacıyla bahse konu kongreyi toplamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başkanlığını Kazım (Karabekir) Paşa'nın yaptığı Kongreye işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici temsilcilerinden 1135 üye katılmıştır. Kongrede "Misak-ı İktisadi" adıyla kabul edilen ant ile ekonomik bağımsızlığın önemi vurgulanmış ve Türkiye'nin tam bağımsızlık konumundaki kararlı tutumu Batılı devletlere açıklanmıştır. Türkiye bu yolla, Lozan'da çözüme kavuşturulamayan kapitülasyonların kaldırılması konusundaki ısrarından vazgeçmeyeceğini bir kez daha göstermiştir. Yine Kongrede yabancı sermayeye karşı olunmadığı, Türk kanunlarına uymak şartı ile yabancı sermayenin gelebileceği hususu da ortaya konulmuştur (Ökçün, 1968).

Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan "Türkiye İktisat Kongresi"nin açılış konuşmasında "*Siyasal ve askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, meydana gelen zaferler kalıcı olmaz, kısa zamanda söner….*" sözleri ile siyasi bağımsızlık kadar ekonomik bağımsızlığın da önemine vurgu yapmıştır (Atatürk, 2006). Türkiye İktisat Kongresi'nin devam ettiği günlerde TBMM'de 27 Şubat 1923'ten itibaren 6 Mart 1923 tarihine kadar Lozan Konferansı'ndaki görüşmeler hakkında gizli oturumlar gerçekleştirilmiştir. Meclisin bazı muhalif üyeleri, vermiş olduğu tavizler ve bir barış antlaşması yapamadığı gerekçesiyle Lozan'daki Türk delege heyetinin başkanı olan İsmet Paşa'ya sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu süreçte İsmet Paşa ile TBMM Hükûmeti'nin Başkanı Rauf (Orbay) Bey arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Meclisteki tartışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa tam anlamıyla heyetten yana bir tavır takınmıştır. Mustafa Kemal Paşa heyetin Meclise değil, hükûmete karşı sorumlu olduğunu vurgulayarak, İsmet Paşa'ya olan güvenini bir kez daha dile getirip tartışmalara son noktayı koymuştur. Neticede Meclis büyük bir çoğunlukla 6 Mart 1923 tarihi itibarıyla barış görüşmelerinin tekrar başlaması için hazırlık yapılması kararını almıştır. Bunun yanı sıra yaşanan gerginlikler üzerine 1 Nisan 1923 tarihinde TBMM büyük bir çoğunluk ile seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Bu husus, Lozan Konferansı'nın iki dönemi arasında yaşanan önemli siyasi gelişmelerden biri olsa gerektir.

Öğrenme Çıktısı

2 Lozan Konferansı'nın I. Döneminde yaşanan güçlükleri ve görüşmelerin kesilmesi sürecini değerlendirebilme

Araştır 2

Lozan barış görüşmelerinde Türk heyetinin hangi konularda İtilaf devletlerine karşı çetin mücadele verdiğini tartışınız.

İlişkilendir

Görüşmelerin kabul edilemeyecek hususlardan dolayı çıkmaza girmesi ile ilgili olarak şu kaynağa bakabilirsiniz: İnönü, İsmet. (2014). Hatıralar, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Anlat/Paylaş

Türk delege heyetinin Lozan görüşmelerinde özellikle kapitülasyonlar konusunda neden taviz vermek istemediği üzerine düşununüz.

II. DÖNEM LOZAN KONFERANSI GÖRÜŞMELERİ VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

1923 yılının Mart ayı başından itibaren TBMM'de barış görüşmelerinin yeniden başlaması için yoğun bir çalışma dönemine girilmiştir. TBMM tarafından hazırlanan barış koşullarını içeren anlaşma tasarısı, 8 Mart 1923 tarihinde İtilaf devletlerine bir nota ile sunulmuştur. İtilaf devletleri bu tasarıya 28 Mart 1923 tarihli bir nota ile olumlu yanıt vermişler ve görüşmelerin 23 Nisan 1923'te yeniden başlayacağını bildirmişlerdir. Taraflar arasında varılan uzlaşma neticesinde Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi 23 Nisan 1923 tarihi itibarıyla yine Uşi'de, Şato Oteli'nde başlamıştır. Bu dönemde Türk delege heyetinin başında İsmet Paşa olmakla birlikte, Lozan'da bir araya gelen ilgili devletlerin temsilcileri bağlamında bazı değişikliklerin olduğu dikkat çekmektedir. Konferansın birinci döneminde İngiltere'yi temsil eden Lord Curzon'un yerini Horace Rumhold alırken İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé Fransa'yı, General Montagna ise İtalya'yı temsil etmiştir (İnönü, 2014).

Resim 6.7 Lozan Barış Konferansı'na katılan taraflar antlaşma metnini imzalıyorlar

Yaklaşık üç ay kadar devam eden görüşmelerde birinci dönemde askerî ve sınırlarla ilgili konular büyük oranda çözüme ulaştığı için daha ziyade ekonomik ve mali konular üzerine yoğun mesai harcanmıştır. Müttefik devletler, kapitülasyonların kaldırılması karşılığında ekonomik ve adli ödünler talep ederken Türk heyeti tam bağımsızlık anlayışına ters düşen her türlü teklifi reddetmiştir. Neticede Türk heyetinin kapitülasyonların kaldırılması konusundaki ısrarlı tutumu sonuç vermiş ve İtilaf devletlerinin geri adım atmak zorunda kalması ile sorun çözülmüştür. Buna karşılık, İtilaf devletlerinin bazı adli ve ekonomik imtiyazların kademeli bir biçimde sıfırlanması talebi, Türk delege heyetince kabul edilmiştir. Bu süreçte yaşanan bir diğer olumlu gelişme ise Fransa ve İtalya'nın savaş tazminatı isteğinden vazgeçmiş olmasıdır. Lozan Konferansı'nın ikinci dönemindeki görüşmelerde daha önce uzlaşma sağlanılamayan pek çok konuda anlaşmaya varıldığı görülmektedir. Taraflar arasında en tartışmalı konularından biri olan kapitülasyonlar kesin olarak kaldırılmış, Türk tezine uygun olarak Osmanlı borçlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler arasında paylaştırılması hususu kabul edilmiştir. Konferansta Musul sorununun çözümü ise mümkün olmamış ve meselenin barış antlaşmasının imzalanmasından sonra dokuz ay içinde taraflar arasında çözüme ulaştırılmasına karar verilmiştir. İstanbul ve Boğazlar bölgesinin boşaltılması konusunda da bir protokol hazırlanarak barış antlaşmasının imzalanmasından sonra gerçekleştirileceği belirtilmiştir (Gönlübol-Sar, 1987).

Genel anlamda Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde Yunanistan'dan savaş tazminatı istenmeyerek Karaağaç'ın savaş tazminatı olarak kabul edilmesi, Musul meselesinin çözümlenememesi ve ileride ilgili

devletler arasında yapılacak görüşmelere bırakılması sonucu uzlaşma sağlanabilmiştir. Ancak bu defa Ankara Hükûmeti ile Lozan'da bulunan Türk heyeti arasında özellikle Yunanistan'dan istenen tazminat meselesi ve borçların ödenmesi ile ilgili yaşanan anlaşmazlık, ilişkilerin gerginleşmesine sebep olmuştur. Özellikle de Yunanistan'ın tamirat bedeli karşılığında Karaağaç'ın verilmesi teklifine, Ankara'dan olumsuz yanıt gelmesine karşın İsmet Paşa'nın kendi iradesi ile Yunan teklifini kabul etmesi, Hükûmet ile Lozan Heyeti arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Lozan'da görüşmelerin 17 Temmuz 1923'te tamamlanması üzerine İsmet Paşa, Ankara Hükûmeti'nden Lozan Antlaşması'nın imzalanması için onay istemiştir. Ancak Hükûmet Başkanı Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki ilişkiler gergin olduğundan Ankara'dan olumlu ya da olumsuz bir cevap gelmemiştir. İsmet Paşa, bekleyiş içerisinde geçirdiği bu günlerde çok üzülmüştür. Hükûmetin hiçbir cevap vermeyişini Ankara'da bir kararsızlığın hâkim olduğuna bağlamıştır. Bu durumu TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın devreye girmesi sonucunda Ankara Hükûmeti ile Heyet arasındaki anlaşmazlık giderilmiştir (Atatürk, 2006). Şunu da ifade etmek gerekir ki Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında Lozan görüşmeleri esnasında yaşanan gerginlikler, Cumhuriyet'in ilk yıllarına damgasını vuran siyasi görüş ayrılıklarına kadar uzanmıştır. Bu bağlamda Lozan Barışı konusundaki farklı yaklaşımlar, 1924 yılının son aylarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'na kadar uzanan bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir (Ertan, 2006).

Türkiye'nin Kurucu Belgesi: Lozan Barış Antlaşması

Lozan Barış Antlaşması ilgili devletlerin heyetleri arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde, bugünkü Lozan Üniversitesine ait Rumine Sarayı'nda imzalanmıştır. İmzacı devletler arasında Türkiye ile birlikte İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti [Yugoslavya] yer almıştır. ABD, Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katıldığından antlaşmaya imza atmamıştır. Lozan Barış Antlaşması, 143 madde ve 17 adet "ek"ten oluşmaktadır. Barış Antlaşması'nın metni Siyasal Hükümler (Madde 1-45), Mali Hükümler (46-63), Ekonomik Hükümler (Madde 64-100), Ulaşım Yolları ve Sağlık Sorunları (Madde 101-118) ve Çeşitli Hükümler (Madde 199-143) olmak üzere beş bölümden meydana gelmiştir (Soysal, 2000). 24 Ağustos 1923 tarihinde II.TBMM tarafından onaylanan Lozan Barış Antlaşması, 6 Haziran 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalandığı haberinin aynı gün Ankara'ya ulaşması üzerine 101 pare top atışıyla bütün ülkede duyurulmuştur. Türk halkı on üç yıldan bu yana yapmış olduğu savaşlardan sonra gerçekleşen Lozan Barış Antlaşması'nı büyük bir sevinç ile karşılamıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 tarihinin o yılki Kurban Bayramı ile aynı tarihe denk gelmesiyle bayram içinde bayram yaşanmıştır. Lozan Barış Antlaşması, Türk basınına da büyük bir siyasi zafer olarak yansımıştır. Örneğin Türk basınından Vakit gazetesinin 25 Temmuz 1923 tarihli sayısında; Lozan Antlaşması'nın Mustafa Kemal'in özel olarak İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu altın kalemle imzalandığı açıklamasına yer verilirken; "*Barışın imza merasimi de son bulmuş ve bayram içinde bayram eden İstanbul bu defa da barışı kutlayan top sesleriyle sarsılmıştır.*" denilerek, Türk milletinin 1923 senesinde sevinç içinde sevinci yaşadığı belirtilmiştir (Kodal, 2006).

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı gün Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı tebrik için gönderdiği telgraf metni aşağıda verildiği gibidir: (Atatürk, 2006).

"Lozan'da Delegeler Heyeti Başkanı Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretlerine,

Millet ve Hükûmet'in şahsınıza vermiş olduğu yeni görevi başarıyla sona erdirdiniz. Memlekete birbiri ardınca yaptığınız yararlı hizmetlerle dolu ömrünüzü bu defa da yararlı hizmetlerle taçlandırdınız. Uzun çarpışmalardan sonra vatanımızın barış ve istiklâle kavuştuğu bu günde parlak hizmetiniz dolayısıyla şahsınızı, çok sayın arkadaşlarınız Rıza Nur ve Hasan Saka Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Heyeti üyelerini şükran duygumla kutlarım.

Gazi Mustafa Kemal

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan"

dikkat

ABD, Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katıldığından antlaşmaya imza atmamıştır.

Resim 6.8 Lozan Barış Antlaşması ve Türk Heyeti'nin (İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka) imzaları

Lozan Barış Antlaşması'nın Temel Hükümleri

Lozan Barış Konferansı'nın ardından varılan mutakabat çerçevesinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın temel hükümleri özet olarak aşağıda verilmiştir.

Sınırlar

Doğu Sınırı: Lozan'da Türkiye'nin Doğu sınırı konusu tartışılmamıştır. Türkiye-Sovyet Rusya sınırı 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile Türkiye-İran sınırı da 1639 tarihli Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda belirlendiği şekliyle aynen kalmıştır.

Batı Sınırı: Misak-ı Millî'de önerilen şekliyle belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak Batı Trakya'nın elden çıkması önlenememiştir. Türkiye, Misak-ı Millî'ye uygun olarak Batı Trakya için halk oylamasına başvurularak, sorunun çözümünü önermiş ise de Yunanistan bu isteğe karşı çıkmıştır. Buna gerekçe olarak da Yunanistan, Batı Trakya'yı Türklerden değil, 1913 II. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'dan savaşarak aldığını ileri sürmüştür. Yine Türkiye'nin bölgede halk oylaması yapılması isteğine, İtilaf devletleri ile Yugoslavya ve Romanya da karşı çıkarak Yunanistan'ın yanında yer almışlardır. Buna karşılık Edirne dâhil Doğu Trakya Türkiye'ye bırakılmıştır. Meriç nehrinin akım yolu Türkiye ile Yunanistan arasında sınır kabul edilmiştir. Karaağaç, Yunanistan'dan savaş tazminatı karşılığı olarak alınmıştır. Gökçeada (İmroz), Bozcaada (Taşoz) ve Tavşan Adaları Türkiye'ye iade edilmiştir. Yunanistan'ın işgali altında bulunan Semadirek, Limni, Sakız, Sisam, Midilli ve Ahikerya adaları askerden arındırılmak şartıyla Yunanistan'a bırakılmıştır. 1912 yılından itibaren İtalyan işgali altında bulunan Rodos, Oniki Ada ve Meis adası İtalya'ya resmen verilmiştir. İtalya, II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrası imzalanan 1947 Paris Barış Antlaşması ile Meis adası ile birlikte bu adaları Yunanistan'a bırakmıştır.

Türkiye - Suriye Sınırı: 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükûmeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın esaslarına göre çizilmiştir. Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi bunu doğrulamıştır. İskenderun Sancağı [Hatay] özel bir statüye tabi olacaktı. Bunun yanında Suriye topraklarında bulunan Sultan Osman Gazi'nin büyük babası Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'ndeki mezarı Türk toprağı sayılacak, burada Türk muhafızları bulunacak ve göndere Türk bayrağı çekilecekti.

Türkiye - Irak Sınırı (Musul Sorunu): Türkiye - Irak Sınırı sorunu diğer bir deyişle Musul sorunu, Lozan'da çözülemeyen konulardandır. Türkiye'nin tezine göre Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgeleri halkının çoğunluğu Türk'tü ve bu nedenle Misak-ı Millî sınırları içinde yer alan bu toprakların Türkiye'de kalması gerekiyordu. İngiltere ise zengin petrol rezervlerinin bulunduğu Musul ve çevresinin mandası altındaki Irak'ın sınırları içerisinde kalmasında ısrar etmiştir. Türkiye'nin sorunu çözmek için bölgede halk oylaması yapılması yönündeki teklifi, İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. Barışı geciktireceği düşüncesiyle Musul meselesi, Konferansın bitiminden sonra dokuz ay içerisinde gerçekleştirilecek Türk- İngiliz ikili görüşmelerinde çözümlenmek üzere ertelenmiştir. Şayet bu süre zarfında taraflar arasında uzlaşma sağlanamazsa çözüm Milletler Cemiyetinin kararı-

na bırakılacaktı. Bunun dışında Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye, İngiltere'nin elinde bulunan Mısır, Irak, Sudan ve Kıbrıs adası üzerindeki hakimiyet haklarından, İngiltere lehine vazgeçmiştir (Yalçın, 2005, 382).

Boğazların Statüsü

Lozan Barış Antlaşması'nda Boğazların statüsü ile ilgili olarak Misak-ı Millî'ye aykırı olarak Türkiye'nin egemenliğini ve güvenliğini kısıtlayıcı hükümler bulunmuştur. Boğazlar üzerinde İtilaf Devletlerinin işgali tümüyle ortadan kaldırılırken Boğazların, başkanı Türk olan uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi kararı alınmıştır. Başkanlığını Türk temsilcinin yaptığı komisyonda Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Sovyet Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'nın temsilcilerinin bulunması hükme bağlanmıştır. Boğazların iki yakası 15'er kilometrelik mesafede asker ve silahtan arındırılmıştır. Ayrıca, Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine serbest hâle getirilirken savaş gemilerinin geçişinin sınırlı olması ve izne tabi tutulmasına karar verilmiştir. Boğazlar meselesi Lozan'da geçici olarak bu şekilde çözümlenebilmiştir. Türkiye'nin talebi ile Boğazlarda tam egemenliğin sağlanması ancak 20 Temmuz 1936 tarihli Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesi ile mümkün olabilmiştir. Bahse konu sözleşme ile Boğazlar Komisyonu kaldırılmış, Türkiye, Boğazların her iki yakasında asker ve silah bulundurma hakkını elde etmiştir (Sander, 1994).

Kapitülasyonlar

Kapitülasyonlar, esas itibarıyla bir ülkede yabancı devlet uyruklularına tanınan ayrıcalıktır. Lozan Barış Antlaşması ile adli, mali, ekonomik ve idari alanlarda asırlardır devam eden kapitülasyonlar tüm sonuçları ile tamamen kaldırılmıştır. Ancak özel şartlar gerektiren bazı ayrıcalıkların belirli bir süreliğine devam etmesine izin verilmiştir. Bu bağlamda Batılı uzmanların Türk adli sistemini düzenlemek için beş yıl süresince Türkiye'de danışmanlık görevi yapmasına hak tanınmıştır. Yine gümrük tarifelerinin aniden değiştirilmesinin herhangi bir sıkıntıya sebep vermemesi için 1929 yılına kadar devam etmesi uygun görülmüştür. Bunun yanı sıra Türk kara sularında gemi işletme hakkının (Kabotaj) kullanımı da 1 Temmuz 1926 tarihi itibarıyla tamamen Türk vatandaşlarına verilmiştir.

Osmanlı Borçları

Osmanlı Devleti'nin dış borçları çözülmesi gereken önemli bir problem olarak Lozan Konferansı'nın gündemini uzun bir süre meşgul etmiştir. Lozan'da dış borçlar konusu, Türk tezine yakın bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur. 1881 yılında Sultan II. Abdülhamit Dönemi'ndekurulan Düyun-u Umumiye [Genel Borçlar] İdaresi kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1854 yılından beri almış olduğu dış borçlar, dağılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletlere gelirleri nispetinde pay edilmiştir. Borç taksitlerinin altın veya Sterlin olarak ödenmesini isteyen Batılı devletlerin önerisine karşılık bahse konu taksitlerin Türk parası ya da Fransız Frangı olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin ödemesi gereken miktar düzenli taksitlere bağlanmıştır. Ancak 1929 dünya ekonomik bunalımının etkisi ile Türkiye dış borçların ödenmesinde sıkıntıya düşmüş ve bu süreçte Fransa ile dış borçlar sorunu yaşanmıştır. 1933 yılında iki ülke arasında yapılan görüşmeler sonucunda dış borçlar yeniden taksitlendirilmiştir. Türkiye, Osmanlı Devleti'nden kalan borcunun son taksidini 1954 yılının Mayıs ayı itibarıyla ödemiştir.

Azınlıkların Statüsü

Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'de oturan herkes din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit sayılmıştır. Diğer bir deyişle Türkiye'de yaşayan azınlıklar, hukuken ve fiilen Türk vatandaşı sayılmışlardır. Yine azınlıklarla ilgili olarak İstanbul'daki Ortodoks Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında Türkiye'deki Ortodokslar ile Yunanistan'daki Müslümanlar için mübadele [karşılıklı nüfus değişimi] kararı alınmıştır.

Savaş Tazminatı

Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla Türkiye hiçbir devlete savaş tazminatı ödememiştir. Yunanistan, Batı Anadolu'yu işgali sırasında verdiği zarardan dolayı Karaağaç'ı tamirat bedeli olarak Türkiye'ye bırakmıştır.

Diğer Bazı Konular

Yabancıların daha önce Türkiye'de açtıkları eğitim-öğretim, hayır ve dinî kurumları Türkiye Devleti'nin kanunlarına uymak koşulu ile faaliyetlerine devam etmesi kararı alınmıştır. Bu bağlamda dünya Ortodokslarının dinî lideri konumundaki

İstanbul'daki Fener Rum Ortodoks Patrikliğinin siyasi yetkilerinden arındırılarak Türkiye'de faaliyetine devam etmesine karar verilmiştir. Çanakkale de dahil olmak üzere Müttefik orduları tarafından mezarlık olarak kullanılan bölgeler, bazı şartlarla bu devletlere bırakılmıştır.

Lozan Barış Konferansı'nda Çözülemeyen Meseleler

Lozan Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden kalma birçok sorun çözüme kavuşturulurken çözüme kavuşturulamayan bazı sorunlar bulunmuştur. Bunlar temel olarak İngiltere ile Musul anlaşmazlığı, Fransa ile Osmanlı Borçları meselesi ve Yunanistan ile ahali değişimi (mübadele) meselesidir.

Musul Sorunu

Lozan Barış Antlaşması'na göre sorunun çözümü dokuz ay içinde bir çözüme ulaştırılmak üzere Türk-İngiliz görüşmelerine bırakılmıştı. Lozan'da alınan bu karara binaen 19 Mayıs 1924'te "Haliç Konferansı" adıyla İstanbul'da başlayan ve 5 Haziran 1924 tarihine kadar devam eden görüşmelerde taraflar arasında bir uzlaşmaya varılması mümkün olmamıştır. Görüşmelerde Türkiye nüfus açısından, siyasi, tarihî, coğrafi, askerî ve stratejik nedenlere dayalı haklı gerekçelerini öne sürerek Musul'un Türkiye'ye katılması gerektiğini savunsa da İngiltere Musul'un kendi mandaterliği altındaki Irak'a bırakılması konusundaki ısrarını sürdürmüş ve bunun yanında Türkiye'den Hakkari'ye kadar uzanan toprak talebinde bulunmuştur. Yine Lozan Antlaşması'na göre ikili görüşmeler başarılı sonuç vermezse konunun Milletler Cemiyetine götürülmesi öngörülmekteydi. Milletler Cemiyeti meseleyi 1924 yılının Eylül ayında ele almıştır. Bu esnada Türkiye, Musul ve Süleymaniye bölgelerinde halk oylaması teklif ettiyse de İngiltere buna yanaşmamıştır. Akabinde Milletler Cemiyetinden "Musul'un İngiliz mandası altındaki Irak'ın bir parçası sayılması gerektiği," yönünde bir karar çıkmıştır. Bu sırada çözüm bekleyen ekonomik ve sosyal meselelerin yanı sıra Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması yönünde çaba harcayan Türkiye, Milletler Cemiyetinin kararını kabul etmiştir. Türkiye, Misak-ı Milli'den taviz sayılabilecek bir geri adımı atmak zorunda kalmış, 5 Haziran 1926 tarihinde imzaladığı Ankara Antlaşması ile Musul'u İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakmıştır. Bu antlaşma ile bugünkü Türkiye-Irak sınırı çizilmiştir (Sander, 1994).

Türk-Yunan Ahali Değişimi [Etabli] Anlaşmazlığı

Lozan Konferansı'nda Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin değişim meselesi hususunda 30 Ocak 1923'te bir sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Bu sözleşme ile karşılıklı nüfus değişimi yapılması ancak 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediye sınırları içinde yerleşik [établi] bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türklerinin bu değişimin dışında tutulması öngörülmüştü. Ancak komisyonun faaliyete geçmesinden sonra Türk ve Yunan temsilcileri arasında, yerleşik [établi] sözcüğünün yorumlanması konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla sayıda Rum bırakmak isteyen Yunanistan her ne suretle olursa olsun 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da bulunan bütün Rumların yerleşik sayılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ardından taraflar arasındaki anlaşmazlık Milletlerarası Daimi Adalet Divanına havale edilmiştir. Sorunun orada da çözülememesi üzerine Türk - Yunan ilişkileri iyice gerginleşmiştir. Anlaşmazlık daha fazla artınca her iki taraf da işi diplomasi yolu ile çözmeye çalışmıştır. 1 Aralık 1926 tarihinde bir antlaşma imzalanmış olsa da taraflar arasında yeni sorunlar çıkmıştır. Yeniden gerilen ilişkiler, Yunan Başbakanı Venizelos ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi gayretleri sonucu uzlaşma ile sonuçlanmıştır. İki devlet arasında 10 Haziran 1930 tarihinde ahali anlaşmazlığını çözen yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile doğum yerleri ve yerleşme tarihleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi *yerleşik* deyimi kapsamı içine alınmıştır. Bu şekilde Lozan'dan beri süregelen Türk-Yunan anlaşmazlığı sona erdirilmiştir (Ertan, 2012).

Fransa ile Meseleler

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Osmanlı Borçları Meselesi, Türkiye-Suriye sınırının tespiti konusu, Türkiye'deki Fransız Misyoner Okullarının durumu gibi konular iki ülke arasındaki çözümlenmesi gereken meseleler olarak kalmıştır. 1923-1930 yılları arasında Türk-Fransız ilişkileri bu meselelerin çözümü ekseninde gelişmiştir. Bu çerçevede ilk olarak ele alınan konu, Türkiye-Su-

riye sınırının çizilmesi meselesidir. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından bir ay sonra Türkiye-Suriye sınırını kesin olarak belirlemek üzere karma bir komisyonun kurulması öngörülmüştür. Bu komisyon, ancak 1925 yılının Eylül ayında kurulabilmiş ve taraflar arasında sınır tespiti konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Yaşanan gerginlik 18 Şubat 1926 tarihinde parafe edilen bir antlaşma ile giderilmiştir. Ancak bu defa da Fransızlar, Türkiye-İngiltere arasındaki Musul sorunu çözüme kavuşturulmadan bu antlaşmayı imzalamaya yanaşmamışlardır. Musul konusunun Türkiye'nin aleyhinde çözümü kesinleşince Türkiye-Fransa arasında İyi Komşuluk ve Dostluk Sözleşmesi adı altında bir antlaşma 30 Mayıs 1926'da imzalanmıştır. Bahse konu antlaşma, bir taraftan Türkiye-Suriye sınırını belirlerken diğer taraftan da Türk-Fransız ilişkilerini düzenlemiştir. Türkiye ile Fransa arasında çözülmesi gereken diğer bir mesele de Türkiye'deki Fransız misyoner okulları konusu olmuştur. Türk Hükûmeti bir yönetmelik hazırlayarak yabancı okullarda okutulan tarih ve coğrafya gibi derslerin Türkçe olarak ve Türk öğretmenler tarafından okutulması prensibini kabul etmiştir (Yalçın, 2005).

Resim 6.9 Lozan görüşmelerinde İngiltere ve Fransa temsilcilerinin yanında İsmet Paşa'nın duruşunun tasvir edildiği Yunanistan'da yayınlanan bir karikatür

Ancak Fransız okulları buna uymak istemeyince Fransa ve Papalık duruma müdahale etmek istemiştir. Türk Hükûmeti ise sadece bu okulları kendisine muhatap aldığını belirterek, sorunu Fransız okul yöneticileri ile çözmüş ve Türkiye'nin isteklerini onlara kabul ettirmiştir. Bu olay Türk-Fransız ilişkilerini zayıflatırken borçlar meselesi ise taraflar arasında daha şiddetli bir çekişmeye neden olmuştur. Lozan Antlaşması'na göre Osmanlı borçlarının Türkiye tarafından ödenmesi, ödeme şeklinin taraflar arasında Lozan'dan sonra yapılacak ikili görüşmeler yoluyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır. 13 Haziran 1928 tarihinde imzalanan antlaşmalarla ödenecek borcun miktarı ve ödeme şekli de bir formüle bağlanmıştır. Ancak 1929 dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi zor duruma sokmuş ve ödeme güçlükleriyle karşılaşmıştır. Yapılan görüşmeler sonucu Fransa ile borçlar sorunu, ancak 22 Nisan 1933'te Paris'te imzalanan yeni bir borç sözleşmesi ile çözümlenebilmiştir. 1928'den sonra Fransa ile yaşanan bir diğer sorun da Adana-Mersin demir yolunun satın alınması meselesidir. Osmanlı Dönemi'nden kalan kapitülasyonları tümüyle kaldırmaya kararlı olan Türkiye, bir Fransız şirketi tarafından işletilen Adana-Mersin demir yolunu satın almak istemiştir. Buna başlangıçta karşı çıkan Fransa, Türkiye'nin ısrarı karşısında fazla direnmemiş ve 1929 yılında yapılan bir antlaşma ile Adana-Mersin demir yolunu Türkiye'ye teslim etmiştir (Yalçın, 2005).

Lozan Barış Antlaşması'nın Getirdikleri

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı resmen sona ermiş, Sevr Barış Antlaşması tarihe gömülmüştür. Türkiye, bütün mağlup devletler arasında barışı görüşme yoluyla sağlayan tek devlet olmayı başarmıştır. Denilebilir ki Türk Kurtuluş Savaşı askerî alanda Mudanya, siyasi alanda ise "Lozan Antlaşması" ile sona ermiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın öneminin anlaşılabilmesi için Sevr Antlaşması'nın iyi bilinmesi gerekmektedir. Lozan Barışı ile yeni Türk Devleti'nin varlığı ve bağımsızlığı tüm dünya tarafından kabul edilmiştir. Lozan Barış Antlaşması yeni Türkiye Devleti'nin siyasi bağımsızlığı ve ekonomik bağımsızlığının bir belgesi olarak bugün de hâlâ geçerliliğini koruyan ve

Türk dış politikasının temelini teşkil eden kurucu bir antlaşmadır. Antlaşma ile Misak-ı Millî büyük ölçüde gerçekleştirilmiş; siyasi ve ekonomik anlamda tam bağımsızlık elde edilmiştir. Kapitülasyonlar kaldırılarak bağımsız Türkiye hukuken kurulmuştur. Lozan'da bazı konularda başarı sağlanamamıştır. Musul'un Türkiye sınırları dışında kalması, Boğazların tümüyle egemenlik altına alınamaması, Hatay sorununun çözülememesi Lozan'da istenilen sonucun elde edilemediği temel konulardır. Ancak zaman içerisinde Musul meselesi dışında Boğazlar ve Hatay meseleleri Türkiye'nin lehine çözümlenmiştir. Boğazlarda verilen tavizler geçici olup 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile telafi edilmiştir (Atatürk, 2006: 471).

Hatay, Lozan'da Türkiye'nin istemediği şekilde 1921 Ankara Antlaşması'na göre çizilen Türkiye-Suriye sınırı dışında kalmış da olsa 1939'da Türkiye'ye katılmıştır. Lozan Konferansı ve onun getirdiği neticeler, o günün şartlarında ele alınmalıdır. Örneğin yeni Türk Devleti'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarına birtakım kısıtlamalar getiren sözleşmeyi kabul etmesinin temel nedeni o günkü koşullar altında başka bir çare olmaması ve Milletler Cemiyeti'nin barış ve güvenliği koruyacağına dair duyulan inançtır. Unutulmamalıdır ki Lozan'da görüşmelerin devam ettiği süreçte, İstanbul ve Çanakkale hâlâ işgal altındadır. Ancak Lozan Barış Antlaşması'nın TBMM'de onaylanmasından altı hafta sonra Müttefik İşgal Kuvvetleri, İstanbul'u boşaltmışlardır. 6 Ekim 1923 tarihi itibarıyla Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk askeri İstanbul halkının büyük sevgi gösterileri arasında İstanbul'a girmiştir. Böylelikle 13 Kasım 1918'de fiilen ve 16 Mart 1920'de resmen başlayan işgal her anlamda sona ermiştir. Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuktaki kuruluş senedidir. Zira Lozan Barış Antlaşması yeni Türkiye Devleti'nin doğuşunu hazırlamış, antlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk, "*Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşmasıyla tamamlandığı sanılmış, büyük bir suikastın çöküşünü anlatan bir belgedir. Osmanlı dönemi tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal zafer eseridir*" sözleri ile Lozan Barış Antlaşması'nın Türk milleti için taşıdığı hayati önemi vurgulamıştır (Atatürk, 2006).

Resim 6.10 Türk Ordusu İstanbul'a Giriyor (6 Ekim 1923)

Resim 6.11 Sevr Antlaşması'na ve Lozan Antlaşması'na göre sınırların karşılaştırılması

Öğrenme Çıktısı

3 Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanma sürecini ve temel hükümlerini kavrayabilme

Araştır 3

Lozan Barış Antlaşması'nın başarısını anlayabilmek için Sevr Barış Antlaşması ile kıyaslayınız.

İlişkilendir

Lozan Barış Antlaşması'nın tam metinine ve eklerine şu eserden ulaşabilirsiniz. Meray, Seha, L. (2001). Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.

Anlat/Paylaş

Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonların tamamen kaldırılmasının Yeni Türkiye Devleti'nin kuruluş sürecine olan etkisini değerlendiriniz.

1 Mudanya Mütarekesi'nin Millî Mücadele'deki yeri ve Lozan'a giden süreçte önemini kavrayabilme

Silahlı Direnişten Diplomatik Mücadeleye: Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanmasından sonra Anadolu'da Yunan askeri kalmamıştı. Türk ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'i, 11 Eylül 1922'de Bursa'yı Yunanistan'ın işgalinden kurtarmış ve Marmara kıyılarına dayanmıştır. Çünkü Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazlar hâlen İtilaf devletlerinin işgali altında bulunmaktaydı. Bu esnada İngiliz Başbakanı Lloyd George, Türk ordusunun İstanbul ve Çanakkale'ye doğru harekâta girişebileceği endişesiyle müttefiklerinden ve sömürgelerinden İstanbul ve Boğazların savunulması için yardım talep etmiştir. Ancak istediği yardım talebine olumlu yanıt gelmeyince Müttefikler açısından TBMM Hükûmeti ile uzlaşmaya gitmekten başka bir çare kalmamıştır. Müttefik devletlerin TBMM Hükûmeti'ne askerî harekâtın durdurulmasını ve bir ateşkes antlaşması imzalanmasını teklif eden barış çağrısıyla 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi görüşmeleri başlamıştır. Müttefiklerin Doğu Trakya'nın teslimine yanaşmamaları sebebiyle oldukça gergin geçen Mudanya Mütarekesi görüşmeleri 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile son bulmuştur. Mudanya Mütarekesi ile 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi de geçerliliğini yitirmiştir. Mudanya Mütarekesi ile Türk-Yunan silahlı çatışmasına son verilirken Lozan görüşmelerine uygun zemin hazırlanması noktasında büyük bir adım atılmıştır. Mütareke ile Millî Mücadele'nin askerî safhası başarı ile sonuçlandırılmış, Edirne dâhil Doğu Trakya savaş yapılmadan geri alınmıştır. Mütareke şartları gereği İstanbul ve Boğazlar üzerinde denetim sağlanamaması ve Trakya'ya ordunun geçirilmemesi noktasındaki kısıtlamalar ise ancak barış antlaşmasının imzalanması ile giderilebilmiştir. Genel anlamda Mudanya Mütarekesi, Türk İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlandığını gösteren ilk diplomatik ve siyasi belge olması açısından büyük önem arz etmektedir.

2 Lozan Konferansı'nın I. Döneminde yaşanan güçlükleri ve görüşmelerin kesilmesi sürecini değerlendirebilme

Lozan Barış Konferansı'nın Toplanma Süreci ve I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri

Millî Mücadele Dönemi'nde elde edilen askerî başarılar, siyasi başarıları da beraberinde getirmiş, Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Taraflar arasında kısmen sağlanan uzlaşmanın hukuki bir statüye dönüştürülebilmesi amacıyla 20 Kasım 1922 tarihi itibarıyla Lozan Konferansı toplanmıştır. Lozan Konferansı'nda yeni Türkiye Devleti'nin taleplerine karşılık, Müttefik devletlerin ve Yunanistan başta olmak üzere diğer devletlerin karşı talepleri görüşme ve pazarlık konusu olmuştur. Yeniden bir savaş çıkmasını her iki tarafın da istemediği bir ortamda yürütülen görüşmelerde arazi, ayrıcalıklar, Osmanlı borçları, Boğazların statüsü gibi konular başlıca tartışma alanlarını oluşturmakla birlikte yılların biriktirdiği birçok irili ufaklı sorun da Lozan'da görüşülmüştür. Başdelege İsmet Paşa'nın Türk çıkarlarını ısrarla savunması karşısında görüşmeler sekiz ay devam etmiştir. Görüşmelerin başlamasıyla birlikte İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delege heyeti, İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile borçlar, kapitülasyonlar ve imtiyazlar; İtalya ile ise kapitülasyonlar ve kabotaj gibi konularda karşı karşıya kalmış ve büyük bir mücadele içerisine girmiştir. 1923 yılının Şubat ayı başlarına gelindiğinde Musul (Irak Sınırı), Osmanlı dış borçlarının tamamının Türkiye'ye ödetilmek istenmesi, Boğazların statüsü, kapitülasyonlar gibi mali ve ekonomik konularla, Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konularındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir. Bu durum da görüşmelerin çıkmaza girmesine sebep olmuştur. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti kendilerine sunulan antlaşma tasarısını Misak-ı Millî'den ve tam bağımsızlık anlayışından taviz vermemek adına imzalamamıştır. Dolayısıyla 4 Şubat 1923 tarihi itibarıyla konferans görüşmeleri kesintiye uğramıştır. Taraflar arasında 1923 yılının Nisan ayı başında uzlaşma sağlanması ile 23 Nisan 1923 Lozan Barış Konferansı'nın ikinci dönemi başlamıştır.

3 Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanma sürecini ve temel hükümlerini kavrayabilme

II. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri ve Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması

Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi 23 Nisan 1923 tarihi itibarıyla başlamıştır. Yaklaşık üç ay kadar devam eden görüşmelerde birinci dönemde askerî ve sınırlarla ilgili konular büyük oranda çözüme ulaştığı için daha ziyade ekonomik ve mali konular üzerine yoğun mesai harcanmıştır. Konferansın ikinci dönemindeki görüşmelerde pek çok konuda uzlaşma sağlanmıştır. Taraflar arasında en tartışmalı konularından biri olan kapitülasyonlar kesin olarak kaldırılmış, Osmanlı dış borçlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler arasında paylaştırılması hususu kabul edilmiştir. Konferansta Musul sorununun çözümü mümkün olmamış ve meselenin barış antlaşmasının imzalanmasından sonra dokuz ay içinde taraflar arasında çözüme ulaştırılmasına karar verilmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, bağımsız yeni bir Türkiye Devleti'nin kurulduğunun başta Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olmak üzere başlıca dünya devletlerince onaylandığını gösteren uluslararası bir belgedir. Musul'un Türkiye sınırları dışında kalması, Boğazların tümüyle egemenlik altına alınamaması, Hatay sorununun çözülememesi Lozan'da istenilen sonucun elde edilemediği temel konulardır. Ancak zaman içerisinde Musul meselesi dışında Boğazlar ve Hatay meseleleri Türkiye'nin lehine çözümlenmiştir. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlarda tam egemenlik sağlanarak bu durum telafi edilmiştir. Hatay, Lozan'da Türkiye-Suriye sınırı dışında kalmış da olsa 1939'da Türkiye'ye katılmıştır.

1 Kurtuluş Savaşı'nın silahlı mücadele dönemini sona erdirerek diplomasi dönemini başlatan gelişme aşağıdakilerden hangisidir?

A. Mondros Mütarekesi
B. Mudanya Mütarekesi
C. Lozan Konferansı
D. Büyük Taarruz
E. Saltanatın Kaldırılması

2 Mudanya Konferansı'nda TBMM'yi temsil eden kişi aşağıdakilerden hangisidir?

A. Refet Paşa
B. Yusuf Kemal
C. İsmet Paşa
D. Fevzi Paşa
E. Rauf Bey

I. Batı Trakya

II. Doğu Trakya

III. Karaağaç

3 Yukarıdakilerden hangisi/hangileri Mudanya Ateşkes Antlaşması sayesinde savaşılmadan Yunanistan'ın işgalinden kurtarılmıştır?

A. Yalnız I
B. Yalnız II
C. Yalnız III
D. I ve II
E. II ve III

4 Lozan'da görüşülen Türkiye-Irak sınırı meselesi Türkiye'yi aşağıdaki devletlerden hangisi ile karşı karşıya getirmiştir?

A. İngiltere
B. Fransa
C. Sovyet Rusya
D. Yunanistan
E. Amerika

5 Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı 4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri arasında yaşanan gelişme aşağıdakilerden hangisidir?

A. Saltanatın kaldırılması
B. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması
C. Halk Fırkasının kurulması
D. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanması
E. Ankara'nın başkent ilan edilmesi

6 Lozan Konferansı'nın birinci döneminde uzun süre tartışılan ve görüşmelerin uzamasında en çok etkili olan iki konu aşağıdakilerin hangisinde birlikte ve doğru olarak verilmiştir?

A. Kapitülasyonlar - Borçlar
B. Sınırlar - Borçlar
C. Kapitülasyonlar - Azınlıklar
D. Azınlıklar - Borçlar
E. Savaş Tazminatı - Batı Trakya

7 Lozan Barış Antlaşması'nda alınan kararlardan hangisi "koşulsuz egemenlik" ilkesine ters düşmüştür?

A. Kapitülasyonlar
B. Savaş Tazminatı
C. Boğazlar
D. Azınlıklar
E. Borçlar

8 Lozan Konferansı'na "gözlemci" sıfatıyla katılan devlet aşağıdakilerden hangisidir?

A. Fransa
B. İtalya
C. Yunanistan
D. İngiltere
E. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

9 Lozan Barış Antlaşması ile savaş tazminatı olarak Türkiye'ye bırakılan yer aşağıdakilerden hangisidir?

A. Kıbrıs
B. Midilli
C. Bozcaada
D. Karaağaç
E. İmroz

10 Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye-Suriye sınırı aşağıdakilerden hangisi ile tespit edilmiştir?

A. 1922 Mudanya Mütarekesi
B. 1918 Mondros Mütarekesi
C. 1921 Kars Antlaşması
D. 1921 Moskova Antlaşması
E. 1921 Ankara Antlaşması

1. B Yanıtınız yanlış ise "Silahlı Direnişten Diplomatik Mücadeleye: Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. C Yanıtınız yanlış ise "Silahlı Direnişten Diplomatik Mücadeleye: Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. B Yanıtınız yanlış ise "Lozan Konferansı'nın Toplanma Süreci ve I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. A Yanıtınız yanlış ise "Lozan Konferansı'nın Toplanma Süreci ve I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. D Yanıtınız yanlış ise "Lozan Konferansı'nın Toplanma Süreci ve I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. A Yanıtınız yanlış ise "Lozan Konferansı'nın Toplanma Süreci ve I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. C Yanıtınız yanlış ise "İkinci Dönem Lozan Görüşmeleri ve Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. E Yanıtınız yanlış ise "Lozan Konferansı'nın Toplanma Süreci ve I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmeleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. D Yanıtınız yanlış ise "Bir Uzlaşı Belgesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş Belgesi: Lozan Barış Antlaşması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. E Yanıtınız yanlış ise "Bir Uzlaşı Belgesi Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş Belgesi: Lozan Barış Antlaşması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla mütarekenin yürürlüğe girdiği 15 Ekim 1922 tarihinden itibaren Türkiye ile Yunanistan arasındaki silahlı çatışmaya son verilmiş ve Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Doğu Trakya savaşılmadan kurtarılmıştır. Doğu Trakya'nın tahliyesine barış antlaşmasına bırakılmadan mütarekenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlanması ve on beş gün içinde tamamlanması kararlaştırılmıştır. Yunanlılar çekildikçe bölgenin idaresinin önce Müttefiklere, ardından da Türk yönetimine bırakılması kararı alınmıştır. Mütareke ile ilgili kısıtlayıcı hükümler olarak TBMM Hükûmeti'nin barış antlaşması imzalanıncaya kadar Doğu Trakya'ya asker geçirememesi, işgal kuvvetlerinin varlığı sebebiyle İstanbul ve Boğazlar üzerinde denetim sağlayamamasını sayabiliriz.

Araştır 2

Lozan Barış Konferansı iki dönem hâlinde gerçekleşmiştir. Birinci Dönem 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 tarihleri arasını kapsamıştır. Lozan görüşmelerinin büyük zorluklarla sekiz ay kadar uzun sürmesinin birçok sebebi bulunmuştur. Millî Mücadele'yi başarıyla sonuçlandırmış olan Yeni Türk Devleti'nin kayıtsız ve şartsız bağımsızlık istemesi, İtilaf Devletlerinin ise yüzyılların getirdiği alışkanlıklarla eski düzeni başka yollarla devam ettirmek çabasında olması görüşmelerin çıkmaza girmesine neden olmuştur. Dolayısıyla yaklaşık üç ay kadar devam eden görüşmelerde sınırlar, Boğazların statüsü, adli ve mali konular hakkında anlaşma sağlanamamıştır. Görüşmeler, 4 Şubat 1923'te kesilmiş ve heyetler ülkelerine dönmüştür. Lozan barış görüşmeleri 23 Nisan 1923'te yeniden başlamış ve Türk delege heyeti başkanı İsmet Paşa'nın kapitülasyonlar ve Osmanlı dış borçları konusunda Türk çıkarlarını ısrarla savunması karşısında görüşmeler 24 Temmuz 1923'te başarıyla neticelenmiştir.

Araştır 3

Sevr Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından işgal altındaki hükûmetin imza attığı ancak meclis tarafından onaylanmadığı için ölü doğmuş taslak bir antlaşmadır. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ise Millî Mücadele zaferinin diplomatik eseri olup Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesidir. Sevr Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşması arasında kıyaslanamayacak derecede önemli farklar bulunmaktadır. Öncelikle Sevr Antlaşması bir devleti parçalayarak sömürge durumuna sokarken Lozan Antlaşması ile Misak-ı Millî'de tespit edilen hedeflerin hemem hemen tamamı gerçekleştirilmiştir. Lozan Antlaşması'nda Sevr Antlaşması'nda mevcut olduğu üzere doğuda bir Ermeni Devleti ve batıda bir Yunan Devleti söz konusu bile olmamıştır. Yine Sevr Antlaşması'nın Anadolu'nun İtilaf devletlerinin nüfuz bölgelerine ayrılması, askerî gücün sınırlandırılması, kapitülasyonların devamı ile ilgili maddelerinin bulunması Lozan Barış Antlaşması'nın başarısını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kronoloji

3-11 Ekim 1922
Mudanya Mütarekesi görüşmeleri başladı

11 Ekim 1922
Mudanya Mütarekesi imzalandı

19 Ekim 1922
Refet [BELE] Paşa TBMM'nin temsilcisi olarak İstanbul'a girdi

1 Kasım 1922
Saltanatın kaldırıldı

20 Kasım 1922
Birinci Dönem Lozan Barış Konferansı görüşmeleri başladı

4 Şubat - 23 Nisan 1923
Lozan Barış Konferansı görüşmeleri kesintiye uğradı

17 Şubat- 4 Mart 1923
Türkiye İktisat Kongresi (İzmir) düzenlendi

1 Nisan 1923
TBMM'de Seçimlerin yenilenme kararı alındı

23 Nisan 1923
İkinci Dönem Lozan Barış Konferansı görüşmeleri başladı

24 Temmuz 1923
Lozan Barış Antlaşması imzalandı

23 Ağustos 1923
İkinci TBMM tarafından Lozan Barış Antlaşması onaylandı

6 Ekim 1923
Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk Ordusu İstanbul'a girdi

6 Haziran 1924
Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girdi

Bölüm 7

Atatürk Dönemi'nde İç Politikada Yaşananlar

Öğrenme çıktıları

Yeni Rejim-Yeni Devlet

1 Osmanlı Devleti'nden Türkiye Büyük Millet Meclisine geçişi ve rejimler arasındaki farkı analiz edebilme

Çok Partili Siyasi Hayat Kurma Çabası

2 Atatürk Dönemi'nde çok partili siyasi hayat denemeleri ve siyasi hayatı yaşatma çabalarını kavrayabilme

İç Politikada Diğer Bazı Gelişmeler

3 Atatürk Dönemi'nde kurulan hükûmetler, yapılan seçimler, parti kongrelerinde alınan kararlar, toprak reformu hazırlıklarını ve Atatürk ile İnönü anlaşmazlığını analiz edebilme

Anahtar Sözcükler: • Saltanat • Halifelik • Cumhuriyet • Dokuz Umde • Başkent Ankara • Şeyh Sait İsyanı • Takrir-i Sükûn Kanunu • İzmir Suikast Girişimi • Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası • Serbest Cumhuriyet Fırkası • Menemen Olayı • Nutuk • Kongreler • Seçimler • Toprak Reformu • Atatürk-İnönü Ayrılığı

GİRİŞ

1922 yılının Kasım ayında Saltanatın kaldırılması ile birlikte Osmanlı Devleti, resmen tarihte yerini almıştı. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM, gerçekte olağanüstü bir dönemde Millî Mücadele'nin yönetim merkezi idi. Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasının ardından yeni kurulan devletin başkent ve rejiminin belirlenmesi süreci yaşandı. Bu çerçevede 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildi ve ardından çok partili siyasi hayat başladı. Ancak iç karışıklıklar, çok partili hayatın sürdürülmesini imkânsız hâle soktu. 1927 yılı, yapılan seçimlerde meclis yapısının yenilenmesi nedeniyle rejim açısından normalleşmenin başladığı yıl olmasının yanı sıra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK'ün özellikle Millî Mücadele yıllarındaki tarihî olaylarla hesaplaşması olarak nitelenen Büyük Nutuk'u Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci kurultayında okuduğu yıldır. Bu nedenle 1927 yılından itibaren siyasal rejim ve yeni kurulan devletin normalleşmeye başladığı görülmektedir. Nitekim yeniden çok partili hayata geçiş süreci de bu normalleşmenin ardından başlayacaktır. 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, özellikle ekonomik açıdan hükûmetin işlerini eleştirecek ve denetleyecek bir parti olarak doğmuşsa da sadece belediye seçimlerine katılabilip başarısız bir deneme olarak kendisini feshedecektir. 1931 yılından itibaren ise tek partili bir rejim olarak siyasi yapı, bağımsız adayların da meclise girebilmesi için seçimlerde boş sandalyeler bırakarak muhalefeti parti içinde yaşatmaya gayret edecektir. Aynı zamanda çok partili hayatın kurulamamasının nedenleri araştırılarak ağalık rejimini ortadan kaldırmak amacıyla toprak reformu hazırlıkları yapılacak ve sosyoekonomik olarak yeni düzenlemelere gidilecektir. Bu süreçte Millî Mücadele yıllarından itibaren bir arada olan Atatürk ve İnönü arasında çeşitli anlaşmazlıklar yaşanacaktır.

YENİ REJİM-YENİ DEVLET

Türkler, tarihleri boyunca hükümdarlar tarafından yönetildi. Sınırsız denebilecek yetkiye sahip hükümdarlar, çoğu zaman yetkilerini, yönettikleri kesime karşı sorumlu olmaksızın kullandı. Egemenliğin kaynağının ilahi olduğu anlayışına dayalı bu monarşik yönetim biçimi, İslamiyet'in kabulüyle birlikte halifelik sıfatıyla desteklenerek daha da güçlendi.

Saltanatın Kaldırılması

Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanması ve 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra İtilaf devletleri, İsviçre'nin Lozan kentinde toplanması düşünülen Barış Konferansı'na 28 Ekim 1922 tarihinde İstanbul ve Ankara Hükûmetlerini ayrı ayrı ve resmen davet etmişti. İstanbul'daki Sadrazam Tevfik Paşa ise "Osmanlı devlet ve milletinin başına daha büyük zararlar gelmemesi için" Ankara ile birlikte hareket edeceğini; ancak TBMM'nin İstanbul'a bağlı kalması gerektiğini iletmişti. Hatta Tevfik Paşa, Ankara Hükûmeti bir temsilci göndermezse kendi heyetlerine Ziya Paşa'nın başkanlık edeceğini dahi iletmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı ise "Türkiye devleti, yalnız TBMM hükümeti tarafından temsil olunur" şeklinde oldu (Turan, 2012).

Lozan Barış Anlaşması görüşmelerine katılım konusunda Türkiye'yi iki ayrı hükûmetin temsil etmesi söz konusu olunca TBMM, 30 Ekim tarihinde İstanbul Hükûmeti'nin tasfiye edilmesi amacıyla toplandı. Görüşmeler ertesi güne sarktı. 1 Kasım tarihli toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın sert bir biçimde müdahalesi sonrası saltanat makamı ve hilafet makamı birbirinden ayrı tutularak saltanat ilga edildi. Ayrıca TBMM tarafından Osmanlı hanedanından bir kişinin halifelik makamına getirilmesine karar verildi.

Resim 7.1 Osmanlı Devleti'nin son hükümdarı VI. Mehmet Vahdettin

Saltanatın kaldırılma nedenleri arasında şunlar sıralanabilir:

- Kurtuluş Savaşı'nı TBMM'nin kazanmasına rağmen Lozan Barış Konferansı'na İstanbul Hükûmeti'nin de davet edilmesi.
- İstanbul Hükûmeti'nin ve padişahın, Kurtuluş Savaşı sırasında Millî Mücadele'ye karşı olması.
- Ülke yönetiminde iki ayrı hükûmet bulunmasının mümkün olmaması.
- Saltanat sisteminin, millî egemenlik kavramı ile bağdaşmaması.
- 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun zaten son bulduğu.

Saltanatın, 16 Mart 1920 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kaldırıldığı kabul edilmişti. 4 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı saltanatının son sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa istifasını padişaha sunmuştu. TBMM'nin İstanbul Temsilcisi Refet Bele, İstanbul'daki devlet kuruluşlarının resmî işlere son vermesini isteyerek karargâhını Sadaret Dairesi'ne taşımıştı. Refet Bele, Vahdettin'e halife olarak kalabileceğini iletmişti. Saltanatın kaldırılmasından iki hafta sonra, 17 Kasım 1922 tarihinde, halife unvanını koruyan (VI. Mehmed) Vahdettin, HMS Malaya isimli İngiliz zırhlısı ile Malta'ya kaçmayı tercih etmişti. 19 Kasım 1922 tarihinde ise TBMM tarafından Veliaht Abdülmecit Efendi halife ilan edildi (Özçelik, 1992).

dikkat

Saltanatın kaldırılması yasasının kabulünden sonra, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Orbay'ın önerisi ile o günün bayram olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. Bu teklif, 24 Ekim 1923'te yasalaşarak "Hâkimiyet-i Milliye Bayramı" olarak 1935 yılına kadar kutlanmıştır.

Saltanatın kaldırılması ile Osmanlı İmparatorluğu resmen sona ermişti. Böylece din ve devlet işlerinin de tek bir makamın elinde olma dönemi bitmiştir. Saltanat kaldırılınca Lozan Barış Antlaşmasını ile ilgili görüşmelere katılmak üzere sadece Ankara Hükûmeti'nin temsilcilerinin gönderilmesi sağlanmış oldu. TBMM, tek yasal güç hâline geldi ve halifelik makamı siyasi gücünü kaybederek sembolik hâle dönüşmüş oldu.

internet

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html adresinden Türkiye Büyük Millet Meclisinde 1920'den günümüze kadar tüm oturumlardaki konuşmalara ulaşabilirsiniz.

Seçim Kararı ve Dokuz Umde

Lozan Konferansı görüşmelerine ara verildiği sırada Meclis içerisinde en güçlü grup, 10 Mayıs 1921 tarihinde toplanan genel kurulda Grup Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçildiği Müdafaa-i Hukuk Grubu idi. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve Lozan Konferansı süreci devam ederken savaş sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Grubu artık görevini tamamlamıştı. Bu nedenle 1 Nisan 1923 tarihinde TBMM'de yeniden seçimlerin yapılmasına karar verilmişti.

TBMM'de seçim kararı alındıktan sonra Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan'da, Müdafaa-i Hukuk Grubu'na önceden hazırladığı dokuz maddeden oluşan "Millî Umdeler Beyannamesini" açıkladı (Hakimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1923). Bu beyanname daha sonra "Dokuz Umde" olarak bilinen ve Halk Fırkasının temel ilkelerini ifade eden bütünü oluşturacaktı (Güneş, 1997). Bu ilkeler şunlardır:

İlke 1: Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim, halkın doğrudan doğruya kendi kendisini yönetmesi temeline dayanır. Ulusun gerçek ve tek temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin dışında hiçbir kimse, hiçbir güç ve hiçbir makam ulusun kaderine egemen olamaz.

Bu nedenle bütün yasaların düzenlenmesinde, her çeşit örgütlerde, yönetimin genel ayrıntılarında, genel eğitim ve ekonomi konularında ulusal egemenlik esasları içinde yürünecektir.

İlke 2: Saltanatın kaldırılmasına ve egemenlik hükümlerinin terk edilmez, ayrılmaz ve vazgeçilmez olmak üzere Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Türkiye Millet Meclisinin manevi kişiliğinde toplanmış bulunduğuna dair 1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Meclisinin oy birliğiyle verdiği karar değişmez bir ilkedir.

İlke 3: Ülkede güven ve asayişin kesinlikle korunması en önemli görevdir. Bu amaçla ulusun istek ve gereksinmesine uygun olarak sağlanacaktır.

İlke 4: Mahkemelerin özellikle gecikmeden adalet işlerini yapabilmesi sağlanacaktır. Bundan başka kanunlarımızın tümü ulusal gereksinimlere, hukuk biliminin anlayışına uygun olarak sağlanacaktır.

İlke 5:

1. Aşar usulünde halkın yakındığı ve zarar gördüğü noktalar temelden düzeltilmelidir.
2. Tütün tarım ve ticaretinde ulusun yararına uygun biçimde önlem alınacaktır.
3. Mali kurumlar çiftçilere, sanayici ve tüccarlara ve bütün diğer iş adamlarına kolaylıkla borç verecek durumda düzenlenecek ve çoğaltılacaktır.
4. Ziraat Bankasının sermayesi arttırılacak, çiftçilere daha kolay ve daha geniş yardım edilebilmesi sağlanacaktır.
5. Ülkemiz çiftçiliği için tarım makineleri geniş ölçüde yurt dışından getirilecek ve çiftçilerimizin tarım araç ve gereçlerinden kolaylıkla yararlanabilmeleri sağlanacaktır.
6. Ham maddeleri ülkemizden bulunan mal ve sanat ürünlerinin ülke içinde yapılabilmesini, koruma ve teşvikte bulunulması ve ödüller verilmesi için her türlü önlem alınacaktır.
7. Hemen gereksinim duyduğumuz demir yolları için gerekli girişimler ve uygulamalar yapılacaktır.
8. İlköğretimde, öğretimin birleştirilmesi ve bütün okullarımızın çağdaş temellere oturtulması, öğretmen ve profesörlerimizin hizmetlerinde yükselmeleri ve ilerlemeleri sağlanacaktır.
9. Genel sağlık ve sosyal yardımla ilgili kurumlar düzeltilip çoğaltılacak, çalışanları için koruyucu yasalar yapılacaktır.
10. Ormanlarımızdan bilimin gelişmesine uygun biçimde yararlanmayı, madenlerimizin en verimli biçimde işletilmesi ve hayvanlarımızın soylarının iyileştirilip çoğaltılmasını sağlayacak esaslar konulacaktır.

İlke 6: Askerlik süresi kısaltılacaktır. Bundan başka okuyup yazmasını bilenlerin, orduda okuyup yazmasını bilenlerin, orduda okuyup yazmasını öğrenenlerin hizmet süresi bir derece daha azaltılacaktır.

İlke 7: Yedek subayların yaşam ve geleceklerini kendilerine ve ülkeye en yararlı bir biçimde güven altına almak temel amaçlarımızdandır.

İlke 8: Halkın işlerinin en kolay biçimde sonuçlandırılması, çalışkan, yetenekli, dürüst bit memurlar zincirinin tam bir düzenle, yöntemlere ve yasalara uygun olarak iş görmesine bağlı olduğundan memur sınıfı, bu anlayışla tamamlanacak ve bütün devlet hizmetleri aralıksız denetim ve gözetime tabi olacaktır. Öte yandan memurların atanması, görevden alınması, rahat ve huzur içinde yaşamaları, dokunulmazlıkları, sorumluluk, emeklilik ve ödüllendirilmeleri bir yönteme bağlanacaktır. Yurt aydınlarından ve çeşitli mesleklerden devletin hizmet ünitelerinde en yararlı biçimde yararlanılması kararlaştırılmıştır.

İlke 9: Harap olan ülkemizin çabucak onarılıp yeniden yapılanması için Devletçe alınacak tedbirlerden başka inşaat ve tamirat, yer yer şirketler kurulması teşvik edilip sağlanacak ve bireysel girişimleri korumayı sağlayan hükümler konulacaktır.

dikkat

1923 yılında Ziya Gökalp "Halk Fırkası Umdelerinin Tahlil ve Tasnîfiyle Siyâsî Umdelerinin Tefsiri" ismi ile Dokuz Umde'nin maddelerini izah etmiştir. Bunun için bkz. (Koz, 2007)

Halk Fırkası'nın Kurulması

Grup Başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Müdafaa-i Hukuk Grubu, Sivas Kongresi'nde kurulan derneğin adından esinlenilerek 10 Mayıs 1921 tarihinde Mecliste bir grup olarak kurulmuştur. 13 Eylül 1920 tarihinde anayasaya esas olacak ilkeleri "Halkçılık Programı" adı altında toplamış olan Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922 tarihinde Halk Fırkası ismiyle bir parti kuracağını açıklamıştı. 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararı alınınca da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak "Dokuz Umde" olarak bilinen seçim bildirisini yayımlamış ve bu cemiyetin "Halk Fırkası'na dönüşeceğini bildirmişti. Seçimler yapıldıktan sonra da Halk Fırkasının nizamnamesinin taslağının incelenmesi ile ilgili komisyon oluşturulmuştu. Hazırlanan parti nizamnamesi 18 Ağustos günü parti grubuna sunulmuştu. Üç hafta devam eden görüşmelerden sonra son haline getirilen nizamname, 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası olarak Cemiyetler Kanunu'na uygun şekilde kabul edilmiştir. Böylece Anadolu ve

dikkat

Halk Fırkası, 10 Kasım 1924 tarihinde "Cumhuriyet Halk Fırkası", 1935 yılında yapılan 4. Büyük Kurultay'da ise "Cumhuriyet Halk Partisi" ismine dönüşmüştür.

Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası'na dönüşmüştür. 11 Eylül 1923 tarihinde de partinin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa, Genel Sekreterliğe Recep (Peker) Bey, Meclis Grup Başkanlığı'na ise Ali Fethi Bey seçilmişti. Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı (İnönü) partinin genel başkan vekilliğine atamıştı (Uyar, 1999). Başvekil İsmet Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İl Merkezlerine gönderdiği 20 Kasım 1923 tarihli genelgede şöyle demişti:

"Bütün vatana kurtuluş ve bağımsızlık getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bugünden itibaren Halk Fırkası'na dönüşecek ve cemiyetin bütün idare kurulları, Halk Fırkası İdare Kurulları olarak vazifeye devam edecektir."

Ankara'nın Başkent Oluşu

Osmanlı Devleti'nin başkentinin İstanbul dışına taşınmasına yönelik görüşler, özellikle son iki yüz yıllık sürecin de tartışma konusu edilmişti. Özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında başkentin Anadolu'ya taşınmasına yönelik çeşitli çalışmalar dahi yapılmıştı. Osmanlı ordusunun ıslahı gelen ve 16 yıl boyunca Osmanlı ordusunda hizmet eden Mareşal von Der Goltz Paşa, 1889 yılında Türkçeye çevrilen "Millet-i Müsellâha" isimli eserinde ulaştırma yollarının uçlarında ve sonlarında başkent olmayacağını, ülkenin ortasında bir başkent olması gerektiğini ileri sürmüştü.

Ankara'nın başkent seçilmesinde, Ankara'nın jeopolitik öneminin yanı sıra Millî Mücadele'nin merkezi olması en önemli etkendir. Nitekim Mustafa Kemal Nutuk'ta bu durumu "en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye elden geldiği kadar yakın bir yerde bulunmasının" da etkili olduğunu ifade etmiştir. Ankara, askerî ve stratejik açıdan 27 Aralık 1919 tarihinden itibaren Millî Mücadele'nin merkezi olmakla birlikte 1920 yılında TBMM'nin Ankara'da açılması ile hükûmet merkezi konumuna da gelmiştir. Başkentin taşınması tartışmaları, gerçekte daha önce Meclisin gündemine gelmişti. 31 Ocak 1920 tarihinde TBMM'de yapılan tartışmalarda İstanbul'un "merkez-i merasim" olarak kalması, hükûmet merkezinin ise Anadolu'da olması istenmişti. Tasarı oylanmış ancak 26 kabul oyuna rağmen 71 ret oyu ile kabul edilmemişti.

Resim 7.2 İstanbul basınında Ankara'nın başkent oluşu: Osmanlı'nın başkentlerini (Edirne, Bursa, İstanbul) temsil eden üç alımlı kadının Ankara'yı temsil eden ve tahta oturan köylü kadına başkentlik tacını teslim ettiğini gösteren bir karikatür.

Mustafa Kemal Paşa, 1921 yılında Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit'e Ankara'nın başkent olması ile ilgili şöyle demişti:

"İstanbul bizim geleneksel başkentimizdir ve öyle kalmalıdır. Ama Dünya Savaşı bize bir ders verdi ve tecrübe kazandırdı. Saltanat ve halifelik İstanbul'da kalacaksa da gerçek hükümetin, milli hükümetin merkezi Anadolu'da olacak; yani, İstanbul'dan daha iyi korunan yurdun orta yerinde bulunacaktır." (Şimşir, 1991)

Mustafa Kemal Paşa, 16 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te basına verdiği demeçte ise şöyle demiştir:

"Devlet merkezini seçerken iki noktayı göz önünde tutmak icab eder. Biri, her nevi tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak kuvvet ve sükûnetini muhafaza edecek

bir yer olmalı... İkincisi, hükümet merkezi öyle bir yer olmalı ki hükümet, nazarını memleketin bütün muhitlerine müsavi surette atfedebilsin. Herhalde birçok sebepler, hükümet merkezinin Ankara-Kayseri-Sivas müsellesi(üçgeni) içinde bir noktada olmasını icap ettiriyor. Bu müsellesin bir res'inde bulunan Ankara, pekâlâ devlet merkezi olabilir: esasen hadisat orasını merkez yapmıştır." (Arar, 1969)

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından yeni kurulan devletin başkenti olması gerekliydi. İsmet Paşa ve 14 arkadaşının TBMM'ye verdikleri yasa önerisiyle 13 Ekim 1923'te yeni devletin başkentinin Ankara olduğu kabul edilmiştir. Ankara'nın başkent olması kararı ileride anayasanın değiştirilemez maddeleri arasına da eklenmiştir. 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde bu ifade *"Türkiye Devleti'nin dini, Dini-i İslam'dır; resmî dili Türkçedir, makarrı Ankara şehridir"* şeklinde yer almıştır.

Cumhuriyet'in İlanı

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından ve yeni kurulan devletin başkenti belirlendikten sonra siyasi alanda rejiminin adının konması sorunu baş gösterdi.

Cumhuriyet kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Türk düşün hayatına girmiş bir kavram olmakla birlikte Osmanlı aydınları, saltanatı ve halifeliği kurtarma amacı ile bu kavramı işlemişlerdi. Henüz Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa, "muhakkak ki var olan hükümet biçimi, ülkenin refah, mutluluğuna ve gelişmesine yeterli gelmeyecektir. Başka bir hükümet biçimi arayıp bulmamız gerektiği kanısındayım" diyecekti. Bunu izleyen günlerde ise yanında bulunana Mazhar Müfit Kansu'ya "Zaferden sonra hükümet şekli Cumhuriyet olacaktır" diye not aldırmıştı (Kansu, 1966). Aslında yabancı basında dahi Erzurum ve Sivas Kongrelerine atıf yapılarak bunun bir Anadolu Cumhuriyeti olduğundan bahsedilmiştir. Gerçekte de 23 Nisan 1920 tarihinden, TBMM kurulduğu andan itibaren Ankara'da uygulanan rejim, millî egemenlikle var olan meclisin üstünlüğüne dayalı bir rejimdi. Şimdi bunun isminin koyulması gerekli idi.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Eylül 1923 tarihinde Neue Freie Presse muhabirine verdiği bir demeçte, mevcut anayasanın maddelerinden bahsederek şöyle demişti:

"Hakimiyet, kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme kudreti, yasama selahiyeti milletin yegane hakiki temsilcisi olan Meclis'te belirmiş ve toplanmıştır. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülasa etmek kabildir: Cumhuriyet." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006)

27 Ekim 1923 tarihinde Başbakan Fethi (Okyar) Bey'in, aynı zamanda üstlenmiş olduğu İçişleri Bakanlığından istifa etmesi ile başında bulunduğu hükûmetin yerine yenisinin kurulamaması sonucunda bir hükûmet bunalımı ortaya çıktı. Anayasaya göre vekiller, Mecliste teker teker oylanıp çoğunluğun sağlanmasıyla seçiliyordu. Bu bunalım hiç bir vekilin çoğunluğu sağlayamamasından kaynaklanmıştı. Meclis başkanının yetkilerinin ise bu işi çözmekte yetersiz kalması yeni bir rejim gerekliliğini doğurdu. Hükûmet bunalımının meclis hükûmeti sistemi nedeniyle aşılamaması, kabine sistemine geçmek, dolayısıyla da cumhuriyeti ilan etmek için uygun bir siyasal ortam yarattı.

28 Ekim akşamı M. Kemal Paşa, bazı bakan ve milletvekillerini Çankaya Köşkü'ne çağırmıştı. İsmet İnönü, Kazım Özalp, Fethi Okyar, Ruşen Eşref, Fuat Bulca, Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan'ın bulunduğu toplantıda Mustafa Kemal Paşa kararını açıklamıştı: "Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz". Bunun üzerine o akşam, 1921 tarihli Anayasa'da yapılacak değişikliklerle ilgili önerge hazırlandı. Bu önergenin maddeleri şu şekilde idi:

- Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın kendi kaderini kendisinin tayin edeceği temeline dayanır.
- Devletin hükûmet şekli cumhuriyettir.
- Türkiye Devleti'nin dini İslam dinidir. Resmî dili Türkçedir. Başkenti Ankara'dır.
- Türkiye Devleti TBMM tarafından yönetilir.

- Türkiye Cumhurbaşkanı, TBMM genel kurulunca kendi üyeleri arasından seçilir. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin de başkanıdır. Gerektiğinde Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.
- Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından seçilir.

Bu önergenin ertesi gün, 29 Ekim 1923'te, Mecliste kabul edilmesiyle Cumhuriyet ilan edildi. Saat 20.30'da Mecliste "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri ve alkışları işitiliyordu. Bu değişikliklerle rejimin adı konulmuştur. Saat 20.45'te ise Cumhurbaşkanlığı seçimine gidilerek Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmişti. Daha sonra İsmet Paşa ise hükûmeti kurmakla görevlendirilerek Cumhuriyet'in ilk Başbakanı sıfatını kazanacaktı.

Yeni devletin idare şekli olarak kabul edilen Cumhuriyet daha sonra kabul edilen 1924 Anayasası'nda "Devletin şekli cumhuriyettir" ifadesiyle kesin hüküm hâline getirildi. Sonraki tüm anayasalarda aynen korunmasının yanı sıra bu hükmün herhangi bir anayasa değişikliği ile değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin dahi teklif edilemeyeceği hükme bağlandı.

Resim 7.3 Mustafa Kemal Paşa meclis kürsüsünde

Cumhuriyet'in İlanına Tepkiler

Cumhuriyet'in ilan edildiği günün akşamında bu yeni haber, telgraflarla ülke geneline duyurulmuştu. TBMM, her şehirde kutlamanın 101 pare top atışı ile yapılmasını istemişti. Ankara'da 30 Ekim günü, resmî ve özel törenler yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilanına dair haber, Kolordu Komutanı Şükrü Naili [GÖKBERK] Bey'e çekilen telgrafla İstanbul'a ulaşmıştı. Aynı gün Selimiye Kışlasında top atışlarına başlanmıştı. Caddeler bayraklarla donatılarak aydınlatılmış; Sultanahmet Meydanı'nda bando ve mızıkalar çalınmıştı. İzmir'den Edirne'ye Erzurum'dan Sivas'a varıncaya kadar ülkenin dört bir yanında kutlamalar iki gün devam etmişti. Ancak kimi çevrelerce de olumsuz tepkiler baş göstermişti. Özellikle saltanat yanlılarından, İstanbul basınından ve bazı önemli şahsiyetlerden çeşitli eleştiriler yapılmıştı. Eleştiriler Tanin, Tevhid-i Efkar ve Vatan gazetelerinde yer almıştı. Eleştirenler arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Velit Ebuzziya ve Ahmet Emin Yalman vardı. Eleştirilerin ortak noktası atılan toplarla ilan etmekle cumhuriyetin yaşayamayacağı, erken ve aceleye getirilmiş bir iş yapıldığı, Mustafa Kemal Paşa'nın bundan sonra artık tek başına davranabileceği ve Cumhuriyet'i ilan eden kadronun yetersiz olduğu şeklinde idi. Rauf [ORBAY], Kazım [KARABEKİR], Ali Fuat [CEBESOY] ve Refet [BELE] gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından da eleştiriler gelmişti. 29 Ekim günü Meclisin toplantısında çeşitli nedenlerle bulunmayan milletvekilleri de işin aceleye getirildiğini, kendilerine haber verilmediğini dile getirmişlerdi. Cumhuriyet'in ilanını top seslerinden duyduğunu söyleyen Rauf Orbay, halifeye verilecek yetki sorununu gündeme getirmişti. Oldu-bitti ile yeni rejimin halka kabul ettirildiğini ileri süren Orbay, "pazu gücü ile ve yumrukla iş görmek isteyen

bir heyete kuvvetli hükümet demek asla doğru olmaz" ifadeleri ile eleştirisini sürdürmüştü (Uğurlu, 2009). Kazım Karabekir ise Cumhuriyet'in ilanını olumlu karşılamakla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarına danışmadan Başkumandan edası ile cumhuriyeti dikte ettirdiğini ifade etmiş; ayrıca Başbakan olarak İsmet İnönü'nün seçilmesini eleştirmişti. Ayrıca eleştirilerin bir başka tarafı barış anlaşması imzalandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın "bir köşeye çekilmek" arzusunda olduğu görüşü idi. Ali Fuat Cebesoy da kendisine danışılmamasını ve konunun dışında kaldığını hissediyor ve özellikle İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevine getirilmesini yadırgıyordu. İstanbul'un başkent olarak kalmasından yana olan Refet Bele ise hükümdarlık ile cumhuriyet arasında bir fark olmadığını dile getirmişti (Tunaya, 2007).

"BİR KÖŞEYE ÇEKİLMEK":
Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Savaşı öncesinde yaptığı bir Meclis konuşmasında "Barıştan sonra ulus safları içine çekilerek ulusun bir bireyi gibi yaşayacağım" sözünü etmesi, en yakın arkadaşlarında dahi beklenti yarattığı anlaşılmaktadır. Kazım Karabekir Paşa, Cumhuriyet'i ilan ettikten sonra "sırf tarihi bir nam almak suretiyle mükâfatlandırmak ve maddi olarak da ölünceye kadar bu makamın terfilerinden istifade ettirmek üzere Mustafa Kemal Paşa'yı seçtirmek ve millet kürsüsünden verdiği vaad mucibince istifasından sonra" Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi gerektiğini düşünüyordu. 2 Aralık 1922 tarihinde Meclise getirilen bir yasa teklifi ile Türkiye'nin o günkü sınırları içerisinde doğup beş yıl süre boyunca belli bir yerde oturmak koşulunu sağlamayanların milletvekili seçilmemesi dahi önerilmişti. Bu yasa teklifi, doğrudan M. Kemal Paşa'ya yönelikti. Selanik'te doğmuştu ve son 10 yılı cepheden cepheye vatanını savunmakla geçmişti. Önerilen bu teklif Meclis tarafından reddedildi. Ali Fuat Cebesoy, 1923 yılının Şubat ayında Meclis ikinci başkanı iken "Gazi Paşa'nın bir tarafa çekilmesi koşuluyla kendisine bir saray ve 10.000 lira ödenek verilmesi" için bir önerge verildiğini telgrafla Halide Edip'e bildirmişti. Ancak bütün bunların yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın barıştan sonra bir köşeye çekilmesi görüşünü eleştirenler de vardı. Barıştan sonra siyasi devrimlerin sürdürülmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın mutlaka işin başında olması gerektiği düşünülüyordu. Bunların başında da Ziya Gökalp Bey geliyordu. Gökalp bu konu ile ilgili bir şiir de yayımlamıştır.

Halifeliğin Kaldırılması

Halife, Hz. Muhammed'in ölümü üzerine onun yerine geçen kişiye verilen isimdir. Hz. Ebubekir, Hz. Muhammed'in "halef"i olduğu için İslam devletinin başkanına halife denildi. Halifelik, gerçekte ruhani bir ifade değil; dünyasal bir ifade idi ve devlet başkanı anlamını taşıyordu. Emevi (656-750) ve Abbasi (751-1258) Devletlerinde aynı zamanda bir hükümdar olarak görüldü ve babadan oğula geçen bir hanedanlık sistemine dönüştü. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı alınca (1517) kutsal eşyalarla birlikte halifelik makamını İstanbul'a getirmişti. Osmanlı padişahları devlet güçsüzleşmeye başladığı sıralarda halife unvanını kullanmaya başladı. I. Dünya Savaşı'nda Müslümanlar halife etrafında toplanmadıkları gibi, Araplar İngilizlerin yanında yer alarak Türk ordusu ile savaşmışlardı. Kurtuluş Savaşı'nda halife, millî davaya cephe alarak millî kuvvetler üzerine halife ordusunu göndermişti ve Mustafa Kemal'in idamı için fetva çıkartmıştır.

Saltanatın ilgasından sonra Abdülmecit, TBMM tarafından halife seçilince kendisine verilen direktife aykırı olarak unvanlar kullanıyordu. Refet Bele aracılığı ile Abdülmecit'e sadece "Halife-i Müslimin" unvanını kullanması ve TBMM'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğu iletilmişti. Oysa Abdülmecit, "Hâdimü'l-haremeyn" unvanı da kullanmak istediğini; Cuma selamlıklarında hilat ve Fatih Sultan Mehmet'in kullandığı biçimde bir sarık takmak istediğini bildirmişti. Allah'ın Gölgesi (Zıllullah) unvanını da kullanarak İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilikleri ile iletişimde bulunuyordu. Öte yandan Meclis içinde ve dışında din adamları ve aydınlar arasında halifeye siyasi yetkiler verilmesini isteyen kimseler çıkmıştı. Örneğin Afyon Milletvekili Hoca Şükrü Efendi, İskilipli Atıf Hoca'dan etkilendiği anlaşılan "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" ismi ile bir kitap yayımlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın geziye çıkışının ertesi günü, Meclisteki milletvekillerine bu kitabı dağıtmıştı. Kitapta, "Halife meclisin, Meclis Halifenin"

sloganı işlenerek devlet işlerinin ve devlet geleceğinin halifenin onayına sunulması gerektiği, bunun şeriatın bir gereği olduğu yazılı idi. Ayrıca Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın, açıkça şeriat savunucusu olduğunu yazmış ve İslam birliğinin bozulacağını ifade etmişti. Buna ilave olarak İsmailiye adıyla anılan bir mezhebin lideri Ağa Han ve Hintli Emir Ali'nin halifelik ile ilgili bir mektubu, 5 Aralık 1923 tarihinde Tanin, İkdam ve Tasvir-i Efkar gazetesinde yayımlanmıştı. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu direnişine yardım ettikleri söylenen bu mektupta "halifeliğin ve halifenin Müslüman memleketlerin güven ve saygısına layık bir yere yerleştirilmesini ve böylece Türkiye'de güç ve onur kazandırılmasını saygı ile BMM'den ve onun ileriyi gören yöneticilerinden rica ederiz" deniliyordu. Ancak mektup henüz Meclise ulaşmadan ismi geçen gazetelerde yayımlanmıştı. Bunun üzerine kurulan İstanbul İstiklal Makhemesi'nde özellikle basına yönelik olarak yargılamalar yapılmıştı (Turan, 2012).

Resim 7.4 Son Halife Abdülmecit Efendi

Saltanatın kaldırılması ve yeni rejimin cumhuriyet olarak kabulü sonrasında, halifelik makamının siyasi bir araç olarak kullanılma gayretleri görülmeye başlamıştı. Ayrıca İslam dininin bir siyaset aracı olarak kullanılmaktan kurtarılmasının şart olduğu ortaya çıkmıştı. 22 Ocak 1924 tarihinde Halife Abdülmecit, Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği telgrafta İstanbul'a gelen hükûmet üyeleri ile üst rütbeli devlet görevlilerinin kendisini ziyarete gelmediğinden yakınmış ve halifelik hazinesi oluşturularak devlet bütçesinden yardım yapılmasını talep etmişti.

15 Şubat 1924'te Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de harp oyunları düzenlendiği sırada yanında İsmet İnönü, Kazım Özalp ve Fevzi Çakmak olduğu hâlde, halifeliğin kaldırılmasına karar verildi. 3 Mart 1924 tarihinde Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi ve elli üç arkadaşının hazırladığı, hilafetin kaldırılmasına dair on iki maddeden oluşan bir kanun teklifi Meclise sunulmuştu. TBMM'nin çıkardığı bu yasa ile devlet işlerinin dinî esaslara uygun olup olmadığını denetleyen Şeri'ye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmıştır. İbadet ve inançla ilgili işlerin yürütülmesi Başbakanlığa bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığına bırakılmıştır. Bu kuruluşun Şer'iye Bakanlığı gibi devlet işlerine karışma yetkisi yoktu. Evkaf Vekâleti yerine Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük kuruldu. Aynı zamanda 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de halifeliğin kaldırılarak Osmanlı ailesine mensup olanların da yurt dışına çıkarılmalarına karar verilmişti (Akgün, 2006).

Halifeliğin kaldırılmasının nedenleri:

1. Halkın iradesi ile kurulmuş olan TBMM, halkın ve bazı siyasetçilerin hâlen bağlılık gösterdiği halifelik makamı ile bir otorite paylaşımını reddetmesi,
2. Halifelik makamı, milletin kayıtsız şartsız egemen olması kavramı ile bağdaşmaması,
3. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanı sonrası halifeliğin sembolik hâle gelmiş olması,
4. Devlet Başkanı olarak Cumhurbaşkanı ile Halifenin birlikte bulunmaması gerekliliği,
5. TBMM'nin milletin tek temsilcisi olması,
6. Öngörülen çağdaş reformların eski bir müessese ile bir arada yürümesinin mümkün görülmemesi.

Öğrenme Çıktısı

1 Osmanlı Devleti'nden Türkiye Büyük Millet Meclisine geçişi ve rejimler arasındaki farkı analiz edebilme

Araştır 1

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmî kuruluş tarihi nedir?

İlişkilendir

Sorunun yanıtını, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı ile ilişkilendiriniz.

Anlat/Paylaş

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinde yerini alması ve yeni Türk Devleti'nin kurulma aşamalarını anlatınız.

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYAT KURMA ÇABASI

Siyasi yol ayrımı, Millî Mücadele Dönemi'nin kahramanları olarak bilinen şahıslar için gerçekte daha önce başlamıştır. Ayrı bir örgütlenme hazırlığı, henüz Birinci Meclis'te, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na karşı İkinci Grup adı verilen bir grubun varlığında ortaya çıkmıştı. Ancak Rauf Bey, Refet Bey, Ali Fuat Bey ve Kazım Paşa'nın Cumhuriyet'in ilan edildiği gün Ankara'da olmamalarının verdiği rahatsızlık ile başlayan problemler artmaya başlamıştır. Kazım Karabekir ile Ali Fuat Cebesoy, ordu müfettişliklerine atanmışlardı. Var olan yasal düzenlemeye göre askerlik ve milletvekilliği bir kişide birleşebiliyordu. Bu nedenle Karabekir ve Cebesoy gibi bazı komutanlar milletvekili idi. 26 Ekim 1924'te Kazım Karabekir; ordu kumandanlığından istifa etti. Ali Fuat Bey de, Kazım Paşa'yı takiben dört gün sonra ordudaki görevinden istifa ettiğini açıkladı. Üstelik Musul sorununun yaşandığı bu kritik dönemde İngilizler ile görüşmeler yapılmakta idi ve ordudaki bu istifalar, askerî birlikleri etkileyebilirdi (Zührer, 1992).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

Mustafa Kemal Paşa, çok önceden beri ordu ve siyasetin birbirinden ayrı olması gerektiğini düşündüğünden, kimi komutanlara telgraf çekerek onların da milletvekilliğinden ayrılmalarını istemişti. İlk olarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak milletvekilliğinden ayrılmıştı. Daha sonra İzzettin Çalışlar, Ali Hikmet Erdem, Şükrü Naili Gökberk, Fahrettin Altay ve Cevat Çobanlı milletvekilliğinden istifa etmiştir. Cafer Tayyar Eğilmez ise Kolordu Komutanlığından istifa ederek Karabekir ve Cebesoy'a katılmıştı. Tüm bu olaylar, Mecliste yeni bir siyasal oluşuma zemin hazırlamıştı. Ordudan ayrılan komutanlara Rauf Orbay, Refet Bele gibi isimler de katılmıştı. Basında yeni bir parti kurulacağına dair haberler yansımıştı. Nihayet, 9 Kasım 1924 tarihinde Rauf Orbay, Refet Bele ve Adnan Adıvar Halk Fırkasından istifa ettiklerini açıkladılar.

17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Partinin genel başkanı Kazım Karabekir, genel sekreteri Ali Fuat Paşa, ikinci başkanları ise Adnan (Adıvar) ve Rauf Beyler oldu. Terakki-

perver Cumhuriyet Fırkası yayımladığı parti programının altıncı maddesine, dinî inançlara ve düşüncelere saygılı olduğunu eklemişti. Halifelik tartışmalarının henüz tam olarak bitmediği bir ortamda bu madde dikkat çekici olmuştu. Aynı zamanda bu yeni parti, toplumsal amaçlarda ilerlemeciliği benimsediğini ve serbest ekonomiyi esas prensip saydığını açıklamıştı. Tek dereceli seçim sistemi, devletin toplum üzerindeki baskısının azaltılması ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi önerilerinde bulunmuştur.

Resim 7.5 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları: soldan sağa: Adnan [ADIVAR], Ali Fuat [CEBESOY], Kâzım [KARABEKİR], Rauf [ORBAY] ve Refet [BELE]

Halk Fırkası Parti Grubunun kararı üzerine İsmet (İnönü) Başbakanlıktan istifa etti ve Ali Fethi Bey yeni Başbakan olarak hükûmeti kurdu. Mecliste iki partili dönem, ılımlı bir şekilde başlamıştı. 1923 yılı sonbaharında yapılan ara seçimlerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekili sayısını 28'e yükseltmişti. Halk Fırkası ise 135 milletvekili ile temsil ediliyordu.

Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi ve kurulan İstiklal Mahkemesinde, muhalefet partisi ile bu isyan arasında irtibat olduğunun tespit edildiği gerekçesi ile 5 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Bu hâli ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, altı buçuk ay kadar Mecliste faaliyet göstermiştir. Ancak parti kapatıldıktan sonra, bu partiye mensup milletvekilleri vekilliklerine devam ederek 1927 yılına kadar Meclis-te yer almışlardır.

İstiklal Mahkemeleri

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra I. Dünya Harbi'nden yenik çıkması sonrası tam bir kaos ortamı baş göstermiş; Millî Mücadele yılları dâhil çeşitli yerlerde isyanlar çıkmıştır. TBMM'nin açılmasından henüz bir hafta kadar bir süre geçmişken 29 Nisan 1920 tarihinde çıkartılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile düşman istilasından kurtulmak için kurulmuş olan Meclisin meşruiyetini yazılı, sözlü ya da fiili olarak reddedenler ile halkı isyana teşvik edenlerin vatana ihanet ettiği belirtilerek bu suçu işleyenlerin idamla cezalandırılacağı kararı alınmıştı. Davalar yirmi gün içinde karara bağlanarak karar, Meclisin onayı ile ancak yürürlüğe girmişti. Anzavur, Düzce ve Yozgat ayaklanmalarına katılanlar ile Kuvâ-yı İnzibatiye'den 200 kişi bu kanuna göre yargılanmıştı. Damat Ferit de gıyaben bu kanuna göre yargılanmış ve vatan haini ilan edilmiştir.

dikkat

Kuvâ-yı İnzibatiye Ordusu: Damat Ferit hükûmeti döneminde, İstanbul Hükûmeti'nin Kuvâ-yı Milliye'ye karşı 18 Nisan 1920 tarihinde kurduğu askerî örgüttür. Hilafet ordusu olarak da bilinir.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu yetersiz kalınca ve TBMM asker kaçaklarının da önüne geçmek isteyince, 11 Eylül 1920 tarihinde Firariler Hakkında Kanun kabul edilerek, daha hızlı çalışarak daha hızlı karar verebilen mahkemeler kurulmuş oldu. Bu kanunun ilk maddesinde askerden kaçanlarla kaçaklara yardım edenleri yargılamak için İstiklal Mahkemesi kurulacağı belirtilmişti. Meclis tarafından seçilen üç üyeden oluşacak olan mahkemenin nerede kurulacağına da Meclis karar verecekti. 18 Eylül 1920 tarihinde hükûmetin verdiği teklif üzerine 14 bölgede İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve asker kaçakları ile birlikte vatana ihanet edenlerle askerî ya da siyasi casusluk edenler hakkındaki hüküm yetkisi İstiklal Mahkemelerine bırakıldı. Bu ilk dönem İstiklal Mahkemeleri, 7 Ekim 1920 tarihinden 31 Temmuz 1922 tarihine kadar görev yaptı ve bu tarihte Ankara dışında bütün illerdeki mahkemeler kapatıldı. Ancak İstiklal Mehakimi Kanunu, 31 Temmuz 1922 tarihinde Mecliste kabul edilerek bir başkan, iki üye ve bir savcıdan oluşan yeni bir yapıya kavuşturuldu.

Cumhuriyet'in ilanına yapılan tepkiler, özellikle basın aracılığı ile şiddetini arttırınca 8 Aralık 1923 tarihinde İsmet İnönü'nün teklifi ile İstanbul İstiklal Mahkemesi kuruldu. Böylece rejime yönelik yapılan eleştiriler de vatana ihanet suçu çerçevesinde ele alınarak yeni bir dönem başladı. Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Velid Ebuzziya ve Eşref Edip gibi gazeteciler bu mahkemede yargılandı.

Üçüncü dönem İstiklal Mahkemesi ise Şeyh Sait İsyanı ve bu isyan ile ilişkisi olan ya da kışkırtıcılık yapan gazeteci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerini araştırmak üzere kurulacaktı. Nihayet Fethi Okyar hükûmetini devralan İsmet İnönü Başvekil olarak 4 Mart 1925 tarihinde Doğu Bölgesi ve Ankara'da İstiklal Mahkemesi kurulmasını ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nu Meclise kabul ettirdi. İsyan bölgesinde mahkemenin verdiği kararı yine mahkeme uygulatacak, Ankara'da ise mahkemenin kararını Meclis onaylayacaktı. Matbuat Davası ve İzmir Suikastı davası da İstiklal Mahkemeleri vasıtası ile karara bağlanacaktı. Bu iki mahkeme ancak 7 Mart 1927 tarihinde görevlerini tamamlayarak kapatılmıştır.

dikkat

İstiklal Mahkemeleri üç ayrı dönem görev yapmış; 1927 yılından itibaren faaliyetlerini bitirmişlerdir. Ancak İstiklal Mahkemesi Kanunu yürürlükte kalmış, nihayet 4 Mayıs 1949 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu

Şeyh Sait ayaklanması, 13 Şubat 1925'te Ergani'nin Piran köyünde başlamıştı. Piran camisindeki vaazında Şeyh Sait, medreselerin kapatıldığı, din mekteplerinin millî eğitime bağlandığı ve gazetelerde dine hakaret edildiği şeklindeki söylemleri ile halkı galeyana getirmiştir. Bildiriler yayımlayarak Genç, Elazığ ve Diyarbakır'da taraftar toplamıştı. Saltanat ve halifeliğin kaldırılması nedeniyle cihat ilan ederek Halife Abdülmecit'in oğlu Selim'i tahta çıkarmayı da planlayan bu ayaklanmanın aynı zamanda bir Kürt devleti kurmayı da amaçladığı anlaşılmaktadır. Ayaklanmanın bir diğer önemli noktası ise İngilizler ile bağının tespit edilmesi idi. Musul anlaşmazlığı nedeni ile olası bir karışıklığa dair İngiliz temsilcilerinin ayaklanmaya dair haberleri günü gününe takip ettikleri anlaşılmıştı.

Ayaklanmayı bastırmak için 2. Tümen Komutanı ve Bitlis Valisi Kazım Dirik görevlendirilmişti. Başbakan Fethi Bey, Elazığ'ın Şeyh Sait tarafından ele geçirildiği 24 Şubat 1924 günü ayaklanma ile ilgili Mecliste bilgi vermişti. Fethi Bey'e göre asker kaçaklarının tutuklanması girişimi sonrası Şeyh Sait ve adamları, jandarmalar ile çatışarak onları tutsak almıştı. Ayaklanmayı 31 Mart Olayı'na benzeten Fethi Bey, bunun yerel bir hareket olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari ve Malatya'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ancak sıkıyönetim istenilen sonucu vermeyince sorunu askerî harekâtla çözümlemek yolu tutulmuş ve Ali Fethi Bey görevinden ayrılarak İsmet (İnönü) tekrar başbakan atanmıştı. 4 Mart 1925 tarihinde yeni kabinesini

açıklayan İsmet İnönü, ayaklanmayı süratle bastırabilmek için özel bir yasa çıkartmak kararında olduğunu açıkladı (Tunçay, 1999).

İnönü'nün bahsettiği yasa, Takrir-i Sükûn Kanunu ismi ile Mecliste kabul edilmişti. Bu kanuna göre; isyan, irtica ve ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmak yolunda olan bütün örgütleri, kışkırtmaları ve yayınları hükûmet yasaklayabilecekti.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun üç maddesi şu şekilde idi:

Birinci Madde- Gericiliğe, isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, emniyet ve asayişini bozmaya sebep olacak her türlü kuruluş ve provokasyonu ve teşvik ve girişimi ve yayınları hükûmet, Cumhurbaşkanı'nın onayından sonra kendi başına ve yönetim olarak yasak etmeye yetkilidir. İşbu fiilleri işleyenleri hükûmet İstiklal Mahkemesine verebilir.

İkinci Madde- İşbu kanun yayımlanması tarihinden itibaren iki yıl süreyle yürürlükte kalacaktır.

Üçüncü Madde- İşbu kanunun uygulamasında İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) görevlidir.

Kanunun çıktığı aynı gün ayaklanma bölgesi ile Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulması da kararlaştırılmıştır. Şark İstiklal Mahkemesi ismiyle Diyarbakır'da kurulan mahkemenin başkanlığına Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu görevlendirilmişti. Kanun çıktıktan sonra hükûmet, zararlı ve yıkıcı yayın yapan Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, İstiklal, Sebilürreşat, Aydınlık, Orakçekiç, Presse de Soire, Sada-yı Hak, Sayha, İstikbal ve Kahkala isimli gazete veya dergileri kapatma kararı almıştır.

Resim 7.6 Şark İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Kansu

Ayaklanmanın bastırılması için görev Ordu Müfettişi Kazım Orbay'a verilmiştir. Ayaklanmaya karşı 26 Mart tarihinde üç koldan Varto, Elazığ ve Diyarbakır'a doğru askerî harekâta başlanmıştır. 15 Nisan'a gelindiğinde ayaklanma büyük ölçüde bastırılmıştır. Doğu İstiklal Mahkemesinin yargılaması sonrası Şeyh Sait ve Seyit Abdülkadir başta olmak üzere 47 kişi ölüm cezasına çarptırılmıştı; ancak bunlardan Bingöl Kaymakamı Hilmi ile henüz 15 yaşını doldurmayan Salih oğlu Hasan'ın cezaları hapse çevrilmiştir. Yargılamalarda 18 kişi de beraat etmişti. İstiklal Mahkemelerinin yaptığı soruşturmada, ayaklanmanın planlanmasında ilişkisi olduğu ortaya çıkması gerekçesi ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 5 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır (Turan, 2012).

internet

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1865 adresinden İstiklal Mahkemeleri kararlarına ve mahkeme zabıtlarına ulaşılabilir.

İzmir Suikastı Girişimi

Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılının ilkbaharında yurt gezisine çıkmıştı. 8 Mayıs'ta Konya'ya, 9 Mayıs'ta Tarsus'a, 10 Mayıs'ta Tarsus'a, buradan 16 Mayıs'ta Adana'ya, 18 Mayıs'ta tekrar Konya'ya, 20 Mayıs'ta Bursa'ya, 13 Haziran'da da Balıkesir'e gelmiştir. Bir ara Mudanya'ya geçmiş, 13 Haziran'da Balıkesir'de şerefine verilen baloya katılmıştır. 14 Haziran günü Balıkesir'den İzmir'e geçeceği sırada İzmir Valisi'nden İzmir'de kendisine karşı bir suikast düzenlendiği haberini almıştır.

İlk alınan bilgiye göre, 14 Haziran gecesi Mustafa Kemal'e suikast girişiminde bulunacaklardan Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal'in yanında yer almış olan Kadı Hurşit'in oğlu da vardı. Mustafa Kemal Paşa, babasının hizmetlerinden ötürü 1920'de Büyük Millet Meclisine Rize Milletvekili olarak Ziya Hurşit'i seçtirmişti.

Komployu hazırlayanların elebaşları, Ziya Hurşit, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Milletvekili Şükrü, Arif ile eski İttihatçılardan bir grup idi. Suikast fikrinin oluşmasında en etkili kişilerden biri Eski İaşe Nazırı Küçük Efendi Kara Kemal, diğeri de Eski Maarif Nazırı Şükrü Bey'di. İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmek için yapacağı ilk iş Mustafa Kemal'i öldürmektir diyen Şükrü Bey, bu fikrine taraftar olarak Kara Kemal'i bulmuştu. Bu ekip daha sonra suikastı yapabilecek birilerini aramış ve İttihatçı Abdülkadir Bey onları eski Lazistan (Rize) mebusu Ziya Hurşit Bey ile tanıştırmıştı.

Ziya Hurşit hemen suikast teklifini kabul etmiş, silah kullanacak adamı bulma işini üstlenmiş ve önce Laz İsmail ardından da Gürcü Yusuf silah kullanacak üçüncü kişi olarak belirlenmişti. Yurt gezisinin bir günlük gecikmeyle başlaması Giritli Şevki adlı şahsı kuşkulandırmıştı. Şevki, 17 Haziran 1926 tarihinde İzmir Valisi Kazım Paşa'ya her şeyi anlatmıştı. Vali Bey de hemen suikast ihbarını Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir (Kandemir, 1955).

Mustafa Kemal, suikastçıların yakalanmasından sonra, 15 Haziran saat 19:00'da İzmir'e doğru yola çıktı. 16 Haziran'da, Soma, Menemen'e uğrayarak 16 Haziran akşamı saat 18:00'de İzmir'e vardı. Mustafa Kemal Paşa kendisine yönelik suikast girişimi ile ilgili olarak İzmir'de verdiği demeçte şu ünlü sözünü söylemiştir:

Resim 7.7 İzmir Suikasti Davası

"Alçak teşebbüsün benim şahsımdan çok kutsal cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelere dönük bulunduğuna şüphem yoktur. Bu nedenle, genel olarak gösterilen duygularla, cumhuriyetimize ve ilkelerimize olan aşırı bağlılığın ne kadar kopmaz güçte olduğu kanısına bir kez daha vardım. Temeli, büyük Türk milleti ve onun kahraman evlatları olan büyük ordumuzun vicdanında, akıl ve şuurunda kurulmuş bulunan cumhuriyetimizin ve milletin ruhundan ilham alan ilkelerimizin bir vücudun ortadan kaldırılması ile bozulabileceğini sananlar çok zayıf dimağlı bahtsızlardır. Bu gibi bahtsızların, cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde hak ettikleri işleme uğramaktan başka elde edecekleri bir şey olamaz. Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar olacaktır ve Türk milleti, güvenliğini ve mutluluğunu sağlayan ve koruyan ilkelerle uygarlık yolunda durmaksızın yürüyecektir." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006)

İzmir İstiklal Mahkemesi geniş kapsamlı bir tutuklamaya yönelmişti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerini de tutuklamıştı. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez, Rüştü Dadaş, İsmail Canbolat, Sabit Sağıroğlu, Feridun Fikri Düşünsel'in arasında bulunduğu 24 milletvekili tutuklanmıştı. Aynı zamanda Cavit Bey, Kara Vasıf, Kara Kemal gibi eski İttihat ve Terakki Fırkasının üyeleri de tutuklanmıştı. Tutuklananlardan 13 kişi hakkında idam kararı verilmişti: Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Şükrü Bey, Alb Arif, Hafız Mehmet, Halis Turgut, İsmail Canpolat, Abidin, Rüştü Dadaş, Alb Rasim ve Sarı Efe Edip. Bir kısım suçlular ise Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanmıştı. Buna göre suçlu bulunan sanıklardan Cavit, Dr. Nazım, Ardahan Milletvekili Hilmi ve Yenibahçeli Şükrü idam cezasına çarptırılmıştı. Rauf Orbay ve İzmir Eski Valisi Rahmi on yıl sürgün; Salih, Osman Kahya onar yıl hapis cezası almışlardı. Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşalar ile diğer kişiler suçsuz oldukları anlaşılarak serbest bırakılmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

1930 yılına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası, tek siyasal parti olarak kalmıştı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından millî egemenlik anlamında olgun sonuç alınamamıştı. Ayrıca bu parti zamanında henüz siyasal rejim olgunlaşmamıştı. Cumhuriyetin en belirgin özelliği olarak halk egemenliğine bağlı siyasal partiler, ılımlı ve güvenilir kişiler tarafından kurulmalı idi. 1930 yılına doğru Mustafa Kemal Paşa'nın bu fikrini olgunlaştırdığı anlaşılmaktadır. İkinci partinin Mecliste olması gerektiğini, bu partinin denetim kurarak kimi sıkıntıları giderebileceğini, hükûmeti icraatlarında denetleyerek cumhuriyet rejimi açısından önemli bir siyasi gerekliliğin giderileceğini düşünüyordu. Öte yandan 1929 ekonomik bunalımı Türkiye'yi de etkileyerek ekonomik bir durgunluk yaratmıştı. Özellikle izlenen iktisat politikasını eleştirecek ikinci bir siyasal partinin gerekliliğine inanılıyordu.

Resim 7.8 Mustafa Kemal [ATATÜRK], Kılıç Ali, Salih [BOZOK] ve Ali Fethi [OKYAR] Yalova'dalar (20 Ağustos 1930)

Bu amaçla Mustafa Kemal, yakın arkadaşı ve Paris büyükelçisi Ali Fethi Bey'e Türkiye'de izinli olarak bulunduğu 1930 yazında fikirlerini açıkladı. Fethi Bey, Duyun-ı Umumiye taksitlerinin ödenmesi konusunda Başbakan İnönü ile anlaşmazlığa düşmüştü. Yalova'da geçen görüşmeler esnasında Fethi Bey, Mustafa Kemal'e İngiltere parlamentosundan ve oradaki siyasi partilerden bahsederek Türkiye'deki ekonomi ve demir yolları politikalarının yanlışlığını aktarmıştı. Görüşmelere kimi zaman İsmet İnönü de katılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, yeni kurulacak partinin, laiklik ilkesine bağlı kalması, dedikodular ile uğraşmadan gerçeklere dayalı bir denetim sağlaması ve halk arasında kavga ya da taşkınlıklara meydan vermemesi konusunda görüşlerini iletmişti. Okyar ise bu konudaki görüşünü "tam ve gerçek Cumhuriyetçi ve bütün anlamı ile laik ve fakat CHP'nin maliye, ekonomi, iç ve dış siyasetlerinin birçok noktalarına karşı bulunan ayrı bir parti ile siyasal mücadele sahnesine atılmak arzusundayım" ifadeleri ile görüşünü bildirmişti (Okyar, 1997).

İktisadi liberalizmin taraftarı olan Ali Fethi Bey'e atfen de partinin ismi 7 Ağustos günü Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenmişti: Serbest Cumhuriyet Fırkası.

Resim 7.9 Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucusu Ali Fethi Bey, fırkanın Aydın teşkilatı başkanı Adnan Menderes ve diğer teşkilat üyeleri ile beraber (1930)

Yeni partinin kurulma kararı kamuoyu ile de paylaşıldı. Yalova'da bulunduğu sırada gazeteci Asım Us, Mustafa Kemal'in kendisini de bir masaya çağırarak, bir yanında İnönü diğer yanında Okyar varken yaptığı konuşmayı şöyle aktarmaktadır:

"Ben şimdi bir babayım; (İsmet İnönü ve Ali Fethi Bey'i kast ederek) siz ikiniz de benim evladımsınız. İkiniz arasında benim nazarımda hiçbir fark yoktur. Benim istediğim, sadece memleket işlerinin BMM'de açıkça münakaşa edilmesidir. BMM'de, Türk milletinin gözü önünde açıkça konuşulamayacak hiçbir iş yoktur." (Us, 1966)

Bu durum Mustafa Kemal'in çok partili hayata geçiş konusundaki istekliliğini ve her iki partiye karşı tarafsız kalacağını da göstermişti. Fethi Okyar, açık olan Gümüşhane Milletvekilliğine seçilerek Meclise girdikten sonra Mustafa Kemal Paşa, yeni kurulan partiye güven vermek için çocukluk arkadaşı Nuri Conker ile Tahsin Uzer, hatta kız kardeşi Makbule Atadan gibi kişilerin yeni partide görev almasını istemiştir.

Bu yaklaşımların da etkisiyle Serbest Fırkanın kurulacağına dair ilk haber 9 Ağustos 1930 günü Vakit gazetesinde çıkmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkasının resmî kuruluş tarihi, 12 Ağustos 1930 olmuştu. İlk merkezi Taksim'de olan partinin yönetimi de şu şekilde olmuştu: Ali Fethi Okyar (Parti Başkanı), Nuri Conker (Genel Sekreter), Ahmet Ağaoğlu, Tahsin Uzer, Mehmet Emin Yurdakul, Süreyya İlmen gibi isimler üye olarak yer almıştı. 11 maddeden oluşan parti programının temel ilkeleri şu şekildedir:

1. Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir. Teşkilât-ı Esasiye kanundaki hürriyet ve masumiyet haklarını istisnasız herkes için tatbik edecek ve hiçbir sakatlığa uğratmayacaktır.
2. Vergiler, millet fertlerinin iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede hafifletilecektir. Vergi konulmasında daha doğru esaslara dayanılacak ve alınmasındaki yolsuzluklar kaldırılacaktır.
3. Fırka, devlet gelirinin semereli surette sarfına dikkat eder ve büyük nafıa (bayındırlık) teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle yüklenmesinden çekinir. Devlet masraflarında en sıkı tasarrufa riayet ve israflara karşı mücadele eder.
4. Fırka, paramızın bir an evvel değer tespiti için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek haricî sermayeye bu suretle yol açmak kararındadır.
5. Fırka, vatandaşların refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslere engel olan hükûmet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının yardımcısıdır. Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti kifayetsiz görüldükçe devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır. Liman inhisarları kaldırılacaktır.
6. Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve zor olmayan usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındandır. Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının, memlekette zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese hâline çıkarılması esastır.
7. Dâhilî sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın, vasıl olmak istediği mühim hedefidir. Teşviki Sanayi Kanunu olarak tatbik edilecektir. Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar icabında genişletilecektir. Sanayi ve Maden Bankasının kabiliyet ve faaliyeti artırılacaktır. Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temin için tedbirler alınacaktır. Nakliyat (taşıma) ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.
8. Halkın hükûmet dairelerindeki işleri azami sürat ve kolaylıkla gördürülecektir. Rüşvet ve suistimallere karşı merhametsizce mücadele edilecektir.
9. Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.
10. Fırka, haricî siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bütün devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde olmasına ve kuvvetlenmesine ve Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti) müessesesi ile daha sıkı surette iş birliğine ehemmiyet verecektir.
11. Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınına da teşmilini (verilmesini) müdafaa edecektir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, program ve nizamnamesini yayımlayarak resmî surette faaliyetlerine başlamıştır. Arif Oruç'un sahip olduğu Yarın gazetesi ile Zekeriya Sertel'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı Son Posta gazetesi yeni partiyi desteklemeye başlamıştır. Kuruluşunun 12. gününde üye sayısı 130 bin kişiye ulaşmıştır (İlmen, 1951).

Fethi Okyar, özellikle ekonomik konularda hükûmete eleştiriler yapmaya başlamıştı. Demir yolu yapımının tek bir kuşağa yüklenmesi, aşırı vergi uygulamaları, Türk parasının değer kaybettiği ve yabancı sermayenin yurda gelmediği gibi konularda hükûmeti eleştirmişti. Kurulmasının üzerinden henüz bir hafta geçmeden karşılıklı tartışmalar başlamıştı. İnönü, demir yolu politikasını savunarak hükûmetin icraatlarına devam edeceğini belirtmişti. Vergi konusunda ise, aşar vergisi kaldırıldığı için doğan boşluğu gidermek için vergiler alındığını ileri sürmüştü.

Yeni kurulan partinin ilk siyasi sınavı ise 1930 yılı yerel seçimleri idi. Seçimler öncesinde 4 Eylül tarihinde Fethi Okyar'ın İzmir'e gerçekleştirdiği ziyaret partinin kapatılma sürecini de hazırlayacaktı. İzmir Valisi Kazım Dirik, Fethi Okyar'ı karşılamadığı gibi Okyar ziyarete geldiğinde de makamında bulunmamıştı. Araya Mustafa Kemal Paşa'nın girmesi ile planlanan miting için İçişleri Bakanlığı ve İzmir Valiliği tavrını değiştirmişti. Ancak yaşanan arbedelerde 12 yaşında bir çocuğun ölmesi ve 15

kişinin de yaralanması siyasi atmosferi daha da gerginleştirmişti. Ancak dikkat çeken gelişmeler miting esnasında yaşanmıştı. 7 Eylül günü miting devam ederken Fethi Bey, başındaki şapkayı çıkararak "bizim bunları çıkaracağımız…" der demez bütün dinleyenler başından şapkasını çıkarıp ayağının altına almıştı. Oysa Fethi Bey cümlesinin devamında "bizim şapkayı çıkaracağımızı sanıyorlar oysa bu bir iftiradır. İnkılâplarla aynı fikirdeyiz" diyecektir (Turan, 2012).

İki siyasi parti arasında tartışmalar devam ederken İsmet İnönü, 25 Eylül tarihinde hükûmetinin istifasını sunmuştur ancak Cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal Paşa yeni hükûmeti kurmakla tekrar İnönü'yü görevlendirmiştir. Bu sırada 1930 yerel seçimlerinde tam olarak örgütlenememiş olsa da 502 belediye arasından 22 belediye başkanlığını Serbest Cumhuriyet Fırkası kazanmıştı. Ancak seçimlerden hemen sonra seçimlerde yolsuzluk iddiaları baş göstermişti. Gerek meclis içi gerekse meclis dışı tartışmalar karşısında Ali Fethi Bey 17 Kasım 1930'da Dâhiliye Vekaletine verdiği dilekçede; "…fırkanın, Gazi hazretleriyle siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır." diyerek, partinin feshine karar vermişti. Böylece Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren çok partili siyasi hayata geçmek için yapılan ikinci teşebbüs 98 gün sürebilmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Menemen Olayı

Nakşibendi tarikatı üyelerinden olan Derviş Giritli Derviş Mehmet, 7 Aralık 1930 tarihinde yanına aldığı müritleriyle (Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan) Manisa'dan Menemen'e doğru yola çıkmıştı. 23 Aralık sabahı Menemen'e gelerek çarşıdaki Müftü camisine girerek, sabah namazına gelen 8-10 yaşlıya kendisini mehdi olarak tanıtmıştı. Aynı gün Belediye Meydanı'nda çevresine topladığı yaklaşık yüz kişiyle yeşil bir bayrağın çevresinde zikrederek Menemen'de "şeriat isteriz" sloganlarıyla ayaklanmıştı. Şapka giyenlerin kafir olduğunu, arkalarında 70 bin kişilik halife ordusu olduğunu iddia ederek şeriat bayrağı altında toplanmayanların kılıçtan geçirileceğini duyurmuştu. Meydandaki kalabalığın bir bölümü çağrısına uymuş, bir bölümü ise seyirci kalmayı yeğlemişti.

Silahlı olan asiler, bir manga askeriyle birlikte olaya müdahale eden Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay'ı şehit etti. Ardından da Hasan ve Şevki adındaki iki mahalle bekçisini öldürerek bütün halkı ayaklanmaya davet etmiştir. Kubilay, 1926 yılında Bursa Öğretmen Okulundan mezun olmuş ve Menemen'de askerlik görevini yapmakta idi. Bölgede 1 Ocak 1931 tarihinden itibaren bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir. Birinci Kolordu Komutan Vekili General Mustafa Muğlalı başkanlığında kurulan askerî mahkemede yapılan yargılamalar sonunda 36 kişi idama, 41 kişi çeşitli cezalara çarptırıldı ve 27 kişi de beraat etti(Turan, 2012).

Resim 7.10 Menemen Olayı'nda Şehit Edilen Yedek Subay (Öğretmen) Mustafa Fehmi Kubilay

Menemen Olayı, Genç Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra en önemli olaylarından biri olmuştu. Menemen Olayı laik uygulamaların toplumda sosyal bir içerik kazanmasının ne denli önemli ve vazgeçilmez olduğunu göstermiştir. Atatürk Kubilay'ın şehit edilmesini Cumhuriyet'e karşı bir suikast olarak nitelemiş ve orduya yayımladığı başsağlığı mesajında şöyle demişti: "Bütün ordunun kahraman genç subayı ve Cumhuriyetin ülkücü öğretmen topluluğunun kıymetli üyesi Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet, canlılığını tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006)

Öğrenme Çıktısı

2 Atatürk Dönemi'nde çok partili siyasi hayat denemeleri ve siyasi hayatı yaşatma çabalarını kavrayabilme

Araştır 2

M. Kemal Paşa'nın çok partili siyasi hayat ve demokrasi hakkındaki görüşleri nelerdir?

İlişkilendir

Sorunun yanıtını, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilişkilendiriniz.

Anlat/Paylaş

M. Kemal Paşa'nın çok partili siyasi hayatı kurma çabalarını araştırınız.

İÇ POLİTİKADA DİĞER BAZI GELİŞMELER

Atatürk dönemi iç politikada yaşananlar konusunda çok ayrıntıya girmeden hükûmetler, parti kongreleri ve seçimler konularına değinmekte fayda vardır. Ayrıca milletin duygu ve düşüncelerini zinde tutmak amacıyla tesis edilen bayramlar ve özel günler de iç politikanın birer parçası olmuşlardır. Bunların dışında Türkiye'nin bir türlü halledemediği bir konu olan toprak reformu konusu da iç politikayı hayli meşgul etmiştir.

Hükûmetler, Kongreler ve Seçimler

TBMM açıldıktan sonra Muvakkat İcra Encümeni ve ardından beş ayrı icra vekilleri heyeti (hükûmet) kurulmuştur (Dağlı, 1988):

Tablo 7.1 Muvakkat İcra Encümeni

İsim	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
Mustafa Kemal ATATÜRK	25 Nisan 1920	3 Mayıs 1920

Tablo 7.2 İcra Vekilleri Heyeti

İsim	Göreve Başlama	Görevden Ayrılma
Mustafa Kemal ATATÜRK	3 Mayıs 1920	24 Ocak 1921
Fevzi ÇAKMAK	24 Ocak 1921	9 Temmuz 1922
Rauf ORBAY	12 Temmuz 1922	4 Ağustos 1923
Fethi OKYAR	14 Ağustos 1923	27 Ekim 1923

Tablo 7.3 Cumhuriyet'in ilanından Atatürk'ün vefatına kadar geçen süre içerisinde kurulan hükûmetler ile İçişleri ve Dışişleri Bakanları

Başvekil	Göreve Başlama-Ayrılma	Dışişleri Bakanı	İçişleri Bakanı
İsmet İnönü	29 Ekim 1923-6 Mart 1924	İsmet İnönü	Ahmet Ferit Tek
İsmet İnönü	6 Mart 1924-22 Kasım 1924	İsmet İnönü	Ahmet Ferit Tek
Fethi Okyar	22 Kasım 1924-3 Mart 1925	Şükrü Kaya	Recep Peker/ Cemil Uybadın
İsmet İnönü	3 Mart 1925-1 Kasım 1927	Tevfik Rüştü Aras	Cemil Uybadın
İsmet İnönü	1 Kasım 1927-27 Eylül 1930	Tevfik Rüştü Aras	Şükrü Kaya

İsmet İnönü	27 Eylül 1930-4 Mayıs 1931	Tevfik Rüştü Aras	Şükrü Kaya
İsmet İnönü	4 Mayıs 1931-1 Mart 1935	Tevfik Rüştü Aras	Şükrü Kaya
İsmet İnönü	1 Mart 1935-1 Kasım 1937	Tevfik Rüştü Aras	Şükrü Kaya
Celal Bayar	1 Kasım 1937-11 Kasım 1938	Tevfik Rüştü Aras	Şükrü Kaya

dikkat
Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Millî Mücadele bağlantısına vurgu yapmak için 1927 yılında düzenlenen kongrede Sivas Kongresi partinin ilk kongresi kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı döneminde Cumhuriyet Halk Partisi, üç kurultay düzenlemiştir. Ancak 1927 yılında yapılan kurultayda, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta düzenlenen Sivas Kongresi partinin ilk kurultayı kabul edilmiştir. Gerçekte 9 Eylül 1923 tarihinde kurulmuş olan CHF, böylece Millî Mücadele ile bağlantısına vurgu yapmıştı. Bu nedenle 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında düzenlenen kurultay, CHF'nin ikinci büyük kurultayı kabul edilmiştir. İkinci kurultaya damgasını vuran olay, Mustafa Kemal Paşa'nın 1919-1927 yılları arasını anlatan Nutuk eserini okumasıdır.

Resim 7.11 Mustafa Kemal TBMM'de Nutuk'u Okurken, Ankara, 15-20 Ekim 1927.

Cumhuriyet Halk Fırkasının üçüncü kongresi ise 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın kısa bir açılış konuşması ile başlamıştı. Milletvekilleri ve vilayet delegeleri olmak üzere 398 üye katılmıştı. Bu kongrede parti programı, parti nizamnamesi görüşülmüş ve istek-dilekler alınmıştı. 1927 kongresinde partinin "Cumhuriyetçi, Laik, Halkçı ve Milliyetçi" tanımlamasına "Devletçi ve İnkılapçı" tanımlaması da eklenmişti ve böylece partinin temel vasıfları arasında yer almıştı. Aynı zamanda bu, Partinin ilk programı olmuştu (Aysal, 2016). Dördüncü kurultay ise 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında 384 milletvekili ve 160 vilayet temsilcisinin katılımı ile TBMM Kamutay salonunda yapılmıştır. Kurultay açılış konuşması Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılmıştır. Parti programı ve nizamname üzerinde çalışılmıştır. Türkçe dilinin sadeleştirilmesi, parti tüzük ve programına da yansımıştır. Kongre ismi Kurultay ismi ile değiştirilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkası ismi "Cumhuriyet Halk Partisi" hâlini almıştır.

1923-1938 yılları arasında dört kez milletvekili seçimleri yapılmıştır. 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanan "Dokuz Umde" aynı zamanda seçim beyannamesi idi. 3 Nisan 1923 tarihinde Mecliste alınan kararla her 200 erkek vatandaş bir adet ikinci seçmen seçecekti. İkinci seçmenler de milletvekilini seçecekti. Seçimler Nisan-Haziran aylarında yapılmıştı. Seçimlerden sonra 11 Ağustos 1923 tarihinde açılmıştır. 1927 yılı seçimlerinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Rum, Ermeni ve Musevilerin de vekil adayı olabileceğine karar verilmişti. Ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkasından başka parti olmadığı için isteyenler bağımsız aday olabilmiştir. 24 Nisan 1931 seçimlerinde 307 milletvekili parlamentoya girmiştir. 63 seçim çevresinde 287 aday gösteren CHF, 22 seçim bölgesinde aday göstermemiş; Meclise 30 kadar milletvekilinin bağımsız olarak girmesine olanak sağlanmıştır. Anayasa gereğince mecliste yapılan seçim sonucunda, Mustafa Kemal Paşa oy birliği ile yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

1935 yılında yapılan seçimlerin yenilenme kararı 5 Aralık 1934 tarihinde alınmıştır. Anayasa'nın 10. ve 12. maddelerinde yapılan değişiklikle 22 yaşını bitiren kadın ya da erkek herkesin oy kullanabileceği ve 30 yaşını bitiren kadın ya da erkek herkesin milletvekili seçilebileceğine karar verilmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kadınlar da milletvekili seçme ve seçilme hakkında sahip olmuşlardır. Bu seçimlerde de Mecliste bağımsız milletvekilleri bulunması için 16 koltuk boş bırakılmış, CHP tarafından aday gösterilmemiştir. 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerde 399 milletvekili parlamentoya girmiştir. Bu seçimlerde 18 kadın milletvekili koltuğuna oturmuştur. Milletvekili seçimlerinin ardından Mecliste yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Atatürk tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Resim 7.12 Mustafa Kemal [ATATÜRK] CHP'nin 4. Büyük Kurultayı'nda milletvekilleri arasında kurultayı takip ederken (9 Mayıs 1935)

Atatürk Dönemi'nde üç kez yerel seçim yapılmıştır. 1930 yılında yapılan yerel seçimlere Serbest Fırka da katılmış, kadınlar ilk kez bu seçimde oy kullanmıştır. 1934 yılında yapılan belediye seçimlerine ise CHF tek parti olarak katılmıştır. 1 Ekim 1938 tarihinde başlayan belediye seçimleri ise Atatürk'ün sağlık durumunun kötüleşmeye başladığı zamana rastlamıştır.

Yapılan seçimlerde yıllar arttıkça seçime katılma oranı da artmıştır. Seçime katılma oranı 1927 yılında % 23, 1931 yılında % 45 ve 1935 yılında % 65 olarak yıllar geçtikçe artış göstermiştir (Tuncer, 2002).

Millî Bayramlar ve Yıl Dönümleri

23 Nisan 1920 günü Sinop vekili Şerif Bey'in ilk açılış konuşmasıyla faaliyete başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul Hükûmeti'ni tamamen yok sayarak Anadolu'da gelişen mücadelenin siyasi olarak da güçlenmesi adına ve daha sonra kurulacak rejime giden yolda en önemli mihenk taşı olmuştur. Bu önemli günün bayram olarak kutlanması ise kuruluşunun birinci yılında resmen kanunlaşmıştır. 23 Nisan 1921 günü Meclisin yirmi dördüncü buluşmasının ilk celsesinde Meclisin açılışının toplum hafızasında unutulmaması ve millî bayram olarak kutlanması için Saruhan Vekili Refik Şevket Bey tarafından kanun önerisi verilmiştir. Verilen bu öneriye mevcut durumda bayram olarak kutlanmasının uygun olmadığı konusunda olumsuz görüşler çıksa da özellikle Bursa Vekili Muhittin Baha Bey'in söz alarak yaptığı şu konuşma ile tartışmaya son nokta konulmuştur:

"*Neticemize vasıl olmadan neticemizin ne olacağını ne biliyoruz? Biliyoruz efendiler, biliyoruz efendiler, neticemiz muzaffer olmaktır. Binaenaleyh ya muzaffer olmaktır ya ölmektir. Fakat ölmeyeceğiz. Ölmeyeceğimizi ispat ettik ve daha da edeceğiz. Yoktan ordular çıkardınız; tırnaklarıyla silahlar yapan ameleler vücuda getirdiniz. Sanatkâr olmayan bu memlekette ve fabrikaları olmayan bu memlekette fabrikalar varmış gibi eser-i fevkalade vücuda getiriniz. Yemin ettiniz. Efendiler, muzaffer olacaksınız, muzaffer olacaksınız. Binaenaleyh bu millî bayramı üç sene sonraya tehire lüzum yoktur. Bugünden itibaren âleme ilan edeceksiniz. Diyeceksiniz ki bir seneden beri yaptığımız şeyler meydandadır. Binaenaleyh 23 Nisan günü bu milletin hür ve müstakil Anadolu'nun müebbeten millî bir bayramıdır.*"

Baha Bey'in bu konuşmasının ardından kanun teklifi kabul edilmiş ve bu kanunda "23 Nisan ayad-ı millîyedendir" denilerek 23 Nisan günü Millî Hâkimiyet Bayramı yahut Hâkimiyet-i Millîye Bayramı olarak kabul edilmiştir (Akın, 1997).

27 Mayıs 1935 tarihinde Ulusal Egemenlik Bayramı olarak adı değişen 23 Nisan, 20 Nisan 1983 tarihinde "Ulusal Günler ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" da yapılan değişiklik ile bu tarihten itibaren Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kutlanmaya devam etmektedir.

Himaye-i Etfal Cemiyetinin 1927 yılında 23 Nisan gününü Çocuk Bayramı olarak kabul etmesi, 23 Nisan'ı Meclisin açılışından ziyade bir çocuk bayramı şekline büründürmüştür. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da bu bayramın çocuklar ile beraber kutlanmasını istemiş ve kutlamalar Cumhurbaşkanlığınca tertip edilerek birçok etkinlik düzenlenmiştir. 1928 ve 1929 yıllarında yapılan kutlamalar daha geniş kitlelerle gerçekleşmiş ve Türk Ocakları da kutlamalara dâhil olmuştur. 1929 yılında bu etkinlikler yedi güne çıkarılmış ve Çocuk Haftası olarak kutlanmaya başlanmıştır. 1933 yılında kutlamalar çok daha büyük organizasyonlara dönüşmüş ve stadyumlara taşınmıştır. Ayrıca bu yıl itibarıyla çocuklar, Cumhurbaşkanlığı makamında misafir edilmeye başlanmıştır.

Resim 7.13 TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan'ın Millî Bayram ve Çocuk Bayramı olarak kutlandığına dair gazete haberleri

Büyük Taarruz anısına 30 Ağustos Meydan Muharebesi'nin yıl dönümü ise 31 Ağustos 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın katılımı ile Dumlupınar'da düzenlenen bir tören ile kutlanmıştı.

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılması nedeniyle, 24 Ekim 1923 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan yasa ile 1 Kasım günü "Hâkimiyet Bayramı" ilan edilmişti. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı nedeniyle de 19 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan 628 sayılı Yasa ile 29 Ekim tarihi ulusal bayram ilan edilmişti. 1935 yılında 2739 sayılı Kanun ile dinsel bayramlar dışındaki tüm ulusal bayramlar aynı kapsam içine alındı.

Cumhuriyet Bayramı, her 29 Ekim tarihinde belirli bir program çerçevesinde yurdun dört bir yanında yapılan etkinlikler ile kutlandı. Ancak 1933 ve 1938 yılında yapılan Cumhuriyet'in Onuncu ve On Beşinci Yılı kutlamaları daha geniş bir alanda ve daha görkemli kutlandı. Cumhuriyet'in Onuncu Yıl kutlamaları için 11 Haziran 1933 tarihinde bir kanun da (2305 sayılı Kanun) çıkarılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kutlamalar esnasında "Yurdumuzu dünyanın en mamur, en medeni milletleri seviyesine çıkaracağız" dediği güzel bir nutuk okumuştu (Bolat, 2010).

Cumhuriyet'in Onuncu ve On Beşinci Yıl Dönümleri için Cumhuriyet'in kazanımlarını anlatan yayınlar da yapılmıştı. Her vilayet ya da devlet kurumu geçen süre içerisindeki faaliyetleri ile kazanımlarını anlatan birer eser yayımlamıştı (Karataş, 2014).

Millî Mücadele'nin başladığı tarih olarak kabul edilen 19 Mayıs 1919 tarihi ise, 20 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan 3466 sayılı Yasa ile "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak ilan edilmiştir.

Toprak Reformu Hazırlıkları ve Dersim Olayı

Türk inkılabının ekonomik açıdan önemli davalarından biri, tarım ve köy kalkınması olmuştur. Bu amaçla aşar vergisi kaldırılmıştır. Ziraat Bankası sermayesi ve köylünün kullanacağı krediler arttırılmıştır. Göçmen ve mübadillere; topraksız ya da az top-

raklı çiftçiye devlet arazisi dağıtılmıştır. 1923-1933 yılları arası 96.115 nüfuslu 22.233 aileye 731.450 dönüm arazi verilmiştir. İlaveten 5.844 nüfuslu ve 1.287 aileye 346.076 dönüm araziyi istimlak edilerek bedelleri 20 yılda ödenmek üzere dağıtılmıştır (10 Yıl, 1933). Kredilerle elde edilebilen ve taksitle ödenebilen tarım makineleri ile modern tarım teşvik edilmiştir. Bunlara gümrük muafiyeti tanınmıştır. Makineyi kullanacak ve tamir edecek personel için eğitimler verilmiştir. Fakat bütün bunlar modernleşme açısından mülkiyet ilişkilerini düzenlemeye yetmemiştir. Topraksız köylüye devlet arazisi dağıtarak köylü ekonomisini kurtarma çabaları, büyük toprak sahibi olan ve topraksız köylüye ekonomik olarak hükmeden ağalık rejimini zayıflatmakta yeterli olmamıştır.

Derebeylik sisteminin yıkılması, toprak ağalığının son bulması, büyük toprakların bölünerek topraksız köylüye toprak tahsis edilmesi meselesi gibi mülkiyet ilişkilerine müdahale isteği, 1930'larda gündeme oturmakla birlikte daha öncesinde de savunulan, önerilen bir görüştü. Reşit Galip, 21-27 Kasım 1920 tarihinde yazdığı anlaşılan ve vefatından sonra bulunan not defterinden aynen yayımlandığı üzere *"Anadolu'yu ve Türk'ü Kurtaracak Yol Nedir?"* isimli yazısında, ağaların, hükûmete her işlerini yaptırabildiklerinden, köyde memura göre daha etkin olduklarından bahsetmektedir. Ağaların, köyün bütün ekonomik yapısının üzerinde olarak köylüyü boyunduruk altına aldığını vurgulayan Galip, köy hayatını, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak çeşitli yönleri ile inceledikten sonra yapılması gereken iki inkılaptan bahsetmektedir:

"1. Köylüyü senetsiz, tamamıyla kanun dışı faiziyle borçlandıran kara kaplı defterleri yok etmek; yani köylüyü borcundan kurtarmak,

2. Büyük araziyi bölerek ve köylüyü hissesine sahip kılmak, sonuç olarak sermayeye dayanan ve hükûmeti alet eden zorba zihniyeti yıkmak." (Elman, 1955)

1925 yılında ise Yusuf Akçura, Darülfünun konuşmasında, insanın insana zorbalık ve üstünlüğünü sağlayan kuruluşların en önemlisi arazinin sahipliği ve idaresi olduğundan, medeni devletlerin Toprak Reformu yaptıktan sonra ancak kurulabildiğini söylemiştir. Şahsın şahsa tabi olması, o tabiiyeti sağlayan büyük arazi ve köylülerin bir şeyhe, bir hanedana mahkûmiyetinin kesinlikle kaldırılması gerektiğini ilave etmişti. Bu önemli işte milletin en güçlü dayanağının zarar gören köylüler olacağını ifade ederek "Türkiye'de bir ıslahat-ı arziye (reforme agraire) yapılmalıdır." demiştir (Akçuraoğlu, 1925).

Kadro Dergisinin yayın hayatına başlaması ile birlikte toprak reformu konusu, üzerinde düşünülen ve tartışılan bir konu olmuştur. Dergi yazarlarından Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve özellikle İsmail Hüsrev, köy ekonomisi üzerine yazdıkları makalelerde köylünün ve mülkiyet tarzının analizlerini yaparak toprak reformunun zorunlu olduğu ileri sürmüştü.

Toprak reformu meselesi, 1935 yılı içerisinde siyasi gündeme taşınmıştır. Hüseyin Avni, 1 Nisan 1935 tarihli yazısında, Dâhiliye Vekâleti tarafından Toprak Reformu'nun düşünüldüğünü şöyle izah etmektedir: *"Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan bir kanun layihasında köylüyü topraksız bırakmamak için 2.000 dönümden fazla toprağı olanların toprağı, hükümet tarafından satın alınacak ve köylüye dağıtılacak."* demiştir (Şanda, 1935). Büyük toprakların bölüştürülmesinin de düşünüldüğü bu mesele, Cumhuriyet Halk Partisinin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda da dile getirilmiştir. Recep Peker, kurultayda hazırlanan yeni programın Türk köylüsünü topraklandırmak işine yer verdiğine işaret etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisinin beşinci dönem ikinci toplanma yılını açış konuşmasında her çiftçinin geçineceği toprağa sahip olması gerektiğinden bahsetmiş fakat büyük toprak sahiplerinin topraklarının parçalanması hususuna değinmemiştir. Bu konuşmasından tam bir yıl sonra Mustafa Kemal, 1 Kasım 1937 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisinin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında, bu sefer büyük toprak sahiplerinin topraklarının da reform çerçevesinde ele alınacağını şu şekilde belirtmiştir: "*Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olan ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir nedenle ve hiçbir şekilde bölünemez bir nitelik almasıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlandırılması gereklidir."* (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006)

Resim 7.14 Gazi, Orman Çiftliği'nin yapım çalışmalarını izlerken (5 Mayıs 1925)

Toprak ağalığı rejiminin son bulması ve toprak reformu konusunda 1930'lu yılların sonlarına doğru Türkiye'nin gündemi yoğunlaşırken son yüz yıla yakın süredir aralıklarla da olsa feodal bağlardan dolayı Erzincan, Malatya, Elazığ bölgesinin sarp coğrafi yapısında isyanlar görülmüştü. 1921 yılında Elazığ-Erzincan-Sivas bölgesine yayılan Koçgiri, 1926 yılında Diyarbakır ve civarında Koçuşağı ve 1930 yılında Ağrı ve civarında Pülümür isyanları olmuştu.

Bu isyanlara ve feodal yapının giderilmesine dair 1926 yılında İçişleri Bakanlığı Müfettişlerinden Hamdi Bey kapsamlı bir rapor hazırlamıştı. Ayrıca Koçgiri Ayaklanması için merkezi Diyarbakır olan Birinci Genel Müfettişlik kurularak müfettişliğin başına İbrahim Tali Öngören getirilmişti. Yıllar geçtikçe de müfettişlik bölgeleri arttırılmıştır. Özellikle müfettişliğin kurulmasından sonra sorunun çözümüne dair çeşitli raporlar hazırlandığı görülmektedir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, İbrahim Tali Öngören ve Hüsrev Gerede'nin raporları bulunmaktadır. Bu raporlar çerçevesinde bölgeye giden yollar, köprüler yapılırken askerî olarak da güçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Kendi nüfuzlarını azaltacağı için şeyhler ve ağaların bunlardan rahatsız oldukları görülmüştü. 1937 yılının Mart ayında Kahmut Karakolu ile Pah arasındaki telefon kabloları kesilerek Sin Köyü karakoluna baskın yapılmıştı. 26 Nisan 1937 tarihinde ise Sin-Hozat arasındaki Askisor karakolu aşiretler tarafından kuşatılmıştı. Rızan, Haydaran, Yusufan, Kureyşan, Abbasuşağı ve Bahtiyaruşağı aşiretleri, Seyit Rıza ile bir araya gelerek kendilerinin hükûmet askerleri tarafından ıslah edilemeyeceğini bildiren bir ültimatom göndermişlerdi ve karakol yapılmamasını, köprü kurulmamasını, silahlarına dokunulmamasını söyleyerek ancak pazarlık usulü vergi vereceklerini bildirmişlerdi. 3 Mayıs 1937 tarihinde askerî harekât, uçaklar kullanılarak başlatılmış, Keçikesen Köyü bombalanmıştır. Haziran ayında askerî harekât daha da yoğunlaştırılmıştı. Dördüncü Genel Müfettiş ve Dersim Valisi Abdullah Alpdoğan'dı. Başbakan İnönü, Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp, Jandarma Komutanı Naci Tınaz, Sağlık Bakanı Refik Saydam ve çeşitli subaylarla bölgede askerî harekâtı incelemek için geziye çıkmıştı. 1937 yılının Mart ayında başlayan isyan 10 Eylül 1937 tarihinde Seyit Rıza'nın silahsız olarak teslim olması ile Eylül ayında son bulmuştur. Ağır ceza mahkemesinde yapılan davalar 15 Kasım'da sonuçlanmış, 11 kişi idam, 35 kişi ağır hapis cezasına mahkûm edilmiştir (Turan, 2012).

Bu isyanın bastırılmasından sonra Kasım ayında Mustafa Kemal ATATÜRK, doğu gezisine çıkarak Malatya, Elazığ ve Diyarbakır'a gitmiştir. 17 Kasım 1937 tarihinde Singeç Köprüsü'nün açılışını yapmıştır.

Resim 7.15 Mustafa Kemal Atatürk, Celal Bayar, Ali Çetinkaya ve Sabiha Gökçen, Tunceli'deki Singeç Köprüsü'nün açılışında (17 Kasım 1937)

Atatürk ve İnönü Ayrılığı

Millî Mücadele yıllarından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olan ve Atatürk Dönemi'nde Cumhuriyet'in neredeyse değişmez Başbakanı İsmet İnönü, 25 Ekim 1937 tarihinde Başbakanlıktan istifa ederek sade bir Malatya milletvekili olarak mecliste yerini almıştı. 20 Eylül 1937 tarihinde Başbakanlık vekâletine atanmış olan İktisat Bakanı Celal Bayar, Atatürk döneminin son Başbakanı olmuştur.

Atatürk ile İnönü arasında uzun yıllar birlikte çalışmaktan kaynaklanan çeşitli fikir ayrılıkları ve tartışmalar yaşanmıştı. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve seçim döneminde İnönü, muhalif partinin hükûmeti eleştirme sürecinde Atatürk'ün kendisini yalnız bıraktığına gücenmiştir. 1936 yılında İngiltere ve Fransa Akdeniz'de korsanlığın engellenmesi için gerekli önlemlerin alınması için Türkiye'yi İsviçre'nin Nyon kentinde bir konferansa çağırmışlardı. Konferansta Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın temsil etmesine karar verilmişti. Konferans metninin olduğu gibi kabul edilip edilmemesi ile ilgili Atatürk ile İnönü arasında fikir ayrılığı ortaya çıkmıştı. Atatürk, metnin imzalanması taraftarı iken İnönü ne yapacağı belli olmayan İtalya'ya karşı temkinli davranılmasını istemiş hatta kabine arkadaşlarına imzalanması durumunda hükûmetten çekilmeyi düşündüğünü söylemişti. Nyon Konferansı metni kabul edilmişti ve 14 Eylül 1937 tarihinde TBMM'de imzalanmıştı. Bir diğer anlaşmazlık ise Gazi Orman Çiftliği'nde kurulan bira fabrikası ile İstanbul'da faaliyet gösteren Bomonti Bira Fabrikası'nın Ankara'da şube açma talebi ile ortaya çıkmıştı. 1928 yılında imzaladığı 10 yıllık sözleşmeyi yenileyerek fabrika ağını genişletmeye çalışan Bomonti Bira Fabrikası ile Gazi Orman Çiftliği'nde kurulan bira fabrikası da şubelerini genişletme çabası içerisindeydi. Bomonti şirketinin sözleşmesinin uzatılıp uzatılmayacağı

konusunda İnönü ile Gazi Orman Çiftliği işlerini yürüten Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak arasında tartışma çıkmıştı. İnönü'nün kardeşinin Bomonti Şirketi'nin ortağı olması da konuyu şahsileştirmişti. Bu konu, 1937 yılı Nisan ayının sonlarında Çankaya Köşkü'nde Atatürk ile İnönü arasında tartışmaya neden olmuştu. 1937 yazında ise İngilizlerin Atatürk'e Dizbağı Nişanı vereceğine dair basında yansıyan habere karşı hazırlanan bir metin üzerinde çalışırlarken Atatürk ile İnönü arasında anlaşmazlık baş göstermiştir. Atatürk'ün açıklamaya İspanya Kralı'ndan artakalan bir nişanı kabul edemeyeceğini eklemek istemesi ve İnönü'nün henüz resmî bir başvuru olmadan bu ifadenin yazılmaması gerektiği yönündeki görüşü anlaşmazlığa neden olmuştu. Bir diğer anlaşmazlık konusu ise Hatay sorunu konusundan kaynaklanmıştır. Hatay'ı ana vatana katmak için gerekirse askerî harekât ile her türlü yola başvurma kararında olan Atatürk'e rağmen İnönü Fransa ile ilişkileri bozmama taraftarı idi. Bu konuda da görüş ayrılığı ve tartışmalar yapılmıştı (Turan, 2012).

19 Eylül 1937 tarihinde İkinci Türk Tarih Kurultayı'nda bulunmak üzere trenle İstanbul'a hareket eden Atatürk, İnönü'yü yanına almamıştır. Bir ara İnönü ile görüşerek "Mademki aramızda görüş birliği yoktur, o halde seninle bir müddet arkadaşlığa ara vermemiz lazım geliyor" demiştir. 20 Eylül 1937 tarihinde ise İnönü, Başbakanlıktan istifa etmiştir. 1 Kasım 1937 tarihinde ise İnönü'nün istifası ve Başbakanlığa Celal Bayar'ın atandığı Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile TBMM'de duyurulmuştu.

Resim 7.16 Mustafa Kemal ATATÜRK ve İsmet İNÖNÜ bir tören sırasında

Öğrenme Çıktısı

3 Atatürk Dönemi'nde kurulan hükûmetler, yapılan seçimler, parti kongrelerinde alınan kararlar, toprak reformu hazırlıklarını ve Atatürk ile İnönü anlaşmazlığını analiz edebilme

Araştır 3

Tek dereceli seçim ve iki dereceli seçim arasındaki farkları araştırın.

İlişkilendir

Osmanlı Devleti'nde yapılan seçimler ile erken Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde yapılan seçimleri ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

1923-1945 arasındaki seçimler ile 1945 tarihinden sonra yapılan seçimler arasındaki farkları anlat.

1 Osmanlı Devleti'nden Türkiye Büyük Millet Meclisine geçişi ve rejimler arasındaki farkı analiz edebilme

Yeni Rejim-Yeni Devlet

Mudanya Ateşkes Antlaşması, Kurtuluş Savaşı'nın askerî safhasının başarı ile sonuçlanmasını sağlamıştı ancak yapılacak barış anlaşması ile tarafların anlaşması gerekmekteydi. İtilaf devletleri, İsviçre'nin Lozan kentinde toplanması düşünülen konferansa hem Ankara hem de İstanbul temsilcilerini davet edince ortaya çıkan kriz, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması ile çözülmüş oldu. Böylece Osmanlı Devleti, tarih sahnesinde yerini alırken yeni kurulan devletin temellerini atan Lozan Barış Konferansı'na Ankara Hükûmeti'nin temsilcileri gitti. Lozan görüşmeleri devam ederken, TBMM milletvekili seçimleri yaparak yenileşme kararı aldı. Seçim kararı alındıktan sonra 1923 yılının Nisan ayına kadar başkanlığını M. Kemal Paşa'nın yaptığı Müdafaa-i Hukuk Grubunun parti hâlini alacağı duyurulmuştu. Nihayetinde 9 Nisan 1923 tarihinde yayımlanan "Dokuz Umde" yeni partinin seçim beyannamesi olmakla birlikte yeni kurulan devletin de hangi temeller üzerinde yükseleceğini gösteriyordu. Yapılan seçimlerden sonra, yeni kurulan devletin başkenti olarak Ankara şehri seçildi ve rejimi de Cumhuriyet olarak belirlendi. Hâkimiyetin kayıtsız şartsız tek temsilcisinin TBMM olmasına dayalı olarak da bir süre sonra halifelik kaldırıldı.

2 Atatürk Dönemi'nde çok partili siyasi hayat denemeleri ve siyasi hayatı yaşatma çabalarını kavrayabilme

Çok Partili Siyasi Hayat Kurma Çabası

Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde TBMM, olağanüstü yetkilere sahip olarak Meclis hükûmeti şeklinde idare olunmuştu. 1922 yılında Millî Mücadele'nin askerî safhasının başarı ile tamamlanmasının ardından yeni rejimin nasıl olacağı tartışmaları başlamıştı. 1923 yılının ekim ayında Cumhuriyet'in ilanının ardından çok partili siyasi hayata zemin sağlayan bir siyasal rejime geçilmişti. Mecliste muhalefet görevi üstlenen ilk siyasi parti olarak 1924 yılın son aylarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Altı buçuk ay kadar Mecliste muhalif parti olarak görev yapmış ancak Şeyh Sait isyanı ile bağlantısı olduğu gerekçesi ile kapatılmıştı. Henüz oldukça yeni kurulmuş bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti, erken dönemde Şeyh Sait İsyanı ile meşgul olmuş; Takrir-i Sükun Kanunu ile hem isyan bastırılmış hem de otorite kullanmak durumunda kalmıştır. Ancak bu süreçte doğrudan M. Kemal Paşa'nın şahsına karşı bir suikast girişimi de gerçekleşmiştir. Erken haber alınan bu suikast girişiminin failleri yakalanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardır. 1927 yılında yapılan seçimlerin ardından siyasi hayatta normalleşme süreci başlamış; Cumhuriyet rejiminin gereği olarak doğrudan M. Kemal Paşa'nın girişimi ile 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Aynı yıl yapılan belediye seçimlerine iki parti katılmıştır. Mecliste, özellikle iktisadi alanda hükûmetin icraatlarını eleştirerek daha iyi bir yönetim arzusu ile kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, olaylı İzmir Mitingi'nin de etkisi ile kendisini kapatma kararı almıştır. 1930 yılının Aralık ayında patlak veren Menemen Olayı ise, siyasi olarak rejimin olgunlaşmadığını gösteren bir veri olarak değerlendirilmiştir.

3 Atatürk Dönemi'nde kurulan hükûmetler, yapılan seçimler, parti kongrelerinde alınan kararlar, toprak reformu hazırlıklarını ve Atatürk ile İnönü anlaşmazlığını analiz edebilme

İç Politikada Diğer Bazı Gelişmeler

TBMM açıldıktan sonra Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süre içerisinde meclis hükümetleri kurulmuş ve "İcra Vekilleri Heyet"leri görev almıştı. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte M. Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiş ve hükûmeti kurma yetkisi İsmet İnönü'ye verilmişti. Bu tarihten itibaren Atatürk'ün sağlığı döneminde 9 ayrı hükûmet kurulmuş; İsmet İnönü, Fethi Okyar ve Celal Bayar Başbakan olmuştu. Tek partili yıllar içerisinde Cumhuriyet Halk Fırkasının kongreleri de önemli iç gelişmeler arasında idi. M. Kemal Paşa, "Büyük Nutuk"unu, 1927 yılında CHF'nın ikinci kurultayında okumuştu. 1927 yılından sonra Atatürk'ün sağlığında 1931 ve 1935 yılında kurultaylar düzenlenmişti. 1923-1938 yılları arasında dört kez milletvekili seçimleri yapılmıştı. İki dereceli seçim sistemi ile gerçekleştirilen bu seçimler; 1923, 1937, 1931 ve 1935 yıllarında olmuştu. 1935 yılında yapılan seçimlerde ilk kez kadın milletvekilleri parlamentoda yerini almıştı. Bu süreçte 1930, 1934 ve 1938 yılında olmak üzere 3 kez de belediye seçimleri yapılmıştı. Atatürk Dönemi'nde 23 Nisan, 29 Ekim, 1 Kasım, 19 Mayıs gibi önemli tarihler millî bayram olarak ilan edilerek ulusal ölçekli olarak kutlanmıştı. Özellikle Cumhuriyet'in 10. ve 15. yıl kutlamaları, geniş imkânlar ayrılarak daha geniş zaman içerisinde ve daha çeşitli kurum katılımları sağlanarak yapılan kutlamalarla gerçekleşmişti. 1930'lu yıllarda siyasi gündeme gelen konulardan biri de derebeylik ve ağalık düzenini değiştirmek üzere gerçekleştirilmesi planlanan Toprak Reformu idi; nitekim Dersim İsyanı, bu çalışmaları hızlandırmıştır. Uzun süreli mesai nedeniyle oluşan yorgunluk Atatürk ve İnönü arasında çeşitli anlaşmazlıkların başlamasına yol açtı. Özellikle 1930'lu yılların başından itibaren çeşitli konulardaki anlaşmazlık 1937 yılının Eylül ayında İnönü'nün Başbakanlıktan istifası ile sonuçlandı. 1 Kasım 1937 tarihinde başbakanlık görevine atanan Celal Bayar, Atatürk'ün sağlık bozukluğunun ciddileşmeye başladığı süreci de yönetecekti.

1 Aşağıdakilerden hangisi 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasının nedenlerinden biri **değildir?**

A. Saltanat sisteminin, millî egemenlik kavramı ile bağdaşmaması
B. Lozan Barış Konferansı'na İstanbul Hükûmeti'ninde davet edilmesi
C. Halifelik kaldırılınca, saltanatın kaldırılmasının da zorunlu hâle gelmesi
D. Ülke yönetiminde iki ayrı hükûmet bulunmasının mümkün olmaması
E. İstanbul Hükûmeti ve padişahın, Kurtuluş Savaşı sırasında Millî Mücadele'ye karşı olması

2 Osmanlı İmparatorluğu hangi olay ile resmen tarih sahnesinde yerini almıştır?

A. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı
B. 1919 yılında yapılan Sivas Kongresi
C. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışı
D. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması
E. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı

3 Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin **ilk** başbakanı aşağıdakilerden hangisidir?

A. Mustafa Kemal Paşa
B. İsmet Paşa
C. Rauf Orbay
D. Kazım Karabekir
E. Ali Fethi Okyar

4 Aşağıdakilerden hangisi Ankara'nın başkent olarak seçilmesinin nedenlerinden biri **değildir?**

A. Millî Mücadele'nin idare merkezi olması
B. Millî Mücadele'nin askerî merkezi olması
C. Devlet teşkilatını kurmak için yeterli mekânların bulunması
D. Jeopolitik önemi
E. Ulaşım ve iletişim ağlarının varlığı

5 Aşağıdakilerden hangisi halifeliğin kaldırılmasının nedenlerinden biri **değildir?**

A. TBMM'nin, Halifelik makamı ile oluşabilecek otorite paylaşımını reddetmesi
B. Halifelik makamının kayıtsız şartsız egemenlik ile bağdaşmaması
C. Milletin bir tek temsilci makamı olması gerektiği
D. Son Halife Abdülmecit'in halifeliği bırakmak istemesi
E. Çağdaş laik reformlarla bu eski müessesenin bağdaşmayacağı öngörüsü

6 Aşağıdakilerden hangisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucularından biri **değildir?**

A. Kazım Karabekir
B. Ali Fuat Cebesoy
C. Adnan Adıvar
D. Rauf Orbay
E. Cevat Çobanlı

7 Mustafa Kemal Paşa, "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır." sözünü hangi olay üzerine söylemiştir?

A. Sakarya Meydan Muharebesi
B. İzmir Suikastı
C. Erzurum Kongresi
D. Menemen Olayı
E. Şeyh Sait İsyanı

neler öğrendik?

8 Aşağıdakilerden hangisi Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasının nedenlerinden biri **değildir?**

A. Meclisteki temsiliyetin farklı bir parti ile çeşitlendirilmek istenmesi
B. Demokrasinin gereği olması
C. Hükûmetin icraatlarının eleştirilme ve denetlenmesinin sağlanmak istenmesi
D. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması
E. Millî egemenliğin ancak çok partili hayat ile kurulabileceğine inanılması

9 Cumhuriyet'in ilanından Atatürk'ün vefatına kadar geçen süre içerisinde kaç kez hükûmet kurulmuştur?

A. 7
B. 8
C. 9
D. 10
E. 11

10 Cumhuriyet'in ilanından Atatürk'ün vefatına kadar kaç farklı Başvekil görev almıştır?

A. 1
B. 2
C. 3
D. 4
E. 5

1. C	Yanıtınız yanlış ise, "Saltanatın Kaldırılması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. D	Yanıtınız yanlış ise, "Saltanatın Kaldırılması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise, "Cumhuriyet'in İlanı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. C	Yanıtınız yanlış ise, "Ankara'nın Başkent Oluşu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. D	Yanıtınız yanlış ise, "Halifeliğin Kaldırılması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. E	Yanıtınız yanlış ise, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. B	Yanıtınız yanlış ise, "İzmir Suikastı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. D	Yanıtınız yanlış ise, "Serbest Cumhuriyet Fırkası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. C	Yanıtınız yanlış ise, "Hükûmetler, Kongreler, Seçimler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. C	Yanıtınız yanlış ise, "Hükûmetler, Kongreler, Seçimler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi ile birlikte Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılmıştı. Bunun üzerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak M. Kemal Paşa, Ankara'da yeni bir meclisin açılacağını duyurmuştu. Olağanüstü yetkilere sahip olarak Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılmıştı. Ancak İstanbul'da da hükûmetler görevine devam etmekte idi. Birbiri ile de mücadele içinde olan iki başlı yönetim, dış politikada çeşitli sorunların yaşanmasına neden oluyordu. Nihayet Millî Mücadele'nin başarı ile sona ermesinin ve yapılan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın ardından düzenlenecek Lozan Barış Konferansı'nda da temsiliyet sorunu yaşanmış, Ankara Hükûmeti, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırdığını ilan etmişti. Böylece Osmanlı Devleti, tarih sahnesinde yerini almıştı. Lozan Barış Konferansı'na sadece Ankara Hükûmeti temsilcileri katılmıştı. Lozan Barış Antlaşması, uluslararası ölçekte yeni kurulan devletin tanınması anlamına gelirken 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Cumhuriyet ile yeni kurulan devletin rejimi de belli olmuştu.

7 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açıldığında, farklı görüşlere sahip insanların bağımsızlık kazanmak için bir araya geldikleri ve aynı hedefe doğru birlikte hareket ettikleri görülmekle birlikte, Meclisin içerisinde bir muhalefet gibi davranan ve yapılan işleri, alınan kararları eleştiren milletvekilleri vardı. Hatta meclisin içerisinde çeşitli gruplar da oluşmuştu. Bu gruplardan biri olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Cumhuriyet Halk Fırkasına dönüşmesinin ardından hükûmete muhalif olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu. M. Kemal Paşa'nın bu fırkanın kurulmasını, demokrasinin gereği olarak olumlu değerlendirdiği bilinmektedir. Nitekim 1929 yılında yayımlanan Medeni Bilgiler kitabına kendi el yazı ile notlar aldıran M. Kemal Paşa, çok partili hayatın ve demokrasinin gerekliliğinden bahsetmişti. 1920'li yılların iç karışıklıkları nedeniyle bir türlü yaşatılamayan bu siyasi hayat, 1930'ların hemen başında M. Kemal Paşa'nın girişimi ile yeni bir siyasi partinin kurulmasını sağlayacaktı. Yakın arkadaşlarını, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması için görevlendiren M. Kemal Paşa, partinin ismini dahi kendisi koymuştu. Ancak bu girişimin de başarılı olmaması sonrasında, 1930'lu yılların sonuna kadar parti müfettişiliği ve seçimlerde boş sandalye bırakma usulü ile Mecliste tartışma ortamı yaratma ve hükûmetin icraatlarını denetleme ve eleştirme alanları yaratarak, tek partili bir siyasi sistem devam edecekti.

Araştır 3

Yeni kurulan Türkiye Cumhuryeti'nin seçim sistemi, Osmanlı Devleti'nde uygulanan seçim sisteminden alınmıştı ve onun devamı idi. Buna göre seçimler iki dereceli yapılıyordu. Halk "ikinci seçmen" adı verilen adayları seçiyor; ikinci seçmenler de milletvekili olarak mecliste görev alacak kişiyi belirliyordu. İki dereceli seçim sistemi, 1945 yılına kadar uygulanmıştır. Türkiye'de milletvekili seçimleri ilk kez, halkın milletvekillerini doğrudan belirledikleri tek dereceli seçim sistemi ile 1945 yılında gerçekleşmişti.

Kronoloji

1 Kasım 1922
İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinden itibaren saltanatın kaldırılmasına karar verildi

17 Kasım 1922
(VI. Mehmet) Vahdettin, HMS Malaya isimli İngiliz zırhlısı ile Malta'ya kaçtı

6 Aralık 1922
M. Kemal Paşa, Halk Fırkası ismi ile bir parti kuracağını açıkladı

1 Nisan 1923
TBMM, meclisi yenilemek üzere milletvekili seçimlerine gitme kararı aldı

8 Nisan 1923
Cumhuriyet Halk Fırkasının "Seçim Beyannamesi" olarak kabul edilen 9 maddelik bildiri (Dokuz Umde) yayımlandı

9 Eylül 1923
Cemiyetler Kanunu'na göre Halk Fırkası kuruldu. İki gün sonra da partinin başkanlığına M. Kemal Paşa seçildi

13 Ekim 1923
Ankara, Türkiye Devleti'nin başkenti oldu

24 Ekim 1923
TBMM tarafından çıkarılan yasa ile 1 Kasım günü "Hâkimiyet Bayramı" ilan edildi

29 Ekim 1923
Cumhuriyet ilan edildi; ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK seçildi

8 Aralık 1923
Cumhuriyet'in ilanına özellikle basın aracılığı ile tepkilerin devam etmesi nedeniyle İstanbul İstiklal Mahkemesi kuruldu

3 Mart 1924
Halifelik kaldırıldı

17 Kasım 1924
Kazım Karabekir'in genel başkanlığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu

13 Şubat 1925
Şeyh Sait İsyanı başladı

4 Mart 1925
Şeyh Sait İsyanı nedeniyle Doğu İstiklal Mahkemesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi kuruldu. Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildi

5 Haziran 1925
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı

23 Nisan 1927
Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından 23 Nisan tarihi Çocuk Bayramı ilan edildi

15 Ekim 1927
Cumhuriyet Halk Fırkasının II. Kurultayı'nda M. Kemal Paşa Büyük Nutuk'unu okumaya başladı

12 Ağustos 1930
Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu

17 Kasım 1930
Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisini feshetti

8 Şubat 1935
Yapılan milletvekili seçimlerinde ilk kez kadın vekiller parlamentoya girdi

9 Mayıs 1935
Cumhuriyet Halk Fırkasının IV. Kurultayı, M. Kemal Paşa'nın açılış konuşması ile başladı

10 Eylül 1937
Seyit Rıza'nın silahsız olarak teslim olması ile Dersim İsyanı bastırılmış oldu

25 Ekim 1937
Atatürk Dönemi'nin, neredeyse değişmez Başbakanı İsmet İnönü istifa etti, yerine Celal Bayar Başbakanlık görevine atandı

1 Kasım 1937
Türkiye Büyük Millet Meclisinin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk, büyük toprak sahiplerinin topraklarının sınırlandırılması gerektiğini söyledi

Bölüm 8

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)

öğrenme çıktıları

1 Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Dünya ve Türkiye

1 Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Dünyayı ve Türkiye'yi Analiz Edebilme

2 1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası

2 1923-1932 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin başka devletlerle ilişkilerini kavrayabilme

3 1932-1938 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası

3 1932-1938 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin başka devletlerle ilişkilerini kavrayabilme

Anahtar Sözcükler: • Millî Siyaset • Revizyonist • Antirevizyonist • Şark Meselesi (Doğu Sorunu) • Musul Meselesi • Orta Doğu • Rum • Megalo İdea • Nüfus Mübadelesi (Değişimi) • Milletler Cemiyeti • Balkan Antantı • Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi • Sadabat Paktı • Hatay Sorunu

GİRİŞ

Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı 1923-1938 yılları arası genelde "*Atatürk Dönemi*" olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle, Türk İstiklal Harbi Dönemi'nde (1918-1922) yaşanan iç ve dış politika gelişmelerinden daha önce söz edildiğinden, çalışmanın bu kısmında Atatürk Dönemi'ndeki (1923-1938) dış politika gelişmeleri ana hatlarıyla açıklanmıştır. Bu yapılırken; ilk olarak, Atatürk Dönemi'nde politikada yaşananları daha iyi anlayabilmek için Atatürk'ün dış politikadaki temel ilkeleri ortaya konulmuştur. Sonrasında, bu dönemdeki Türk dış politikası, o sırada var olan olaylar ve gelişmeler, yapılan çalışmalar, dış politikayı meşgul eden konular incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken, ilk başta çekinceli olmakla birlikte, Türkiye'nin uluslararası kuruluşlara üye olması göz önünde bulundurularak iki dönem hâlinde ortaya konulmuştur. Bu dönemlerden ilki, Cumhuriyet'in ilanından Türkiye'nin uluslararası bir kuruluş olan Milletler Cemiyetine o günkü ifadeyle Cemiyet-i Akvâma üye olduğu tarihe kadar olan dönemdir. Bu dönem 1923-1932 yılları arasını kapsamaktadır. İkincisi ise, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olduğu yıldan Atatürk'ün ölümüne kadar devam eden dönemdir. Yani 1932-1938 yılları arasını kapsamaktadır. Burada; bu dönemlendirme bağlamında dile getirilen yıllar arasındaki dış politika gelişmeleri ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) takip edilen dış politika dikkatle incelendiğinde Atatürk'ün birtakım temel dış politika ilkelerinin olduğu görülmüştür. Bunlar; millîlik, bağımsızlık, gerçekçilik, barışçılık, akılcılık, çağdaşlaşmacılık veya medenileşmecilik, güvenlikçilik ve ittifakçılık gibi temel ilkeleri hemen göze çarpmaktadır. Dış politikada millîlik ilkesi Atatürk'ün önem verdiği en temel ilkelerden biridir. Atatürk, Türk milletinin içinde doğmuş, büyümüş ve yetişmiştir. Türk milletinin hem kültür hem de inanç sisteminden beslenmiştir. Bu nedenle, Atatürk, Türk milletini seven, onun için çalışan, onun menfaatlerini her şeyin üzerinde tutan büyük bir Türk milliyetçisidir. Bu yüzden, Atatürk yaptığı ve yapacağı işlerde milliyetçiliği veya millîliği temel almıştır. Buradan hareketle Atatürk dış politika, eğitim, ekonomi gibi devletin ve toplumun temel alanlarında millî bir politika takip etmiştir. Türkiye için öngördüğü "*millî dış politikayı*" da "*millî siyaset*" (Atatürk, 2006) olarak ifade etmiştir.

Atatürk'ün dış politikadaki bağımsızlık ilkesi sadece Türk İstiklal Harbi Dönemi'ndeilgilendiren bir ilke olmayıp bütün Türk dış politikasına egemen kılınan bir ilkedir. Bu ilke ile diğer ülkelerle olan ilişkilerde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının korunması hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde her yönden dışa bağımlı hâle geldiğini görmüş olan Atatürk için tam bağımsızlık en başta gelen amaçlardan biri olmuştur. Yani Türkiye'nin siyasi, ekonomik, mali, hukuki, kültürel ve her alanda tam bir egemenliğe ve özgürlüğe sahip olmasını istemiştir. Bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti kendisine yapılan dayatmalara karşı çıkmış, onurlu duruş sergilemiş, sadece kendi özgür iradesi ile kendi çıkarları gereği kabullendiği ittifaklara girmiş, iş birlikleri yapmış, antlaşmalar imzalamış, yükümlülükler yerine getirmiştir.

Atatürk'ün temel dış politika ilkelerinden biri de gerçekçiliktir. Atatürk dış politikada gerçekçidir. Bir başka ifade ile "*reel politik*"tir. Boş hayaller peşinde koşmaz, maceracılıktan uzak durmayı amaç edinmiştir. Ancak Türkiye'nin millî çıkarları söz konusu olduğunda, onu gerçekleştirmek için kararlı olmak, caydırıcı davranmak ve gerektiğinde gücün sınırlarının zorlanabileceğini göstermek gereğini de zaman zaman dile getirmiştir. Atatürk söz konusu ülkenin ve Türk milletinin bağımsızlığı söz konusu olduğunda şartlar, eldeki imkânlar ne olursa olsun, sonuna kadar direnmeyi öngören cesur ve onurlu bir gerçekçiliktir. Atatürk teslimiyetçiliği ve yılgınlığı asla kabul etmez.

Barışçılık temel ilkesi Atatürk'ün hayatı boyunca uluslararası ilişkilerde, dış politikada savunduğu, önem verdiği temel ilkelerden biri, belki de en önemlisi olmuştur. Atatürk, Türk İstiklal Savaşı sırasında bile sorunların görüşmeler yoluyla çözülmesini, barışın sağlanmasını istemiş, her türlü çabayı harcamıştır. Anadolu'daki istiklal mücadelelerinin yaşandığı günlerde yapmış olduğu konuşmada; hiç kimsenin hakkını almak istemediklerini, diğerler devletlerin de Türk milletinin hayat hakkına ve bağımsızlığına saygı göstermelerinden başka bir davalarının olmadığını, millî sınırlar içerisinde yabancı müdahalesi olmadan her medeni biri gibi bağımsız yaşamak istediklerini dile getirmiştir. Bir asker olarak savaşın ne demek olduğunu çok iyi bilen Atatürk, kendisinin hapçi olamayacağını, harbin en acıklı hâllerini herkesten daha iyi bildiğini dile getirerek, savaşı milletlerin hayatı tehlikeye girdiğinde "*en son çare*" olarak görmüştür. Atatürk'ün

barışçılığı 20 Nisan 1931'de seçim dolayısıyla Türk milletine yönelik yayımlamış olduğu beyannamesinde ilk defa dile getirilen, "*Cumhuriyet Halk Fırkasının müstakar umumi siyasetini şu kısa cümle açıkça ifadeye kâfidir zannederim: 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' için, çalışıyoruz.*" (ATAM, 1991) cümlesindeki "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*" ifadesi ile net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu temel ilke çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti bölgesinde ve dünyada barışı korumak için üzerine düşeni yapmıştır.

Atatürk'ün dış politikadaki temel ilkelerinden biri de akılcılık ilkesidir. Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası ideolojik dogmalara, ön yargılara, saplantılara, duygusallıklara değil, aklı ve bilimi merkez alan bir temele oturtulmuştur. Bu çerçevede, uluslararası ilişkilerde, tarihî dostluk ve düşmanlık yerine, değişen şartlar, karşılıklı yarar ilişkileri dikkate alınmıştır. Bu yüzden, Atatürk siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik açıdan çok farklı devletlerle, düzenlerle, toplumlarla ilişkiler, dostluklar kurmuştur (Yılmaz, 2009).

Temel dış politika ilkelerinden bir diğeri de çağdaşlaşmacılık ve medenileşmeciliktir. Atatürk, Osmanlı Devleti Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'ne devam eden "*Türk Modernleşmesi*"nde bir zirvedir. Atatürk, içeride ve dışarıda saygıyla anılan yeni bir devlet ve toplum ortaya çıkarabilmek için siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik, devlet ve toplum hayatının tüm alanlarında köklü inkılaplar veya devrimler gerçekleştirmiştir. Bir taraftan bunlar hayata geçirilirken diğer yandan da "*çağdaş uygarlık*" düzeyine veya "*medeni dünya*" seviyesine ulaşmış kabul edilen Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmuştur.

Atatürk'ün bir başka temel dış politika ilkesi ise güvenlikçilik ve ittifakçılıktır. Atatürk hem bölgesel hem de dünya barışının korunması noktasında Türkiye'nin sadece kendi gücünün yetersiz kalabileceğinin farkında olmuştur. Bu nedenle, ilk başta çekinceli-şüpheli davranmakla birlikte, uluslararası çeşitli dengeleri de gözeterek Türkiye'nin güvenliğini sağlamak, bölgesel barışın korunması için ittifaklar yapmanın gereğine inanmıştır. Bu bağlamda Atatürk, bir taraftan kısa bir süre önce savaş yaptığı Batılı devletlerle antlaşmalar imzalamış, ikili ilişkilerini geliştirmiş, diğer taraftan da Batılı devletlerin saldırı ve tehditlerinden korunmak için de bölgesel ittifaklar veya paktlar gerçekleştirmiştir. Bunu da sadece ülkenin güvenliği ve gerekli gördüğü için gerçekleştirmiş, dünyadaki dış politika yapıcıların izniyle bu ittifak sistemlerini meydana getirmemiştir.

Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Türkiye'nin dış politikasının temel ilkelerinden başka ilkeler de söz konusudur. Bu ilkeler; uluslararası alanda aktif ancak maceracılıktan uzak durma, geçmişte yaşananlardan dersler çıkararak ileriye yönelik öngörülerde bulunma, sömürgeciliğe veya emperyalizme, ırkçılığa karşı durma, iletişime-müzakereye açık olmaktır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2000). Ayrıca ekonomik açıdan güçlü olma, dünyada adaletli bir düzen kurma, uluslararası hukuka, antlaşmalara saygı gösterme ve uluslararası hukukun gelişimini sağlama, yayılmacı olmama, ırkçılığı reddetme ve insani değerleri koruma, laik, demokratik, sosyal hukuk devleti olarak iç sorunlarını çözerek dış müdahaleye açık olmama, düşkünleri ve yardıma muhtaçları koruyup kollamaktır.

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE (1923-1938) DÜNYA VE TÜRKİYE

Dünya tarihine bakıldığında tüm dünyayı etkileyen gelişmelerden sonra yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda da dünya, insanlık ve uygarlık büyük bir darbe almış, milyonlarca insan ölmüştür. Bu nedenle, yeni dünyada yeni savaşın çıkmasını önlemek, savaş sonrasında kurulacak olan dünya düzenini, barışı koruyacak uluslararası bir örgütün kurulması ihtiyacı ve düşüncesi ortaya çıkmıştır. Yenen ve yenilen devletler arasında antlaşmalar yapmak, yeni bir dünya düzeni oluşturmak üzere toplanan Paris Konferansı'nda 28 Nisan 1919'da Cemiyet-i Akvâm (Milletler Cemiyeti) oluşturulmuştur. Bu cemiyet; uluslararası işbirliğini geliştirmek, barış ve güveni sağlamak, yeniden savaşların çıkmasını önlemek, sorunları diplomasi yöntemiyle çözmek, gizlilikten uzak adaletli ve onurlu bir uluslararası politika sürdürmek için kurulmuştur (Armaoğlu, 2000).

dikkat

28 Nisan 1919'da kurulan Cemiyet-i Akvâmın (Milletler Cemiyeti) yerine II. Dünya Savaşı sonrasında benzer amaçları yerine getirmesi için Türkiye'nin de kurucu üye olduğu bugünkü Birleşmiş Milletler (United Nations) 24 Ekim 1945'te kurulmuştur.

Böyle bir anlayışın ortaya çıkması ve Milletler Cemiyetinin ortaya çıkarılmasından sonra dünya barışının korunmasını ve silahsızlanmanın gerçekleştirilmesini sağlamak için devletler arasında antlaşmalar ve paktlar oluşturulmuştur. Bunlardan biri Locarno Antlaşması'dır. Locarno Antlaşması'nın imzalanmasında; Almanya'nın Fransa'ya savaş tamirat borcunu ödemesine yönelik kabul edilen 1924 Dawes Planı ortam hazırlamıştır. Bu plan ile Fransa-Almanya ilişkilerinin kısmen düzelmesini sağlamıştır. Düzelme olmakla birlikte, Fransa'nın güvenlik kaygısını gidermek amacıyla Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika arasında 1 Aralık 1925'te Londra'da imzalanmıştır (Uçarol, 2015). Almanya bu antlaşma ile Fransa ve Belçika sınırlarının kesin ve sürekli olduğunu kabul etmiş, uluslararası işbirliğine yeniden girmiş, sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesinin örneği verilmiştir. Bu sayede Almanya Milletler Cemiyetine üye olmuştur.

Bu süreçte barışı sürdürme çabaları içinde dikkati çeken uluslararası paktlardan biri de Kellogg-Briand Paktı'dır. Bu Pakt; Locarno Antlaşması'na rağmen, Almanya'dan çekinen Fransa, ABD ile karşılıklı ilişkilerinde savaşa başvurulmaması ilkesine dayalı bir barış paktı yapmayı istemesi ile ortaya çıkmıştır. Bunu reddeden ABD, bütün büyük devletlerin, muhtemel bir savaşı lanetleme paktı imzalamalarını önermiştir. Öneri Almanya, İngiltere, İtalya, Japonya, Belçika, Polonya, Fransa, Çekoslovakya tarafından kabul edilmiştir. Pakt, ABD Dışişleri Bakanı Frank Kellogg ile Fransız Dışişleri Bakanı Aristite Briand öncülüğünde Paris'te 27 Ağustos 1928'de imzalanmıştır (Armaoğlu, 2000). Bu Pakt ile ülkelerin topraklarına yapılacak saldırılara karşı yapacakları savunma savaşı dışındaki savaşlar kanun dışı sayılmış, Pakt'a aynı yıl Türkiye ve 1929'da "*Litvinov Protokolü*" ile de Sovyetler Birliği katılmıştır. Ancak bu dönemde uluslararası ilişkilerde dünyada oluşturulan ve kısa süren bahar havasında oluşturulan paktlar, yapılan antlaşmalar işlevsel kalmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninden memnun olanlar (anti-revizyonist) olduğu kadar, memnun olmayanlar da vardı. Almanya oluşturulan yapıdan memnun olmayan, bu düzenin değiştirilmesini, gözden geçirilmesini isteyen (revizyonist) ülkelerin başında yer almıştır. I. Dünya Savaşı'ndan ağır kayıplarla çıkan Almanya'da ordudan onbaşı rütbesiyle terhis olan Adolf Hitler, kısa bir süre içerisinde Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei-NSDAP) veya Nazi Partisinde ön plana çıkmaya başlamıştır. Parti içerisinde görüşleriyle etkili olmuş, ideolojisini oluşturmuş ve örgütlenmeye başlamıştır. Almanya'nın savaş tazminatını ödemede zorlanması ve 1929 dünya ekonomik buhranından fazlaca etkilenmesi Hitler'in ve ideolojisinin yükselmesine neden olmuştur. Yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisinin 1932 sonunda yapılan seçimlerde % 37 oy almasına, 230 üye kazanarak büyük bir başarı elde etmesine neden olmuş, Cumhurbaşkanı Hindenburg 30 Ocak 1933'te Hitleri Başbakanlığa atamak durumunda kalmıştır (Kodal, 2011).

> Revizyonist devletler; I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninin değişmesini, gözden geçirilmesini isteyen politika yapıcı devletlerdir. Bunlar; Almanya, İtalya ve Japonya'dır. Bu politika yapıcı devletlere Bulgaristan gibi küçük devletler eklenecektir.

Almanya'da Cumhurbaşkanı Hindenburg'un 2 Ağustos 1934'te ölümünün ardından, cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık makamlarını kendisinde birleştirerek "*Führer*" olduğunu ilan etmiştir. Bundan sonra totaliter bir devlet anlayışını Almanya'da egemen kılmaya başlamış, sınırlar dışında kalmış tüm Almanların tek bir çatı altına toplanmasını, Doğu'da bir "*yaşam alanı*" oluşturulmasını, Versailles (Versay) Antlaşması'nın kısıtlayıcı hükümlerini kaldırarak yayılmacı bir politikayı esas almıştır. Silahsızlandırma konferansından, Milletler Cemiyetinden Almanya'yı çekmiş, kara, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirmeye başlamış, 1934 yılında Avusturya'daki Nazileri kullanarak Avusturya'yı almak istemiş, bunda başarılı olamamıştır. Ancak Hitler aynı politikayı devam ettirmiş 1 Mart 1935 yılında Saar bölgesini silah kullanmadan ülkesine katmış, 12 Mart 1938'de Avusturya'yı işgal etmiştir. Almanya'nın bu tutumu oluşturulan dünya düzenini ve uluslararası ortamı, gündemi belirleyen temel faktörlerden biri olmuştur (Bağcı ve Yakut, 2015).

Antirevizyonist devletler; I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninin değişmesini, gözden geçirilmesini istemeyen politika yapıcı devletlerdir. Bunlar; İngiltere, Fransa, ABD'dir. Bu politika yapıcı devletlere kararsızlık gösteren Sovyet Rusya gibi devletler eklenecektir.

I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninden memnun olmayan, değiştirilmesini, gözden geçirilmesini isteyen, revizyonist devletlerden biri de İtalya'dır. İtalya savaştan galip devletler arasında yer almasına karşın memnun olmayan ülkelerden olmuştur. İtalya'da halk savaş sonrasında ağırlaşan sosyal ve ekonomik şartlar nedeniyle büyük sıkıntı ve umutsuzluk içinde olmuştur. Bu ortamda İtalya'da Faşist Partinin liderliğini yapan Benito Mussolini 31 Ekim 1922'de iktidara gelmiştir. Mussolini başbakan olduktan sonra İtalya'da Faşist Parti dışındaki bütün partiler, sendikaları kapatmış, bütün özgürlükleri ve demokrasiyi ortadan kaldırmıştır. İtalyanlaştırma politikası takip ederek azınlıkların İtalya'ya entegrasyonunu sağlamaya çalışmış, eğitim-kültür başta olmak üzere her alanda faşizmin ilkelerini egemen kılmıştır. Dış politikada Roma İmparatorluğu'nun eskiden egemen olduğu bölge ve topraklarda yeniden egemen olmak istemiştir. Akdeniz'i bir iç deniz hâline getirmek amacıyla hareket etmiş, Anadolu ve Afrika'da toprak edinmek istemiştir. Bu da zaman zaman Türk-İtalyan ilişkilerini germiştir. Bu bağlamda İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'ı işgal etmesi uluslararası ortamı tedirgin etmiştir. Büyük ümitlerle oluşturulan Milletler Cemiyeti işgali sonlandırmada başarılı olamamıştır. İtalya, bu yaşananlardan sonra Milletler Cemiyetinden ayrılmış, 5 Kasım 1937'de Alman-Japon Anti-Komintern Paktı'na katılmıştır (Armaoğlu, 2000).

Bu süreçte; uluslararası ortamda gerginlik yaratan, kurulmuş dünya düzeninden rahatsız olan, değişmesini isteyen bir başka yayılmacı ülke ise Japonya'dır. Japonya önceliği askerî alana vererek modernleşmeyi gerçekleştirmiş, Avrupa'daki güçlü devletlerle rekabet edebilir hâle gelmiş ve güçlenmiştir. Bu nedenle, Uzak Doğu'da kurulmuş olan düzeni tehdit eden girişimlerde bulunmuştur. "*Asya Aslılarındır*" anlayışıyla Çin üzerindeki Avrupalıların etkisini kırmayı amaçlamıştır. İmparator Hirohito (1926-1989)'nun başa gelmesinden sonra Japonya hızla gelişmeye başlamış, "*Japon mucizesi*" veya "*Altın çağ*" olarak adlandırılan "*Showa dönemi (1926-1946)*" başlamıştır. Bu süreçte 1929 yılında dünya ekonomik bunalımı ortaya çıktığından, Japonya ülkede askerî alana öncelik vermiş, baskıcı bir yönetim uygulamaya başlamış, bir anlamda İtalya gibi faşizme geçmiştir. Sanayileşmesi için ham madde bulmak, 1929 dünya ekonomik bunalımının olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için 18 Eylül 1931'de Mançurya'ya saldırmıştır. Bu saldırıyı da Milletler Cemiyeti engelleyememiştir. Buradan cesaret alan Japonya; Çin'e saldırmış, Uzak Doğu'da gerilimin doruğa çıkmasını sağlamıştır (Bağcı ve Yakut, 2015).

dikkat

"Asya Asyalılarındır" sözü Çarlık Rusya'sını 1905 yılında yapılan savaşta yenen Japonya İmparatoru Mutsuhito (1867-1912) tarafından söylenmiştir.

Sovyet Rusya'da, Lenin'in 21 Ocak 1924'teki erken ölümünden sonra, Joseph Stalin iktidara gelmiş, Trotski (Troçki) gibi komünist devrimin önde gelen mimarlarını tasfiye etmiş, 1927'den itibaren de mutlak iktidarını sağlamıştır. Stalin sosyalizmi kendine göre yorumlayarak uygulamalarıyla döneme damgasını vurmuş, her devlet ve toplum hayatının tüm alanlarında "*doğrular*" Stalin tarafından belirlenmiştir. II. Dünya Savaşı'na kadar Stalin'in Sovyet Rusya'sı bazen düzenin, statükonun değişmesini isteyen revizyonist gruba bazen de düzenin değişmesini istemeyen antirevizyonist gruba yakın politika takip etmiştir. İlk olarak Avrupa tarafından dışlanmış Almanya ile 24 Nisan 1926'da bir saldırmazlık antlaşması imzalamıştır. Ancak Almanya'nın kuruluşundan itibaren takip etmiş olduğu "*Doğu'ya Doğru*" politikası nedeniyle bu ülkeye kuşku duyduğundan, Sovyet Rusya 1929 yılında sınırdaşı olan ve sonradan Türkiye'nin de dahil olduğu Litvinov Protokolünü imzalamıştır. Almanya'da Hitlerin iktidara gelmesi, Avrupalı politika yapıcı güçlerin Almanya'yı Sovyet Rusya'ya karşı kullanabilecekleri endişesiyle Stalin'in kuşkuları artırmıştır. Bu nedenle, Sovyet Rusya Avrupalı

devletlerle Almanya'ya karşı iş birliğine yöneltmiş. Ancak bunda sonuç alınamamıştır. Bu kuşkulu durum Almanya ile II. Dünya Savaşı öncesinde yaptığı saldırmazlık antlaşmasına kadar devam edecektir (Armaoğlu, 2000).

I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan dünya düzeni sonrasında uluslararası ortam gergin olmuş, bu gergin ortam II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Devletler, Milletler Cemiyeti önderliğinde kurulan barıştan ve düzenden memnun olmamışlardır. Bu süreçte barışı korumak üzere kurulan Milletler Cemiyeti, diğer uluslararası girişimler, diplomasi yöntemleri başarısız olmuştur. Oluşturulan düzenin veya statükonun korunması gerektiğini her fırsatta söyleyen İngiltere gerekli adımları atamamış, sadece kendi çıkarları ve sömürgelerinin güvenliğine odaklanmıştır. Bu uluslararası ortam, dünyadaki gelişmeler Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk dış politikasını etkilemiş, Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenlerin dış politika ilkelerinin şekillenmesine neden olmuştur.

Yukarıda Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Türkiye'de yaşanan gelişmeler üzerinde durulduğundan, burada çok kısa bir şekilde Türkiye'nin durumundan ana hatlarıyla söz edilecektir. Türkiye'de 29 Ekim 1923'te egemenliğin kaynağının Türk milletinde olduğu yeni bir yönetim biçimine geçilmiş, cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu Türk siyasi tarihi bakımından çok önemli bir değişim-dönüşümdür. Kısa bir süre sonra 3 Mart 1924'te Türkiye'yi laikleştiren üç temel yasa kabul edilmiş, yine egemenliğin kaynağının millette olmasının önündeki engellerden biri olan halifelik kaldırılmış, Tevhîd-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş, laik, karma ve birleşik eğitim-öğretime geçilmiş, din işlerinden sorumlu Diyanet İşleri Başkanlığı oluşturulmuştur. Ayrıca, 1928 yılında Anayasanın laikleştirilmesi sağlanmış, siyasal ve sosyal açıdan kadın-erkek eşitliğini sağlamak amacıyla kadınlara birtakım haklar tanınmıştır. Yeni bir devlet, toplum ve birey oluşturmak amacıyla, Türk modernleşmesi bağlamında, kültür, sanat çalışmalarına önem verilmiş, halkevleri, halk odaları oluşturulmuş, bireysel gelişime önem verilmiştir.

Resim 8.1 Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk

Atatürk, Türkiye'de demokratik bir cumhuriyet meydana getirebilmek amacıyla 9 Eylül 1923'te Cumhuriyet Halk Partisini kurmuş, CHP 27 yıl iktidarda kalmış, Sivas Kongresi'nekadar giden geçmişiyle Türkiye'nin kurucu partisi olmuş, modernleşmesini sağlamış, millî egemenliğin "halk tarafından ve halk için" kullanılmasını sağlamış, ülkenin tek siyasi aracı olmuştur. Atatürk'e muhalefet edenler tarafından 17 Kasım 1924'te kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Orta Doğu'daki enerji politikaları

bağlamında çıkartılan Şeyh Sait İsyanı sonrasındaki Takrir-i Sükun Kanunu sonrasında kapatılmıştır. Bu durum, zor şartlar altında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni yaşatmanın çok daha önemli olduğunu göstermiş, devletin yaşaması demokratik olup olmamasından daha önemli görülmüş, güvenlik kaygıları ön plana çıkmıştır. Bu yüzden, 1925 yılından sonra Türkiye'de tek parti yönetimi oluşmuş, Türkiye'de modernleşme süreci hızlı bir şekil almıştır. Bu süreçte; Türkiye'de var olan tek devlet, tek millet ve tek parti anlayışı özellikle İtalya, Almanya, Sovyet Rusya'dan farklı olmuştur. Atatürk'ün "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.*"şeklinde Türk milleti tanımı; tarihi, sosyolojik ve kültürel bir anlayışla yapılmış, Ankara merkezli yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkması için çaba gösteren, sömürgeciliğe karşı çıkan herkes, din, dil, ırk ayrımı gözetilmeksizin Türk milleti olarak tanımlanmıştır. Bu durum 1924 Anayasası'nda karşılığını bulmuş, vatandaş olmak için Almanya'da olduğu gibi kan temeline dayandırılmamış, "*anayasal vatandaşlık*" kapsamında değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'nin önem verdiği alanlardan biri de ekonomi olmuştur. Atatürk'ün tam bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıktan geçtiği düşüncesinden hareketle, İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen "*Misâk-ı İktisadî (Ekonomik And)*" çerçevesinde ekonomik ve ticari hayatın şekillendirilmesine çalışılmıştır. Bu bağlamda; yerli sermaye ve girişimci, "*millî burjuvazi*" yaratılmaya çalışılmış, devletin ekonomideki etkisinin yanında özel sektörün varlığı da kabul edilmiş, o günün şartlarında ve imkânlar dâhilinde desteklenmiştir. Hatta, ülkenin bağımsızlığı ile çelişmeyecek şekilde yabancı ülkelerden sermaye girişine izin verilmiştir. Ancak uygulanan bu liberal, serbest piyasa ekonomisi, yeterli özel girişimci yokluğu ve sermaye olmaması nedenleriyle istenilen sonuçlar elde edilememiştir. 1927 yılındaki Teşvik-i Sanayi (Sanayi Teşvik) Kanunu da kısa bir süre sonra ortaya çıkacak 1929 dünya ekonomik krizi yüzünden beklentileri karşılayamamıştır. Bu krizden daha çok ekonomisi tarıma dayalı ülkeler etkilendiğinden, nüfusunun % 83'ü köylerde yaşayan ve tarımla uğraşan Türkiye krizden en çok etkilenen ülkelerden olmuştur (Kazgan, 2013). Bu nedenle, Türkiye'de planlı ekonomiye geçmeye karar verilmiş, Sovyet Rusya'dan uzmanlar çağrılmış, Amerikalı uzmanların raporları da dikkate alınmış, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Bir anlamda Türkiye'de 1934 yılından itibaren tam anlamıyla "*devletçilik*" uygulamalarına geçilmiştir. Bu süreçte "*korumacı, devletçi, sanayileşme modeli*" uygulanmış, bundan da başarılı sonuçlar elde edilmiş, sanayi alanında çok önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir.

Öğrenme Çıktısı

1 Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Dünyayı ve Türkiye'yi Analiz Edebilme

Araştır 1

Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Türkiye ile komşularındaki yönetim biçimlerini karşılaştırın.

İlişkilendir

Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Dünya ile Türkiye'yi karşılaştırarak tartışın.

Anlat/Paylaş

Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninin değişmesini istemeyen devletleri sıralayın.

1923-1932 YILLARI ARASINDAKİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Atatürk'ün önderliğindeki Türk milleti hem I. Dünya Savaşı'nın galibi olan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Anadolu'da çeşitli emperyalist politikalar peşinde koşan ülkelere hem de onların bu coğrafyada gerçekleştirmek istedikleri amaçlar için, Türklere karşı doğuda kullandıkları Ermenilere ve Batı'daki Yunanlılara karşı örneği olmayan bir zafer kazanmıştır. Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasının ardın-

dan, Türk devleti 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı, kendisine karşı düşmanca politikalar takip etmiş olan I. Dünya Savaşı'nın galiplerine kabul ettirmiş, onlarla eşit şartlarda bir antlaşma imzalamıştır. Atatürk'ün "*…Türk milletine karşı, yüz yıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın, sonunda neticesiz bırakıldığını ifade eder bir vesikadır.*" (Atatürk, 2006) dediği Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının yani Türklerin imha planı olarak bilinen Sevr Antlaşması'nın geçersiz kılınmasından ve "*Şark meselesi*"nin Türklerin lehine sonuçlanmasının ardından, yeni ve tam bağımsız bir Türk devletinin varlığı uluslararası arenada tanınmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Türkiye kendi bağımsızlığına sınırlama getirecek olan uluslararası bağlardan uzak kalarak, temelini Yunanlıların Anadolu topraklarından atılmasından sonra, savaş yapılmadan Doğu Trakya, Marmara vb. yerlerin boşaltılması anlayışı ve örneğinden alan, barışçı bir politika takip etmiştir. Bu sayede hem çevresindeki ülkelerle hem de özellikle Batılı devletler ve dünya ile olan ilişkilerini de geliştirmiştir. Türkiye'nin takip etmiş olduğu bu barışçı dış politikaya Atatürk fikir ve düşünceleriyle yön vermiştir. Ancak yeni Türk devletinin politika yapıcıları, Lozan sonrasında takip etmiş oldukları anlayış, barışçı ve millî dış politikaya rağmen, bazı zamanlar birtakım engellemelerle de karşılaşmıştır.

Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Musul Meselesi

XX. yüzyıl başlarında yani 1914-1918 yılları arasında doğrudan savaş, 1919-1923 yılları arasında yani Millî Mücadele Dönemi'nde dolaylı savaş dönemi yaşandıktan sonra, izleyen yıllarda iki devletin doğrudan taraf olduğu sorunların çözümüyle ittifaka kadar varan yakınlaşmanın yaşandığı barış dönemine kadar gidilmiştir (Kürkçüoğlu, 1978). İngiltere, dolaylı ilişkiler dönemi adı verilen Millî Mücadele sırasında, Türk milletine karşı gerçekleştirmek istediği operasyonlarda, Anadolu'nun batısında Yunanlıları, doğusunda da Ermenileri kullanmıştır (Kodal, 2000). Türk milletinin Lozan Barış Atlaşması'nı başta İngiltere olmak üzere I. Dünya Savaşı'nın galiplerine kabul ettirmesinden sonra, Türk-İngiliz ilişkileri bambaşka bir konuma gelmiş, eşit iki ülke arasındaki ilişkiler şeklinde değişmiştir. Bu dönemde, Türkiye ile İngiltere arasındaki en önemli sorun Musul meselesi olmuştur. Türkiye'yi, İngiltere'yi ve bu devletin mandası (himayesi-koruması) altında olan Irak'ı ilgilendiren Musul meselesi, Lozan Barış Konferansı'nda çözüme kavuşturulamamış, Türk-İngiliz ilişkilerini savaşın eşiğine getirecek boyutlara ulaştırmıştır.

Orta Doğu: İngilizler, Orta Doğu kavramını İngiltere'den Uzak Doğu'ya uzanan coğrafyadaki sömürgelerine göre oluşturmuştur. İngilizler bu kavramı bir anlamda sömürgelerinin ortasındaki bölge için I. Dünya Savaşı'ndan sonra kullanmaya başlamışlardır. Bu bölge için Amerikalılar ve Ruslar, daha önce İngilizler tarafından kullanılan *"Yakın Doğu"* kavramını kullanmışlardır. Birleşmiş Milletler'de 1958 yılından itibaren *"Orta Doğu"* kavramı benimsenerek, coğrafi sınırları içine Türkiye, Yunanistan, Afganistan, İran, Mısır, Yemen, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Habeşistan dâhil edilmiştir.

Lozan Barış Konferansı'nda Musul meselesi, ilk olarak Türkiye ile İngiltere arasında özel görüşmeler yoluyla halledilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yöntemden herhangi bir sonuç alınamamıştır (Kodal, 2005). Bunun üzerine mesele konferansın resmî gündemine gelmiş, ilk olarak 23 Ocak 1923'te ele alınmıştır. Musul meselesi resmî görüşmelerde çözüme kavuşturulmaya çalışılırken Türk heyeti Musul'un Türkiye'ye bırakılması gerektiğini savunmuş, Irak'ın mandateri (koruyucusu) sıfatıyla İngiltere Türkiye'nin bu isteğine karşı çıkmıştır. İsmet Paşa'nın bölgede halk oylaması yapılması fikri ise, İngiltere temsilcisi Lord Curzon tarafından "*Bölge halkının rey (oy) verme alışkanlığı olmadığı ve plebisitin (halk oylamasının) amacını anlayamayacakları*" (Yalçın, 1998) gerekçesiyle kabul görmemiştir. Lozan Barış Konferansı'nın gündemini sürekli meşgul etmiş olan konu, Lozan Barış Konferansı'nın bir anlamda sonunu getirmiştir. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasından sonra, İsmet İnönü yapmış olduğu açıklamada; "*…Musul bize verilmedikçe, muahedeye imza atmam*" (Kodal, 2005) diyerek, Musul'un verilmesini antlaşma için ön şart olarak sürmüştür. Musul meselesi Lozan Barış Konferansı'nın ikinci döneminde

görüşülmemiş, sorunun çözümünü konferans sonrasına bırakılmıştır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasında, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında barışçı yollarla saptanması öngörülmüş, belirlenen zaman içinde iki devlet arasında bir anlaşma sağlanamazsa, meselenin Milletler Cemiyetine götürülmesi kararlaştırılmıştır (Meray, 1995).

dikkat

Musul olarak ifade edilen yer Musul Vilayeti'dir. Musul Vilayeti; Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarından oluşmaktaydı. Bu nedenle, Türkiye, Musul Misâk-ı Millî sınırları içerisinde olduğu için bu yerlerin hepsini almak istemiştir.

Türk-Irak sınırının belirlenmesi hakkındaki Türk-İngiliz görüşmeleri 19 Mayıs 1924'te İstanbul'daki Denizcilik Bakanlığı eski binasında başlamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'yi Ali Fethi Okyar, İngiltere'yi Sir Percy Cox temsil etmiştir. Haliç Konferansı olarak adlandırılan bu görüşmeler 5 Haziran 1924'e kadar etmiştir. Bu süreçte, taraflar eski görüşlerinde ısrar etmiştir. İngiltere meselenin çözümü için iyi niyetini ortaya koymak yerine, konunun Milletler Cemiyetine gitmesini sağlamak amacıyla, bırakın Musul'u Türkiye'ye vermeyi, Türkiye'den Hakkari ilinin yarısını da istemiştir. Böyle olunca görüşmelerden bir sonuç alınamamış, İngiltere meselenin Milletler Cemiyetine havale edilmesi konusunda başarılı olmuş, hatta 7 Ağustos 1924'te Nasturi İsyanı'nın çıkartılmasında rolleri olmuş ve Musul meselesi İngiltere'nin etkin olduğu Milletler Cemiyetine havale edilmiştir (Kodal, 2005).

Musul meselesi 20 Eylül 1924'ten itibaren Türkiye'nin üyesi olmadığı Milletler Cemiyetinde görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmelerde, Türkiye eski görüşlerinde ısrar etmiş, Musul'da bir halk oylaması yapılmasını, Musul'un geleceği ile kararı burada yaşayan halkın vermesini istemiştir. Bu görüşe İngiltere yine karşı çıkarak, bölgede yaşayan halkın cahil olduğunu, sınır işlerinden anlamadığını ileri sürmüş, bu teklifi kabul etmemiştir (Gönlübol ve Sar, 1982). Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, konuyu incelemek üzere Milletler Cemiyeti tarafından bir Araştırma Komisyonunun kurulması kararlaştırılmıştır. Buna göre; 15 Ekim 1924'te Macar Eski Başbakanı Kont Teleki, Belçikalı Albay Paulis ve İsveçli Wirsen'den meydana gelen bir "*Üçlü Komisyon*" oluşturulmuş ve 13 Kasım 1924'te göreve başlamıştır. Komisyon, bu bölgede çalışmalarını yürütürken Şeyh Sait İsyanı'nın çıkmış olması çok düşündürücüdür ve arkasında kimlerin olduğuna ilişkin açık ipuçları vermektedir.

Resim 8.2 Musul Komisyonu

Üçlü Komisyon, hazırlamış olduğu raporu, Milletler Cemiyetine 16 Temmuz 1925'te sunmuştur (Öke, 1992). Raporda, Musul'da bir halk oylaması yapılmasının imkânsız olduğu, Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması gerektiği, Irak'ın 25 yıl süreyle İngiltere'nin mandası (koruması) altında kalması ve Musul'un Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm yolu olduğu bildirilmiştir (Kürkçüoğlu, 1978). Komisyonun, İngiltere'nin istek ve tavsiyeleri doğrultusunda, yani haklıdan yana değil de güçlüden yana karar vermesi hem siyasi çevrede hem de Türk basınında tepkiyle karşılanmış, Hakimiyet-i Milliye gazetesi raporu "*Şaheser-i Garâbet*" olarak nitelendirmiştir. Türkiye, Cenevre'deki temsilcilerini geri çekmesine, her türlü karşı koyma ve çabalarına rağmen, İngiltere'nin etkin olduğu Milletler Cemiyeti Meclisi son kararını 16 Aralık 1925'te açıklamıştır. Bu kararıyla Meclis, Üçlü Komisyonun kararını benimsemiştir. Yani; Brüksel Hattı'nın güneyindeki toprakların Irak'a bağlanmasına karar vermiştir. Böylece, bir oldubitti ile geçici olarak kabul edilmiş olan Brüksel Hattı, Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından bu kararla resmîleştirilmiştir. Ardından yapmış olduğu açıklamayla da verilen kararın taraflar açısından bağlayıcı olduğunu belirtmiştir (Kodal, 2005).

> ✓ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Musul için oluşturulan üçlü komisyonun raporunu İngiltere'nin istek ve tavsiyeleri doğrultusunda, yani haklıdan yana değil de güçlüden yana karar vermesi tepkiyle karşılanmış, raporu *"Şaheser-i Garâbet"* olarak nitelendirmiştir.

Milletler Cemiyetinin bu kararı, Türkiye'de büyük tepki uyandırmış ve İngiltere aleyhtarlığını daha da artırmıştır. Bütün tepki ve karşı koyuşlara rağmen, Türkiye üyesi olmadığı ve İngiltere'nin en etkili üyesi bulunduğu Milletler Cemiyetinin bu kararına herhangi bir şey yapamamıştır. Uzun ve yıpratıcı bir savaştan çıktığı ve içeride çözüme kavuşturulması gereken pek çok sorun olduğu için, başlangıçta direttiği hâlde daha sonra tutumunu yumuşatmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, Türkiye bu mesele ile uğraşırken içeride Şeyh Sait isyanı ve paşalar komplosu gibi sorunlar, Fransa ve İngiltere'nin istekleri karşısında dış politikadaki yalnızlığı nedeniyle, Türkiye, İngiltere ile yeniden görüşme kararı vermiştir (Kürkçüoğlu, 1978). İngiltere'nin mandater olarak katıldığı, Türkiye-Irak arasında Ankara'da 5 Haziran 1926'da Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır (TCDB, 1974; Soysal, 1989).

Antlaşmaya göre; Musul, Irak'ta dolayısıyla İngiltere'de kalmıştır. Türkiye'nin kazancı ise, petrol gelirlerinden pay almak olmuştur. Türkiye, antlaşma yürürlüğe girdikten sonra 25 yıl süreyle Irak petrol gelirlerinin % 10'unu almıştır. Türkiye bazı araştırmalarda ifade edildiği gibi, bu hakkından 500.000 İngiliz sterlini karşılığında vazgeçmemiş, anlaşma gereği 1952 yılına kadar almaya devam etmiştir. İngiltere'nin Türkiye'ye ödemesi gereken 5.5 milyon sterlin iken, 3.5 milyon sterlin ödemiştir. Bu nedenle, İngiltere, Türkiye'ye hâlâ 2 milyon sterlin borçlu durumdadır (Kodal, 2005; Uluğbay, 1995). Türkiye, Musul için yeni bir savaşı göze alamamış, yeni Türk Devleti'ni yaşatmak için, dönemin dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın ifadesiyle "*fedakârlığa*" katlanmıştır. Türkiye-Irak sınırının çözümünden sonra, Türk-İngiliz ilişkileri olumlu yönde gelişmiştir.

Türkiye-Fransa İlişkileri

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Lozan'da çözümlenemeyen Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi yani İskenderun Sancağı (Hatay) meselesi ve Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi, Türkiye ve Fransa arasındaki önemli sorunlardır. Bunların dışında; Türkiye'deki Fransız misyoner okullarının durumu, Bozkurt-Lotus davası ve Adana-Mersin demir yolunun millîleştirilmesi sırasında yaşananlar diğer dikkati çeken sorunlardır. Ankara Antlaşması ile Türkiye-Suriye sınırı belirlenirken İskenderun Sancağı (Hatay) için özel bir yönetim oluşturulmuştu. Sınırı kesin olarak çizmek için de antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra bir karma komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu durum, Lozan'da da kabul edildiğinden, karma komisyon ancak Eylül 1925'te toplanabilmiştir. Komisyonun çalışması sırasında sınır konusunda bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, Türkiye ile Fransa arasında Şubat 1926'da doğrudan görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerden sonra 18 Şubat 1926 tarihinde Ankara'da "*Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi*" adıyla bir antlaşma yapılmıştır (Uçarol, 2015).

Bu sözleşme paraf edilmesine rağmen Fransa, Musul meselesinin çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı bu süreçte antlaşmayı imzalamakta acele etmemiştir. Çünkü Fransa, San-Remo görüşmelerinde alınmış karar gereği, Musul konusunda İngiltere'yi destekleyecekti. Türkiye, Musul meselesinde Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmeye yönelince, Fransa da bu sözleşmeyi 30 Mayıs 1926'da Ankara'da imzalamıştır (Uzgel, 2001). Bu antlaşma, Türkiye-Suriye sınırını belirlediği gibi, Türkiye-Fransa arasındaki genel konularda da uzlaşma sağlamıştır. Antlaşmaya göre; tarafsız bir başkanın yönetiminde kurulan karma komisyon ancak Haziran 1929'a gelindiğinde Cizre-Nusaybin sınırı konusunda her iki tarafı da memnun edebilecek bir çözüm bulabilmiştir.

Bu dönemde, Türkiye-Fransa ilişkilerini etkileyen bir diğer sorun da Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi konusudur. Lozan'da Osmanlı borçları sorununa bir çözüm yolu bulunamamış, bu borcun Türkiye tarafından ödenme şeklinin, alacaklılar ile Türkiye arasında yapılacak görüşmelerle belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu nedenle, Türkiye ile çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu alacaklılar arasında görüşmeler başlamış, zaman zaman gerginlikler yaşanmış ve sonunda bir uzlaşmaya varılarak 13 Haziran 1928'de Paris'te Türkiye Büyükelçisi ile Osmanlı Duyûn-ı Umumiyesi (Genel Borçları) adına hareket eden kimseler arasında bir antlaşma imzalanmıştır (TCDB, 1974). Böylece, Osmanlı Duyûn-ı Umumiyesi kaldırılmış ve ekonomik bağımsızlık alanında önemli bir adım atılmıştır. Bu soruna ilişkin bir çözüm yolu bulunmasına rağmen Türkiye, 1929 dünya ekonomik buhranı yüzünden, antlaşmada öngörülen borcun ödenmesinde çok sıkıntı yaşamıştır. Bu durum, Türk-Fransız ilişkilerini yeniden bozmuştur. Fakat yapılan görüşmeler sonrasında Türkiye ile alacaklılar arasında 22 Nisan 1933'te yeni bir antlaşma imzalanmış ve borçların ödenmesi daha da kolaylaştırılmıştır (Uçarol, 2015). Türkiye payına düşen borcu, kâğıt para cinsinden ve taksitli olarak ödemeyi kabul etmiştir. Bu ödemeyi de 1952 yılına kadar yapacaktır.

Bu dönemde, Türk-Fransız ilişkilerinde sıkıntı yaratan bir diğer konu da Türkiye'deki Fransız misyoner okullar konusudur. Türkiye, bu okullardaki tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenleri tarafından Türkçe olarak okutulmasını istemişti. Fransa bu isteğe karşı çıkmış ancak Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında geri adım atmak zorunda kalmış ve Türkiye'nin isteğini kabul etmiştir (TCDB, 1974). Türk-Fransız ilişkilerinde bu dönemde sıkıntı yaşatan bir başka konu da Bozkurt-Lotus davasıdır. Bu dava, Bozkurt adlı bir Türk gemisiyle, Lotus adındaki Fransız gemisinin 2 Ağustos 1926'da Midilli Adası açıklarında çarpışması ve konunun 1927'de Uluslararası Adalet Divanına gitmesiyle başlamıştır. Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in başarılı savunması sonrasında, La Haye Adalet Divanının Türkiye lehine karar vermesiyle (TCDB, 1973) iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir sorun daha çözümlenmiştir.

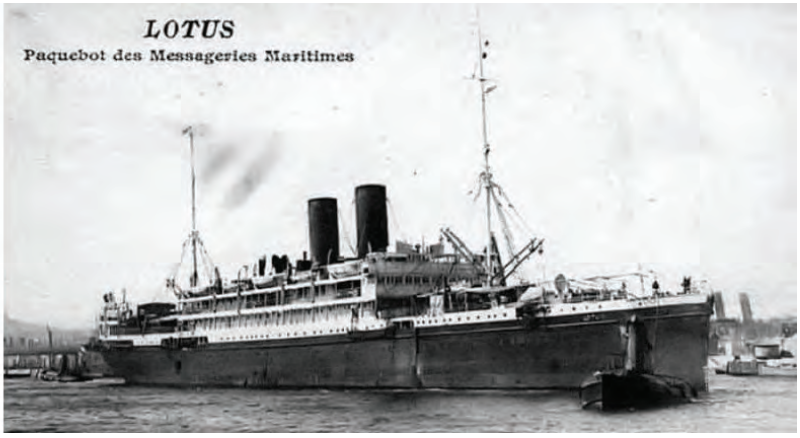

Resim 8.3 Mahmut Esat Bozkurt ve Lotus Vapuru

Bu yıllarda, iki ülke arasında yaşanan sorunlar bu kadar değildir. Söz konusu dönemde Fransızlar tarafından işletilen Adana-Mersin demiryolunun "*Millîleştirme politikası*" kapsamında satın alınmak istenmesi nedeniyle, iki ülke arasında yeni bir gerginlik yaşanmıştır. Fransa, yine başlangıçta bu karara

tepki göstermiş, kısa bir süre sonra bu tutumundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. İki ülke arasında Haziran 1929'da yapılan bir antlaşmayla, Fransa, Adana-Mersin demir yolunu Türkiye'ye satmıştır (Armaoğlu, 2000). Bütün bunlardan sonra, Türkiye ile Fransa arasındaki Lozan'dan arta kalan ve diğer sorunlar çözülmüş, iki ülke ilişkilerinin olumlu bir havada gelişmesi sağlanmıştır.

Türkiye-İtalya İlişkileri

İtalya, Türk İstiklal Savaşı sırasında kendi iç sorunları, İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile anlaşmazlığa düşmesi gibi nedenlerle, Mondros Mütarekesi'yle girmiş olduğu Anadolu topraklarını İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra terk etmeye başlamıştır (Yalçın ve diğ., 2000). Bu durum, Türkiye'de memnunluk yaratmış ve Türk-İtalyan ilişkilerinin iyi yönde gelişmesini sağlamıştır. Ancak İtalya, Mussolini'nin 1922 yılında iktidara gelmesinin ardından, yeniden sömürgeci ve saldırgan bir politika izlemeye başlamıştır. Benito Mussolini'nin "*Büyük İtalya", "Bizim Deniz", "Akdeniz*" gibi kavramlar ile dış politika hedeflerini ortaya koyması hem uluslararası alanda hem de Türkiye'de endişeyle karşılanmıştır (TCDB, 1974). Bir anlamda, İtalya'nın eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak istemesi ve Türkiye'nin toprakları üzerindeki amacını açıkça gündeme getirmesi iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiştir. Bu istek ve amaç doğrultusunda, İtalya, Adriyatik kıyıları ile yakından ilgilenmeye başlamış, Fransa gibi Musul meselesinde İngiltere'yi desteklemiş, hatta Türkiye'nin kuvvet kullanarak Musul'u almak için girişimde bulunması hâlinde, İtalya'nın da Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentilerini yaymaktan geri kalmamıştır. Bütün bunlar, Türkiye'de İtalya'ya karşı olan güvensizliği artırmıştır. Bu nedenle, Türkiye takip ettiği dış politika ilkeleri çerçevesinde sömürgeciliğe karşı olduğunu ve buna karşı koyacağını ifade ederek gerekli tedbirleri de almaya başlamıştır. Türk-İngiliz-Fransız ilişkilerinin Musul meselesinin çözümünden sonra gelişmeye başlaması, Türk-İtalyan ilişkilerini de etkilemiştir. Bu sırada, İtalya'ya karşı, Fransa, Orta Avrupa ülkelerinin bazılarıyla ikili antlaşmalar imzalayarak Çekoslovakya ve Romanya'nın oluşturduğu Küçük Antanta katılmıştır (Uçarol, 2015). Bu gelişme İtalya'yı daha gerçekçi bir dış politikaya zorlamış, kendisine karşı oluşan bu blok karşısındaki kendi durumu, Türkiye'nin gittikçe sertleşen tutumu karşısında, amaçlarına ulaşamayacağını anlamış ve Türkiye'ye karşı dostluk politikası takip etmeye başlamıştır. Bu politika sonrasında hem Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirme düşüncesi hem de İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bir ittifak arayışı içerisinde olması nedeniyle, Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928'de Roma'da bir "*Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adlî Tasfiye Antlaşması*" (TCDB, 1974) imzalanmıştır.

Türkiye, İtalya ile anlaştıktan sonra, Yunanistan ile de aynı şekilde 23 Eylül 1928'de bir antlaşma imzalamıştır. İtalya, bundan sonra da Türk-Yunan anlaşmazlığının giderilmesinde etkili olmaya çalışmış, iki ülke arasında imzalanan 1930 antlaşmasının yapılmasında yapıcı rol üstlenmiştir (Akşin, 2005). Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaşma Adlî Tasfiye Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu bir şekilde etkilemiş ve bir düzene sokmuştur. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş, ilişkiler kısa bir süre sonra yeniden bozulmaya başlamıştır. İtalya'nın 1930'lardan sonra sömürge siyasetine, genişleme ve yayılma amaçlarına geri dönmesi ve Doğu Akdeniz politikası Türkiye'yi yeniden endişelendirmiştir.

Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri

Türk İstiklal Savaşı sırasında Moskova Antlaşması'yla başlayan Türk-Sovyet ittifakı, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişmiştir. Bu yüzden, Lozan sonrasında Türkiye'yi en çok uğraştıran ve zorlayan Musul meselesi sırasında, İngiltere'nin ve Milletler Cemiyetinin tutumu, Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya daha da yaklaştırmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın galiplerinin yanlarına Almanya'yı da alarak 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşması'nı imzalaması ve Almanya'nın, Sovyet Rusya'dan uzaklaşması, Sovyet Rusya'yı Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Ayrıca, Milletler Cemiyetinin Musul meselesinde Türkiye'nin aleyhine olan kararını 16 Aralık 1925'te açıklaması nedeniyle, iki devlet birbirine daha çok yaklaşmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te "*Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması*" (TCDB, 1974) imzalanmıştır. Her iki ülkenin çıkarları göz önüne alınarak hazırlanılan bu antlaşmadan sonra, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler

gelişmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Türkiye, Stalin'nin ve Sovyet Rusya'nın rejim ihraç etme düşüncesine başından itibaren sıcak bakmadığı için, ilişkilerini komünizmden ayrı bir şekilde düşünmüş, buna göre dış politika geliştirmişti. Bu yüzden, Türkiye'deki komünistlere karşı bazı önlemler alınmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin, Lozan sonrasında Osmanlı'dan kalan borçlar konusunda, Batılı devletler ile yapmış olduğu antlaşmalar örnek oluşturur kaygısıyla, Sovyet Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır (Uçarol, 2015). Bundan başka, her iki ülke de Milletler Cemiyetinin üyesi değillerdi. Ancak Türkiye Milletler Cemiyetine üye olmak için girişimlerde bulunmaktaydı. Rusya ise, Milletler Cemiyetini büyük devletler tarafından kendisine karşı girişilecek bir harekette kullanılacak bir araç olarak gördüğünden, Türkiye'nin cemiyete üye olmasını engellemeye çalışmıştır.

Resim 8.4 Sovyet Rusya Elçisi ve heyeti Akşehir'de (Mart 1922)

İki ülke arasındaki bu gibi konulardaki görüş ayrılıklarına rağmen, Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki siyasi yakınlaşma, özellikle İngiltere'nin Türkiye'ye karşı almış olduğu bazı ekonomik önlemler nedeniyle gelişmeye devam etmiştir. Bu yüzden, iki ülke arasında 11 Mart 1927'de Ankara'da bir Ticaret ve Seyr-i Sefain (Deniz Ulaşım) Antlaşması imza edilmiş, ticari ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır (Gürün, 2010). Bu antlaşma, iki ülke arasındaki ticaret hacminin gelişmesinde etkili olmuş fakat uygulamada bazı güçlükler çıkmıştır. Buna rağmen iki devlet, uluslararası ilişkilerde birbirlerini desteklemeye ve yakınlaşmaya devam etmişlerdir. 1928'den sonra uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin asıl belirleyicisi olmaya başlamıştır. Milletler Cemiyetinin muhtemel bir savaşı önleyemeyeceğinin anlaşılması üzerine, ABD ve Fransa'nın girişimleri ile 27 Ağustos 1928'de Paris'te dokuz Batılı ülke tarafından Kellogg-Briand Paktı imzalanmıştır (Armaoğlu, 2000; Akbıyık, 2004). Türkiye savaşı yasaklayan bu belgeyi 19 Ocak 1929'da onaylamıştır. Sovyet Rusya o günlerin gergin ortamında daha da ileri giderek, bu paktı ilk imzalayan ülke olduğu ve bunu bir an önce yürürlüğe koymak istediği için, Doğu Avrupa'daki komşuları olan Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile 9 Şubat 1929'da Moskova'da Litvinov Protokolü'nü imzalamıştır (Uçarol, 2015). Türkiye de Türk-Sovyet yakınlaşması nedeniyle, bu protokolü imzalamaktan çekinmemiş ve TBMM de bu protokolü 1 Nisan 1929'da onaylamıştır.

Türkiye, Sovyet Rusya ile 1925 Antlaşması'nı onaylayan ve iki yıl daha uzatan protokolü 17 Aralık 1929'da yeniden imzalamıştır. 28 Temmuz 1929'da yürürlüğe giren bu protokol, Türkiye'nin batılı devletler ile olan ilişkilerine engel oluşturmamıştır (Tellal, 2001). Çünkü, Türkiye bu dönemde İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile olan sorunlarını çözmüş ve bunlarla normal ilişkilere başlamıştı. Bu iyileşme, Sovyetleri memnun etmemesine rağmen, Türkiye yoluna devam etmiş, Sovyet Rusya'ya olan güvensizliği nedeniyle, Batılı devletler ile ilişkilerini geliştirmiştir (Gönlübol ve Sar, 1982). Bu yüzden, Sovyet Rusya yavaş yavaş Türkiye'nin dış politikada dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmaya başlayacaktır.

Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Yunanistan "*Megalo İdea*" hayali peşinde koşarak I. Dünya Savaşı'nın galipleri özellikle İngilizlerin "*Şark meselesi*" bağlamında, "*Küçük Asya'da*" gerçekleştirmek istediği operasyon kapsamında Anadolu'yu işgal etmiş, Türk milletine büyük acılar yaşatmış, Türk-Yunan Savaşı'nın 11 Ekim 1922'de Türklerin zaferiyle sonuçlandığı bütün dünya tarafından kabul edilmiş, Lozan Barış Antlaşması'yla da kesin barış sağlanmıştı. Fakat iki devlet arasında çözümlenmesi gereken pek çok sorun vardı. Bunların başında "*etabli (yerleşmiş) anlaşmazlığı*" yani Türkiye'de kalan "*Rumlar*" ile Yunanistan'da kalan Müslüman-Türk azınlığın mübadelesi (değişimi) sorunu gelmekteydi. Etabli (yerleşmiş) anlaşmazlığı, Lozan Barış Konferansı'nda görüşülmüş, iki ülke arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan bir sözleşme ve bir protokol ile çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre, 1 Mayıs 1923'ten itibaren Türkiye'de kalan Rumlar ile Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimine başlanacaktı. Fakat 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediyesi sınırları içerisinde "*yerleşmiş*" bulunan Rumlarla, Batı Trakya'daki Müslüman-Türkler bu değişimin dışında kalacaklardı. Bunu gerçekleştirmek için de uluslararası bir komisyon kurulacaktır (Uçarol, 2015).

Resim 8.5 Nüfus mübadelesinde göç edenlerin taşındığı Gülcemal Vapuru

Türkiye, Yunanistan ve I. Dünya Savaşı'na girmemiş ülkelerden ve Milletler Cemiyeti tarafından seçilen Karma Komisyon, Ekim 1923'ten itibaren çalışmalarına başlamıştır. Çalışma sırasında antlaşmanın ikinci maddesinde yer alan, Batı Trakya Türkleri ile İstanbul'da yerleşmiş Rumların bu değişimin dışında tutulması, iki ülke arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Özellikle Yunanistan'ın, İstanbul'da daha çok Rum'un kalması için gayret göstermesi üzerine, karma komisyon bu konuda bir karara varamamıştır. Bu nedenle, anlaşmazlık Milletler Cemiyetinin tavsiyesi üzerine La Haye Daimî Adalet Divanına götürülmüştür. Adalet Divanının 21 Şubat 1925'te "*etabli (yerleşmiş)*" ifadesi hakkında yapmış olduğu yorumlama sorunu gideremeyemiştir. Bu durum, Türk-Yunan ilişkilerini gerginleştirmiştir. Bu süreçte, Yunanistan'ın Batı Trakya Müslüman-Türklerinin mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelmiş olan Rumları yerleştirmesi, Türkiye'nin de buna karşılık vererek İstanbul'daki Rumların mallarına el koyması iki ülke ilişkilerini

daha da gerginleştirmiştir. Bu mesele, iki ülke siyasi ilişkilerini tümden etkilemeye başlayınca sorunu siyasi açıdan çözmek amacıyla, Türkiye ile Yunanistan arasında 1 Aralık 1926'da Atina'da bir antlaşma imzalanmıştır (TCDB, 1974). Bu antlaşmayla, iki ülke azınlıklarının taşınır ve taşınmaz malları hakkında yeni bazı kurallar saptanmış ve düzenleme yapılmış ancak meseleler tamamen halledilememiştir (Gönlübol ve Sar, 1982).

Bu dönemde, Türkiye-Yunanistan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir başka olay da İstanbul'da bulunan Ortodoks Kilisesi Patriği meselesidir. Patrikhane hem I. Dünya Savaşı hem de Millî Mücadele sırasında Rumları Türkler aleyhine kışkırttığı için, Atatürk Lozan Barış Konferansı'nda patrikhanenin Yunanistan'a gönderilmesi için çok uğraşmıştı. Ancak bu başarılamamış, Lord Curzon'un teklifiyle siyasi meselelerle uğraşmaması şartıyla, İstanbul'da kalmasına izin verilmiştir. 1924 yılında Konstantin Araboğlu "*patrik*" tayin edilmiştir. Bu kişinin mübadele (değişim) kapsamında bir kişi olması üzerine, Türkiye patriği sınır dışı etmiş, Yunanistan bu duruma tepki göstermiştir. Sorun, Patrik Konstantin Arapoğlu'nun 16 Mayıs 1925'te istifa etmesi ve yerine başka birinin seçilmesi üzerine çözüme kavuşturulmuştur (Hatipoğlu, 1997). Bu sorunun çözümünün ardından, Türkiye-Yunanistan ilişkileri biraz düzelmiş, Cevat Bey ilk Türkiye Büyükelçisi olarak 1925 yılı sonunda Atina'ya gönderilmiştir. İtalya, 1930 yılında Doğu Akdeniz'de bir dostluk ve güvenlik sistemi kurmak istemiş, Atatürk ve Yunanistan Başbakanı Elefteros Venizeleos bu politikanın hayata geçirilmesinde olumlu bir yaklaşım sergilemiş, bu da Türk-Yunan ilişkilerindeki gerginliği ortadan kaldırmıştır. Bu gelişme üzerine Türkiye ve Yunanistan, İtalya'nın da desteğiyle, "*değişim*" sorununu çözümlemek için 10 Haziran 1930'da Ankara'da bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmayla; doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Müslüman-Türklerinin hepsi "*yerleşmiş*" sayılmış, bunların malları konusunda da düzenleme yapılmıştır (Soysal, 1989).

Bu sorunların çözümünden sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmış, Yunanistan Başbakanı Elefteros Venizeleos Türkiye'ye davet edilmiştir. Davet kabul edilmiş ve Elefteros Venizeleos 27-31 Ekim 1930'da Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında, yani 30 Ekim 1930'da üç ayrı belgeden oluşan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması imzalanmıştır. Venizelos'un ziyaretinin ardından Türk Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Ekim 1931'de Atina'yı ziyaret ederek bu ziyarete karşılık vermişlerdir (Fırat, 2001). Bu ziyaret sırasında Yunanlılar İsmet İnönü'ye büyük sevgi gösterisinde bulunmuşlar, stadyumlarda karşılamışlardır. Böylece, Türk-Yunan ilişkilerinde "*çatışmadan dostluğa*" varılmıştır. Bu antlaşmalar, ziyaretler ve dostluk ileride İtalyan tehdidine karşı Balkan Antantı'nın kurulmasında önemli rol oynayacaktır.

Resim 8.6 Atatürk ve Venizelos TBMM'den ayrılırken (29 Ekim 1930)

Türkiye-ABD İlişkileri

Amerika, Lozan Barış Konferansı'na "*gözlemci*" olarak katıldığı hâlde, bütün konferans sırasında hemen her sorunda tartışmalara aktif olarak katılmıştır. Bu da Lord Curzon'un işini kolaylaştırmıştır. Lord Curzon'un Türk delegasyonu ile anlaşmazlık yaşadığı durumlarda, Amerika'yı işin içine sokma fırsatını vermiştir. Rum Patrikhanesi, Ermeni, Boğazlar sorunlarında Amerika tamamen İngiltere'yi desteklemiştir. Bir anlamda ABD, bu süreçte İngiltere'nin politikalarına ve tezlerine destek vermeye devam etmiştir. ABD'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki Başdelegesi Richard Child, özellikle Boğazların bütün ülkelerin ticaret ve savaş gemilerine açık tutulması, din ve eğitim başta olmak üzere kapitülasyonların korunması gibi konularda görüşlerini açıklamış, bu konularda da İngiltere'den destek gelmiştir (Armaoğlu, 2017). Hatta, Ankara Hükûmeti, Lozan Barış Konferansı'nın ikinci döneminde özellikle Musul meselesinde ABD'nin desteğini almak amacıyla 9 Nisan 1923'te "*Chester Projesi*" yani "*Şarki Anadolu Demiryolları Anlaşması*"nı onaylamış fakat İngilizlere karşı başarı elde edememiştir.

Lozan Barış Konferansı sona erdikten sonra, ABD konferansa gözlemci gönderdiği ve ortaya çıkan antlaşmayı doğrudan imzalama durumunda olmadığı için, ABD heyeti ile Türk heyeti arasında 6 Ağustos 1923'te tarafların Lozan Barış Antlaşması'nı kabul ettiklerini içeren bir "*Genel Antlaşma*" imzalanmıştır. Ancak Lozan Barış Antlaşması Ermenilerin isteklerine ve kapitülasyonlara geçit vermediğinden, ABD'deki Ermeni lobisi ve Türkiye'deki Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eğitim-öğretim çalışmalarını yürüten misyonerlerin büyük bir kamuoyu oluşturması yüzünden, ABD Kongresi antlaşmanın onayı için gerekli üçte iki (2/3) çoğunluğu sağlayamamış, imzalanan antlaşma reddedilmiştir (Bağcı ve Yakut, 2015). Bu nedenle, ABD'nin Lozan Barış Antlaşması'nı hâlen resmen tanımadığı söylenebilir.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki bu kötü gidişi ekonomik ve ticari ilişkiler yakınlaşmaya çevirmiştir. Diğer ülkelerin yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti ile olan ticari ilişkilerini dikkate alan ABD diplomatik çevreleri Ankara Hükûmeti'yle ilişkiler kurmaya başlamıştır. ABD'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile görüşmüştür. Bu görüşme ve çalışmalar sonrasında 17 Şubat 1927'de "*Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlişkilerin Düzenlenmesine İlişkin Mektup-Nota*" adlı belge imzalanmıştır. Bu belge ABD-Türkiye arasındaki diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkilerin düzenli bir şekilde yürütülmesinin temelini oluşturmuştur. Bu kapsamda, Ankara'nın başkent olmasından sonra, Ankara'ya karşı biraz mesafeli olan ABD büyükelçilik açmış, ilk büyükelçi olarak da Joseph C. Grew atanmıştır. Elçi güven mektubunu 12 Ekim 1927'de Cumhurbaşkanı Atatürk'e sunmuştur. Buna karşılık Türkiye'de Ahmet Muhtar Bey'i Washington'a elçi olarak göndermiş, elçi 5 Aralık 1927'de güven mektubunu Başkan Calvin Coolidge sunmuş ve görevine başlamıştır (Armaoğlu, 2017).

Resim 8.7 Atatürk ve ABD Büyükelçisi Joseph C. Grew (Atatürk Orman Çiftliği)

Bu diplomatik ilişkiler kısa sürede sonuçlar vermiş, iki ülke arasında 1 Ekim 1929'da "*Ticaret ve* Seyfisefain *(Deniz Taşımacılığı) Antlaşması*" imzalanmıştır. Ayrıca, bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinin gündemini belirleyen gelişme Kellog-Briand Paktı'nın kurulmasıdır. ABD Dışişleri Bakanı Frank Kellog ve Fransa Dışişleri Bakanı Briand'ın öncülüğünü yaptığı, ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslavakya ve Japonya tarafından 28 Ağustos 1928'de oluşturulan pakt, her türlü sorunun savaşa başvurulmadan barışçıl yollarla çözümünü hedeflemiştir. 1929 yılında yürürlüğe giren pakta Türkiye'nin de üye yapılması ABD'nin Ankara Büyükelçisi Grew tarafından istense de Washinton bu teklifi kabul etmemiştir. Türkiye böyle bir pakta, savunduğu dış politika ilkeleri bakımından katılmak istemiş, herhangi bir çekince koymamıştır. Bunun üzerine Türkiye pakta dâhil edilmiş, antlaşma da 19 Ocak 1929'da TBMM'de onaylanmıştır (Bulut, 2010). Bu pakt, II. Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Özellikle 1927 yılından itibaren, siyasi konularda zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmasına rağmen, giderek gelişen Türk-ABD ilişkilerinin temelini ekonomik ve ticari ilişkiler oluşturmuştur. Bu ilişkiler sonrasında Türkiye'deki Amerikan yatırımları yaklaşık 13 milyon dolara ulaşmıştır. Giderek artan ekonomik ve ticari ilişkiler 1930 yılından itibaren Türkiye'nin ekmekte olduğu afyon yüzünden etkilenmeye başlamıştır. ABD, Türkiye'yi afyon ekimi ve kaçakçılığı konusunda gerekli önlemleri almamakla ve bu maddenin merkezi olmakla suçlamıştır. Bunun üzerine Ankara'daki ABD Büyükelçisi Joseph C. Grew 1931 yılında Türk Hükûmeti nezdinde bazı girişimlerde bulunmuş, bu sorunun çözümü konusunda önlemler alınmasını istemiştir (Bağcı ve Yakut, 2015). Bunun üzerine Türk Hükûmeti 1931 yılında afyon işleme fabrikalarını kapatarak gerilimi azaltmıştır.

Türkiye-Almanya İlişkileri

I. Dünya Savaşı sonrasında kesintiye uğrayan Türkiye-Almanya ilişkileri Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Almanya'nın ilk başta yeni Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini geliştirme noktasında İngiltere'nin ve Fransa'nın tepkisinden çekinmesi etkili olmuştur. Ancak Almanya, Osmanlı Devleti'nin son döneminde dostluk dü-

zeyine çıkarılmış ilişkileri yeniden başlatma noktasında kararlı davranmış, bunun sonucunda 3 Mart 1924'te Ankara'da "*Türk-Alman Dostluk Antlaşması*" imzalanmış (Bağcı ve Yakut, 2015), tekrar ilişkilerin bu bağlamda devamı için bir alt yapı oluşturulmuştur.

Bu da Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur. ABD'nin 1924 yılında Almanya'nın savaş borçlarını ödemesi için başlatmış olduğu Dawes Planı çerçevesinde Almanya'ya hızla dış kredi girmiş, bu da Almanya'da askerî yatırımlar dışında önemli bir üretim ve ihracat hareketini ortaya çıkarmıştır. Ancak Almanya Versay Antlaşması gereği ülkesinde silah, savaş araç gereci üretemediğinden, silahlanmayla ilgili araştırma ve teknolojik çalışmaları ülke dışında yapmak istemiştir. Bu yüzden, bu dönemde Türk-Alman ekonomik, ticari ve askerî alandaki ilişkiler hız kazanmıştır. Bu kapsamda; Ağustos 1925'te Kayseri'de Alman Junkers firmasıyla bir uçak fabrikasının kurulması konusunda anlaşma imzalanmıştır. Firma mali güçlük içinde olduğundan, projeye Almanya destek vermiş, sonunda bu projeyi Türk-Alman ortaklığı olan "*Teyyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ-TOMTASCH)*" üstlenmiştir.

Fabrikanın yapımı 1 yıl sürmüş ve 6 Ekim 1926'da Kayseri'de uçak üretimine başlanmıştır. Böylece; Türkiye, Atatürk Dönemi'nde uçak üreten bir ülke durumuna ulaşmıştır. Ayrıca, Türkiye ile Almanya arasındaki hava ulaşım sistemi gelişme göstermiş, Lufthansa Hava Yolu Şirketi ile yapılan anlaşmayla 1930 yılından itibaren İstanbul-Berlin seferleri başlamıştır (Koçak, 1991) Bu antlaşmanın ardından, yine Ankara'da 12 Ocak 1927'de "*Karşılıklı İkamet Antlaşması*" imzalanmıştır. Bu antlaşma, iki ülke vatandaşlarının Türkiye ve Almanya'da hangi hukuki şartlar altında ikamet edebileceklerini veya oturabileceklerini düzenlemiştir (Sönmezoğlu, 2011). Bir anlamda bu antlaşma, ileride çok sayıda Türk'ün Almanya'ya gitmesine, çalışmasına hatta yerleşmesine zemin oluşturacaktır. Ayrıca, bu antlaşmayla iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin düzenlenmesi de hedeflenmiştir. Bu antlaşma; özellikle ileriki yıllarda Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçlerin alt yapısını oluşturacaktır.

Resim 8.8 TOMTAŞ Tayyare (Uçak) Fabrikası- Kayseri (6 Ekim 1926)

Bu dönem Türk-Alman ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlayan olaylardan biri Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Almanya'yı Nisan 1929'ta ziyaret etmesi olmuştur. Türkiye bu yıllarda İngiltere, Fransa karşısında Almanya'nın güçlenmesini istediği için, görüşmeler dostane bir hava içerisinde gerçekleşmiştir. Görüşmelerde; Balkanlardaki gelişmeler, Milletler Cemiyetine üyelik, İtalya ile ilişkiler üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin artık yeni bir devlet olduğu, takip etmiş olduğu dış politikasının yayılma siyaseti gütmediği Türk Dışişleri Bakanı tarafından ifade edilmiştir (Koçak, 1991). Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, Türkiye ile Almanya arasında Ankara'da 16 Mayıs 1929'da "*Hakem ve Uzlaşma Antlaşması*" imzalanmıştır. Bu antlaşma ile taraflar karşılaştıkları sorunlarını özel olarak oluşturulacak bir hakem mahkemesinde ve ikili uzlaşma yöntemiyle çözmeyi kararlaştırmışlardır. Bu da Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da canlanmasına neden olmuştur. Bu canlılık 1930 yılına gelindiğinde,

yukarıda ifade edildiği gibi, Türkiye-Almanya arasında hava yolu taşımacılığının başlamasına neden olmuştur. Ancak Lozan Barış Antlaşması sonrasında başlayan her alanda sorunsuz ilerleyen Türk-Alman ilişkileri, Hitlerin 1933 yılında Almanya'da iktidar koltuğuna oturmasının ardından farklı şekilde ilerleyecektir.

Türkiye- Afganistan İlişkileri

Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, tam bağımsız bir ülke olarak uluslararasındaki yerini aldığı süreçte, Suriye Fransa'nın, Irak İngiltere'nin, Azerbaycan Sovyet Rusya'nın yönetimi altında olduğu için, bu kısımda, bazı gelişmeler dikkate alınarak, ön plana çıkan Türkiye-Afganistan ve Türkiye-İran ilişkilerinden söz edilecektir.

Orta Doğu olarak kabul edilen bölgedeki ülkeler içerisinde, Türkiye'nin ilk ve yakın ilişkiler kurmuş olduğu devlet Afganistan olmuştur. Millî Mücadele devam ederken, Yusuf Kemal Tengirşenk başkanlığında Moskova'ya gitmiş olan TBMM Hükûmeti temsilcileri, Bolşevik yöneticileri ile görüşürlerken Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi Muhammet Veli Han ile de bir görüşme yapılmış, sonrasında Moskova'da 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Yalçın ve diğ., 2003). TBMM tarafından 29 Kasım 1928'de onaylanacak olan bu antlaşmayla, iki ülke arasında çeşitli alanlarda iş birliğine gidilmiş, Türkiye'nin özellikle eğitim alanında yardım yapması kararlaştırılmış, bu bağlamda Afganistan'a öğretmenler ve subaylar gönderilmiştir. Bu antlaşmayla iyice gelişen ilişkiler kapsamında Sultan Ahmet Han 21 Nisan 1921'de Ankara'ya gelmiştir (Jaeschke, 1970). Bu süreçte Afgan halkı Anadolu'daki Millî Mücadele'ye elinden geldiğince yardımda bulunmuştur.

dikkat

Afgan Kralı Amanullah Han hem başkent Ankara'yı hem de yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk ziyaret eden devlet başkanı olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir. Bunda Afgan Kralı Amanullah Han'ın Atatürk'ü ve onun devlet ve toplum hayatının tüm alanlarındaki modernleşme veya çağdaşlaşma anlayışını, projelerini, inkılaplarını örnek alması, bunları ülkesinde gerçekleştirmeye çalışması etkili olmuştur. Afgan Kralı Amanullah Han örnek aldığı Atatürk'ü görmek, Türk-Afgan ilişkilerini daha ileri seviyeye ulaştırmak amacıyla Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bazı ülkelerin Ankara'yı başkent olarak görmedikleri, tanımadıkları, tanımaya çekindikleri bir dönemde gerçekleşen bu ziyaret son derece önemli olmuştur. Amanullah Han hem başkent Ankara'yı hem de yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk ziyaret eden devlet başkanı olmuştur. Bu ziyaret sırasında Ankara'da 25 Mayıs 1928'de "*Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*" imzalanmıştır (TCDB, 1974).

Resim 8.9 Afgan Kralı Amanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte Ankara'da (Mayıs 1928).

Bu antlaşma; 1921 Antlaşması'nın benzeri durumunda olmuş ve Afganistan'a gönderilen subay, öğretmen, doktor sayısı çoğaltılmıştır. Bu antlaşma ile aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmayan iki ülke arasında "*ebedî*" dostluk kurulmuştur. Ayrıca, bu ziyaret sırasında Atatürk, Amanullah Han'a jest yaparak, Türkiye'nin Afganistan'a Büyükelçilik açacağını ve Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'in Büyükelçi olarak atanacağını ifade etmiştir. Bu nedenle, Yusuf Hikmet (Bayur) Bey 3 Haziran 1928'de Kabil'e Büyükelçi olarak atanmıştır (Köçer, 2008). Fakat Sovyet Rusya ilk olarak kendileri Kabil'e Büyükelçi atamak ve "*duayenlik hakkını*" elde etmek istemişler, engellemeye çalışmışlardır. Ancak Afganistan yönetimi bu hakkın Türkiye tarafından kullanılması yönünde tavır koymuştur. Böylece, Afganistan'ın başkenti Kabil'e Büyükelçi atayan ve "*duayenlik hakkını*" elde eden ilk ülke Türkiye olmuştur.

Ancak Türkiye'yi örnek alan ve ilişkileri iyi düzeyde tutan Afganistan'da iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu iktidar mücadelesinde, Amanullah Han Türkiye'den döndükten kısa bir süre sonra ülkesinde yaşamış olduğu isyan sonrasında iktidarını kaybetmiştir. Bu isyan hareketinde ve kaybedişte Türkiye'deki çağdaşlaşma hareketinin örnek alınması etkili olmuş, takip ettiği politikası özellikle kadın-erkek eşitliğine yönelik çalışmaları, kızları Türkiye'ye eğitime göndermek istemesi muhalefet tarafından aleyhine kullanılmıştır. Önce kardeşi İnayetullah Han, arkasından da Habibullah Han iktidarı ele geçirmiştir. Türkiye'yi eski yönetimin destekçisi olarak gören Habibullah Han ülkedeki Türk personeli sınır dışı etmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001). Kısa bir süre sonra sürgündeki Muhammet Nadir Şah ülkesine dönmüş, 16 Ekim 1929'da Afganistan'da yönetimi devralmıştır. Yusuf Hikmet (Bayur) Bey 24 Haziran 1930'da güven mektubunu Muhammet Nadir Han'a sunmuştur. Bu görüşmede Muhammet Nadir Han "*Kâffemiz Reisicumhur Hazretlerini başımız tanırız (Tümümüz Cumhurbaşkanı Atatürk'ü başkanımız tanırız)*"(Şimşir, 1993) diyerek önceden olduğu gibi, Türkiye ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiş, Türkiye'yi ve Atatürk'ü örnek almaya devam etmiştir. Ayrıca, Türk uzmanlar ve personel yeniden Afaganistan'a davet edilmiştir. Böylece, "*ebedî dostluk*" seviyesindeki Türk-Afgan ilişkileri yeniden eski çizgisine oturmuştur. Bu şekildeki dostane ilişkiler Muhammet Nadir Şah'ın koltuğundan indiği 1933 yılına kadar devam edecektir.

Türkiye-İran İlişkileri

Bu dönemde, Türkiye'nin kısmen aktif bir şekilde ilişki içinde bulunduğu diğer Orta Doğu ülkesi İran olmuştur. Türk İstiklal Harbi sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da TBMM'yi açıp, yeni bir hükûmet kurup, bir taraftan da yeni bir Türk devletinin, rejimin, çağdaşlaşma hareketinin temellerini attığı sırada, İran'da da fiilen ülkeyi yöneten savunma bakanı Rıza Han Şubat 1921'de aynı şekilde bir rejim ve çağdaşlaşma hareketi başlatmıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001). İki ülkede devlet ve toplum hayatında yapılmak istenenler, çağdaşlaşma hareketi, İngiltere gibi ortak düşmanın olması gibi nedenler iki ülkenin birbirlerine karşı yakınlaşmasını sağlamıştır. Türkiye'de Atatürk tarafından yapılan inkılaplar veya devrimler Rıza Han'ın İran'ı için bir model oluşturmuştur. Hatta, Türkiye, İran için "*model ülke*" konumuna yükselmiştir.

Ancak Rıza Han İran'da büyük engellerle karşılaşmıştır. Özellikle Türkiye'de 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, TBMM'nin 3 Mart 1924'te halifeliği kaldırması ve İran'daki bazı kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır (Uçarol, 2015). Hatta, Rıza Han gelen tepkiler üzerine İran'da Cumhuriyet'in ilan edilmeyeceğini açıklamak durumunda kalmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Rıza Han'a İran'da cumhuriyet rejimini görmek istediğini Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket (Esendal) aracılığı ile iletmiştir. Fakat İran'da Aralık 1925'te Kaçar Hanedanlığı yerine Pehlevi Hanedanlığı oluşturulmuş, Rıza Han da şahlığı kabul etmek durumunda kalmıştır. Bundan sonra da daha çok Şah Rıza Pehlevî olarak anılmaya başlanacaktır.

Türkiye'de Türk milletinin egemenliğinin önündeki tüm engellerin kaldırılması sağlanırken hem İran'da tam tersi gelişmeler yaşandığı için hem de iki ülke arasındaki sınır meseleleri yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme gösterememiştir. Daha çok Türk-İran sınır bölgesinde yaşayan kabile ve aşiretlerin kontrol edilememesinden kaynaklanan sınır meseleleri, Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra da devam etmiştir. Bu olaylara ve anlaşmazlıklara bir son vermek amacıyla, iki ülke arasında Tahran'da 22 Nisan 1926'da Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Eroğlu, 1982). Türkiye ve İran arasında imzalanan bu antlaşmanın bir başka önemli özelliği ise yeni kurulan bu iki devlet arasında imzalanan ilk belge olmasıdır. Ancak bu antlaşma sınır sorunlarını kesin olarak çözümleyememiş, olaylar bundan sonra da devam etmiştir. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş, hatta daha ileri giderek diplomatik ilişkilerin kesilmesi noktasına varmıştır.

dikkat

Türkiye ve İran arasında 22 Nisan 1926'da imzalanan *"Güvenlik ve Dostluk Antlaşması"* yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve İran arasında imzalanan ilk diplomatik belgedir.

Bununla beraber ulemanın temsil ettiği muhalefete rağmen, Türkiye'nin model olma özelliği İran yönetimi ve aydınları arasında bir çeşit hayranlık biçiminde devam etmiştir. 1926 yılında Şah Rıza Pehlevî'nin taç giyme töreninde Atatürk'ün mesajını ve hediyesini getiren Türk pilotlarının etkileyici

gösterisi sırasında yaşananlar buna güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Bunun üzerine, Tahran'da 15 Haziran 1928'de imzalanan ek protokol ile 1926 Antlaşması daha etkin hâle getirilmiştir. Bunun ardından, yine Tahran'da 23 Ocak 1932'de iki ayrı antlaşma imzalanmış (TCDB, 1974), bu antlaşmalar ile Türkiye-İran sınır anlaşmazlıkları kesin olarak çözümlenmiştir. Bu bağlamda, sınırda kargaşayı önlemek ve güvenliği sağlamayı kolaylaştırmak için, "*Küçük Ağrı Krizi*" olarak bilinen kriz çözülmüş, Ağrı bölgesindeki Türk-İran sınırında bazı değişiklikler yapılmıştır. Ağrı Dağı'nın tamamının Türkiye topraklarına katılması karşılığında İran'a Van sınırında bir toprak parçası (Kotur) verilmiştir. İki ülke arasındaki sınır sorunlarının çözümünden sonra, Türk-İran ilişkileri iyi yönde gelişmeye başlamıştır. Bu ilişkiyi daha da artırmak ve "*Dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek*" amacıyla, Türkiye-İran Dostluk Antlaşması 5 Kasım 1932'de Ankara'da imzalanmıştır (Soysal, 1989). Bu antlaşmadan sonra, Türkiye-İran ilişkileri ve dostluğu gelişme göstermiştir.

dikkat

Türkiye, Ağrı Dağı'nın tamamını 23 Ocak 1932'de Tahran'da imzalanan sınır antlaşmasıyla elde etmiştir. Karşılığında Van'ın Kotur Kasabası İran'a verilmiştir.

Öğrenme Çıktısı

2 1923-1932 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin başka devletlerle ilişkilerini kavrayabilme

Araştır 2

Atatürk'ün Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos tarafından Nobel Barış ödülüne aday gösterilmesini açıklayın.

İlişkilendir

Atatürk Dönemi (1923-1932) Türk dış politikasında Lozan sonrasında çözüme kavuşturulan ve kavuşturulamayan sorunları ortaya koyarak tartışın.

Anlat/Paylaş

Atatürk Dönemi'nde (1923-1932) Türkiye'nin dış politikada istediği şekilde çözüme kavuşturduğu sorunları sıralayın.

1932-1938 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Bu dönemde; Türkiye, Lozan'dan arta kalan sorunlarını çözüme kavuşturduğu için, uluslararası ilişkilerde daha aktif bir dış politika takip edebilecek duruma gelmiştir. Bu nedenle, Türkiye sadece kendini ilgilendiren konularda değil, aynı zamanda dünya barışını korumak amacıyla, dünyadaki genel dış politika konularıyla ilgilenmekten geri kalmamıştır. 1932-1938 yılları arasındaki uluslararası ilişkilerin hem ekonomik hem de siyasi boyutu söz konusudur. 1929-1930 dünya ekonomik bunalımı devletlerin dış politikalarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Uluslararası ilişkilerde ekonomik çıkarlar önemli olduğu için, devletler arasında birtakım gruplaşmalar meydana gelmiştir. Bu nedenle, bir tarafta I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanmış olan antlaşmalar ile kurulmuş olan mevcut durumu korumaya çalışan galip yani antirevizyonist, diğer tarafta mevcut durumu değiştirmek isteyen Almanya, Japonya ve galip devlet olmasına rağmen umduğunu bulamayan İtalya'dan oluşan revizyonist devletler yer almıştır. Söz konusu dönemde, mevcut durumu değiştirmek isteyen grup sürekli olarak saldırgan bir dış politika izlerken statükonun korunmasını isteyen devletlerden oluşan grup yatıştırma ve ödün verme politikası takip etmiştir. Bu gelişme karşısında Türkiye, pek çok güçlükle elde etmiş olduğu kazanımları korumak istediği, dünyada barışın korunmasını hedef alan bir dış politika anlayışını benimsemiş olduğu ve kuvvetli müttefiki olan Sovyet Rusya'nın da bu gruba yüzünü dönmesi nedeniyle, statükocu yani değişim istemeyen gruba yönelmiştir. Bu yöneliş belli bir süre sonra Türkiye'yi Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvâm) üyeliğine götürecektir.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi

Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvâm), I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barışı korumak, iş birliğini geliştirmek, kurulmuş olan Versailles sisteminin sürekliliğini sağlamak amacıyla galip devletler tarafından 1918'de kurulmuştur. Türkiye, cemiyetin İngiltere'nin kontrolü altında olması, özellikle Musul meselesindeki taraflı tutum sergilemesi, İngiltere ile sorunların çözümlenememesi ve önemli müttefiki durumundaki Sovyet Rusya'nın 1932 yılına kadar cemiyet ile iyi ilişki kuramaması nedeniyle, üyeliğe pek sıcak bakmamıştır. Türkiye, 1928 yılından sonra uluslararası çalışmalara aktif olarak katılmış, uluslararası ilişkilerde ağırlığını hissettirmeye başlamış, Kellog-Briand Paktı'nı imzalamış, silahsızlanma konferansına katılmıştır. Bu gelişmelerden sonra, Türkiye 1931 yılına gelindiğinde Milletler Cemiyetine girmeyi prensip olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Bu konuda Sovyet Rusya'ya bir nota ile de güvence vermiştir. Ancak Türkiye, Atatürk'ün isteği üzerine, Milletler Cemiyetine kendi başvuru yaparak değil, cemiyet tarafından davet edilerek girmek istemiştir.

Sene 14 — No: 4934 — *Fiatı her yerde: 5 kuruş* ÇARŞAMBA — 6 Temmuz 1932

Cemiyeti akvama davetimiz

"Türkiye, kuvvetli ve medenî bir devlettir. Dünya politikasına yardımı çok kıymetli olacaktır...„ diyorlar.

komşu ve dost bir çok hükûmetlerle aktettiği muahedelerin ruhunu anlatmış, bunlar sayesinde Türkiyenin sulh ve müsalemetten ibaret bir siyaset takip ettiğini ve gizli biç bir muahede imza etmediğini söylemiş ve demiştir ki: "Eğer Cemiyeti akvamın gayesi, bizim anladığımız bu manada sulh ve müsalemete yardım etmekse, Türkiyenin yaptığı da başka bir şey değildir. Bu sahada, Türkiyeden ancak müzaharet görebilirsiniz...„

(Devamı dördüncü sahifede)

Dahiliye vekili

Cemiyeti akvam binası

Resim 8.10 Milletler Cemiyetine Türkiye'nin davet edilmesi üzerine basında çıkan haber

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de Çin-Japon anlaşmazlığını görüşmek amacıyla yapmış olduğu olağanüstü toplantıda, İspanya temsilcilerinin teklifi, Yunanistan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Milletler Cemiyetine davetini öngören bir karar tasarısını kabul etmiştir. Bu kararın Türkiye'ye bildirilmesi üzerine TBMM 9 Temmuz 1932'de bu daveti kabul ettiğine ilişkin genel kurul kararı almıştır (TCDB, 1974). Bu karar, aynı gün içinde Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine bildirilmiş, işlemlerin tamamlanmasından sonra, Milletler Cemiyetinin 18 Temmuz 1932'de kırk üç üyesinin ittifakla almış olduğu kararla, Türkiye Milletler Cemiyetinin üyesi olmuştur. Böylece, Türkiye "…*dünyada barış*" hedefine ulaşmak için uluslararası iş birliğine resmen katılmış, bundan sonra hem cemiyet içinde hem de dışında bu uğurda çalışmalarına devam etmiştir.

dikkat

Türkiye, Atatürk'ün isteği üzerine, Milletler Cemiyetine kendi başvuru yaparak değil, cemiyet tarafından davet edilerek girmek istemiştir. Sonunda; Milletler Cemiyeti, İspanya temsilcilerinin teklifi, Yunanistan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin cemiyete davetini öngören bir karar tasarısını kabul etmiştir.

Türkiye-İngiltere İlişkileri

Türkiye-İngiltere ilişkileri 1932 yılından itibaren, Türkiye'nin Batılı ülkelerle iş birliğine dönük barışçı dış politika takip etmesi ve ortaya çıkan yumuşama, uluslararası kuruluşlara üye olmaya başlaması gibi nedenlerle dostça ve karşılıklı anlayış içerisinde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde, Sovyet Rusya dış politikada yaslanılan tek güçlü devlet olmaktan çıkmıştır. Türkiye, o günün yazar ve politika yorumcularının ifadesiyle, "*Ka-*

rada güçlü olan Sovyetler Birliği ile olan dostluğunu, denizlerde hâkimiyete sahip İngiltere'nin yakınlığıyla dengelemiştir." (Potskhveriya, 1999). Almanya'nın ve İtalya'nın bu dönemdeki Doğu ve Akdeniz politikası, özellikle İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan (Etiyopya)'a saldırması, ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve Yugoslavya Ocak 1936'da Akdeniz Paktı adıyla bir antlaşma imzalamıştır. Bu yakın ilişkiye bağlı olarak Türkiye, Akdeniz'deki tehlikeli durumun devamı karşısında uzun vadeli bir ittifak antlaşmasını, aynı yıl içerisinde İngiltere'ye önermiştir (Erkin, 1980). Ayrıca, İngiltere Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'nin tezlerine destek vermiş, ayrı bir boğazlar sözleşmesinin imzalanmasını sağlamıştır. Bu nedenle, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux Sözleşmesi Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Resim 8.11 İngiltere Kralı VIII. Edward'ın İstanbul ziyareti (5 Eylül 1936)

Bu dönemde ortaya çıkan yakınlaşma sonrasında, İngiltere Kralı VIII. Edward 3-6 Eylül 1936 tarihleri arasında Çanakkale ve İstanbul'u ziyaret etmiş, Atatürk ile bir görüşme yapmıştır. Bu siyasi yakınlaşma 1937 yılından sonra ekonomik alanda da kendini göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, İngiltere Karabük Demir-Çelik Fabrikasının kurulmasına aynı yıl içinde destek vermiş, iki ülke arasında 27 Mayıs 1938'de 10 milyon sterlinlik kredi açılmasını öngören bir antlaşma imzalanmıştır (Yalçın, 2009). Söz konusu dönemde, bu gelişmelerden başka, Türkiye, yakın ilişki gereği, 1937 yılında yapılan Nyon Konferansı'nda İngiltere'yi desteklemiş, 19 Ekim 1939'ya gelindiğinde, yani II. Dünya Savaşı'nın hemen başında Türkiye, İngiltere, Fransa Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalamıştır (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2001). Bu antlaşma, Türkiye'nin dış politika yolunu kesin olarak çizmiş, uluslararası barışı korumak için II. Dünya Savaşı öncesinde statükocu (anti-revizyonist) yani düzenin değişimini istemeyen ülkelerin yanında yer almıştır.

Türkiye-Fransa İlişkileri ve Hatay Meselesi

Bu dönemde Türkiye-Fransa ilişkilerini etkileyen en önemli sorun İskenderun Sancağı (Hatay) meselesidir. Hatay, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilmiş olduğundan, Misâk-ı Millî sınırları içerisindeydi. Ancak Millî Mücadele devam ederken Sakarya Zaferi'nden sonra 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile İskenderun Sancağı (Hatay), Fransa'nın mandası altındaki Suriye'ye bırakılmıştır. Fakat bu sancağa özel bir statü verilmiş, buradaki Türklerin hakları korunmuştu. Hatay'da oluşturulmuş olan bu statü, ilk andan itibaren bölgede ve Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Hem Atatürk hem de Türkiye, bu topraklardan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Atatürk, 15 Mart 1923 yılında ziyaret ettiği Adana'da kendisini karşılamak için Antakya'dan gelenlere "*Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalamaz.*" diyerek, bunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

dikkat

Atatürk: *"Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalamaz."*

Türkiye ile Fransa arasındaki Lozan'dan arta kalan sorunlar, 1933 yılına gelindiğinde çözüme kavuşturulmuş, dostluk ortamına girilmiştir. Bu yakınlaşmanın olmasında, 1933 yılında Hitlerin Almanya'da iktidara gelmesi ve İtalya'nın Doğu ve Akdeniz siyaseti etkili olmuştur (Melek, 1966). Bu nedenle, Fransa, 22 Haziran-20 Temmuz 1936 Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'ye destek vermiş, İngilizler ile Sovyet Rusya arasındaki pürüzlerin giderilmesinde önemli rol oynamış, Türkiye'nin yararına bir çözüm bulunmasına çalışmıştır (Soysal, 1986). Bunlara rağmen Fransa, Suriye ve Lübnan üzerindeki mandaterliğini 1936 yılında kaldırınca, Suriye ile 9 Eylül 1936'da bir antlaşma yaparak, İskenderun Sancağı

(Hatay) dâhil, bütün haklarını ve yetkilerini Suriye hükûmetinedevretmiştir. Türkiye, bu duruma sert bir şekilde karşı çıkmış, Fransa'dan 9 Ekim 1936'da Hatay'a bağımsızlık verilmesini istemiştir. Hatta, Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'yi açarken, "*Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan "İskenderun-Antakya" havalisinin mukadderatıdır (kaderidir). Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat'iyetle (kesinlikle) durmaya mecburuz.*" (ATAM, 2006) diyerek, bu meselenin Türkiye için ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.

> Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'yi açarken, *"Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan "İskenderun-Antakya" havalisinin mukadderatıdır (kaderidir). Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat'iyetle (kesinlikle) durmaya mecburuz."* (ATAM, 2006) diyerek, Hatay'ın Türkiye için ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye'nin bu isteği üzerine Fransa, böyle bir karar verme yetkisi olmadığını 10 Kasım 1936'da Türkiye'ye bildirmiş, konunun Milletler Cemiyetinde çözümlenmesini önermiş, Türkiye'de bu öneriyi kabul etmiştir (Sönmezoğlu, 2011). Hatay meselesi 14-16 Aralık 1936'da Milletler Cemiyetinde görüşülmüş, görüşme sonrasında ve İsveç temsilcisi Rickard J. Sandler'in raporu doğrultusunda, bu sorunu çözmek için üç kişilik bir komisyonun kurulması noktasında uzlaşmaya varılmıştır. Bunun üzerine 22 Aralık 1936'da komisyon üyeleri belirlenmiş, komisyonun Hollanda, İsveç ve Norveçli üyelerden oluşması kararlaştırılmıştır (Soysal, 1986). Komisyon, Ocak 1937'de bölgede çalışmalarına başlamış, hazırlamış olduğu raporları Milletler Cemiyetine sunmuş, Hatay meselesi 20 Ocak 1937'de yeniden Milletler Cemiyetinde görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler sonrasında, iyi ilişkiler nedeniyle, İngiltere'nin desteği ile Türkiye'nin tezi kabul edilmiş, İskenderun Sancağı'na ayrı bir statü verilmiştir. Buna göre; İskenderun Sancağı (Hatay), iç işlerinde serbest, dış işlerinde Suriye'ye bağlanmış, resmî dilinin Türkçe olması kararlaştırılmış, ayrı bir anayasasının olması kabul edilmiştir. Ayrıca, resmî dilin Türkçe olması ve toprak bütünlüğünün korunması konusunun Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir antlaşmayla garanti altına alınması öngörülmüştür (Gönlübol ve Sar, 1982).

Milletler Cemiyetinin Cenevre'de kurmuş olduğu komisyon, üç aylık çalışmadan sonra Hatay'ın yeni statüsünü ve anayasasını hazırlamıştır. Bu anayasanın 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyetinde kabul edilmesinin ardından, aynı gün Türkiye ile İngiltere arasında öngörülen garanti antlaşması da imzalanmış, Türkiye-Suriye sınırı çizilmiş, diğer konularda garanti verilmiştir. Türkiye, Hatay'ın yeni statüsünün hemen uygulanmasını istemiştir. Ancak Fransa buna karşı çıkmış, Türkiye'ye bazı güçlükler çıkarmıştır. Bu durum, Türk-Fransız ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş, Türkiye'de Fransa karşıtlığı yükselmeye başlamıştır. Hatta, Hatay'da yapılacak seçim sistemi hazırlıkları sürerken ilişkiler kopma noktasına gelmiş, Türkiye sınıra asker yığmıştır (Sarınay, 2000a). Hatta Atatürk, Fransız büyükelçisine "*Hatay benim şahsi davamdır. Şakaya gelmeyeceğini bilmelisiniz.*" diyerek kararlılığını göstermiştir.

Bu gelişmeler üzerine, Fransa ilişkileri daha da germeyi göze alamamıştır. Almanya'nın 1938 yılında Avusturya'yı yönetimi altına alması, Avrupa'da savaş tehlikesinin çoğalması gibi nedenlerle, Fransa Türkiye'ye karşı politikalarını yumuşatmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, iki ülke 3 Temmuz 1938'de gerçekleştirilmiş olan Askerî Antlaşma ile Hatay'ın statüsü aynı şekilde kabul edilmiş ve toprak bütünlüğünün ortak bir kuvvetle korunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, iki ülke arasında 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Dostluk Antlaşması imzalanmış, taraflar birbirlerine karşı hiçbir siyasi ve ekonomik anlaşmaya girmemeyi, biri saldırıya uğrarsa, diğeri saldırana yardımcı olmamayı kabul etmiştir. Bu durum sorunun çözümünü kolaylaştırmış, askerî antlaşma gereğince de 2500 kişilik Türk askeri 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girmiştir (Armaoğlu, 2000).

> "Hatay benim şahsi meselemdir. Meseleyi Fransız büyükelçisine ta başta açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında silahlı bir ihtilafa yol açması katiyen söz konusu değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta bu yolda binde bir ihtimal belirse, Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığından ve hatta Büyük Millet Meclisi üyeliğinden de çekileceğim. Ve bir fert olarak bana katılacak birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim."

İki devletin gözetiminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nda Ağustos 1938'de seçimler yapılmıştır. Seçim sonrasında Türkler 40 milletvekilliğinden 22'sini kazanmışlardır. 2 Eylül 1938'te toplanan Sancak Meclisi milletvekilleri, yeminlerini Türkçe yapmışlar, Milletler Cemiyetinin hazırlamış olduğu anayasayı kabul etmişler, devletin adını da "*Sancak*" yerine "*Hatay*" olarak değiştirmişlerdir. Yönetim şekli de cumhuriyet olarak belirlenmiştir (Sökmen, 1978). Böylece, Hatay Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhurbaşkanlığına da Tayfur Sökmen getirilmiştir. Hatay Devleti bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye ile çok sıkı bir iş birliğine girmiştir. Kanunların, gümrük tarifelerini kabulü vb. her türlü konuda Türkiye ile bütünleşme çabası içinde olmuştur. Hatay Devleti yöneticileri bir yandan bu çalışmaları yaparken, diğer yandan da Türkiye'ye katılmak istediklerini beyan etmişlerdir. Bu istek, Türkiye tarafından memnunlukla karşılanmıştır (Sökmen, 1978). Sonunda, Hatay Millet Meclisi 23 Haziran 1939'da yapmış olduğu toplantıda Türkiye'ye katılma kararı almış, Hatay Devleti'ne son verilmiştir. Aynı gün, Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında Suriye sınırını kesin bir şekilde belirleyen bir antlaşma imzalanmıştır. Fransa da Hatay'ın Türkiye'ye katılışını bu antlaşmayla kabul etmiştir (Sarınay, 2000b). Türkiye de 7 Temmuz 1939'da 3711 sayılı Yasa'yla"*Hatay ilini*" kurarak bağlanma işlemini tamamlamış, 23 Temmuz 1939'da yapılan tören ile Hatay Türkiye'ye katılmıştır (Melek, 1966). Böylece Türkiye, Hatay konusunda amacına ulaşmış, "*kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir*" kalmamış, Atatürk'ün bu konudaki isteği ve özlemi gerçekleşmiştir. Bu gerçekleşmede; II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın içinde bulunduğu durum, Fransa'nın Türkiye'ye ihtiyaç duyması, İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesi ve Atatürk'ün aklı merkeze alan ve gerçekçi dış politikası etkili olmuştur.

Resim 8.12 Hatay Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen (1892-980)

dikkat

İskenderun Sancak Meclisi 2 Eylül 1938'de toplanarak devletin adını *"Hatay"* olarak değiştirmiş, Hatay Devleti kurulmuş, Milletler Cemiyetinin belirlediği anayasa kabul edilmiş, yönetim biçimi olarak cumhuriyet benimsenmiş, Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen getirilmiştir.

Türkiye-İtalya İlişkileri

Bu dönemdeki Türkiye-İtalya ilişkilerinde 30 Mayıs 1928 Antlaşması etkili olmuş, iki ülke arasındaki dostluk ortamı bir süre daha devam etmiştir. Türkiye ile İtalya 4 Ocak 1932'de Ankara'da imzalamış oldukları bir antlaşmayla Meis ve Anadolu sahillerindeki birkaç küçük ada üzerindeki anlaşmazlığı çözümlemiştir. Türk-İtalyan ilişkileri 1934 yılı başından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bunun nedeni, İtalya'nın Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Balkanlara dönük yayılma siyaseti ve isteğidir. Hatta, Mussoli'nin 19 Mart 1934'te yapmış olduğu konuşmada, İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi, bu amacı ortaya koymuş, bu da Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir (Ülman, 1968). Bu anlayış sonrasında İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan (Etopya)'a saldırması, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerini geliştirmesine yol açmıştır. Milletler Cemiyeti, Habeşistan saldırısı nedeniyle İtalya'ya ekonomik ve mali zorlama koymuş, Türkiye de bu karara uymuştur (Gönlübol-Sar 1982). Bu yüzden İtalya, Türkiye'ye 11 Kasım 1935'te bir protesto notası göndermiş, Türkiye de cemiyet üyesi ve cemiyetin kararı olduğu için bu karara uyduğunu bildirmiştir.

Türkiye'nin büyük fedakârlığı ve barışı korumak için gösterdiği çaba, Türkiye'ye bazı yararlar sağlamıştır. Türkiye'nin Boğazların durumu ile ilgili hükümlerin değiştirilmesi için 1936 yılında yapmış olduğu teklif taraf ülkeler tarafından kabul edilmiş

ve Montreux Boğazlar Konferansı'nın toplanmasına karar verilmiştir. Ancak Türkiye'nin davetine rağmen, İtalya Montreux Boğazlar Konferansı'na katılmamıştır. İtalya'nın 1936 yılında elindeki On iki Ada'yı, özellikle Leros Adası'nı silahlandırmaya başlaması, Türkiye-İtalya ilişkilerinde gerginliği uç noktaya taşımıştır (Köstüklü, 2004). Türkiye-İtalya gerginliği, İtalya'nın 1928 Antlaşması'na bağlı olduğunu, Temmuz 1936'da Türkiye'ye bildirene kadar sürmüş, İngiltere'nin 2 Ocak 1937'de Akdeniz sorununda anlaşmaya varması ile bir anlamda son bulmuş, yeniden yakınlaşma sağlanmıştır. Bu yakınlaşma nedeniyle, Türkiye, İtalya'dan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamasını istemiştir (Ülman, 1968).

Türk-İtalyan ilişkilerinin düzelmiş olması, Hatay sorunu nedeniyle Fransa ile arası açılmış olan Türkiye'nin de işine gelmiştir. Bu yakınlaşma sonrasında, iyi niyet gösterisi olarak Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras İtalya'yı ziyaret etmiş, Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile 2-3 Ocak 1937'de Milano'da bir araya gelmiştir. Görüşmede, İtalya'nın Montreux Sözleşmesi'ni kabul etmesi, İtalyan uyruklularına ve misyonerlerine ait malların durumu, İtalyan okulları ve ticaret serbestliği gibi konular görüşülmüştür. Bu görüşme, dönemin Avrupa basınında çok farklı şekilde yorumlanmıştır. İtalya, bu ziyaret ve iş birliğinden yararlanmak istemiş, Türkiye'nin Almanya yanında yer almasına çalışmıştır ancak bu mümkün olmayacaktır. Çünkü Türkiye, Akdeniz'de meydana gelen korsanlık olaylarını önlemek amacıyla, Avrupa devletlerinin katıldığı, Almanya, İtalya ve Arnavutluk'un katılmadığı 10-11 Eylül 1937 tarihli Nyon Konferansı'nda İngiltere'yi desteklemiştir (Akşin, 2019). Bu görüşmeler ve çözümlenen bazı konular, iki ülke arasındaki gergin olan ilişkileri yumuşatmış, özellikle ticari ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Ancak İtalya'nın Akdeniz ve Orta Doğu politikası ve Türk ülkesi üzerindeki emelleri nedeniyle, aynı durum siyasi ilişkiler için söz konusu değildir, inişli-çıkışlıdır. Bu nedenle, Türkiye antirevizyonist yani değişimden yana olmayan gruba doğru kaymıştır.

Türkiye-ABD İlişkileri

Bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde yaşanan en önemli gelişmelerden biri ABD Genelkurmay Başkanı General McArthur'un 25-28 Eylül 1932 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmesidir. Bu ziyaret o tarihe kadar ABD'den Türkiye'ye gerçekleştirilen en üst ziyaret olmuştur. Bu ziyaret sırasında General McArthur, Cumhurbaşkanı Atatürk ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Bey ile görüşmüştür. General McArthur Ankara'da iyi bir şekilde ağırlanmış, askerî birlikler onuruna geçit töreni düzenlemiş, Ankara'dan memnun bir şekilde ayrılması sağlanmıştır. Bu üst düzey ziyaret sonrasında Türk-Amerikan ilişkileri iyi yönde gelişme göstermiştir. Bu bağlamda, Türk Hükûmeti maliye eski bakanlarından Şükrü Saraçoğlu'nu ABD'ye göndermiştir. Saraçoğlu, ABD'de çeşitli iş çevreleriyle görüşmüş, bankacılıkta kullanılmak üzere kredi kullanımı imkânlarını araştırmış, pamuk işleme tesisleri kurma konularında destek istemiştir. Ayrıca, ABD'den Türkiye'ye uzmanlar gönderilmesi, çeşitli konularda ve alanlarda raporlar hazırlaması istenmiştir (Bulut, 2010).

Atatürk önderliğindeki Türkiye'nin takip etmiş olduğu dış politika, özellikle 1932 yılından itibaren uluslararası alanda kendini hissettirmesi, çağdaşlaşma hareketlerinin olumlu sonuçlar vermeye başlaması, ekonomik ve ticari alandaki gelişim vb. nedenlerle ABD yönetimi Türkiye'ye karşı ilgisini daha da artırmıştır. Bu ilgi ve dostane bir şekilde devam eden Türk-ABD ilişkileri, 1933 yılında ABD'de Franklin D. Roosevelt'in başkanlık koltuğuna oturmasından sonra artarak devam etmiştir. Bu dönemde, Cumhurbaşkanı Atatürk 1933 yılında Los Angeles'ta meydana gelen yıkıcı deprem ve Akron Zeplin'inin düşmesi nedenleriyle ABD Başkanı Roosevelt'e ve Amerikan halkına geçmiş olsun mesajlarını iletmiştir. Bu mesajlarında Amerika ve Amerikalılar için "*dost ve büyük millet*" ifadelerine yer vermiştir. Başkan Roosevelt de cevabında Atatürk için "*en kıymet şinas (bilir)*" sözcüklerini kullanmış, dünyadaki liderler içerisinde Atatürk'e özel bir önem verdiğini dile getirmiştir. Cumhuriyet'in 10. yıl dönümünde Roosevelt beklenmedik bir jest yaparak Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'in 19 Ekim 1933 akşamı New York'ta düzenlediği davete bir mesaj yollamış, Atatürk'ün dünyanın istikrar ve sulhu için attığı adımları Amerikan milletinin sempatik bir alaka ile takip ettiğini söylemiştir. Atatürk ise bu mesaja cevabında, Türk milletinin, Amerika'ya ve onların kudretli başkanına karşı sınırsız bir sevgi hissettiğini ifade etmiştir (Armaoğlu, 2017).

1933 yılında başlayan, artarak devam eden Atatürk-Roosevelt iyi ilişkileri Türk-Amerikan ilişkile-

rine de aynı şekilde yansımıştır. Birbirlerinin millî günlerini kutlamayı hiç ihmal etmeyen iki lider, yine başkanlık seçimleri dolayısıyla birbirini tebrik etmekten geri kalmamıştır. Örneğin Atatürk, 1935 yılında 4. kez Türkiye Cumhurbaşkanı, Roosevelt de 1936 yılında ikinci kez ABD Başkanı seçildiğinde, her iki lider yine birbirlerine mektuplar, telgraflar göndermişlerdir. 1937 yılı iki başkan arasındaki dostluğun daha da arttığı bir yıl olmuştur. 1937 yılında Türkiye ve Atatürk devrimleri hakkında bir film hazırlayan Amerikalı J. Bryan, Atatürk'ün Florya'da küçük Ülkü ile plajda oynarken filmini de çekmiş, hazırladığı filmin bir kopyasını Başkan Roosevelt'e vermiş, bu filmler gerek Roosevelt gerekse Amerikan halkı üzerinde olumlu etki yapmıştır (Arslan, 2018). Filmden çok etkilenen Roosevelt, bu konudaki düşüncelerini 6 Nisan 1937 tarihinde Atatürk'e bir mektup yazarak ifade etmiştir. Mektubunda, filmi izlediğini, Atatürk'ün kısa bir zamanda gerçekleştirmiş olduğu yeniliklerden çok etkilendiğini, Ülkü ile oynarken çekilmiş olan resimleri seyrederken bahtiyar olduğunu, bir gün tanışma fırsatı bulmayı ümit ettiğini söylemiştir. Atatürk de içten yazılan bu mektuba verdiği cevapta, Roosevelt'in mektubunu büyük bir sevinçle aldığını, fırsattan istifade ABD hakkındaki samimi düşüncelerini tekrar belirtmek istediğini, Roosevelt'i Türkiye'de ağırlayacağı günü sabırsızlıkla beklediğini belirtmiştir. Atatürk ve Roosevelt arasındaki insani, samimi, dostane ilişkiler kısa sürede sonuç vermiş, ABD'nin Büyükelçisi John Van A. Mac. Murray 1937 yılından itibaren Ankara'da sürekli olarak oturmaya başlamıştır (Bağcı ve Yakut, 2015). Bir anlamda, bu da ABD'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra koymuş olduğu çekinceleri ortadan kaldırdığı anlamı taşımıştır. Bu arada iki liderin buluşma arzusu Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesiyle gerçekleşmemiştir. Atatürk'ün ölümü üzerine Dışişleri Bakanı Cordell Hull Washington'daki Türkiye Büyükelçiliğine giderek ABD'nin bu ölüm karşısındaki üzüntüsünü ortaya koymuştur. Türkiye-ABD arasındaki iyi ilişkiler II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar aynı şekilde devam etmiştir.

Amerika'lı misafirimiz

Gazi Hz. dün Jeneral Mac Arthur'u kabul ettiler

Jeneral, «ordunuzdaki mükemmeliyeti hiç bir yerde görmedim» diyor

Amerikan Erkân Harbiye Reisi Jeneral Mac Arthur dün sabahki trenle Ankara'dan şehrimize dönmüştür. Jeneral Haydarpaşa garında Vali Muhittin Bey, Kolordu kumandanı Şükrü Naili Pş., Polis müdürü, Kolordu Erkân Harbiye-si ve Amerikan sefareti erkânı tarafından karşılanmıştır. Jeneral vagondan indikten sonra mızıka selâm havası çalmış ve bir kıt'a askerle bir müf-

Resim 8.13 General MacArthur Ankara'da (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1932)

Türkiye-Almanya İlişkileri

Hitlerin veya Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisinin (National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei-NSDAP) 1933 yılında Almanya'da iktidara gelmesinden sonra, Almanya ekonomik ve siyasi gücünü artırmaya başlamıştır. Böyle olunca, Türkiye ve Almanya için dış politika hedefleri bakımından birbirinden ayrılan bir süreç başlamıştır (Uzgel, 2001). Bu süreçte Almanya, Orta Avrupa ve Balkanları ekonomik ve siyasi nüfuzu altına almak istemiştir. Almanya'nın sınır değişikliği isteğini gerçekleştirmek için, Türkiye üzerinde emelleri olan İtalya'yı yanına alması, Türkiye'de önce ekonomik sonra siyasi alanda nüfuz mücadelesine girmesi, bir Balkan-Orta Doğu ve Akdeniz ülkesi olan Türkiye'yi rahatsız etmiştir (Koçak, 1991).

Bu süreçte; Türkiye, Almanya'nın yayılmacı politikasına karşı olduğunu açıkça söylemekten çekinmemiştir. Türkiye'nin Balkan Paktı öncesinde Balkan devletleri ile yapmış olduğu görüşmeler, Almanları rahatsız etmiştir. Ancak Atatürk, Hitler'in 1934 yılında Cumhurbaşkanlığını devralması sonrasında tebrik mesajı göndermiş, Hitlerden de karşı cevap gelmiştir. Devlet başkanları arasındaki iletişim nedeniyle Almanya, 1934 yılından itibaren Türkiye ile sıkı ilişkiye girmiş, ekonomik gücünü kullanarak Türkiye-Sovyet Rusya ve Türkiye-İngiltere ilişkilerinde gerginlik yaratmak ve Türkiye'yi revizyonist yani değişim isteyen gruba çekmek istemiştir (Gönlübol ve Sar, 1982). Bu süreçte Türk- Alman ilişkilerini etkileyen gelişmelerden biri de eğitim-öğretim alanında görülmüştür. Hitler'in iktidara gelmesi üzerine üniversitelerinden ayrılmak zorunda kalan bir grup bilim insanının, 1933'te üniversite reformu sonunda kurulan İstanbul Üniversitesi'nde ihtiyaç duyulan öğretim üyesi açığını kapatmak üzere Türkiye'ye davet edilmeleri

ve seksen beş kadar bilim adamının üniversitelerde istihdam edilmesi Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Almanya, bu dönem dış politikasında önemli bir gelişme olarak değerlendirilen Montreux (Montrö) Boğazlar Konferansı'na katılmamış, hatta imzalanan sözleşmeyi de tanımadığını açıklamıştır. Ancak Türkiye, Almanya'nın Versay Antlaşması'na karşıtlığını, kendi Sevr Antlaşması karşıtlığı gibi değerlendirmiş olduğundan, anlayışla karşılamış, siyasi ilişkilerden daha çok ekonomik ilişkilerini sürdürmekten çekinmemiştir. Bu nedenle, Almanya Ticaret Bakanı Funk 1938 yılında Ankara'yı ziyaret etmiş, bu ziyareti sırasında anlaşmaya varılan, Türkiye'ye 150 milyon mark kredi verilmesini öngören ticari antlaşma 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalanmıştır. Yüzde beş faizli olacak bu para, Almanya'dan alınacak askerî ve sanayi mallarında kullanılacaktı (Uzgel, 2001). Aynı şekilde, iki ülke arasında 25 Temmuz 1938'de Berlin'de imzalanmış olan Türkiye-Almanya Ticaret Antlaşması, Türk-Alman ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Bu alandaki ilişkiler gelişmiştir ancak Almanya ekonomik gücünü kullanarak Türkiye'ye karşı gerçekleştirmek istediği politikasında başarılı olamamış, revizyonist yani değişim isteyen gruba çekememiştir. Özellikle bu devletin ve İtalya'nın amaçları, Türkiye'nin antirevizyonist-statükocu yani değişimi istemeyen grupta yer almasına neden olmuştur.

Atatürk, Hitlerin 1934 yılında Cumhurbaşkanlığını devralması sonrasında tebrik mesajı göndermiş, Hitlerden de karşı cevap gelmiştir. Devlet başkanları arasındaki iletişim nedeniyle Almanya, 1934 yılından itibaren Türkiye ile sıkı ilişkiye girmiş, ekonomik gücünü kullanarak Türkiye-Sovyet Rusya ve Türkiye-İngiltere ilişkilerinde gerginlik yaratmak ve Türkiye'yi revizyonist yani değişim isteyen gruba çekmek istemiştir.

Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri

Türkiye, 1930 yılından sonra statükocu devletlere yönelmiş olduğundan, Sovyet Rusya, Türkiye'nin dış politikada dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştı. Ancak Türkiye sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasını tamamlamak için Sovyet Rusya ile iyi ilişkilerini devam ettirmiştir (Akbıyık, 2004). Bu nedenle, 25 Nisan-10 Mayıs 1932'de Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Moskova'yı ziyaret etmiş, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Bu ziyaret sırasında, Sovyet Rusya'nın sekiz milyon dolarlık faizsiz krediyi, sanayi maddeleri ve makine alımı için Türkiye'ye vermesi kararlaştırılmış, bu konudaki protokol 21 Ocak 1934'te Ankara'da imza edilmiştir (Tellal, 2001). Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir canlanma sağlamış hatta Türkiye, Milletler Cemiyetine girerken Sovyet Rusya'ya güvence vermiştir. Onun için, Türkiye ile Sovyet Rusya özellikle 1933'ten sonra sıkı bir iş birliği sürecine girmişlerdir.

Bu dönemde, Sovyet Rusya, Mart 1933 Silahsızlanma Konferansı'nda Türkiye'yi desteklemiş, yine aynı yıl Voroşilov başkanlığındaki bir Rus heyetinin Ankara'yı ziyareti çok dostane bir biçimde sonuçlanmıştır. Sovyet Rusya'nın da Milletler Cemiyetine 1934 yılında üye olmasından sonra, iki ülke arasında doğabilecek muhtemel çatışma önlenmiş, ilişkiler âdeta zirve noktasına çıkmıştır (Gürün, 1986). Bu süreçte, Sovyet Rusya Türkiye'nin ekonomik kalkınması için para, teknoloji ve uzman yardımında bulunması konuları ele alınmıştır. Nitekim, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 21 Ocak 1934'te Ankara'da yeni bir antlaşma imzalanmış, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye 8 milyon dolarlık faizsiz ve 20 yıl içerisinde tarım ürünleriyle geri ödemeli kredi vermesi, uzman ve teknoloji yardımında bulunması sağlanmıştır. Bu bağlamda; 1934'te Kayseri'de, 1937'de Nazilli'de dokuma fabrikaları açılmış, Türkiye'nin sanayileşmesinin temelini oluşturan ve ekonomik kalkınmasında büyük bir paya sahip olan I. Beş Yıllık Plan, Rusya'dan gelen uzmanlar tarafından hazırlanmıştır (Kolesnikov, 2010).

Türk-Rus ilişkileri 1934 yılından itibaren aşağı inmeye başlamıştır. Sovyet Rusya 9 Şubat 1934 Balkan Paktı'na karşı çıkmış, Türkiye'nin vermiş olduğu güvenceler ile rahatlamıştır. Her iki ülke de ilişkileri koparmamaya özen göstermiştir. Bu yüzden, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Lev Karahan arasında Ankara'da 7 Temmuz 1935'te bir görüşme yapılmış, 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ve yukarıda ifade edilen diğer protokoller,

1945 yılına kadar on yıl daha uzatılmıştır (Akbıyık, 2004). Türkiye, yönünü Batı'ya dönmesine ve Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini de iyi bir şekilde sürdürmeye özen göstermesine rağmen, Türk-Sovyet ilişkilerinde 1936 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin İngiltere ile iş birliğini geliştirmesi nedeniyle, bazı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu yüzden, Sovyet Rusya'nın 1935 yılında Türkiye'nin dış güvenlik sorunlarını Akdeniz'den gelebilecek bir İtalya tehlikesi olarak görmesi, 20 Temmuz 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi, yani Boğazları Türkiye ile birlikte savunmak istemesi bir dönüm noktası olmuş, yollar ayrılmıştır. Bütün bunlara rağmen Türkiye, dış politikasında hem Sovyet Rusya hem de Batılı güçler ile iyi ilişkiler içerisinde olabilmek amacıyla çaba göstermiştir. Hatta, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 12-19 Temmuz 1937'de Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş fakat Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusunda ikili anlaşma yapmak istemesi ve Türkiye'nin buna sıcak bakmaması nedeniyle ziyaret ilişkileri geliştirmek yerine gerginleştirmiştir (Tellal, 2001). Bu durum, Atatürk'ün ölümünden sonra ve II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinden itibaren Sovyet Rusya'nın dış politikasında değişim yaşanmıştır. Bu yüzden, Türkiye savaş öncesinde Fransa ve İngiltere'ye yaklaşırken Sovyet Rusya ile mesafeli ilişki yürütmek durumunda kalmıştır.

Resim 8.14 Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova ziyareti (25 Nisan 1932)

Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri ve Balkan Antantı

1930 yılına gelindiğinde Türkiye-Yunanistan yakınlaşmasının gerçekleşmesi, Balkan Antantı'nın kurulmasında bir anlamda altyapı vazifesi görmüştür. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın katılımıyla Atina'da 5 Ekim 1930'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştır. Sırasıyla, 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da, 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te, 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te Balkan Konferansları düzenlenmiştir (Fırat, 2001). Bu konferanslarda, Balkan ülkeleri arasında çeşitli alanlarda iş birliği yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat özellikle Arnavutluk ve Bulgaristan'ın dolaylı olarak Balkanların statüsünün değiştirilmesini istemesi nedeniyle siyasi birlik kurulamamıştır. Bu da diğer Balkan ülkelerini birbirine yaklaştırmıştır. Ayrıca, Almanya ve İtalya'nın takip ettiği saldırgan dış politika, Balkan devletlerini daha yakın iş birliğine zorlamıştır.

Bütün bunlardan sonra, "*Balkanlar Balkan halklarına aittir*" anlayışı çerçevesinde Balkan Paktı'nın kurulmasına giden yolda ilk siyasi girişim, Türkiye ile Yunanistan'ın 14 Eylül 1933'te "*Samimi (Dostluk) Antlaşma Paktı*" imzalamasıdır. Anadolu'da dört yıl savaşan iki ülkenin barış antlaşması imzalaması o dönemde çok önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Bu nedenle, Yunanistan Eski Başbakanı Elefterios Venizelos'un 12 Ocak 1934'te Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterirken Nobel Ödül Merkezine yazdığı adaylık mektubunda savaşan tarafların böyle bir "*dostluk antlaşması*" imzalaması adaylık için gerekçe olarak sunulmuştur.

Bulgaristan'ın katılmadığı bu antlaşmayla, iki ülke sınırlarını karşılıklı olarak garanti etmişlerdir. Türk-Yunan Antlaşma Paktı, Romanya'yı harekete geçirmiştir. Bulgaristan'ın revizyonist yani değişimden yana takip ettiği politikaları, emelleri ve Türk Boğazlarındaki çıkarları nedeniyle, Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması 17 Ekim 1933'te Ankara'da imza edilmiştir (Armaoğlu, 2000). Hem Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden hem de İtalya'nın saldırgan ve yayılmacı politikasından rahatsızlık duyan Yugoslav-

ya, Türkiye ile 27 Kasım 1933'te Belgrat'ta Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması'nı yapmıştır (Soysal, 1989). Böylece, Türkiye'nin yapmış olduğu bu antlaşmalarla, aslında dört Balkan devleti aralarında dolaylı olarak anlaşmışlardır. Bu nedenle, bu ikili antlaşmalar Balkan Antantı'nın temelini oluşturmuştur. Fakat bütün ısrarlara rağmen, Bulgaristan bu ittifak sisteminin dışında kalmak istemiştir (Yalçın ve diğ., 2004). Böyle olunca da Balkan devletlerinin yaptığı ikili antlaşmalar bu amaca dönük olduğu için, bu dört devlet yani Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya tek bir antlaşma ile birbirlerine bağlanmak istemişlerdir. Bu yüzden, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile görüşmesinin ve bazı sorunları çözmesinin ardından, Balkan Antantı bu dört devlet tarafından 9 Şubat 1934'te imzalanmıştır (TCDB, 1974).

Balkan Antantı'na giden süreçte; 1930 yılında Türkiye-Yunanistan yakınlaşmasının ardından, sırasıyla 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da, 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te, 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te Balkan Konferansları düzenlenmiştir.

Balkan Antantı, bu antlaşmayı imzalayan devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin sınırlarını korumayı, Balkanlardaki mevcut durumu değiştirmek isteyen devletlere karşı önlem almayı öngörmüştür. Ayrıca, taraflar, bu antlaşmayı imzalamamış olan başka bir Balkan devletine karşı birbirine haber vermeden herhangi bir siyasi harekete geçmemeyi ve siyasi bir yükümlülük altına girmemeyi garanti etmişlerdir. Balkan Antantı hem Balkanlardaki mevcut durumun korunmasına yani dünya barışına hem de Balkan ülkeleri arasındaki iş birliğine katkı sağlamıştırr. Atatürk, bu antantın kurulmasından sonra güçlenmesi için çaba harcamış, antantı imzalamamış olan Balkan ülkelerine çeşitli telkinlerde bulunmuştur (İnan, 1970). Bu yüzden Antant kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda başarılı olmuştur. Milletler Cemiyetinin Habeşistan (Etiyopya) konusundaki politikası ve Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türkiye desteklenmiştir. Ancak Antantın durumu 1936'dan itibaren değişmeye başlamıştır. Büyük devletlerin ekonomik, siyasi ve kendi yanına çekme politikası antantı zayıflatmıştır. Yugoslavya'nın 1937 yılında Bulgaristan ile dostluk antlaşması imzalaması, Yunanistan'ın İtalya tehdidi yüzünden bu devlet ile ilişkilerini geliştirmesi, antantı daha da zayıflatmıştır. Ancak Antant üyesi ülkelerin arasındaki ilişkileri canlı tutmak, geliştirmek amacıyla Atatürk çeşitli etkinliklerde bulunulmasını istemiştir. Bu bağlamda Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen 16-21 Haziran 1938 tarihleri arasında Balkan turnesine çıkmıştır (Kodal, 2014). Bu gezi sırasında hem Antant üyesi ülkeleri (Yunanistan, Yugoslavya, Romanya) hem de üye olmayan Bulgaristan'ı ziyaret etmiş, Antant'ın devamı yönünde çaba gösterilmiştir.

Boğazlar Meselesi ve Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923'te Türkiye ile I. Dünya Savaşı'nın galipleri arasında Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme; Misâk-ı Millî'nin ilanından itibaren varılmak istenilen sonucu ortaya çıkarmamış, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam olarak egemenliğini, İstanbul'un, Boğazların, Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamamış, bazı kısıtlamalar içermiştir. Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlayan bu sözleşmeyi, yeni bir devlet kurabilmek amacıyla, o günün şartlarında kabul etmişti. Ancak Milletler Cemiyeti güvenlik sistemi başarı ile gerçekleştirilememiştir. Almanya, Versailles (Versay) Antlaşması'na aykırı bir şekilde Ren bölgesini silahlandırmış, İtalya revizyonist yani değişim isteyen grupta yer almış ve Milletler Cemiyetinin üyesi olan Habeşistan (Etiyopya)'ı işgal etmiş, Japonya Milletler Cemiyetinden ayrılmıştır. Dünya barışını tehlikeye sokacak bu gelişmeler, silahtan arındırılmış ve uluslararası komisyonunun yönetmiş olduğu Boğazlar konusu Türkiye'yi endişeye düşürmüştür. Türkiye bu ortamı doğru değerlendirmiş, 11 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan ülkelere bir nota vermiş, Boğazların silahtan arındırılması ve uluslararası komisyonun kurulmasını öngören Boğazlar Szöleşmesi'nin değiştirilmesini istemiştir. Bu istek, İtalya dışındaki bütün taraf ülkeler tarafından olumlu karşılanmıştır (Akbıyık, 2004).

Türkiye'nin bu değişiklik isteğini görüşmek üzere, Türkiye, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sovyet Rusya, Japonya, Romanya ve Yugoslavya temsilcileri 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux şehrinde bir araya gelmişlerdir. Türkiye konferansta on üç maddeden oluşan tezini açıklamış, Boğazlar üzerinde tam egemenlik istemiştir. Türkiye'nin tezine karşılık İngiltere ve Sovyet Rusya da birer tez ortaya atmışlardır. İki ay süren görüşmeler sonrasında özellikle İngiltere'nin,

Sovyet Rusya'nın Boğazlarda bazı ayrıcalıklar elde etmesini önlemek amacıyla, Türkiye'nin tezine destek olması nedeniyle, 20 Temmuz 1936'da Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Yukarıda adı geçen ülkelerin imzalamış olduğu, tamamı 29 madde, 3 ek ve 1 protokolden oluşan yeni Boğazlar Sözleşmesi'yle (Meray ve Olcay, 1976; Erkin, 1980; Bayur, 1995), Türkiye'nin yapılmasını istediği önemli değişiklikler yerine getirilmiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle; Boğazlar Komisyonu ve Boğazların askerden arındırılması ilkesi kaldırılmış, askerî hâle getirilebileceği hükme bağlanmıştır. Ticaret gemileri için tam serbestlik sağlanmıştır. Ayrıca, Boğazlardan geçiş ve deniz taşımacılığı Türkiye'nin ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin güvenliği korunacak şekilde düzenlenmiştir. Karadeniz'de kıyısı olmayan devletler, Karadeniz'e geçebilecek savaş gemilerinin cinsi, tonajı ve büyüklüğüne kısıtlama getirilmiştir. Ancak Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemileri için serbestlik sağlanmıştır (Özersay, 2001).

✓ Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle Lozan'daki kısıtlamalarından kurtulmuş, Boğazların güvenliği Türkiye'ye bırakılmıştır. Türkiye, kendi gücüne dayanarak Boğazlarda kendi savunmasını yapabilme hakkını elde etmiş, bu yüzden Boğazlarda tam egemenliğini sağlamıştır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması TBMM'de büyük bir mutluluk yaratmış, dünyanın yeni bir siyasi krize doğru gittiği bir uluslararası ortamda kazanılmış büyük bir zafer olarak yorumlanmıştır (Soysal, 1999). Bu sözleşme, Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetini sağladığı gibi, Türk-İngiliz, Türk-Sovyet Rusya ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Boğazlar Sözleşmesi'ylebaşlayan İngiliz yakınlaşması, Sovyet Rusya'yı rahatsız etmiş, Türk-Sovyet ilişkilerinde soğukluk meydana getirmiştir (Armaoğlu, 2000; Akşin, 2019). Montrö Sözleşmesi'nin yürürlük süresi yirmi yıldı. Fakat bu sürenin bitiminden en az iki yıl önce, taraflardan hiçbiri sözleşmenin feshini istemez ise, sözleşme kendiliğinden yürürlükte kalacaktır. Süre 1956'da dolmasına rağmen, feshi istenmediği için Montrö Boğazlar Sözleşmesi günümüzde de yürürlüktedir. Bu da İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yönetimi konusunda söz sahibi olan Türkiye'ye stratejik yararlar sağlamaktadır ve sağlamaya devam edecektir. Ancak bu avantajdan yararlanan sadece Türkiye değildir. Montrö Sözleşmesi'nin Karadeniz'i bir güvenli deniz hâline getirmesi nedeniyle, burada önemli bir tehdit algılaması içinde olmayan Rusya Federasyonu'nu Doğu Akdeniz'de, Orta Doğu vb. yerlerde rahatlıkla politika takip edebilmektedir. Bu da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni uluslararası alanda gündemde tutmaktadır. Bu yüzden, Türkiye Boğazlar konusunda elinde tutmuş olduğu avantajı kaybedecek, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi sözleşmeleri, Montrö Sözleşmesi'nin yerine geçirecek adımlara karşı dikkatli davranmalıdır.

Resim 8.15 (Solda) Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla ilgili yayımlanan kartlardan birisi. (Sağda) Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Çanakkale Boğazı'na giren Türk askerlerini karşılayan Türk kızları bayrağı öpmeye çalışıyor.

Türkiye-Orta Doğu İlişkileri ve Sâdâbât Paktı

Türkiye Batılı devletler ile bu girişimlerde bulunurken Orta Doğu'daki komşuları ve diğerleri ile de iyi ilişkiler kurma gayreti içinde olmuştur. Bu nedenle Türkiye, 1930 yılından itibaren doğusundaki ülkeler ile çok taraflı bir iş birliğine girmiştir. Bu iş birliğine gitmesinde İran'ın ve Irak'ın içinde bulunduğu koşulların büyük etkisi olmuştur. 30 Haziran 1930'da imzalanan İngiltere-Irak İttifak Antlaşması Irak'ın bağımsız olmasını sağlamıştır. Ancak İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklara muhalefetin sert tepki göstermesi, Irak'ı, Türkiye ve İran ile iyi ilişkiler kurmaya zorlamıştır (Soysal, 1994). Bu bağlamda, Irak Kralı Faysal, Atatürk'e hayranlığını dile getirmiş, "*…aynı evi paylaşan iki kardeş olduklarını*" ifade ederek Türkiye'yi ziyaret etmek istemiştir. Bu istek, geciktirilmeden kabul edilmiş ve Kral Faysal 6-7 Haziran 1931'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Yalçın ve diğ., 2004). Aynı şekilde, Irak, İran ile de kendi arasındaki sorunları çözmek için harekete geçmiştir. Irak hükûmeti, 1933 yılı sonbaharında İran ile arasını düzeltmek amacıyla bir tarafsızlık paktı imzalamayı teklif etmiştir. İran hem bölge barışı ve istikrarı hem de Irak ile sorunlarının çözümüne yardımcı olur gerekçesiyle teklife sıcak bakmıştır. Bu politika ve anlayış ileride bir paktın ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır.

Resim 8.16 (Solda) Irak Kralı Faysal'ın Ankara'yı ziyareti. (Sağda) Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti

İran bir taraftan Irak ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken diğer taraftan da Türkiye ile ilişkilerini sıkılaştırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, Şah Rıza Pehlevi 10 Haziran 1934-07 Temmuz 1934 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiş, yaklaşık bir ay Türkiye'de kalmış ve Atatürk'ün topyekûn çağdaşlaşma veya modernleşme anlayışı çerçevesinde yapmış olduğu işlerden çok etkilenmiştir. Atatürk de ziyarete karşılık vermek için 1935 yılının ilkbaharında İran'a gitmek istemiş, Türkiye ve İran'da hazırlıklar yapılmış ancak bu ziyaret gerçekleşmemiştir. Karşılıklı iyi ilişkiler sürecinde İran, Milletler Cemiyeti Konseyi adaylığından Türkiye lehine vazgeçmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu). Türkiye, İran ve Irak'ın bölgesel iş birliğine gitmesinin en önemli nedeni, İtalya'nın takip etmiş olduğu Orta Doğu, Doğu Akdeniz ve Balkan politikasıdır. İtalya, 1935 yılında Habeşistan (Etiopya)'a saldırınca yeni bir tehlike ortaya çıkmış, Doğu Akdeniz'de İtalya tehlikesini daha belirgin hâle getirmiş, tedbir alınmasını gerekli kılmıştır. Bu da Türkiye ile birlikte diğer Orta Doğu ülkelerini harekete geçirmiş, bölgesel iş birliğinin daha da güçlendirilmesini gündeme getirmiştir. Bu nedenle, Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir antlaşma parafa edilmiş, antlaşmaya Afganistan'ın dahil edilmesine Sovyet Rusya'nın karşı çıkmaması sağlandıktan, İngiltere'nin de bu konuda oluru alındıktan sonra, Kasım 1935'te Afganistan da bu antlaşmaya katılmıştır (Soysal, 1994).

8 Temmuz 1937'de İran'ın başkenti Tahran'da Sâdâbâd Sarayı'nda imzalanan paktı batıdan doğuya; Türkiye, Irak, İran ve Afganistan imzalamıştır. Suriye, Türkiye ile İskenderun Sancağı veya Hatay meselesi nedeniyle bir anlamda mücadele ettiğinden bu pakta katılmamıştır.

Türkiye'nin öncülüğünde yapılan bu çalışmalar, İran-Irak anlaşmazlığı, Türkiye-İran arasındaki bazı sorunlar yüzünden hemen sonuç vermemiştir. Bu sorunları gidermek amacıyla, Türkiye komşuları ile olan ilişkilerini artırmış, bu çerçevede Ocak ve Nisan 1937'de çeşitli konularda Türk-İran antlaşmaları yapılmış, Türkiye-Irak arasında Nisan 1937'de imzalanan antlaşmayla, 5 Haziran 1926 Türk-Irak Dostluk Antlaşması iki yıl daha uzatılmıştır. İran-Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı da 4 Temmuz 1937'de imzalanan antlaşmayla, İran'ın istediği biçimde Şattülarap sınır olarak belirlenmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu). Engeller ortadan kalktıktan sonra, dünyadaki gerginlik, İtalya'nın saldırısı nedeniyle, Orta Doğu'daki tehlikelere karşı bölgesel pakt konusu çok daha fazla sürüncemede bırakılmamıştır. Bunun üzerine Türkiye, İran, Irak ve Afganistan 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sâdâbât Sarayı'nda bir araya gelmişler, "*Sâdâbaât Paktı*" adını alacak olan Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalamışlardır (Soysal, 1994). Türkiye adına Tevfik Rüştü Aras'ın imza koyduğu Pakt 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girmiştir. Beş yıl süreli bu antlaşma ile taraflar; dostluk ilişkilerini devam ettirme, birbirlerine karşı saldırmama ve birbirlerinin iç işlerine karışmama, Kellog-Briand Paktı'na uyma konusunda söz vermişlerdir. Böylece, Türkiye, Batı'da Balkan Paktı, Doğu'da Sâdâbât Paktı ile her iki tarafta ve bölgede barışı, dengeyi ve istikrarı korumak için bir güvenlik sistemi kurmuştur.

Bu dönemde, bu ülkelerin dışında Türkiye'nin diğer Doğulu ülkeler ile de ilişkileri söz konusudur. Mısır ile 7 Nisan 1937'de Dostluk Antlaşması imza edilmiş, 31 Mayıs-8 Haziran 1937'de Ürdün Emiri Abdullah, Atatürk'ün Ankara'da konuğu olmuştur. Suriye ve Lübnan, Fransa'nın yönetimi altında olduğu için ilişkiler onlar üzerinden yürütülmüş, Arap dünyası ile mevcut ilişkilerde daima bir Avrupalı koruyucu devletin bulunması, Arap dünyasının tam bağımsız olamaması nedeniyle, Türkiye bu ülkelere dönük politikalarında çok ihtiyatlı davranmak durumunda kalmıştır (Koloğlu, 1994). Bu da bu ülkeler ile ilişkilerin sağlıklı bir şekilde kurulmasına izin vermemiştir.

Öğrenme Çıktısı

3 1932-1938 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin başka devletlerle ilişkilerini kavrayabilme

Araştır 3

Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanları hakkında bilgi veriniz.

İlişkilendir

Atatürk Dönemi (1932-1938) Türk dış politikasında Türkiye'nin Batılı ve Doğulu devletlerle ilişkilerini ortaya koyarak tartışınız.

Anlat/Paylaş

Atatürk'ün 1932-1938 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı devlet başkanları ile yaptığı görüşmeleri raporlaştırınız.

öğrenme çıktıları ve bölüm özeti

1 Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Dünyayı ve Türkiye'yi Analiz Edebilme

Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Dünya ve Türkiye

Dünya tarihine bakıldığında tüm dünyayı etkileyen gelişmelerden sonra yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda da dünya, insanlık ve uygarlık büyük bir darbe almış, milyonlarca insan ölmüştür. Bu nedenle, yeni dünyada yeni savaşın çıkmasını önlemek, savaş sonrasında kurulacak olan dünya düzenini, barışı koruyacak uluslararası bir örgütün kurulması ihtiyacı ve düşüncesi ortaya çıkmıştır. Yenen ve yenilen devletler arasında antlaşmalar yapmak, yeni bir dünya düzeni oluşturmak üzere toplanan Paris Konferansı'nda 28 Nisan 1919'da Cemiyet-i Akvâm (Milletler Cemiyeti) oluşturulmuştur. Milletler Cemiyetinin ortaya çıkarılmasından sonra dünya barışının korunmasını ve silahsızlanmanın gerçekleştirilmesini sağlamak için devletler arasında antlaşmalar ve paktlar oluşturulmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninden memnun olan politika yapıcı devletler olduğu kadar, memnun olmayanlar da olmuştur. Memnun olan ülkeler; İngiltere, Fransa'dır. Memnun olmayanlar ise Almanya, İtalya ve Japonya'dır. II. Dünya Savaşı'na kadar Stalin'in Sovyet Rusya'sı bazen düzenin, statükonun değişmesini isteyen revizyonist gruba bazen de düzenin değişmesini istemeyen antirevizyonist gruba yakın politika takip etmiştir. Türkiye'de 29 Ekim 1923'te egemenliğin kaynağının Türk milletinde olduğu yeni bir yönetim biçimine geçilmiş, cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte; içeride ve dışarıda yeni bir devlet ve toplum ortaya çıkarmak, çağdaş uygarlık düzeyine, medeni milletler seviyesine hatta üzerine ulaşmak amacıyla siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik alanda pek çok inkılap veya devrim gerçekleştirilmiştir.

2 1923-1932 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin başka devletlerle ilişkilerini kavrayabilme

1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası

1923-1932 dönemi dış politikası, Türk millî siyaset anlayışına uygun olarak daha çok Lozan'dan arta kalan meselelerin halledilmesi ve Lozan esaslarının uygulanmasına yönelik olmuştur. Bu dönemde; Türk-İngiliz ilişkileri bağlamında en önemli mesele Musul veya Irak sınırı meselesi olmuştur. Türkiye-Irak sınırının çözümünden sonra, Türk-İngiliz ilişkileri olumlu yönde gelişmiştir. Bu durum, Türkiye'nin diğer Batılı devletlerle olan ilişkilerinin gelişmesine de yardımcı olmuştur. Bu dönemde Türkiye-Fransa arasındaki önemli sorunlar; Lozan'da çözümlenemeyen Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi yani İskenderun Sancağı (Hatay) meselesi ve Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi, Türkiye'deki Fransız misyoner okullarının durumu, Bozkurt-Lotus davası ve millîleştirme politikası kapsamındaki Adana-Mersin demir yolu sorunlarıdır. Türkiye-İtalya ilişkilerine bakıldığında; İtalya, Mussolini'nin 1922 yılında iktidara gelmesinin ardından, yeniden Afrika, Akdeniz, Adriyatik ve kıyılarında sömürgeci ve saldırgan bir politika izlemeye başlamıştır. Ancak Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında, İtalya politika değişikliğine gitmek durumunda kalmıştır. Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinde; iki devlet uluslararası ilişkilerde birbirlerini desteklemeye ve yakınlaşmaya devam etmişlerdir. Bu yüzden, ekonomik ve ticari ilişkilerde gelişme söz konusu olmuştur. Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde bu süreçte karşılaşılan sorunlar ise etabli (yerleşmiş) veya Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlığın değişimi, Fener Rum Ortodoks Kilisesi Patriği Araboğlu Konstan'in Yunanistan'a gönderilmesidir. Bu dönemdeki Türkiye-ABD ilişkilerine gelince Türk-Amerikan ilişkilerindeki kötü gidişi ekonomik ve ticari ilişkiler yakınlaşmaya çevirmiştir. Ancak iki ülke arasında zaman zaman, afyon ekimi ve kaçakçılığı konusu gibi konularda krizler de yaşanmıştır. Türkiye-Almanya ilişkileri Cumhuriyet'in ilanının ardından tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Almanya ilk başta yeni Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini geliştirme noktasında İngiltere'nin ve Fransa'nın tepkisinden çekinmiştir. Ancak Almanya ile ilişkiler dostluk düzeyine çıkarılmış, bu bağlamda antlaşmalar imzalamıştır. Bu dönem Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde Suriye Fransa'nın, Irak İngiltere'nin, Azerbaycan Sovet Rusya'nın yönetimi altında olduğu için, bazı gelişmeler dikkate alınarak, ön plana çıkan Türkiye-Afganistan ve Türkiye-İran ilişkilerinden söz edilmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'da ilk ve yakın ilişkiler kurmuş olduğu devlet Afganistan olmuştur. Afgan Kralı Amanullah Han hem başkent Ankara'yı hem de yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk ziyaret eden devlet başkanı olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin kısmen aktif bir şekilde ilişki içinde bulunduğu diğer Orta Doğu ülkesi İran olmuştur.

3 1932-1938 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin başka devletlerle ilişkilerini kavrayabilme

1932-1938 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası

Bu dönemde; Türkiye, Lozan'dan arta kalan sorunlarını çözüme kavuşturduğu için, uluslararası ilişkilerde daha aktif bir dış politika takip edebilecek duruma gelmiştir. Bu nedenle, Türkiye sadece kendini ilgilendiren konularda değil, aynı zamanda dünya barışını korumak amacıyla, dünyadaki genel dış politika konularıyla ilgilenmekten geri kalmamıştır. 1929-1930 dünya ekonomik bunalımı devletler arasında birtakım gruplaşmalar meydana getirmiştir. Bu gelişme karşısında Türkiye, pek çok güçlükle elde etmiş olduğu kazanımları korumak istediği, dünyada barışın korunmasını hedef aldığı için Milletler Cemiyetine üye olmuştur. Bu dönemde; Türkiye-İngiltere ilişkileri 1932 yılından itibaren dostça ve karşılıklı anlayış içerisinde gelişmiştir. Bu süreçte imzalanan Montreux Sözleşmesi Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Türkiye-Fransa ilişkilerini etkileyen en önemli sorun İskenderun Sancağı (Hatay) meselesidir. Hatay büyük uğraş, mücadeleler sonrasında bağımsızlığını elde etmiş, sonra da Ana vatan'a katılmıştır. Bu da Atatürk'ün bu dönem Türk dış politikasındaki büyük zaferlerinden biri olarak anılmıştır. Bu dönemdeki Türk-İtalyan ilişkileri 1934 yılı başından itibaren bozulmaya başlamıştır. Akdeniz sorununda İtalya'nın İngiltere ile uzlaşmaya varması, Türk-İtalyan ilişkilerinin düzelmesini sağlamıştır. Ancak İtalya'nın Akdeniz, Orta Doğu ve Türkiye üzerindeki emelleri nedeniyle, ekonomik ilişkilerdeki ilerleme, siyasi politik alanda kendini gösterememiştir. Bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde yaşanan en önemli gelişmelerden biri ABD Genelkurmay Başkanı General McArthur'un Türkiye'yi ziyaret etmesidir. Türkiye-Almanya ilişkilerinde ise Almanya 1934 yılından itibaren Türkiye ile sıkı ilişkiye girmiş, ekonomik gücünü kullanarak Türkiye-Sovyet Rusya ve Türkiye-İngiltere ilişkilerinde gerginlik yaratmak ve Türkiye'yi revizyonist yani değişim isteyen gruba çekmek istemiştir. Bu dönemdeki Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinde; Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyetine 1934 yılında üye olmasından sonra, iki ülke arasında doğabilecek muhtemel çatışma önlenmiş, ilişkiler âdeta zirve noktasına çıkmıştır. Ancak Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerini geliştirmesi ve Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra yollar ayrılmaya başlamıştır. Türkiye bu dönemde Balkanlar ve Orta Doğu devletleri ile yakın ilişki içinde olmuştur. Bu yüzden Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile 1934'te Balkan Antantı; Türkiye, Irak, İran ve Afganistan tarafından 1937'de İran'ın başkenti Tahran'da Sâdâbâd Paktı imzalanmıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı öncesindeki ortamı doğru değerlendirmiş, 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece, Türkiye Boğazlar üzerinde tam egemenliğini sağlamıştır. Ayrıca, bu dönemde Türkiye Orta Doğu'daki komşuları ve diğerleri ile de iyi ilişkiler kurma gayreti içinde olmuştur.

1 Aşağıdakilerden hangisi Atatürk Dönemi dış politikanın temel ilkelerinden biri **değildir?**

A. Millîlik
B. Bağımsızlık
C. Fırsatçılık
D. Gerçekçilik
E. Barışçılık

2 Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninin değişmesini isteyen ve revizyonist olarak bilinen devletlerden biri **değildir?**

A. Almanya
B. İtalya
C. Japonya
D. Bulgaristan
E. ABD

3 Lozan Barış Antlaşması'nda çözüme kavuşturulamayan, Atatürk Dönemi'nde (1923-1932) ikili görüşmeler sonucu Türkiye aleyhine sonuçlanan sorun aşağıdakilerden hangisidir?

A. Musul meselesi
B. Nüfus değişimi
C. Yabancı okullar sorunu
D. Boğazlar sorunu
E. Hatay sorunu

4 Türkiye'nin Bozkurt-Lotus Davası'nda karşı karşıya geldiği ülke aşağıdakilerden hangisidir?

A. İngiltere
B. Almanya
C. İtalya
D. Fransa
E. Sovyet Rusya

5 Aşağıdakilerden hangisi Atatürk Dönemi Türk dış politikasında Lozan Antlaşması'ndan arta kalan sorunları çözmekten çok uluslararası barışa katkı sağlama amacına yöneliktir?

A. Nüfus mübadelesi sorununun çözümlenmesi
B. Milletler Cemiyetine girmesi
C. Montrö Sözleşmesi'nin imzalanması
D. Hatay sorununun Fransa ile anlaşarak çözümlenmesi
E. Irak sınırı konusunda İngiltere ile antlaşma imzalanması

6 1925-1938 yılları arasında aralıksız bir şekilde Dışişleri Bakanlığı yapan, Atatürk'ün belirlediği dış politikanın uygulayıcılığını yapan, "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" olarak anılan devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?

A. Kemal Tengirşenk
B. Fuat Köprülü
C. Tevfik Rüştü Aras
D. Hasan Rıza Soyak
E. Halil Menteşe

7 Atatürk Dönemi'nde (1923-1932) Türkiye'nin, Kayseri'de birlikte uçak ürettiği ülke aşağıdakilerden hangisidir?

A. İngiltere
B. Fransa
C. İtalya
D. Sovyet Rusya
E. Almanya

8 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yapılması aşağıdakilerden hangisinin sona ermesini sağlamıştır?

A. Boğazlar Komisyonunun
B. Kapitülasyonların
C. Azınlıklara tanınan ayrıcalıkların
D. Kabotaj uygulamasının
E. Genel Borçlar İdaresinin

9 Türkiye'de I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında ve devletçilik uygulamalarında desteği olan ülke aşağıdakilerden hangisidir?

A. İngiltere
B. Fransa
C. İtalya
D. Sovyet Rusya
E. Almanya

10 Aşağıdakilerden hangisi kıta geçiş bölgelerinden biri olan Orta Doğu'da Atatürk'ün gayretleriyle oluşturulan Sadabat Paktı'nda yer alan ülkelerden biri **değildir?**

A. İran
B. Suriye
C. Irak
D. Afganistan
E. Türkiye

neler öğrendik yanıt anahtarı

1. C	Yanıtınız yanlış ise "Giriş" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. E	Yanıtınız yanlış ise "Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Dünya ve Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. A	Yanıtınız yanlış ise "1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası-Türkiye-İngiltere İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. D	Yanıtınız yanlış ise "1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası-Türkiye-Fransa İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. B	Yanıtınız yanlış ise "1932-1938 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası-Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. C	Yanıtınız yanlış ise "1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası-Türkiye-Almanya İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. E	Yanıtınız yanlış ise "1923-1932 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası-Türkiye-Almanya İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. A	Yanıtınız yanlış ise "Boğazlar Meselesi ve Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. D	Yanıtınız yanlış ise "1932-1938 Yılları Arasındaki Türk Dış Politikası-Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. B	Yanıtınız yanlış ise "Türkiye-Orta Doğu İlişkileri ve Sâdâbât Paktı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Türkiye'de 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilip, içi demokrasiyle doldurulmaya çalışıldığı süreçte, Türkiye'nin doğusundaki İran'da 1925 yılında Pehlevî Hanedanlığı kurulmuş, İngilizlerin darbesiyle ön plana çıkan Rıza Pehlevi "Şah" unvanını kullanmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerle iş birliği yapan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Faysal 1921 yılında İngilizlerin mandası altındaki Irak'a kral yapılmıştır. Irak'taki bu krallık yönetimi 1958 yılına kadar sürmüştür. Aynı şekilde, I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın mandası altına verilen Suriye'de 1920'den itibaren krallık ilan edilmiş, millet egemenliğine dayalı bir yönetim biçimi oluştulmamıştır. Türkiye'nin kuzeyinde yer alan ve 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklerin, sonra da sosyalistlerin egemen olduğu Sovyet Rusya'da cumhuriyet ilan edilmiş ancak içi demokrasiyle doldurulmamıştır. Özellikle de 1924 yılında Stalin'in göreve gelmesinin ardından baskıcı bir yönetim uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'nin batısındaki Yunanistan'da 1924 yılında cumhuriyet ilan edilmekle birlikte 1935 yılından sonra Yunanistan yeniden krallıkla yönetilen bir ülke durumuna gelmiştir. Türkiye'nin kuzey batısında yer alan Bulgaristan'da; Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde etmiş olduğu 1908 yılında ilan edilen Çarlık (Krallık) yönetimi 1946'da komünizmin ülkeye egemen olmasına kadar devam etmiştir.

8 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Balkan Paktı'nın kurulması için Balkan devletleri arasındaki görüşmelerin yoğun olarak devam ettiği bir sırada, Yunanistan'ın eski başbakanı ve ana muhalefetteki Liberal Partinin başkanı Elefterios Venizelos 12 Ocak 1934'te Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermiştir. Bu aday gösteriş dünyada bir ilk olarak gösterilmiştir. Çünkü Türk İstaiklal Harbi'nde savaşan ve düşman olan taraflardan biri diğerini aday göstermiştir. Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermek için, Norveç'in başkenti Oslo'da bulunan Nobel Ödülü Komitesi Başkanlığına, üç sayfadan oluşan Fransızca olarak yazılmış bir mektup göndermiştir. Venizelos'un Nobel Ödülü Komitesi Başkanlığı'na gönderdiği bu mektupta; *"…Ciddi anlaşmazlıklarla ayrılmış olan milletlerle samimi bir barış örneği veren bu yakınlaşmadan sadece, iki ülke için olduğu kadar Yakın Doğu barışı için de yararlı sonuçlar doğmuştur. Barışın medyun olduğu bu kıymetli katkının sahibi kişi Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu nedenle 1930 yılında Yunan Hükümet Başkanı sıfatı ile ben Türk-Yunan Paktı'nın imzası ile Yakın Doğu'da barışa doğru yeni bir devir başlarken, Mustafa Kemal Paşa'yı Yüksek Nobel Barış Ödülü için aday göstermekle şeref kazanırım."* ifadelerine yer vermiştir. Nobel Ödülü Komitesi Venizelos'un Atatürk için yaptığı teklifi, diğer bütün adaylar gibi değerlendirmeye almıştır. Ancak Komite, yapmış olduğu değerlendirme sonunda 1934 yılı Nobel Barış Ödülü'nün, silahsızlanma çalışmalarındaki gayretlerinden dolayı İngiliz İşçi Partisi lideri Arthur Henderson'a verilmesini uygun görmüştür.

Araştır 3

Atatürk döneminde (1923-1938) Türkiye'ye bazı ülkelerin devlet başkanları ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki Afgan Kralı Amanullah Han'dır. Amanullah Han 20 Mayıs-2 Haziran 1928 tarihleri arasında Türkiye'de bulunmuş, Ankara'yı ziyaret etmiş, Atatürk ile görüşmüştür. Türkiye'ye gelen ilk devlet başkanı olması dolayısıyla Atatürk tarafından büyük önem verilmiş, hükümdar gibi değil, değerli bir kardeş gibi karşılanmış, ağırlanmıştır. Irak Kralı Faysal da bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanlarındandır. Faysal, 6-8 Temmuz 1931 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş, Türkiye-Irak ilişkilerine dostluk havası kazandırılmıştır. Yugoslavya Kralı Alexandre, Balkanlarda barış ve iş birliği konusunda görüşmek amacıyla 4-5 Ekim 1933'te İstanbul'da Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanlarından biri de İran Devlet Başkanı Şah Rıza Pehlevi'dir. Pehlevî 10 Haziran 1934-07 Temmuz 1934 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiş, yaklaşık bir ay Türkiye'de kalmış ve Atatürk'ün topyekûn çağdaşlaşma veya modernleşme anlayışı çerçevesinde yapmış olduğu işlerden çok etkilenmiştir. Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanlarından biri de İngiltere Kralı VIII. Edward'tır. Kral Edward 3-6 Eylül 1936'da Çanakkale ve İstanbul'u ziyaret etmiş, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk ile görüşmüş, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesi sağlanmıştır. Bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanlarından biri de Ürdün Emiri Abdullah'tır. Emir 30 Mayıs-8 Haziran 1937 tarihleri arasında Türkiye'de bulunmuş, Yalova'yı, İstanbul'u ziyaret etmiş, Atatürk ile görüşmüş, İstanbul'dan ayrılırken de Türkiye'de gördüğü sevginin hatırasını saklayacağını belirtmiştir. Romanya Kralı II. Carol da bu dönemde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanlarındandır. Carol, Luceaffenu adlı yatıyla 18-20 Haziran 1938 tarihleri arasında İstanbul'a gelmiş, Atatürk'ü ziyaret etmiştir.

Kronoloji

5 Haziran 1924
İstanbul'da Haliç Kongresi toplandı

7 Ağustos 1924
İngilizler tarafından Irak'ta Nasturî İsyanı çıkartıldı

16 Temmuz 1925
Musul konusu ile ilgili hazırlanan rapor Milletler Cemiyetine sunuldu

16 Aralık 1925
Milletler Cemiyeti Musul Raporu'nu benimsediğini ilan etti

18 Şubat 1926
Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi" adıyla bir antlaşma imzalandı

30 Mayıs 1926
Fransa, Milletler Cemiyetinin Musul ile ilgili sözleşmesini imzaladı

5 Haziran 1926
Türkiye-Irak arasında Ankara'da Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalandı

6 Ekim 1926
Kayseri'deki uçak fabrikasında Türk-Alman ortaklığında uçak üretimine başlandı

1 Aralık 1926
Türkiye ile Yunanistan arasında iki ülke azınlıklarının taşınır ve taşınmaz malları hakkında Atina'da bir antlaşma imzalandı

25 Mayıs 1928
Afgan Kralı Amanullah Han'ın Ankara'yı ziyareti sırasında iki taraf arasında 25 Mayıs 1928'de Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı

19 Ocak 1929
Türkiye, Kellogg-Briand Paktı belgesini onayladı

1 Nisan 1929
Türkiye tarafından da imzalanan Litvinov Protokolü TBMM tarafından onaylandı

30 Haziran 1930
İngiltere-Irak arasında yapılan İttifak Antlaşması Irak'ın bağımsız olmasını sağladı

5 Ekim 1930
Birinci Balkan Konferansı toplandı

27-31 Ekim 1930
Elefteros Venizeleos Ankara'yı ziyaret etti

6-7 Haziran 1931
Kral Faysal Türkiye'yi ziyaret etti

25 Nisan-10 Mayıs 1932
Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Moskova'yı ziyaret etti

18 Temmuz 1932
Türkiye Milletler Cemiyetine üye oldu

5 Kasım 1932
Ankara'da Türkiye-İran Dostluk Antlaşması imzalandı

9 Şubat 1934
Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Balkan Antantı'nı imzaladılar

10 Haziran 1934-07 Temmuz 1934
Şah Rıza Pehlevi Türkiye'yi ziyaret etti

20 Temmuz 1936
Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalandı

3-6 Eylül 1936
İngiliz Kralı VIII. Edward Türkiye'yi ziyaret etti

9 Eylül 1936
Fransa, Suriye bir antlaşma yaparak İskenderun Sancağı (Hatay) dâhil, bütün haklarını ve yetkilerini Suriye hükûmetine devretti

29 Mayıs 1937
Hatay Anayasası Milletler Cemiyetinde kabul edildi

8 Temmuz 1937
İran'ın başkenti Tahran'da Türkiye, Irak, İran ve Afganistan Sadabad Sarayı'nda Sadabad Paktı'nı imzaladı

2 Eylül 1938
İskenderun Sancak Meclisi toplanarak devletin adını "Hatay Devleti" olarak değiştirdi

10 Kasım 1938
Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK vefat etti

23 Haziran 1939
Hatay Millet Meclisi 23 Haziran 1939'da yapmış olduğu toplantıda Türkiye'ye katılma kararı aldı

7 Temmuz 1939
Türkiye 3711 sayılı Yasa'yla "Hatay ilini" kurarak Hatay'ın ana vatana bağlanmasını tamamlandı